

RIFAT N. BALİ BİR TÜRKLEŞTİRME SERÜVENİ 1923-1945

RIFAT N. BALİ

CUMHURİYET YILLARINDA TÜRKİYE YAHUDİLERİ

BİR TÜRKLEŞTİRME SERÜVENİ 1923-1945

iletişim

RIFAT N. BALİ

Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)

RIFAT N. BALİ 1948 yılında İstanbul'da doğdu. 2001 yılında Sorbonne Üniversitesi, Ecole Pratique des Hautes Studes'den mezun oldu. Yayınlarının tam listesi www.rifat.bali.com adresinde mevcuttur.

İletişim Yayınları 593 • Tarih Dizisi 3
ISBN-13: 978-975-470-763-2

1-9. Baskı 1999-2017, İstanbul
10. Baskı 2020, İstanbul

KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Siyonist liderlerden David ben Gurion, İstanbul'da *Hahalutz* teşkilatı üyeleriyle birlikte Galata Köprüsü'nde, 1944 [Beth Hatefutsoth Müzesi (Tel Aviv) fotoğraf arşivinden]
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Asena Günal
DİZİN Cemalettin Yılmaz
BASKI Sena Ofset · SERTİFIKA NO. 45030
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46
CILT Güven Mücellit · SERTİFIKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFIKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RIFAT N. BALİ

Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri

Bir Türkleştirme Serüveni

(1923-1945)

"Eski günleri hatırına getir,
Çok nesillerin yıllarına dikkat et;
Babana sor, sana bildirecektir,
İhtiyarlarına sor, sana söyliyeceklerdir"

Eski Ahit, Tesniye Bap 32, Ayet 7

O yılları yaşamış olan anneme ve babama...
Bu günleri yaşayan Seza'ya, Nedim'e, Beti'ye...

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ YERİNE

AAJFT : American Association of Jewish Friends of Turkey (Türkiye'nin Amerikalı Yahudi Dostları Derneği)
age : Adı geçen eser
AIU : Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği)
AJA : American Jewish Archives (Amerikan Yahudi Arşivleri)
AJC : American Jewish Committee (Amerikan Yahudi Komitesi)
AJJDC : American Jewish Joint Distribution Committee (Birleşik Amerikan Yahudi Dağıtım Komitesi)
AMA : Amerikan Millî Arşivleri
Bkz : bakınız
BM : Birleşmiş Milletler
CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CZA : Central Zionist Archives (Merkezî Siyonist Arşivleri)
ÇEK : Çocuk Esirgeme Kurumu
Çev : çeviren
DP : Demokrat Parti
Der : Derleyen
Ed : Editör
Haz : Hazırlayan
HF : Halk Fırkası
İDA : İsrail Devlet Arşivleri
İETT : İstanbul Elektrik, Tramvay, Tünel İşletmeleri
İSO : İstanbul Sanayi Odası
JCA : Jewish Colonisation Agency (Yahudi Kolonizasyon Ajansı)
JTA : Jewish Telegraphic Agency (Yahudi Telgraf Ajansı)
KKL : Keren Kayemet le-İsrael (Yahudi Millî Fonu)
MTTB : Milli Türk Talebe Birliği
MİT : Millî İstihbarat Teşkilâtı
PRO : Public Record Office (Kamu Bilgileri Ofisi - İngiliz Millî Arşivi)
Prof : Profesör
s : sayfa
S : Sayı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK : Türk Ceza Kanunu
THK : Türk Hava Kurumu
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
ty : tarih yok
WJC : World Jewish Congress (Dünya Yahudi Kongresi)
WRB : War Refugee Board (Savaş göçmenleri Kurulu)
WZO : World Zionist Organization (Dünya Siyonist Teşkilâtı)
Yay. Haz. : Yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

Aron Rodrigue'in Türkiye Yahudilerinin Alyans okullarında gördükleri eğitimi konu eden ve 1860 yılından 1925 yılına kadar olan dönemi inceleyen mükemmel çalışmasının Türkçe basımının önsözünde yer alan, "Cumhuriyetin kurulmasından sonraki döneme damgasını vuran Türkleştirme politikasının, 70 yıl içerisinde bu cemaati ve onun devlet nezdindeki konumunu nasıl bir değişime uğrattığı konusu, ayrı bir çalışma olarak yazarını beklemektedir" satırları bir yerde bu kitabın ilham kaynağını teşkil etmiştir.[1] Bu araştırmanın temel ekseni Tek Parti döneminde Türkiye Yahudilerinin siyasi iktidar ve kamuoyu ile olan ilişkilerinin ve aynı dönem zarfında Yahudi toplumuna uygulanan kültürel ve iktisadî Türkleştirme siyasetinin incelenmesidir.

Tek Parti dönemindeki Türk-Yahudi ilişkilerini inceleyen araştırmalara bakıldığında hemen göze çarpan hususlar şunlardır:

Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'nde Yahudilerin siyasi iktidarlar ve kamuoyu ile olan ilişkileri genellikle ya hiç incelenmemiş ya da meseleye bilimsel ve eleştirel bir şekilde yaklaşılmayıp, konu işlevsel bir şekilde ele alınmıştır. Konuya işlevsel

1 Aron Rodrigue, 1997, s. XII.

bir şekilde yaklaşanlar ise başta Yahudiler olmuştur. Türkiye Yahudileri kamuoyunun kendilerine yöneltiği eleştirilere ve sadakatsizlik suçlamalarına karşı bir savunma olarak, tarihin akışı içinde, siyasi ve resmî makamlarla olan ilişkilerinin sadece iyi yanlarını yansıtmaya özen göstermişler, böylece tarihlerini bir savunma aracı olarak kullanmışlardır. Tarih anlatımının bir araç olarak kullanıldığı bir ortamda kamuoyu da, Yahudilerin benimsedikleri bu anlatımı tartışmaya gerek görmeden kabul etmiş, konuya eleştirel ve nesnel bir şekilde yaklaşan araştırmacıların ileri sürdükleri tezlerin geçersiz olduğunu kanıtlamak için de, bizatihi azınlıkların benimsedikleri bu tarih anlatımını birincil bir kaynak ve kanıt olarak kullanıp onlara karşı ileri sürmüş ve Yahudilerin, birkaç olay dışında, Türkiye'deki yaşanıları sırasında ciddi sorunlarla karşılaşmadıklarını tekrarlamıştır.

Bu tavrın en bilinen örnekleri Avram Galanti'nin kitaplarıdır. Avram Galanti'nin Türkiye Yahudileri tarihine yaptığı katkılar inkâr edilemez. Ancak kendisinin 1950'li yıllara kadar kamuoyu ve siyasi iktidar nezdinde Türkiye Yahudilerini savunma görevini yerine getirdiğini unutmamak lâzımdır. *Türkler ve Yahudiler* (İstanbul, 1928 ve ikinci baskı 1947) ve *Türkler ve Yahudiler Eserlerime Ek* (İstanbul, 1954) kitapları böyle bir görev anlayışının en iyi örnekleridir. Böyle bir anlayış ve sorumluluk içinde olan Galanti, dönemin koşullarından dolayı daha serbest davranma imkânına da sahip olmadığından, kitaplarında seçici bir tarih anlayışı sergilemiştir. Bu seçici anlayışla Türk-Yahudi ve Yahudi toplumu-siyasi iktidar ilişkilerinin sadece iyi yanlarını kamuoyuna yansıtmış, gerilimli yanlarını ya görmezlikten gelmiş veya onlara son derece yüzeysel ve olayları önemsemez bir şekilde değinmiştir. Galanti'nin kitaplarını okuyanlar gerek Yahudilerin ve gerekse Türklerin melek oldukları hissine kolayca kapılabilirler. Konuya böyle bir yöntemle yaklaşıldığında Türkiye Yahudilerinin Türk toplumu ve siyasi iktidarlarıyla olan ilişkilerini de gerçekçi bir şekilde değerlendirmek mümkün olmaz ve ortaya "Türk-Yahudi birlikteliğinin huzur dolu tarihi geçmişi" tablosu çıkar.

Galanti'nin üstlendiği bu misyon yakın tarihimizde Yahudi toplumunun başka seçkinleri tarafından devam ettirildi. Türk ve Yahudi toplumunun önde gelen işadamları, cemaat yöneticileri ve seçkinleri tarafından 1989 yılında kurulan 500. Yıl Vakfı bu misyonu günümüzde de sürdürdü. Vakıf, 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilerin büyük bir kesiminin Osmanlı İmparatorluğu'na göç edişlerinin beş yüzüncü yılına tesadüf eden 1992 yılında bu göçü kutlamak ve bu vesileyle dünya kamuoyuna Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana Türkiye'nin Yahudilere karşı sergilediği hoşgörülü tavrı tanıtmak amacıyla kuruldu. Vakfın kuruluş gayesi görünürde bu olmasına rağmen esas itibariyle Amerika'daki Rum ve Ermeni lobilerinin Türkiye'ye karşı yürüttükleri kulis faaliyetlerini bertaraf etmeyi amaçladı. Kulis faaliyetlerinin kıran kırana bir mücadele halinde seyrettiği yer ABD olduğu için de Vakıf, çalışmalarının en önemli bölümünü Amerikan kamuoyu, siyasetçileri ve sivil toplum kuruluşları nezdinde yoğunlaştırdı ve onları etkilemeye çalıştı.[2]

Kuruluş amacı Türkiye'nin tanıtımı ve Türkiye lehine lobi faaliyetlerinde bulunmak olan 500. Yıl Vakfı'nın tarih anlayışı da bu amaca uygundu. Nitekim Vakıf üyeleri, sözcüleri ve bu konuda Vakıf tarafından yapılan veya zımnen desteklenen veya teşvik gören yayımlar, Türkiye Yahudilerinin tarihine karşı Galanti'nin takındığı tarih anlatımı geleneğine uygun bir yaklaşım sergilediler.[3] 500. Yıl Vakfı'nın benimsediği bu

2 Rum ve Ermeni lobilerinin Amerikan Kongresi ve Amerikan kamuoyu nezdinde yürüttükleri bu kulis faaliyetlerinin hedefleri, ana hatları itibariyle, Rum lobisi için Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesinden sonra adada mevzilenmiş olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'dan çekilmesini sağlamak, Ermeni lobisi için de Osmanlı Ermenilerinin 1915 yılındaki tehcirleri sırasında kırıma uğrayan Ermenilerin anısına bu olayın Amerikan Kongresi'nde "jenosid" olarak kabul edilmesini sağlamak için Kongre kararı çıkartmak oldu. Günümüzde bu amaçlara ek olarak Türkiye'nin insan hakları konusundaki bazı zaafları ve PKK'nın silahlı ayaklanması sonucunda gündeme gelen Kürt meselesi de eklendi.

3 Temsili mahiyette örnek vermek gerekirse şu yayınlar gösterilebilir: Vakıf başkan yardımcısı Naim Güleryüz'ün *The History of the Turkish Jews*, Ajans Class (t.y.) ve *Türk Yahudileri Tarihi - I*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1993 kitapları. Vakfın desteklediği tarihçilerden Prof. Stanford Shaw'un *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (McMillan, 1991) ve *Turkey and*

tarih anlayışı sadece vakfa münhasır bir davranış olmayıp Yahudi cemaati yönetimi ve seçkinleri ile cemaatin tek basın organı olan *Şalom* gazetesi tarafından da benimsenen bir davranıştı. Aslında cemaat yönetimi ile cemaat seçkinlerinin 500. Yıl Vakfı'nın çizgisine ters bir davranış sergilemeleri de imkânsızdı, zira cemaat yönetiminde yer alanlar ile cemaat seçkinlerini oluşturan cemaat yöneticileri, işadamları, gazeteciler ve yazarlar aynı zamanda vakfın kurucu üyeleri idi. Nitekim 1992 kutlamaları geride kaldıktan sonra geçen yıllar zarfında Türkiye Yahudileri konusunda yayımlanmış ve alışılagelmiş "hoşgörü" söylemine aykırı onlarca araştırma ve kitap cemaat seçkinleri tarafından yok varsayılıp görmezlikten gelindi.[4]

Bu yaklaşımın benimsenmesinde iki neden çok etkili oldu. Bir tanesi ABD'deki Rum ve Ermeni lobilerinin Türkiye'ye karşı takındıkları aşırı milliyetçi ve hasmane tutumdu. Diğeri ise resmî makamların azınlıklar ile olan ilişkilerinde yaptıkları hatalı uygulamalar sonucunda meydana gelmiş olayların aynı etnik lobiler tarafından Amerikan kamuoyuna Türkiye'nin

the Holocaust (New York University Press, 1993) kitapları. Türkiye'de yayımlanmış ve 500. Yıl Vakfı'nın ilgisine ve teşviklerine mazhar olmuş olan Prof. Çetin Yetkin'in Cefi Kamhi'ye ithaf etmiş olduğu *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler* (Afa Yayınları, 1992) kitabı da bir diğer örnektir. Çetin Yetkin kitabın ikinci baskısında 1996 yılında Refah-Yol hükümetinin güven oylaması sırasında DYP İstanbul milletvekili olan Cefi Kamhi'nin oylama sırasında red yerine çekimser oy kullanmış olmasına sinirlendi ve kitabın ikinci baskısını (Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996) Cefi Kamhi'ye ithaf etmekten vazgeçti.

4 Cemaat ileri gelenlerinin cemaat gazetesi *Şalom*'da Cumhuriyet dönemindeki her şeyi toz pembe gözlüklerle yorumlayan sayısız yazı ve konuşmalar mevcuttur. Cumhuriyet dönemi Yahudi tarihinde "tabu" addedilen tüm olaylarla ilgili bir dizi inceleme yayınlanmış olmasına rağmen bu tarih anlatımı halen ısrarla sürdürülmektedir. Bu konuda eleştirel yazılar için bkz. Marc David Baer, "Türkiye Yahudilerinin en zorlu yılları. Bir tabu yıkılırken", *Virgül*, Temmuz-Ağustos 1999, sayı 2, s. 2-5 ve Rıfat N. Bali, "Bir kitabın serüveni", *Virgül*, Temmuz-Ağustos 1999, sayı 2, s. 6-7. Yakın tarihte azınlıklar ile ilgili yapılmış bir TV programında da Yahudi cemaatini temsilen programa katılan *Şalom* gazetesi yazarlarından ve Hahambaşılık danışmanlarından Yusuf Altıntaş program sırasında Türkiyeli Yahudiler açısından Cumhuriyet döneminde kayda değer hiçbir sıkıntılı anın olmadığını beyan etti. Programı yöneten Prof. Dr. Mehmet Ali Kılıçbay da buna itiraz etmeyip bu beyanı zımnen kabul etti. ("Azınlıklar", TV8, 18 Haziran 1999.).

"barbar yüzü"nün kanıtları olarak sunulmasıydı.[5] Esas amaç Türkiye'nin olumlu bir açıdan tanıtımı olunca Türkiyeli Yahudiler açısından hazin olaylarla dolu bir dönem olan Tek Parti dönemi de idealize edildi.[6] Tek Parti döneminde meydana gelmiş olan bu olaylar, "çok uzun yıllar süren huzurlu bir yaşam içinde ortaya çıkmış olan münferit vakalar" veya "uzun süreli bir evlilik sırasında meydana gelmiş ve hatırlatılmasında hiçbir yararı olmayan önemsiz bir iki tartışma" olarak sunulup yorumlanmak istendi. Bu tür olaylara bir diğer yaklaşım tarzı da bunların münferit vakalar olup genele teşmil edilemeyeceği, antisemitizmin Türkiye'de mevcut olmadığı ve olamayacağı görüşünün ileri sürülmesiydi. Bu tavır Türkiye Yahudi cemaatinin istisnasız tüm yönetim kademesi, adları kamuoyuna mal olmuş işadamları, aynı kişilerin kurucu üyesi oldukları 500. Yıl Vakfı'nın sözcüleri ile bazı araştırmacılar ve tarihçiler tarafından büyük bir heves ve iştahla benimsendi.[7] Bu söylem

---

5 Rumlar Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan kuvvetlerinin İzmir'i terk etmeleri sırasında meydana gelen büyük yangını ve 6-7 Eylül 1955 olaylarını, Ermeniler ise 1915 yılındaki tehcir sonunda meydana gelen Ermeni kırımını bu tür "kanıtlar" olarak kullandılar.

6 Kamuoyuna artık mal olmuş bu olaylar yakın tarihe kadar bahsedilmesi "tabu" addedilen 1927 yılında Elza Niyego cinayeti nedeniyle meydana gelmiş olan olaylar, 1934 yılında Trakya'daki Yahudi yerleşim merkezlerinde meydana gelen yağma olayları, 1941 yılında yirmi kur'a ihtiyatların silah altına alınmaları, 1942 yılındaki Romanyalı Yahudi göçmenlerin bulunduğu *Struma* gemisinin Türkiye tarafından kabul edilmeyip geri gönderilmesi ve Karadeniz'de muhtemelen bir Sovyet denizaltısı tarafından batırılması, 1942 yılındaki Varlık Vergisi gibi hâdiselerdir.

7 Bu tür bir yaklaşıma sayısız örnek gösterilebilir. Temsili mahiyette birkaç örnek vermek gerekirse şu yazılar zikredilebilir: "On yıllık bir araştırmanın ürünü olan *Dr. Markus (1870-1944) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Türk Yahudilerinden Görünümler,* adlı kitabımı yayımladığım zaman şöyle bir eleştiri almıştım. 'Varlık Vergisi gibi olaylardan hiç söz etmediniz.' 1992'de yayımlanan kitabımı elimde biraz da mutlulukla tutup demiştim ki: '1992 yılındayız. Bu da Yahudilerin Türkler tarafından İspanyol engizisyonundan kurtarılışının 500. yıldönümü demektir. Öylesine mutlu bir rastlantıda Varlık Vergisi ve benzeri bir olaydan sözetmenin hiçbir anlamı olmadığını düşünüyorum'. Yaklaşık yedi yüz yıllık bir beraberlikte birkaç olay... O denli önemli mi? Varlık Vergisi bir başına düşünülürse kuşkusuz çok önemlidir. Ancak öylesine uzun bir zaman yelpazesinde belki de hiç sözü edilmemelidir. İnsan en çok sevdiği varlığı, söz gelimi annesiyle yaşam boyu hiç mi anlaşmazlığa düşmez? İstemeyerek de olsa birbirlerinin kalplerini hiç mi kırmazlar? Birlikte yaşanmış büyük bir zaman diliminde bunu anımsamanın hiçbir

İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç etmelerinin beşyüzüncü yılı olan 1992 yılında yapılan kutlamalar esnasında doruk noktasına ulaştı ve onlarca yıldır süregelen "1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilere kucak açan hoşgörülü Osmanlı İmparatorluğu" söylemi tüm kuvvetiyle tekrarlandı. Aynı söylem Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. yılının kutlamaları sırasında da tekrarlandı ve Yahudi cemaati liderleri tabiî ki diğer azınlık cemaatleriyle birlikte bu kutlamalarda kendilerine tevdi edilen "Osmanlı'daki hoşgörüyü methetme" görevini başarıyla yerine getirdi ve bu methiyeler de beklenildiği gibi basında da gerekli yankıyı yarattı.[8]

---

yararı olmayacaktır kimseye." (Moşe Grosman, "Türk Yahudileri", *Birikim*, [Etnik Kimlik ve Azınlıklar dosyasında çerçeve yazı] Mart-Nisan 1995, sayı 71-72, s. 156-157) / "Varlık Vergisi ve henüz ciddi şekilde araştırılmadığı için rivayet düzeyinde kalan bazı diğer olaylar tarihsel perspektifi bozmamalıdır. Yahudiler Türk yönetimi altında, bütün diğer Yahudi cemaatlerinden çok daha rahat ve örnek bir yaşam sürdürmüşlerdir. Gerçekten de, Türk-Yahudi cemaatlerinin tarihi, genel İsrail tarihinde nadir bir parçadır. Pogrom, yağma, kültürel baskı, keyfi idam ve katliamlar gibi Yahudi tarihinde sık sık rastlanan olaylar, Türk Yahudi tarihine yabancı kalmıştır. Osmanlı devletinden Cumhuriyet'e geçişin yarattığı kaçınılmaz gelişmeler ve meydana gelen bazı "tatsız" olaylar da, devrim yaşayan her ulusun içinde oluşan geçici bunalımlar göz önünde tutularak değerlendirilmelidir." (Moshe Sevilla Sharon, 1992, s. 104) / "Tarih bir bütündür, rahatsız edici bazı pürüzlerin temcit pilavı gibi yenilenmesinin önü ancak Başbakanlık Devlet Arşivleri'nin araştırmacılara açılması ile alınabilir kanısındayım." (Yakup Barokas, "Örnek bir davranış", *Şalom*, 9 Eylül 1998) / "Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle Rusya'da ve hatta Amerika'da bugün dahi, az veya çok, antisemitizm var iken, bu hastalığa Türkiye'de pek rastlanmaz. Türk halkında antisemitizmin yaygın olduğunu iddia etmek haksızlık olur. Varlık Vergisi olayı, o günün Ankara'sında Nazi propagandasından etkilenmiş bir avuç insanın Türkiye'ye mal ettiği bir kara leke, bir münferit vak'a olarak kaldı. Tekrarı veya benzeri yaşanmadı." (İshak Alaton, "Günümüz Türkiye'sinde Yahudi olmak", *Şalom*, 13 Kasım 1996).

8 Örneğin Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmacılar Vakfı'nın 12 Temmuz 1999 tarihinde düzenlediği "Osmanlı'da Tolerans" konulu konferansta Hahambaşı vekili Leon Adoni ile Yahudi cemaati başkanı Rıfat Saban birer konuşma yapıp Osmanlı'daki hoşgörüyü methettiler. (Hakan Yılmaz, "Osmanlı hoşgörüsü...", *Zaman*, 13 Temmuz 1999 / Hüseyin Likoğlu, "Osmanlı'yı örnek alın", *Yeni Şafak*, 13 Temmuz 1999 / Aslı Öktener, "Azınlıklar Osmanlı'yı övdü", *Milliyet*, 13 Temmuz 1999). Keza Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın 21-22 Eylül 1999 günlerinde düzenlemiş olduğu "Birlikte Yaşama Sanatı / Hoşgörü 700" toplantısında da diğer gayrimüslim cemaat temsilcileriyle birlikte Hahambaşı vekili İshak Haleva ve *Şalom* gazetesi yazarlarından Yusuf Altıntaş, kendilerinden beklenildiği gibi, Osmanlı'daki hoşgörüyü övdüler.

Tarih bir tanıtım amacıyla kullanıldığında Nazilerden kaçan ve İstanbul Üniversitesi reformu sırasında Türkiye'ye gelmiş olan altmış civarındaki Yahudi asıllı Alman bilim adamı olayından yola çıkılıp Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Soykırım'dan kaçan Yahudiler için "güvenli bir sığınak" olduğu söylemi de yaygın bir şekilde vaaz edildi ve bu söylem belgesel bir filmle de desteklendi.[9] Buna karşılık Türkiye'nin sadece ihtiyacını hissettiği yabancı uyruklu Yahudilere kapılarını açtığı gerçeği ise gözardı edildi.

Türkiye ile İsrail devleti arasındaki ilişkiler de tarih anlatımını etkileyen bir başka etkendi. 12 Eylül 1980 askeri ihtilâli sonrasında epey gevşemiş olan Türkiye - İsrail ilişkilerinin Turgut Özal'ın iktidarı sırasında sıklaşmaya başladığı ve bugün her iki devletin siyasi ilişkiler tarihinde ulaşabileceği en üst noktaya eriştiği gerçeği artık kamuoyuna mal olmuş bir olgudur. Türkiye - İsrail ilişkilerinin mükemmelliğe erişmesi tarih anlatımını da etkiledi. Türk-Yahudi ilişkilerinin geçmişinden bahsedilirken Türkiye-İsrail ilişkilerine gölge düşürmeme kaygısıyla davranıldı ve bunun sonucunda geçmişin sıkıntılı bir dönemi ısrarla görmezlikten gelindi.

Türk kamuoyu ve aydınları da bu tür bir tarih anlatımından doğal olarak etkilendiler ve tarihsel süreç içinde Yahudileri daima Rum ve Ermeni azınlıklardan ayrı değerlendirmeye itina gösterdiler. Kamuoyu, Rum ve Ermeni azınlıklar söz konusu olunca, 1915 yılında Ermenilerin tehcir edilmeleri sırasında yaşanan kırım, Rumlara karşı 6-7 Eylül 1955 günlerinde girişilen yağma olayları gibi geçmişin acı olaylarını hatırlayarak geçmişin Rumlar ve Ermeniler için acılı ve sıkıntılı olduğunu inkâr etmedi. Ancak Yahudiler söz konusu olunca başarılı bir şekilde vaaz edilmiş ve bir tanıtım kampanyasının sloganları ile bezenmiş bu tarih anlatımının etkisi altında kalarak Yahudiler için geçmişte hiç de gerilimli anların ve sıkın-

9 T.C. Kültür Bakanlığı'nın 1991 yılında Vega Film'e hazırlatmış olduğu ve ana destekleyicisi 500. Yıl Vakfı olan "Boğaziçine Sığınanlar" adlı belgesel film. (Bu film 23-27 Ağustos 1999 ve 4-8 Ekim 1999 tarihleri arasında Olay TV'de gösterildi.)

tılı yılların yer almadığına inandı.

Bu kanaat değişik kesimler tarafından yaygın bir şekilde paylaşılıyor. Azınlıkları Türkleştirme siyaseti en çok Yahudileri hedef almış olmasına rağmen Çetin Yetkin bunun tam zıttını ileri sürüyor: "Cumhuriyet yöneticilerinin tepkisel ulusçuluğundan olumsuz olarak en az etkilenen azınlık toplumu Yahudiler olmuştur."[10] İnsan Hakları Derneği merkez yönetim kurulu üyesi ve yayıncı Ragıp Zarakolu ise Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı haklardan sadece Yahudilerin feragat ettikleri ve Ermeniler ve Rumların feragat etmedikleri gibi yanlış bir kanaati dile getiriyor: "Bir yandan Lozan övgü ve tapınmaları yapılırken, Lozan'ın içeriğini asla hayata geçirmeyen bir taraf varsa, bu da Türkiye'de varolan sistemdir, rejimdir. Lozan yalnızca Rumların, Ermenilerin değil, tüm dinsel ve etnik grupların temel hak ve özgürlüklerini teminat altına almaktadır. Yahudi cemaati o dönem oluşturulan antisemit baskı ortamı içinde, uluslararası sözleşme ile anılan haklarından gönüllü olarak vazgeçmiştir."[11]

Prof. Emre Kongar azınlıkların Türklerle olan ilişkilerini değerlendirirken şu görüşü dile getiriyor: "Pek doğal olarak, tarihten gelen 'talihli' ya da 'talihsiz' ilişkiler bugünü de etkilemektedir. Örneğin, Ermeni yurttaşlarımızla tarihten gelen 'talihsiz' ilişkiler söz konusudur. Buna karşılık, aynı tarih, Musevi yurttaşlarımızla 'talihli' ilişkilerin birikimini yansıtmaktadır."[12] Bir diğer billim adamı ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaygın olan "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyalarının da sadece "Hıristiyan azınlıklara karşı" yöneltildiğini ileri sürebiliyor ve bu kampanyanın esas hedefinin Yahudiler olduğunu göremiyor.[13] Bu tür örnekler münferit değildir ve onları ço-

---

10 Çetin Yetkin, 1992, s. 241.

11 Ragıp Zarakolu, "Geriye büyük sıçrama", *İnsan Hakları Bülteni*, İstanbul Şubesi, Sayı 8, Aralık 1998, s. 2-3.

12 Emre Kongar, "Küreselleşme, mikro milliyetçilik, çokkültürlülük, anayasal vatandaşlık", *Varlık*, Şubat 1997, sayı 1073, s. 2-4.

13 Artun Ünsal, "Yurttaşlık zor zanaat", s. 1-36, Artun Ünsal (Ed.), 75. *Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı, 1998 içinde.

ğaltmak mümkündür. Gazeteci ve öykü yazarı Oktay Akbal Türkiye Yahudi toplumunun tarihsel geçmişi ile ilgili kanaatini "Osmanlı döneminde olsun, Türkiye Cumhuriyeti'nde olsun Yahudi toplumu dışlanmamış, itilmemiş, kötü bir durumla karşılaşmamıştır. Tabiî 'Varlık Vergisi' dışında!" şeklinde dile getiriyor. Gazeteci Nazlı Ilıcak Yahudi cemaatini "Türkiye'yle hiç ihtilâfı olmamış bir cemaat olarak" gördüğünü belirtiyor. Gazeteci Cengiz Çandar da benzeri bir ifade kullanıyor: "Yahudilerin Osmanlı'da ve Türkiye'de geçmişlerine bakacak olursak, hiç sorunsuz kabul edildiler, hep öyle yaşadılar."[14] Bu tür yanlış bilgilenmenin en güzel örneğine ise bir bilim adamının Türkler ile Rum azınlık arasındaki ilişkileri inceleyen bir yazısında rastladım. Prof. Ali M. Dinçol Cumhuriyet'in ilk kırk yılında, Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül 1955 olayları dışında, azınlıklar ile Türkler arasında herhangi ciddi bir sorunun olmadığını şu satırlarla ileri sürüyor:

"Toplumlar da insanlar gibi sürekli olarak geçmişin yükünü sırtlarında taşıyamazlar; bir noktada olaylar-etkiler-tepkiler-yeni olaylar sarmalının kırılması şart. Buna Cumhuriyet'in yaklaşık ilk kırk yılında -bir yıllık Varlık Vergisi uygulaması dönemi hariç- özen gösterildi. Ama Kıbrıs sorunu patlak verince durum değişti. Vatandaşlar arasında etnik köken ve inanç ayrımı gözeten, vergi matrahı ve ödenecek miktarı belli ölçülere bağlı olmadan saptanan, itiraz yolları kapalı tutulan, Varlık Vergisi'nin gayrimüslim vatandaşların devletlerine olan güvenlerini nasıl sarstığına, ben yaşım dolayısıyla bizzat şahit olmadım. Adeta toplumsal bir facia olan bu uygulamanın meydana getirdiği depremi son yıllarda okuduğum birkaç kitaptan çok iyi öğrendim. Gayrimüslimlere yönelik olan ve maalesef yine devletin başında bulunanların hatası ile meydana gelen 6-7 Eylül 1955 yıkımını ise, çok iyi anımsarım."[15]

Gazeteci Semih İdiz, Türkiye'de antisemitizmin hiçbir za-

---

14 Lizi Behmoaras, 1993, s. 15, 145, 226.

15 Ali M. Dinçol, "Toplumlar, mezarlar, dostluklar", *Radikal Iki*, 29 Ağustos 1999, s. 12.

man mevcut olmadığını ileri sürerken Türkiye Yahudilerinin kendi tarihlerini yorumlarken kullandıkları lisandan pek farklı bir lisan kullanmıyor. Semih İdiz Amerika'da mevcut olan antisemitizmi konu eden ve başlığını "Yahudi mi dediniz, istemeyiz!" koyduğu yazısında şöyle yazıyor:

"Sakın birileri bu başlığı okuyup birden 'anti-semit' yani Yahudi düşmanı olduğumuzu sanmasın. Zaten bu düşmanlık, bazı uç cephelerin ve örneklerin dışında, Türk tarihinde pek görülmemiştir. Varlık Vergisi gibi vakıalar da bugün daha çok Batı'nın yaşadığı sapık bir dönemin Türkiye'ye sapık yansıması olarak algılanır."[16]

Bir diğer yaklaşım tarzı ise günümüz Türkiyesi'nin siyasi ve toplumsal sorunlarıyla ilgili olarak Batı dünyasından gelen eleştirilere karşı "Türkiye Yahudilerine karşı gösterilen hoşgörü" söyleminin bir savunma aracı olarak kullanılmasıdır. Bu tür bir yaklaşımı Dışişleri Bakanlığı üst düzey mensuplarından Onur Öymen dile getirmiştir. Öymen Türkiye'yi tanıtan kitabında "Türkiye'de özgürlüğe sığınanlar" başlığı altında Yahudiler için özel bir bölüm ayırmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Almanya'dan kaçıp Türkiye'ye sığınan Alman bilim adamlarını, Soykırım'dan kaçıp Türkiye'den transit geçerek Filistin'e giden Yahudileri ve eski Türk vatandaşı Yahudileri Alman temerküz kamplarına yollamaktan kurtaran Türk dışişleri mensuplarını kanıt olarak gösterip Türkiye'nin hiç kimseden "hoşgörü dersi" almaya ihtiyacı olmadığını yazar:

"İşte bugün bazıları tarafından hoşgörüsüzlükle suçlanan, insan hakları alanında eksiklikleri olduğu bahanesiyle Avrupa'nın kapılarının kapatılmak istendiği Türkiye böyle bir Türkiye'dir. Tarihin tanık olduğu bu tecrübelerden sonra dünya milletleri arasında başkalarından hoşgörü dersi almaya ihtiyaç duymayan ülkelerin belki de başında Türkiye'nin geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır."[17]

Benzer bir şekilde Türkiye'nin Kürt meselesinde izlediği siyaset konusunda Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky'nin

---

16 Semih İdiz, "Yahudi mi dediniz, istemeyiz!", *Star Pazar*, 26 Eylül 1999.
17 Onur Öymen, 1998, s. 304.

Türkiye'ye yöneltti̇ği eleştirilere karşı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Prof. Alpaslan Işıklı Türkiye'nin izlediği siyaseti, şu sözlerle savunmuştur:

"1492'de İspanya'da Katolikler tarafından kitlesel olarak yakılmaktan kurtulup kaçan Yahudilerin, dünyada yalnızca Türkiye topraklarında sığınacak yer bulabildiklerini nasıl anlayabilirsiniz? Hitler rejimi tarafından kovulan Yahudi asıllı pek çok profesörün, Kemalist dönemde Türkiye'ye geldiklerini (ABD'ye değil) ve burada akademik yaşamlarını tam bir özgürlük içinde sürdürdüklerini nasıl anlayabilirsiniz?"[18]

Fransa'da yerleşik ve 1997 yılı için Turizm Bakanlığı'nın yedi Avrupa ülkesindeki dış tanıtım kampanyasını üstlenen bir Türk iletişim ajansı sahibinin[19] yayımladığı dergide yer alan Türkiye-İsrail ilişkilerini inceleyen makalesi ise üstlendiği Türkiye'yi tanıtım kampanyasının ruhuna uygun bir şekilde Türk-Yahudi ilişkilerini âdeta toz pembe bir sinema şeridi gibi dile getirmiştir:

"Geçtiğimiz yıl 75. (Türkiye) ve 50. (İsrail) kuruluş yıldönümlerini kutlayan bu genç iki ülkenin tam 507 yıldır süren büyük bir dostluk geleneği var. İspanyol engizisyonundan kaçan 30.000 Museviye (*Sefarad*) 1492 yılında Osmanlılar kucaklarını açarken, 2. Dünya Savaşı'nda Nazi soykırımından (Shoah) kaçanları da ülkemiz misafir etmişti. İstanbul üniversitelerinde çağın önemli Musevi kökenli bilim adamları ve profesörleri ders vermişti. Vichy'deki elçiliğimiz, Marsilya'daki ve Rodos'taki konsolosluklarımızda 'Türk Schindler'ler', pasaport vererek Musevileri kurtarmışlardı. O dönemde dışişlerimiz âdeta bir yeraltı direniş örgütü gibi çalışmıştı. Türklerin yaptıkları bu insani yardımları (ki onlar bunu 'olağandışı tutum' olarak görürler ve unutamazlar) Museviler kuşaktan kuşağa birbirlerine aktarmışlardır. Avrupa'da Musevilerin başına felâket gelmeyen tek ülke Türkiye'dir. 1948 yılında İsrail dev-

---

18 "Chomsky ile Işıklı internette tartıştı", *Kuvayı Milliye*, Yıl 3, sayı 16, Mayıs-Haziran 1999, s. 26-39.

19 Funda Özkan, "Bu da skandal tanıtım", *Radikal*, 24 Temmuz 1999.

leti kurulduğunda onu ilk tanıyan ülkelerden biri yine Türkiye olmuştur."[20]

Aynı iletişim ajansına ait bu derginin Osmanlı'nın 700. yılı için hazırlanan özel sayısında yer alan yazıların üçte birinin Türkiye-İsrail ilişkileri, Yahudilerin Osmanlı'daki huzurlu yaşamları ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye tarafından kurtarılan Yahudileri konu eden makalelere ayrılmış olması da, dergiyi yayımlayan iletişim ajansının tek amacının Türkiye'nin Batı'ya tanıtımı olduğu akılda tutulduğunda, hiç de şaşırtıcı olmamaktadır. Tabiî ki dergide yer alan makaleler arasında hedeflenen amaca uygun düşen yazılara da yer verilmesi doğaldı. Nitekim makaleler arasında 500. Yıl Vakfı'nın desteklediği Stanford J. Shaw gibi bir tarihçinin, aynı vakfın başkan vekili ve Yahudi cemaati yöneticilerinden Naim Güleryüz'ün yazıları yer aldı.[21]

Türk-Yahudi ilişkilerinin tarihsel akışı içinde meydana gelmiş acı olayların hatırlatılması kimi zaman sert tepkilere neden oldu. 500. Yıl Vakfı'nın etkinliklerinin doruk noktasına ulaştığı 1992 yılında Aziz Nesin'le yapılan bir söyleşide Nesin'in bu etkinliklere eleştirel bir şekilde yaklaşıp "500. Yıl dolayısıyla güzel şeyler anlatıyorsunuz, ama... Ben yansız ve adil bir insan olarak tarihteki bazı olayların es geçilmesine karşıyım. Örneğin, bir gemi dolusu Yahudiyi de II. Dünya Savaşı içinde yaktılar, yıktılar, gemiyi geri gönderdiler, filan, falan... Türkiye'nin böyle ayıpları da vardır" sözleriyle Filistin'e gitmek üzere Boğazlar'dan geçmek isteyen *Struma* gemisinde bu-

---

20 Erol Özkoray, "Türkiye-İsrail: Stratejik eksen, dış politikada yeni koz", *İdea Politika*, Bahar 1999, sayı 2, s. 42-44. Burada sözü edilen 30.000 göçmen sayısı çok tartışılır bir sayıdır ve muhtemelen dizgi hatası sonucu 300.000 yerine 30.000 olarak belirtilmiştir. Birçok tarihçi bunu 250-300 bin olarak belirtmiştir.

21 Stanford J. Shaw, "Musevi soykırımına karşı Türkiye", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım 1999, sayı 4, s. 92-98 / Naim Güleryüz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Museviler", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım 1999, sayı 4, s. 59-63 / Erol Özkoray, "Türkiye'nin gerçek dostu: İsrail", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım 1999, sayı 4, s. 74-83 / "Uri Bar-Ner ile söyleşi: Bölgedeki demokratik ve laik iki ülke buluştu", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım 1999, sayı 4, s. 84-88 / "David Granit ile söyleşi: Türkiye ve İsrail arasında duygusal bir ilişki var", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım 1999, sayı 4, s. 89-91.

lunan Romanyalı Yahudi göçmenlerin Filistin'e giriş vizeleri olmadığından geminin Türkiye tarafından kabul edilmeyip geri gönderilmek üzere Karadeniz'e çekilmesi ve burada bir Rus denizaltısından isabet eden bir torpille bütün yolcularıyla birlikte batması konusuna atıfta bulunması *Yeni Asır*'da yazan İzmirli gazeteci Yaşar Aksoy'un sert tepki göstermesine neden oldu.[22] Yaşar Aksoy *Struma* faciasını yok varsayarak Nesin'i şu sözlerle eleştirdi: "Her zaman olduğu gibi bu sözleriyle de Mehmet Nusret Efendi (Aziz Nesin) yine yalan söylemektedir. 2. Dünya Savaşı'nda hangi gemi yanmış, yıkılmıştır? Bunlar kuyruklu yalanlardır."[23]

Böyle asabi bir tepkinin bir diğer örneğine gene Yaşar Aksoy'da rastlandı. Popüler milliyetçi edebiyatta rastlanan Yahudi imgesinin olumsuzluğunu ve buna karşılık Yahudi cemaatinin sergilemiş olduğu tavrı konu eden bir makaleye[24] Aksoy tepkisini şu satırlarla dile getirdi:

"Sevgili Uğur Mumcu'nun dediği gibi *'bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olanların'* anlayışsızlıklarıyla, Türk-Musevi kardeşliğinin ve 500. Yıl gibi tarif edilmez bir güzelliğin üzerine günümüzde pek popüler olan *Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini kemirme uğruna* haksızlık yapılmasını hoş göremeyiz. (...) Türk ve Musevi cemaatlerini birbirinden uzaklaştırmaya yönelik her türlü güncel entelektüel söylemler ve bilgisiz arşivist yaklaşımlar, son tahlilde Ortadoğu'daki terörist diktatörlerin ve çılgın fanatiklerin işine yarar. Geçmişimizin güzelliklerine sarılma zamanıdır!"[25]

Türkiye'de yaşayan azınlıkların tarihleri incelendiğinde nesnel ve soğukkanlı bir yaklaşımın sergilenememesinin bir nedeni de, Türkiye'nin içinde bulunduğu muhafazakâr, milliyetçi ve asabî haleti ruhiyeydi. Bu haleti ruhiye içinde bulunan

---

22 Lizi Behmoaras, "Aziz Nesin: Bitmeyen tepki!!!", *Şalom*, 2 Aralık 1992.

23 Yaşar Aksoy, "500. Yıl ve 'Meserret' gemisi", *Şalom*, 30 Aralık 1992.

24 Rıfat N. Bali, "Popüler milliyetçi edebiyatta Yahudi imgesi", *Birikim*, Ocak 1996, sayı 81, s. 78-83.

25 Yaşar Aksoy, "Hasan Tahsin ve Harry Ojalvo", *Şalom*, 8 Mayıs 1996. Vurgulama yazarı tarafından yapıldı.

Türkiye'de, Dr. Selim Deringil'in de nefis bir hiciv üslûbuyla dile getirmiş olduğu gibi, bu çalışmanın önemli bir bölümünü teşkil eden "azınlıkları Türkleştirme siyaseti" gibi birçok konu tabu addedildi ve bu konularda nesnel ve eleştirel araştırmalar yapmak neredeyse imkânsız hale geldi.[26] Tüm bu engellere, yerleşmiş yanlış kanaatlere ve peşin yargılara rağmen Rıdvan Akar, Ayhan Aktar, Halûk Karabatak, Cemil Koçak, Taha Parla, Mete Tunçay, Esther Benbassa, Aron Rodrigue, Avner Levi, Nora Şeni, Riva Kastoryano, Laurent-Olivier Mallet gibi araştırmacı ve bilim adamları yayımlamış oldukları incelemelerle veya bu konuya eleştirel bakışlarıyla Türkiye Yahudileri tarihine değerli katkılarda bulundular.

Bu araştırma, yukarıda anlatılan tarih söyleminden etkilenmeden, Türkiye Yahudilerinin Tek Parti dönemindeki yaşamlarına soğukkanlı, nesnel ve herhangi bir peşin hüküm taşımadan yaklaşmaya ve belgelerden yola çıkarak farklı bir bakış açısı ve yorum getirmeye çalışmıştır.

Bu araştırmada karşılaşılan en büyük güçlük kaynakların tespiti ve tespit edilmiş olan bu kaynakların yetersizliği oldu. Kaynak konusunda karşılaşılan güçlüklerin en büyüğü Yahudi cemaati içinde yakın tarihi bizatihi yaşamış olan kişilerin konuşmama konusundaki sarsılmaz iradeleri oldu. Bu kişilerin istisnasız tamamı "hiç ama hiç bir şey" bilmediklerini samimi bir şekilde itiraf ettiler ve büyük bir sağduyu ve ileri görüşlülükle dönemin gazetelerini okumamı tavsiye ettiler.[27]

---

26 Prof. Selim Deringil, "Tarihçilik ciddi iştir", *Milliyet,* 13 Mayıs 1996, s. 20.

27 Böyle bir tavrın sadece şahsıma münhasır bir davranış olmadığını da eklemem gerekir. Ayşe Buğra da devlet ve işadamları arasındaki ilişkiyle ilgili araştırması sırasında görüştüğü kişiler arasında yer alan Yahudi işadamlarının Varlık Vergisi konusunda konuşmamalarını şu satırlarla aktardı: "Varlık Vergisi, Türk işadamlarının, özellikle de Yahudi kökenli olanların unutmayı yeğledikleri bir olay olarak görülür. Görüştüğüm işadamlarından bazıları, bu uygulamadan fazlasıyla etkilenmiş ailelerden geliyordu. Ne var ki, hem bu kişiler hem de olayları hatırlayan diğerleri bu konuda konuşmakta isteksizdiler. Varlık Vergisi hakkında kısa da olsa bir şeyler söyleyen tek kişi bu konu üzerine roman yazan Müslüman bir işadamıydı." (Ayşe Buğra, 1995, sh. 169-170.) Yazarın araştırması sırasında görüşmüş olduğu Yahudi asıllı işadamları İshak Alaton, Lori Burla, Jak Kamhi ve Alber Bilen'di. Tüm bu işadamlarının 500. Yıl Vakfı'nın kurucu üyeleri arasında yer aldıklarını belirtmekte yarar vardır.

Türkiye Yahudilerinin bir diğer özelliği de geriye anı bırakmama konusundaki çelikten azim ve iradeleri oldu. Geriye anı bırakanlar ise, birkaç istisna hariç, anılarını çok iyi bir şekilde sterilize ettiler. Yahudi toplumunun bu davranışını başka araştırmacılar da gözlemledi. Yahudi cemaati seçkinlerinin geçmişi unutma ve/veya mazur görme konusundaki bu tavırları Yahudi toplumu içinden nadir de olsa tepki gördü. Çetin Yetkin'in günümüz Türkiye Yahudilerinin Varlık Vergisi'ni önemsememe türündeki yaklaşımlarını "Varlık Vergisi ırkçı bir olaydır. Yahudi toplumunda bazı kişilerle konuştuğumda olaya bu kadar net bakmak istemiyorlar" sözleriyle tespit etmesi üzerine[28] İsrail'de yaşayan Türkiyeli bir Yahudi bu tespiti şöyle değerlendirdi:

"Dikkati çeken, 'Yahudi toplumunda bazı kişilerin olaya bu kadar net bakmak istememesi' bulgusu. Neden? Çünkü bizde, Türkiyeli Yahudilerde geçmişini unutmak istemek, sonraki nesillere aktarmak istememek gibi sadece psikologların açıklayabileceği kronik bir hastalık var."[29]

Yahudi toplumunun geçmişi unutmak, geçmişle ilgili konuşmamak konusundaki ısrarlı tavrını ve bunun nedenini en iyi şekilde ifade eden yazar Beki Bardavid oldu. Bardavid 500. Yıl Vakfı'nın etkinliklerinin doruk noktasına ulaştığı ve sık sık açık oturumların düzenlendiği 1992 yılında kaleme aldığı yazısında bu etkinlikler vesilesiyle Türk toplumu -Yahudi cemaati ilişkilerinin ve geçmişin sorgulanmasının Yahudi seçkinlerde yaratmış olduğu rahatsızlığı ve bu ilişkilerin ne kadar gergin, nazik ve tedirgin bir zemin üzerinde durmakta olduğunu şu sözlerle mükemmel bir şekilde dile getirdi:

"Bir süredir, Kadın Kitaplığı, Harbiye Cep Tiyatrosu, ... gibi

500. Yıl Vakfı'nın etkinliklerinin Yahudi cemaati seçkinlerinin belleklerini, özellikle Varlık Vergisi konusunda, nasıl değişikliğe uğratıp etkilediğini anlamak için şu çalışmaya bakmakta fayda vardır: Rıfat N. Bali, "Çok partili demokrasi döneminde Varlık Vergisi tartışmaları", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, sayı 165, s. 47-59. Ayşe Buğra'nın "bu konu üzerine roman yazan Müslüman işadamı" diye atıfta bulunmuş olduğu kişi *Salkım Hanım'ın Taneleri* romanını yazmış olan Yılmaz Karakoyunlu'dur.

28 Silvyo Ovadya, "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler üzerine Doç Dr. Çetin Yetkin'le söyleştik", *Şalom*, 18 Mart 1992.

29 Selim Amado, "500. Yılın faydası", *Haber*, 3 Nisan 1992.

genel yerlerde her şeyi tüm açıklığı ile konuşmak krizine tutulduk. Bunun çok sağlıksız, ve de çok zararlı olduğu kanısındayım. Kendim ve çoğumuz, kişisel ilişkilerde, *"demokratik"* davrandığımızda, bir süre sonra tüm açıkladıklarımızın bize karşı kullanıldığını hep gördüm. Kaldı ki Glasnost ve Perestroika, ona doğum veren Gorbaçov'u yok etmedi mi? Türkiye'de hoş olmayan durumlar oldu; büyük rahatsızlıklar yaşandı. Ancak sonradan barışan karı-kocalar gibi bunları anımsamanın ne yararı var? Zararı var. Elbette ki bazı şeyler hiç unutulmaz, ancak unutulur gibi yapılır, hatta hiç yaşanmamış gibi davranılır. Bu, ruh sağlığı için de bire birdir. Onları suratlara çatmak kimseye kazanç getirmez. Bu bir kendini tatminden başka bir şey değildir. Üstelik bu sönmüş ve canlandırmak için kan ter içinde kaldığımız anılar, şu sıralar, bazı insanlara, özellikle bu konuları yaşamamış yeni kuşaklara kötü düşünceler getirebilir, *"bunlara neler yapabilirmişiz meğer, yapmadık..."*. Bugün öyle derler de, ya yarın... Tanrı korusun! (...) En iyisi nedir? Susmak. Salt bu konularda. Ve de bilimde, sanatta konuşmak, çok konuşmak, bol ürün vererek. Biz onu yapalım. Montesquieu ile bitirelim: *'Bazan susmak, söylenen bir sürü sözden daha fazlasını ifade eder.'* "[30]

Sözlü tanıklıkların mevcut olmadığı bir ortamda başvurulacak bir diğer kaynak arşiv belgeleri oldu. Kendilerine başvurulan Türkiye Hahambaşılığı yetkilileri ve cemaat yöneticileri müteaddit kereler cemaat arşivlerinin mevcut olmadığını beyan ettiler. Böyle bir beyan karşısında bunun doğru olduğunu kabul etmekten başka bir çare mevcut değildir. Kişilerin özel arşivlerinin mevcut olup olmadığı da meçhuldur, varsa bile araştırmacılara açık değildir. Burada dile getirdiğim arşiv belgelerinin namevcudiyeti ile ilgili tespitlerim yabancı araştırmacılar tarafından da paylaşılmıştır.[31] Dolayısıyla bu araştırmanın bir zaafı Türkiye Yahudi cemaati arşivlerine ulaşılma-

30 Beki Bardavid, "Bütünleşmek ile sinmek", *Şalom*, 18 Mart 1992, s. 2. Vurgulama yazarı tarafından yapıldı.

31 Jacob M. Landau, "Ha-mekorot Le-heker Yehudei Mizrayim Vihudei Turkiya ba-dorot ha-aharonim" (Çağdaş dönemdeki Türkiye ve Mısır Yahudileri konusunda yapılacak araştırmalar için kaynaklar), *Peamim*, sayı 23, 1985, s. 99-110 (İbranice).

mış olması, cemaat yönetiminde yer almış ve dönemi yaşamış kişilerin anılarından faydalanılamamış olmasıdır.

Birincil kaynakların mevcut olmadığı bir ortamda yöneldiğim kaynaklar doğal olarak Türkiye'deki yabancı elçiliklerinin raporları, yurt içi, yurt dışı basın ve haber ajanslarının bültenleri oldu. Bu çalışmada yoğun bir şekilde faydalanılan *Juedische Rundschau, The Jewish Chronicle* gazeteleri, *İsrael* ve *Paix et Droit* dergileri, *Jewish Telegraphic Agency* haber bülteni, *The American Jewish Year Book* yıllıkları gibi Yahudi basın kaynakları ile yurtdışındaki Yahudi kuruluşlardaki arşivlerde mevcut olan belgelerin ortak bir özellikleri vardır. Arşiv belgelerinin kaynakları ve basın organlarının isimsiz yerel muhabirleri dönemin Yahudi cemaatinin önde gelen gazetecileri ve seçkinleri olmuşlardır. Dolayısıyla bu kaynaklar "cemaat içinden olma" özelliğine sahip olup olaylara bizzat tanık olmuş kişilerle yakın ilişkide olmuş kişiler tarafından kaleme alınmışlardır. Bu nedenle birincil kaynak olma özellikleri taşımaktadırlar ve bir yerde cemaat arşivlerinin namevcudiyetinden veya erişme imkânsızlığından doğan bilgi eksikliklerini tamamlamaktadırlar. Olayları sıcağı sıcağına yaşamış olan bu isimsiz kahramanların, bunları basın yoluyla tarihe mal etmiş olmaları sayesinde bu araştırma gerçekleşebilmiştir. Türk basınında belli başlı İstanbul gazetelerinin yanı sıra İzmir basınının iki önemli gazetesi olan *Anadolu* ve *Yeni Asır* gazeteleri ile Ankara basınından *Hakimiyeti Milliye*, veya 1934 yılından itibaren geçerli olan diğer adıyla *Ulus*, incelendi. Buna karşılık Anadolu'nun diğer yerel gazeteleri incelenemedi. Günlük basının yanı sıra olayların popüler kültüre yansımasını tespit edebilmek için dönemin önde gelen mizah dergileri de incelendi.

Bu araştırmayı gerçekleştirmek beş yıl sürdü. Başlangıçta bütün parçaları saklanmış devasa boyutta bir yap-boz oyunu ile karşı karşıya kaldığımı hissettim. Daha sonra parçaları tek tek gizlendikleri tozlu raflardan indirip yavaş yavaş yerlerine yerleştirmeye koyulunca resmin şekillenmeye başladığını gördüm. Ortaya çıkan resmin eksiksiz olduğunu iddia etmek mümkün değildir, bütüne oldukça yakın olup olmadığına da

benden sonra gelecek olan araştırmacılar karar verecektir. Bu çalışmanın devamı olan ve Türkiye Yahudilerinin 1948 yılında kurulan İsrail devletine toplu göçleri ile Yahudi cemaatinin çok partili demokrasi döneminde siyasi iktidarlar ve kamuoyu ile olan ilişkilerini kapsayan araştırmalar büyük ölçüde tamamlanmış olup önümüzdeki yıllarda yayımlanacaklardır.

Bu çalışmanın içinde yer alan belli konularda şimdiye kadar gerek benim tarafımdan ve gerekse başka araştırmacılar tarafından yayımlanmış olan monografik çalışmalara, okuru sıkmama açısından, kitabın akışı içinde özetleyerek ve kısaltarak yer verdim. Bu konular hakkında daha ayrıntılı bir şekilde fikir elde etmek isteyenler söz konusu makalelere başvurabilirler. Kitapta sıkça geçen iki deyime açıklık getirmede fayda görüyorum. Popüler lisanda Türk'ün Müslüman ile eşanlam taşıması nedeniyle metinde geçen "Türk" deyimi "Müslüman" eşanlamını da taşımaktadır. "Azınlıklar" deyimi de Lozan Antlaşması uyarınca sadece Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklarını tarif etmektedir. Metinde italikle yazılmış olan özel deyimleri açıklar bir sözlük kitabın sonunda yer almıştır. Dipnotlarda yer alan kitaplar sadece yazarlarının adları ve basım yılları ile belirtilmişlerdir. Kitapların tam künyeleri bibliyografya bölümünde yer almaktadır. Nihayet arşiv belgeleri veya yabancı dilde yazılı gazeteler gibi ikincil kaynaklardan faydalanarak aktarmış olduğum Türk basınına ait alıntıları da bu belgelerin Fransızca veya İngilizce çeviri metinlerinden Türkçeye çevirdiğimi belirtmek isterim.

Bu çalışmanın hazırlanmasında birçok kütüphaneden ve arşivden faydalanıldı. Bu kütüphaneler ve arşivler şunlardır: *Şalom* gazetesi kütüphanesi (İstanbul), Millî Kütüphane (Ankara), İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (İstanbul), Beyazıt Devlet Kütüphanesi (İstanbul), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İstanbul), TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi (Ankara), Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi kütüphanesi (İstanbul), Amerikan Araştırma ve Bilgi Merkezi (İstanbul), *Cumhuriyet* gazetesi bilgi ve belge merkezi (İstanbul), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı arşivi (İstanbul), Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi (İstanbul), Alliance Israélite

Universelle kütüphanesi ve arşivleri (Paris), AJC kütüphanesi ve arşivi (New York), YIVO kütüphanesi ve arşivi (New York), İngiliz Milli Kütüphanesi gazete bölümü (Londra), *The Jewish Chronicle* kütüphanesi (Londra), Amerikan Millî Arşivleri (Washington), Public Record Office (Londra), Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (Bonn), Merkezî Siyonist Arşivleri (Kudüs), Amerikan Yahudi Arşivleri (Cincinatti), İsrail Millî Kütüphanesi (Kudüs), Ben Zvi Enstitüsü kütüphanesi ve arşivi (Kudüs), Yahudi Halkı Tarihi Merkezî Arşivleri (Kudüs), AJJDC arşivleri (New York), Brown Üniversitesi John Carter Brown Kütüphanesi (Rhode Island). Tüm bu kurumların yöneticilerine ve personellerine candan teşekkür ederim. Özellikle Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürü Şerafettin Kocaman ile gazete bölümünden Mihriban Bilir ve Muharrem İnan, aylar, yıllar boyu çalıştığım İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı süreli yayınlar bölümünden Hüseyin Ulusoy, Oya Hanım ve Saadet Çiftçi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi derleme bölümünden Selçuk Süzmetaş, TBMM Kütüphanesi Müdürü Ali Rıza Cihan, Suat Hayri Ürgüplü'nün anılarını tespit etmemde yardımcı olan *Milliyet* gazetesi bilgi ve belge merkezinden Bülent Ağaoğlu, *Cumhuriyet* gazetesi bilgi ve belge merkezinden Edibe Buğra ve mesai arkadaşları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'ndan Leman Yılmaz, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi'nden Lorans Tanatar Baruh başta olmak üzere adı geçen tüm bu kütüphanelerin ve arşivlerin fedakâr yöneticilerine ve çalışanlarına minnet borçluyum.

Bu çalışmam sırasında birçok kişiden destek gördüm. *The Jerusalem Post* gazetesi arşivinden Doreen Ravona gazetenin arşivinde mevcut olan Türkiye ile ilgili belgeleri iletti. Esther Benbassa kendisinde mevcut olan ve beni ilgilendiren Alyans arşiv belgelerinin kopyalarını cömertçe verdi ve şimdiye kadar yayımlamış olduğum araştırmalarımla ilgili olarak yöntem ve içerik bakımından da eleştirel görüşleriyle katkıda bulundu. Mülakat yaptığım kişiler zaman ayırıp görüşlerini benimle paylaştılar. Rober Hason İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Yahudilerinin Filistin'e göçleri ile ilgili yayımlanmamış konferans metnini gönderme nezaketini gösterdi. Aaron Kohen ve Gad

Nassi bazı İbranice sözcüklerin Türkçe karşılıklarını bulmamda yardımcı oldular. Yakup Barokas *Dostluk* dergisi koleksiyonunu cömertçe istifademe sundu. Laurent-Olivier Mallet *La République* gazetesinin *Cumhuriyet* gazetesinin arşivinde mevcut olduğuna dikkatimi çekti ve *Karikatür* dergisiyle ilgili yaptığı araştırma dosyasının kopyasını verdi. Osmanlıca metinlerin çevrim yazıları ve Ankara kütüphanelerinde yapılan araştırmalar Ömer Türkoğlu olmasaydı gerçekleşemezdi. Murat Koraltürk henüz yayımlanmamış olan doktora tezinin bir kopyasını verme nezaketinde bulundu. Norbert Layıktez, dönemi yaşamış kişilerle temas kurmamda yardımcı oldu. Roni Margulies ve Orhan Çörek bu çalışmamın tamamını son derece titiz bir şekilde okuma zahmetine katlandılar ve eleştirel görüşlerini dile getirdiler. Marc David Baer yöntem konusunda eleştirel görüşleriyle katkıda bulundu. Bir yerden diğerine sürekli belge, fotokopi ve kitap taşımada Marko Menase, yazışmalarımı sürdürmemde Anta Aksaraflar, fotokopi çekimlerinde Hanefi Kayan yardımcı oldular. Hepsine içtenlikle teşekkür borçluyum. Bu ve bunun devamı olacak olan araştırmalarımı yayımlamayı kabul eden İletişim Yayınları'na da ayrıca candan teşekkür ederim.

Teşekkürlerim ve minnet borcumun en büyüğü eşim Beti'yedir. Bu kitabın sayısız taslaklarının yazılması, düzeltilmesi, eleştirel görüş getirmesi, kütüphanelere gidip araştırmalarıma destek vermesi, araştırma ve yazım sürecinin yaratmış olduğu son derece asabî anlarımı tevekkülle karşılayıp fırtınanın geçmesini beklemesi, tüm bunlar unutulamaz. Bu kitap ikimizin bir ortak çalışmasıdır. Nedim ve Seza, evde olan ama olmayan, aklı daima başka yerlerde olan babalarına tahammül ettiler ve hiçbir zaman biteceğine inanmadıkları bu kitabın meçhul bir tarihte, nihayet, bitmesini sabırla beklediler.

Bu kitaptaki tüm yorumların ve düşüncelerin kişisel olup sadece bu satırların yazarını bağladığını, kitapta yer alması muhtemel olan tüm hataların da sadece benden kaynaklandığını mutadı veçhile belirtmek istiyorum.

Teşvikiye, Ekim 1999

BİRİNCİ BÖLÜM

LOZAN'DAN ONUNCU YIL MARŞI'NA

Cumhuriyet'in kurucuları ve yöneticileri Cumhuriyet'in ilk on yılında iki büyük zorlukla karşılaştılar. Bir yandan çökmüş ve dağılmış olan bir imparatorluğu tamamen tasfiye edip onun yerine bir ulus-devlet kurmaya karar verdiler. Diğer yandan da Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkmış ancak verdiği kayıplar ve savaşın yaratmış olduğu iktisadî çöküntü yüzünden çok büyük ölçüde tahrip olmuş bir ülkeyi sıfırdan başlayarak yeniden inşa etmeye başladılar.

Türkiye'de yaşayan azınlıklar, toplum içinde büyük sarsıntılara gebe olan bu yeni dönemde, Osmanlı İmparatorluğu yıllarındaki hayat tarzlarının fazla bir değişikliğe uğramadan Cumhuriyet rejimi altında da aynı şekilde süreceğine inandılar veya öyle inanmak istediler. Cumhuriyet rejimi altında "reaya" olmaktan çıkıp "vatandaş" olarak kabul edilmelerinden ötürü kendilerine güven gelen azınlıklar yeni Türkiye'nin inşasına ellerinden geldiğince katkıda bulunmayı tasarladılar, geleceğe ümit ve iyimserlikle baktılar. Ancak bu iyimser düşünceler ile beklentiler birçok unsuru hesaba katmadı. Dikkate alınmamış olan bu unsurlar arasında Cumhuriyet'in birbiri ardında yapacağı inkılâplar, Cumhuriyet'in kurucularının azınlıklardan yüzyıllardan beri hiçbir müdahale görmeden sürdürmekte ol-

dukları cemaat hayatlarını terk edip hemen Türkleşmelerini talep etmeleri, Millî Mücadele sırasında azınlıkların Müttefik Kuvvetler lehine sergilemiş oldukları davranışların toplumsal hafızada sarsılmaz bir yer edinmiş olması gibi olaylar yer aldı. Azınlıklar arasında özellikle Yahudi cemaatinin geleceğe iyimser bakmasının nedenlerini anlamak için ise Kurtuluş Savaşı yıllarına geri dönmek gerekir.

1. Kurtuluş Savaşı'nın Bitimi ve Cumhuriyet'in İlk Yılları

Türkiye Yahudileri Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında ve Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu insanıyla aynı kaderi paylaştılar, aynı eziyetleri ve acıları çektiler. 1920 yılına kadar Hahambaşı olarak görev yapmış olan Haim Nahum ve Türkiye Yahudileri, Mustafa Kemal'i ve Kurtuluş Savaşı'nı desteklediler ve herhangi bir ayrılıkçı ülküleri de olmadı.

Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan geri çekilmeleri sırasında yaşanan acı olaylardan Türkiye Yahudileri de kendilerine düşen payı aldılar. Yunan askerleri Manisa'dan çekilirlerken Yahudilere ait tüm evleri yaktılar ve birçok Yahudiyi öldürdüler. Bu olaylar sırasında yetmiş yaşında ve felçli olan Manisalı David Strugo yakılarak öldürüldü. Onun yardımına koşan Yahudiler ya yakıldılar ya katledildiler. Öldürülen Yahudilerin tümü saygın tüccarlar olup, tek suçları Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'e sadık kalmış olmalarıydı. Yunanlılar Bursa'dan, Edirne'den ve diğer Trakya kentlerinden çekilirlerken de Yahudilere ait evlere ve işyerlerine büyük zarar verdiler.[1] Yunan kuvvetleri İzmir'i terk etmeden önce fes giymeye devam eden birçok İzmirli Yahudiyi öldürdüler.[2] Yunan kuvvet-

1 Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlıların Yahudilere karşı yaptıkları tacizler hakkında bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi - III, Gayr-i Müslimlere Yapılan Yunan Mezâlimi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 31, Ankara, 1996, s. 5-6, 11, 260-271 ve "Alleged Greek atrocities", *The Jewish Chronicle*, 22 Eylül 1922, s. 18.

2 "Jews in Smyrna", *The Jewish Chronicle*, 29 Eylül 1922, s. 12.

lerinin Bursa'dan çekilmeleri sırasında Yahudi mahallesi Fransız askerlerinin müdahaleleri sayesinde tahrip edilmekten kurtuldu. Bu olaylar üzerine Hahambaşı Haim Becerano Müttefik Kuvvetleri başkomutanına başvurarak Yunan askerlerinin Yahudilere karşı muhtemel saldırılarına karşı caydırıcı bir önlem olarak Müttefik Kuvvetleri donanmasına ait gemilerin Marmara adalarının çevresinde seyretmelerini istedi, bu talebi de kabul edildi.[3] Önce Balkan Savaşları, daha sonra Çanakkale Savaşı ve en nihayet Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki Yahudi cemaatleri tüm Anadolu halkı gibi büyük sıkıntılar yaşadılar. Maddi açıdan da oldukça zayıf olan taşradaki bu Yahudi cemaatleri sıkıntılarını bir nebze azaltmak için merkezi New York'da bulunan AJJDC'ye başvurup maddi yardım talep ettiler. Çanakkale Yahudi cemaati kentteki Yahudilerin son derece kötü koşullar altında derme çatma yerlerde yaşadıklarını ve hastalıklara ve iklim şartlarına karşı korumasız olduklarını belirtti. Okul yanmış olduğundan sinagogun bir bölümünün okul haline getirildiğini ve çocukların burada sardalya istifi misali üst üste bir durumda eğitim gördüklerini, savaş sırasında Yahudi askerlerin hayatlarını kaybetmelerinden dolayı yetim ve dulların yoksulluk içinde olduklarını ve cemaatin %75'inin ileri düzeyde bir sefalet içinde yaşadığını belirtip, AJJDC'den yardım rica etti.[4] Amerika'ya göç etmiş olan Ankaralı Yahudilerin 1913 yılında kurmuş oldukları Keter Zion Angora Society (Siyon Tacı Ankara Cemiyeti) de AJJDC'ye başvurup Ankara'da yaşayan ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle sefalet içine düşen üçyüz Yahudi ailesi için yardım yapılmasını rica etti.[5]

Yunan kuvvetlerinin İzmir'den çekilişleri sırasında meydan gelen büyük İzmir yangını ve çevre illerden kaçıp İzmir'e sığı-

---

3 "Allied protection for the Jews in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 29 Eylül 1922, s. 12.

4 AJJDC arşivi, AR 1921/1932 dosya 446, Çanakkale cemaati başkanı Piccado Yohay'ın AJJDC'ye yolladığı 19 Aralık 1921 tarihli ve AJJDC Paris'e yolladığı 26 Mart 1922 tarihli mektuplar.

5 AJJDC arşivi, AR 1921/1932 dosya 446, Keter Zion Angora Society'nin 9 Eylül 1921 tarihli yazısı.

nan 15.000 civarında Yahudi mülteci nedeniyle İzmir Yahudilerinin durumu son derece vahim bir hal arz etti. 35.000 nüfuslu İzmir Yahudilerinden en azından 25.000'i yardıma muhtaç bir hale düştüler. Bu vahim durumdan ötürü İngiltere Yahudi cemaati de İzmir Yahudileri için bir yardım kampanyası başlattı.[6] Yunan Kuvvetleri'nin İzmir'i terk etmeleri sırasında meydana gelen büyük yangın esnasında İzmirli Yahudi tüccarların tamamı büyük zarar gördü. Cemaat mensuplarının %90'ı yangın sırasında tüm varlıklarını kaybettiler. Cemaatin hastahane, yetimhane, okul gibi kurumları maddi kaynak yokluğundan kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu durumda İzmir Yahudi cemaati tüm dünya Yahudilerine yardımda bulunmaları çağrısında bulundu.[7] Bu çağrı üzerine AJJDC'nin önderliğinde bir yardım kampanyası Amerika'da da başlatıldı. Kampanya sonucunda 15.000 dolar bağış İzmir'e gönderildi. Amerika'ya göç etmiş olan İzmir Yahudilerinin kurmuş oldukları Emergency Relief Committee Jewish Sufferers in Smyrna (Acil Yardım Komitesi. İzmir'de ızdırap çeken Yahudiler) da benzeri bir kampanya başlattı ve bağışta bulundu.[8]

Tüm bu acı olaylardan dolayı Türkiye Yahudileri Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmış olmasını büyük bir sevinçle karşıladılar. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden bir süre sonra yurt dışı basında Türkiye'deki Hıristiyan (Rum ve Ermeni) azınlıkların zulme uğradıklarını ileri süren yayımlara rastlanmaya başlandı. Bu yayımlarda Yahudilere de yer verildi ve Yunan kaynaklarına dayanılarak Anadolu'da yaşayan Yahudilerin de zulme uğradıkları iddiaları yer aldı. Bu iddiaların Türk basınına da yansıması üzerine Hahambaşı Haim Becerano bu söylentileri yalanladı ve Türk ve Yahudi ilişkile-

6 "The Jews in Smyrna", *The Jewish Chronicle*, 13 Ekim 1922, s. 14 / "Le désastre de Smyrne", *Paix et Droit*, Kasım 1922, Sayı 9, s. 9.

7 AJJDC arşivi, AR 1921/1932 dosya 446, İzmir Yahudi cemaatinin Alyans'a gönderdiği 26 Ekim 1922 tarihli mektubu.

8 AJJDC arşivi, AR 1921/1932 dosya 446, AJJDC Avrupa bürosunun 19 Kasım 1922 tarihli mektubu. Emergency Relief Committee Jewish Sufferers in Smyrna'nın 26 Ocak 1923 tarihli mektubu.

rinin çok dostane olduğunu söyledi.[9] Cemaat yöneticileri de Becerano'yu destekleyerek "ekalliyetler meselesi" diye ortaya atılmış olan iddiaları tekzip ettiler,[10] mezalim iddialarını reddettiler.[11] Ankara Yahudi cemaati reisi Yusuf Ruso ile Ankara Türk Ortodoksları reisi Papa Apostol ortaklaşa bir bildiri yayımlayarak Amerika'da kurulu Near East Relief (Yakın Doğu Yardım) teşkilâtının Türkiye'de azınlıklara baskı yapıldığı yolundaki iddialarını şiddetle reddettiler.[12] Haim Nahum Hahambaşılık'tan istifa etmesinden sonra bile millî hükümet adına Avrupa'da ve ABD'de görüşmelerde bulundu. Türkiye'yi, Kurtuluş Savaşı'nı ve Mustafa Kemal'i savundu ve kendisine teşekkür edenlere de "bana teşekkür etmeyiniz, ben hakikatı ve bildiğimi müdafaa ettim. Avrupa kamuoyu Türkiye lehine dönmektedir" cevabını verdi.[13] Hahambaşı Haim Becerano da demeçlerinde sürekli millî hükümeti destekledi ve övdü.[14] Haim Becerano Sultan Vahdettin tarafından da, Sultan'ın Yahudi tebaasına duyduğu takdir duygularının bir nişanesi olarak Mecidiye nişanı ile de taltif edildi.[15] Becerano Mudanya mütarekesinin imzalanması üzerine *İleri* gazetesine verdiği demeçte de Türkiye Yahudilerinin mütareke karşısında duydukları sevinci şöyle ifade etti:

"Beşeri hâdiseleri aynı telâkkilerle görmek insanoğlunun vezâifindendir. Çünkü onlar bir babanın evlâtlarıdır. Hele biz Museviler sizin kederlerinizi, meserretlerinizi, kendilerimizinkilerden ayırmayız." Becerano daha sonra sözlerine şöyle devam etti:

"Gelelim Gazi Paşamıza... Biliyorsunuz. O hepimizin Gazi Paşa'sıdır. Gazi Paşa ile bizim hukukumuz pek eskidir ve ben

9 "The Haham Bashi on the Jews in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 19 Mayıs 1922, s. 10.

10 Zeki Sarıhan, Cilt IV, 1996, s. 448.

11 Zeki Sarıhan, Cilt IV, 1996, s. 451.

12 Zeki Sarıhan, Cilt IV, 1996, s. 450.

13 Zeki Sarıhan, Cilt IV, 1996, s. 537, 539 ve 723.

14 Esther Benbassa, 1993, s. 248-249. Destekleyici demeçler için bkz. Zeki Sarıhan, Cilt IV, 1996, s. 248-249, 255, 278, 363, 451.

15 Zeki Sarıhan, Cilt IV, 1996, s. 451.

onunla samimi bir dost olmak şerefine mâlikim. Edirne'de iken evimize yirmi defadan ziyade gelmiştir.[16] Ben Gazi Paşa'nın üç sıfatını tanırım: 1- Mütevâzidir. 2- Cesurdur. 3- Müdebbirdir. Bu üç fazilet bir adamda cem'oldukta behemehal ondan cemiyete bir hayır çıkacaktır." Becerano Avrupa ülkelerinin ortaya attığı azınlıklar meselesine de değindi:

"Ekalliyetler meselesi... Böyle bir şey söylüyorlar. Fakat rica ederim, siz anladınız mı? Ben bu kelimeleri anlayıp mânâsına vücut veremedim. Siyasî, hukukî, selâhiyetdar kimselerle görüştüğüm vakit sordum, onlar da anlamamışlar. Türkiye'de evlâd-ı Benî İsrail'e mensup bir cemaat vardır. Fakat neden biz bu kelimeleri kullanmıyoruz? Biz kendi cemaatimizin hususî ve dinî işleri için kararlarımızı veririz. Hükûmet de tasdik eder. Meselâ mektep açmak istedik. Türkiye hükûmeti buna itiraz etti mi? İbadethâne açmak istedik, bir şey denildi mi? O halde ekalliyetlerin mânâsı ne oluyor? Bunu kullananlar ne demek istiyorlar?"[17]

Savaş sırasında zor anlar geçiren Trakya Yahudileri de Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sona ermesinden memnun oldular. Edirne Valisi Şakir Bey *İkdam*'a verdiği demeçte Trakya Yahudilerinin Yunan işgalinden kurtuldukları için sevinç duyduklarını belirtti.[18] Edirne'nin tekrar Osmanlı yönetimi altına girmesinden dolayı kentin Yahudileri Sinagogda bir tören düzenlediler. Vali Şakir Bey törene yazar Emine Semiye Hanım ve maiyetindeki kişilerle birlikte katıldı ve yaptığı konuşmada Yahudilerin Osmanlı'ya olan sadakatlerini övdü. Kurtuluş Sa-

---

16 Mustafa Kemal Edirne'de bir alay komutanı iken o sırada Edirne başhahamı olan Haim Becerano'nun evine sık sık gitti ve Haim Becerano ve kızları ile muhtelif meseleler üzerinde tartışmaktan zevk aldı. Mustafa Kemal bu ziyaretleri sık sık yaptı. Başhaham Haim Becerano'yu da çoğu zaman sivil kıyafetle ziyaret etti. Bu ziyaretlerin birinde de ziyarette hazır bulunan ve geleceği okuma kabiliyetine sahip bir Yahudi onun önünde Tevrat'ı açtı ve günün birinde genç albayın fani bir kişinin ulaşacağı en büyük üne kavuşacağını söyledi. (A. Benaroya, "Atatürk et les juifs", *L'Etoile du Levant*, 11 Kasım 1949).

17 Behçet Kâni, "Hahambaşı Becerano Efendi ile mülâkat", *İleri*, 14 Teşrinievvel 1922, aktaran Mehmet Kaplan & İnci Enginün & Birol Emil & Necat Birinci & Abdullah Uçman, 1992, Cilt II, s. 1023-1027.

18 Zeki Sarıhan, Cilt IV, 1996, s. 831.

vaşı sonrasında Türkiye'nin kalkınmasının Müslüman ve Yahudi halklarının işbirliğiyle sağlanacağını belirtti. Edirne başhahamı Moşe Behmuaras da konuşmasında Yahudilerin Yunan işgali sırasında çekmiş oldukları acıları anlattı. Çorlu'da tanınmış iki Yahudi tüccarın Yunan askerleri tarafından öldürüldüklerini, Trakya Yahudilerinin Osmanlı yönetimine tekrar kavuşmuş olmadan dolayı çok sevinçli olduklarını belirtti.[19]

Yahudi cemaatinin Türkiye'ye duyduğu bağlılığın bir tezahürüne yurt dışında da rastlandı. Cenevre'de yerleşik Türkiyeli Yahudiler Lozan Barış Konferansı müzakereleri nedeniyle İsviçre'de bulunan Türk heyeti başkanı İsmet Paşa şerefine 10 Aralık 1922 günü bir davet verdiler. Davete Cenevre kantonunun ileri gelenleri ve İsviçre Hahambaşısı Dr. Ginsburger katıldı. Hahambaşı Türkiye'de yaşayan Yahudilere karşı hiçbir baskı uygulanmadığını belirtti. İsmet Paşa da göstermiş oldukları misafirperverlikten dolayı Cenevre'deki Türkiyeli Yahudilere teşekkür etti. Türkiye'de yaşayan diğer azınlıkların vatanseverlik, hukuka ve düzene saygı bakımından Türkiye Yahudilerini örnek almaları gerektiğini belirtti.[20] İsmet Paşa azınlıklar ile ilgili müzakerelerde de Türk vatandaşlığının bütün haklarından istifade etmeleri için Rumlara ve Ermenilere Türkiye Yahudilerini örnek olarak gösterdi.[21]

Yahudi cemaatine güven telkin eden bir diğer beyan da 2 Şubat 1923 günü İzmir'de halka hitaben altı saat süren bir konuşma yapan Mustafa Kemal'den geldi. Dinleyiciler arasında bulunan ve İzmir Yahudi cemaati ileri gelenlerinden olan avukat Rafael Amado Mustafa Kemal'e "Paşa, Türklerin kederlerine ve sevinçlerine ortak olan Yahudi vatandaşlar hakkındaki görüşünüz nedir?" sorusunu yöneltti. Atatürk bu soruya şu cevabı verdi:

---

19 "The anti-Jewish campaign in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 22 Aralık 1922, s. 22. Emine Semiye Hanım hakkında bilgi için bkz. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, 1998, s. 77 / Halide Edip Adıvar, 1998, s. 288-289/ Yaprak Zihnioğlu, "Fatma Aliye ve Emine Semiye", *Tarih ve Toplum*, cilt 31, sayı 186, Haziran 1999, s. 4-11.

20 "Reception to İsmet Pasha", *The Jewish Chronicle*, 22 Aralık 1922, s. 23 ve Avram Galante, İsis, Cilt 1, s. 156-157.

21 M. Cemal Bilsel, Cilt 2, 1998, s. 276.

"Bu memleketin ve bu devletin hakiki dayanağına daima, iyi, yüksek, saygılı duygularla duygulanmış gülleri ve hareketleri ile daima bu duygular içinde geçmiş bulunan ırkların aynı dinden olması şart değildir. Misal: Musevi vatandaşlarımız gibi... Şüphe yok ki Musevi vatandaşlarımız hiçbir vakitte bu memlekette olduğundan daha çok refah ve saadete malik olmazlar. Şimdiye kadar böyle olmuştur. Yeni Türkiye, bu suretle kendilerine daha çok inandırıcı ve emniyet verici olur. Diğer unsurlar dahi, Müslüman olmayan unsurlar dahi, mübadeleden sonra memleketimizde kalmış olacaklar dahi emin olabilirler ki, şimdiye kadar kapıldıkları teşviklerin bundan sonra hiçbir faydası, etkisi, hükmü olmadığını takdir ederler ve tam sadakatla bu milletin içinde yaşamağa karar verirlerse hiçbir vakitte bu millet tarafından kötü muameleye maruz kalmayacaklar, insaniyetin gerektirdiği bütün hususların kendileri hakkında tatbik edilmiş olduğunu göreceklerdir."[22]

İyimserlik dolu bir ortama rağmen, Kurtuluş Savaşı'nın bitmesiyle birlikte basında azınlıklara, yabancılara ve Yahudilere karşı olumsuz ve antisemit bir tepkinin oluşmaya başladığı görüldü. Celâl Nuri İleri'nin sahibi olduğu *İleri* gazetesi Yahudilere karşı bir saldırı kampanyası başlattı. Bu gazete "Kanımızı emenler" başlığını taşıyan başyazısında Yahudileri ikiyüzlülükle suçladı ve bütün sadakat beyanlarının yalan olduğunu yazdı. Bunun üzerine Hahambaşı Haim Becerano İstanbul Valisi Refet (Bele) Paşa'yı ziyaret edip halkı Yahudilere karşı tahrik eden bu tür yayımlardan şikâyet etti. Refet Paşa da bu yayının durdurulması için sansür heyetine gerekli talimatı verdi.[23] Velid Ebüzziya da *Tevhid-i Efkâr* gazetesiyle bu antisemit kampanyaya katıldı.[24] *Tevhid-i Efkâr*'ın Mustafa Kemal'in de dişçisi

22 "Gazi Mustafa Kemal halka kurtuluşu, zaferi ve geleceğin Türkiyesini anlatıyor", (yayına hazırlayan Suphi Menteş), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Temmuz 1973, Cilt 12, sayı 70, s. 4-16, Ağustos 1973, sayı 71, s. 6-20, Eylül 1973, sayı 72, s. 12-20 ve Avram Galante, Isis, Cilt 1, s. 157-158 / Avram Galanti, 1947, s. 86-87.

23 "The anti-Jewish campaign in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 22 Aralık 1922, s. 22 ve Avner Levi, 1996, s. 25-26.

24 Avner Levi, 1996, s. 24.

olan dönemin tanınmış siması diş hekimi Sami Günzberg'i ihanetle suçlayan antisemit bir kampanya sürdürmesi üzerine Sami Günzberg, Velid Ebüzziya'yı dava etti. Dava 1928 yılının Aralık ayına kadar sürdü ve nihayette Sami Günzberg'in suçsuzluğu kanıtlandı.[25]

Yahudi cemaati basın tarafından başlatılmış olan bu antisemit kampanyadan fevkalâde rahatsız oldu. Gazetelerde yayımlanan yazıların son derece sert ve saldırgan bir üslûpla yazılmış olmalarından dolayı Yahudiler bir yağma ve kıyım tehlikesi ile karşı karşıya olduklarına inandılar. *Tevhid-i Efkâr* Selanik'te yaşayan Yahudilerin aynı kentte yaşayan Türklere eziyet ettiklerini ileri sürerek Türklerin Yahudilere misilleme yapmalarını talep etti. Benzeri iddialara ve misilleme taleplerine Edirne ve İzmir'de yayımlanan gazetelerde de rastlandı. Bu gazetelerde Yahudilerin Türk davasına ihanet ettikleri ve Yunanistan hesabına casusluk yaptıkları da ileri sürüldü.[26]

Edirne'de yayımlanan *Paşaeli* gazetesinin kışkırtmaları sonucunda Edirne'de Yahudiler aleyhinde gösteriler meydana geldi. Gösteriler sırasında toplanan kalabalık öfkeli bir şekilde "bu ülkeden gitme sırası size de gelecek! Yahudiler defolun!" şeklinde bağırdı. Polis Yahudilere ait dükkânlara saldırılmasını ve olayların çıkmasını büyük zorlukla önledi. Babaeski gibi küçük kentlerde yaşayan küçük Yahudi cemaatlerin hemen hemen hepsi korkudan İstanbul gibi büyük kentlere göç etmek zorunda kaldılar. *Paşaeli* gazetesi "Acaba biz Filistin'de miyiz?" başlığıyla yayımlanan yazısında Trakya kentlerindeki eğlence yerlerinde Yahudilerin İspanyolca şarkılar söylemelerini eleştirdi. *Paşaeli*'nin sahibi ve yazarları "Burası Filistin değil" şeklinde itiraz edip İspanyolca şarkıların söylenmesine karşı çıktılar. Bu tartışmalar büyüyünce polis müdahale etmek zorunda kaldı. Yahudi basını *Paşaeli* gibi yerel gazetelerin sahiplerinin aynı zamanda Trakya'nın en zengin tüccarları olduklarını ve bu kişilerin rakipleri olan Yahudi tüccarları tasfiye etmek için gazetelerini onlara karşı silah gibi kullandıkları-

25 Avner Levi, 1996, s. 32-34.
26 "L'antisémitisme en Turquie", *Israel*, 6 Ocak 1924, s. 2.

nı ileri sürdü. *Paşaeli* sürdürdüğü kışkırtıcı yayından ötürü karışıklıklara yol açtığı için mahkemeye verildi.[27]

Kırklareli ve diğer Trakya kentlerinde Yahudilerle ticaret yapılmamasını talep eden yazılar kentlerin her tarafına, hatta sinagog kapılarına bile yapıştırıldı. Benzeri olaylara Anadolu'da da rastlandı. Anadolu'nun birçok kentinde Yahudilerle alışveriş yapılmamasını talep ve teşvik eden afişler asıldı. Bursa'da Yahudi tüccarlardan mal satın almış olanlara satın aldıkları malları Yahudi tüccarlara iade etme zorunluluğu getirildi. Bu zorunluluk uzun bir zaman dilimi içinde satın alınmış olan mallar için geçerliydi. Dürüst olmayan kişiler bu durumu fırsat bilerek ya çürümüş veya belirtilmiş zaman süresinden önce satın alınmış malları Yahudi tüccarlara iade ederek ödemiş oldukları mal bedellerini talep ederek tüccarları zor durumda bıraktılar. Edirne'deki AIU (bundan böyle Alyans diye anılacaktır) kız okulunun müdiresiyle Maarif Vekâleti'nin iki müfettişi arasında tamamiyle önemsiz bir olay nedeniyle meydana gelen bir ihtilâf sonucunda, Trakya valisi Trakya'daki tüm Alyans okullarının kapatılmalarını emretti.[28] Bu ihtilâf nedeniyle Trakya basınında antisemit bir kampanyanın başlaması üzerine, Trakya'daki Yahudi cemaatleri Mustafa Kemal'e telgraf çekerek durumdan şikâyetçi oldular. Bunun üzerine Mustafa Kemal soruşturma başlattırdı. Soruşturma sonucunda olaya neden olan Maarif Vekâleti müfettişi görevinden alındı ve antisemit yayımları sürdüren gazeteler de geçici bir süre kapatıldılar.[29] Edirneli tüccarlar Yahudi tüccarların tekel yarattıklarını bahane ederek ipek böceği kozalarının satıldığı bir pazara Yahudi tüccarların katılmalarını önlediler. Bunun üzerine koza fiyatları seksen kuruşa düştü. Bu durumdan zarar gören koza üreticisi köylüler Edirne Valiliği nezdinde itirazda bulundular

---

27 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice) ve Avner Levi, 1996, s. 27-28.

28 "Jews persecuted in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 13 Temmuz 1923, s. 41.

29 "Mustapha Kemal and the Alliance schools", *The Jewish Chronicle*, 7 Eylül 1923, s. 36.

ve Yahudi tüccarların tekrar pazara gelmelerini sağladılar. Pazara tekrar katılan Yahudi tüccarlar fiyatları yükseltip kozaları ikiyüzotuzar kuruştan satın aldılar.[30]

1923 yılının ilk aylarından itibaren basında Yahudileri aşırı para tutkuları konusunda eleştiren yazılara da rastlanmaya başlandı. İzmir'de yayımlanan *Türk Sesi* gazetesi Türk tüccarların kendi aralarında birleşip "Yahudi tehlikesi"ne karşı önlem alıp Yahudilere karşı mücadele etmelerini istedi. İzmir'de birçok dürüst Türk bankacı ve sarraf mevcut olduğundan bir Türkün bir Yahudinin yanında memur olarak çalışmasının kabul edilemeyeceğini savundu. Böyle bir "Yahudi istilâsı"na karşı bir birliğin kurulup ticaretin bu "ahlâksız ve çıkarcı" Yahudilerden temizlenmesini talep etti.[31] *Türk Sesi* bir dizi yazıda Yahudilere sert bir dille saldırdı. İzmir'de yaşayan Yahudilerin arasında hem Türk hem de yabancı uyruklu olan kişiler bulunduğuna dikkat çekilerek çifte uyruk taşıyan bu Yahudilere vatandaş muamelesi yapılmaması gerektiği ileri sürüldü.[32] Aynı yazar daha sonra "Museviliğin en mühim ekseriyetle Türkiye için izalesi lâzım gelen bir tehlike olduğunu" ileri sürdü.[33] Yazar bir diğer makalesinde de Yahudilerin Anadolu'nun ticaretine hâkim olmalarından, Türkleri sömürmelerinden ve Yahudi devlet memurlarının Yahudi tüccarları kayırmalarından şikâyet etti.[34]

Gene İzmir'de yayımlanan *Yanık Yurt* gazetesi Yahudilere karşı sürekli sert tehditler savurdu. Gazete basında yer alan ve bir Yahudi ailesinin kızlarını, üyeleri arasında Türklerin de bu-

---

30 "Jews persecuted in Turkey - An antisemitic campaign", *The Jewish Chronicle*, 13 Temmuz 1923, s. 41.

31 *Türk Sesi*, 5 Şubat 1923, aktaran Henri Nahum, 1995, s. 406 ve Henri Nahum, 1997, s. 202.

32 Mahmut Esad, "Museviler ve sahte tabiyetler", *Türk Sesi*, 9 Ağustos 1923, aktaran Siren Bora, 1995, s. 140.

33 Mahmut Esad, "Arif Oruç Beğe", *Türk Sesi*, 10 Temmuz 1923, aktaran Siren Bora, 1995, s. 140.

34 Mahmut Esad, "Onlar (Yahudiler) ve biz", *Türk Sesi*, 18 Ekim 1923, aktaran Siren Bora, 1995, s. 140-142 *Türk Sesi* gazetesi hakkında bir inceleme için bkz Prof. Dr. Zeki Arıkan, "Kurtuluştan sonra İzmir'de çıkan ilk gazete: Türk Sesi", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991*, içinde s. 817-844.

lunduğu, bir tenis kulübüne gitmesini yasaklamış olması haberini bahane ederek İzmir Yahudi cemaati hahamlarının cemaat mensuplarına Türkleri boykot etmelerini telkin ettiklerini ileri sürdü. *Yanık Yurt*, Yahudilerin din ile devlet işlerini hiçbir zaman birbirlerinden ayıramayacakları için hiçbir zaman gerçek Türk olamayacaklarını, bu yüzden Türklere düşen görevin gözlerini iyi açıp Yahudilerin Türkiye'nin ve özellikle İzmir'in mikropları olduklarının farkına varmaları olduğunu yazdı.[35] *Yanık Yurt*'ta yer alan bir diğer yazıda Rodoslu Yahudilerin Türklere karşı husumet beslediklerini ileri sürdü. Rodos Türk cemaati reis vekili Ali Nuri Bey bu yazıyı tekzip etti. Kendisinin uzun yıllar boyunca Rodos'ta yaşadığını, adanın işgal altında olduğu dönem dahil olmak üzere hiçbir zaman bahsedildiği gibi bir husumetle karşılaşmadığını, gazetede bu tür iddialara yer verilmeden önce Rodos'taki Türk konsolosu ile Türk cemaatinin görüşlerinin alınmış olması gerektiğine dikkati çekti.[36]

Mizah dergisi *Akbaba*'da yayımlanan "Yahudi tehlikesi" başlıklı yazıda azınlıklar arasında en az tehlikeli olarak bilinen Yahudilerin aslında en tehlikeli azınlık olduğu ileri sürüldü. *Akbaba* Yahudileri bulundukları yerleri hiç bırakmayan ve oraya yapışan "inek sağıcıları" olarak tanımladı. Yahudileri "Ermeniler kadar hırçın değildirler, Bizans rüyası gören Rumlara benzemezler, ama bütün kâr getiren işler onların ellerindedir" şeklinde tarif etti. Basın Bursa'da yaşayan Yahudilere karşı sert suçlamalar yöneltti: "Savaş zamanı biz kanımızı dökerken Yahudiler günlerini gün ettiler", "Onları boykot edelim ki buradan defolup gitsinler", "Yunan işgali sırasında Yahudilerin yapmış oldukları eziyetleri unuttun mu?", "Yahudilerle iş yapılmayacağını duymadın mı?", "Yahudilerle iş yapmaya utanmıyor musunuz?", "Bu mikropların bizimle yaşamalarına mı izin verelim?". Bu tür hakaretler ve suçlamalarla Türklerin Yahudilere ait mağazalardan alışveriş yapmaları engellenmeye

---

35 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice) ve Avner Levi, 1996, s. 27-28.

36 "Jews and Moslems in Rhodes", *JTA Bülteni*, 9 Nisan 1926, s. 7.

çalışıldı. Türk basınında yer alan bu suçlamalara Ermeni basını da katıldı. İstanbul'da yayımlanan *Amahor* gazetesinde ihtida etmiş bir Ermeni yazar "Haklı eleştiri" başlığını taşıyan makalesinde Yahudilerin de ayrılıkçı emeller beslediklerini ileri sürdü ve şunları yazdı:

"Lozan Antlaşması gereğince Türkiye'ye geri dönmek isteyen Ermenilere zorluklar çıkartılırken Yahudilere farklı davranılmıştır. Bu bir ayırımcılıktır. Filistin'de millî bir yurt kurma fikrini ortaya atan Yahudiler en az Doğu Anadolu'daki Ermeniler kadar Türkiye devletine ihanet etmiş sayılmalıdırlar. Ermenilerin kaçmasından sonra Yahudiler büyük Anadolu'da hiçbir engel kalmadan ekonominin her kesimine hükmetmişlerdir. Gökteki Tanrım ne büyük felâket! Büyük Anadolu kendini sadece paranın kölesi olarak gören bir milletin idaresinin altına girmiş!"[37]

1923 yılının Haziran ayının ortasından itibaren Yahudilerin Anadolu'da serbest dolaşımları kısıtlandı. Edirne, Kırklareli ve Uzunköprü'den İstanbul'a gelmiş bulunan birçok Yahudi tüccar yaşadıkları kentlere geri dönemeyip İstanbul'da mahsur kaldılar. Sıhhî veya başka nedenlerle taşra kentlerinden İstanbul'a gelmiş bulunan Yahudi anneler ile çocukların da evlerine geri dönmelerine izin verilmedi. Bu kısıtlamanın kaldırılması için Hahambaşılık hiçbir girişimde bulunamadı.[38] Azınlıklara karşı uygulanan serbest dolaşım kısıtlaması aralıklı olarak devam etti. Bu yasağa 26 Şubat 1925 tarihinde bir daha rastlandı. Dahiliye Vekâleti, Rumlar hariç, tüm azınlıkların Anadolu'da serbestçe dolaşmalarını engelledi. Azınlıkların serbestçe dolaşabilecekleri bölgeyi Gebze ile Çatalca arasında kalan bölge olarak tespit etti.[39]

Kamuoyunda Yahudilerin Kurtuluş Savaşı'nın sonuçların-

---

37 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice) ve Avner Levi, 1996, s. 27-28.

38 "Jews persecuted in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 13 Temmuz 1923, s. 41.

39 "Harsh new law in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 6 Mart 1925, s. 24 ve "The movement of non-moslems in Turkey", *JTA Bülteni*, 4 Mart 1925, s. 2.

dan etkilenmeyip aksine daha da zenginleşmiş oldukları kanaati iyiden iyiye yerleşti. Türk-Yunan nüfus mübadelesi çerçevesinde Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmiş olan Türk göçmenler için açılan yardım kampanyasına özellikle Yahudilerin katılmaları talep edildi. Türklerin Kurtuluş Savaşı sırasında maddi varlıklarını kaybetmiş, buna karşılık Yahudilerin daha da zenginleşmiş olduklarına dikkat çekilerek Türklerin Ermeni ve Rum esnaf ve tüccarları boykot etmelerinin Yahudi tüccar ve esnafa yaramış olduğunu, bunun sonucunda da Yahudilerin zenginleştikleri ileri sürüldü.[40]

Yahudilere sataşan bu yazılara karşı basında Yahudileri savunan yazılara da rastlandı. *İkdam*, İstanbul'un işgal edildiği günlerde Yahudilerin diğer azınlıkların aksine Osmanlı idaresine sadık kalıp, feslerini yırtmadıklarına, polise hakaret etmediklerine ve işgal kuvvetleriyle işbirliğinde bulunmadıklarına dikkati çekti.[41] *Halk*, Yahudilerin ticarette başarılı olmalarının nedeninin ticareti iyi bildiklerinden ileri geldiğini belirtip Yahudilere, Rum ve Ermenilere karşı davranıldığı gibi davranılmaması gerektiğini vurguladı. Yahudilerin Türklere karşı daima iyi duygular beslediklerini, Balkan savaşı sırasında, Yunanlıların Selanik'i işgal ettiği günlerde Yahudi tüccarların Türk olduklarını belli etmemeleri için Osmanlı subaylarına sivil elbiseler verdiklerini ve bazı subayları kayıkla kaçırdıklarını yazdı.[42]

Basında çıkan antisemit yazıların yanı sıra, taşrada yaşayan Yahudi cemaatleri de yaşadıkları kentleri hemen terk etmeleri yolunda tehditler aldılar. Urla'da yaşayan az sayıdaki Yahudi, kenti yirmidört saat içinde terk etmelerini talep eden imzasız tehdit mektupları aldılar.[43] 1923 yılının son günlerinde resmî merciler Çorlu'da yaşayan birkaç yüz kişiden ibaret Yahudi ce-

---

40 *Akşam*, 22 Kasım 1923, aktaran Henri Nahum, 1995, s. 406 ve Henri Nahum, 1997, s. 202.

41 *İkdam*, 3 Kasım 1923, aktaran Henri Nahum, 1995, s. 407 ve Henri Nahum, 1997, s. 202.

42 *Halk*, 9 Aralık 1923, aktaran Henri Nahum, 1995, s. 407 ve Henri Nahum, 1997, s. 202.

43 Henri Nahum, 1997, s. 203.

maatine kenti kırksekiz saat içinde terk etmelerini emrettiler. Bu kadar kısa bir süre verilmesindeki maksat, Yahudilerin eşyalarını beraberlerinde götürmeye, mallarını ve mülklerini satmaya fırsat bulamadan tüm varlıklarını terk edip Çorlu'dan ayrılmalarını sağlamaktı. Yahudi cemaatinin acil müdahalesi sonunda hükümet bu kararın uygulamasını erteledi, ancak benzeri bir emir Çatalca Yahudileri için verildi. Çatalca'yı terk etmek zorunda kalan Yahudiler beraberlerindeki eşyaları taşımak için şoförlere başvurduklarında eşyaların değerinden daha yüksek bir taşıma ücretiyle karşılaşmaları üzerine tüm eşyalarını Çatalca'da bırakarak kenti terk ettiler.[44]

Bu Yahudi karşıtı kampanya karşısında *Müstakil* gazetesi milliyetçilik konusunda çok aşırı bir yorum yapılmaması gerektiğini yazıp itidal telkin etti. Barış ve özellikle genel af döneminde bu tür aşırı bir milliyetçiliğe izin verilemeyeceğini, Türkiye'de yaşayan Yahudiler ve Ermeniler arasında konularına çok hâkim uzmanlar bulunabileceğini ve devlet yönetiminde bunlara da yer verilebileceğini savundu. Bu başyazı Yahudi cemaati üzerinde olumlu bir etki yarattı ve Haim Becerano Türklerin cömert ve hoşgörülü olduklarını hep bildiğini belirtti.[45]

Halk arasında geçen konuşmalarda Türkiye Yahudileri konusunun gündeme getirilip Yahudiler ve onların Türkiye'ye olan sadakatleri hakkında hoş olmayan sözlerin sarf edilmesi olağanlaştı. Türkiye Yahudileri arasında Rumlar ve Ermenilerden sonra bu sefer tasfiye sırasının kendilerine gelmekte olduğu konusunda yaygın bir kanaat belirdi.[46] Türkiye Yahudileri basında ve kamuoyunda oluşmaya başlayan bu antisemit ortamdan oldukça rahatsız oldular ve 1924 yılından itibaren Türkiye'den göç etmeye başladılar. Önce Filistin'e göç etmek isteyenlerin akını görüldü. Yüzlerce Yahudi Filistin Muhacerat Bürosu'na başvurup vize talep ettiler. Bu kişilerin çoğunluğu-

---

44 "Expulsion of Jews from Thrace", *The Jewish Chronicle*, 7 Aralık 1923, s. 18.

45 "La presse Turque change en faveur des Juifs", *Israel*, 18 Mayıs 1924, yıl 5, sayı 20, s. 2.

46 AMA, 1 Aralık 1923 tarihli ve 867.4016/967 sayılı belge.

nu Trakya'da yaşayan tarım işçileri oluşturdu.[47] 1924 yılının Haziran ayının ilk haftasında İzmir ve Bursa'dan otuzbir aile Güney Amerika'ya göç etti. ABD'ne göç etmek için vize almış binden fazla Türkiyeli Yahudi, ABD Göç Yasası'nın değişmesi üzerine vizelerini kullanamaz duruma düştüler. Türkiye'de kalmayı düşünmeyen ve başka gidecek yerleri de olmayan bu kişiler bu yeni durum karşısında ne yapacaklarını bilemediler.[48] Bu göç dalgası üzerine *İleri* gazetesi başyazarı Celâl Nuri (İleri) Türkiye Yahudilerinin Kuzey ve Güney Amerika, Küba ve Filistin'e göç etmek için Türkiye'yi terk ettiklerini belirterek hükümetin "her zaman sadık ve şikâyeti gerektirecek bir unsur olmamış olan" Yahudilere karşı daha mutedil bir tavır takınmasını istedi. Bu antisemit ortamdan dolayı tüm Yahudi halkı huzursuz olduğundan onları sakinleştirmek için önlemler alınması gerektiğini, Yahudilerin Türkiye'den göç etmeleri halinde tüm ticaret erbabı sınıfının yok olacağından Türkiye'nin zor duruma düşeceğini yazdı.[49] İzmirli Yahudi tüccarların çoğu Rumlarla çalıştıklarından Rumlar İzmir'i terk ettiklerinde Yahudi tüccarlar da işsiz kaldılar. Limanlarda, demiryolları işletmelerinde ve yabancı sermayeli şirketlerde çalışan gayrimüslimlerin işlerine son verilmesi ve basının da antisemit bir kampanya sürdürmesi nedeniyle İzmir Yahudileri de kitlesel olarak Filistin, Fransa, Yunanistan ve Güney Amerika ülkelerine göç ettiler.[50] Basında Türkiye Yahudilerinin Filistin'e kitlesel olarak göç ettikleri konusunda abartılı haberler de yer aldı. *Son Saat*, Filistin'e göç edecek Yahudileri teşkilâtlandırmak için özel bir heyetin İstanbul'a geldiğini ve 1925 yılının Mayıs ayının sonuna kadar kırkbin Yahudinin Türkiye'den ayrılacağını ileri sürdü.[51]

1924 yılının Ağustos ayında Hahambaşı Becerano ve cemaat

---

47 "Palestine emigration from Turkey", *JTA Bülteni*, 6 Haziran 1924, s. 6.

48 "Jewish emigration from Turkey", *JTA Bülteni*, 17 Haziran 1924, s. 4.

49 "Emigration of Jews from Turkey", *JTA Bülteni*, 18 Haziran 1924, s. 3.

50 "Jewish Exodus from Smyrne", *JTA Bülteni*, 5 Eylül 1924, s. 11.

51 "The Jews of Turkey and emigration to Palestine", *JTA Bülteni*, 8 Nisan 1925, s. 4.

yönetiminde yer alan iki üye İstanbul'a gelmiş bulunan Maliye Vekili Recep (Peker) Bey'le görüştüler. Haim Becerano, Yahudi cemaatinin içinde bulunduğu zor malî durumu Recep Bey'e izah edip hükümetten maddî destek rica etti. Recep Bey Yahudi cemaati için beslediği iyi duyguları ifade ederek elinden geleni yapacağını bildirdi. *İkdam*, Yahudi cemaatinin bu yardım talebi karşısında "nefesinin kesildiği"ni yazarak çok sert tepki gösterdi. Yahudilerin Kurtuluş Savaşı'ndan çıkar sağlayıp daha da zenginleştiklerini ve piyasaya hâkim olmalarına rağmen yakın tarihte açılmış olan bir yardım kampanyasına son derece önemsiz katkıda bulunduklarını ileri sürüp Yahudileri Türkiye'ye karşı olan sadakatlerini kelimeler yerine yapacakları işlerle göstermeye davet etti.[52]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçerli olan bu olumsuz ve antisemit havaya yurt içi ve yurt dışı Yahudi çevrelerinden tepki gelmesi gecikmedi. Paris'de yayımlanan *Le Guide Sam* gezi rehberinin yayımcısı Sam Levy Türkiye'yi meslekî nedenlerle ziyaret ettiği 1924 yılında basının Yahudilere karşı takınmış olduğu bu menfi ve antisemit tavrı farketti. Bunun üzerine İsmet Paşa'ya acı ve duygulu bir üslûpla mektup yazıp şikâyetlerini dile getirdi.[53] Aynı yılın Temmuz ayında Başvekil İsmet Paşa İzmir'de bulunduğu esnada, kentin Yahudi cemaatini temsilen bir heyet, kendisini ziyaret ederek basının Yahudilere karşı takınmış olduğu antisemit ve hasmane tavırdan şikâyet etti. Bunun üzerine İsmet Paşa kamuoyunu sakinleştirmek için Türkiye'nin Yahudi asıllı vatandaşlarına ihtiyacı olduğunu vurguladı. Bu beyanattan sonra İzmir Yahudilerinin karşı karşıya kalmış oldukları sıkıntılar bir nebze hafifledi.[54]

İzmir ve İstanbul Yahudi cemaatlerini ziyaret etmiş olan bir Amerikalı da, Yahudilerin içinde bulundukları durumun oldukça olumsuz olduğunu gözlemledi. Yaptığı ziyaretin akabinde bu kişinin izlenimleri oldukça kötümser oldu. İzmir

---

52 "The Jews in Turkey - violent attack by Turkish daily", *JTA Bülteni*, 16 Ağustos 1924, s. 1-2.

53 "İsmet Pacha et les Juifs", *Stamboul*, 27 Nisan 1926.

54 PRO, 11 Eylül 1924 tarihli, FO 371/10195, S4741, E8116/222/44 sayılı belge.

Borsası ve İzmir Belediye Meclisi'nde hiçbir Yahudi üyeye rastlamak mümkün olmadı. İzmir Yahudi cemaatine gazete yayımlama izni verilmedi. Amerikalı seyyahın tanıştığı İzmirli bir Yahudi, İzmir Yahudi toplumunun haleti ruhiyesini şu kelimelerle ifade etti: "Türkler bizlerin ne Borsa'da, ne Belediye Meclisi'nde ne de herhangi bir siyasî ve kamu kuruluşunda yer almamızı istiyorlar. Bu nedenle suskun kalıp görünmez olmayı tercih ediyoruz. Türkler yardım ve bağış için para talep edecekleri zaman bizi arayıp bulurlar."[55]

Basında Yahudilere yönelik karalamalar devam etti. "Türk unutma!" başlıklı yazısında okurlarına Çanakkale zaferini hatırlatan *Karagöz* dergisi Rumlara, Ermenilere ve "çıfıt" diye hitap ettiği Yahudilere saldırdı. Bu üç milletin onur ve haysiyetin ne olduğunu bilmediklerini ve suçlu olduklarını yazdı. *Karagöz*, İngilizlerin Çanakkale'de yenildikleri, Fransızların Urfa'da bir avuç kahramana teslim oldukları unutulsa bile Rumların, Ermenilerin ve çıfıtların hilelerinin unutulmamasını istedi. Bu saldırıya cevap veren Türk Yahudi basınından *El Tiempo* gazetesinin sahibi David Fresko vatandaşları birbirlerine düşürmenin yasalara aykırı olduğunu, tüm vatandaşların Cumhuriyet rejiminin ve devletin yasalarına bağlı olduklarını belirtti. *Karagöz*'ün Yahudilere ve diğer azınlıklara karşı yapmış olduğu saldırı ve hakaretlerin Türk devletinin temelini teşkil eden liberal düşüncelere de yapılmış saldırılar olduğunu yazdı. David Fresko'nun bu yazısı basının büyük çoğunluğu tarafından çok olumlu yorumlarla karşılandı.[56]

Basın Yahudilerin her türlü imkânı zorlayarak askerlik hizmetinden de kaçmaya çalıştıklarını vurguladı. *Akşam* gazetesi Anadolu işgal altında iken beş yüz Yahudinin bu işgali fırsat bilerek İtalyan vatandaşı olma hakkını satın aldıklarını, ancak itiraz etmelerine rağmen fiili askerlik hizmetine alındıklarını du-

---

55 Israel Cohen, "Interlude at Smyrne", *The New Judaica*, Cilt 1, No. 18, 22 Mayıs 1925, s. 291-296 / Israel Cohen, "Impressions of Constantinople", *The New Judaica*, Cilt 1, No. 19, 5 Haziran 1925, s. 306-309 / PRO, 11 Eylül 1924 tarihli, FO 371/10195, S4741, E8116/222/44 sayılı belge.

56 "Constantinople paper's attack on Jews", *JTA Bülteni*, 6 Şubat 1926, s. 3.

yurdu. Bursa'da yayımlanan *Ertuğrul* gazetesi, Hicri 1319 doğumlu kırküç Yahudi gencinden sadece altısının askere gittiğini, geri kalanların ise Avrupa'ya kaçtıklarını yazdı. *İkdam*'ın "Türkiye'deki Yahudiler" başlıklı makalesinde özetle şunlar yazıldı:

"...Türkiye Yahudilerinin kendilerine karşı yapılan saldırılar karşısındaki şikâyetleri tarafımızca malûmdur. Bir kısmı bize yazarak kendilerine karşı yapılan haksız davranışları kınamışlardır. Türkiye Yahudileri diğer ülkelerde yaşayan Yahudilere benzemezler. Onlar sadece kendi işleriyle ilgilenirler, siyasete karışmazlar, iktidara karşı kesinlikle isyan etmezler, yani sessiz kalmayı severler. Yahudiler hiçbir zaman Türkiye'ye zarar vermeyi düşünmediler; çünkü İspanya'dan kovulduktan sonra kendilerine kucak açılmış olmasını unutmadılar. Yahudiler ticaret ile uğraşan insanlardır. İlişkileri sayesinde bulundukları ülkeye faydalı unsurlardır, fakat onları alındırmamayı ümit ederek, birkaç söz söylemeyi kendimize bir borç olarak görüyoruz. Hiç şüphe yok ki Yahudiler bu ülkede her şart altında en fazla kazancı elde etmişlerdir. Diğer azınlıklar son zamanlarda, ama az ama çok, zarar görmüşlerken Yahudiler herkesten çok daha fazla refaha kavuştular. Türkiye'nin parasız ve her türlü imkânlardan mahrum olduğu dönemlerde Yahudiler şartlardan istifade ederek kâr elde etmeyi bildiler. Bu inkâr edilemez. Bu yüzden kendimize şunu sormamız gerekir. Ülkemiz Yahudilerden hangi faydayı sağlamıştır? Bu soruyu samimiyetle cevaplamaya çalışmışsak da hiç cevap bulamadık. Ülkenin her kesiminden insanlar kanlarını akıtırlarken sadece Yahudiler kanlarını akıtmaya kendilerini mecbur hissetmediler. Başlarına hiçbir felâket gelmedi. Hiçbir taahhüde girmeden kazançlarını arttırmaya sessizce devam ettiler. Hıristiyanların Müslümanlara karşı baskı ve zulmü sürerken Yahudiler ülkemizin üretim merkezlerindeki yaşamlarını, ticaret imkânlarından sadece kendileri faydalanmayı bilerek sürdürdüler. Bilindiği gibi Müslümanlar para kazanmasını bilmezler, ayrıca bunu sağlayacak sermaye de ellerinde mevcut değildir, böylece bütün kazanç imkânları Yahudilere kalmış oldu..." Makale iyimser bir havayla sona eriyor:

"Son yıllarda Yahudilere karşı tehditkâr yazılar yayımlanmıştır... Yahudilere karşı yapılan suçlamalar dünyaya hâkim olma isteklerinden kaynaklanmaktadır. Bu iddia bizim tarafımızdan kabul edilemez. Onbeşmilyon Yahudinin bütün dünyaya hâkim olmaları saçma bir düşüncedir. İngiliz himayesi altında ve İngilizlerin yardımlarıyla Filistin'e yerleşme ve Yahudiler için bir vatan teşkil etme çabaları bir hayalden öte değildir. Her zaman bu tip söylemlerin yanlış olduklarını düşünüyoruz. Yahudiler her zaman Türkiye için olumlu unsurlar olmuşlardır..."[57]

Ender de olsa Yahudilerin dinî geleneklerine yönelik kısıtlamalara bile rastlandı. Kırklareli Valisi 1926 yılından itibaren *kaşerut* kurallarına göre yapılmakta olan et kesimini yasakladı ancak bu münferit bir vaka oldu ve Kırklareli *kaşer* et kesimini yasaklayan tek kent oldu.[58] Basın da mezbahalarda et kesiminin artık en sıhhî koşullar altında yapıldığından bundan böyle *kaşer* et kesimini denetleyen hahamlara ihtiyaç kalmadığını ileri sürdü.[59]

Bu gergin ortamda Yahudi cemaatini biraz ferahlatan olay İsmet Paşa'nın bir beyanı oldu. Haim Becerano, geçirdiği ciddi bir hastalıktan sonra İstanbul'da bir nekahat dönemi geçirmekte olan İsmet Paşa'yı ziyaret etti. Görüşme sırasında İsmet Paşa Yahudi cemaatine ve cemaatin Türkiye'ye olan sadakatine büyük hayranlık duyduğunu, Hahambaşı ile birlikte çalışan Yahudi aydınların Türkiye'nin refahı için çalışmakta olduklarına ve çalışacaklarına emin olduğunu söyledi. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türkler arasında hiçbir fark söz konusu olamayacağını, tüm yurttaşların aynı ülkenin eşit çocukları olup kendilerine eşit ve adil bir şekilde davranılacağını bildirdi.[60]

---

57 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice).

58 "Prohibition of shechita in Thrace", *JTA Bülteni*, 21 Mayıs 1927.

59 Marc Ragenstreif, "The Jews of Turkey Anti-Jewish feeling", *The Jewish Chronicle*, 16 Nisan 1926, s. 18.

60 "Ismet Pasha on the Jews of Turkey", *JTA Bülteni*, 23 Ocak 1925, s. 4.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında basında ve halk arasında Yahudilere karşı gelişmiş olan bu antisemit hissiyatın ve olumsuz tavrın birçok nedeni vardı. Birinci neden ticari rekabet idi. Kurtuluş Savaşı sonunda Rum ve Ermeni tüccar ve esnafın büyük bir bölümünün Türkiye'yi terk etmelerinden sonra özellikle perakende ticaret alanında doğan boşluğu Yahudi tüccarlar doldurdu. Ticari rekabet ve azınlıkların halen ticarete egemen olmalarının halk vicdanı üzerinde yaratmış olduğu tepki sonucunda halk arasında antisemit bir hissiyat gelişti. Bir diğer neden Halk Fırkası'na karşı birbirinden farklı birçok değişik kesimden oluşan bir muhalefet hareketinin gelişmesi idi. Bu muhalefet hareketinin içinde yer alan bir kesimin bünyesinde, kuruluşunda Selanikli Yahudilerin de yer aldıkları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı eski mensupları yer aldı. Belki de bu nedenle Yahudilerin HF'na bağlılıklarına kuşkuyla bakıldı. Bir başka neden hilâfetin lağv edilmiş olmasının dindar Müslüman kitlesi üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkilerdi. Bu aynı zamanda Anadolu basınıyla diğer Müslüman ülkelerin basınında Yahudilere karşı antisemit bir kampanyanın başlamasındaki ana etkeni de oluşturdu. Kafkasya ve Anadolu'da yayımlanan gazetelerde, Dönmelerin hilâfetin kaldırılması için uğraşmış oldukları ve Selanik doğumlu olması nedeniyle Müslüman halk arasında "Yahudi kökenli" olduğu ileri sürülen Mustafa Kemal'in hilâfeti lağv etmiş olmasıyla Dönmelerin, yani Selaniklilerin, amaçlarına ulaştıkları gibi saçma sapan iddialar yer aldı.[61] Bir diğer muhtemel neden ise Yahudilerin İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşmaları oldu. Siyasi iktidar İzmir ve İstanbul'un işgal altında bulundukları yıllarda kent sakinlerinin bir kesiminin işgal kuvvetleriyle işbirliğinde bulunmuş olmasından dolayı İstanbul'da yaşayan herkesten çok kesin sadakat kanıtları isteme eğiliminde oldu. Bu tür siyasi etkenler gözardı edilmeden meseleye bir daha bakıldığında Yahudilere karşı duyulan husumetin ve onlara karşı yöneltilen eleştirile-

---

61 *The American Jewish Year Book*, Cilt 26, 29 Eylül 1924 - 18 Eylül 1925, s. 93. Popüler kültürde "Selanik dönmesi"nin ne anlam taşıdığını anlamak için bkz. Alper Sedat Aslandaş ve Baskın Bıçakçı, 1995, s. 196-198.

rin temelinde esas itibariyle iktisadî nedenler, yani ticari faaliyetlerde Yahudilerin Türklere göre daha büyük paya sahip olmaları yer aldı.[62]

2. Yahudi Cemaatinin Lozan Antlaşması'nın 42. Maddesinden Feragat Etmesi[63]

a) Hahambaşılığın Lağv Edileceği Söylentileri ve Yetkilerinin Sınırlandırılması

Hahambaşılık Cumhuriyet'in ilânından yaklaşık bir yıl önce kendini bir krizin içinde buldu. 1922 yılının Ağustos ayında Adliye Vekâleti Hahambaşılığa yolladığı resmî bir yazıyla 1918 yılından beri Yahudi cemaatinin yönetimini deruhte eden geçici idare heyetinin lağv edilip yerine cemaat nizamnamesine uygun bir idare heyetinin seçilmesini istedi. Bu talebin yerine getirilmemesi halinde de bu durumdan Hahambaşılığın kişisel olarak sorumlu olacağını belirtti. Bunun üzerine Hahambaşılık bu heyeti lağv etti.[64]

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yeni rejimin temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesinin uygulanmasına geçilmesiyle birlikte azınlık cemaatleri de kendi yönetim şekillerini yeniden düzenlemek zorunda oldular. Yahudi cemaati ileri gelenleri de Hahambaşılığın yeni yasalara uygun bir şekilde çalışmasını mümkün kılacak değişiklikleri müzakere etmeye başladı.[65] 30 Mayıs 1924 günü yapılan toplantıda yeni Hahamhane Nizamnamesi'nin düzenlenmesine kadar Hahambaşılığın işlerini yönetecek beş kişilik bir heyet oluşturuldu. Hahamha-

62 AMA, 1 Aralık 1923 tarihli ve 867.4016/967 sayılı belge.

63 Bu konuda diğer incelemeler için bkz. Esther Benbassa-Dudoney, "Le Tanzimat et le Kémalo-nationalisme: deux périodes marquantes dans l'histoire du Judaisme turc", *Cultures Juives Méditerannéennes et Orientales*, Syros, Paris, 1982, s. 257-273 ve Laurent Olivier Mallet, "Türk kimliğinin inşası ve Türkiye'deki Yahudiler", Türkiye-Israil: Yüz Yıllık Ortak Bir Tarih toplantısı, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 4-5 Haziran 1998, yayımlanmamış tebliğ.

64 "New Rabbinical consistory", *The Jewish Chronicle*, 18 Ağustos 1922, s. 11.

65 "New light on the Beilis case", *The Jewish Chronicle*, 30 Mayıs 1924, s. 17-18.

ne Nizamnamesi'nin düzenlenmesi için de on kişilik bir ikinci heyet oluşturuldu.[66]

Cumhuriyet'in ilânından sonra yapılan yeni teşkilâtlanmada Hahambaşının cemaat işleriyle ilgili yetkileri valilere devredildi ve bu şekilde Hahambaşılık merkezî teşkilâtı parçalandı. Yahudi cemaati seksen üyeden oluşan bir Meclis-î Umumî ile temsil edildi. Bu seksen üyenin altmışı cemaat ileri gelenleri, yirmisi ise din adamları arasından seçildi. Meclis-î Umumî mevcudiyetini sürdürmesine rağmen Hahambaşılık yetkilerinin hükümet tarafından sınırlandırılması nedeniyle Hahambaşılık makamı gitgide pasifleşti. Cemaat yönetiminin siyasi iktidar karşısında pasif bir tavır almasında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun geçerli olması, hükümetin muhalifleri sürgün etmesi, Türkiye'deki mevcudiyetini sürdürmek için mücadele vermiş ancak bunda başarılı olamamış olan Rum cemaatinin akibeti gibi etkenler de rol oynadı.[67]

Hahambaşılığın bütün yetkilerinin iptal edilmiş olması ve geleceğinin belirsiz olması nedeniyle meydana gelen kaosta cemaat gelirleri açısından da ciddi bir kriz yaşandı. Hahambaşılığın *kaşerut* kurallarına uygun olarak kesilmiş etlere ve diğer yiyeceklere *kaşer* damgası vurma yetkisi kaldırıldığından, *kaşerut* kurallarına göre et kesimi yapan kasaplar kestikleri etler üzerinden Hahambaşılığa ödemeleri gereken *gabela*'yı ya hiç ödemediler, yahut ciddi oranda azalttılar. Bunun sonucunda Hahambaşılığın malî kaynaklarının en önemlilerinden biri olan *gabela*'dan elde edilen gelir yarıya indi. Keza aynı sebep-

66 "Reorganising the grand rabbinate in Turkey", *JTA Bülteni*, 12 Haziran 1924, s. 5. Beş kişilik heyette yer alan kişiler İzak Navon, Moiz Parali, Vitali Koenka, Samuel Benzonana ve İzak Aelyon idi. Aşkenaz asıllı Hanri Reisner'in görev almak istememesi üzerine İzak Aelyon son dakikada heyete seçildi. Daha sonra Hanri Reisner ve İzak Krespi daha çok malî konularla ilgilenmek üzere danışman olarak görev almayı kabul ettiler. Hanri Reisner ve İzak Krespi aynı zamanda Hahamhane Nizamnamesi'ni düzenleyecek olan on kişilik heyette de görev aldılar.

67 W.(erner) S.(enator), "Die neue Türkei un die Juden", *Juedische Rundschau*, sayı 93, 27 Kasım 1925, s. 779. W. S. AJJDC Avrupa bürosunun yöneticisi Dr. Werner Senator'un rümuzu idi. (CZA, 24/2299 sayılı dosya, 10 Ağustos 1926 tarihli mektup).

ten dolayı şarap ve gıda maddelerine *kaşer* onayı verilmesi için Hahambaşılığın tahsil ettiği harçlardan oluşan gelir de tamamiyle sıfırlandı. Bir başka kayıp da Hahambaşılığın onaylamış olduğu belgeler karşılığında tahsil ettiği harçlar oldu. Hahambaşılıkça onaylı belgelerin resmî makamlar nezdinde pek bir geçerlilikleri kalmamış olduğundan cemaat mensuplarından bu belgeleri talep edenler de kalmadı. Böylece Hahambaşılık bir gelir kaynağından daha mahrum kaldı. Bu malî kriz ortamında Hahambaşılık cemaatin eğitim ve hayır kuruluşlarına her zaman sağlamış olduğu malî yardımı sağlayamadı, hatta Hahambaşılıkta çalışanların maaşlarını ödeyecek parayı dahi bulamadı.[68] 1 Temmuz 1924 tarihinde yapılan toplantıda Hahambaşılığın içinde bulunduğu malî sıkıntıdan dolayı Hahamhane'de çalışan personel sayısında ve maaşlarında indirim yapılması müzakere edildi.[69] Birkaç gün sonra yapılan Hahambaşılık İdare heyeti toplantısında okulların ve hayır müesseselerinin durumu gözden geçirildi ve bütçede beşbin lira açık olduğu tespit edildi. Bunun üzerine gelecek altı ay için sadece kaçınılmaz giderlerin yer aldığı geçici bir bütçe düzenlendi. Tasarruf önlemleri çerçevesinde Yahudi cemaatine ait okullarda ve Hahamhane'de çalışan personel sayısı asgariye indirildi. Bu azaltmadan sonra işlerine son verilmemiş olan personelin maaşları %37 oranında düşürüldü. Hahambaşı Haim Becerano'nun aylık maaşı da 260 liradan 160 liraya indirildi.[70] Balat'taki *Or Ahayim* Hastahanesi, okullar ve Ortaköy'deki Yetimhane de Hahambaşılığın kendilerine tahsis ettiği malî destekten mahrum kaldılar. Bu müesseseler üç aylık bir süre içinde sadece bir aylık tahsisatlarının %75'ini tahsil edebildiler. Dörtyüz yıldan beri hiçbir zaman böyle sıkıntılı bir duruma düşmemiş olan Hahambaşılığın bu durumu karşısında yönetim

---

68 "The Jewish community in Constantinople, Grave crisis", *The Jewish Chronicle*, 27 Haziran 1924, s. 20.

69 "Serious financial position of the Constantinople rabbinate", *JTA Bülteni*, 10 Temmuz 1924, s. 7.

70 "Critical position of the Jewish communal organisations in Constantinople", *JTA Bülteni*, 14 Temmuz 1924, s. 3.

malî yardımda bulunmaları için cemaat mensuplarına çağrıda bulundu.[71]

Yahudi cemaatinin Lozan Antlaşması'nın kendisine tanımış olduğu haklardan feragat etmesiyle noktalanacak olan süreç, Hilâfet'in lağvından sonra Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ile Hahambaşılığın lağv edileceklerine dair söylentilerin Avrupa basınında yer almasıyla başladı.[72] Bir HF milletvekili, Hahambaşı Haim Becerano'ya hilâfetin lağvından sonra Cumhuriyet inkılâplarının devamı çerçevesinde Rum Ortodoks ve Ermeni Patrikhaneleri ile Hahambaşılığın lağv edilmeleri gerektiğini söyledi.[73] Aynı milletvekili Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra azınlık cemaatlerine ait okulların ayrı bir eğitim müfredatını sürdürmelerinin bir anlamı kalmadığını belirtti. En iyi çözümün bu okulların kapatılıp öğretmenlerin Türk okullarına nakledilmeleri olduğunu beyan etti.[74] Bu haberden hemen sonra Bulgaristan'da yayımlanan *La Bulgarie* gazetesinde, Türkiye Yahudi cemaatinin ortaya çıkan yeni koşullardan dolayı hükümetten şikâyetçi olduğu haberi yer aldı. Bunun üzerine Hahambaşı Haim Becerano ve cemaat ileri gelenleri bu haberi kesin bir dille yalanladılar ve Yahudi cemaatinin Türk hükümetine karşı duyduğu derin ve değişmez sadakat duygularını bir kere daha dile getirdiler.[75] Hahambaşılığın bir üst düzey yöneticisi, Hahambaşılığın lağvı konusunda resmî bir açıklamanın yapılmadığını ve bu tür kökten bir değişikliğin

---

71 "Critical financial position of Constantinople grand rabbinate", *JTA Bülteni*, 20 Temmuz 1924, s. 4.

72 "After the Caliphate Fate of Patriarchate and Grand Rabbinate", *Morning Post*, 12 Mart 1924, aktaran Bilâl N. Şimşir, 1981, s. 637 / A.J. Toynbee, "The New Turkey Patriarch and Grand Rabbi to go the logical sequel to Khalifate decision", *Manchester Guardian*, 14 Mart 1924, aktaran Bilâl N. Şimşir, 1981, s. 687-689.

73 "Threat to chief Rabbinate", *The Jewish Chronicle*, 14 Mart 1924, s. 19 / "Turkey intends abolishing chief rabbinate", *JTA Bülteni*, 13 Mart 1924, s. 1 / "The abolition of the chief rabbinate in Turkey", *JTA Bülteni*, 18 Mart 1924, s. 3. AMA, 11 Mart 1924 tarihli ve 867.404/80 sayılı belge.

74 AMA, 11 Mart 1924 tarihli ve 867.404/80 sayılı belge.

75 "The abolition of the grand rabbinate in Turkey", *JTA Bülteni*, 19 Mart 1924, s. 3.

yapılmasını gerekli kılan bir ortamın da mevcut olmadığını belirtti. Buna rağmen HF'nın önde gelen üyeleri tarafından Hahambaşılığın lağv edilmesinin gerekli olduğu yolunda yapılan açıklamalar Yahudi halkını son derece heyecanlandırdı.[76]

Hahambaşılığın lağv edileceği yönündeki haberlere inandırıcılık kazandıran bir başka konuşma ise Mustafa Kemal'in *New York Herald* gazetesinin muhabirine 4 Mayıs 1924 tarihinde verdiği şu demeçti:

"Hilâfetle beraber Türkiye'de mevcut olan Ortodoks ve Ermeni kiliseleri patrikhaneleri ile Musevi hahamhanelerinin ortadan kalkması lâzımdır. Hilâfet ve bu muhtelif patriklikler asırlardan beri ruhanî daire-i salâhiyetleri haricinde muazzam imtiyazat topladılar. Halkın mütalâasına müsteniden bahsedilen hukuk haricinde imtiyazat ile Cumhuriyet idaresinin tatbiki kabil değildir. (...)

Bizimle dörtyüz sene yaşamış olan Rumlar, günün birinde kendilerini gayrimüstahlâs addederek Türklerin boyunduruğundan kurtulacakları günü düşünmeye başladılar. Mekteplerinde kendi lisanlarını ve dinlerini talim ettiler ve taht-ı hâkimiyetinde yaşadıkları hükümeti yabancı saydılar.

Diğer milletlerle aynı hal vaki oldu. Türkiye'de mektepler ve kiliseler tahrikâtın ocağı idi. Gayrımüslim anasır, hatta imparatorluk hududu dahilindeki Müslüman Araplar, aynı maksatla mekteplerinde Türk lisanının talimini ihmal ettiler. Böyle bir vaziyette İngiltere, Fransa, Amerika veya herhangi bir milletin ne kadar zaman tahammül edebileceklerini sorarız."[77]

Aynı demeç Türk basınında da iktibas edildi.[78] Dış basında bu haberlerin yer almasından bir süre sonra Hahambaşılık ve

---

76 "The proposed abolition of the grand rabbinate in Turkey: no communication received by Grand Rabbi", *JTA Bülteni*, 25 Mart 1924, s. 1.

77 "Kemal Pasha seals Patriarchate fate", *The New York Times*, 6 Mayıs 1924, s. 23 / *Tevhid-i Efkâr*, 4 Mayıs 1924, AMA, "Review of the Turkish Press", 1-31 Mayıs 1924, 867.9118/150 sayılı belge, s. 19-20'den nakil / Gazi M. Kemal Atatürk, Cilt III, 1997, s. 102-104.

78 "Une interview du Ghazi accordée au 'New York Herald', *Le Tanin*, 4 Mayıs 1924, aktaran Bilâl N. Şimşir, 1981, s. 774-776 / AMA, "Review of the Turkish Press", 1-31 Mayıs 1924, 867.9118/150 sayılı belge, s. 19-20'den nakil.

Patrikhane için düşünülen değişikliklerin bu kadar kökten olmayacağı ve bu müesseselerin lağv edilmeyip görev alanlarının sadece ruhanî konularla kısıtlanacağı bildirildi.[79] Basında çıkan bu tür söylentiler üzerine İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey Haim Becerano'yu ziyaret etti. Hükümetin Türkiye Yahudilerini Türkiye'nin sadık ve değerli yurttaşları ve aynı anavatanın çocukları olarak gördüğünü ve Hahambaşılığın lağv edilmesine dair hiçbir niyetin mevcut olmadığını açıkladı.[80] Hariciye Vekâleti'nin İstanbul temsilcisi Nusret Bey, Becerano'nun kendisini ziyaret etmesini istedi. Becerano kendisini ziyaret ettiğinde Nusret Bey, Avrupa basınında Hahambaşılığın lağvı ile ilgili İstanbul mahreçli haberlere değinerek hükümet tarafından böyle bir niyetin hiçbir zaman mevcut olmadığını belirterek Hahambaşı'dan bu haberleri tekzip etmesini istedi.[81] Bunun üzerine Becerano da bu haberleri şiddetle tekzip etti.[82]

b) Kamuoyu Baskısı

Lozan'da düzenlenen barış müzakerelerinin sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın 37 ilâ 45. maddeleri gayrimüslim vatandaşların haklarını koruma altına aldı. Batılı devletler ile Milletler Cemiyeti'nin teminatı altında olan bu hakların ihlâlleri halinde antlaşmaya imza atmış olan Batılı devletlerin müdahalesine izin verilmiş olmasını Türkiye Cumhuriyeti aslında pek içine sindiremedi. Nitekim Lozan'daki müzakerelerin başlamasından önce Mustafa Kemal bir İngiliz gazetecisiyle yapmış olduğu mülakatta bunun ipuçlarını verdiği gibi bu hakların kâğıt üzerinde kalacakları imasında da bulundu:

"Azınlıklar'a karşı kendimizi Misak-ı Millî ile tespit edilmiş

79 "Turks modify church ban", *The New York Times*, 7 Mayıs 1924, s. 3.

80 "Chief rabbinate not to be abolished", *The Jewish Chronicle*, 27 Şubat 1925, s. 17 / "The position of the Jews in Turkey", *JTA Bülteni*, 14 Şubat 1925, s. 4.

81 "Turkish government and the grand rabbinate, no abolition", *JTA Bülteni*, 24 Şubat 1925, s. 2.

82 "Constantinople grand rabbinate not suppressed", *JTA Bülteni*, 17 Şubat 1925, s. 2.

ve Ankara'da Fransa ile imzalanmış antlaşmanın teyit ettiği ilke ile bağlı sayıyoruz. Biz savaştan bu yana, büyük devletler arasında çeşitli antlaşmalarla azınlıklara verilen tüm hakları tanımaya hazırız, hatta ısrarla istekliyiz. *Ancak berrak bir şekilde anlaşılmalıdır ki yabancı kontrolü, istemekte olduğumuz mutlak bağımsızlıkla bağdaşmaz ve imkânsızdır".*[83]

Lozan antlaşmasının azınlıkların haklarının korunması ile ilgili maddeleri arasında yer alan 42. madde, gayrimüslimler arasında meydana gelebilecek ve aile hukuku kapsamına girecek olan ihtilâfların bu cemaatlerin dinî örf ve âdetlerine göre Türk mahkemeleri tarafından çözümlenmelerini öngörüyordu. Bu amaçla azınlık cemaatlerinin her biri için cemaat üyeleri arasından seçilmiş olan temsilciler ile hükümeti temsil eden kişilerden oluşmuş karma kanun encümenleri kuruldu. Bu kanun encümenlerinin amacı, azınlık cemaatlerinin aile hukuku alanındaki dinî örf ve âdetlerini temel alarak bunlara uygun birer kanun tasarısı hazırlamaktı.[84] Yahudi cemaatiyle ilgili Karma Kanun Encümeni Komisyonu Adliye Vekâleti'nin 23 Nisan 1925 tarihli emri gereğince kuruldu. Komisyonda Saruhan mebusu Mustafa Fevzi (Karaağaç) reis olarak yer aldı. Komisyonun diğer üyeleri Prof. Cevdet Ferit ile Yahudi cemaatini temsilen avukat Kalef Gabay ve hukuk profesörü Prof. Mişon Ventura oldular. İlk toplantı 23 Mayıs 1925 tarihinde yapıldı.[85]

Yahudi cemaatiyle ilgili Karma Kanun Encümeni Komisyonu, çalışmalarına devam ederken encümen üyeleri Prof. Mişon Ventura ve Kalef Gabay, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi gereğince hazırlanması öngörülen kanun tasarılarını "Türkiye'nin hâkimiyet hukukunu ihlâl" niteliğinde gördükleri için bu çalışmaları baltalamaya çalıştılar. Bu tür bir davranışın hükümetin genel siyasetine zarar getirebileceği endişesiyle Adli-

---

83 Grace Ellison, 1923, s. 177. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

84 Avram Galante, 1954, s. 22.

85 Ord. Prof. Cemil Birsel, "Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi", *Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, no. 245, İstanbul 1944, s. 40 ve Milletler Cemiyeti Arşivi, 4 Nisan 1927 tarihli ve C. 185.1927.I sayılı belge, s. 14.

ye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'e müracaat ederek hükümetin görüşünü sordular. Mahmut Esat Bey hükümetin amacının Lozan Antlaşması hükümlerini harfiyen uygulamaktan ibaret olduğu cevabını verdi. Adliye Vekili'nin görünürde bu tarafsız yaklaşımı üzerine Prof. Mişon Ventura ve Kalef Gabay düşüncelerini uygulamada ısrarlı oldular. Hahambaşı Haim Becerano ile temasa geçip Yahudi cemaati olarak Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinde tanınmış olan haklardan feragat edilmesi gerektiği fikrini kendisine telkin etmeye çalıştılar. Hahambaşının bu yönde karar vermesi için de kendisine şu soruyu sordular:

"Musevi aile hukukuna ait tespit edilebilecek kanun maddelerinin sayısının, amelî (pratik) hayatta tekevvün (olabilecek) edilebilecek muhtelif hâdiselerin adedine göre pek mahdut olacağına şüphe yoktur. Türk hâkimi, yapılacak kanunda yazılı maddeler haricinde tekevvün eden (oluşacak) hâdiseler karşısında kalırsa, bu bapta bir içtihat tesisi için *Talmud*'un kaynaklarına müracaat etmek ilmî salâhiyet ve imkânına malik olmadığına nazaran ne yapması iktiza edecektir (gerekecektir)?"

Bu soru Haim Becerano'yu Yahudi şeriatına göre hazırlanacak yeni kanunun Yahudileri tatmin edecek nitelikte olmayacağı düşüncesine sevk etti. Buradan hareketle Becerano Yahudiler arasında meydana gelebilecek ihtilâflarda Yahudi şeriatı yerine yeni kabul edilmiş olan Medenî Kanun'un uygulanmasını hükümetten rica etmeyi düşünmeye başladı.[86] Yahudi cemaati yönetimi Lozan'da müzakereleri sürdüren heyet mensuplarından Hasan Saka'nın 1 Ocak 1923 günü TBMM'de gizli celsede yapılan tartışmalar sırasında Lozan müzakereleri ile ilgili yaptığı konuşmadan haberdar değildi. Hasan Saka bu konuşmasında gayrimüslim vatandaşların bile artık kendi şeriatları ve hukukları yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin medenî kanununa tâbi olmalarının şart olduğunu belirtmişti.[87] Cemaat

86 A. Galante, 1954, s. 23.

87 Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan 'Türkleştirme' politikaları", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 156, s. 4-18.

yönetimi bu konuşmadan haberdar olmadığı için de Medenî Kanun'u kabul etmekten başka bir çaresi olmadığını da henüz tam anlamıyla idrak etmemişti.

Bu sırada basında da Yahudilerin Lozan Antlaşması'nın kendilerine tanımış olduğu haklardan feragat etmeleri konusunda gerek Yahudi cemaati liderlerinin ve gerekse dönemin seçkinlerinin kaleme almış oldukları kamuoyu oluşturucu ve Yahudi cemaatini yönlendirici yazılara rastlanmaya başlandı. Avram Galanti *Akşam* gazetesinde yayımladığı makalelerde Lozan Antlaşması'ndaki azınlıklarla ilgili maddelere atıfta bulunarak bu tür antlaşmalara imza atan hükümetlerin antlaşmalara sadık kaldıklarını ancak "gönül rızasıyla geçmeyen pek çok madde"nin mevcut olduğunu hatırlattı. İsmet Paşa'nın Türk Ocakları temsilcilerine hitaben yapmış olduğu "Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anâsırı kesip atacağız" konuşmasını hatırlatarak azınlıkların çıkarlarının Türkleşmek olduğunu belirtti.[88]

Cumhuriyet gazetesinin başyazarı ve dönemin en etkili gazetecilerinden Yunus Nadi, başyazısında Lozan Antlaşması'yla azınlıklara tanınmış olan hakların Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca yaşamış olan azınlıklara fiiliyatta zaten tanınmış olduğunu hatırlattı. Bu imtiyazlara karşılık Ermenilerin ve Rumların Batılı güçlerin amaçlarına âlet olup ayrılıkçı hareketlere giriştiklerini ve daha sonra Batılı ülkelerin kendilerini bu girişimden ustaca sıyırdıklarını hatırlattı. Azınlıkların bu olaylardan alacakları dersin, Batılı güçlere sığınmak yerine vatanları olan Türkiye'ye sadık ve bağlı kalmak olduğunu belirtti. Yunus Nadi, Türk-gayrimüslim kaynaşmasında geçmişte ayrılıkçı emeller gütmemiş olan Yahudilerin önayak olmaları gerektiğini vurguladı ve azınlıkların vatana samimi ve sadık duygularla bağlı olduklarını kanıtlamaları halinde Cumhuriyet kanunlarında azınlık hakları diye özel bir fasıl açmanın hiçbir gereği kalmadığını belirtti. Nadi bu

88 Avram Galanti, "Türkleşmek yolu", *Akşam*, 1, 3, 5 Mayıs 1925, aktaran Mehmet Kaplan (haz.), 1981, Cilt II, s. 543-556.

şekilde azınlık haklarından feragatte Yahudilerin önayak olmalarını ve böylece diğer azınlık cemaatlerine örnek teşkil etmelerini istemiş oldu.[89]

Türk kamuoyunda bu tartışmalar sürerken Amerikan Ermeni lobisinin baskısından ötürü Lozan Antlaşması'nı onaylamamış olan Amerikan Senatosu Türkiye'deki azınlıkların durumlarını yerinde incelemek için antlaşmanın Senato tarafından onaylanmamasını savunan kesimin temsilcisi senatör William H. King'i İstanbul'a gönderdi. King bütün azınlık cemaat liderlerini ziyaret etti. Hahambaşı Becerano'yu ziyaret ettiğinde senatör King'in sorularına cevap veren Becerano Yahudi cemaatinin durumu hakkında son derece olumlu bir tablo çizdi, hiçbir sorunun mevcut olmadığını vurguladı ve hükümeti övdü. Senatörün Türkiye'den göç etmekte olan Yahudilerin neden göç ettiklerini sorması üzerine Becerano bunun Kurtuluş Savaşı'ndan sonra meydana gelen iktisadî krizden ileri geldiğini söyledi.[90] Prof. Mişon Ventura ile Kalef Gabay'ın Haim Becerano'ya yeni hazırlanacak ve Yahudi şeriatını da göz önünde bulunduracak bir Medenî Kanun'un Yahudileri tatmin edecek bir düzeyde olmayacağını telkin eden sualleri ve basının yönlendirici yazıları gerekli etkiyi gösterdi ve Hahambaşı da Medenî Kanun'un uygulanmasına rıza gösterdi. Bunun üzerine Kanun Encümeni Komisyonu'nda yapılan olağanüstü bir toplantıda Mişon Ventura ve Kalef Gabay, Mustafa Fevzi Bey'e bu kararı bildirdiler. Bunun üzerine Mustafa Fevzi Bey hemen Ankara'ya gidip İsmet Paşa'ya bu arzuyu nakletti. İsmet Paşa da bu karar karşısında memnuniyetini ifade etti. Mustafa Fevzi Bey Ankara'dan döndüğünde Yahudi cemaati ile ilgili Kanun Encümeni Komisyonu 10 Eylül 1925 günü bir kere daha toplanıp aile hukuku ile ilgili yapılan çalışmaların sona erdiril-

---

89 Yunus Nadi, "Majorité et minorité", *La République*, 9 Temmuz 1925.

90 "Le traité de Lausanne", *La République*, 15 Temmuz 1925 / "L'entrevue de M. King avec le grand Rabbin", *La République*, 21 Temmuz 1925 / "Les Juifs de Turquie et le Senateur King", *Stamboul*, 21 Temmuz 1975. 1921-1929 yıllarında Türkiye'den göç edip Güney Amerika ve/veya Fransa'ya yerleşen Yahudilerin sayısı yetmiş bin civarında oldu. ("Jewish education in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 4 Ekim 1929, s. 29).

mesi kararını aldı ve bunu bir mazbatayla tespit etti.[91]

10 Eylül 1925 tarihinde basında, Mişon Ventura ile Kalef Gabay'ın Kanun Encümeni Komisyonu'ndan çekildikleri ve Adalet Vekâleti'ne Yahudi cemaati olarak azınlık haklarının 42. maddesinden feragat edildiğini beyan ettikleri haberi yer aldı. Bunun üzerine Türkçeye henüz hâkim olmayan azınlıklara hitap etmek amacıyla yayımlanmakta olan ve *Cumhuriyet*'in Fransızca baskısı olan *La Rèpublique* gazetesi bu vatansever davranışından dolayı Yahudi cemaatini ve onu temsil eden heyet üyelerini hararetle kutladı.[92]

Bu haberin basında yer almasından birkaç gün sonra, 15 Eylül 1925 günü, Hahambaşılık Meclis-i Umumi üyesi olan cemaatin önde gelen kırkiki kişisi Hahamhane'de bir araya gelip aile hukuku ve şahsi hükümler bakımından artık ayrı bir muameleye tâbi olmak ihtiyacını duymayan Yahudi cemaatinin Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin birinci ve ikinci paragraflarından feragat ettiğini Adliye Vekâleti'ne resmen bildirdiler. Bu kararı hükümete tebliğ edecek beş kişilik bir heyet de kuruldu.[93] Hahambaşı Becerano Yahudilerin Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili maddelerinin, ruhanî konularla ilgili olanlar hariç olmak üzere, tamamının lüzumsuz olduğuna inandıklarını ve hahamların da artık ruhanî kıyafetleriyle umumî yerlerde dolaşmayacaklarını belirtti.[94]

---

91 Avram Galanti, İsis, Cilt 6, s. 91-92. Mazbatanın metni için bkz. Cemil Bilsel, "Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi", s. 21-71, *Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, no. 245, İstanbul 1944 içinde.

92 *La Rèpublique*, 13 Eylül 1925. Bu beyanatın tam metni için bkz. Milletler Cemiyeti Arşivi, C. 185.1927.I sayılı ve 4 Nisan 1927 tarihli belge, s. 14.

93 Cemil Bilsel, "Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi", s. 21-71, *Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, no. 245, İstanbul 1944 içinde ve "The status of the Jewish community in Turkey", *JTA Bülteni*, 19 Eylül 1925, s. 2. Komisyon üyeleri Hanri Soriano, Marko Nahum, avukat Avram Nahum (İbrahim Nom), Prof. Moiz (Mişon) Ventura, ve avukat Kalef Gabay'dan oluştu. Bu beyanın tam metni için bkz. Avram Galanti, 1947, s. 61-65 ve "Les affaires Juives", *La Rèpublique*, 15 Eylül 1925. Avram Galanti söz konusu beyanın metnini imzalayanların tam listesini vermiyor. İmzalayanların tam listesi için bkz. Milletler Cemiyeti Arşivi, 4 Nisan 1927 tarihli ve C185.1927.I sayılı belge, s. 18-20.

94 "Le statut familial des Juifs", *Stamboul*, 15 Eylül 1925.

Amerikan kaynaklarına göre bu beyanat ilk bakışta Yahudi cemaatini temsil edenlerin samimiyetle vermiş oldukları bir karar havasını taşımışsa da aslında bu karar cemaat ileri gelenlerinin serbest iradesi ile alınmadı. 1925 yılında yaklaşık doksanbin *Sefarad* ve onbin civarında *Aşkenaz* Yahudiden müteşekkil olan yüzbin kişilik Yahudi cemaati kendi içinde hizipleşmiş ve bölünmüş bir hal arzediyordu. *Aşkenaz*lar cemaatin *Sefarad*lar tarafından yönetilmekte olmasından dolayı *Sefarad*ları kıskandıklarından cemaat içinde bir birlik ve beraberlik mevcut değildi. Cemaatin bu hizipleşmiş ve bölünmüş halinin farkında olan resmî makamlar bu durumdan istifade edip Yahudi cemaatinin azınlık haklarından feragat etmiş olduğuna dair bir haberin basında yer almasını sağladılar. Kendi rızaları dışında yapılan bu emrivaki karşısında çaresiz kalan Yahudi cemaati konuyu müzakere etmek için hiçbir toplantı yapmamış olmasına rağmen kendi adına resen yapılmış olan bu beyanı tekzip etmeye cesaret edemedi, ancak bu kararın uygulanmasının geciktirilmesi için çeşitli yollara başvurmayı denedi.[95]

Yahudi cemaatinin bu feragat beyanı Rum ve Ermeni cemaatleri nezdinde beklenen etkiyi yarattı. Ermeni cemaati 17 Ekim 1925 tarihinde, Rum cemaati de 29 Ekim 1925 tarihinde Kanun Encümeni Komisyonları'nın faaliyetlerinin tatil edilmesine karar verdiler ve gerekli mazbataları düzenlediler.[96] Böylece kamuoyunun Yahudi cemaatine yüklemiş olduğu "öncülük yapma" görevi yerine getirilmiş oldu.[97]

---

95 AMA, 3 Kasım 1926 tarih ve 867.01/178 sayılı belge.

96 Cemil Bilsel, "Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi", s. 21-71, *Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, no. 245, İstanbul 1944 içinde.

97 Rum cemaatinin haklardan feragat etmesi pek de kolay alınan bir karar olmadı. Rum cemaati Lozan Antlaşması'nın azınlıklara bahşettiği haklardan feragat etmeye eğilimli değildi, zira bu hakları imtiyaz olarak değil kendilerini Türklerden bireysel ve topluca ayırt edecek maddeler olarak görüyordu. Türkiye'de Rumlara ait her şeyin Türkleştirilmesi için gayretlerin sarfedildiği bir ortamda Rum cemaati bu hakların muhafaza edilmesini hayati bir ihtiyaç olarak gördü. Rum cemaatinin bu konuda direneceğini anlayan Kanun Encümeni Komisyonu altı kişilik yeni bir heyet kurdu. Bu heyet de haklardan feragat etmeye direnç gösterince resmî makamlar heyet üyelerinin sayısını

Yahudi cemaatinin feragat beyanının basında yer almasından sonra basın Yahudi cemaatini sitayişle övdü. Necmeddin Sadak (Sadık), *Akşam*'daki başyazısında Yahudileri bu kararlarından dolayı kutladıktan sonra şöyle yazdı:

"Türkiye içinde bir 'azınlık ruhu'nun sürdürülmesi azınlıkların çıkarlarına tamamiyle terstir. Azınlık haklarının korunması için uluslararası antlaşmalarda hangi garantiler mevcut olursa olsun bu mesele sadece bu unsurlar ile tebaası bulundukları devlet arasında çözülebilir. Azınlıkların uluslararası antlaşmaların kendilerine tanımış olduğu haklara dayanarak bir devletin sınırsız gücüne direnmeleri imkânsızdır. Diğer taraftan uluslararası ilişkilerin ve çıkarların girift ve iç içe geçmiş oldukları bir ortamda hiçbir devlet azınlıklar uğruna bir başka devletin içişlerine karışmayacaktır. Halkın büyük bir çoğunluğunun faydalanmadığı haklara ve imtiyazlara sahip olan azınlıklar ise yararlandıkları bu hak ve imtiyazlardan dolayı da hiçbir zaman tam anlamıyla yurttaş sayılamayacaklardır. Bu unsurlar ile devlet arasında daima bir güvensizlik havası mevcut olacaktır."

Sadak yazısına şöyle son verdi: "Türkiye'de yaşamak ve hayatlarını kazanmak isteyenler, dinleri veya ırkları ne olursa olsun, Türk gibi düşünmek, Türk gibi konuşmak ve Türk gibi yaşamak zorundadırlar."[98] Aynı görüşe *La République* de katıldı.[99]

İkdam'da yazan Ahmet Cevdet Bey feragat kararından dolayı Yahudileri tebrik ettikten sonra, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'da bir veya iki milyoner Yahudi tüccar mevcut iken şimdi bunların sayısının kırka yükseldiğine dikkati çekti. Ah-

---

yirmiikiye yükseltti. Yeni üyeler cemaatin ileri gelen tüccar ve esnaflarındandı. Bu üyeler ticari konumları nedeniyle resmî baskılara daha duyarlıydılar. Cemaatin direnci kırılamayınca heyete 26 yeni üye daha eklendi. Bunlar arzuları hilafına seçildiler ve arzuları hilafına toplantılara katıldılar. Nihayet polis feragat kararının onaylanacağı tarihten bir gün önce halen direnç gösteren üç üyeyi tutukladı. Bu son teşebbüs gerekli etkiyi yarattı. 27 Kasım 1925 tarihinde heyet 42. maddeden feragat etti. (Alexis Alexandridis, 1983, s. 137).

98 Necmeddin Sadak, "Azınlıkların durumu", *Akşam*, 16 Eylül 1925, aktaran AMA, 25 Eylül 1925 tarih ve 867.9111/109 sayılı belge.

99 "Les droits des minorités", *La République*, 15 Eylül 1925.

met Cevdet Bey bu durumun Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yurt dışına göç etmiş veya mübadeleye tâbi tutulmuş olan Rumlardan ve yurt dışına göç etmiş olan Ermenilerden boşalan ticaret sahasında bu sefer Yahudi tüccarların serbestçe hareket etmelerinden ileri geldiğine inanıyordu.[100] *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir diğer başyazıda da, 42. maddeden feragat eden bütün azınlık cemaatleri tebrik edildi.[101]

"M" müstear adını kullanan bir yazar, *La République*'de yayımlanan ve azınlıklar ile Türkler arasındaki ilişkilerin incelendiği bir yazı dizisinde, azınlıkların toplum içinde kendilerine karşı uygulanan kısıtlamaları ve ayırımcılığı dile getiren şikâyetlerine yer verdi. "M" bu şikâyetlere cevaben madalyonun bir ters yüzü olduğunu, bunun da Lozan Antlaşması'yla azınlıkları koruma altına alan bir takım maddelerin kabul edilmesi olduğunu söyledi. Azınlıkların haklarını koruma altına alan bu maddelerin uygulanmaları halinde azınlıkların Müslümanlarla eşit olmayacaklarını, Milletler Cemiyeti'nin koruması altında tamamen ayrı bir hayat süreceklerini ve Türkiye'deki muhtelif unsurlar arasında da bir kaynaşmanın gerçekleşemeyeceğini belirtti. Kabul edilen 1924 Anayasası ile bu hayali koruma yerine, Türkiye'deki muhtelif unsurlar arasında tam eşitliğin sağlandığını, bunun bir sonucu olarak da azınlıkların azınlık haklarından feragat etmeye başladıklarını belirtti.[102]

La République'deki bu yazı dizisinden sonra Avram Galanti *L' Akcham* gazetesinde Yahudilerin Türkleşmeleriyle ilgili bir yazı dizisi yayımladı. Hahamhane'de yapılan ve Saruhan mebusu Mustafa Fevzi Bey'in de katıldığı kanun encümeni komisyonu toplantısında Türkçenin Yahudiler arasında ana dil olarak kabul edilmesine ilke olarak karar verildiğini yazdı. Avram Galanti yazısına son verirken "Lozan Antlaşması'nın vermiş olduğu azınlık haklarına tutunmak isteyen bazı azınlıklar olabileceği"ni belirttikten sonra azınlık haklarına atıfta bulunarak bu haklardan feragat etmenin şart olduğunu şu satırlarla ima etti:

---

100 "Revue de la presse Turque", *Stamboul*, 10 Ekim 1925.

101 "Ekalliyetler ve Lozan muahedesi", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1925.

102 "Les non musulmans", *La République*, 1 Ekim 1925.

"bugün neredeyse tamamı türdeş bir toplum içinde azınlıkların ayrışık bir halde yaşamalarının mümkün olmadığı kesindir. Toplumu yöneten bu kanunlar nedeniyle bu azınlıkların ya sıfıra indirgenmeleri, ya da türdeşleşmeleri lâzımdır. Bütün azınlıklar Türklerle asimile olmanın kendi çıkarlarına uygun olduğunun pekâlâ farkında olup 'sürüden uzaklaşan kaybolur' atasözünün anlamını da çok iyi kavramaktadırlar".[103] Galanti'nin bu yazısına bir tepki TBMM'de stenografi hocası olan Avram Benaroya'dan geldi. Benaroya, Galanti'nin sabık Hahambaşı Haim Nahum'a karşı kurulan Yahudi Millî Meclisi teşebbüsünü "Türk karşıtı" olarak nitelemesinin saygısızlık olduğunu, Galanti ve yandaşlarının günde yüz kere Yahudilerin Türkiye'ye sadık olduklarını tekrarlayıp yemin etmelerinin zamanının gelip geçtiğini, bu kişilerin bu tür beyanlar ile Türk halkında sadece kuşku yaratabileceklerini artık anlamaları gerektiğini iddia etti. Yahudiler geçmişte yeteri kadar sadakat kanıtı vermiş olduklarından bunu sürekli vurgulamanın saçma olduğunu yazdı. Yahudilerin Türkleşmelerinin önünde mevcut olan engelin Alyans okullarının vermiş olduğu Fransızca eğitimden ileri geldiğini belirten Benaroya, Türk kültürünün düzeyinin yükselmesiyle birlikte, Yahudi cemaatinin de yabancı etkilerden kurtularak Türkleşeceğini belirtti. Benaroya, gerçek Türkleşmeye körü körüne bir hizmetkârlıkla değil, olayların iyi kavranmasıyla katkıda bulunabileceğine inandı.[104]

15 Kasım 1925 tarihinde *Béné Bérith* cemiyetinin merkezinde bir toplantı düzenlendi.[105] Toplantı *Béné Bérith* cemiyetinin girişimiyle düzenlenmiş olmasına rağmen, katılanların yarısından fazlası cemiyete üye olmayan kişilerdi. Toplantıda Hahambaşılığın yetkilerinin sadece ruhanî konularla sınırlanmasına

---

103 Avram Galanti, "La question de Turquisation des Israélites de Turquie - III", *L'Akcham*, 13 Ekim 1925.

104 "Les non-musulmans" *La République*, 29 Ekim 1925.

105 *Béné Bérith* mason cemiyetleri örnek alınarak kurulmuş bir hayır ve yardımlaşma cemiyetiydi. Bu cemiyet üzerinde bir inceleme için bkz. Rıfat N. Bali, "Bir Yahudi dayanışma ve yardımlaşma kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası tarihçesi ve yayın organı Hamenora dergisi", *Müteferrika*, Bahar-Yaz 1996, s. 41-60.

ve Yahudi cemaatlerinin merkezî bir teşkilât yerine, özerk laik yönetimler tarafından yönetilmelerine karar verildi. Müzakerelerden sonra yeni Hahamhane Nizamnamesi konusunda Hahambaşı Becerano'nun görüşlerine başvuracak bir heyet seçildi. Yeni Hahamhane Nizamnamesi'ni müzakere edecek yeni bir Meclis-i Umumî toplantısının yapılmasına, buna Hahambaşı'nın da katılmasına karar verildi.[106] Toplantıyla ilgili olarak Haim Becerano, kendi yetkilerini kısıtlayacak olan bu tasarı hakkında herhangi bir fikir beyan etmek istemedi. Becerano, fikrini soran *Cumhuriyet* muharririne, "Milletin terakkisi için ne lâzımsa onu kabul edeceğiz. Milletleri terakkiyattan hiçbir şey men edemez" cevabını verdi.[107] *Béné Bérith* cemiyeti ile cemaatin bazı ileri gelenlerinin Hahambaşılığın cismanî ve ruhanî işlerinin birbirlerinden ayrılması için bir tasarının hazırlanmasına öncülük ettiklerini belirtti. Bunun şu aşamada sadece bir teklif olduğunu, kararın yakında toplanacak olan Meclis-i Umumî tarafından verileceğini belirtti.[108]

Béné Bérith cemiyetinde yapılmış olan bu toplantı, Yahudi cemaati içinde tepkilere yol açtı. Emekli bir konsolos ve Ortaköy Yahudi Okulu müdürü olan Nisim Surujon, ruhanî ile cismanî işlerin birbirlerinden ayrılmasıyla Hahambaşılığın çökeceğini ve Türkiye Yahudilerinin içinde bulundukları son derece güç koşullar altında, bunun aynı zamanda Türkiye Yahudiliğinin sonu anlamını taşıyacağını bildirerek, bu karara karşı çıktı.[109] *Aşkenaz* cemaati başhahamı ve Musevi Lisesi müdürü David Markus ise, Türkiye'nin ileriye doğru gittiği bir ortamda

---

106 "The status of the Jews in Turkey", *JTA Bülteni*, 28 Kasım 1925, s. 4-5 / "Turkish Jews to appeal to government to decide legal status of community", *JTA Bülteni*, 12 Aralık 1925, s. 3-4 / "La question du grand Rabbinat," *La République*, 16 Kasım 1925. Hahamhane Nizamnamesi'nin taslağı da *El Telegrafo* gazetesinde yayımlanmaya başladı. *La République* Fransızca çevirisini yayımladı ("Un projet de statut organique de la communauté Israélite de Turquie", *La République*, 12-23 Kasım 1925) / "Le projet de suppression du grand Rabbinat", *La République*, 18 Kasım 1925.

107 "Hahambaşı Becerano Efendi ile mülakat", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1925.

108 "Chief Rabbi Becerano Effendi has nothing to say for the present", *JTA Bülteni*, 28 Kasım 1925, s. 4-5.

109 "Au sujet du grand Rabbinat," *La République*, 20 ve 22 Aralık 1925.

Yahudilerin artık ayrı bir cemaat ve azınlık olmak istemeyip, birer Türk vatandaşı olmayı arzu ettiklerini söyledi. David Markus Türk ulusunun göstermiş olduğu gelişme karşısında, "azınlık" ve "cemaat" kavramlarının artık maziye ait kavramlar olduklarını, Yahudilerin okullarını Türkleştirmek istediklerini ve kısa bir süre sonra da Türkiye Yahudilerinin ana dilinin sadece Türkçe olacağına inandığını söyledi. Hahambaşılığın padişah fermanıyla kurulmuş Osmanlı dönemine ait bir müessese olduğunu, artık ne dinî ne de idarî ihtiyaçlara cevap vermediğini, cemaat üzerinde ölü bir ağırlık olduğunu ve lağv edilmesi gerektiğini savundu. Hahambaşılığın Türkiye'deki Yahudi cemaatlerine maddi açıdan çok pahalıya mal olup, cemaatlerin sağlıklı gelişmelerine engel olduğunu, on yıldan beri bu durumun değiştirilmesi için girişimlerde bulunulduğunu, ortamın da artık buna elverişli olduğunu söyledi.[110] David Markus'un bu beyanı cemaatin önde gelen üyelerinden biri tarafından "maksadını aşan sözler" olarak nitelendi.[111] *El Tiempo* gazetesinin sahibi ve başyazarı David Fresko, Markus'un bu sözleri söylediğine inanmak istemedi ve onu ağır bir dille tenkit etti.[112]

Meclis-i Umumî üyeleri, cemaat ileri gelenleri ve taşradaki Yahudi cemaatlerini temsil eden delegeler 4 Aralık 1925 tarihinde Hahamhane'de olağanüstü bir toplantı daha yaptılar. Hava koşullarının çok kötü olması nedeniyle davet edilmiş olan 196 delegeden sadece 96'sı toplantıya katıldı.[113] Haim Becerano, yaptığı açılış konuşmasında, 15 Kasım 1925 tarihinde yapı-

110 "Ashkenazic Rabbi welcomes project", *JTA Bülteni*, 28 Kasım 1925, s. 4-5 ve "Le projet de suppression du grand Rabbinat", *La République*, 18 Kasım 1925.

111 "Au sujet du Grand Rabbinat", *La République*, 21 Kasım 1925.

112 *El Tiempo*, 20 Kasım 1925, aktaran "La question du Grand Rabbinat", *La République*, 24 Kasım 1925.

113 AMA, "Review of the Turkish press for the period November 29 - December 5 1925", 8 Aralık 1925 tarihli 867.9111/122 sayılı belge / "Une très importante réunion", *La République*,5 Aralık 1925 / "Une séance historique pour le Judaisme turc", *Stamboul*, 4 Aralık 1925 / "Turkish Jews to appeal to government to decide legal status of community", *JTA Bülteni*, 12 Aralık 1925, s. 3 / A.B., "Le problème du Judaisme turc", *Stamboul*, 7 Aralık 1925.

lan toplantıda alınan kararları özetledi. Hahambaşılığın ruhanî ve cismanî yetkilerinin ayrılmasına karşı olmadığını, yeni demokratik ve laik rejimden ötürü Hahambaşılığın devletin yeni kanunlarına uyması gerektiğini bildirdi.[114] Prof. Mişon Ventura, toplantının tam amacının açıklanmasını talep etti. Bunun üzerine *Béné Bérith* cemiyeti başkanı Jozef Niego 1873 yılında kabul edilmiş olan Hahamhane Nizamnamesi'nin Cumhuriyet kanunlarına göre yeniden düzenlenmesiyle ilgili yeni tasarının müzakere edileceği cevabını verdi. Bu tasarıda, Hahambaşılığın faaliyet alanının ruhanî konularla kısıtlanacağı, muhtelif alt cemaatlerden oluşan İstanbul Yahudi cemaatinde her bir alt cemaatin kendi cemaatine ait okul, mezarlık gibi kurumlarını yöneteceği, tüm bu alt cemaatler ile *Aşkenaz* ve İtalyan cemaatlerini de kapsayacak bir merkezî heyetin kurulacağı ve bu heyetin Ortaköy Yetimhanesi, *Or Ahayim* Hastanesi gibi genel hizmet müesseselerinden sorumlu olacağı belirtildi. Mişon Ventura bu fikirleri onayladı ve şu istekleri dile getirdi:

"Yahudi cemaatlerinin mevcut olduğu diğer ülkelerde hükümetler Yahudi asıllı vatandaşlarına kültürel faaliyetler ile bazı millî faaliyetlerde bulunma hakkını kanunî olarak tanımışlardır. Hükûmetimiz ise bu imkânı henüz vermemiştir. Biz özel haklar ve imtiyazlar istemiyoruz. Sadece bütün demokrasilerde kabul edilmiş olan kültürel ve kanunî hakları istiyoruz. Seçmeye çağrıldığımız heyet, hükümete kültürel haklarımızın korunmasına yönelik kanunların kabul edilmesini teklif etmelidir. Zaman aşımına uğranamaz haklar olan bu haklar Lozan Antlaşması tarafından değil, laik kanunlar tarafından tanınmışlardır. Bugün Türkiye Yahudi cemaatine diğer Avrupa ülkelerindeki cemaatlere benzer bir şekilde kanunî bir teşkilât kurma hakkı verilmelidir. Komisyonun görevi de resmî makamlara bu yönde bir tasarı sunmak olacaktır."[115]

---

114 "Turkish Jews to appeal to government to decide legal status of community", *JTA Bülteni*, 12 Aralık 1925, s. 3-4.

115 A.B., "Les désidérata de l'élément Juif", *Stamboul*, 10 Aralık 1925. 1873 yılında kabul edilmiş olan Hahamhane Nizamnamesi'nin metni için bkz. Avram Galante, İsis, Cilt 5, s. 13-26.

Toplantı sonunda Yahudi cemaatinin Cumhuriyet'e duyduğu sadakatı ve derin bağlılığı ifade eden telgraflar Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e, Başvekil İsmet Paşa'ya ve TBMM başkanı Kâzım Paşa'ya yollandı. Ayrıca Hahambaşılığın Cumhuriyet'in laik kanunlarına uygun bir şekilde yeniden yapılanması için resmî makamlarla müzakerede bulunacak oniki kişilik bir heyetin kurulmasına karar verildi. Bu karar son anda bir değişiklik teklifinin sunulmasından dolayı oylamaya konulamadı. Bu değişiklik teklifinde oniki kişilik heyete karar verme yetkisi tanınmayıp yetkilerinin sadece hükümetle yapılacak müzakerelerin sonuçlarını kendilerini seçmiş olan Meclis-i Umumî'ye rapor etmekle sınırlanması teklif edildi. Bunun üzerine şiddetli bir tartışma çıktı ve toplantı yarıda kaldı.[116] Hahambaşı Haim Becerano, toplantının bir sonuca ulaşmadığını ve iki-üç gün sonra yeni bir toplantının yapılacağını bildirdi.[117]

Bir sonraki toplantı 18 Aralık 1925 günü yapıldı ve oldukça tartışmalı geçti. Davet edilen 202 delegeden sadece 88'i hazır bulundu. Bu 88 delegenin içinde 77 üyeli Meclis-i Umumî'nin sadece 38 üyesi yer aldı. Yahudi cemaati ileri gelenlerinden olup aynı zamanda Yunus Nadi'nin dostu ve Maliye Vekâleti'nde müfettiş olan Ferid Asseo,[118] sadece Meclis-î Umumî üyelerinin oy kullanma hakkına sahip olmalarından dolayı bu toplantının yasal olmadığını ileri sürdü. Prof. Mişon Ventura da toplantının yasal olup olmadığı konusunu gündeme getirerek, Meclis-î Umumi üyelerinin çoğunluğunun hazır bulunup bulunmadıklarını sordu. 77 üyeli Meclis-î Umumi üyelerinin 38'i mevcut olduğundan çoğunluğun hazır bulunduğu görüldü. Toplantı sırasında altı kişi oylamadan çekildi ve sadece 82 kişi oylamaya katıldı. Bu 82 kişiden 80'i oy kullandı. Tartışma yeni

---

116 AMA, 8 Aralık 1925 tarihli 867.9111/122 sayılı belge, "Review of the Turkish press for the period November 29 - December 5 1925", / "Une très importante réunion", *La République*,5 Aralık 1925 / "Une séance historique pour le Judaisme turc", *Stamboul*, 4 Aralık 1925 / "Turkish Jews to appcal to government to decide legal status of community", *JTA Bülteni*, 12 Aralık 1925, s. 3 / A.B., "Le problème du Judaisme turc", *Stamboul*, 7 Aralık 1925.

117 "Musevilerin içtimai", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1925.

118 Kısa bir hayat hikâyesi için bkz. Avram Galanti, 1947, s. 92.

Hahamhane Nizamnamesi'ni hazırlayacak olan heyetin karar verme yetkisine haiz olup olmayacağı konusunda çıktı.[119] *Béné Bérith* cemiyeti başkanı Jozef Niego resmî makamlar ile temasları yürütecek, cemaatin yeni nizamnamesini düzenleyecek ve onay için Meclis-i Umumî'ye sunacak oniki kişilik bir heyetin seçilmesini teklif etti. Ferid Asseo ise Jozef Niego'nun sunduğu bu teklife ek bir maddenin ilâvesini istedi. Ferid Asseo bu maddeyle Meclis-i Cismani'nin istifa etmiş olmasından ve yeni Nizamname'nin nihai şeklini alması için zamana ihtiyaç olduğundan oniki kişilik heyetten bağımsız olarak hareket edecek ve Meclis-i Umumi üyeleri arasından seçilecek bir idare heyetinin kurulmasını istedi. Ferid Asseo'nun bu teklifi Zeki ve Hazım Beyler tarafından desteklendi, ancak Yahudi cemaati tarafından kabul edilmedi ve Jozef Niego'nun teklifi kabul edildi. Toplantı sonunda Ferid Asseo'nun temsil ettiği kesimle bir uzlaşma sağlamak için resmî makamlarla temasları yürütecek olan heyette yer alacak kişilerin sayılarının onikiden onüçe yükseltilmesi ve bunlar arasından seçilecek dört ilâ beş kişinin Hahambaşılığın günlük işlerinin yönetiminden sorumlu olmaları kabul edildi.[120] Hahambaşı Haim Becerano Hahamhane Nizamnamesi konusunda cemaat içinde berrak bir fikir oluşmadığı sürece hükümete resmî bir beyanda bulunulmaması fikrini taşıyordu. Toplantı sırasında bazı temsilcilerin Medenî Kanun'un kabulünden sonra dinî nikâh kıyılmasının ihtiyari olmasını talep etmeleri üzerine Hahambaşı bu teklife karşı çıktı.[121]

Toplantı sırasında çıkan tartışmalarda iki ayrı fikre sahip hizipler çatıştı. Bir yandan görülebildiği kadarıyla haklardan fera-

---

119 "La réunion d'hier au Grand-Rabbinat", *La République*,19 Aralık 1925 / "La réunion du Grand-Rabbinat", *La République*, 20 Aralık 1925 / "La question du Grand-Rabbinat", *La République*, 21 Aralık 1925 / "Turkish Jews to appeal to government to decide legal status of community", *JTA Bülteni*, 12 Aralık 1925, s. 3-4 / AMA, Review of the Turkish press for the period December 13-19, 1925, 22 Aralık 1925 tarih ve 867.9111/119 sayılı belge, s. 6-7.

120 "La réunion d'hier au Grand-Rabbinat" *La République* 19 Aralık 1925. Zeki ve Hazım Beylerin görevlerinin ne olduğu belli değildir, ancak Adliye Vekâleti'nde görevli oldukları düşünülebilir.

121 "Hahamhane içtimaları", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1925.

gat etme konusunda aşırı hevesli olmayan *Béné Bérith* cemiyeti grubu, diğer yandan ise aralarında Mişon Ventura'nın da yer aldığı ve *Béné Bérith* cemiyetini Yahudi cemaati yönetimine el koymaya girişmekle suçlayan muhalif grup yer aldı. Mişon Ventura hiçbir kanunla lağv edilmemiş olan Meclis-i Umumî'nin halen Yahudi cemaatinin geleceğini yönlendirecek tek resmî ve kanunî makam olduğunu söyledi. Meclis-i Umumî'nin hükümete Yahudi cemaatinin azınlık haklarından feragat etmek istediğini bildirmekle tarihi bir görevi yerine getirdiğini belirtti. Mişon Ventura azınlık haklarından feragat konusu henüz resmen karara bağlanmadığı için bu toplantıya İtalyan uyruklu Yahudilerin katılmış olmalarına itiraz etti ve bu nedenle azınlık haklarından feragat edilmesine karar verildiğine dair bir kararın hemen o anda oya sunulmasını istedi. Buna itiraz eden avukat Şekip Adut toplantı gündeminin bu olmayıp maksadın Yahudi cemaatinin durumunun hem cemaat içinde hem de resmî makamlara karşı bir düzene konulması olduğunu söyledi. *Béné Bérith* cemiyeti adına söz alan Samuel Amar ise Mişon Ventura'nın *Béné Bérith* cemiyetine karşı yöneltmiş olduğu suçlamaları reddetti. Böyle bir toplantının düzenlenmesi girişiminin sadece *Béné Bérith* cemiyetinden gelmemiş olduğunu, Hahambaşı, dernek temsilcileri ve cemaat ileri gelenlerinin de bu girişime dahil olduklarını belirtti. Béné *Bérith* cemiyetinin cemaate faydalı olmaktan başka bir gayesi olmadığını ve bu nedenle cemiyete üye olmayanların da toplantıya davet edildiklerini belirtti. Şekip Adut, Mişon Ventura'nın azınlık haklarından feragat etme kararının hemen oylamaya konulması talebine karşılık, toplantının bu amaçla düzenlenmeyip sadece Hahambaşılık ile cemaat müesseselerinin durumlarının tartışılması için düzenlenmiş olduğu cevabını verdi. *Béné Bérith* cemiyetinin bu toplantıyı düzenleme girişiminde bulunmamış olması halinde halihazırdaki mevcut durumun yıllar boyunca sürebileceğini, Meclis-i Umumî'nin halen yasal olarak mevcut olduğuna inanmanın da hata olduğunu söyledi. Şekip Adut, Yahudilerin hükûmetten Türk vatandaşı olarak kabul edilmeyi istediklerini ve özel haklar ve ayrıcalıklar talep etmediklerini bildirdikle-

rinden, kendisinin azınlık haklarından feragat etme konusunun kısmen hallolduğuna inandığını ifade etti. "Biz de avukat Mişon Ventura kadar vatanseveriz. Biz de onun kadar bu vatana sadığız. İstediğini yapmaya hazırız, talep ettiği kararı almak için ne zaman isterse, gece veya gündüz toplanmaya hazırız, ancak bugünkü toplantının bir başka gayesi var o da cemaati yeniden teşkilâtlandırmak ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan müesseseleri kurtarmaktır. Sağlam temellere oturmamış olan bir Hahambaşılık ile bütün müesseselerimiz yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadırlar". Mişon Ventura'dan azınlık haklarından feragat etme teklifinden vazgeçip gündeme geçmesini rica etti. Hahambaşı Haim Becerano "başıboş bir şekilde kesin bir çöküşe doğru giden cemaat gemisini kurtarma" gayesini güden ve cemaatin birlik ve beraberlik içinde bulunması gerektiğini bildiren duygusal bir konuşma yaptı. Avram Galanti Haim Becerano'nun bir yıldan beri sürekli olarak cemaatin hizipleşmiş ve parçalanmış olup tam bir yıkıma doğru gitmekte olduğundan şikâyet etmesi üzerine, bu toplantının düzenlenmesi için kendisinin *Béné Bérith* cemiyeti nezdinde girişimde bulunduğunu söyledi. Bu konuşmalardan sonra toplantı düzeni sağlandı ve onüç kişilik heyete seçilecek kişilerin oylamasına geçildi.[122] Oylama sonuçlarının belli olmasından iki saat önce bayilerde satışa çıkmış olan *Stamboul* gazetesinde oylama sonucunda heyete seçilmiş olan kişilerin adlarının yer alması üzerine bu isimlerin önceden tespit edilmiş olduğu ileri sürüldü.[123]

---

122 A.B., "Les débats d'hier au Grand Rabbinat", *Stamboul*, 19 Aralık 1925 / "La seconde séance du congrès Juif", *Stamboul*, 18 Aralık 1925.

123 "La réunion d'hier au Grand-Rabbinat", *La République*, 19 Aralık 1925 / "La réunion du Grand-Rabbinat", *La République*, 20 Aralık 1925 / "La question du Grand-Rabbinat", *La République*, 21 Aralık 1925 / "Turkish Jews to appeal to government to decide legal status of community", *JTA Bülteni*, 12 Aralık 1925, s. 3-4 / AMA, Review of the Turkish press for the period December 13-19, 1925, 22 Aralık 1925 tarih ve 867.9111/119 sayılı belge, s. 6-7. On üç kişilik bu komitede Samuel Amar, avukat Şekip Adut, Dr. Haim Elnekave, avukat Gad Franko, Ernest Hoffer, Jozef Niego, avukat Şimon Levi, Jak Nahmias, Marko Nahum, Jül de Medina, Moiz Parali, Hanri Soriano ve Vitali Ojalvo yer aldılar. Ferid Asseo, Mişon Ventura ve Hazan yeterince oy alamadıklarından komiteye seçilemediler ("La réunion du Grand-Rabbinat" *La République* 20 Aralık 1925).

Haklardan feragat edilmesi taraftarı olan Ferid Asseo *Béné Bérith* cemiyetinde yapılmış olan seçimin dürüst bir seçim olmadığını ileri sürdü. Onüç kişilik heyete yabancı uyruklu Yahudilerin seçilmiş olmalarına itiraz etti ve *Stamboul* gazetesinin de yazmış olduğu üzere yurt dışındaki Yahudilerin *Béné Bérith* cemiyeti üzerinde gizli etkileri olduğunu söyledi.[124] Toplantıdan sonra basınla görüşen Haim Becerano Meclis-î Umumî toplantısının yapıldığını, 98 üyenin katılımıyla çoğunluğun elde edildiğini ve iki kararın alındığını söyledi. Kararlardan birinin Yahudi cemaatinin hükümetin kanunlarına tâbi olması, diğerinin ise dinî ve dünyevî işlerin birbirlerinden ayrılması olduğunu açıkladı. Hahambaşı medeni nikâh yapılmasına rağmen dinî nikâhın yapılmaması halinde Yahudilerin evliliklerinin Yahudi şeriatı açısından geçersiz olacağını hatırlattı.[125]

Onüç kişilik heyet, çalışmasını bitirdikten sonra Hahamhane Nizamnamesi tasarısını hükümet yetkililerine sunacak üç üyeyi seçti. Bu üyeler Avram Galanti, avukat Şimon Levi ve Hanri Soriano oldu. Bu heyet aynı zamanda hükümete Yahudilerin 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç edişlerinden bu yana Türkiye'nin kendilerine göstermiş olduğu hoşgörüden dolayı minnet duygularını ifade etmek ve Yahudi okullarında Türkçenin öğretim dili olarak kabul edileceğini bildirmekle görevlendirildiler.[126]

Yahudi cemaati yönetimi cemaat reisi Jak Nahmiyas ile umumi kâtip Hanri Soriano'nun imzalarını taşıyan 16 Şubat 1926 tarihli bir mektubu kaleme aldı. Bu mektupta cemaat işlerinin Cumhuriyet'in yeni gaye ve ilkeleri doğrultusunda düzenleneceği ve bu maksatla avukat Şimon Levi, Avram Galanti ve Hanri Soriano'dan müteşekkil üç kişilik bir heyetin bu göreve seçildiği beyan edildi.[127] Bu mektubun yazılmasından bir

---

124 Ferid Asseo "Au sujet de la réunion du 18 Décembre" *La République*, 22 Aralık 1925 ve "La réunion d'hier au Grand-Rabbinat" *La République* 19 Aralık 1925.

125 Mümtaz Faik, "Hahambaşı efendi ile mülâkat", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1925.

126 "Separating Jewish religious from Jewish secular affairs in Constantinople", *JTA Bülteni*, 6 Şubat 1926, s. 3.

127 Bu mektubun tam metni için bkz. Avram Galanti, 1947, s. 64-65.

gün sonra Medenî Kanun Meclis'te kabul edildi. Yahudi cemaatinin Başvekâlet'e göndermeye hazırlandığı bu mektubun yazılmasından iki gün sonra da Yahudileri hedef alıp kamuoyunda büyük yankılar yaratacak olan ve bir yerde Yahudi cemaatinin haklardan feragat etmede göstermekte olduğu tereddüdü bertaraf edecek bir olay meydana geldi.

c) İspanya'ya Gönderildiği İddia Edilen Sadakat Telgrafı

1925 yılının Ekim ayında tüm İspanya'da Amerika kıtasının Kristof Kolomb tarafından keşfinin yıldönümü dolayısıyla kutlamalar düzenlendi. Bu kutlamalara Merkezî ve Güney Amerika'da bulunan ondört devletin diplomatik temsilcileri ile Portekiz elçisi katıldılar. İspanyollar bu kutlamalara "ırk şenlikleri" adını verdiler. Latin Amerika, Portekiz ve İspanya halkları İspanya'yı anavatan olarak kabul eden kardeş uluslar olduklarını beyan ettiler.

Bu kutlamalar yapıldıktan dört buçuk ay sonra, tuhaf bir tesadüfle Yahudi cemaatinin Başvekâlet'e gönderdiği mektuptan ve Medeni Kanun'un kabul edilmesinden bir-iki gün sonra, 18 Şubat 1926 tarihli *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *İkdam* ve *Vakit* gazetelerinde bu kutlama vesilesiyle çeşitli ülkelerden İspanya'ya gönderilmiş olan tebrik mesajları arasında 1 Ekim 1925 tarihini taşıyan ve İzmir ve İstanbul Yahudi cemaatlerinin önde gelen üçyüz mensubunun imzalarını taşıyan bir mesajın da bulunduğu haberi yer aldı. Gazetelerde bu mesajı imzalamış olan kişilerin Doğu Yahudilerinin tamamının, kendilerini İspanyol olarak görüp İspanya'ya karşı sarsılmaz sevgi ve sadakat duyguları beslediklerini ve ırk bağlarından da söz ederek, İspanyol hükümetine ve halkına samimi mutluluk dileklerini ilettikleri belirtildi.[128] Basın bu haberi verip hemen Yahudi cemaatine karşı sert bir saldırıya geçti. *Cumhuriyet*, Yahudilerin Türkleri aldattıklarını, böyle bir davranışın nankörlük olduğu-

126 "The Spanish Jews in Turkey", *JTA Bülteni*, 25 Şubat 1926, s. 3-4 / "Quelques détails", *L'Aurore*, 12 Mart 1926.

nu yazdı ve satırlarına şöyle son verdi:

"Bu münâsebetle şunu söylemek isteriz ki bu gibilere en iyi ceza onları kollarından tutup hudud-ı milliye haricine atmaktan ibârettir. Eğer Türkiye'de mesud ve müreffeh yaşayan Yahudilerin hepsi hakîkaten kendilerini İspanyol ve sâire addediyorlar ve İspanya'ya, Filistin'e yahut diğer devletlere lâ-yezâl (sonu olmayan) bir muhabbet besliyorlarsa biz de onlara şöyle deriz: *Kapılar açıktır. Buyurun bâzergânlar İspanya'ya ve istediğiniz yere...*"[129]

Bu tür yazılara kısa sürede tüm basında rastlandı. *İkdam*, *Vakit*, *Akşam*, *Milliyet* ve *Son Saat* gazeteleri de benzer bir dil kullanarak Yahudilere saldırdılar, tüm *Sefarad* Yahudilerini "nankör" olmakla suçladılar.[130] *Vakit* gazetesinin Viyana muhabiri Yahudileri "ülkenin sırtına yapışmış sülükler" olarak tarif etti ve onlardan kurtulmak gerektiğini yazdı.[131] *Vakit*'te yazan bir diğer yazar, kan iftirasını dile getirerek Yahudilerden iğrendiğini belirtti.[132] *Hakimiyeti Milliye* ise çok daha itidalli bir lisan kullandı. İstanbul gazetelerinin mesele aydınlığa kavuşmadan Yahudilere karşı suçlamalarda bulunmalarını yanlış buldu.[133]

Basında bu tür yazıların yer alması üzerine bundan son derece endişelenen İstanbul Yahudileri bir açıklama almak ümidiyle 18 Şubat 1926 günü Hahamhane'ye akın ettiler. Varlıklı Yahudi tüccarlar konunun aydınlığa kavuşturulması için Hahambaşının elinden gelen her şeyi yapmasını istediler ve doğabilecek tüm giderlerin kendileri tarafından karşılanacağını belirtti-

---

129 "Yahudiler de nankörlüğe başladılar", *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1926. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

130 "The Spanish Jews in Turkey", *JTA Bülteni*, 25 Şubat, 1926, s. 3-4 / "Quelques détails", *L'Aurore*, 12 Mart 1926.

131 "Une nouvelle version de l'incident", *L'Aurore*, 19 Mart 1926.

132 Habakuk, "Carnet d'un Sire concis", *L'Aurore*, 12 Mart 1926. Hıristiyan antisemitizmin en önde gelen temalarından biri kan iftirasıdır. Bu söylenceye göre Yahudiler *Pesah* bayramında hamursuzu imal ederken küçük Hıristiyan çocukların kanlarını karıştırıyorlardı. Bunun için de *Pesah* bayramından önce küçük Hıristiyan çocuklarını kaçırıp onları ya öldürüp veya içinde iğneler olan fıçılara sokup kanlarını yavaş akıttıktan sonra öldürüp kanlarını toplayıp hamursuz imal ettiklerini ileri sürerlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli bu tür kan iftiralarına rastlandı.

133 "La question de la dépêche des Juifs", *Stamboul*, 20 Şubat 1926.

ler. Hahambaşı Haim Becerano gelenleri sakinleştirdi. Böyle bir telgrafın gönderilmiş olmasının imkânsız olup ortada vahim bir hatanın mevcut olduğunu söyledi ve bu konuyu aydınlığa kavuşturmak için Vali'ye gidip görüşeceğini belirtti.[134] Meclis-i Cismanî 18 Şubat 1926 akşamı saat 20.30'da Jak Nahmiyas başkanlığında Hahamhane'de toplandı. Toplantıya avukat Nesim Mazliah, Avram Galanti ve avukat Gad Franko katıldılar. Geç saatlere kadar süren toplantı sonunda, İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'le görüşülmesi kararı verildi.[135] 21 Şubat 1926 günü Hahambaşı Haim Becerano, avukat Şimon Levi ve Hahambaşılık genel kâtibi Samuel Altabef'den oluşan heyet valiyi ziyaret edip basının tutumundan dolayı Yahudi cemaatinin derin bir üzüntü duyduğunu belirtti ve Türkiye Yahudilerinin böyle bir harekette bulunamadıkları hususunda teminat verdi. Vali soruşturmanın devam ettiğini, basının tavrından dolayı kendisinin de üzüntü duyduğunu, ancak basın hürriyeti nedeniyle basına müdahale edilemeyeceğini bildirdi.[136] Necmeddin Sadak başyazısında böyle bir ihanet belgesine imza atmış olanlar idam cezasına çarptırılamazlarsa bile onlara uygulanacak en hafif cezanın onları sınırdışı etmek olacağını yazdı. Bu haberin herhangi bir kaynağa dayanmaması halinde bütün basın tarafından nasıl haber yapılabileceğini anlamadığını yazarak hükümetin aradan geçen zamana rağmen soruşturmanın sonucunu açıklamamış olmasını yanlış bulduğunu belirtti.[137]

Hükümet çevrelerinden gelen resmî davet üzerine Hahamhane Nizamnamesi'ni hükümete sunacak olan heyet hem bu telgraf olayını hem de yeni Nizamname'yi görüşmek üzere 24 Şubat 1926 günü Ankara'ya hareket etti.[138] Nesim Mazliah he-

---

134 "La question du message", *La République*, 19 Şubat 1926 ve "The loyalty of the Jews of Turkey", *JTA Bülteni*, 27 Şubat 1926, s. 3-5.

135 "Onların da ipliği pazara çıktı: Yahudiler İspanya'ya arz-ı ûbudiyyet ediyorlar", *Milliyet*, 19 Şubat 1926.

136 "Le Grand Rabbin chez le Vali", *Stamboul*, 21 Şubat 1926.

137 AIU arşivi, Turquie II C8 dosyası, Nedjmeddine Sadık, "L'incident Juif", *Akcham*, 25 Şubat 1926.

138 "La délégation Juive part aujourd'hui pour Angora", *La République*, 24 Şubat 1926 / "La délégation Juive à Angora", *La République*, 25 Şubat 1926.

yete Ankara'dan, avukat Gad Franko ise İzmir'den katılmaya karar verdi. Heyette yer alan Avram Galanti Ankara'ya hareketinden önce yaptığı açıklamada ziyaretin maksadının İspanya'ya gönderilmiş olan telgraf haberini yalanlamak, hükümete tüm Türkiye Yahudilerinin sadakat ve vefa duygularını teyit etmek olduğunu bildirdi. Dahiliye Vekili Cemil (Uybadın) Bey'i ziyaret eden heyet Dahiliye Vekili'ne Yahudilerin din ile dünya işlerini ayırdıklarını, Hahambaşılığın Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda yönetileceğini, Yahudi okullarının resmî ve ana dil olarak Türkçeyi kabul edeceklerini, okulların yönetimlerini yerel heyetlere terk edip hayır müesseselerinin özel bir heyet tarafından idare edileceklerini ve okulların ve hayır müesseselerinin Hahambaşılık ile hiçbir ilişkileri olmayacağını bildirdi. Heyet daha sonra İspanya'ya gönderildiği iddia edilen telgraf konusunu gündeme getirdi ve Türkiye Yahudilerinin "vatanlarına olan sarsılmaz bağlılıkları"ndan söz etti. Dahiliye Vekili meseleyi gazetelerden okuduğunu ve Türkiye'nin Madrid Büyükelçiliği nezdinde yaptığı araştırmada böyle bir telgrafın "İspanyol Musevileri" tarafından gönderildiğinin ortaya çıktığı cevabını verdi. Heyet Güney Amerika'da İspanyol kökenli muhtelif Yahudi cemaatleri bulunduğundan "İspanyol Musevileri" tabirinin kuşkulu olduğunu, Türkiye Yahudileri tarafından üçyüz imzalı bir telgraf yollanmışsa da telgraf metinlerinin İstanbul veya İzmir postahanelerinde mevcut olması gerektiğini söyledi. Dahiliye Vekili araştırmanın derinleştirileceği yolunda cevap verdi.[139]

Resmî makamlar konunun araştırılacağına dair söz vermelerine rağmen bu iddia ile ilgili yapılan araştırmanın sonuçları hiçbir zaman açıklanmadı. Bu iddianın gerçek olup olmadığı, gerçek değilse kimler tarafından niçin ortaya atıldığı anlaşılamadı. Şayet böyle bir telgraf gönderilmişse bunu, uzun yıllar önce Türkiye'den göç edip Güney Amerika'ya yerleşmiş olan Yahudilerin göndermiş olabilecekleri ileri sürüldü.[140] Kahire'de

139 Avram Galanti, 1947, s. 3-4.

140 "La mystérieuse question du message des Juifs de Turquie", *Stamboul*, 19 Şubat 1926.

yayımlanan *L'Aurore* gazetesi olayla ilgili yaptığı yorumda bu olayın Türkiye Yahudilerine Türkler ve Yahudiler arasında mevcut olduğu söylenen hoşgörü ve anlayışın bir hayal olduğunu ve Yahudilerle Türk toplumunun çoğunluğu arasında daima bir uçurumun mevcut olacağını gösterdiğini yazdı.[141] Sonuç olarak Yahudi cemaati basının ortaya atmış olduğu bu iftiradan dolayı son derece üzüldü ve hükümetin olaya müdahale etmeyip seyirci kalmasından dolayı da hayal kırıklığına uğradı.[142] İstanbul *Aşkenaz* cemaatinin en önde gelen iki üyesine göre bir telgrafın İspanya'ya gönderilmiş olduğu iddiası resmî makamların bir uydurması olup Türk halkını ve kamuoyunu Yahudi cemaatine karşı kışkırtmak için ortaya atılmıştı.[143] Yahudilerin İspanya'ya sadakat bildirir telgraf gönderdikleri iddiasının basın tarafından tartışmasız bir şekilde benimsenmesi ve bu olay vesile edilerek Yahudilerin şiddetli bir şekilde taciz edilmeleri zaten azınlık haklarından feragat etmeleri konusunda baskı altında olan Yahudi cemaati ve yönetimi üzerindeki baskıyı daha da arttırdı. Olayın aydınlığa kavuşturulmamış olması da bu manevî baskının yanı sıra cemaat içinde güvensizliğin ve tedirginliğin hâkim olduğu bir hava estirdi.

Telgraf iddiasına ek olarak Yahudilerin kendilerini güvenlik içinde hissetmemelerine yol açacak olan sıradan olaylar da meydana geldi. İzmir'de arkadaşı olan bir askerden almış olduğu elli lira borcu ödemede geciken fakir bir Yahudi, asker arkadaşı tarafından öldürüldü. Kuzguncuk Sinagogu, faili meçhul kişiler tarafından saldırıya uğradı. *Sefer Tora*'ların muhafaza edildikleri dolap parçalanıp *Sefer Tora*'lar tahrip edildi.[144]

Telgraf tartışmasının yarattığı heyecandan bir kaç ay sonra

---

141 L.(ucien) Sciuto, "La leçon de l'incident de Constantinople", *L'Aurore*, 19 Mart 1926.

142 AIU arşivi, Turquie II C8, *El Tiempo* gazetesi sahibi David Fresko'nun oğlu ve aynı zamanda Galata-Beyoğlu-Şişli cemaatinin başkanı olan Filon Fresko'nun 6 Mart 1926 tarihli ve 7336 sayılı mektubu.

143 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den gönderilen 12 Kasım 1927 tarihli mektup.

144 Marc Ragenstreif, "The Jews of Turkey-Anti-Jewish feeling", *The Jewish Chronicle*, 16 Nisan 1926, s. 18.

TBMM'nin bir oturumunda cereyan eden konuşmalar Yahudileri tekrar üzüntüye sevk etti. 1926 yılının Mayıs ayında TBMM'de Ticaret Vekâleti'nin bütçesinin tartışılması sırasında söz alan Aksaray milletvekili Besim (Atalay) Bey, Türk lirasının borsada değer kaybetmesini borsanın Yahudi simsarların hâkimiyeti altında olmasına atfetti. Türkiye'de bir "Yahudi tehlikesi"nin mevcudiyetinden söz ederek İstanbul Borsası'nın millileştirilmesini talep etti. Hemen Yahudi aleyhtarı bir siyaset uygulanmadığı takdirde Türkiye'nin Macaristan'ın içinde bulunduğu duruma benzeyeceğini hatırlattı. Devletin menkul kıymetler ticaretini profesyonel bankerlere bırakmayıp bizzat meşgul olması gerektiğini ekledi. Bolu milletvekili Mehmet Vasfi Bey ise "Yahudi tehlikesi"nin sadece siyasette değil ticarette de mevcut olduğunu belirttikten sonra sadece Türkiye'nin değil tüm dünyanın iktisadiyatına Yahudi memurların Türk memurlardan daha çok hâkim olduklarını, devlet dairelerinde Türklerden çok Yahudi memurların istihdam edildiklerini ve para kazandıklarını belirtti. Bu durumun düzelmemesi halinde millî ekonominin tehlikeye gireceğini de sözlerine ekledi. "Telgraf olayı"ndan kısa bir süre sonra sarfedilen bu sözler Türkiye Yahudilerini oldukça şaşırttı ve üzdü. Bu üzüntü dönemin Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey'in cevabıyla bir nebze azaldı. Hasan Bey bu iki milletvekilinin kışkırtıcı ve nefret dolu konuşmalarına şu cevabı verdi:

"Muhterem mebuslar Türk olan bir cemaatten bahsettiler. Rekabet hepimiz için serbesttir. Kanun herkesi eşit bir şekilde korumakta ve kim olursa olsun kimseye bir tekel vermemektedir. Hedef alınan cemaat çalışkan ve becerikli ise doğal olarak daha fazla para kazanacaktır, bu onda mevcut olan ırkî kabiliyetlerle ilgilidir. Bizim için yapılacak tek şey onların davranışını örnek ve esin kaynağı olarak alıp onlar gibi çalışmaktır."[145]

---

145 "Turquie Antijudaisme au parlement", *Paix et Droit*, Haziran 1926, s. 11 / Marc Regenstreif, "Le péril juif en Turquie", *Israel*, 18 Haziran 1926, s. 2 / Paul Gentizon, 1929, s. 254 / "Jewish peril in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 4 Haziran 1926, s. 19.

Bu konuşmalar üzerine fikri sorulan Başvekil İsmet Paşa Türkiye Yahudilerinin "faydalı ve sadık bir unsur" olduklarını belirterek bu antisemit kampanyayı benimsemediğini gösterdi.[146] İzmir'de yayımlanan *Hizmet* gazetesi ise Ticaret Vekili'nin bu açıklamasının "sehven" yapılmış olmasını temenni etti. Yahudilerin ticaret âlemine hâkim olmalarını ve Türkleşmemelerini de şu sözlerle eleştirdi:

"Fakat acaba Yahudiler Türk müdür? Kendi aralarında hatta memleketin her tarafında ve umumî mahallerinde Fransızca konuşan, bütün mekteplerinde tahsillerini Fransızca yapan, memleketin her derdine, her eleme la-kayd olarak, yalnız eskiden kapitülasyon devirlerinde haiz oldukları imtiyazlardan istifade ederek iddihar ettikleri cesim servetlerle vasi bir tesanüt teşkilatı ile memleket iktisadiyatına bir inhisar şebekesi vurmaktan başka bir şey düşünmeyen, kendilerine gösterilen bütün iltifatlara, yapılan bunca davetlere rağmen cumhuriyet idaresi altında bir unsur-ı münferit hayatı sürmekte inat eden, cemaat teşkilatını her şeye rağmen idame etmekten perva etmeyen bir unsura kanun öyle olsa bile hakikaten Türk demek mümkün müdür?"[147]

TBMM'de yapılmış olan bu konuşma kamuoyunda mevcut genel antisemit tavrın bir yansımasıydı. Bu antisemit havanın oluşmasında iktisadî nedenler etkiliydi. Beyoğlu'nda ve İstanbul'un diğer bölgelerinde bir zamanlar Rumlara ait olan mağazaların Rumların Türkiye'yi terk etmeleri sırasında Türkler yerine Yahudilerin ellerine geçmiş olması ve Türk tüccarlar arasında yer alan Dönmelerin kamuoyu tarafından başarılı tüccarlar olarak algılanması bunda rol oynadı. İstanbul basını Yahudileri millî ülküye yabancı kalmak ve Türkiye'nin gelişmesine katılmamakla suçladı. *Vakit*, Türkiye'deki Yahudiler faaliyetlerini sadece ticaret yapmakla sınırlı tutacaklarsa Türklerin onları daima yabancı bir unsur olarak kabul edeceklerini yaza-

146 Paul Gentizon, 1929, s. 254.

147 "Türk tabiyetini haiz unsur var mıdır?", *Hizmet*, 25 Mayıs 1926, aktaran Dr. Erkan Serçe & Dr. Sabri Yetkin, "Ege Bölgesinde İktisadî Hayatı Millileştirme çabaları - II", *Toplumsal Tarih*, sayı 69, Eylül 1999, s. 40-45.

rak Yahudilerin fikir hayatına da faal bir şekilde katılmalarını talep etti.[148]

d) Ankara'daki Temasların Perde Arkası

Resmî makamlar kendilerini ziyaret eden cemaat heyetine Yahudi cemaatinin azınlık haklarından feragat etmesi ve Hahambaşılığı laik ilkeler doğrultusunda teşkilâtlandırması halinde, bu kararın Rum ve Ermeni cemaatleri için bir emsal teşkil edeceğini ve resmî makamların Yahudi cemaatini emsal göstererek Rum ve Ermeni cemaatlerinden de azınlık haklarından feragat etmelerini talep edeceklerini hissettirdiler.[149] Müzakereler sırasında heyette yer alan cemaat ileri gelenlerinden biri resmî makamların Yahudilerin Türkleşmeleri için yaptıkları baskılar karşısında şu cevabı vererek kendilerine zaman tanınmasını istedi: "Şayet on yıl içinde Türkleşmemişsek o zaman bizleri Türkiye'den kovabilirsiniz."[150]

Hükümet yetkilileri cemaat adına müzakereleri yürüten heyete Yahudilerin tamamen Türkleşmelerinden sonra Türklerle eşit haklara sahip olmalarının düşünüleceğini söylediler. Cemaati temsilen hükümetle aylardan beri müzakereleri sürdüren heyet bu görüşmeden sonra oyalandığını anladı. Hükümetin azınlık haklarından feragat etmesini talep etmiş olması cemaatin küçük bir bölümüne duyurulduktan sonra cemaat içinde genel bir hayal kırıklığı meydana geldi. Bu talep karşısında cemaat yönetimi olumsuz tavır aldı ve cemaati temsil eden hiç kimsenin yönetimle derinlemesine müzakerede bulunmadan ve görüşünü almadan haklardan feragat konusunda kamuoyuna herhangi bir açıklamada bulunmamasına karar verdi. Yönetim, resmî makamların bu feragat talebine kar-

---

148 "Les juifs de Turquie", *Paix et Droit*, sayı 8, Ekim 1926, s. 7-8 ve Paul Gentizon, 1929, s. 253.

149 W.(erner) S.(enator), "Die neue Wendung in der Türkei" *Juedische Rundschau*, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463. W.S., AJJDC Avrupa bürosu yöneticilerinden Dr. Werner Senator'un rumuzuydu. (Bkz. CZA, Z4/2299 sayılı dosya, 10 Ağustos 1926 tarihli mektup.).

150 Paul Gentizon, 1929, s. 267.

şılık red cevabı verme eğilimindeydi. Bu eğilim bir başka ihtimali daha gündeme getirdi. Böyle bir durum karşısında Lozan Antlaşması'nı imzalayıp antlaşmaya taraf olan Batılı ülkelerin, antlaşmada yer alan azınlık hakları ile ilgili maddelere dayanarak azınlıkları korumak için Türkiye'ye müdahale etmeleri ihtimal dahiline giriyordu. Bu ihtimale karşı Ferid Asseo'nun da içinde yer aldığı cemaat ileri gelenlerinden bir grup, sürdürülen müzakerelerde hükümetin durumunu sağlamlaştırmak için cemaati bir oldu bittiyle karşı karşıya getirip cemaat adına resen bir feragat açıklamasında bulunmayı tasarladı. Hükümetle Yahudi cemaati heyeti arasındaki müzakerelerin sert bir şekilde geçmesi Ferid Asseo'dan kaynaklandı. Cemaat adına müzakereleri yöneten heyet, olayları yakından izleyen AJJDC yetkilisinin "bu tanınmış dönek" şeklinde tarif ettiği Ferid Asseo'yu bilinçli bir şekilde müzakere heyetine dahil etmedi. Ancak Ferid Asseo Yahudi cemaatini defnedecek kişi olma pahasına da olsa Ankara'ya gidebilmenin yollarını buldu. Cemaat heyeti müzakerelerde bulunmak üzere Ankara'ya gidip Dahiliye Vekili'nin odasına girdiğinde karşısında onları beklemekte olan Ferid Asseo'yu buldu. Hükümet temsilcileri, Ferid Asseo ve onun az sayıdaki dostları önünde taleplerini Yahudi cemaati heyetine bildirdiler ve Yahudileri Türkleşmeye zorladılar. Ferid Asseo ve çevresindeki kişiler, bununla da yetinmeyip aralarında dönemin ileri gelen Türk şahsiyetlerin de yer aldığı bir Türk-Yahudi Birliği kurdular. Bu birlik Türk Tayyare Cemiyeti'ne (daha sonraki adıyla Türk Hava Kurumu) 150.000 liranın üstünde (80.000 dolar) bağış toplamak için kuruldu. Gelişmeleri izleyen AJJDC yetkilisi, bu fikri ortaya atanların bu parayı Yahudi cemaatinin hayır kurumlarına, çökmek üzere olan cemaat okullarına, açlık çeken, savaşta yetim kalmış olan Yahudi çocuklarına veya Türklerle Yahudilerin birlikte gerçekleştirebilecekleri hayır işlerine harcamayıp Türk Tayyare Cemiyeti için toplamayı tercih etmiş olmalarını eleştirdi.[151]

151 W.(erner) S.(enator), "Die neue Wendung in der Türkei", *Juedische Rundschau*, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463. 1926 yılında doların ortalama kuru

Resmî makamlar cemaat heyetinin kendilerine sunmuş olduğu Hahamhane Nizamnamesi taslağı üzerinde müzakere etmeyi reddettiler ve sadece İstanbul'daki Yahudi cemaati için konuşmaya hazır olduklarını söylediler. Nizamname'yi hazırlamakla görevli heyet İstanbul'daki Yahudi cemaatleri için merkezî bir teşkilât kurmak istedi. Bu talep de resmî makamlar tarafından red edildi. Red edilen bu tasarıda Hahambaşılığın cemaat mensuplarından, Cemiyetler Kanunu'na göre tahsil edilmesine izin verilen azami tutar olan, yirmidört liraya kadar aidat istemesi de öngörülmüş, daha varlıklı kişiler için de bir bağış düzeni oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak red edilen tasarıyla birlikte bunlar da red edilmiş oldu. Resmî makamlar sadece Hahambaşılığın *kaşerut*'a göre yapılan et kesiminde tahsil ettiği *gabela*'nın toplanmasına ve *Pesah* bayramının kutlanmasına izin verdiler. Bu şekilde son derece haksız ve Yahudi halkının sadece bir bölümünü hedef alan bir bağış toplama tarzına izin verilmiş oldu. Bir merkezî teşkilât kurulmasına izin verilmemesiyle cemaatin önemli dinî ve kültürel müesseselerini yaşatmaya imkân verecek olan bazı gelirleri toplama imkânı da ortadan kalkmış oldu. Böylece cemaate ait birçok hayır, dinî ve eğitim amaçlı müessesenin varlıkları tehlikeye girdi. Bu tür müdahalelerden dolayı hükümetin ileride Yahudi cemaatinin işlerine daha da fazla müdahale etmeye niyetli olduğu düşünüldü. Bu müdahalenin yarattığı tedirginlikten ötürü belediyelerin farklı mezhepler için değişik bölümleri içerecek olan belediye mezarlıkları düzenlemekte olduğundan Yahudilere ait cenazelerin Yahudi mezarlıklarında defnedilmelerinin bile yasaklanacağından endişe edildi. *Hevra Kadişa*'nın defin için Yahudilerden bir ücret talep etme hakkı ortadan kalktı, varlıklı Yahudilerin vefatları halinde tahsil ettiği defin paraları da belediyeye aktarıldı. *Hevra Kadişa*'ya sadece masrafları kendisine ait olmak üzere fakirleri defnetme görevi verildi. *Bet-Din* lağv edilmiş olduğundan teşkilât yapısı tamamen tahrip edilmiş olan İstanbul Yahudi cemaati, görevi ve yetkile-

---

1.9058 idi (T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı* cilt 4 1934-1935 s.237).

ri tamamen belirsiz olan bir Hahambaşıya bağlandı.[152]

Galata-Şişli-Beyoğlu cemaatleri umumi kâtibi ve *El Tiempo* gazetesinin sahibi David Fresko'nun oğlu Filon Fresko'ya göre resmî makamlar cemaat adına müzakereleri yürüten heyetten, Yahudi cemaatinin 42. maddeden feragat ettiğini bildirir kararını herhangi bir baskı sonucunda almayıp kendi serbest iradesiyle almış olduğu havasını vermesini ve kamuoyu ile yabancı ülkeleri de bu beyanın samimi bir beyan olduğuna inandırmasını istedi.[153] Cemaat bu beyanın samimi olduğunu ve kendi serbest iradesiyle alınmış olduğunu tekrarlamasına rağmen yabancı kaynaklar, Yahudi cemaatinin azınlık haklarından feragat etme kararının bir baskı sonucunda gerçekleştiği kanaatini paylaştılar. Alman kaynaklarına göre bu feragat şöyle cereyan etti:

"Hükümetin güçlü baskısı sonucu baharda ikinci bir nizamname tasarısı hazırlandı, ki bu tasarıda din ve dünya işlerinin ayrılması öngörülmüştü. Hahambaşı'nın dinî işlerdeki önemi sınırlanacak ve dünya işlerini görmek için bir ortak üst kanun oluşturulacaktı. Bu istekler, sadece birkaç yerel cemaatle iş görmek isteyen Türk Hükümeti'nce reddedildi. Azınlık cemaatlerine karşı hükümeti temsil eden Mustafa Fevzi Bey aracılığıyla Yahudilere bu tasarıdan vazgeçmeleri için sekiz gün verildi; onlar da vazgeçince Lozan'da bahsedilen topluluk resmî hüviyet ve teşkilâtını kaybettiler."[154]

---

152 W.(erner) S.(enator), "Die neue Wendung in der Türkei", ***Juedische Rundschau***, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463.

153 Esther Benbassa-Dudonney, "Le Tanzimat et le Kémalo-nationalisme : deux périodes marquantes dans l'histoire du judaisme turc", s. 257-273, *Cultures Juives Méditerranéennes et Orientales*, Syros, Paris, 1982, s. 257-273 / AIU arşivi Turquie II C8 dosyası, Filon Fresko'nun Londra'da yayımlanan *The Jewish Chronicle* gazetesine gönderdiği 8 Mart 1926 tarih 7347/3 sayılı "gizli" ibareli mektup / "Turkish Jews and Spain Renunciation of minorities rights demanded", *The Jewish Chronicle*, 12 Mart 1926, s. 22. Filon Fresko Yahudi cemaatinin 42. maddeden feragat ettiğine dair beyannameyi de imzalayan kırkiki Yahudi ileri geleni arasında yer aldı. Dolayısıyla cemaat içi bilgilere tamamiyle vakıf bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

154 Alman Raporu (A.A.R. 78533, 3 Nr. A. 1760, L. 32816), aktaran Prof. Dr. Gülnihâl Bozkurt,1996, s. 182, dipnot 19.

AJC başkanı Louis Marshall da cemaat ileri gelenlerinin Lozan Antlaşması'nda yer alan azınlıklarla ilgili maddelere sadık kalınmasında ısrarlı olmaları halinde bunun yaratacağı sonuçlardan endişe ettikleri için hükümet baskısı sonucunda bu haklardan feragat ettiklerini tahmin etti.[155]

Yahudi cemaati heyeti ile olan müzakereler sona erdikten sonra Dahiliye Vekili basına bir açıklama yaptı. Heyet mensuplarının Lozan Antlaşması'ndaki azınlıklar ile ilgili bazı maddeleri görmezlikten geleceklerini, cemaat okullarında Türkçe eğitim vereceklerini, Hahambaşılığın görevlerinin ruhanî ve cismanî olarak ayrılacaklarını ve Lozan Antlaşması'nın 41 ve 44. maddelerinden feragat edeceklerini bildirdiklerini beyan etti.[156] Ankara'dan dönen heyet üyelerinden Hanri Soriano ve avukat Şimon Levi müzakerelerle ilgili izlenimlerinin çok iyi olduğunu, hükümet yetkililerinin Yahudileri vatana sadık ve faydalı bir unsur olarak gördüklerini belirttiler. İspanya'ya gönderildiği iddia edilen telgraf için hükümet yetkililerinin açmış olduğu soruşturma sonucunda Yahudilerin aklanacaklarını umdular.[157]

Heyetin Ankara'dan dönüşünden sonra basın da tavrını değiştirdi. İspanya'ya sadakat telgrafı gönderilmiş olduğu iddiasını ilk ortaya atan gazetelerden olan *Cumhuriyet*'in başyazarı Yunus Nadi, telgraf iddiasının gerçek olduğuna pek ihtimal vermedi. Bu iddianın bu şekilde büyümesine neden olarak da Türk vatanının ve milletinin koynunda barındırdığı azınlıkla-

---

155 *The American Jewish Year Book*, cilt 29, 27 Eylül 1927-14 Eylül 1928 , s. 58-59 ve s. 428-439. Bu metinlerde Louis Marshall'ın mektuplarının tam metinleri yer almaktadır. Bu tartışmaya yurtdışından da tepki geldi. Kahire'de yayımlanan *L'Aurore* gazetesinde yer alan bir okur mektubunda bir yandan Louis Marshall, üslûbu nedeniyle eleştirilirken diğer yandan Yahudi cemaatinin bu kararının başka ülkelerde yaşayan azınlıklar için kötü bir emsal teşkil ettiği yazıldı. (Moise Hazan, "Le cas des Juifs Turcs", *L'Aurore*, 29 Ekim 1926).

156 "Une déclaration du Ministre de l'Intérieur", *La République*, 1 Mart 1926 / "Nouvelles d'Angora", *Stamboul*, 28 Şubat 1926. 41. madde azınlıklara kendi dilleriyle eğitim yapma imkânını tanıyordu. 44. madde ise Lozan Antlaşması'nın Milletler Cemiyeti garantisi altında olduğunu belirtiyordu.

157 " La délégation Juive à Angora", *La République*, 2 Mart 1926 / "Ankara'ya giden Musevi heyeti avdet etti", *Milliyet*, 2 Mart 1926.

rın kendisine birden fazla kez hakaret ve ihanet etmiş olmasından dolayı azınlıklara karşı aşırı duyarlı olmalarını gösterdi.[158] *Milliyet*, azınlıkların "Türk vatandaşlarının kanunen haiz oldukları selahiyet ve imtiyazlardan fazla hukuka mâlik olarak dili ayrı, harsı ayrı, mefkûresi ayrı bir vaziyette yaşadıkça" daima yanlış anlamaların olacağını belirtti ve yazısına şöyle son verdi:

"Unutulmamalıdır ki cumhuriyetin gâyesi dünyada müttehid, pürüzsüz ve temiz bir Türk devleti kurmaktır. Bugünkü vaziyet ve siyaset bunu emrediyor. Musevi vatandaşlarımızın bu hakikati anlamakta diğer anâsıra tefevvuk ettiğini görüyoruz. Âhiren Ankara'ya gelen Musevi heyeti mekteplerinde resmî ve ana lisanı olarak Türkçe'yi kabul edeceklerini, din işleriyle dünya işlerini tamamen ayırdıklarını ve mütekâsifen sakin oldukları mahallerde mekteplerin idaresini mahalli heyet-i ihtiyâriyelerine terk etmeyi ve müessesât-i hayrîyyelerini hahamhâne vasıtasıyla değil hususi bir heyet tarafından idare etmeyi ve bilhassa Lozan ahidnâmesinin 42. ve 44. maddelerinde kendilerine temin olunan bütün haklardan feragâti kabul ettiklerini hükümete bildirmişlerdir. Şüphe yok böyle aynı hukuka mâlik, aynı dil ile konuşan, aynı mefkûreyi taşıyan vatandaşlar arasında bazı fena adamlar çıksa bile bunların günahı hiçbir sebeple bütün cemaate teşmil edilemez."[159]

Hahamhane Nizamnamesi'nin hazırlanması için kurulmuş olan onüç kişilik heyet yeni bir toplantı düzenlemeyi kararlaştırdı. Toplantının amacı cemaatin yeni yönetim şeklini düzenlemek ve 42. maddeden feragat edildiğini resmî olarak açıklamak oldu. Dahiliye Vekâleti de Yahudi cemaatinin işlerinin düzenlenmesi için cemaat yönetimiyle beraber çalışacak bir temsilciyi atadı.[160] Azınlıkların Lozan Antlaşması'nın kendilerine tanımış olduğu 42. maddeden feragat etmiş olmala-

158 Yunus Nadi, "La question Juive", *La République*, 1 Mart 1926.

159 Siirt Mebusu Mahmud, "Musevi meselesi", *Milliyet*, 1 Mart 1926.

160 "Désistement des Juifs de leurs droits minoritaires", *La République*, 21 Mart 1926 / "Conference on Turkish Jewry to be held in Constantinople", *JTA Bülteni*, 26 Mart 1926, s. 6.

rından sonra resmî makamlar azınlıkların Bursa, Yakacık, Yalova ve Alemdağ'a kadar serbestçe seyahat etmelerine izin verdi ve bu izni İstanbul Valiliği'ne bildirdi. Azınlıklar bu bölgelere sadece yaz mevsimini geçirmek için gidebildiler ancak buralarda sürekli ikamet edemediler ve gayrimenkul satın alamadılar.[161]

Cemaat heyeti Ankara'dan ayrıldıktan sonra Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Başvekâlet'e göndermiş olduğu 5 Mayıs 1926 tarihli mektubunda Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinden feragat ettiklerini ve dolayısıyla bu maksatla kurulmuş bulunan kanun encümeni komisyonlarının lağv edildiklerini bildirdi.[162]

e) Yahudi Millî Meclisi'nin Feragat Beyanı

1 Ağustos 1926 günü Hahamhane'de yapılan toplantıya cemaat ileri gelenlerinden seksen kişi katıldı.[163] Toplantıyı cemaat başkanı Jak Nahmiyas yönetti. Toplantıdaki müzakereler Türkçe yapıldı. Türkçeyi anlamayan ve konuşamayan üyeler ise görüşlerini İspanyolca veya Fransızca ifade ettiler. Toplantının gündeminde onüç kişilik heyetin faaliyet raporunun okunması, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinden feragat edildiğini beyan eder mazbatanın okunması, resmî makamlarla bundan sonraki görüşmeleri yürütecek olan beş kişilik yeni heyetin seçimi yer aldı.[164] Onüç kişilik heyetin hazırladığı ve resmî makamlarca onaylanmış olan Hahamhane Nizamnamesi tasarısı müzakere edildi ve oy çoğunluğuyla onaylandı. Yahudi

161 AMA, Review of the Turkish Press for the period April 25 - May 1, 1926, belge 867.9111/139, s. 7 / "Les non-musulmans pourront voyager", *Stamboul*, 26 Nisan 1926.

162 Milletler Cemiyeti arşivi, 4 Nisan 1927 tarih ve C185.1927.I belgenin eki / AMA 24 Kasım 1926 tarih ve 867.01/180 sayılı belge / "Le code civil et les minorités", *Stamboul*, 21 Mayıs 1926.

163 "Museviler din ile dünyayı ayırdılar", *Milliyet*, 2 Ağustos 1926 / "Au Grand Rabbinat", *Stamboul*, 2 Ağustos 1926.

164 "Au Grand Rabbinat", *Stamboul*, 1 Ağustos 1926.

Millî Meclisi imzasıyla Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanımış olduğu özel hukuktan Yahudi cemaatinin tümüyle ve kat'i surette feragat ettiğini beyan eden mazbata toplantıda alkışlarla kabul edildi, herkes tarafından imzalandı ve Başvekâlet'e gönderilmesine karar verildi. Toplantıda alınan karara göre Hahambaşılığın görevleri, dinî ve dünyevî olarak birbirlerinden ayrıldı. Hahambaşının sadece dinî meselelerle meşgul olmasına ve dünyevi konuların her cemaatin kendi yönetimi tarafından yürütülmesine karar verildi. *Bet-Din* lağv edildi, onun yerine merkezî bir heyet seçildi. Toplantı sonrasında toplantının umumî kâtibi *Milliyet* muhabirine verdiği demeçte kabul edilen esasları şöyle özetledi:

"1- Türkiye Yahudileri Türkiye'nin öz evlâtları olduklarından vatandaşlık sıfatının beraberinde getirmiş olduğu tüm görev ve hukuka haizdirler. Bu nedenle kendilerine verilecek olan tüm istisnai hakları red edip Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunlarına itaat etmeyi görev bilirler.

2- Türkiye Yahudileri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın öngörmüş olduğu siyasi, medeni ve cezaî hukuku teminat olarak bilirler.

3- Hakkıyla Türk vatandaşı olmak Türk harsını kabul etmekle mümkün olduğundan Türkiye Yahudileri bu ülküye ulaşmak için tüm gayretleri sarf edeceklerdir.

4- Türkiye Yahudileri sinagoglarını, hayır ve eğitim müesseselerini Cumhuriyet kanunlarına göre yöneteceklerini kabul ederler."

Cemaat yönetimini geçici olarak üstlenecek ve resmî makamlarla görüşmeleri sürdürecek olan beş kişilik heyete Nesim Mazliah, Moiz Kohen, Albert Nahon, İzidor Galimidi ve Ferid Asseo seçildi.[165] Bu heyete daha sonra iki kişi daha katıldı. Heyetin başkanlığına Nesim Mazliah seçildi.[166] Bu heyet hükümetle, medenî nikâhın yanı sıra, Yahudi şeriatına uygun olarak kıyılacak dinî nikâh, *kaşerut* kurallarına uygun et kesi-

165 "Museviler din ile dünyayı ayırdılar", *Milliyet*, 2 Ağustos 1926 / "Au Grand Rabbinat", *Stamboul*, 2 Ağustos 1926.

166 "Dans la communauté Juive", *Stamboul*, 28 Aralık 1926.

mi iznine sahip kasaplardan tahsil edilecek *gabela* ve *Pesah* bayramı sırasında tüketilecek hamursuz üretiminin hahamlar tarafından denetlenmesi konularında tam bir mutabakata vardı. Bu konuda Ferid Asseo'nun Ankara'ya gidip Dahiliye Vekâleti ile son görüşmeyi yapması kararlaştırıldı.[167]

Toplantı sonunda Türkiye Yahudilerinin hükümete kayıtsız şartsız sadakatleri yinelendi. Yahudi Millî Meclisi, Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanımış olduğu hakların azınlıklara yarar sağlaması halinde bile Türkiye Yahudilerinin bu haklarla ilgili olarak herhangi bir talepte bulunmayı asla düşünmeyeceklerini beyan etti. Hahambaşı Haim Becerano da toplantıdan sonra yaptığı açıklamada kararın oybirliği ile onaylandığını bildirdi.[168] Yahudi cemaati azınlıklara tanınmış haklardan sadece 42. maddeden feragat etmiş olmasına rağmen, bu karar kamuoyuna ve basına, Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı tüm haklardan feragat edildiği şeklinde yansıtıldı. Bunun sonucunda da konu gündeme geldiğinde "azınlık hakları"ndan bir bütün olarak söz edildi ve feragatın sadece 42. maddeyle ilgili olduğu gözardı edildi.

Yahudi Millî Meclisi'nin bu feragat beyanı aslında basına yansıdığı gibi cereyan etmedi. Toplantının görünürdeki amacı yeni Hahamhane Nizamnamesi'nin kabulü olup gündemde 42. maddeden feragat etme konusu yer almıyordu. Cemaat yönetiminde yer alan kişilerden Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinden feragat etmeye karşı olanlar resmî makamlarca sindirilmiş olduklarından bu kişiler karşı görüşlerini bildiremediler. Toplantı dağılmadan önce toplantıya katılmış olan herkesten 42.

---

167 "Die Verzichterklarung erfolgt", ***Juedische Rundschau***, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463.

168 "Renoncement de la communauté Israélite", ***La République***, 2 Ağustos 1926. Bir diğer kaynağa göre toplantıya seksen değil, yetmiş delege katıldı ve şu kararlar alındı: "1.Türkiye Yahudileri Lozan Antlaşması'yla kendilerine tanınmış olan azınlık haklarından feragat ettiklerini resmen ilân ederler. 2. Yahudi cemaati hükümetten cemaat okullarına, hayır ve benzeri diğer kurumlarına önem vermesi ve cemaat ile kurumların maddi ve manevi varlıklarının teminat altına alınmasını ve kaynak tahsis edilmesini rica eder. 3.Yeni Hahamhane Nizamnamesi'nin kabul edilmesini hükümetten rica eder." ("Die Verzichterklarung erfolgt", ***Juedische Rundschau***, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463).

maddeden feragat edildiğini bildirir beyannameyi imzalamaları istendi. Toplantıya Hahambaşı Haim Becerano katılmadı. Toplantıya katılan Yahudiler de cemaat tarafından seçilmeyip davet üzerine gelmiş delegelerdiler.[169] Dönemi yakından izlemiş olan bir gözlemci şu yorumda bulundu: "Öyle görünüyor ki azınlık haklarından feragat edildiğini ilân eden 'Millî Meclis' kesinlikle Türkiye Yahudilerinin gerçek temsilcilerinden oluşmayıp Ferid Asseo'nun çevresinde toplanmış olan bir grup tarafından teşekkül etmiştir."[170] Cemaat yönetimini geçici olarak üstlenen heyette yer alan kişilerin daha önceki müzakere heyetlerinde yer almamış olmaları da bu yabancı gözlemcinin yorumunu bir yerde doğrulamıştır.

Cumhuriyet'in laiklik ilkesine en çok karşı çıkan azınlık cemaati Yahudi cemaati olmasına rağmen cemaatin liberal düşünen kişileri her halükârda hükümetle bir antlaşmaya varılması taraftarıydılar. Hahambaşı Haim Becerano *Milliyet*'e verdiği demeçte dinî makamlara müdahale yetkisi vermeyen yeni Medenî Kanun çerçevesinde Yahudi genç kızların Yahudi olmayan kişilerle evlenmelerine mani olamayacağını, ancak Yahudi şeriatı açısından bu tür karma evlilik yapanların Yahudi dininden ihraç edileceklerini söyledi.[171] Haim Becerano bir diğer demecinde de Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasında yapılacak olan karma evliliklerin geçerli olmayacağını tekrarladı. Becerano bu demeçleri muhtemelen gittikçe artmakta olan karma evliliklere muhalif olduğunu göstermek ve Yahudileri karma evlilik yapmaktan alıkoymak için verdi.[172]

Hahamhane Nizamnamesi'nin onaylanmasından sonra *Mil-*

---

169 AMA, 3 Kasım 1926 tarih ve 867.01/178 sayılı belge.

170 "Die Verzichterklarung erfolgt", *Juedische Rundschau*, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463.

171 AMA, Review of the Turkish press for the period October 24 - November 6, 1926, 8 Kasım 1926 tarih ve 867.9111/166 sayılı belge, s. 5-6, 10 / "Dans la communauté Juive", *Stamboul*, 30 Aralık 1926.

172 AMA, Review of the Turkish press for the period June 1-18, 1927, 20 Haziran 1927 tarih ve 867.9111/184 sayılı belge, s. 7-8. *Kaşer* et kesimi için tahsil edilen *gabela* için de özel bir nizamname, 27 Aralık 1926 tarihinde kabul edildi. ("Dans la communauté Juive", *Stamboul*, 28 Aralık 1926).

liyet muhabirinin fikrini sorması üzerine Hahambaşı Becerano gazeteciye şu cevabı verdi:

"Musevi cemaatinin din ile dünya işlerinin tefrîki hakkında verdiği karardan sonra, ben Hahambaşı sıfatıyla artık umûr-ı dünyeviyye ile meşgul değilim. Zaten işim o kadar başımdan aşmış ki meşgul olmak istesem de vakit bulamam. Görüyorsunuz ya... kitap, kitap, kitap... Mütemâdiyen kitap okuyorum,

Soruyorsunuz ki, bu yeni vaziyetten memnun muyum? Ne kadar memnun olduğumu size tarif edemem. Benim öteden beri düşündüğüm şey de bu idi. Bir reis-i ruhânî hiçbir zaman cemaate ait meselelerle ve hele hesap işleriyle asla uğraşmamalıdır. Varsın o işleri de ait oldukları cemaatler düşünsün.

Şimdi kendimi çok rahat ve vicdanen müsterih buluyorum. Din adamı dine ait işlerle baş başa bırakılırsa, o da tabiî kendini daha serbest görür."[173]

Hükümet, Yahudi cemaatine, 42. maddeden feragat ettiğini beyan etmesinin karşılığında cemaati meşgul eden bazı meselelerde kolaylık gösterme sözü verdi. Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da yaşayan Yahudilerin yaşadıkları yerleri terk ederken geride bıraktıkları ve üçüncü şahıslarca gasp edilmiş olan tüm taşınmaz malları ve mülkleri aslî sahiplerine iade etmeye, Kurtuluş Savaşı sırasında Osmanlı pasaportu olmadan ülkeyi terk etmiş olan Yahudilerin geri dönmelerine izin vermeye ve kamu alanında Yahudilere karşı uygulanan ayırımcı siyaseti tedricî olarak ortadan kaldırmaya söz verdi.[174] Verilmiş olan bu sözlere rağmen terk edilmiş mal ve mülklerin üçüncü şahıslar tarafından haksız yere iktisap edilmiş olması meselesi olumlu bir şekilde sonuçlanamadı.[175]

---

173 "Hıristiyanla evlenen Yahudi dinden çıkıyor mu?", *Milliyet*, 24 Teşrinievvel 1926.

174 "Minority Rights in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 13 Ağustos 1926, s. 15.

175 "Jewish property in Turkey confiscated by Angora government", *The Jewish Chronicle*, 19 Mart 1926, s. 33. Kurtuluş Savaşı'nda Aydın, Manisa gibi civar illerdeki evlerini terk eden ve İzmir'e yerleşen Yahudilerin geride bırakmış oldukları mal ve mülkleri terk edilmiş sayıldı ve asıl sahiplerine iade edilmedi. (PRO, 19 Kasım 1927 tarih ve FO 371/12318/54 799 E 5067/173/44 sayılı belge).

f) 42. Maddeden Feragat Etmenin Yarattığı Tartışmalar

Azınlıklarla ilgili olarak imzalanan antlaşmalara Milletler Cemiyeti'nin garantör olması sadece antlaşmayı imzalayan devletlerin bu antlaşmaları değiştirememeleri anlamını taşımıyordu. Aynı zamanda antlaşmaya taraf devletlerde yaşayan azınlıkların da kendilerine tanınmış olan bu haklardan resen feragat etmelerine imkân tanımıyordu. Feragat etmeleri halinde de Milletler Cemiyeti bu kararı hükümsüz ve geçersiz sayacaktı.[176] Bu nedenle Türkiye Yahudi cemaatinin 42. maddenin tanımış olduğu haklardan feragat etmesi yurt dışında büyük tepki gördü.

Yahudi cemaatinin bu kararına en büyük tepki ABD'den geldi. AJC başkanı Louis Marshall bu kararı "saçma ve anlamsız" olarak nitelendirdi. Louis Marshall basına dağıttığı bildiride kendisini "Türkiye Yahudi Millî Meclisi" diye tanıtan bir kuruluşun Yahudi cemaati adına Lozan Antlaşması ile tanınmış olan tüm haklardan feragat ettiğini beyan etmesinin "son derece saçma, korkakça ve ayıp bir davranış tarzı" olduğunu söyledi. Yahudi cemaati adına hareket eden bu cemaat ileri gelenlerinin bir solukta bu haklarından vazgeçmelerini akıl dışı bir davranış olarak niteledi. AJC'nin böyle sert bir tepki göstermesindeki neden böyle bir kararın azınlık hakları ilkelerinin tartışılmakta olduğu diğer Avrupa ülkeleri hükümetlerine kötü emsal teşkil etmesi ihtimaliydi. Bu feragat kararı, azınlık hakları ilkelerinin savunulmasına öldürücü bir darbe teşkil ediyordu. Türkiye Yahudilerinin bu kararı, diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan Yahudi cemaatlerine örnek gösterilerek onların da kendilerine tanınmış olan azınlık haklarından feragat etmeleri için kendi ülkelerinin makamlarının uygulayacağı baskıya maruz kalmaları ihtimalini gündeme getiriyordu.[177]

Bu sert itham karşısında avukat Gad Franko, Louis Mars-

---

176 Jacob Robinson, 1943, s. 81.

177 *The American Jewish Year Book*, cilt 29, 27 Eylül 1927-14 Eylül 1928 , s. 58-59 ve s. 428-438. Bu metinlerde Louis Marshall'ın mektuplarının tam metinleri yer almaktadır. / "Turkey", *American Jewish History*, Cilt 36, s. 3-9.

hall'ın bu görüşünde haklı olmadığı cevabını verdi. İsviçre Medenî Kanunu'nun yürürlükte olduğu Türkiye'de tüm Türk vatandaşlarının din tefriki yapılmadan eşit olmalarından dolayı özel haklara gerek olmadığını söyledi. Louis Marshall ise Yahudi cemaati liderlerine yönelik "korkaklık" suçlamalarını geri almayı ya da ifadesini yumuşatmayı kesinlikle düşünmediğini açıkladı. Yahudi cemaati ileri gelenlerinin Türkiye Yahudileri adına haklardan feragat etmeye hiçbir hakları olmadığını ve bunu yapmakla Türkiye Ermenileri adına haklardan feragat etmek arasında hiçbir fark olmadığını bildirdi. Louis Marshall Türkiye'deki koşulları çok iyi bildiğini ve bu nedenle feragat beyanının alçakça bir korkaklık olduğunu tekrarladı.[178]

Bu beyanat basında yer aldıktan kısa bir süre sonra *La République* muhabirinin, Hahambaşı Haim Becerano'ya bu beyanatla ilgili düşüncelerini sorması üzerine Becerano bu soruya sinirli bir şekilde cevap verdi:

"Bu konuyla ilgili artık hiçbir şey duymak istemiyorum! Yahudi halkının tamamı azınlık haklarından feragat ettiğini bildirdiğinde kim ne diyebilir? Size bir altın saat versem ve bunu kabul etmeyi red ederseniz ben sizi bu saati almaya mecbur edebilir miyim? Biz Türkiye Yahudileri bizi ilgilendiren konularda dışarıdan müdahaleleri red ediyoruz. Türkiye Yahudi cemaati haklarının korunması için Türk hükümetine pekâlâ güvenebilir. Hiçbir yabancı yardıma ihtiyacı yoktur. Türkiye Yahudileri İsviçre Medenî Hukuku'nun maddelerinden memnundurlar. Yahudi dini, yaşadığı ülkenin hükümetine saygı ve itaatı emreder. Cumhuriyet'in yasaları önünde eğiliriz ve yurt dışında söylenenler bizi ilgilendirmez. İç işlerimize karışılmasını istemiyoruz. *Roşaşana* nedeniyle askerde olan Yahudilere izin verilmesini Şükrü Naili Paşa'dan rica ettim, kendisi de hemen kabul etti. Hükümetimizin bize göstermiş olduğu kolaylıkları nasıl görmemezlikten gelebiliriz?"[179]

---

178 "Der verzicht der Türkischen Juden", *Juedische Rundschau*, 8 Eylül 1926, sayı 70/71, s. 508.

179 "Le code du droit civil et les droits des minorités", *La République*, 16 Eylül 1926 ve "Reply to Mr. Louis Marshall", *The Jewish Chronicle*, 1 Ekim 1926, s. 15.

Bu beyana Louis Marshall şu karşı cevabı verdi:

"Hahambaşı ve cemaat "ileri gelenleri" tüm Yahudi cemaatini temsil etme özelliğine sahip değillerdir. Antlaşmalar Türkiye Yahudilerine yurttaşlık hakları bağışlamıştır. Bu haklardan Yahudi cemaatinin her bireyinin onayı olmadan, hatta ve hatta her bireyin onayı dahi olsa, bu hakların koruyucusu olan Milletler Cemiyeti'nin onayı olmadan vazgeçilemezdi. Türkiye'nin İsviçre Medenî Hukuku'ndan uyarlamış olduğu hukuk, antlaşmalar tarafından garanti edilen hakların yerine ikame edilemez. Sivil bir kanun her zaman değiştirilebilir. (...) Kuşkusuz Yahudi dini bize yaşadığımız ülkenin yasalarına saygı göstermeyi ve onlara uymayı emreder. Ancak bu da Yahudilerin yaşadıkları ülkenin hükümetinin imzalamış olduğu bir antlaşmayla kendilerine tanınmış olan haklardan kamu yöneticilerinin talebi üzerine bu hakları basit kağıt parçaları gibi görüp onlardan sarf-ı nazar etmek anlamını taşımaz."[180]

Bu eleştiri üzerine *El Tiempo* gazetesinin sahibi David Fresko, Louis Marshall'ı kullanmış olduğu lisan ve üslûp açısından ağır bir şekilde eleştirdi. Türkiye Yahudilerinin kendilerini, çağdaş bir ulusun eşit yurttaşları olarak gördükleri için ayrıcalıklı haklar istemediklerini belirtti. Eşitsizlik ve ayırımcılıkla karşı karşıya kaldıklarında da yabancı ülkeler yerine Türk hükümetine başvurmayı tercih ettiklerini belirtti.[181] Avram Galanti ise Türkiye Yahudilerinin bu kararla Yahudilerin Türkiye'ye olan bağlılıklarını ve dünya Yahudiliği adına da minnettarlıklarını ifade ettiklerini belirtti.[182] Louis Marshall, Türkiye'deki Yahudiler, getto kısıtlamalarından bu antlaşmalar sayesinde kurtulabildiklerini hatırlatıp Lozan Antlaşması'ndaki azınlık haklarını garanti eden maddeler olmadığı takdirde Türkiye'de yaşayan Yahudilerin eşit yurttaş olamayacaklarını tekrarladı.[183]

---

180 "Turkish minority rights", *The Jewish Chronicle*, 15 Ekim 1926, s. 19-20.

181 "Les juifs et le traité de Lausanne", *La République*, 25-26 Eylül 1926 ve Avram Galanti, 1947, s. 65-66.

182 *Akşam*, 25 Eylül 1926, 2 Ekim 1926 ve *L'Akcham*, 23 Eylül 1926, 1 Ekim 1926, aktaran Avram Galanti, 1947, s. 66.

183 *The American Jewish Year Book*, cilt 29, 27 Eylül 1927-14 Eylül 1928 , s. 438.

Bu tartışmalardan sonra, Yunanistan'ın Türkiye'deki Rum azınlığın haklarının muhafaza edilmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurması üzerine basın Hahambaşı Becerano'nun görüşlerine başvurdu. Becerano şu cevabı verdi:

"Yahudi cemaati haklarını savunmak ihtiyacını hissettiği takdirde merkezî hükümete başvuracaktır. Yabancıyı işlerinize müdahaleye çağırmaya hiç gerek yoktur. Bu nedenle yurt dışında yapılmış her teşebbüs anlamsızdır. Türkiye Yahudileri Cumhuriyet kanunlarına tâbidirler. Medenî Kanun'un TBMM tarafından kabul edilmiş olması tüm dindaşlarımız tarafından sevinçle karşılanmıştır. Hükümetin bize karşı göstermiş olduğu kolaylıklardan memnunuz."[184]

Bu tartışmalardan bir süre sonra Cenevre'de toplanan Uluslararası Azınlıklar Kongresi'nde, Türkiye Yahudi cemaati ileri gelenlerinin almış oldukları bu feragat kararının hükümsüz ve geçersiz olup, azınlıkların güvenliklerini teminat altına alan uluslararası hukukun bir ihlâli olduğuna dair karar alındı.[185]

1923 yılından itibaren basında yer alan tartışmalarda, kamuoyunun ve siyasi iradenin zihnini en çok meşgul eden konulardan biri azınlıkların Türkleşmeleri oldu. Azınlıkların Türkleşmelerinin önündeki en önemli engel Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanımış olduğu özel imtiyazlardı. Genç Cumhuriyet, imtiyazsız ve tam kaynaşmış bir ulus-devlet inşa ederken, azınlıkların, kendilerine Lozan Antlaşması ile tanınmış olan haklardan dolayı Osmanlı İmparatorluğu içindeki "millet" düzenine benzer bir şekilde yaşamaya devam etmelerini kabullenemedi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk halkı kapitülasyon-

---

184 "Yunanlıların muhaceratları ve Hahambaşı", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1926, ("40 yıl önce", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1965) / "Ekalliyetler hukuku", *Milliyet*, 17 Eylül 1926 / "Déclaration de Son Eminence Le Grand Rabbin", *Stamboul*, 17 Eylül 1926.

185 *The American Jewish Year Book*, cilt 29, 27 Eylül 1927-14 Eylül 1928 , s. 438. Bu metinlerde Louis Marshall'ın mektuplarının tam metinleri yer almaktadır. Bu tartışmaya yurt dışından da tepki geldi. Kahire'de yayımlanan *L'Aurore* gazetesinde yer alan bir okur mektubunda bir yandan Louis Marshall üslûbu nedeniyle eleştirilirken diğer yandan Yahudi cemaatinin bu kararının başka ülkelerde yaşayan azınlıklar için kötü bir emsal teşkil ettiği yazıldı. (Moise Hazan, "Le cas des Juifs Turcs", *L'Aurore*, 29 Ekim 1926).

lardan çok muzdarip olmuş ve bu uygulamayla kendi ülkesinde Avrupalıların uşağı ve hizmetçisi durumuna düşmüştü. Bu nedenle Türk aydınları kapitülasyonlardan ötürü duydukları utancı unutamadılar. Kapitülasyonlar ile çağdaş anlamdaki azınlık hakları arasındaki farkı, değil aydınlara halka bile açıklamak, imkânsız değilse bile çok zordu.[186]

Lozan Antlaşması'na azınlıkların korunmalarıyla ilgili dahil edilmiş olan maddeleri en iyi şekilde *Cumhuriyet* gazetesi değerlendirdi: "her türlü tatbik kabiliyetinden mahrum ve bilhassa hiçbir suretle kontrol edilmesi imkânı olmayan bir takım yalnız kelimeden ibaret hukuktan başka bir şeyle dolu değildir. Binaenaleyh Avrupalılar zevahiri kurtarmaktan dolayı memnun, bizimkiler de bu manasız maddeleri kabul etmekle tarihi bir davanın defni merasimini yapmakla mahzûz, her iki taraf da müdahaleye güle güle imza koymuşlardır."[187] Atatürk'ün Wilson'un ondört ilkesine cevaben *Nutuk*'ta yer alan bu konudaki düşünceleri de Lozan Antlaşması'yla azınlıklara tanınmış olan hakların imtiyaz olarak değerlendirildiğinin ve dolayısıyla uygulanmayacağının bir kez daha berrak bir şekilde ifade edilişiydi:

"Biz, bizimle beraber yaşayan anasır-ı gayr-i müslimeyi aynı hukuk ve aynı salâhiyette kabul ediyoruz. Hepimiz bu devletin Müslüman ve anasır-ı gayr-i müslime dahil olarak aynı suretle tebaasıyız. Ve bu itibarla cümlemizin hukuku birdir. *İçimizde yaşayan gayr-i müslim vatandaşlarımıza bizim hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyemizi ihlâl edecek fazla bir takım imtiyazat veremeyiz.*"[188]

Lozan Antlaşması'na dahil edilmiş olan azınlıklarla ilgili maddeler azınlıklara gerçek bir koruma sağlamaktan ziyade Batılı diplomatların vicdanlarını rahatlatmak amacını güdüyordu.[189] Türkiye Lozan Antlaşması'nda kabul ettiği azınlık haklarının gerçek anlamda uygulanmasına hiçbir zaman pek

---

186 W.(erner) S.(enator), "Die Juedenfrage in der Türkei", *Die Juedische Rundschau*, 11 Mayıs 1926, sayı 36, s. 273.

187 "Ekalliyetler ve Lozan muahedesi", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1925.

188 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, s. 1734. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

189 AMA, 12 Kasım 1925 tarih ve 867.9111/113 sayılı belge.

hevesli ve iştahlı olmadı. Lozan'daki barış müzakerelerinin uzamaması ve tıkanmaması için azınlık haklarını kabul etti ancak görülebileceği gibi bu hakların gerçek anlamda hayata geçirilmeleri için imkân tanımadı. Hakların uygulanmasına getirilen engeller hiçbir zaman yasal engeller değil bürokratların ve resmî makamların günlük uygulamalarıydı. Dolayısıyla antlaşmaya imza atmış olan Batılı ülkeler ve Milletler Cemiyeti, azınlıklara tanınmış olan hakların ihlâl edildiğini ileri süremediler ve müdahale edemediler zira böyle bir müdahaleyi haklı kılacak yasalar mevcut değildi. Basın, azınlıkların bu ihlâller karşısında fazla itiraz etmemeleri için gerekli kamuoyu baskısını yarattı ve bunu kararlılıkla sürdürdü.

Genç Cumhuriyet için bağımsız olmak, yabancı ülkelerin Türkiye'nin iç işlerine hiçbir şekilde karışmamaları anlamını taşıyordu. Lozan Antlaşması ile bu sağlanmıştı ancak azınlıklara tanınan özel haklar bu bağımsızlık ilkelerine aykırı düşünüüyordu. O nedenle azınlıkların kendilerine tanınan bu haklardan feragat etmeleri resmî makamlar açısından bir zorunluluk arzediyordu.[190] Kamuoyu ve resmî makamların azınlıklar arasında devlet ile ilişkileri en uyumlu ve pürüzsüz olan Yahudi cemaatine, Rum ve Ermeni cemaatlerine örnek ve emsal teşkil etmek üzere 42. maddeden ilk feragat eden cemaat olması yönündeki telkinleri ve yönlendirmeleriyle istenen sonuç elde edildi ve ilk feragat eden cemaat Yahudi cemaati oldu. Onun akabinde önce Ermeni, sonra da Rum cemaatlerinin 42. maddeden feragat etmeleriyle birlikte, bir ulus-devletin ve türdeş bir toplumun kurulmasında pürüz teşkil eden bu "mesele" de halledilmiş oldu.[191] Azınlıklar açısından bu haktan vazgeç-

190 Carl Midkiff Wheeless, 1957, s. 90.

191 Tarihçi Mete Tunçay doğru bir şekilde Yahudi cemaatinin azınlık haklarından feragat etmesinin "el altından ikna" usülüyle gerçekleştirildiğini tahmin ediyor. Bunun ne hesapla yapıldığı sorusuna da şu cevabı veriyor: "Muhtemelen en kolay bunlar vazgeçerler" hesabıyla. Yahudiler 1. Dünya Savaşı'nda taraf olmamışlardı. Durumları ne Ermenilerin ne de Rumların durumlarının aynıydı. Atatürk'ün en yakın çevresinde etkin Dönmeler ve Yahudiler vardı. Diş tabibinden (Sami Günzberg - RNB) tutun da baş mason Mim Kemal Öke'ye kadar. Atatürk'ün de Selanikli oluşu ve ileri gelen Yahudilerin pek çoğunu şahsen tanıması (Hayim Nahum Efendi gibi) buna uygun bir ortam yaratıyordu."

menin dışında yapılabilecek pek bir şey yoktu.

42. maddeden feragat edilmesinden ve Hahambaşılığın kendini sadece ruhanî konularla kısıtlamasından sonra Hahambaşılık gittikçe zayıflamış bir müessese haline geldi, bunun sonucunda da malî krize girdi. 1929 yılında Hahambaşılık ile İstanbul Defterdarlığı arasında ciddi bir ihtilâf meydana geldi. İstanbul Defterdarlığı Hahambaşılığı, Yahudi okullarını, *Or Ahayim* Hastanesi'ni, Ortaköy Yetimhanesi'ni ve sinagogları ticari müesseseler olarak kabul etmeye ve dolayısıyla bu müesseselere yapılan bağışlardan ve verasetlerden dolayı ortaya çıkan gelirleri vergilendirmeye karar verdi. Bu kararın makabline şamil olarak 1925 yılından itibaren uygulanması kararlaştırıldı. Bu konuda Hahambaşılığın yaptığı itirazlar dikkate alınmadı. Hahambaşılığa 5.000 lira (2.400 dolar), *Or Ahayim* Hastanesi'ne ise 32.000 lira (15.500 dolar) vergi tahakkuk ettirildi.[192] Yunus Nadi uygulamanın yanlış olduğuna işaret etti ve İstanbul Defterdarlığı'nı merkezî hükümete danışmaya davet etti.[193] Buna rağmen tahakkuk edilen vergiyi ödeyemeyen Hahambaşılığa haciz geldi.[194] Haciz neticesinde Hahamhane'deki eşyaların ve kütüphanenin tamamı satıldı. Satılan eşyaların çoğunluğu Yahudiler tarafından satın alınıp Hahamhane'ye iade edildi. Hükümetin bu kadar kesin bir tavır takınmış olması Yahudi cemaati arasında büyük bir tedirginlik ve heyecan yarattı.[195] *Or Ahayim* Hastanesi de vergi

(Lizi Behmoaras, 1993, s. 243-244).

192 "Synagogues and hospitals to be taxed", *The Jewish Chronicle*, 6 Eylül 1929, s. 12 / "Le grand rabbinat condamné à l'amende pour contravention à la loi sur les successions", *La République*, 1 Eylül 1929 / "Tax threaten to seize synagogue in dispute", *The New York Times*, 2 Eylül 1929, s. 1. 1929 yılında doların vasati kuru 2.0687'ydi (T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı, Cilt 4, 1934-1935*, s. 237).

193 Yunus Nadi, "L'impôt du grand Rabbinat", *La République*, 5 Eylül 1929.

194 "Contents of Constantinople chief rabbinate sold up for taxes", *JTA Bülteni*, 14 Kasım 1929, s. 10 / "Hahamhaneye Maliye haciz vaz etmiştir", *Hakimiyeti Milliye*, 7 Eylül 1929 / "Hahamhaneye haciz kondu", *İkdam*, 6 Eylül 1929.

195 "Contents of Constantinople chief rabbinate sold up for taxes", *JTA Bülteni*, 14 Kasım 1929, s. 10 / YIVO Institute for Jewish Research arşivi, 31 Aralık 1929 tarihli Dr. Cyrus Adler'e gönderilen mektup eki, *Die Neue Welt - Revue*, (Viyana), 8 Kasım 1929, sayı 112.

borcunu ödeyemediği için hacize uğradı.[196] Bu haciz meselesinin yanı sıra Yahudi cemaati başka kısıtlamalarla da karşı karşıya kaldı. *Béné Bérith* cemiyetinin desteğiyle yeni bir sinagog inşa etmek isteyen cemaate inşaat izni verilmedi. Maliye Vekâleti'nin müfettişlerine sinagoglara yapılan bağışların çok sıkı denetlenmesi emri verildi.[197] Resmî makamlar *Béné Bérith* cemiyetinin İstanbul'daki merkezinin arşivlerini de titizlikle incelediler.[198]

3. Cumhuriyet'in İlk On Yılında Kültürel Açıdan Türkleştirme[199]

Osmanlı İmparatorluğu'nun millet düzenini devr alıp bir ulus-devlet inşa etme azminde olan Cumhuriyet, azınlıkları Türkleştirme ve bu ulus-devletin içine yerleştirme amacını güdüyordu. Azınlıkların Türkleşmiş olmalarının en belirgin göstergesi olarak onların Türkçeye bihakkın vakıf olup bu dilde konuşup yazmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kamuoyu gündeminin belli başlı tartışma konularından ve taleplerinden biriydi. Türk Ocakları bu harekette ön planda yer aldı. Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) 1923 yılında Ankara Erkek Öğretmen Okulu'nda verdiği konferansta sarf etmiş olduğu, "Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türktür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz" sözleriyle çizdiği "Türk" tarifi bir yerde Cumhuri-

196 "Contents of Constantinople chief rabbinate sold up for taxes", *JTA Bülteni*, 14 Kasım 1929, s. 10 / "Balat hastanesinin eşyası satılıyor", *Son Saat*, 29 Ekim 1929.

197 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, 31 Aralık 1929 tarihli Dr. Cyrus Adler'e gönderilen mektup eki, *Die Neue Welt - Revue*, (Viyana), 8 Kasım 1929, sayı 112.

198 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, *Béné Bérith*'in AJC'ye yolladığı 6 Ocak 1930 tarihli yazı.

199 Bu konuda yapılmış diğer incelemeler için bkz. Esther Benbassa, "De l'Hispanité à la Turquité. Cinq cents ans d'histoire des Juifs ibériques en terre Ottomane et Turque", David Baron (ed.), *Inquisition et Pérennité*, Les Editions du Cerf, 1992, Paris, s. 79-93 / Ayhan Aktar, "Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 156, s. 4-17.

yet'in ilk yıllarında hâkim olan haleti ruhiyeyi yansıtıyor.[200]

Türklük tartışmasının bir diğer şekilde gündeme gelmesi, 1924 Anayasası'nın müzakereleri esnasında oldu.

1924 Anayasası'nın TBMM'de müzakere edilmesi sırasında yapılan 88. madde ile ilgili tartışmalar, azınlıkların Türkleşmeleri konusunun Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ne kadar önem taşıdığını ortaya koyması açısından önemlidir. 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Anayasa'nın 88. maddesinde yer alan "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın (Türk) ıtlâk olunur" ifadesiyle ilgili yapılan müzakerelerde Yozgat milletvekili Ahmet Hamdi (Bozok), bu maddenin "Türkiye ahalisinden olup Türk harsını kabul edenlere Türk ıtlâk olunur" şeklinde değiştirilmesini talep etti. Böylece bu madde üzerinde müzakereler başladı. Bu tartışmalarda İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi, iktisadî hayatın millileştirilmesi çerçevesinde yabancı sermayeli şirketlerden tasfiye edilmekte olan Rum ve Ermeni memurları örnek göstererek şunları söyledi:

"Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin tebaası tamamiyle Türktür. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebiler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta çalışan Rumu, Ermeniyi çıkarmağa çalışıyor. Biz bunları Rumdur, Ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize "hayır Meclisinizden çıkan kanun mucibince bunlar Türktür" derlerse ne cevap vereceksiniz? Size soruyorum arkadaşlar, tabiiyet kelimesi zihinlerde mevcut ve kalplerde mevcut bulunan bir emeli izale etmeğe kifayet etmez. Lâfzen biz bir tefsir bulabiliriz. Maddeye tefsir ile geçebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar."

Hamdullah Suphi konuşmasında Fransa ve İngiltere'de yaşayan Yahudilerin vatandaşı oldukları ülkelerin dillerini ve kültürlerini kabul etmiş olmalarını örnek göstererek Türkiye'deki Yahudilerin durumuna da değindi:

"İstanbul'da son defa bulunduğum esnada birisi geldi, bana sordu. 'Meclis'ten böyle bir kanun teklif edildi' dedi. 'Benim

200 Hamdullah Suphi (Tanrıöver), 1929, s. 194.

Türk olmaklığım için ne yapmak lâzımdır. Bize söyler misiniz?' Bir mektep arkadaşı mıdır? (Hamdullah Suphi kendisine yöneltilen bu soruyu cevaplandırmaktadır - RNB) Eskiden beri tanıdığım bir mektep arkadaşımdır. 'Sizin Türk olmanız mümkündür' dedim. İspanya'dan tard edilip de memlekete İspanyolca ile gelen Musevi, memleket lisanını kabul ettikten, Türk mektebini kendi mektebi addettikten sonra olur. Fransa'daki Musevi gibi, İngiltere'deki Musevi gibi nasıl ki, Fransız oluyor ve İngiliz olur. Fakat kendisini koğan memleketten tard eden memleketin lisanını alır gelir de Anadolu ortasında Musevi olarak kalır, Musevi lisanını okur, hususi mektep yaparsa kanun bunları Musevi olmaktan men edebilir mi? (Hayır sesleri). (...) Bana sual soran zata cevap verdim, dedim ki, "Türk olmanız mümkündür. Başka memleketlerde, başka ekalliyetlerin yaptığını kabul ediniz. Fransa'da yaşıyan Musevi nasıl Fransız gibi başka mektepten vazgeçmişse, nasıl başka lisan konuşmuyorsa, nasıl Fransa'yı benimsemiş ise, mekteplerinizi kapatınız, ermeniliği terkediniz, Türk harsını kabul ediniz. Ondan sonra size Türk deriz. Fakat siz lisan ayrılığı mektep ayrılığı, Devlet ayrılığı güdünüz. Ondan sonra geliniz ve bana deyiniz ki, "bizi Türk telâkki et". Eğer böyle muhalif iseniz, elimden gelmez."

Müzakereler sonucunda Hamdullah Suphi 88. maddenin "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle 'Türk' ıtlâk olunur" şeklinde değiştirilmesini teklif etti ve madde bu şekilde kabul edildi.[201] Bu bir yerde azınlıkların "vatandaş" olarak "Türk" kabul edildiklerinin ancak dil, ülkü ve kültür açılarından Türkleşmedikleri takdirde toplumsal açıdan "Türk" olarak kabul edilmeyeceklerinin bir teyidiydi. Bu aynı zamanda uzun yıllar boyunca Türk kamuoyunun ve basınının gündemini işgal edecek olan "azınlıkların Türkleşmeleri" tartışmalarının bir habercisiydi. Anayasa'nın bu maddesi, genç Cumhuriyet Osmanlı'nın "millet" yapılanmasını reddetmiş olmasına rağmen, bu yapının temel nitelemesi olan din

---

201 Dr. A. Şeref Gözübüyük ve Zekâi Sezgin, 1957, s. 437-441.

faktörünün Cumhuriyet rejimi altında bile halen belirleyici olmaya devam ettiğini gösteriyordu.[202]

a) "Türkçe Konuşma" Meselesi

Azınlıkları Türkleştirme siyaseti içinde azınlıkların ve özellikle Yahudilerin Türkçe konuşmamaları en büyük eleştiri konusuydu ve basının gündeminde en önemli yeri işgal ediyordu. Basının neredeyse söz birliği etmişçesine ve son derece güçlü bir üslûpla Yahudilere yöneltmiş olduğu eleştirileri Elie Nathan ana hatlarıyla şöyle özetliyordu:

"Siz Yahudiler öyle nankörsünüz ki bunu anlamakta güçlük çekiyoruz. Dört buçuk asırdan beri bizim topraklarda bulunuyorsunuz, geniş ve aşağı yukarı sınırsız bir şekilde bizim cömert misafirperverliğimizden istifade ediyorsunuz. Avrupalı dindaşlarınızı kıskandıracak kadar huzur içinde yaşıyorsunuz. Bu nedenle dindaşlarınız arasında bizim topraklarımıza doğru bir göç akımı bile başladı. İbadetinizi serbestçe yaptınız, cemaat işlerinizi tarafımızdan hiçbir müdahaleye uğramadan yürüttünüz. Bütün bunların bu ülkeyi tek ve münhasır vatanınız olarak kabul etmeniz, ümitlerinizi ve düşüncelerinizi bu vatana yönlendirmeniz için yeterli sebepler olduğunu sanıyoruz. Dört buçuk asırlık hoşgörülü ve huzurlu bir yaşam size zulüm etmiş insanların dili olan İspanyolcayı ve İspanya'daki yaşamınızdan dolayı süregelen geleneklerinizi unutmanız için fazlasıyla yeterli bir süreydi. Nasıl oluyor da bugün, sizleri hangi açıdan ele alırsak alalım, halen İspanya'dan yeni gelmiş olan bir halkın garip manzarasını sunuyorsunuz? Anneler bebeklerini İspanyolca şarkılarla uyutuyorlar. Sinagoglarınız geçmiş zamana ait bir dilde söylenen bir musikinin sesleriyle yankılanıyor. Tarih ilerledi ve siz miadı geçmiş biçimler içinde donup kalmış bir etnik kitlenin tavrında yaşamakta ısrar ediyorsunuz. Ve nihayet dünyayı yeni geleceklere sürekleyen genel akıma girmeye karar verdiğinizde ise okullarınızda Fransızca eği-

202 Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin resmî belgelerinde yurttaşlık ve kimlik sorunu", s. 63-70, Nuri Bilgin (yay. haz.), 1997 içinde.

tim vermeyi seçtiniz. Türkçeyi bilmeyen, bilmezlikten gelen, belki de Türk diline tenezzül etmeyen sizler, Fransızcayla haşır neşir oldunuz ve onu düşüncenizin tek âleti yaptınız, nihayet ana diliniz haline getirdiniz. Dahası dil bilginizi zenginleştirmeyi uygun bulduğunuz her zaman da tercihinizi ülkenin dili yerine herhangi bir başka latin veya anglo sakson dili için kullandınız. Hiçbir şekilde kabul edilemeyecek olan ve herşeyin mahkûm ettiği bu anormal durumu hoşgörmemiz mümkün mü? Bu nedenle sizi, herhalde bir hata olan bu durumu düzeltmeye ve kullandığınız diğer dillerin yerine Türkçeyi ikame etmeye davet ediyoruz. Zaten ülkemizin içinde bulunduğu yeni yol da sizin takip etmeniz gereken tek yoldur. Bunu yapmadığınız takdirde sizleri kötü vatanseverler ve dolayısıyla istenmeyen insanlar olarak gören kişilerinin iddialarını kuvvetli bir şekilde desteklemiş olacaksınız."[203]

Doğu Anadolu'da patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması, hükümeti başta Kürtler olmak üzere değişik etnik ve dinî kökene mensup vatandaşları Türkleştirme konusunda daha da duyarlı kıldı. Ayaklanmanın bastırılması ve Şeyh Sait'in yakalanmasından sonra İsmet Paşa Türk Ocakları'nın İkinci Kurultayı vesilesiyle kendisini ziyaret eden delegelere yaptığı konuşmada bu zorunluluğu şöyle ifade etti: "Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anâsırı kesip atacağız."[204] Bu konuşma basında yankılar yarattı. Necmeddin Sadak başyazısında Cumhuriyet'in devralmış olduğu meselelerden birinin Türkiye'de yaşayan azınlıklar olduğunu hatırlattı. Azınlıkların Türk toplumuyla bütünleşmeden ve Türkçeyi öğrenmeden Türk tebaası olarak kabul edilmelerinin imkânsız olduğuna, İsmet Paşa'nın Türk Ocakları delegelerine vermiş olduğu beyanatın da Türkleşmenin Cumhuriyet'in en güçlü siyaseti olduğunun bir

203 AIU arşivi, Turquie II C8, Elie Nathan'ın 25 Mayıs 1934 tarihli 2377/12 sayılı mektubu. Basında genel hatlarıyla bu tür bir üslûbu kullanan bu eleştirilere sürekli rastlandı. Örneğin "Turkish attack on judeo-spanish", *The Jewish Chronicle*, 5 Aralık 1924, s. 21 ve "Turkish paper attacks Judeo-Spanish jargon", *JTA Bülteni*, 2 Aralık 1924, s. 4.

204 *Vakit*, 27 Nisan 1925, aktaran Füsun Üstel, 1997, s. 173.

teyidi niteliği taşıdığına işaret etti.[205] Benzer bir şekilde *Vatan* başyazarı Ahmet Emin (Yalman) da azınlıkların Türkleşmelerinin şart olduğunu vurguladı.[206] Bu konuşmaya tek itiraz TBMM'de stenografi hocası olan Avram Benaroya'dan geldi. Benaroya, İsmet Paşa'nın bu sözlerinin bir tehdit içermediğini belirttikten sonra bir noktaya işaret etti. Cumhuriyet'in ilânından sonra azınlıkların artık ticari müesseselerde memur olarak çalıştırılmadıklarını hatırlatarak ticari hayattan dışlanan azınlıkların "niye Türkçe öğrenelim? Türkçeyi bilsek bile bu lisanı iş âleminde kullanma ümidimiz yok" şeklinde özetlenebilecek bir ümitsizliğe kapılabileceklerine dikkati çekti.[207] *İkdam*'da yazan Ahmet Cevdet Bey, Türkiye Yahudilerinin Türkçe konuşmamaları konusunda Yahudileri kabahatli bulmuyordu. Bunun gerçekleşebilmesi için Türkçenin öğretileceği dil okullarının açılmasının şart olduğunu düşünüyordu.[208] Gelibolu milletvekili ve *İleri* gazetesi yazarı Celâl Nuri (İleri) Anayasa'nın 88. maddesini tahlil etti. Celâl Nuri, Müslüman çoğunluğun azınlıklara karışmaması gerektiğini savunuyordu. Yahudilerin İspanyolca konuşmalarının onların gerçek Türk kimliği taşımalarına engel olduğunu yazdı. Yahudilerin Lozan Antlaşması'na göre İspanyolca konuşma hürriyetine sahip olmalarına rağmen Türklerin bu durumu kabullenmemeleri gerektiğini vurguladı. Yahudilerin Türkçe konuşmadıkları sürece Türkiye'ye uyum sağlamalarının mümkün olmayacağını belirtti. *Tevhid-i Efkâr* ise Türkiye'de ikamet eden Yahudilerle Filistin'de yaşayan Türklerin mübadele edilmelerini teklif etti.[209]

---

205 Necmeddin Sadak, "Türkleştirme", *Akşam*, 30 Nisan 1925, aktaran AMA, 9 Mayıs 1925 tarih 867.9111/95 sayılı belge.

206 Ahmet Emin Yalman, "Millî Birlik ve azınlıklar", *Vatan*, 10 Mayıs 1925, aktaran AMA, 23 Mayıs 1925 tarih 867.9111/96 sayılı belge.

207 *Stamboul*, 4 Mayıs 1925, aktaran AMA, Review of the Turkish press for April 1925, 8 Haziran 1925 tarih ve 867.9111/94 sayılı belge, s. 20-21.

208 Ahmet Cevdet, "Türkçe ve Yahudiler", *İkdam*, 22 Haziran 1925, aktaran AMA, 2 Temmuz 1925 tarih ve 867.9111/100 sayılı belge.

209 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zěmanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice).

Basında yer alan bu tür tepkilerin yanı sıra, Türkçe konuşulmasının bir zorunluluk haline gelmesi için Meclis'ten kanun çıkartma girişimlerine de rastlandı. Urfa milletvekili Refet Bey, Türkçe konuşmayan kişilerin bir ilâ on lira arasında cezaya çarptırılmalarını, toplanacak cezaların da belediyelere gelir kayd edilmesini öngören bir kanun teklifinde bulundu. *Halk* gazetesi, zamanı gelince tüm vatandaşların Türkçeyi konuşacaklarına kesin gözüyle bakıyordu. Bu, kanuni bir zorunluluk sonucunda meydana gelmeyip kendiliğinden olacağı için bu tür kanun tekliflerinin gereksiz olduğunu savunuyor ve Refet Bey'in kanun teklifinin red edileceğine kesin gözüyle bakıyordu.[210] Refet Bey'in kanun teklifine benzer uygulamalara belediyelerde de rastlandı. 1925 yılının Temmuz ayında Bursa Belediyesi Türkçe konuşmayı zorunlu kılan bir karar aldı. Bu karara uymayıp İspanyolca konuşan iki Yahudi beşer lira cezaya çarptırıldılar.[211] Bu haber üzerine Yunus Nadi, bu belediyelerin iyi niyetlerinden kuşku duymadığını ancak doğru yöntemi kullanıp kullanmadıkları ve kanunların belediyelerin bu konuda tasarrufta bulunmalarını mümkün kılıp kılmadığı konularının tartışmaya açık olduğunu ifade etti. Şahsi kanaatinin ise menfi olduğunu, bu kararların uygulanamaz olduklarını ve esas görevin hükümate düştüğünü yazdı.[212]

Türkçe konuşma konusunda en fazla duyarlılık gösteren kentlerden biri İzmir'di. Bir liman kenti olması nedeniyle kozmopolit bir görünüm arzeden İzmir, çeşitli diller kullanıldığı ve dükkânlarda çeşitli dillerde tabelâlar asıldığı için, kentin Türk halkı tarafından acıyla "Gâvur İzmir" olarak adlandırılıyordu. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilânından sonra İzmir Türk Ocağı, kentteki yabancı dilde yazılı tabelâları Türkçeleştirmekle faaliyete başladı. Bunun yanı sıra 16 Ağustos 1925 gü-

---

210 AMA, Review of the Turkish press for the period December 6-12, 1925, 16 Aralık 1925 tarih ve 867.9111/118 sayılı belge, s. 9 ve "Le Turc obligatoire", *Stamboul*, 9 Aralık 1925.

211 "L'intransigeance municipale à Brousse", *La République*, 30 Temmuz 1925 / "Le Turc obligatoire entre Turcs", *Stamboul*, 12 Ocak 1926.

212 Yunus Nadi, "L'obligation de parler le turc", *La République*, 31 Temmuz 1925.

nü çeşitli müessese ve cemiyet üyeleriyle birlikte Türkçenin halk arasında yaygınlaştırılması için bir heyet kurdu. Bu kampanyalar daha çok İzmir'in Yahudi nüfusu üzerinde yoğunlaştı. Türk Ocağı Türkçe konuşulması için kentin çeşitli yerlerine beyannameler astı. "Bir milletin ferdinden olabilmek için o milletin lisanını bilmek ve konuşmak şarttır" parolasıyla halk dershaneleri ve kurslar açıldı.[213]

1926 yılının Nisan ayında *Le Guide Sam* rehberinin yayıncısı Sam Levy, başvekil İsmet Paşa'yı tekrar ziyaret etti. İsmet Paşa İzmir Yahudi cemaatini temsilen bir heyetin, basının Yahudilere karşı takınmış olduğu menfi tavrı şikâyet etmek için 1924 yılında kendisine yapmış olduğu ziyarete atıfta bulunarak Sam Levy'e durumun şimdi nasıl olduğunu sordu. Levy basının Yahudilere karşı takınmış olduğu tavrın içler acısı olduğunu, üstelik böyle bir tavrın Türkiye'nin maddi ve manevi çıkarlarına aykırı olduğunu söyledi. İsmet Paşa buna şu karşılığı verdi: "Ben ve mesai arkadaşlarım kesinlikle Yahudi aleyhtarı kampanyaları onaylamıyoruz. Bu tür saldırıların yenilenmeyeceğini teyit ediyorum. Biz Türk Yahudilerine karşı büyük bir sevgi besliyoruz. Onların zekâlarını takdir ediyoruz ve büyük Türk ailesine katılmalarını, vatanın tam bir parçası olmalarını tüm samimiyetimizle diliyoruz."[214]

İsmet Paşa'nın bu güven verici sözlerine rağmen basının tutumunda herhangi bir değişme olmadı.

b) Türkleştirme Faaliyetleri Sırasında Meydana Gelen Bir Öfke Patlaması - Elza Niyego Cinayeti

Azınlıkları Türkleştirme gayretlerinin sarf edildiği bir ortamda İstanbul'da karşılıksız bir aşk uğruna işlenen bir cinayet Türk-Yahudi ilişkilerinde büyük bir gerginlik yarattı.

Cumhuriyet gazetesinin binasının bulunduğu Kırmızı Ev'in

---

213 Günver Güneş, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, sayı 8, 1998, s. 115-135.

214 "İsmet Pacha et les Juifs", *Stamboul*, 27 Nisan 1926.

eski sahibi Hicaz Valisi Ratıp Paşa'nın oğlu ve Abdülhamid'in eski emir subayı olan Osman Ratıp Bey adındaki 42 yaşında evli bir adam, ilk bakışta aşık olduğu 22 yaşındaki Elza Niyego adlı Yahudi bir genç kıza evlenme teklif etti ancak karşılık görmedi. Birkaç ay boyunca genç kızın peşini bırakmayan Osman Ratıp Bey, aşkına karşılık görmemesi halinde Elza'yı öldüreceğini söyledi. Ailenin şikâyeti üzerine bir ay hapis yattı. Tahliye olduktan sonra da tekrar Elza'yı rahatsız etmeye başladı. Bu ısrarlı ve tek yanlı ilişki dramatik bir şekilde son buldu. Osman Ratıp Bey, Elza'nın bir Yahudi genciyle nişanlandığını öğrenince çılgına döndü. 17 Ağustos 1927 akşamı saat 18.30'da, iş çıkışında kızkardeşi Rejin Niyego ve kuzini Raşel Behar ile evine dönmekte olan Elza'nın yolunu Şişhane Karakolu yokuşunun (bugünkü Bankalar Caddesi) ortasında kesti, onu bıçaklayarak hunharca öldürdü, kızkardeşi Rejin'i de yaraladı. Çevreden toplanan Yahudiler, Osman Ratıp Bey'i tartaklamaya başlamaları ve linç etmeye kalkışmaları üzerine hemen yetişen polis memurları Osman Bey'i Galatasaray Karakolu'na götürdüler.[215] Elza Niyego'nun cesedi Adlî Tıp yetkilisinin olay yerine gelmesine kadar üç saat boyunca yerde kaldı. Evinin yakınında işlenmiş bu cinayete tanık olan Elza'nın annesinin cesedin üzerine bir örtü örtmesine izin verilmedi.[216] Cesedin bu şekilde saatler boyunca sokakta bırakılması da Yahudi toplumunu son derece öfkelendirdi.[217] Cinayet, Bankalar Caddesi'nde bulunan Helios Elektrik mağazasının tam karşısında işlenmiş olduğundan o sırada mağazada bulunan müessese sahibi ve İstanbul *Makabi* Kulübü idarecilerinden Rus uyruklu Norbert Laytes cinayete tanık oldu. Norbert Laytes, hemen sokağa fırladı ve orada bulunan Türklere "Sizler adam olmayacaksınız!" diye bağırdı.[218]

---

215 Bu olayla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Avner Levi, 1996, s. 75-84 ve Avner Levi, "Elza Niyego olayı ve Türk-Yahudi ilişkilerine yeni bir bakış", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1996, sayı 25, s. 23-27.

216 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den gönderilen 12 Kasım 1927 tarihli mektup.

217 PRO, 21 Eylül 1927 tarih FO371/12318 54625, E4102/173/44 sayılı belge.

218 Hans Tsiffer ile 21 Eylül 1999 tarihli görüşme. Hans Tsiffer Norbert Laytes'ün ortağı olan Avram Tsiffer'in oğludur.

Bu cinayet, Türkleşmeleri konusunda Yahudilere yapılan baskının Yahudi halkında yarattığı, ancak o ana kadar dışarı yansımayan gerginliğin ortaya çıkması için bir vesile oldu.

Cinayetin duyulması üzerine Yahudiler, Niyego ailesinin oturduğu eve akın akın gittiler ve üzüntülü aileye görkemli bir cenaze töreni düzenleme sözü verdiler. Yahudi halkı. maktulün Yahudi olmasını, Osman Ratıp Bey'in ise hem Türk, hem de önemli geçmişe sahip bir aile mensubu olmasını ve daha önce tutuklandığında hemen serbest bırakılışını göz önünde bulundurarak katilin bu cinayetten hafif bir cezayla sıyrılacağına inandı. Nitekim öyle de oldu. Osman Ratıp Bey, aklî dengesinin yerinde olmadığı belirtilerek akıl hastanesine gönderildi.[219] Bunun üzerine Yahudi halkı duyduğu infiali ve öfkeyi basına karşı gösterdi. Aile ile görüşmeye gelen gazeteciler ağır hakaretlere uğradılar. Evde hazır bulunan Yahudiler bütün gazetecilere "barbarlar", "vahşiler", "ilkel insanlar" gibi sözlerle hakaret ettiler.[220] *Son Saat* gazetesi muhabiri Ali Ekrem Bey ile *Akşam* gazetesi muhabiri Esat Mahmut (Karakurt) Bey, Niyego ailesinin evine gittiklerinde evde ikiyüz, üçyüz kişinin toplandığını gördüler. Kalabalık onları önce sivil polis zannetti. Gazeteci olduklarını belirtmeleri üzerine hazır bulunanlardan biri "Tam zamanında geliyorsunuz, bu ülkede kanun yok!", bir diğeri ise "Adalet yok" diye bağırdı.[221]

Elza Niyego'nun cenazesi, cinayetin ertesi günü, 18 Ağustos günü kaldırıldı. Cenazeye birçok banka müdürü, Beyoğlu - Galata Yahudi cemaati yöneticilerinin tamamı ve genç kızın arkadaşları katıldılar.[222] Tabut bembeyaz bir kumaşla kaplanmıştı ve çiçekler altında kaybolmuştu. Cenaze Bankalar Caddesi'nden ilerleyip maktulün evinin önünden geçerek Arnavut-

---

219 Joseph Grew, 1952, Cilt II, s. 726 ve AMA, 8 Eylül 1927 tarih, 867.4016/999 sayılı belge.

220 Nissim M. Benezra, 1996, s. 194-195 ve AMA, 8 Eylül 1927 tarih, 867.4016/999 sayılı belge.

221 "Le procès des manifestants de Chichané-Karakol", *La République*, 15 Eylül 1927.

222 "L'affreux drame de la rue Chichané-Karakol", *La République*, 19 Ağustos 1927.

köy Yahudi mezarlığına doğru yol alırken sokaklar Yahudilerle hınca hınç doluydu. Sayıları tam belli olmayan bu kalabalığın on ilâ yirmi beş bin civarında olduğu tahmin ediliyordu. Cenaze Bankalar Caddesi'nden geçerken caddedeki işyerlerinden tabutun üzerine çiçekler atıldı. Elza Niyego, *Le Journal d'Orient* gazetesinin tabiriyle "katıksız saflığının şehidi" oldu. Cenazeyi izleyen kalabalığın bu kadar fazla olması bir yandan cinayetten dolayı tüm İstanbul Yahudilerinin şoka uğramış olmalarından, diğer yandan maktulün dönemin en büyük sigorta şirketi olan Türkiye Millî Sigorta Şirketi'nde çok geniş bir arkadaş ve tanıdık çevresine sahip olmasından ileri geliyordu. Konvoyun geçmesi için trafik durduruldu. Cenaze, Yahudi gençleri tarafından omuzlar üzerinde taşındı. Bir vatmanın tramvayını durdurmak istememesi üzerine, Avram Korrida adında bir Yahudi askerin kasaturasını çekip vatmanı tehdit ettiği ileri sürüldü. İstanbul halkı yüzyıllardan beri benzeri görülmemiş bir öfke patlamasına tanık oluyordu.[223] Polis müdahale edip trafiğin devam etmesine yardım etmek istedi. Kalabalıkta bulunan Yahudilerden bazıları Elza Niyego'nun Yahudi olması nedeniyle katilin gerektiği gibi cezalandırılmayacağına inandıkları için sokaklarda "Adalet istiyoruz!", "Korkak Türkler!" diye bağırdılar.[224] Bir başka tanığa göre Osman Bey'in, aklî dengesinin bozuk olduğu gerekçesine dayanılarak serbest bırakılması üzerine son derece öfkelenen Yahudi toplumunun hissiyatına tercüman olan ve cinayete tanık olan Norbert Laytes bir protesto yürüyüşü düzenledi ve adaletin uygulanmasını talep etti.[225] Kalabalık ilerlerken korteji gören vasıtalar yolun kenarına çekilip korteje yol verdiler. Ancak içinde CHF kâtibi Saffet Bey ile bir arkadaşının bulunduğu resmî bir araba korteje yol vermedi ve yavaşlayarak kalabalığın arasından geçti. Kalabalık, arabanın içinde Saffet Bey'in olduğunu görünce "Adalet istiyoruz!" diye bağırmaya

223 PRO, 21 Eylül 1927 tarih ve FO371/12318 54625, E4102/173/44 sayılı belge / Nissim M. Benezra, 1996, s. 194-195 / AMA, 8 Eylül 1927 tarih, 867.4016/999 sayılı belge.

224 "A propos des funérailles de Mlle Elsa Niego", *La République*, 21 Ağustos 1927.

225 G.L. ile 22 Eylül 1999 tarihli görüşme.

başladı. Saffet Bey yoluna devam ettikten sonra en yakın polis merkezine gidip bu kalabalığın ve heyecanın nedenini sordu. Bunun üzerine polis soruşturmaya başladı. Emniyet amirine verilen ilk raporda herhangi bir olayın meydana gelmediği belirtildi. Polis daha sonra cemaat liderlerinden Yunan uyruklu David Boton'a gidip son derece nazik bir şekilde cenaze hakkında bilgi istedi ve kendisinden gerekli bilgiyi aldı.[226]

Cenaze sırasında meydana gelen bu öfke patlaması karşısında özellikle azınlık çevrelerinde okunan *Cumhuriyet* gazetesinin Fransızca baskısı olan *La République*, Yahudileri sert bir dille ikaz etti: "Yahudi vatandaşlarımızı daha ihtiyatlı olmaya davet ediyoruz. (...) Bütün bu gösterilerin sebebi nedir? Yahudi vatandaşlarımız adalet istiyorlar. Beyoğlu sokakları halkın toplandığı mekânlar haline dönüştü. Vasıtaların yollarına devam etmeleri engellendi; bağırtılar, gürültü ve her zaman aynı ilahî: adalet. Ama Yahudi vatandaşlarımız Türkiye Cumhuriyeti'nin adalete sahip olduğunu pekâlâ biliyorlar. O zaman bütün bu gürültü ve gösteriler niye? Türkiye Cumhuriyeti ve Türk adaleti ödevlerini biliyorlar. Dolayısıyla bağırmak ve gösteri yapmak için hiçbir neden yok (...) Kanun her şeyin üstündedir. Adalet kutsal bir varlıktır ve Rum, Türk veya Yahudi, ne olursak olalım, onun önünde saygı ile eğilmek zorundayız. Bu nedenle yersiz hareketlerde bulunulmamalı ve uygunsuz söz söylenmemelidir. Yahudi vatandaşlarımızı ölçülü olmaya davet ediyoruz."[227]

Olayların Yahudi halkının bir gövde gösterisine dönüşmesi üzerine resmî makamlar, Yahudi cemaatini hizaya getirmeye, ona bir ders vermeye kararlı hale geldiler. Bu kararlılık Cumhuriyet Savcısı Nazif Bey'in basına yapmış olduğu açıklamada kendini gösteriyordu:

"Geçen gün kamu hukukunu ilgilendiren bir cinayet üzerine bazı Yahudiler kanuna aykırı ve kamu güvenliğine bilinçli bir şekilde tecavüz eden davranışlarda bulundular. Sokaklarda 'Adalet istiyoruz!' diye bağırmaya cüret eden, trafiği durduran,

---

226 AMA, 8 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/999 sayılı belge.
227 "Justice", *La République*, 20 Ağustos 1927.

zabıta kuvvetlerine direnen bu küstahlar, Türkiye Cumhuriyeti'nde kanunların mevcut olduğunu ve kanunların her şeye hükümran olduğunu yakından göreceklerdir. Her zaman ve her yerde bu tür cinayetler işlenebilir. Bu şekilde Zulfa adında bir kadın katledilmişti. Katil onu 18 bıçak darbesiyle öldürmüştü, üstelik de kadın hamileydi. Bu da acıma ve dehşet uyandıran bir cinayettir.

Gösteri yapan bu kişiler sadece bu hisler altında hareket etmişlerse aynı türden başka bir sürü dramlar meydana geldiğinde bu hislerini niye sergilemedikleri sorulabilir. Kamu güvenliğini bozmaya teşebbüs eden ve zabıta kuvvetlerine direnen kişilere karşı kanunun gereklerini en şiddetli bir şekilde tatbik edeceğiz."[228]

Cumhuriyet Savcısı soruşturmayı şahsen yürüttü ve olaylara karıştıkları iddiasıyla 21 Ağustos 1927 günü, David Boton ve sekiz Yahudiyi gözaltına aldı.[229] Cemaat yönetimi gözaltına alınanların kefalet karşılığında serbest bırakılmaları için uğraştı, ancak başarılı olamadı. Tutuklular hapiste oldukları süre zarfında adi suçlularla bir arada tutuldular. Basının tahrikçi yayınları nedeniyle tutukluların savunmalarını üstlenecek avukatlar bulmak çok zor olduğundan büyük gayretler sarfedildikten ve önemli meblağların ödeneceğine dair sözler verildikten sonra savunma avukatları bulundu.[230] Gözaltına alınan kişilerin olayların çıkmasına neden oldukları da doğru değildi. Muhtemelen iftiraya uğramışlardı. Polisin hangi yöntemlerle

---

228 "A propos des funérailles de Mlle Elsa Niego", *La République*, 21 Ağustos 1927.

229 "Les inculpés de Chichané-Karakol au tribunal correctionnel", *La République*, 23 Ağustos 1927 / "Les Israélites arrétés devant le tribunal", *L'Akcham*, 22 Ağustos 1927, aktaran AMA, 8 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/999 sayılı belge. Bu kişiler Yunan uyruklu manifatura tüccarı David Botton, Zelliç matbaası tipograf memuru Nesim, THK lotarya bilet satıcısı Daniel Karaso, Bon Marché mağazası memuru Moiz Samuel, Moiz Samuel'in oğlu mobilya tüccarı Benoit Yenni, diş hekimi Leon Yuda, Beyoğlu ve Galata Yahudi cemaati kâtibi Rahamim Levi, Helios Elektrik mağazası sahibi Rus uyruklu Norbert Laytes, hırdavatçı Ilya Pardo idi.

230 AMA, 8 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/999 sayılı belge ve YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den gönderilen 12 Kasım 1927 tarihli mektup.

bu kişileri tespit ettiğini anlamak için cereyan eden şu konuşmaya bakmak yeterlidir. Polis, Hahambaşı Haim Becerano'ya gidip cenaze günü gösteride bulunduğu söylenen Hahambaşılık genel kâtibi Samuel Altabef'i de tutuklamak istediğini söyledi. Becerano polise bir hatanın olup olmadığını sordu. Polis, kendisine bir hata olmadığı, halkın Altabef'i cenaze günü kalabalık arasında gördüğü cevabını verdi. Bunun üzerine Hahambaşı, Altabef'in iki aydan beri Avrupa'da bulunduğunu söyledi. Rum ve Ermeni cemaatleri de olayın meydana gelmesini fırsat bilip resmî makamlara Yahudilerin kendilerinden daha kötü bir cemaat olduğunu göstermeye çalıştılar.[231]

Tutukluların gözaltına alındıkları gün ilk duruşma yapıldı. Cumhuriyet Savcısı tutuklular hakkında çok sert bir dille suçlamalarda bulundu: "Cenaze Beyoğlu'ndan geçerken 'Adalet isteriz!' diye bağırmağa başlamışlar, işi otomobilleri, tramvayları durdurmaya kadar ileri götürmüşler, zabıtaya ve devlet memur ve kanunlarına dil uzatmışlardır. Burada cürüm bir değil, birkaç tanedir. Evvelâ zabıtaya fiilen bir hakaret bahis konusudur. Saniyen TCK'nın 312. maddesi mucibince halkı yekdiğerine karşı kindar bir vaziyet almaya tahrik vardır. Sonra toplanma kanununa aykırı hareket edilmiştir. Huzurdaki mazmunlar Türkiye hudutları dahilinde sükûnetle yaşayan bu milletin huzurunu ihlâl etmişlerdir."[232] Savcı tutukluları, TCK'nın 159. maddesi gereğince Türklüğü tahkir suçuyla da suçladı. Mahkeme bu ilk celseden sonra tutukluların serbest bırakılmamalarına ve ilk duruşmanın 27 Ağustos 1927 günü yapılmasına karar verdi. 22 Ağustos 1927 günü Çengelköy'de bedelli askerlik yapan Avram Korrida da tutuklandı. Avram cenaze sırasında Şük-

---

231 AMA, 8 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/999 sayılı belge.

232 "Nankör ve küstah musevilerin muhakemesine başlandı", *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1927, aktaran "40 yıl önce", *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1966. Bu kişiler, Yunan uyruklu manifatura tüccarı David Botton, Zelliç matbaası tipograf memuru Nesim, THK lotarya bilet satıcısı Daniel Karaso, Bon Marché mağazası memuru Moiz Samuel, Moiz Samuel'in oğlu mobilya tüccarı Benoit Yenni, diş hekimi Leon Yuda, Beyoğlu ve Galata Yahudi cemaati kâtibi Rahamim Levi, Helios Elektrik mağazası sahibi Rus uyruklu Norbert Laytes, hırdavatçı İlya Pardo'ydu.

rü Efendi adlı bir kişiye saldırıp onu yaralamakla suçlandı. Avram mahkemeye getirilirken ağlayarak, "Bana acıyın. Ben suçlu değilim, beni asmayın!" diye yalvardı.[233]

Basın Yahudi cemaatini ağır bir dille eleştirdi. *Millet* gazetesi şu yorumda bulundu: "Galata Köprüsü'nün öbür yakasında yayımlanan Fransızca bir gazetenin (*Le Journal d'Orient* - RNB) bu ileri geri gösterilerin meydana gelmesine sebep olduğu anlaşılmıştır. Türk parasıyla ve bu ülkenin gerçek sahipleri olan Türklerden daha müreffeh bir şekilde yaşayan ve aklıselime sahip herkes tarafından kınanan bu Yahudilerin bu tür davranışları anlaşılır değil." *Akşam* gazetesi ise "sadakâtlerini ve ağırbaşlılıklarını bildiğimiz Yahudi vatandaşlarımızın cenaze vesilesiyle gerçekten ileri geri hareketlerde bulunduklarına inanmayı red ediyoruz" yorumunda bulundu.[234] *Milliyet* ise başyazısında özetle şöyle yazdı:

"Herkes Polonya'daki Yahudi kırımını, Ukrayna'daki Yahudilerin tehcirini ve Romanya'daki Yahudilere yapılan kötü muameleyi hatırlatır. Niye Türkiye Yahudileri bu olaylara müdahale etmediler? Zira hahamlar Musa'nın evlâtlarına durumlarından daima memnun olmalarını nasihat ettiler. Elza Niyego'nun katledilmesinin yası o kadar derindi ki Galata Yahudileri bu bilge tavsiyeyi unuttular. Yüzyıllar boyunca takmış oldukları sahte memnuniyet maskeleri aniden yüzlerinden düştü. Dört yüz yıldan beri ilk kez bir Yahudi cemaati savunmadan saldırıya geçmiştir. Ve bilir misiniz dünyanın neresinde? Türkiye'de, maalesef, hayatlarını borçlu oldukları ülkede."[235]

Basının, bu cinayet nedeniyle sinagogların dolup boşaldığı ve Yahudilerin siyah kurdela takıp matem tuttukları yolunda haberler yayımlaması üzerine Hahambaşı Becerano bu haber-

---

233 "Les inculpés de Chichané-Karakol au tribunal correctionnel", *La République*, 23 Ağustos 1927 / "Les Israélites arrétés devant le tribunal", *L'Akcham*, 22 Ağustos 1927.

234 "A propos des funérailles de Mlle Elza Niyego", *La République*, 21 Ağustos 1927.

235 AMA, Review of the Turkish press for the period August 14-27, 1927, 29 Ağustos 1927 tarih ve 867.9111/192 sayılı belge, s. 9.

leri tekzip etti ve sinagogların boş olduğunu söyledi.[236]

Yunus Nadi "Ülkeyi sevmemiz, kanunlarına riayet etmemiz veya... yeri boşaltmamız lâzım!" başlığını verdiği yazısında, Yahudi cemaatine gözdağı verdi. Basit bir cinayetin bu şekilde büyümesinin ve Osman Ratıp Bey'in Elza Niyego'yu öldürmesinin bir Türk tarafından tüm Yahudilere karşı yapılmış bir saldırı olarak anlaşılmasının yanlış olduğunu belirtti ve satırlarına şöyle devam etti:

"Diğer etnik unsurlara karşı gösterdiği hoşgörüsüyle her zaman temayüz eden Türk halkı yakın tarihte gerçekleştirdiği İhtilâl sırasında Türk yurttaşı olmayı kabul eden herkesi kanunlar önünde eşit kabul ettiğini ilân etmiştir. Bu ilke Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye edilmesinden sonra tesis edilmiş olup Cumhuriyet Türkiyesi'nin bütün halkı için en büyük lütuftur. Ancak yurttaşlarımız bu lütufa lâyık olmalılar ve bu yüksek toplumsal formülün onlara söz verdiği avantajları elde etmek için tüm gayretlerini sarf etmelidirler. *İHTİLÂL en ileri çağdaş ilkeleri ilân etmiş olduğu halde yurttaşlarımızın bazılarının eski kabile zihniyetine sarılmaları ve bu ilkel ve saçma hissi her vesileyle göstermeleri kuşkusuz hatadır.* Bunları genel olarak tüm yurttaşlarımız için söylediğimizi altını çizerek belirtmek istiyoruz. Bu vatanda yaşayan herkesin hergün birbirlerine daha çok yaklaşmalarını ve bir gün birbirleriyle ayrılmazcasına kaynaşmış olmalarını tüm kalbimizle arzu ediyoruz. Anayasamızın ne ilân ettiğini bir daha yüksek sesle söyleyelim: 'Vatan olarak kabul edip Türk topraklarında oturan herkes din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk vatandaşıdır.' Bu ilkenin ülkenin Anayasa'sına dahil edilmesi muhteşem ve sınırsız etkiye haiz bir olaydır, ancak bunun yeterli olmadığını düşünüyoruz. Bunun kesinlikle gerçekleşmesi için her yurttaşın sevinçli bir şekilde katkıda bulunması şarttır. Ayrıca ona harfiyen itaat etme ödevimizi yerine getirmediğimiz takdirde bizi hiç affetmeyecek bir ilkeyle karşı karşıya olduğumuzu iyice düşünmek lâzım, zira ona itaat etmediğimiz takdirde... meydanı boşaltıp

---

236 "Kaatil deli imiş", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1927, aktaran "40 yıl önce", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1966.

hoşumuza giden yere gitmemizden başka yapabileceğimiz bir şey yoktur!"[237]

Davanın ilk duruşması 27 Ağustos tarihinde yapıldı. Tanıklar sanıkların olaylar sırasında işlerinin başında bulundukları yolunda ifade verdiler. *Akşam* gazetesi muhabiri Esat Mahmut Bey mahkemeye verdiği ifadesinde, "Niyego ailesinin evine gidip odaya girdiğimde orada bulunan bütün Yahudiler üstüme gelerek, 'Aramızdan birini öldürdünüz. Hepimizi yok etmek mi istiyorsunuz?' diye bağırdılar" dedi ve sözlerine şöyle devam etti:[238]

"Vak'anın tahkiki için hâdise günü Şişhane'de Eliza'nın apartmanına gittim. *Son Saat* muhabirlerinden Ekrem Bey'le birlikte idik. Maktulün evi ve sokak çoluk çocuk, kadın, erkek kalabalığı ile dolu idi. Bizim gazeteci olduğumuzu öğrenen Yahudiler: 'Siz alçak herifler, hem yalan yazarsınız, hem de gelip bizimle konuşursunuz!' dediler. Kendilerini teskine uğraştık, o sırada fotografçı arkadaşımız Emin Bey de geldi. Arkadaşımız iri yarı olduğu için cesaretimizi takviye eder gibi oldu. O sırada tekrar bize sövmeğe başladılar. 'Rezil, alçak Türkler!' diye bağırıyorlardı. Cenaze günü tekrar bunlara rastladım. Hepsi birer kahraman kesilmişler, bağırıyorlardı. Bilhassa şu asker elbiselisi (Avram'ı göstererek) cephede harbeder gibi kahraman kesilmişti.' Şahitlerden foto Emin de şunları söylemiştir: Biz Eliza'nın evinde iken orada tanıdığım Raşel isminde bir matmazel: 'Siz İtalya, İsviçre kanunlarını alsanız da adam olamazsınız' diye yüzümüze haykırmıştı."[239]

---

237 Yunus Nadi, "Nous devons aimer le pays et observer ses lois, ou... vider les lieux!", *La République*, 24 Ağustos 1927. Vurgulama tarafımdan yapıldı. Yunus Nadi'nin atıfta bulunduğu 1924 Anayasası'nın vatandaşlıkla ilgili 88. maddesi şöyledir: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte vusulinde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür.".

238 "L'incident des funérailles de Mlle Elsa Niego", *La République*, 19 Eylül 1927.

239 "Taşkınlık yapan Musevilerin muhakemesi", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1927, aktaran "40 yıl önce", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1966.

Olaylar İstanbul dışına da sirayet etti. Edirne'nin ilçesi Uzunköprü'de Yahudilere ait evler taşlandı. İzmir'de de olaylar meydana geldi. Türk Ocağı İzmir Şubesi üyelerinin "Elza Niyego'nun yasını mı tutuyorsunuz? Sağda solda bulunan İbranice yazılı afişleri hemen kaldırınız, yoksa biz kaldırırız!" diye haykırmaları üzerine İzmir cemaati başhahamı Moşe Melamed, "Bunların hiçbiri doğru değil! Bizler buradayız, sinagog orada. Gidin araştırın" cevabını verdi.[240] İzmir'de Yahudi aleyhtarı çok büyük bir gösteri yapıldı. Gösteride hükümetten, Yahudi cemaatine ait okulların, gazetelerin ve Hahambaşılığın kapatılması talep edildi. Halktan, Yahudilere ait ticarethaneleri boykot etmeleri, hükümetten de askerlik görevini yapmamış olan Yahudileri Türkiye'den kovması istendi.[241] 20 Ağustos günü üç Türk öğrenci Karataş'daki Yahudi hastahanesine gidip yetkililerden, hastahanenin içinde bulunan ve üzerinde İbranice harfler yazılı olan bir mermer plakanın hemen oradan kaldırılmasını istediler. Hastahane kâtibinin bunu yapmaması üzerine orayı terk ettiler ve az sonra daha kalabalık bir öğrenci grubu halinde ve çekiç gibi aletlerle birlikte geri dönüp mermer plakayı kendileri kaldırdılar. Benzeri bir şekilde İzmir Yahudi cemaati merkezinde bulunan üç dilde yazılı bir ilân da öğrenciler tarafından yırtıldı.[242] İzmir'de meydana gelen bu olaylar üzerine kentin önde gelen avukat, doktor ve tüccarlarından oluşan bir heyet meydana gelen olaylardan dolayı İzmir Yahudi cemaati liderlerine üzüntülerini bildirdiler. Daha sonra Yahudi ve Türk toplumlarının ilişkilerinin dostane bir şekilde güçlenmesi için yapılması gerekenler konuşuldu ve Yahudilerin Türkleşmeleri konusu tartışıldı.[243]

İzmir'deki bu olaylar üzerine Yunus Nadi başyazısında herkesi sükûnete davet etti. Katil Osman Ratıp'la birlikte olaylara neden olan Yahudilerin de tutuklandıklarına dikkati çekerek bu durum karşısında daha ne istenebileceğini sordu ve duruş-

240 Yunus Nadi, "Toujours la même affaire", *La République*, 26 Ağustos 1927.

241 "Antisemitism in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 9 Eylül 1927, s. 22-23.

242 PRO, 21 Eylül 1927 tarih ve FO371/12318 54625, E4102/173/44 sayılı belge.

243 "Jews in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 7 Ekim 1927, sh. 17.

manın sonuçlarının beklenmesini tavsiye etti. Yunus Nadi dünyada moda olan antisemitizmin Türkiye'de de birkaç taraftar bulmuş olabileceğine dikkati çekerek hükümetin buna tahammül edemeyeceğini ve dinsel peşin yargılara dayanılarak antisemitizmin Türk halkını tahrik etmesine ve Türkiye'de yerleşmesine izin verilemeyeceğini yazdı.[244]

Son Saat gazetesi sahiplerinden Ali Ekrem Bey, bir Yahudi dostunun basının olaylar karşısında Yahudilere karşı sergilemiş olduğu tavrı "haksız" olarak nitelemesi üzerine ona sitemde bulundu, Yahudi halkının Türkçe konuşmamasını ve yabancı gibi yaşamasını eleştirdi. Yahudi dostu, Ali Ekrem Bey'e Yahudi halkının Türkçe konuşmamasının yüzyıllardan beri süregelen bir eğitim sisteminden kaynaklandığını ve Osmanlı devletinde kimsenin Yahudileri Türkçe öğrenmeye zorlamadığını hatırlattı. Cumhuriyet'in ilânından sonra Yahudi okullarında eğitimin hızla Türkçeleştirildiğini ve meselenin halli için sadece zamana ihtiyaç olduğunu belirtti. Ancak savunulan bu görüş *Son Saat* sahibini ikna etmedi ve gazete kanaatini şöyle belirtti:

"Musevi arkadaşımın bu sözlerinden bir sonuç çıkarmak lâzım. Musevilerin bu ülkede kendilerini yabancı gibi gördükleri inkâr edilemez. Bunun farkına varmak için onlarla yakından veya uzaktan ilişkide bulunmak yeterlidir. Yabancılar olarak bu ülkenin kaderine kayıtsız kalıyorlar. Belki kitle halinde bize karşı kötü niyetleri yoktur ama bizim iyiliğimizi istedikleri de ispatlanamaz. Bu nedenle kendilerinden süratle bu zihniyeti değiştirmelerini bekliyoruz. Biz de padişahların rejimi altında Yahudilere karşı yeterince gösterilmemiş olan dikkati şimdi göstermeliyiz."[245]

Olayların gelişmesi üzerine cemaati temsil eden bir heyet, TBMM başkanı Kâzım (Özalp) Paşa ile Başvekil İsmet Paşa'ya birer mektup yazarak kendilerini kabul etmelerini rica ettiler. Kâzım Paşa bu ricaya olumlu cevap verdi. Kâzım Paşa'nın he-

---

244 Yunus Nadi, "Toujours la même affaire", *La République*, 26 Ağustos 1927.

245 "Pourquoi les Juifs ne savent pas le Turc", *Le Journal d'Orient*, 2 Eylül 1927, aktaran AMA, 8 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/999 sayılı belge.

yeti kabul etmesi *Cumhuriyet* gazetesi sahibi Yunus Nadi'nin arabuluculuğu sayesinde gerçekleşti.[246] Heyet, 12 Eylül 1927 günü Kâzım Paşa'yı Dolmabahçe Sarayı'nda ziyaret etti ve Yahudilerin Türkiye'ye olan sadakatlerini ve olaylar karşısında duydukları derin üzüntüyü dile getirdi. Basının ileri sürdüğü olayların aslında meydana gelmediğini iddia etti. Basının tahrik edici yayınları olmasaydı olayın böyle büyümeyeceğini belirtti. Kâzım Paşa heyete, hükümetin Yahudi toplumunun tamamının bu olayla bir ilgisi olmadığına emin olduğu cevabını verdi. Heyet Kâzım Paşa'dan söylediği bu sözleri Yahudi halkına iletmek için yetki istedi. Kâzım Paşa da "iletiniz, sizi yetkili kılıyorum" şeklinde cevap verdi. Heyet daha sonra Kâzım Paşa ile Yahudilerin Türkleşmeleri konusunu müzakere etti. Kâzım Paşa'ya Yahudiler arasında Türkçeye bihakkın vakıf şair ve aydınların yetiştiğini, Yahudi okullarında Türkçe eğitimin ilerleme kaydettiğini bildirerek Yahudilerin Türkleşme yolunda ilerlediklerini vurguladılar.[247]

Yahudi cemaatini temsil eden heyetin Kâzım Paşa ile olan görüşmesinden hemen sonra görüşmenin gerçekleşmesini sağlayan Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in Ankara'da inşa edilecek bir heykeli için Yahudilerin elli bin lira bağışta bulunarak Türkiye'ye olan sadakatlerini kanıtlamalarını istedi. Bu istekten iki gün sonra da bu bağış tutarının yarısının hemen ödenmesini talep etti.[248] Bu bağışın toplanması için Hahambaşılıkta özel bir komisyon oluştu. Cemaat yöneticilerinden Jozef Niego ve Hanri Soriano İzmir cemaati başkanı Gomel'den de bu heykel için İzmir cemaati arasında bağış toplamasını istediler. Türkiye Yahudilerinin bu bağış kampanyasına 25.000 lira ile katkı-

246 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den 12 Kasım 1927 tarihinde gönderilen mektup.

247 "Une délégation Israélite chez Kazım Pacha", *La République*, 14 Eylül 1927 / "Une députation Israélite chez Kazım Pacha", *Stamboul*, 13 Eylül 1927, aktaran AMA 28 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/999 sayılı belge. Heyette Marko Elnekave, Albert Nahon ve Ferid Asseo yer aldılar.

248 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den 12 Kasım 1927'de gönderilen mektup. Bu belgede Gazi Mustafa Kemal için Filistin'de yapılacak bir anıt için bağış toplanması istendiği belirtildi. Muhtemelen bu Ankara'da yapılacak anıt içindi.

da bulunacaklarını belirtmeyi ihmal etmeyen Niego ve Soriano böylece satır aralarında bu tutarın resmî makamlarca takdir edildiğini ima ettiler.[249]

Olaylar bu şekilde cereyan ederken beklenmedik bir gelişme oldu. Topçu Okulu eski hocalarından 67 yaşındaki Jak Pardo eski öğrencisi olan İsmet Paşa'ya Fransızca bir mektup yazdı. Dokuz Yahudinin haksız yere tutuklandıklarını belirtip İsmet Paşa'dan duruma müdahale etmesini rica etti. Mektup İsmet Paşa'nın eline geçmeden Başvekâlet'teki memurlar tarafından davayla ilgili görüldüğünden Cumhuriyet Savcılığı'na yollandı. Bunun üzerine savcı TCK'nın 273 ve 482. maddelerini ihlâl ettiğini ileri sürerek Jak Pardo'yu 19 Eylül 1927 günü tutukladı. Savcı, *Béné Bérith* ve *Amicale* cemiyetlerinin cenaze masraflarını üstlendiklerini ileri sürdü. Yahudilerin hiçbir şekilde Türkçe konuşmamalarını eleştirdi. Jak Pardo'ya "İsmet Paşa eski talebense ne çıkar? Sanıklar senin yakınların mı? Onların avukatı mısın?" diye bağırdı. Jak Pardo bu suçlamalar karşısında ağlamaya ve yalvarmaya başladı: "Mektubu yazdığım zaman herhalde aklım başımda değildi" dedi.[250] Savcının *Béné Bérith* ve *Amicale* cemiyetlerini cenaze masraflarını üstlenmekle suçlamasının akabinde polis, *Béné Bérith* cemiyetinin hesaplarını incelemeye aldı ve hesapların Türkçe yerine Fransızca tutulduklarını gördü.[251] *Béné Bérith* ve *Amicale* cemiyetleri ise ayrı ayrı yaptıkları açıklamalarda cenaze masraflarını ödedikleri iddialarını reddettiler.[252] İsmet Paşa, Jak Pardo'nun tutuklandığını basından öğrenince 20 Eylül tarihinde Cumhuriyet Savcılığı'na bir mektup yollayarak eski hocasını sitayişle şöyle övdü:

"Benim bu mektubuma sebep Pardu efendi hakkındaki hissiyat ve tahatturatımı Cumhuriyet mahkemesine mal etmeyi vazife addetmekliğimdir. Yirmi dokuz sene evvelinden itibaren altı sene kadar askeri lisede bize lisan muallimliği etmiş olan Pardu

---

249 PRO, 19 Kasım 1927 tarih ve FO 371/12318 54799 E 5067/173/44 sayılı belge.

250 Avner Levi, 1996, s. 79.

251 "L'incident des funérailles de Mlle Elsa Niego", *La République*, 19 Eylül 1927.

252 "L'incident de Chichané-Karakol", *La République*, 20 ve 21 Eylül 1927.

efendiyi vazifelerine vakfı nefsetmiş, kimseye bir fenalık düşünmeye ve yapmaya asla istidadı olmayan iyi bir muallim olarak hatırlıyorum. Derslerinden memnun olmayan talebesine bile nihayetsiz sabır ile mütehalli ve daha birçok işler ile hayırhahlığı zihnimde yerleşmiş olan Pardu efendinin otuz sene sonra fena bir adam, feverana kapılacak bir itidalsiz olabileceğine ihtimal vermek benim için mümkün değildir. Bu sözlerimin makamı âlilerince bir vatandaş şahadeti telâkki buyurulmasını rica ederim. İsabet ve adalet Cumhuriyet mahkemesinin kararındadır. Bu vesile ile de ihlâskâr hissiyatımı teyit ederim efendim."[253]

Mahkeme 20 Eylül günkü celsede Jak Pardo'nun, mektubunda hiçbir şahsı ve müesseseyi doğrudan suçlamadığı için beraatine karar verdi.[254] Mahkeme beraat kararını alırken, İsmet Paşa'nın mektubunun henüz ellerine geçmediğini beyan etmesine rağmen kararın alınmasında bu mektup başrol oynamıştır. Amerikan Büyükelçiliği kaynaklarına göre İsmet Paşa'nın yazdığı mektup, basında yer almadan ve Pardo ile ilgili kararın açıklanmasından önce Cumhuriyet Savcılığı'nın eline ulaşmış ve Pardo'nun beraat ettirilmesi kararının alınmasında etkili olmuştu. Aynı kaynağa göre Jak Pardo'nun kendisini savunan avukata ücret ödemeyi istememesi bunun kanıtıydı.[255]

20 Eylül tarihli son celsede davacı taraf olan kamunun avukatlığını yapan eski Edirne mebusu Şeref Bey konuşmasında gösterilerin önceden tasarlanmış olduğunda ısrar etti:

"Onların Türk olduklarını sanırken ülkenin kaderini yöneten birinin arabasının önüne kendilerini attılar. Bu insanın 'onları dağıtın' demesi üzerine Norbert Laytes, Avram Korrida ve David Boton hiç utanmadan onları en karanlık günlerde kabul edip varlıklarının kaynaklarını kendilerine açan Türklere karşı 'Kalleş Türkler!' diye bağırdılar. Şişhane Karakolu'nda haykıran ses-

253 "Notre premier ministre témoigne en faveur de Pardo Effendi", *La République*, 22 Eylül 1927 / "Başvekilimiz Pardu'nun lehine şahadet ediyor", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1927, aktaran "40 yıl önce", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1966.

254 "L'acquittement de M. Pardo", *La République*, 21 Eylül 1927 / AMA Review of the Turkish Press for the period September 11-24, 1927, 26 Eylül 1927 tarih ve 867.9111/195 sayılı belge.

255 AMA, 27 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/1000 sayılı belge.

ler altı veya yedi yıl önce İstanbul'da yabancı bayraklar görüldüğünde sevinçle bağıran sesler değil miydi? Şişhane Karakolu'nda tramvayları ve otomobilleri durduran eller altı veya yedi yıl önce hiçbir yerde görülmemiş bir şekilde siyonist bayrak dalgalandığında onu alkışlayan eller değil miydi? Onlara şunu diyoruz: 'Sizler Türksünüz ve Türk gibi davranmalısınız'. Onlar ise cemaatlerinin başına Yunan uyruklu bir kişiyi getiriyorlar."

Sanık avukatlarından Avram Nahon (İbrahim Nom) savunmasında Yahudi toplumunun Türkiye Cumhuriyeti'ne olan sadakatini yineledi. Yahudilerin hiçbir zaman Türklere ihanet etmediklerini hatırlattı. *Béné Bérith* ve *Amicale* cemiyetlerinin, cenaze töreninin yapılması için 8.000 lira para yardımı yaptıkları iddiasını "saçma" olarak niteledi. Bu cemiyetlerin bu kadar paraya sahip olmaları halinde bunu cenazeye harcama yerine yeni bir Yahudi okulunun tesis edilmesine harcamayı tercih edeceklerini belirtti. Mahkemenin sadece dokuz ilâ on Yahudiyi değil, Yahudi cemaatinin bütününü yargıladığını belirterek Türkiye Cumhuriyeti topraklarında oturan Yahudilerin hiçbir zaman siyonizm hülyasına kapılmadıklarını, tümünün Türk vatanına kalben bağlı gerçek Türkler olduklarını vurguladı.[256]

21 Eylül 1927 günkü celsede karar açıklandı. Kararda, saldırıya uğradıkları yolunda ifade veren polis memurları Ali ve Şerafettin'in cenazeden sonra ilk düzenledikleri raporda hakarete ve saldırıya uğradıkları konusunda hiçbir ifadeye yer vermedikleri, mahkeme önünde ifade verdiklerinde ise saldırıya uğradıklarını söyledikleri, tanıkların ifadeleri de birbirini tutmadığı için sanıklara isnat edilen suçların açık bir şekilde kanıtlanamadığı belirtildi ve sekiz Yahudinin beraatine karar verildi. Sadece asker Avram Korrida, Şükrü adlı şahsı kesici bir aletle yaraladığından 35 gün hapse mahkûm oldu, bunun 33 gününü hapiste geçirdiği için iki gün daha hapis yatmasına karar verildi.[257] Duruşmayı izleyen Yahudiler "Yaşasın Türk

---

256 "Le procès des manifestations de Chichané-Karakol", *La République*, 22 Eylül 1927.

257 "Texte integral du verdict", *Le Journal d'Orient*, 22 Eylül 1927, aktaran AMA, 28 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/999 sayılı belge.

adaleti!", "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!" diye haykırdılar. Beraat kararı üzerine Cumhuriyet Savcısı davayı tekrar açmak için TBMM'den izin talep etti. İzin verildi, yargılama tekrar başladı ve uzun yıllar sürdü. Sonuç olarak sanıklar 16 Ekim 1930 tarihinde tekrar beraat ettiler.[258] 1928 yılının Nisan ayında mahkeme Osman Ratıp'ın aklî dengesinin yerinde olmadığına ve ömür boyu Bakırköy Emrâz-ı Akliyye Hastahanesi'nde kalmasına karar verdi.[259] Cinayetten on yıl sonra da bir başka akıl hastası tarafından öldürüldü.[260]

Elza Niyego olayının yan etkileri de oldu. Bu olay nedeniyle geçmişte Yahudileri de kapsayan ancak daha sonra sadece Rumlara ve Ermenilere uygulanan Türkiye içinde serbest dolaşım yasağı, 29 Ağustos 1927 tarihinden itibaren bir kez daha Yahudilere de uygulanmaya başlandı.[261] Bu uygulamayla Yahudi tüccar ve esnafın Anadolu'daki serbest dolaşımlarını önlemek ve bu şekilde Anadolu'yu terk etmiş olan Rum ve Ermeni tüccar ve esnafın yerini alan Yahudi esnafın bertaraf

---

258 "Le ministère public réclame la révision du procès", *La République*, 22 Eylül 1927. TBMM'nin, sanıkların Türklüğü tahkir ve hükümetin manevî şahsiyetine hakaret etmekten tekrar yargılanmalarına karar vermesinden sonra davaya tekrar bakılmaya başlandı. 27 Şubat 1928 tarihinde yapılan ilk duruşmadan sonra ikinci duruşma 9 Nisan 1928 tarihine ertelendi. ("L'affaire Elsa Niégo", *La République*, 28 Şubat 1928). Davanın ikinci duruşmasında tüm sanıklar suçlamaları reddettiler. ("Le procés intenté aux Israélites à la suite des obsèques de Elsa Niégo", *La République*, 10 Nisan 1928). Daha sonra bu suçlar ağır cezaya girdiğinden davanın Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülmesine karar verildi. ("Cenazedeki on kahraman", *İkdam*, 20 Eylül 1929). Bu ikinci dava muhtelif safhalardan geçti ve sonuçta 1930 yılında Avram Korrida, David Botton, Benoit Yenni ve Norbert Laytes Türklüğü tahkir suçundan TCK'nun 158 ve 159. maddeleri gereğince birer yıl hapse mahkûm oldular, diğer sanıklar beraat ettiler, asker Avram Korrida'nın da mahkûmiyetine on yedi gün eklendi. ("Elsa Niyego'nun cenaze merasimindeki vaka", *Vakit*, 19 Mart 1930). Bu karar daha sonra temyize gönderildi, temyiz mahkûmiyet kararını bozdu ve sanıklar nihayet 16 Ekim 1930 tarihinde beraat ettiler. ("Elsa Niyego mahkeme kararını temyiz ettiler", *Milliyet*, 16 Nisan 1930 / "Beraat", *Milliyet*, 16 Ekim 1930).

259 Joseph C. Grew, 1952, Cilt II, s. 726.

260 "Elza Niyego'nun katili tımarhanede öldürüldü", *Haber Akşam Postası*, 20 Mayıs 1937.

261 "Les déplacements des Israélites en Anatolie", *La République*, 30 Ağustos 1927.

edilerek ticaret sahasını sadece Türk tüccarlara bırakmak amaçlandı.[262] Resmî makamlar bu uygulamada son derece ileri gittiler. Birkaç gün süreyle, İstanbul'da yaşadıkları halde herhangi bir nedenle İzmir'de veya başka bir kentte bulunan İstanbullu Yahudilerin İstanbul'a dönmelerine izin verilmedi. Birkaç gün süren bu uygulama daha sonra yürürlükten kaldırıldı. Türkiye içinde seyahat etmek isteyen Yahudilerin özel bir dahili seyahat belgesi sahibi olmaları şart koşuldu. Seyahat etmek için izin veren yetkililer kendilerine başvuran Yahudilere seyahat etmek için gösterdikleri nedenlerin yetersiz olduğunu bildirip çok ender olarak izin verdiler. Bu nedenle İstanbullu Yahudi tüccarlar pek ender olarak Anadolu'ya gidebildiler. Bu uygulama aslında Türk tüccarlara hiçbir yarar sağlamadı, zira Yahudiler ticari faaliyetlerini sürdürmek için Türklerden faydalanacaklarına İtalyan uyruklu Yahudileri veya Fransız uyruklu kimseleri İstanbul dışına yolladılar.[263] Lozan Antlaşması'nın 38. maddesinin üçüncü paragrafında belirtilmiş olan "Müslüman olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk hükümetince, millî savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme hürriyetlerinden tam olarak yararlanacaklardır", hükmünün açık bir ihlâli olan bu dolaşım kısıtlaması Yahudileri çok rahatsız etti. Cemaat yönetimini meşgul eden öncelikli konulardan biri bu yasağın iptal edilmesi oldu. İstanbul Yahudi cemaatinin ileri gelenleri durumun vahametinin idrak edilmesi için AJC'den siyonist olmayan Amerikalı bir Yahudinin İstanbul'u ziyaret edip duru-

---

262 PRO, 21 Eylül 1927 tarih FO371/12318 54625, E4102/173/44 sayılı belge.

263 Gershon Agronsky, "Democracy under Kemal Pasha", *The Menorah Journal*, Mart 1928, s. 293-295. Gerschon Agronsky (1894-1959) JTA'nın editörü ve Londra'da yayımlanan *Times* ile *Manchester Guardian*'ın muhabiri idi. 1932 yılında *The Palestine Post* gazetesini kurdu. 1949-1951 yılları arasında İsrail hükümeti enformasyon servislerinin müdürü. 1955-1959 yıllarında da Kudüs belediye başkanı oldu. (*Encyclopaedia Judaica*, Cilt 2, s. 419-420). Ayrıca YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den gönderilen 12 Kasım 1927 tarihli mektup.

mu kendi gözleriyle görmesini istediler.[264] AJC ise böyle bir kişiyi bulmanın kolay olmadığını, bulunsa ve İstanbul'a yollansa bile Türk kamuoyunda bu kişinin Türkiye Yahudileri tarafından davet edildiği kuşkusunun hemen belireceğini bildirerek talebe olumlu cevap vermedi.[265]

Yahudi cemaatinden bir heyetin Ankara'daki resmî makamları ziyaret etmesini takiben Yahudiler için getirilmiş olan serbest dolaşım kısıtlaması tamamen kaldırıldı.[266] Dahiliye Vekâleti'nden alınan bir tamim gereğince İstanbul Valiliği Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin ve oturma izni olan yabancı uyrukluların yaz aylarını Kilyos, Polonezköy ve Yakacık'ta geçirmelerine izin verdi.[267] Bu sınır daha sonra Bursa, Yalova, Yakacık ve İzmit yakınlarına kadar genişletildi.[268]

---

264 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den yollanan 12 Kasım 1927 tarihli mektup.

265 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Cyrus Adler'in 9 Ocak 1928 tarihinde Lucien Wolf'a gönderdiği mektup.

266 AMA, Review of the Turkish press for the period of March 8-21, 1928, 22 Mart 1928 tarih ve 867.9111/214 sayılı belge, s. 5-6.

267 AMA, Review of the Turkish press for the period of May 31-June 13, 1928, 14 Haziran 1928 tarih ve 867.9111/224 sayılı belge, s. 3-4. 18 Şubat 1932 tarihinde "Seyrisefer Talimatnamesi" yayımlandı. Esasında talimatname yüzellilik listeye dahil olup Türk tabiiyetinden iskat edilmiş Türk tebaası ile ilgiliydi. Ancak basında çıkan konuyla ilgili haberlerde esasında bu talimatnamenin, gayrimüslim azınlıkların kısıtlanmış olan dolaşım haklarının yeniden kendilerine verilmesi olduğu belirtildi. Haber önce *La République* gazetesinde yayımlandı. *La République* sadece özel izinle Türkiye içinde seyahat edebilen gayrimüslimlerin artık bu yeni talimatnamenin bir cüzüyle Müslümanlar gibi serbestçe dolaşıp gayrimenkul alıp satabileceklerini belirtti. ("L'entrée des fugitifs en Turquie" *La République* 19 Şubat 1932). *Vakit* gazetesinde yer alan, konuyla ilgili bir yazıda da, Lozan Antlaşması sırasında tesis edilen bu kısıtlamanın yeni talimatname ile ortadan kaldırdığı belirtiliyordu. Yazıda, bu kısıtlamanın nedeni olarak, Millî Mücadele sırasında bazı gayrimüslim unsurların vatan aleyhindeki davranışları gösteriliyordu. ("Seyrüsefer Talimatnamesi" *Vakit* 22 Şubat 1932). *Vakit*'te çıkan bir başka yazıda da Rumlar ve Yahudiler için bu kısıtlamanın kaldırılmasının makul nedenlerinin olabileceği, ancak Ermeniler için bu kısıtlamanın bir süre daha uygulanması gerektiği belirtiliyordu. Neden olarak da yurt dışındaki Ermenilerin Türkiye aleyhindeki davranışları örnek gösterdiiliyordu. ("Halâ aynı Tahrikât" *Vakit* 28 Şubat 1932).

268 Paul Gentizon, 1929, s. 261 / "Kemal lifts ban on Jews", *The New York Times*, 19 Mart 1928, s. 6 / "Tevfik Ruchdi Bey et les minorités Juives", *La République*, 31 Mart 1928.

Elza Niyego olayından sonra İzmir Yahudilerinin içinde bulundukları durum da pek iç açıcı olmadı. Resmî makamlar, basın hürriyeti ilkesini bahane ederek basının Yahudilere karşı sürdürdüğü antisemit yayınlara müdahale etmediler. Hiçbir yasal gerekçe gösterilmeden Yahudilerden sürekli bağış talep edildi. İzmir Emniyet Müdürü'nün satın aldığı otomobilin bedelinin İzmir Yahudi cemaati tarafından ödenmesini cemaat hahamından talep etmesi üzerine, cemaat bu parayı ödemek zorunda kaldı. Banka müdürü olan bir Yahudiden bir hafta içinde hem Yahudilerin Türkçe öğrenmeleri amacıyla gece dersleri düzenleyecek olan Türk Ocakları, hem Yahudilere Türkçe öğretecek bir okulun kuruluşu, hem de İhtiyat Zabitleri fonu için bağışta bulunması istendi.[269]

Elza Niyego'nun cenazesi sırasında meydana gelen olaylar ve öfke patlaması o ana kadar pek farkına varılmamış olan bir şeye işaret etti. Bu, Yahudilere karşı yürütülen baskıcı ve ayırımcı uygulamalardan ileri gelen, ancak dışarıya yansıtılmamasına özen gösterilen bir gerilimin mevcudiyeti ve Türk-Yahudi ilişkilerinin, kamuoyuna yansıyan demeçlerin aksine, ne kadar gergin bir zemin üstüne oturduğu idi. Cinayetin Yahudi halkı nezdinde yarattığı infial bu otokontrol mekanizmasının yıkılmasına, gerilimin büyük bir öfkeye dönüşüp kamuoyuna yüzünü göstermesine neden oldu.

Cenaze sırasında meydana gelen olayların Türk çevrelerinde yarattığı infial ve basının olaya atfettiği önem nedeniyle beraat kararı sürpriz etkisi yarattı. Duruşmanın neden beraatla sonuçlandığı konusunda birçok varsayım ortaya atıldı. Bir tanesi Yahudi cemaati liderlerinin çok kısa bir süre içinde devlet katında Türkiye'ye besledikleri sadakat duygularını yinelemeleriydi. Bir diğeri beraat kararının rüşvet karşılığında elde edildiği idi. Üçüncü ve en akla yatkın varsayım ise, tutuklu Yahudilerin beraat etmeleri kararı sayesinde Osman Ratıp Bey'in tahliye edilmesi kararının yolunun da açılacak ol-

---

269 PRO, 19 Kasım 1927 tarih ve FO 371/12318 54799 E 5067/173/44 sayılı belge.

ması idi.[270] Duruşmanın sona ermesinden sonra basın bu konudaki yayımlarına son verdi. Bu da bir kere daha bu tür tahrikçi yayımların amaçlarına ulaşmalarından sonra nasıl bir anda gündemden düştüklerinin bir diğer örneğini teşkil etti.[271]

Olaydan kısa bir süre sonra İstanbul'u ziyaret eden Berlin'deki bir Yahudi örgütünün yöneticisi, *aşkenaz* cemaatinin en önde gelen iki mensubu ile görüştü. Bu kişilere göre tutuklu bulunan Yahudilere isnat edilen tüm suçlar mesnetsizdi. Cenaze için Yahudi cemiyetleri herhangi bir yardım kampanyası düzenlememişler ve tek bir kuruş toplamamışlardı. Tutuklananlar arasında bulunan bazı kişiler cenazede hazır bile bulunmamışlardı. *Aşkenaz* cemaatinin bu ileri gelenlerine göre *Béné Bérith* ile *Amicale* cemiyetlerinin para topladıkları iddiası Türk halkını Yahudilere karşı kışkırtmayı amaçlayan resmî makamların bir tertibiydi, dokuz Yahudinin cenazeden üç gün sonra tutuklanmaları da, tüm bu gelişmelerin aynı resmî makamların bir tertibi olduğunu gösteriyordu. *Aşkenaz* cemaatinin bu mensuplarına göre bu olaylar, bir yıl önce, 1926 yılının Şubat ayında basında yer alan İstanbul ve İzmir Yahudilerinin İspanya'ya sadakat ilân eden bir telgraf yolladıkları haberine benzer bir şekilde Türk halkını Yahudilere karşı tahrik etme amacıyla uydurulmuş bir olaydı.[272]

Olayla ilgili fikrine başvurulan Mustafa Kemal'in yakın çevresinde yer alan bir milletvekili, cenaze sırasında Yahudilerin Türklere "korkaklar!", "hiçbir zaman medenî olmayacak vahşiler!" sözleriyle hakaret ettiklerine dair belgelerin mevcut olduğunu hatırlattı. Bu cinayet karşısında kalbi sızlamayan tek bir Türk'ün mevcut olmadığını belirtti, ancak hükümetin hiçbir Türk vatandaşının Türkiye'yi kötülemesine izin vermeyeceğini vurguladı ve Yahudilerin bir azınlık cemaati yapısını

---

270 AMA, Review of the Turkish press for the period of September 11-24, 1927, 26 Eylül 1927 tarih ve 867.9111/195 sayılı belge, s. 4-7.

271 AMA, Review of the Turkish press for the period of September 25 - October 8, 1927, 10 Ekim 1927 tarih ve 867.9111/197 sayılı belge.

272 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den 12 Kasım 1927 tarihinde gönderilen mektup.

muhafaza edip Türkçe öğrenmemelerinin de kabul edilemez olduğunu söyledi.[273]

Beraat kararının verilmesinde, Avrupa'nın önde gelen Yahudi bankerlerinin resmî makamlara tutuklu bulunan Yahudilerin mahkûm edilmeleri halinde Türkiye'nin Avrupa bankalarından isteyeceği kredi taleplerinin reddedileceği yolundaki imaları, ve tutukluların mahkûm olmalarına yol açacak gerekli kanıtların bulunamaması etkin rol oynadı.[274] Yahudi cemaatinin en önde gelen üyelerinden birine göre, suçlanan kişilerin tutuklanmalarına neden olacak ciddiyette olaylar gerçekten olmuş olsaydı polis hiç vakit geçirmeksizin soruşturma açabilirdi. Bu nedenle tutuklulara karşı getirilen suçlamalar aşağı yukarı mesnetsiz suçlamalardı. Aynı kaynağa göre cenaze töreninin akabinde dokuz Yahudinin tutuklanmasında iki neden etkili olmuştu. Birinci neden Türklerin Yahudilerin ticari hayattaki başarılarını kıskanmaları, ikincisi ise resmî makamların Yahudilerin Türkçe konuşmak ve Türk toplumuyla bütünleşmek konularında gösterdikleri direnci yok etmeye karar vermeleriydi. Resmî makamlar açılan bu davayla Yahudilere gözdağı verip onları Türkleşmek için gayret sarf etmeye mecbur etmek istediler. Şayet bunda başarılı olunmazsa, Yahudileri kamuoyu baskısıyla bunaltıp onların Türkiye'den göç etmelerine yol açacak bir ortam yaratılacaktı. Cemaatin bu ileri gelen üyesi, birçok Yahudi tüccarın işlerini yurt dışına naklettiklerini ve gerektiği ve uygun bir ortam oluştuğu takdirde Türkiye'yi terk etmeyi düşündüklerini söyledi. Bir diğer görüşe göre siyasi iktidar, bu tür olayları, azınlık cemaatlerini zayıflatmak ve cemaat yapısını dağıtmak için uyguladığı baskıyı daha şiddetli bir şekilde sürdürmek için bir fırsat olarak değerlendirdi. Rumların ve Ermenilerin Türkiye'yi terk etmeleri sonucunda ticaret alanında Türklerin tek rakibi olarak kalan Yahudileri de bu tür olayları bahane edip baskıyla bunaltıp, onların Türkiye'den kendiliklerinden göç etmelerini sağlamak istedi.[275]

---

273 AMA, 8 Eylül 1927 tarihli ve 867.4016/999 sayılı belge.

274 AMA, 28 Eylül 1927 tarihli ve 867.4016/999 sayılı belge.

275 AMA, 8 Eylül 1927 tarihli ve 867.4016/999 sayılı belge.

Arnavutköy Yahudi mezarlığındaki Elza Niyego'nun mezar taşının üzerindeki şu satırlar genç kızın ailesi ve yakınları tarafından ne kadar sevildiğinin ve ölümünün ne kadar büyük bir acı yaratmış olduğunun bir abidesi olarak bugün de halen ayakta durmaktadır:[276]

İci repose Elsa Niego
14/2/1904 - 17/8/1927
Toi si jeune, si pure, si bonne, si simple,
si laborieuse. On t'aimait tant!
Tu n'es plus!
Inconsolables, desolés, nous te pleurons.
Dors en paix ELSA chérie.
Fleur fauchée à peine éclose.

Burada Elsa Niego istirahat etmektedir.
Sen o kadar genç, o kadar saf, o kadar iyi,
O kadar mütevazi, o kadar çalışkan.
Seni ne kadar seviyorduk!
Artık burada değilsin!
Teselli edilemez, üzüntülü, bizler senin için ağlıyoruz.
Huzur içinde uyu ELSA canım.
Henüz daha yeni açılmışken biçilmiş çiçek.

c) "Vatandaş Türkçe Konuş!" Kampanyası

Elza Niyego olayının yaratmış olduğu heyecanın ve gerilimin yatışmasından sonra azınlıkların Türkleşmeleri konusu tekrar gündeme geldi.

Yunus Nadi, Yahudilere karşı sık sık gündeme getirilen "Yahudiler geçmişte İspanyolca konuşuyorlardı, bugün bu lisanı, zaten kötü konuştukları Fransızca ile ikame etmeye çalışıyorlar, ama katiyen Türkçeyle meşgul oldukları görülmüyor. Demek ki onlar Türklerle hiçbir şekilde yakınlaşmak istemediklerinden ayrılıkçı bir ülkü peşindeler" suçlamasını hatırlattı.

276 Arnavutköy Yahudi Mezarlığı, Parsel R26.9.

Yunus Nadi dil birliğinin aynı ülkenin evlâtları arasında fikir ve his birliği yaratmada en güçlü unsur olduğunun altını çizdikten sonra bu birliğin gerçekleşmesi yolundaki güçlüklere dikkat çekti:

"Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye edilmesinden, Millî Türk devletinin kurulmasından ve Cumhuriyet'in ilânından bu yana çok kısa bir zaman -sadece birkaç yıl- geçmiştir. İmparatorluk ülkenin muhtelif unsurlarının özel bir hayat sürmelerine müsaade etmiştir. Bir halk, dilini, alışkanlıklarını, hayat tarzını bir günden diğerine sihirli bir değneğin dokunmasıyla değiştiremez."

Yunus Nadi bunu belirttikten sonra Yahudilerin azınlık haklarından ilk feragat eden cemaat olduğunu memnunlukla ifade etti, ancak Yahudilerin cemaat okullarında Türkçe eğitimin geliştirileceğine dair vermiş oldukları sözün titizlikle tutulmasını ve gayret sarfedilmesini istedi:

"Onlardan bu gayreti istemeye hakkımız var. Cumhuriyet ilkeleri güzel Türk dilimizin ülkenin diğer unsurları arasında en kısa sürede yaygınlaştırılmasını temin etmemizi talep ediyor." Yunus Nadi bu görüşü ileri sürdükten sonra Yahudilerin maarif okullarına alınmadıklarından şikâyetçi olduklarını, kendisinin bu şikâyetin haklı olup olmadığını bilmediğini ancak resmî çevrelerin bu şikâyetin mesnetsiz olduğunu söylediklerini aktardı. Nadi, maarif okullarına olan talebin çok fazla olduğunu ve okulların yetersiz olduğunu kabul etti. Maarif okullarının yeterli olduğu gün azınlık okullarına da ihtiyaç duyulmayacağını hatırlattı. Maarif okullarının sayısının yetersiz olduğu bu geçiş sürecinde özel cemaat okullarında verilen eğitimin de millî eğitim ilkelerine uygun olmasını talep etti:

"Dolayısıyla bu ilkelerin uygulanmasında hükümetten olduğu kadar Yahudi vatandaşlarımızdan da en büyük dikkati göstermelerini bekliyoruz." Nadi, Yahudi halkından gayret beklediğini şöyle dile getirdi:

"Bir Cumhuriyet rejiminde devletin yönetimine hasredilmiş olan yetkiler doğrudan doğruya halktan kaynaklandığından, amaçlanan hedefe ulaşmak için hiçbir kısıtlama olmadan her-

kesin devlete azami bir şekilde yardım etmesini bekleme hakkımız vardır. Bu şekilde hür Türkiye'de anavatana olan bağlılıklarını göstermek için birbirleriyle sürekli bir rekabet içinde olan hür yurttaşlar meydana getirebileceğiz. Bu hepimizin görevidir."[277]

Cemaat ileri gelenleri bir yandan Türkleşme baskıları diğer yandan Elza Niyego cinayetinin Yahudiler ile kamuoyu arasında yaratmış olduğu gerilim karşısında ellerinden geleni yaptılar ve Türkçeyi Yahudi halkı nezdinde yaygınlaştırmak için çaba gösterdiler. Haydarpaşa - Kadıköy Yahudi cemaati başkanı Yeşua Elnekave, Yahudiler arasında Türkçeyi yaygınlaştırma amacını güden Türk Dilini Yaygınlaştırma Komisyonu'nu kurdu ve başkanlığını üstlendi.[278] Yeşua Elnekave amacını, "Yahudilerin kalplerine ve ruhlarına vatanımızın dilini nüfuz ettirmeye çalışmak" olarak tarif etti.[279] Musevi Lisesi müdürü David Markus, basına verdiği beyanatta Türkçeyi övdü ve kendisinin de Türkçe dersleri almaya başladığını bildirdi.[280] Yeşua Elnekave'nin bu gi-

277 Yunus Nadi, "Le revers de la médaille", *La République*, 23 Eylül 1927.

278 "Une bonne nouvelle pour les Israélites", *La République*, 21 Eylül 1927. Yeşua Elnekave komisyonun ilkelerini şöyle sıraladı:.

1. Türkiye Yahudilerinin tümüne Türkçeyi ana dil olarak benimsetmek,
2. İleride evlenip anne olacak ve aile içinde çocuklarıyla Türkçe konuşarak Türkçe'nin aile içinde yayılmasında etkili olacak genç kızlara Türkçe öğretmek,
3. Tahsilsiz işçilerin Türkçe öğrenmeleri için gece dersleri düzenlemek,
4. Ticari müesseselerde çalışan genç kızlar için gece dersleri düzenlemek,
5. Türkçe dergi ve gazeteleri satın alıp Yahudi ailelerine parasız dağıtmak,
6. Yahudilerin evlerde ve umumî yerlerde Türkçe konuşmaları için gerekli tedbirleri almak,
7. Türkiye'de yayımlanan Yahudi gazetelerine Türkçe hazırlanmış bir sayfa eklemek,
8. Her yerde Yahudilerin Türkçe konuşmalarını telkin eden konferanslar vermek ve sinagoglara ibadete gelen Yahudi halkına Türkçe vaaz vermek.

279 "La langue Turque chez les Israélites", *La République*, 3 Ekim 1927. Yeşua Elnekave Birinci ve Üçüncü Dil Kurultayı'na da katıldı. (*Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. XXIX ve *Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1937, s. XXIII).

280 *Stamboul*, 24 Eylül 1927 ve "Les Israélites et la langue Turque", *La République*, 25 Eylül 1927.

rişiminin yanı sıra avukat Gad Franko ve bazı cemaat ileri gelenleri de hükümete başvurarak Türk kültürünü Yahudi okullarındaki öğrenciler arasında yaygınlaştırmak amacıyla özel dersler vermek için izin istediler. Bazı çevreler Gad Franko'nun bu girişimini kişisel prestijini resmî makamlar nezdinde yükseltmek için gerçekleştirdiği bir hareket olarak değerlendirdiler.[281]

Fransızca yayımlandığından azınlıklara hitab eden ve Yahudiler tarafından da okunan *Stamboul* gazetesi, Elza Niyego cinayetinin akabinde tutuklanan sanıkların beraatini şöyle yorumladı:

"Dünkü karar bütün bir ay boyunca çekilen kaygıların anısını silmektedir. Ancak bu kaygılar faydasız olmadı. Bu karar, Yahudilerin hem kendi iyilikleri için hem de ülkenin iyiliği için gerekli sonuçları çıkarmalarına yarayacak öğretiler içermektedir. Yahudiler Cumhuriyet'e karşı olan görevlerinin ne olduğunu daha iyi bir şekilde idrak ettiler. Şimdi de Türk dilinin Yahudiler arasında yaygınlaştırılması amacını güden bir komitenin kuruluşu ilân ediliyor. Hiçbir zaman bu kadar vatansever ve tam zamanında yapılmış bir inisiyatif olmamıştı. Evet, Yahudiler Türkleşmelerini kendi kendilerine hızlandırmalıdırlar. Dil birliği muhtelif unsurlar arasındaki ilişkileri daha yakın kılacak ve birçok uyuşmazlığı ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla her Yahudinin görevi, yukarıda sözü edilen teşebbüse yardım etmek, gerçekten Türk olabilmek için ana vasatın Türkçe öğrenmek olduğunu anlamış olan iyiniyetli bu birkaç kişinin gayretlerini desteklemektir."[282]

Türk Ocakları'nın 1927 yılında düzenlediği Dördüncü Kurultay'da belli başlı müzakere konularından biri azınlıkların Türkçe konuşturulmaları idi. Besim Atalay, belediyelerin Türkçe konuşmayan halkı ikaz, telkin, hatta tehdit ederek Türkçe konuşturabileceğini söyledi. Böyle bir tavra örnek olarak da Türkçe konuşmayanlara para cezası uygulayan Balıke-

281 AMA, Review of the Turkish press for the period December 15-28, 1927, 29 Aralık 1927 tarih ve 867.9111/207 sayılı belge, s. 8, "A Turko-Jewish rapprochement move".

282 A.B., "A propos de l'acquittement des Israélites", *Stamboul*, 23 Eylül 1927, aktaran AMA, 28 Eylül 1927 tarih ve 867.4016/1001 sayılı belge.

sir Belediyesi'ni, bir diğer delege de Bergama Belediyesi'ni gösterdi.[283] 15 Ekim 1927 tarihinde toplanan CHF büyük kurultayında kabul edilen nizamnamede fırkanın amacı "vatandaşlar arasında en kavî râbıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişâf ettirmek" olarak belirtildi. Fırka'ya girebilmek için de Türk kültürünü kabul etmek şart koşuldu.[284]

Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde düzenlenen yıllık kongresinde, tarihe "Vatandaş Türkçe Konuş!" sloganıyla mal olacak olan, azınlıkları Türkçe konuşmaya mecbur eden bir kampanyanın başlatılmasına karar verildi. Bu karar, azınlıkları Türkleştirme sürecinde yeni bir sayfa açtı. Talebe Cemiyeti reisi özellikle İstanbul başta olmak üzere bütün Türkiye'de azınlıkların umumî yerlerde Türkçenin dışında başka lisanlarda konuşmalarını yasaklamak için girişimde bulunmanın gerekliliğini izah etti ve "Türkiye'de Türkçe'den başka dil kullanmak, Türk'ün hukukunu tanımamaktır" dedi. Kongrede cemiyetin, Türkiye'de yaşayanların Türkçe dışındaki dilleri konuşmalarını yasaklamaya ve Türkçe konuşmalarını temin etmeye yönelik faaliyetlerde bulunması için Dahiliye Vekâleti'ne başvurarak izin almasına karar verildi. Dâr-ül-fünûn öğrencileri bu izni aldıktan sonra İstanbul sokaklarında ve caddelerinde bayraklarla donatılmış otomobillerle dolaşıp Türkçeden başka dil konuşulmamasını ilân edeceklerini ve duvarlara da beyannameler asacaklarını bildirdiler.[285]

Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, Türk Ocakları'nda düzenlediği bir diğer toplantıda umumî yerlere Türkçe konuşulmasını tavsiye eden tabelâların asılmasını ve ilk ve orta dereceli okullarda bu konuda konferanslar düzenlenmesini kararlaştırdı. Türk Ocakları genel kâtibi Celâl Sahir Bey, İstanbul Vilâyeti'ne gidip "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyası için

283 Füsun Üstel, 1997, s. 240-241.

284 Füsun Üstel, 1997, s. 250.

285 "Yalnız Türkçe konuşmalı", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1928, aktaran "50 yıl önce Cumhuriyet", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1978.

izin isteyeceğini söyledi.[286] Türk Ocakları'nda düzenlenen bir sonraki toplantıda ise halka sadece Türkçe konuşulmasını tavsiye eden afişlerin tiyatro, sinema, otel, lokanta, gazino gibi umumi yerlere asılması teklif edildi. Cemiyet yakın bir tarihte azınlıklar arasında Türkçenin yaygınlaştırılması için azınlık cemaatler tarafından alınması gerekli önlemlerin tartışılacağı bir çaylı toplantı düzenleyeceğini, Türk ve yabancı uyruklu gazeteciler ile azınlık cemaatlerinin önde gelen kişilerini ve azınlık basını mensuplarını davet edeceğini bildirdi.[287]

Kampanyanın başlamasından bir süre sonra azınlıklar arasında bu baskıya karşı bir direniş başladı. Bu ya protesto mahiyetinde "Vatandaş Türkçe Konuş!" levha ve afişlerinin altında oturup Arapça, Boşnakça, Çerkezce, Ermenice, Yahudice veya Rumca konuşma, ya da afişleri yırtma şeklinde tezahür etti. Kadıköy ve Şirket-i Hayriye gemilerinin alt kat kamaralarına asılan "Vatandaş Türkçe Konuş!" levhaları yırtıldı. İki Yahudi bu levhaları yırtarken suçüstü yakalanıp mahkemeye sevk edildiler. *Cumhuriyet* levhaları yırtanları şu şekilde ikaz etti: "Bunlar hakkında ana dilimizi tahkir suçlarından Amerika'da olduğu gibi linç cezası yoktur, fakat levha koparanlara hatırlatalım ki, yakalandıkları zaman en azından mükemmel bir falaka yiyeceklerinden hiç şüphe etmesinler."[288]

"Vatandaş Türkçe Konuş!" hitabı bir tavsiyeden ziyade saldırıya uğrayıp hırpalanma ihtimalini içeren bir tehdit havasını taşıyordu. İki kişinin kendi aralarında Türkçe dışında bir dilde konuşmaları imkânsız hale geldi. Konuştukları an tehdit dolu bakışları üstlerinde hissetmeye başladılar.[289] Bu kampanya sırasında hakaretlere ve karalamalara uğrayan azınlıklar haka-

286 "La propagande pour la langue turque", *La République*, 26 Ocak 1928.

287 "L'usage de la langue turque", *La République*, 31 Ocak 1928.

288 "Vatandaş Türkçe konuş!", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1928, aktaran "40 yıl önce", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1967 ve *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1978 / "La diffusion de la langue turque", *La République*, 16 Şubat 1928.

289 "Les Israélites de Turquie et la langue Turque", *Paix et Droit*, yıl 14, sayı 6, Haziran 1934, s. 8-9. Bu makale Galata Yahudi okulu öğretmeni Elie Nathan'ın raporudur. (AIU arşivi, Turquie II C8, Elie Nathan'ın 25 Mayıs 1934 tarihli yazısı). Makale ile rapor tamamen aynıdır.

retlere karşılık verdiklerinde TCK'nın 159. maddesi gereğince "Türklüğü tahkir" suçundan mahkemeye verildiler. Mahkemeler Türklüğü tahkir ettikleri iddia edilen azınlık vatandaşlar aleyhine açılan davalarla dolup taştı. "Türklüğü tahkir" iddiasının son derece yaygınlaşması üzerine hükümet artık bunun bir iftira olduğuna kanaat getirdi ve bu maddeden dolayı dava açılmasına izin vermedi.[290]

Kampanya sırasında sık sık kavgalar meydana geldi. Kadıköy'e giden vapurdaki yolcular arasında bulunan ve kendi aralarında İspanyolca konuşan Yahudilere müdahale edip Türkçe konuşmalarını isteyen bir çocuk, Yahudiler tarafından dövüldü. Aynı nedenle Galata'daki bir otelde bir Ermeni bir Türkü bıçakladı.[291] Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti "Vatandaş Türkçe konuş!" ilânlarını yırtan iki Rum ve Yahudiyi mahkemeye verdi.[292] Tramvaylarda ve vapurlarda azınlıkların yabancı dilde gazeteleri okumaları engellendi, gazeteler ellerinden alınarak yırtıldı.[293] Kampanya sırasında yanlışlıklar da meydana geldi. Kendisine kaba bir şekilde müdahale edip Türkçe konuşmasını isteyen bir öğrenciyi döven Yahudi genç, götürüldüğü karakolda pasaportunu ibraz edip İtalyan uyruklu olduğunu kanıtlayınca serbest bırakıldı. Sivil kıyafetli bir Türk kurmay subayı bir yabancı subayla Almanca konuşurken bir askerî okul öğrencisi tarafından hakarete uğradı.[294]

---

290 Sabetay Leon, "Galut bueno no ay", *El Tiempo*, 4 Temmuz 1956. "Türklüğü tahkir" suçu birçok davanın açılmasına neden oldu. Örneğin Avram ve Mateo adlı iki film ithalatçısının ithal etmiş oldukları bir filmde oynayan köpeğin "Türk" adında olması dava açılmasına neden oldu. Davalılar daha sonra beraat ettiler. Film müsadere edildi. ("Filmdeki köpeğin adına Türk demişler", *Milliyet*, 29 Ekim 1929 ve "Türklüğü tahkir davası intaç edildi", *Milliyet*, 31 Ekim 1929).

291 Yakub Kadri, "Pour la propagation de la langue Turque", *Le Milliet*, 10 Nisan 1928 , AMA, 7 Mayıs 1928 tarihli ve 867.402/9 sayılı belge eki.

292 AMA, Review of the Turkish Press for the period February 9-22, 1928, 23 Şubat 1928 tarih ve 867.9111/211 sayılı belge, s. 8.

293 AMA, 7 Mayıs 1928 tarihli ve 867.402/9 sayılı belge eki, Ayaz İshakî, "Gayri Türkler nasıl Türkleştirilebilirler?", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1928, aktaran Füsun Üstel, 1997, s. 301-302.

294 "Les Israélites de Turquie et la langue Turque", *Paix et Droit*, yıl 14, sayı 6, Haziran 1934, s. 7-8. Bu makale Galata Yahudi okulu müdürü Elie Nathan'ın raporudur. (AIU arşivi, Turquie II C8, Elie Nathan'ın 25 Mayıs 1934 tarihli mektup).

İki genç askerî öğrencinin bir vapur yolculuğu sırasında kendilerinin de taraf oldukları bir tartışma ise şu şekilde cereyan etti:

"Etrafımızda kadınlı erkekli, her yaştan Musevî vatandaşlar. Bağıra bağıra, bizi hiç umursamadan, ellerini kollarını başımızdan aşırarak İspanyolca, Fransızca konuşuyorlar. Biz tam Anadolulu iki Mehmetçik kıyafetindeyiz. Harbiye talebesi olduğumuzu kimse bilemez ve inanamaz. O zamanlar da İstanbul'da bir 'Vatandaş Türkçe konuş!' modası çıkmış, vapurlarda, tramvaylarda her yere böyle afişler asılmıştı. Gayrımüslim vatandaşların böyle şamataları, aşırı tutum ve davranışları pek hoş görülmüyordu. Karşımda Mazhar'ın terlediğini, yavaş yavaş yüzünün kızarmasından tansiyonunun yükselmeye başladığını anlıyordum. Henüz 10-15 dakika geçmişti. Mazhar birdenbire ayağa fırladı, bütün gücüyle ve gür bir sesle, komut verir gibi gürledi:

'Vatandaş Türkçe konuş!'

Tısssss...??!! O havra gürültüsü bir an bıçakla kesilmiş gibi sustu. Bütün güvertedeki kalabalık dönmüş bize bakıyor, büyülenmiş gibi, ne olduğunu bilmeden. Birkaç saniye sonra, Mazhar'ı yalnız bırakmamak için ben de ayağa kalktım... En yüksek perdeden bir sesle:

- Vatandaşlar burası Türkiye ve burada Türkçe konuşulur! diye bağırdım.

Herkes susmuş olduğundan benim sesim daha net duyulmuş ve olayın sebep ve mahiyeti anlaşılmıştı.

Aradan bir dakika ve herkesin şaşkınlığı henüz geçmemişti. Yanımda oturan yaşlı Musevi vatandaş:

- Bravooo Kumandan! Aşkolsun sana! Çok iyi yaptın, sonra etrafındakilere bakınarak:

- Öyle değil miii?!!! Madem ki burası Türkiye'dir... sen de Türkçe konuşacaksın!!

Mazhar'ın sağında solundakiler de onu övüyorlar. Mazhar'ın hareketini tasvip ediyorlardı. Yavaş yavaş etraftan kalkıp gelenler oldu. Etrafımızda toplanmaya, bizi seyretmeye başladılar. Söze katılıyorlar, kadınlı erkekli hafiften konuyu tartışmaya başlı-

yorlardı. Kimi lehimizde kimi aleyhimizde görüşler ortaya atıyordu. 'Hamile bir kadın korkudan çocuğunu düşürebilir'miş?!

Nihayet herkes fikir birliğine varıyor, kadını erkeğiyle, yaşlısı, genciyle bize hücuma başlıyordu. Şaşırdık, daha fazla sertleşemedik. Neredeyse bizi dövecekler! Polis aradılar, yok! Bilet kontrol memuruna ve kaptana şikâyet ettiler. Kaptanı ikna ederek kendi yanlarına aldılar. Nihayet Beşiktaş iskelesinde vapuru biraz fazla bekleterek bizi polise teslim ettiler."[295]

Gazeteci Cihad Baban da benzeri bir olaya tanık oldu : "Bir gün Boğaziçi vapuru Boyacıköyü'nden kalktıktan sonra Boyacıköy'lü gençlerin bir adamı fena halde dövdüklerine şahit olmuştuk. Sonra öğrendik ki, ağzından burnundan kan gelecek kadar dayak yiyen bu adamın, veresiye mal vermek dolayısıyla bu hamiyetli görünen insanlardan alacağı varmış ve bir gün evvel onlardan alacağını istediği için, ertesi günü vapurda Türkçe konuşmadı diye dayak yiyormuş. O tarihlerde bu gibi hâdiseler birbirini kovalamıştı. Kocası ile konuşan bir kadının, hiç Türkçe bilmeyen bir ecnebinin, tecavüze uğradığını duymuştuk."[296]

Kampanya sırasında İzmir'de de olaylar meydana geldi. İki Yahudi kadın kendi aralarında İspanyolca konuşarak sokakta yürürlerken birkaç gencin kendilerine Türkçe konuşmaları için ikazda bulunmaları üzerine kadınlarla gençler arasında tartışma çıktı. *Hizmet* gazetesi bu olayı çarpıtıp yüzlerce Yahudinin Türk Ocakları önünde "Türkçe konuşmayacağız, sadece Rumca ve İspanyolca konuşacağız!" diye bağırdıklarını ve gösteri yaptıklarını ileri sürdü. İzmir Valisi'nin emriyle İzmir basınında yayımlanan bildiride, haberin tamamiyle asılsız olduğu, olayın bir öğrencinin İspanyolca konuşan Yahudi kadınlara Türkçe konuşmaları konusunda müdahale etmesinden doğan bir tartışmadan ibaret olduğu, toplanan kalabalığın polisin isteği üzerine dağıldığı ve Yahudilerin Türkçe konuşmayacaklarına dair beyanda bulunmadıkları bildirildi.[297]

---

295 Kenan Kocatürk, 1999, s. 53-54.

296 Cihad Baban, "Vatandaş Türkçe Konuş", *Ulus*, 4 Eylül 1960.

297 PRO, 22 Mart 1928 tarihli ve FO 371/13096/S4799/E1581/1223/44 sayılı belge.

İzmirli bir işadamının bu kampanya ile ilgili anıları ise şöyle:

"İzmir'i terk etmeyen ve yerli halkla beraber bir yaşamı kabul eden bu gayrimüslim kişilerin asimile edilebilmeleri için Türkçe konuşmalarının, önemi benimsenmişti. Bu sebeple gayrimüslimler (Rum, Ermeni ve Musevi yurttaşlarımız) ile levantenlerin (Avrupalı melezler diyelim) Türkçe konuşmalarının yaygınlaştırılması kampanyası yirmilerin sonu ve otuzların başında ciddi ciddi ele alınmıştı. İzmir ve İstanbul'da toplumun hareketli olduğu tramvay, vapur iskele ve benzeri yerlere 'Vatandaş Türkçe konuş' levhaları asılmıştı. Üç dört nesildir Osmanlı'da ve Anadolu'da yaşamış fakat hâlâ Türkçe konuşamayan yaşlı levanten kalıntısını hâlâ görmekteyiz. 'Vatandaş Türkçe konuş' levhaları bir Türkçe konuşma heyecanı yarattı. Türkçe konuşamayanlar ya gocundular ve Türkçeye yöneldiler veya 'artık Türkiye'de hayat bitti' dediler ve göçüp gittiler. Fakat pek azı Türkçe öğrenmeye ve konuşmaya direndiler. Hâlâ bu direnenlerden ihtiyarlamış tek tük levanten, Alsancak'da ve Karşıyaka'da yaşamaktadır."[298]

Bu kampanya, Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin adını toplum içinde duyurmaya ve kendi tanıtımını yapmaya yönelik olduğu izlenimini verdi. Azınlıklar bu kampanyadan çok tedirgin oldular, üyeleri bulundukları sosyal amaçlı uluslararası cemiyetlerde bile kendi aralarında Türkçe konuşmak için gayret ettiler. Türkçeyi az bilenler bile bozuk bir şiveyle Türkçe konuşmaya başladılar.[299]

Olayların meydana gelmesi üzerine basında gençlere ve halka itidal telkin eden ve gençlerin aceleci ve heyecanlı davranışlarını eleştiren yazılara da rastlandı.[300] Yunus Nadi on dört milyonluk bir Türkiye'de Türkçe konuşmayanların bir

---

298 Turan Muşkara, 1998, s. 10-11.

299 AMA, Review of the Turkish Press for the period January 26 - February 8, 1928, 9 Şubat 1928 tarih ve 867.9111/210 sayılı belge, s. 26-27.

300 "Les Israélites et la langue turque", *İkdam*'dan aktaran *La République*, 18 Mart 1928 / *Vakit*, 9 Nisan 1928, aktaran Henri Nahum, 1995, s. 460 ve Henri Nahum, 1997, s. 214.

avuç Yahudi ve Rumdan ibaret olduğunu hatırlattı. Afişleri yırtan kişilerin bir cemaat adına hareket etmediklerini ve bu davranışların sadece kendilerini bağladığını belirtti. Öğrencilere Türkçe konuşma meselesinde zorlayıcı önlemlere başvurmayıp hâdiseyi zamanın akışına bırakmalarını tavsiye etti.[301] *Akşam*, bu kampanya karşısında daha zorlayıcı önlemlerin alınmasını istedi. İlk önlem olarak, halkla ilişkide olan tüm memurların akıcı bir şekilde Türkçe konuşmalarının zorunlu olmasını talep etti. İkinci önlem olarak da azınlıklara kendi dillerini unutturacak bir şekilde Türkçe öğretilmesini istedi.[302] Yunus Nadi, tarafları teskin etmeye çalıştıktan sonra, kampanya sırasında iki Yahudinin bir Türkü dövmelerine dair olarak da Yahudilerin hadlerini ve Türk toplumu içinde nerede durduklarını bilmeleri gerektiğini berrak bir şekilde ifade etti:

"İki Yahudinin hususiyle mâ'sum bir millî meseleden dolayı bir Türk üzerine çullanıp onu bir güzel döğmüş olmaları efkâr-ı umumiyyemize garib görünmemek mümkün değildir. Hâdiselerin bu şekilde tecellisi ve hususiyle bu şekilde arzı elbette çok fenadır. Çünkü unsurdan unsura muhabbet yerine husûmet tevlid eder. Hakikat halde o münferid hadise ne şekilde tecelli etmiş olursa olsun tabiî Musevilerin Türklerle boy ölçüşmeye kalkmış olmaları şeklinde bir faraziyyeye ne imkân vardır, ne de cevâz. Şuradaki üç buçuk Musevinin Türk kütlesi içinde - kendileri ile boy ölçüşülmek meselesi tabiî hiç hatıra bile gelmeksizin - âdeta vucûdları ile adımları musâvi sayılacak bir kemiyyetten ibâret olduklarını herkes bilir."[303]

Cumhuriyet'de yayımlanan bir okur mektubunda "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyasının oldukça kaba bir şekilde yürütüldüğüne dikkat çekilerek azınlıklardan kalben ve ruhen Türk olmaları ve cemaat yaşamlarını tamamiyle değiştirmeleri

---

301 Yunus Nadi, "La généralisation de la langue turque", *La République*, 24 Şubat 1928.

302 AMA, Review of the Turkish Press for the period January 26 - February 8, 1928, 9 Şubat 1928 tarih ve 867.9111/210 sayılı belge, s. 26-27.

303 Yunus Nadi, "Vatandaş, kavga etme!" *Cumhuriyet*, , 5 Nisan 1928.

istendi.[304] Edirne mebusu Zeki Mesut (Alsan) Bey, Türkçe konuşmayan, dolayısıyla kendisini Türk gibi hissetmeyen ve kendi cemaatlerinin örf ve geleneklerini sürdüren vatandaşların, Türk ulusunun bütünlüğünü tehlikeye attıklarını belirtti. Vatandaşların Türkçe konuşmak zorunda olduklarını hissetmeleri gerektiğini, aksi takdirde devletin bunu millî birlik adına yapmak zorunda olduğunu yazdı. Türk Ocakları'na mensup gençlerin Türkçe konuşma kampanyasını destekleyen Zeki Mesut Bey, kampanyanın Türkçe konuşmayı mecbur kılacak bir kanun ile desteklenmesini istedi.[305]

Kampanya sırasında bu tür beklenmedik gelişmelerin olması üzerine Türk Ocakları Merkez heyeti, yaptıkları basın açıklamasında, meydana gelen olaylarla hiçbir ilgileri olmadığını ve herkesin Türkçe konuşması maksadına ulaşmak için şiddet ve zor kullanmayı tavsiye etmediklerini ve onaylamadıklarını açıkladı.[306]

Bu kampanyadan dolayı bunalan İzmirli Yahudiler şikâyetlerini devlet katında dile getirdiler. 1928 yılının ilkbaharında CHF yanlısı *Anadolu* gazetesi sahibi Haydar Rüştü Öktem, adını açıklamayıp kendisinden sadece "büyüklerimizden biri" ve "aziz misafir" diye bahsettiği bir kişiyle birlikte Karşıyaka'da bir evde misafirlikte iken lzmir Yahudi cemaatini temsilen Yahudi avukat ve tüccarlardan oluşan bir heyetin bu "aziz misafir"i ziyaret ettiğine tanık oldu. Heyette yer alan bir avukat, Haydar Rüştü Öktem'in ifadesiyle, "mahkeme karşısında davasını müdafaa ediyormuş gibi lüzumundan fazla bir serbestlikle" ve "delik deşik bir şiveyle yana yakıla" şöyle konuştu:

"Paşa Hazretleri! Biz sadık Musevî kullarınız vergimizi veririz seve seve. Her ne ki hizmet buyurursunuz, yaparız güle güle. Buna rağmen Paşamız, Türk gençleri bize rahat vermiyor-

---

304 AMA, 7 Mayıs 1928 tarihli ve 867.402/9 sayılı belge eki / Ayaz lshakî, "Gayri Türkler nasıl Türkleştirilebilirler?", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1928, aktaran Füsun Üstel, 1997, s. 301-302.

305 AMA, 2 Ağustos 1928 tarih ve 867.402/18 sayılı belge, Zeki Messoud, "La nation homogène", *Le Milliet*, 29 Temmuz 1928.

306 "Türk Ocakları merkez heyetinin tavzîhi", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1928.

lar. Türk Ocağı gençleri tramvaylarda, vapurlarda sokaklarda Yahudice konuşuyoruz diye bize hakaret ediyorlar. Her tarafa "Vatandaş Türkçe konuş!" levhaları asmışlar; nedir bu çektiklerimiz? Siz Paşa Hazretlerimizin bizi korumanızı Musevî cemaatı namına istirham ederiz."

Bu ricaya karşılık "aziz misafir" şu cevabı verdi:

"Türk gençlerinin hareketlerinde bir hakaret kasdi olmasa gerek. Onlar size asırlardan beridir ihmal ettiğiniz vazifenizi hatırlatıyorlar. Hükûmet size bütün vatandaşlardan ayrı hiçbir muamele yapmıyor. Vergi vermek, yurd işlerinde çalışmak size bir imtiyaz vermez. Bütün vatandaşlar vergi verir ve yurd işlerinde çalışır. Bunlar yapılması en tabiî ve mecburi olan vazifelerdir. Gözümüzden kaçmıyor ki sizlere Türk vatandaşı gözüyle bakarken bizlerden mütemadiyen uzaklaşmak çarelerini arıyorsunuz. Türkçe olmıyan dillerle konuşuyorsunuz, cemaat hayatı yaşıyorsunuz, ayrıca mektepleriniz, hastahaneleriniz var. Bu asırda cemaat hayatı yaşanamaz. Devlet içinde ayrı ayrı müesseseler olamaz. Şikâyet edeceğinize kusurlarınızı biliniz ve telâfi ediniz, sözünüzle, söyleşinizle ve her tavr-ü hareketinizle iyi bir Türk vatandaşı olunuz."[307]

"Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası sadece İstanbul ile kısıtlı kalmadı. Yahudilerin ve diğer azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları diğer kentlere de sirayet etti. Yoğun bir Yahudi nüfusuna sahip olan Edirne'de de bir kampanya başlatıldı. Bunun için heyetler kuruldu, duvarlara Türkçe konuşulmasını telkin eden afişler asıldı.[308] Bir afişin üzerinde Namık Kemal'in ünlü "Felek her türlü..." diye başlayan dizesi yer aldı. Altına "Aziz Türkiye'nin nimetlerinden istifade eden vatandaş. Menfaat ve saadetine iştirak ettiğin Türk gibi Türkçe konuş" yazıldı.[309] CHF Edirne il başkanı İbrahim Akıncıoğlu tarafından yayımlanan *Edirne*

---

307 Haydar Rüştü Öktem, "Yahudilere verilen bir öğüt", *Anadolu*, 23 Mart 1943. Haydar Rüştü Öktem ve *Anadolu* gazetesi hakkında bir inceleme için bkz Prof. Dr. Zeki Arıkan (Haz.) 1991.

308 "L'incident d'Andrinople", *La République*, 9 Nisan 1928 ve "La campagne contre les juifs en Turquie les incidents d'Andrinople", *Israel*, 4 Mayıs 1928, s. 2.

309 Oral Onur, "Trakya olayları hakkında", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1996, sayı 149, s. 259-260.

Milli Gazete'de çıkan bir makalede "vatanımızda oturup vatandaşlığın her türlü hukukundan müstefid olan (istifade eden), burada ticaret edip burada kazanan ekalliyetlerin biraz hüsnüniyet ibraz ettikleri taktirde" Türkçe konuşacaklarından emin olunduğu belirtilerek Edirne'deki azınlıkların da İstanbul'daki teşebbüslere benzer bir şekilde Türkçe konuşma konusunda birlikler kurmaları talep edildi.[310] *Edirne Postası* gazetesi ise çok daha tahrikkâr bir üslûp kullandı, "Ermeni, Rum ve bilhassa Musevilerin" Türkçe bilmelerine rağmen Türkçe konuşmamakta "ısrar ve inat" ettiklerini yazdı ve şu hatırlatmada bulundu:

"Vatandaşlık şartlarından biri de Türkiye'nin lisân-ı resmîsi olan ve her tarafında konuşulan Türkçe'yi bilmek ve konuşmaktır. Bunu vatandaşlığa kabul ettiğimiz kimselerin bilmesi icâp eder. Onlar bugünkü istirahat ve serbestîlerini, kazançlarını ve her şeylerini lisânını konuşmak istemedikleri Türklere medyûndurlar."

Edirne Postası daha sonra azınlıklara sert bir şekilde şu ihtarda bulundu:

"Efendiler; Türk genci bu memleketin halâs ve istiklâli için şu toprakları kanlarıyla sularken siz evlerinizde rahat rahat oturuyor ve esen rüzgârlara karşı istikâmet tayin ediyor, açıkçası kimin arabasına binerseniz onun düdüğünü öttürüyordunuz. Bugün Türk'ün kanı pahasına kazanılan bütün haklardan bizimle beraber istifâde ediyorsunuz. Malınız, canınız, rahatınız mü'min; kazancınız yolundadır. Bizim felâketlerimizle müteessir, saadetlerimizle mesrûr olacağınıza inanacak kadar gâfil değiliz; sizden fazla bir şey de istemiyoruz; fakat nezâket ve âlîcenâbı sû-i istimâl etmek bir hadd-i nâ-şinâslık ve küstahlık olur. Şurada burada "vatandaş" hitâbıyla Türkçe konuşmayı ihtâr eden levhaların yırtıldığını da işitiyoruz. Bunun bu derecesi herhalde iyi netîce vermez. Eğer Türkçe konuşmayacaksanız ve eğer Türklüğe ve onun lisânına hürmet etmeyecekseniz bu memlekette ne işiniz vardır, arzu ettiğiniz yere gitmekte serbestsiniz.

Son söz olarak deriz ki Türkçe konuşmağa mecbursunuz ve

---

310 "Vatandaş Türkçe konuş!", *Edirne Milli Gazete*, 23 Ocak 1928.

Türkçe konuşmayanlar bizden değildir ve bu memlekette de yaşayamazlar."[311]

Edirne'de yürütülen Türkçe konuşma kampanyasının ateşli taraftarları özellikle öğrenciler oldu. Edirne'deki kampanya diğer kentlere göre çok daha şiddetli bir düzeyde ve antisemit bir havada sürdü. "Vatandaş Türkçe Konuş!" levhalarının altlarına tehdit yazıları da eklendi. Türkçe konuşmayanların Türkiye'den kovulacakları ve rahat bir hayat sürdürmelerine izin verilmeyeceği ifade edildi. *Pesah* bayramının kutlandığı günlerde bu bayramda yenilmesi şart olan hamursuzun pişirilmesine izin verilmedi. Camilerde verilen bazı vaazlarda halkın Yahudi esnaf ve tüccarları boykot etmesi istendi. Bu gösterilere genç öğrencilerin katıldığını gören Edirne Valisi öğrencilere nasihatlerde bulundu ve afişleri sokaklardan kaldırttı. Bazı öğretmenlerin direnişleri üzerine afişler tekrar yapıştırıldı. Polis duruma müdahale ettiğinde direnişle karşılaştı. Bu gelişmeler üzerine olayların elebaşları tutuklandılar. Üç yüz kadar öğrenci tutukluların bulunduğu karakol önünde gösteri yapmak istedi. Olayların gelişmesi üzerine Dahiliye Vekâleti valilere, olayların üzerine hiç tereddütsüz gidilmesini, huzurun sağlanması için kışkırtıcıların yakalanıp Cumhuriyet Savcıları'na teslim edilmesini emretti. Maarif Vekâleti de öğrencilere ve öğretmenlere bu tür olaylardan uzak durmalarını tavsiye etti. Olaylar basın tarafından eleştirildi ve suçluların yargılanmaları istendi. Tahrikçi yayınlarıyla olayları kışkırtan *Son Saat* ve *İkdam* gazeteleriyle olayların meydana gelmesine neden olan Edirne Maarif Vekâleti İlköğretim müfettişi Halid Bey hakkında Edirne Cumhuriyet Savcılığı nezdinde suç duyurusunda bulunuldu. Halid Bey vekâlet emrine alındı.[312] Kampanya sırasında Edirne Yahudi cemaatine ait bir dernek sadece Türkçe konuşma kararı aldı.[313]

---

311 M(im) Hâlid, "Türkçe mecburiyeti", *Edirne Postası*, 22 Mart 1928.

312 "Edirne hadisesinin mahiyeti", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1928 / "La campagne contre les juifs en Turquie les incidents d'Andrinople", *Israel*, 4 Mayıs 1928, s. 2 / AMA, 7 Mayıs 1928 tarihli ve 867.402/9 sayılı belge.

313 AMA, Review of the Turkish Press for the period February 9-22, 1928, 23 Şubat 1928 tarih ve 867.9111/211 sayılı belge, s. 8.

Edirne'deki bu olaylar üzerine hükümet İstanbul gazetelerini ikaz edip Edirne öğrencilerinin davranışlarını cesaretlendirecek yazılar yayımlamamalarını istedi. Basının bu olaylar karşısındaki tavrı hükümetin telkinleri doğrultusunda oldu. *Milliyet*, Türkçenin yaygın bir şekilde konuşulması için kaba kuvvetin kullanımını teşvik eden aşırı unsurları onaylamadı ancak Türkçe konuşmama konusunda azınlıkların gösterdikleri inatçı tavrın bu olayların meydana gelmesine neden olduğunu yazdı. *Vakit* ise "Vatandaş Türkçe konuş!" hareketi başladığında güdülen amacın takdire şayan olmasına rağmen bu hareketin şimdi halkın güvenliğini tehlikeye sokan bir tehdit haline dönüştüğüne, dahası istenen sonucu vermeyip Türkiye'de fanatik bir milliyetçilik akımının mevcut olduğunu söyleyen yurt dışı çevrelere propaganda malzemesi oluşturacağına dikkati çekti. *Vakit*'e göre Türk Ocakları'nın da belirttiği üzere Türkçenin konuşulması konusunda vatandaşı ikna etmenin tek yolu bir kültür seferberliği ilân etmek idi.[314] Basının kampanyayı eleştiren bir tavır alması üzerine Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, basına yolladığı açıklamada bu tavır karşısında hayret ettiğini söyledi ve çalışmalarına aynı hız ve heyecanla devam edeceğini belirtti.[315] *Edirne Postası* ise polisin müdahale edip afişleri kaldırmasını kınadı, teessürlerini dile getirdi ve "kırılan Türk'ün ibret-i nefs-i millisidir" diye yazdı.[316]

Edirne olayları üzerine Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) *Milliyet*'in Fransızca baskısında yazmış olduğu başyazıda "bizim kanaatimize göre bu meselelerin bugünkü boyutuna ulaşmasına neden olanlar esas olarak gayrimüslim Türklerdir" tespitini yaptıktan sonra yazısına şöyle son verdi:

"Birkaç yıl önce bir Yahudi bana bizi şu anda ilgilendiren bu mesele için şunları söylemişti: "Henüz Türkçe konuşmanın gerekliliğini hissetmedik. Çocuklarımız ticarette kullanılan Fransızca ve İngilizceyi konuşmaktadırlar. Hizmetçilerimiz Rum oldukları ve Türkçe bilmedikleri için onlarla Rumca ko-

---

314 AMA, 11 Nisan 1928 tarihli ve 867.402/8 sayılı belge.

315 "Vatandaş Türkçe konuş!", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1928.

316 M(im) Hâlid, "Hayret", *Edirne Postası*, 8 Nisan 1928.

nuşuyorlar." Türk dilinin kullanımının genelleştirilmesi için tek yol Türkçeyi faydalı ve gerekli kılmaktır. Galata'daki malî kuruluşlar ticari muamelelerini yabancı bir dilde yaptıkları, borsa acentaları Rumca, Ermenice ve İspanyolca deyimlerden oluşan tuhaf bir lehçe kullandıkları sürece tramvaylarda, vapurlarda veya kahvelerde halkı Türkçe konuşturmak için sarf edilecek tüm gayretler nafile olacak ve istenilen sonuca ulaşılmayacaktır."[317]

Bu gergin ortamda Türkçe konuşulmasını zorunlu kılan ve buna uymayanlara cezaî müeyyide getiren bir kanun tasarısının TBMM'ye sunulması öngörüldü ancak bu gerçekleşmedi.[318]

1928 yılının Ocak ayında başlayan bu kampanyanın hızı Nisan ayında yavaşladı, ancak Rumlar ve Yahudiler vapurlarda Rumca ve İspanyolca konuşmaktan kaçınmaya devam ettiler. Türk Ocakları, Nisan ayının başlarında bu kampanya sırasında şiddetten kaçınılması gerektiğini bildiren bir beyanatta bulundu. Türk Ocakları'nda yabancılar ve azınlıklar için Türkçe dersleri de verilmeye başlandı.[319] Kampanya azınlıkları tedirgin etmişse de onların Türkçe konuşmaları konusunda fazla etkili olmadı. Bir gazeteci dönemin havasını şöyle nakletti: "Levhalar bir müddet tramvaylarda asılı kaldı. Hiçbir Musevi vatandaş bu levhalardaki ihtara ehemmiyet vermedi, yine bildiğini söylemekte devam etti, zaten o tarihlerde kısmen Musevilerin elinde olan tramvay şirketi de umumun bu lakaydiyesinden istifade ederek levhaları bir gün ortadan kaldırdı."[320] "Vatandaş Türkçe konuş!" hareketi aniden başladığı gibi, bir kötü rüyanın sona erişi misali esrarengiz bir şekilde aniden sona erdi. Bir sabah sokağa çıkan insanlar bütün pankart ve afişlerin kaldırılmış olduklarını hayretle gördüler. Sokaklarda yürüyen azınlıklara artık hiç kimse sataşmadı, tehdit dolu bakış-

---

317 Yakub Kadri, *Le Milliet*, 10 Nisan 1928 , AMA, 7 Mayıs 1928 tarihli ve 867.402/9 sayılı belge eki.

318 "L'emploi exclusif de la langue Turque en territoire turc", *La République*, 6 Ekim 1928.

319 PRO, 18 Nisan 1928 tarihli ve FO 371/13096/E2120/1223/44 sayılı belge.

320 Selim Sabit, "Vatandaş Türkçe yaz!", *Tasviri Efkâr*, 3 Haziran 1940.

lar ve hakaretler savurmadı.[321]

Kampanya sona ermiş olmasına rağmen resmî makamların yabancı dillerin yazılıp konuşulmasına karşı duydukları derin husumet devam etti. Bu husumet öyle bir hal aldı ki sınır kapılarındaki pasaport denetim memurları Türkiye'yi ziyaret etmeye gelen yabancıların doldurmak zorunda oldukları pasaport formunun Fransızca doldurulmasına dahi tahammül edemediler ve yabancıların Türkçe bilmemelerini dikkate dahi almadan formları Türkçe doldurmalarında ısrar ettiler.[322]

Kamuoyuna "Lotus Davası" diye mal olan olaydan sonra halk arasında Fransızca son derece gözden düştü ve hakir görülen bir dil haline geldi.[323] Biraz da bu nedenle Alyans okullarında Fransızca öğrenmiş bulunan Yahudiler toplumsal ve ticari yaşamlarında Fransızca konuştuklarından sürekli eleştirildiler ve taciz edildiler. Böyle bir korku ve baskı havasının hâkim olduğu bir ortam dehşet verici söylentiler üretmeye elverişli olur. Böyle söylentilerin birinde küçük bir köyün polis amirinin emrindeki emniyet güçleriyle birlikte bir *Yom Kipur* günü köyün sinagoguna saldırıp *Sefer Tora*'yı yerinden söküp çıkardığı sandalyeleri tahrip ettiği ileri sürüldü. Polis amiri köyden ayrılırken Yahudilere bu olaydan bir tek kelime bahsetmemelerini tembih etti ve aksi takdirde hepsini köyden kovmakla tehdit etti.[324]

---

321 "Les Israélites de Turquie et la langue Turque", *Paix et Droit*, yıl 14, sayı 6, Haziran 1934, s. 7-8.

322 Gerschon Agronsky, "Democracy under Kemal Pasha", *The Menorah Journal*, Mart 1928, s. 293-295.

323 Lotus Davası: *Bozkurt* adlı Türk vapuruyla *Lotus* adlı Fransız posta vapuru 2 Ağustos 1926 günü Marmara Denizi'nde Adalar önünde çarpıştılar. *Bozkurt* battı, *Lotus* Tophane önlerine çekildi. Kazayla ilgili olarak İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nda açılan davaya Fransız hükümeti itiraz etti. Türkiye konuyu Adalet Divanı'na götürdü. Çözüme bağlanması istenilen anlaşmazlık şu soruyla formüle ediliyordu: "Türkiye, Fransız kaptanı Jean Demons hakkında kovuşturma açmakla milletlerarası hukuka aykırı bir davranışta bulunmuş mudur?" Adalet Divanı'nın bu soruya cevabı "Hayır!" oldu. (*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 2, s. 528).

324 Gerschon Agronsky, "Democracy under Kemal Pasha", *The Menorah Journal*, Mart 1928, s. 293-295.

d) Yahudi Aydınları ile Yahudi Basının Tavrı

Kamuoyunun azınlıklara ve özellikle Yahudilere karşı böylesine katı tavır aldığı bir ortamda isimleri kamuoyuna mal olmuş Yahudi aydınlar cemaati savunmaya çalıştılar. Avram Galanti bu maksatla 1928 yılında *Türkler ve Yahudiler* adlı kitabını yayımladı. Amerikan kaynaklarına göre Galanti kitabı yayımlarken iki amaç güttü. Kitabın birinci amacı kamuoyu nezdinde kendi kişisel prestijini yükseltmek, ikinci amacı ise Elza Niyego cinayeti ile İspanya'ya sadakat beyan eden bir telgrafın gönderildiği iddiasının kamuoyunda yarattığı olduğu gerginliği yok etmek, geçmişteki iyi ilişkileri hatırlatıp Türklerle Yahudileri birbirlerine yaklaştırmaktı. Ancak bu tür çabalarla kamuoyunu etkilemek pek mümkün olmadı. Dönemin Amerikan Büyükelçiliği'ne göre ülkenin hâkim unsuru olan Türkler azınlıklara karşı şoven bir yaklaşım sergilemekte ısrar ettikleri sürece gayrimüslimler için içinde bulundukları durumu iyileştirebilecek bir şey yapmak mümkün değildi. Durumu iyileştirmek için yapabilecekleri tek şey Türklere en bayağı bir tarzda dalkavukluk yapmak idi. Kamuoyu azınlıkların Türklerle yakınlaşmak için sarfettikleri gayretleri, Müslümanlarla aynı eşit haklara sahip olan gayrimüslim yurttaşların Müslüman yurttaşlara dostane yaklaşımları olarak değil, gizli amaçlarını yerine getirmek için yeterli güce sahip olmayan düşmanların bu amaçlarını sahte davranışlarla gerçekleştirmek için yaptıkları girişimler olarak yorumladı.[325]

Aynı yılın Mart ayında Herman Spierer Tütün Şirketi'nin temsilcisi olan işadamı Moiz Kohen, Tekin Alp adıyla Türk Ocakları başkanlığına ithaf ettiği *Türkleştirme* kitabını yayımladı. Moiz Kohen kitabında Yahudiler dahil olmak üzere, etnik ve dinî azınlıkların nasıl Türkleştirilebileceklerini açıkladı. Bunun için de Ziya Gökalp'ın "tek dil, tek ülkü, tek hars" ilkelerini savundu. Tekin Alp, Yahudilerin Türkleşme-

---

325 AMA, Review of the Turkish press for the period July 26 - August 8, 1928, 9 Ağustos 1928 tarih ve 867.9111 sayılı belge /228, s. 5.

leri için öngördüğü uygulama esaslarını, Hazreti Musa'nın On Emir'inden esinlenerek, Evâmir-i Aşere olarak adlandırdı ve şöyle sıraladı:

"1- İsimlerini Türkleştir.

2- Türkçe konuş.

3- Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku.

4- Mekteblerini Türkleştir.

5- Çocuklarını memleket mekteplerine gönder.

6- Memleket işlerine karış.

7- Türklerle düşüp kalk.

8- Cemaat ruhunu kökünden sök.

9- Millî iktisâd sahasında vazife-i mahsusânı yap.

10- Hakkını bil."[326]

Tekin Alp'ın kitabının yayımlanması üzerine siyasi çevrelerin bazı önemli adları, azınlıkları meydana getiren ana unsurun din olmaması gerektiğini ve Yahudilerin Türkleşmelerinin Müslüman Türkler ile Yahudiler arasındaki iktisadî, kültürel ve toplumsal ilişkilerin gelişmesine bağlı olduğunu ifade ettiler.[327] *Milliyet* gazetesi, Kars mebusu Ahmet Ağaoğlu, Sivas mebusu ve *Akşam* gazetesi başyazarı Necmeddin Sadak, Darül-fünûn Edebiyat Fakültesi reisi Fuad Köprülüzâde, *Cumhuriyet* başyazarı Yunus Nadi, şair Celâl Sahir gibi dönemin önde gelen isimleri Tekin Alp'ın kitabını sitayişle övdüler.[328] Tekin Alp'ın kitabı sadece sitayişle övülmedi, bazen de eleştirildi. *Vakit* gazetesi Tekin Alp'ın Evâmir-î Aşere'sinde yer alan "millî iktisad sahasında vazife-i mahsusânı yap" emrinin, "kasanın anahtarlarını unutma" şeklinde çevrilebileceğini belirtti. "Türk adları taşıyan fakat ticaret, sanayii ve malî alanlarda hâkim bir Yahudi cemaati bugünkü durumundan daha canlı, hareketli ve daha çok çekinilmesi gereken bir cemaat olmayacak mı?" diye sordu. *Vakit* sonra şu eleştiride bulundu: "Moiz Kohen dindaşlarına 'hakkını bil' derken cemaatin organik statüsünü mü hatırlatmak istiyor? Türk'ün haklarından faydalan-

326 Tekin Alp, 1928, s. 63-65.

327 Henri Nahum, 1995, s. 42.

328 Tekin Alp, 1928, s. 78-98.

mak için sadece Türk olduğunu söylemek yeterli değildir, bunu olaylarla da kanıtlamak gereklidir."[329]

Vakit'te yayımlanan bu yazı üzerine *Akşam*, Tekin Alp'e bu konudaki fikrini sordu. Tekin Alp bunun üzerine şu cevabı verdi:

"Yahudilerin üstlendikleri iktisadî rol tüm dünyada çok önemlidir. En büyük Alman, İngiliz, Fransız ve Amerikan kapitalistleri onların içinden çıkmadı mı? Dünyadaki en önemli piyasalar onların ellerinde değil mi? Dindaşlarımı iktisadî sahada görevlerini yapmaya davet ederken 'iyi bir vatansever olarak anavatanınızın menfaati için görevinizi yapın' demek istedim. Bu görevin özel veya belli bir niteliği yoktur. Dahası 'hakkını bil' dedim. Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilât-ı Esasiye'si Yahudi asıllı vatandaşlarına Müslüman asıllı vatandaşlara tanıdığı aynı hakları tanımaktadır. Hiç kimse o hakları bizden alamaz. Biz Türküz. Kanun ayırımcılık yapmaz. Aynı hürriyetten ve aynı haklardan faydalanıyoruz. Bu nedenle bu hakları günümüzde geçmişte olduğundan daha fazla bilmemiz lazım. Ülkemizin işleriyle ilgilenmek, gerçek bir vatansever gibi hissetmek ve düşünmek ve ortak anavatanımızın inkişafı ve mutluluğu için katkıda bulunmayı hiçbir zaman reddetmemek, bu bizim programımızdır!"[330]

Tekin Alp Yahudiler arasında Türk dilini ve kültürünü yaygınlaştırma amacını güden Millî Hars Birliği'nin kuruluşunda da yer aldı. Tekin Alp'ın kitabını yayımladıktan hemen sonra 10 Mart 1928 tarihinde kurulan bu cemiyetin kurucuları arasında Tekin Alp'ten başka Yahudi cemaatinden Nesim Mazliah, Dr. Samuel Abravaya, Türklerden ise Hasan Reşit, Edip Servet (Tör) ve Yunus Nadi gibi kişiler yer aldı. Bu kuruluş münasebetiyle Tekin Alp'ın Evâmir-i Aşere'si kartlar üzerine yazılıp Yahudi vatandaşlar arasında dağıtıldı.[331] Bu birliğin

---

329 *Vakit*, 11 Mart 1928, aktaran Henri Nahum,1995, s. 421-422.

330 *Akşam*, 11 Mart 1928 aktaran AMA, 14 Mart 1928 tarihli ve 867.4016/1004 sayılı belge.

331 Jacob M. Landau, 1996, s. 20 ve "Millî Kültür Birliği", *Cumhuriyet*, 10 Mart 1928, aktaran "40 yıl önce", *Cumhuriyet*, 10 Mart 1967.

kurulmasından kısa bir süre sonra da Ankara Yahudileri bir Yahudileri Türkleştirme Cemiyeti kurdular.[332] Millî Hars Birliği'nin kurulması üzerine *Akşam* gazetesi Tekin Alp ile bir röportaj yaptı. Tekin Alp kendisine Yahudi adlarının Türkleştirilmesinin mümkün olup olmadığını soran gazeteciye şu cevabı verdi: "Neden olmasın? Türk olmak için bir Türk adının olması gerekir; bu elzem bir şarttır. Diğer ülkelerde Yahudiler adlarını millileştirmişlerdir, Moşe veya Moiz yerine Musa, Şlomo veya Salamon yerine Selim diye çağrılmanın ne zararı var? Adları Türkçeleştirirken artık çocuklara saf Türk adları verilmelidir. Meselâ benim adım artık Moiz Kohen değil, Musa Tekin Alp'tir". Gazetecinin "sinagoglarda duaların Türkçe okunmaları mümkün olacak mı?" sorusuna, "Tabiî ki, buna hiçbir dinî engel yoktur. Türkçe söylenen dualar Yahudileri Tanrı'ya daha da yaklaştırırken aynı zamanda onları ülkelerine de daha yakınlaştıracaktır" cevabını verdi. Gazetecinin "millî kültürün yaygınlaştırılması konusundaki tasarılarınız nedir?" sorusuna cevaben de Millî Hars Birliği'nin esas amacının Türk dilinin yaygınlaştırılması olduğunu, gerekli olduğu takdirde Hukuk Fakültesi öğrencilerinin kurdukları cemiyetle de işbirliğinde bulunabileceğini belirtti. Tekin Alp, Yahudilerin Türkçe konuşmamaları konusunda basının etkisini de şu şekilde değerlendirdi:

"Unsurların Türkleştirilmeleri ve kaynaştırılmaları birçok şekilde olabilir. Gece dersleri düzenlemekteyiz. Birlik dışından da işbirliğine ihtiyacımız var. Basının bizim Türkleştirme gayretlerimize çok faydalı katkısı olabilir. Yahudilerin çoğunluğu Türkçeyi kötü şiveyle konuşmalarından ötürü mizah dergilerinde alay konusu olduklarından umumi yerlerde, yani tramvaylarda, vapurlarda Türkçe konuşmaktan utanıyorlar. Bu dergiler yayımladıkları karikatürler ve fıkralarla Yahudilere eziyet ediyorlar. Diyeceksiniz bu mizah dergileri Anadolu köylüsüne de aynı şeyi yapıyorlar, ancak bu kendileriyle alay edildiğini gören Yahudilerin onurlarının rencide edilmesini önlemiyor.

---

332 "La société Turquisation des Juifs", *La République*, 31 Mart 1928.

Bu nedenle Yahudiler kendileriyle alay edilmemesi için hiç Türkçe konuşmamayı tercih ediyorlar."[333]

El Tiempo gazetesinin sahibi ve başyazarı David Fresko, Moiz Kohen'in kitabında yer alan Evâmir-i Aşere'yi eleştirdi. David Fresko Yahudilerin Türk toplumuna asimile olabilmeleri için önlerinde bulunan engellerin kaldırılmasının şart olduğunu yazdı. Fresko bunun tam zıttı bir davranış görüldüğünü ve toplumla bütünleşmek isteyen Yahudilerin Türk toplumundan itildiklerini, yabancı olarak görüldüklerini, halkın duygularına tercüman olduğuna inanılan basının neredeyse sürekli olarak Yahudilere karşı kuşku ve nefret duyguları beslediğini yazdı. Fresko adını belirtmeyip "popüler bir gazete" olarak atıfta bulunduğu bir gazetenin Yahudilere sürekli saldırdığını, bu saldırılardan Yahudilerin onurlarının zedelendiği ve daha da önemlisi Türkleşme şevklerinin kırıldığını belirtti. Fresko Tekin Alp'ın on emrini tek tek eleştirdikten sonra Yahudi halkına hitaben yazılmış olan Evâmir-i Aşere hakkındaki fikrini şöyle ifade etti: "Tekin Alp'in haklarını bilmeyen cahil ve bilgisiz bir kitleye seslendiği izlenimi ortaya çıkmaktadır". Bu on emre rağmen Yahudilerin Türkleşmeleri gerçekleşmediği takdirde bunda Yahudilerin kabahatli oldukları izleniminin yaratıldığını da sözlerine ekledi. Türkiye Yahudilerinin haklı olmalarına rağmen haksız bir konuma sokuldukları için bu tespitlerin çok talihsiz bir durumu ortaya koyduğunu belirtti. *El Tiempo* Tekin Alp'in bilgisini ve belagatını Yahudiler hakkında olumsuz izlenimler taşıyan Türklerin fikirlerini değiştirme yolunda kullanmasını tavsiye etti.[334]

Moiz Kohen'in kitabına bir diğer eleştiri Dâr-ül-fünûn'da sosyoloji dersleri veren Max Bonnafous'dan geldi. Max Bonnafous azınlıklar ile Türk ulusu arasında meydana gelmesi istenen dil birliğinin bir ruh birliği ile taçlanması gerektiğini sa-

---

333 "Yahudi vatandaşlarımızın muhteşem bir teşebbüsü", *L'Akcham*, 10 Mart 1928, aktaran AMA, 14 Mart 1928 tarihli ve 867.4016/1004 sayılı belge.

334 "La situation des juifs en Turquie", *Paix et Droit*, Mayıs 1928, s. 6-7. Söz konusu yazının çevirisi *L'Akcham*'ın 29-30-31 Mart 1928 tarihli nüshalarında yer aldı ve *Paix et Droit* tarafından alıntılandı.

vundu. Ruh birliğinin gerçekleşmesi için sadece iki tarafın iyi niyetinin yeterli olmadığını, hükümetin verdiği demeçlerle ve olaylar karşısında takındığı tavırlarla Müslüman ve gayrimüslim yurttaşlar arasında hiçbir fark gözetmediğini göstermesi gerektiğini vurguladı.[335]

Evâmir-i Aşere'de yer alan, Yahudilerin sinagoglarda Türkçe ibadet etmeleri şartı cemaat içinde büyük tepkiye yol açtı. Moiz Kohen gerek Türkler ve gerekse Yahudiler tarafından "Türk'ten daha çok Türk olmaya çalışan" biri olarak görüldü.[336] Fikrine başvurulan Hahambaşı Becerano, Tevrat'ın İbranice dışında başka bir dilde okunamayacağını belirtti. Hahambaşı Becerano, buna karşılık Türkçenin sinagoglarda kullanılabileceğini ve kendisinin de hahamlara Türkçe konuşmalarını bildirdiğini söyledi.[337] Bu tepkiler üzerine Tekin Alp Evâmir-i Aşere'sinin üçüncüsünde "duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku" tavsiyesinde bulunduğunu, Tevrat'ın ve duaların bir kısmının sadece İbranice okunabileceklerini de idrak ettiğini belirtti. Ancak bu duaların yanı sıra dinî bayramlarda terennüm edilen dinî musikinin birçok ülkede yerel lisanda, Türkiye'de ise İspanyolca icra edildiğini, bu tür musiki için İspanyolca yerine Türkçenin kullanılabileceğini söyledi.[338] Tekin Alp'in aşırı Türkçü tavrı ne Yahudiler ne de Türkler tarafından benimsendi. Mizah gücüne sahip Türkler, Yahudiler arasından yeni bir Musa'nın ortaya çıkıp gözden geçirilmiş yeni bir "On Emir"i vaaz etmesinden ve pek az Türkün taşıdığı Türkçü bir ad ve soyad benimsemiş olmasından dolayı pek eğlendiler.[339] Bir yabancı gözlemciye göre de, Tekin Alp'in hazırlamış olduğu Evâmir-i Aşere Türkiye Yahudilerini neredeyse kimliklerinden utanacak bir duruma soktu

335 Max Bonnafous, "Les minorités et l'emploi de la langue Turque", *Le Journal d'Orient*, 5 Nisan 1928.

336 AMA, Review of the Turkish press for the period March 8 - March 21, 1928, s. 6, 867.9111/214.

337 "En quelle langue doit-on faire la prière dans les synagogues?", *La République*, 15 Mart 1928.

338 "Le décalogue de turquisation", *La République*, 16 Mart 1928.

339 PRO, 18 Nisan 1928 tarih ve FO 371/13096/E2120/1223/44 sayılı belge.

ve Yahudi olma onurunu ayaklar altına aldı.[340]

Türk Yahudi basınından *El Tiempo* ve *El Telegrafo* gazeteleri yayımlarıyla basının Yahudilere karşı sürdürdüğü sözlü saldırı ve hakaret kampanyasına karşı koydular. Aynı zamanda toplumsal olaylar karşısında Yahudilerin Türklerle aynı hislere ve reflekslere sahip olduklarını ispat etmeye çalıştılar. Bu gazeteler Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiş olan Türklere en iyi şekilde yardımcı olunması için Yahudi halkına çağrıda bulundular. *El Telegrafo* millî bayram günleri, Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelişi gibi olaylara gazetenin ilk sayfasında yer verdi. Bu gazeteler Yahudi cemaatinin Türkiye'ye sadakati konusunda basının yöneltiği haksız suçlamaları çürütmeye çalıştılar. Bu çaba sırasında siyonizmi sadece dinî bir his olarak ifade ettiler, hatta yazılarında siyonizmi toptan red eden düşüncelere yer verdiler.[341]

İkdam, Bursa Yahudilerinin Kurtuluş Savaşı sırasında üstlerine düşen görevi yerine getirmediklerini yazdı. Bunun üzerine Bursa cemaati başkanı Kemal Levi, *İkdam*'a yolladığı mektubunda ikisi kendi ailesinden olmak üzere Bursa cemaatine mensup on bir kişinin Kurtuluş Savaşı'nda şehit olduklarını, kendisinin de orduda hizmet ettiğini bildirdi. Bursa cemaatinin tamamının savaşa katılmadığını, ancak savaşın bitiminden sonra cemaatin, nüfusuna oranla yüksek sayılabilecek bir bağışta bulunduğunu yazdı. *El Tiempo*, Türkiye'nin de içinde yer aldığı yeni kurulmuş devletlerin, kendi millî azınlıklarının haklarını teminat altına alacak olan yasa hükümlerini kabul edeceklerini garanti etmelerinin sağlanması için güçlü devletlerle Milletler Cemiyeti'nin duruma müdahale etmesini istedi. *Tanin*, sürekli olarak azınlıkların kendi kültürlerinden vazgeçmeye niyetli olmadıklarını ve içten içe Türklere karşı bir nefret duyduklarını ileri sürerek Türkiye'den sınır dışı edilmelerini istedi. *El Tiempo*, bu tür saldırgan yazılara azınlıkların ko-

---

340 Alfred Berl, "Le judaisme en Turquie", *Paix et Droit*, Mayıs 1928, sayı 5, s. 1-2.

341 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zemanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice).

runmaları için Batılı ülkelerin Türkiye'ye müdahale etmelerinin gerekli olduğunu yazarak cevap verdi. *El Tiempo* ve *El Telegrafo*, Türkçenin Yahudiler tarafından ana dil olarak kullanılmasını kabul ettiler. Yahudi cemaatinin Türkçeye uyum sağlayabilmesi için zamandan başka bir şeye ihtiyaç olmadığını savundular. Hahambaşı Becerano, *El Tiempo*'ya verdiği demeçte Türkçenin Yahudilerin ana dili olacağını ümit ettiğini, bunun on, on beş yıl gibi bir zaman alacağını, Talmud'un da Türkçeye çevrilme imkânlarının araştırıldığını belirtti. Yahudi dininin kutsal kitaplarının Türkçeye çevrilmeleri halinde Yahudilerin Türkçeyi öğrenmeye daha çok heves edeceklerini ifade etti. Yahudi basını İbranice ve İspanyolcadan vazgeçmeye razı oldu ancak Türkçenin yanı sıra Fransızcanın kullanılmasına izin verilmesini istedi. *El Tiempo*, İbranicenin sadece dinî metinlerde kullanılan bir dil olup Yahudilerin ana veya millî dili olmadığını vurgulayarak Türkçenin yanı sıra İbranicenin Yahudilerin ikinci dili olması teklifine şiddetle karşı çıktı. *El Tiempo*, Yahudilerin İspanyolca konuşmalarından ötürü özür diledi. Bu dilin Türkiye Yahudileri tarafından günlük konuşmalar için kullanıldığını, ana dil olarak kabul edilmekle birlikte asla millî dil olmadığını yazdı ve bazı tarihi gerçekleri hatırlattı: "Yahudiler İspanya'dan kovulduktan sonra yerleştikleri Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi cemaat hayatlarını diledikleri gibi yaşadılar ve geleneklerini ve dinlerini koruma hürriyetinden faydalandılar. Bundan dolayı da dörtyüz yıldan beri İspanyolca konuşmaya devam ettiler." *El Tiempo* İspanyolcanın görevini tamamlamış olup yerini yakın bir zamanda Fransızcaya bırakmak zorunda olduğunu belirtti. Yahudi basını ayrıca Türkiye Yahudilerinin Alyans okullarının kapatılma ihtimali karşısında hissettikleri endişeyi ve memnuniyetsizliği de dile getirdi.[342]

342 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice).

e) İzmir Yahudilerinin Türkçe Konuşma Kararı Almaları ve Yankıları

"Vatandaş Türkçe konuş!" hareketi, başladıktan bir süre sonra ilk hızını kaybetti, ancak buna rağmen konu hiçbir zaman kamuoyunun gündeminden tamamiyle düşmedi. Bu hareket başladığında hiç kimse bunun 1940'lı yıllara kadar kamuoyunun ve basının gündemini ağırlıklı bir şekilde işgal edeceğini düşünmedi. Hukuk Fakültesi öğrencilerinin başlatmış oldukları "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyasına benzer örgütlü bir harekete bir daha rastlanmamasına rağmen, basın her vesileyle mağaza adlarının Türkçe yazılmamış olmasından, sinema ilânlarının Fransızca olmasından şikâyet etti ve belediyenin önlem almasını talep etti.[343] Azınlıkların kendi dillerinde ve yüksek sesle konuşmalarından şikâyet etti.[344] Balkan Yahudileri arasında tanınmış bir gazeteci olan Samuel Halevi Türkleştirme siyaseti nedeniyle Türkiye Yahudilerinin eziyete uğradıklarını yazıp bu durumu protesto ettiği için askerî muhafızların gözetiminde Türkiye'den sınır dışı edildi. Samuel Halevi, Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'deki Yahudi azınlığın uğradığı baskıları konu eden bir rapor sunacağını belirtti.[345]

Mustafa Kemal'in 17 Şubat 1931 tarihinde Adana'da yaptığı konuşmadaki "Milletin çok bariz vasıflarından birisi kıymetli esaslarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insan her şeyden evvel ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına, camiasına mensubiyetini

343 "Beyoğlu'nda sokak levhaları" *Cumhuriyet* 7 Şubat 1925 / AMA Review of the Turkish press for the period January 10-16,1926, 18 Ocak 1926 tarih ve 867.9111/124 sayılı belge / "Türkçeyi ihmalde ısrar edenler hâlâ görülüyor", *Son Saat*, 8 Nisan 1929 / "Türkçeden başka lisan kullanılmalı mı?", *Milliyet*, 19 Kasım 1929.

344 Yusuf Ziya Ortaç, "Büyükada", *Akbaba*, 9 Mayıs 1929, sayı 668 / Yusuf Ziya Ortaç, "İğneli Fıçı", *Akbaba*, 17 Haziran 1929, sayı 678. Orta Çağ Hıristiyan antisemitizmin temalarından biri olan "İğneli fıçı" efsanesi için bkz. s.78 dipnot 132. "İhtar ederiz! Yine azıttılar", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1929.

345 "Turks expel Jewish journalist", *The New York Times*, 26 Mayıs 1929, s. 7.

iddia ederse buna inanmak doğru olmaz!"[346] sözleri Yahudiler tarafından bir ikaz olarak görüldü ve bu konuşmanın akabinde Anadolu'daki Yahudi cemaatleri arasında peş peşe Türkçe Konuşma Birlikleri kurulmaya başlandı. Önce İzmir Yahudileri,[347] daha sonra da Milas Yahudileri birer Türkçe Konuşturma Birliği kurdular.[348] Milas'da kurulan Türkçe Konuşturma Birliği, 1931 yılının Haziran ayında İzmir'de kurulu olan birlik ile birleşti ve İzmir Türk Kültür Birliği adını aldı.[349] Gelibolu Yahudileri de 1932 yılının Şubat ayında bir Türkçe Konuşma Birliği kurdular.[350]

1932 yılı, Türkçenin Arapça, Farsça ve Osmanlıca sözcüklerden arındırılma konusunun kamuoyunun gündemini işgal ettiği bir yıl oldu. Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılması için yoğun çabalar harcandı. Birinci Dil Kurultayı 26 Eylül 1932 günü toplandı. Kurultay sonunda alınan kararlar arasında Türkiye'de gazetelerde kullanılan dil konusuna özel önem verilmesi kararı yer aldı. Bunun yanı sıra 27 Kasım 1932 tarihinden itibaren de Türkçe ezan okunmaya başlandı.[351] Bu gelişmelere paralel olarak ve dönemin havasının bir sonucu olarak İzmir Yahudi cemaatinin ileri gelenleri, *Béné Bérith* cemiyeti İzmir Locası, ve ilerde adını Yardım ve Kardeşlik Cemiyeti olarak değiştirecek olan Sulh ve Teavün Cemiyeti, bir araya gelerek Yahudilerinin İspanyolca yerine Türkçe konuşmala-

---

346 "Mustafa Kemal'in Adana Türk Ocağı'ndaki nutku", *Vakit*, 19 Şubat 1931.

347 *The American Jewish Year Book*, cilt 33, 12 Eylül 1931-30 Eylül 1932, s. 99.

348 "Samimiyet böyle olur, dava böyle yürür", *Anadolu*, 31 Mart 1937. Bu birlik 22 Mart 1931 tarihinde kuruldu. Kurucu üyeleri Yakup Kemal Beri (Jacob Bero), Milas Yahudi okulu müdürü Leon Danon, Milas Maarif okulu Fransızca öğretmeni Marko Israel, Behor Bensusan, Behor Israel, Moiz Alhadef, Jak Turiel, Jozef Notrika, Saltiel Amato oldu. Birliğin şeref başkanı eski Diyarbakır valisi ve Milas Belediye Başkanı Şevket Bey oldu. (A. Galante, Isis, Cilt 4, s. 128). Bu birliğin kuruluş nizamnamesi için bkz. Avram Galante, Isis, Cilt 4, s. 303-304.

349 Avram Galante, Isis, Cilt 3, s. 57-58. İzmir Türk Kültür Birliği'nin kurucu üyeleri şu kişiler oldu: Alber Feridun (başkan), Meir Politi, Jozef Strugo, Rafael Pontremoli, Jak Bensenyor (Yakup Bensinyor), Dr. David Mizrahi, Dr. Behor Israel, Eli Katalan, Abraham Meseri ve David Algazi.

350 AMA, 2 Mart 1932 tarihli ve 867-4016/1018 sayılı belge.

351 "Türkçe ezan camilerde talime başlandı", *Akşam*, 28 Kasım 1932.

rını sağlamak için ortak bir komisyon oluşturdular.[352] Bu komisyon İzmirli her Yahudiye bir taahütname imzalattı. Taahütnamenin metni şu şekilde kaleme alındı:

"Taahütname

Türk harsını benimsemeye ve vatandaşlarım arasında millî kaynaşmayı temin etmeye çalışacağımı, bu gayeye vüsûl için her vakit Türk diliile konuşacağımı ve bütün tanıdıklarımı da Türkçe konuşmıya teşvik edeceğimi ve bu fikri her tarafta neşrü tamime gayret edeceğimi beyan eylerim."[353]

Komisyonun ilk faaliyeti Yahudilerin yoğun olarak oturdukları mahallelerde Yahudilere Türkçe konuşmayı telkin eden heyetler kurmak oldu. Heyet üyeleri *Şabat*'ın başladığı Cuma akşamları sinagoglarda vaazlar vererek cemaati Türkçe konuşmaya teşvik ettiler. Türkçe konuşturmada esas hedef kadınlar olduğundan Yahudi kadınların ve genç kızların Türkçe konuşmaya alışmalarını sağlamak için de özel bir kadınlar heyeti kuruldu.[354] İzmir Yahudi cemaatinin bu girişimi herkes tarafından olumlu karşılandı. Bu heyeti kuran Yahudi aydınlar Türkçeyi Yahudilerin ana dili yapmak istediklerini bildirdiler.[355] Basın

---

352 "İzmir Musevileri Türkçe konuşmağa karar verdiler", *Milliyet*, 24 Kasım 1932 / "İzmir Musevileri ve Türkçe", *Akşam*, 25 Kasım 1932. İzmir Vilayeti İzmir Yahudi cemaatinin kurmuş olduğu Sulh ve Teavün Cemiyeti'nin kuruluşunu onaylamadı, neden olarak da "sulh" kelimesinin siyasi bir anlam taşımasını gösterdi, adının Yardım ve Kardeşlik Cemiyeti olarak değiştirilmesini istedi. (AMA, 11 Ocak 1933 tarihli ve 867.402/55 sayılı belge). Avram Galante ise Sulh ve Teavün Cemiyeti'nin kuruluş tarihini 18 Temmuz 1909, adının Yardım ve Kardeşlik Cemiyeti olarak değiştirilmesi tarihini ise 1925 yılı olarak gösterdi. (A. Galante, İsis, Cilt 3, s. 59-62). Komisyonda İzmir Yahudilerinden Yusef Sigura, Giraud ticarethanesi kâtibi Albert Penso, Dr. David Mizrahi, borsa simsarı Avram Nesim, Osmanlı Bankası'nda çalışan İlyas Katalan, eski Telgraf müdürü Davut Sarfati, Karataş Yahudi Okulu müdürü Rafael Pontremoli yer aldılar. ("La diffusion de la langue turque - Les Israélites d'Izmir signent un acte d'engagement", *La République*, 9 Aralık 1932).

353 "Türkçe konuşacağım", *Milliyet*, 8 Aralık 1932 ve "La diffusion de la langue turque - Les Israélites d'Izmir signent un acte d'engagement", *La République*, 9 Aralık 1932.

354 "İzmir Musevileri ve Türkçe", *Akşam*, 11 Aralık 1932. Cuma gün batımıyla başlayan *Şabat*'ta sinagoglar her günden daha kalabalıktır. Bu nedenle vaaz verme günü olarak cuma akşamları seçildi.

355 "İzmir Musevileri ve Türkçe", *Akşam*, 25 Kasım 1932.

bunun geç alınmış bir karar olduğunu belirtti. *Yeni Asır* bu kararın girişimcilerini kutladıktan sonra bu girişimin çok geç kaldığını yazdı. Türkiye'deki Yahudilerin Avrupa ülkelerinde gördükleri muhtelif işkencelerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettiklerini ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun müşfik himayesinde sıcak bir kucak ve himaye" bulduklarını hatırlattı. Bu gerçeği tekrar hatırlatmanın amacını da şöyle açıkladı: "Bunu tekrardan maksadımız şudur: Avrupa'da rahat ve huzur yüzü görmiyen Museviler Türkiye'de umduklarından çok fazlasını gördüler ve buldular, İspanya yadigârı lisanlarını da değiştirmeden aramızda yaşamağa başladılar". *Yeni Asır*, Avrupa'da yaşayan Yahudilerin asimile olup yaşadıkları ülkelerin dillerini konuştuklarını hatırlatarak ikazda bulundu: "Yurdumuzdaki Musevi vatandaşlarımız, hiç değilse Alman, Rus Musevileri kadar olsun, içinde yaşadıkları millî kütleden aykırı hareket etmezlerse, kendi menfaatlerinden sarfı nazar, tarihin huzuruna 'Nankörlük' gibi fena bir sıfatla çıkmamış olurlar."[356]

Vâ-Nü ise şu yorumda bulundu:

"İzmir musevileri Türkçeyi benimsemek istemekle ilk defa olarak doğru dürüst ve bütün gavamızile bir dil öğrenmeğe başlayacaklar demektir ki, bu cidden, kendi haklarında -ve umumiyetle memleket hesabına- çok hayırlı bir iş olacaktır. Cidden samimi iseler, bütün mekteplerinde bunu teşmil etmeliler.

Museviler, şimdiye kadar, zeytin yağla su gibi bizimle kaynaşmamış bulunuyordu. (Zeytin yağı, bittabi onlar!)

Nice nice arnavut, kürt, arap, boşnak, ilh... -sırf bizim harsimize uymak sayesinde- özbeöz Türk addedilmişler; bu memlekette bihakkın ve tam manasile, 'bizden olmuşlardır', onları artık kendimizden ayırt etmiyoruz; edemiyoruz.

Musevilerin son teşebbüsü de, buna doğru bir adımdır. Bu dindeki vatandaşlarımız çok faal, çok hayatiyetli, çok sevimli bir unsurdur. 'Zeytinyağı' olmaktan vaz geçeceklerine, bizimle kaynaşmak azminde bulunduklarına göre, onlara: 'Bize sefa geldiniz!' deriz."[357]

---

356 "Geç bile kaldılar", *Yeni Asır*, 24 Teşrinisani 1932.

357 Vâ-Nü, "Musevi'ler! Bize sefa geldiniz!", *Akşam*, 26 Kasım 1932.

İzmir cemaati başhahamı Moşe Melamed, basına yaptığı açıklamada bu girişim karşısında büyük memnuniyet duyduğunu ve tam sonuca ulaşana, yani Yahudiler Türkçeye bihakkın vakıf olana kadar Müslümanların Yahudilere karşı müsamaha göstermelerini rica etti.[358]

Moşe Melamed bu hareketin CHF'nın telkinleriyle başlamadığını ve İzmir Yahudilerinin samimi bir girişimi olduğunu söyledi. CHF İzmir İl başkanı Hacim Muhiddin Bey, bu girişime hararetli ve destekleyici bir şekilde yaklaştı ve Moşe Melamed'e bu harekete karşılık Yahudilerin CHF'na üye kaydedileceklerine dair söz verdi.[359] Yahudiler arasında Türkçenin yaygınlaşmasını amaçlayan heyetin çalışmalarının sonuçları kısa vadede görülmeye başlandı. Yahudilerin tramvaylarda ve vapurlarda sadece Türkçe konuştukları gözlemlendi.[360]

İzmir Yahudileri arasında Yahudi adları yerine Türkçe adların alınması yaygınlaştı. Erkekler arasında en çok Yakup, Kemal, Yusuf, kadınlar arasında da Feride, Saadet adlarına rastlandı.[361] Milas'taki Türkçe Konuşturma Birliği'nin kurucularından Yakup Kemal Beri çocuklarına Altay, Cengiz, Kaya adlarını verdi.[362]

Karataş Yahudi Ortaokulu öğretmenlerinden Koryer Efendi, sinagogda hazır bulunan dört ilâ beş yüz Yahudiye Türkçe konuşmalarını telkin eden bir konuşma yaptı. Bu konuşma hazır bulunanlar tarafından çok iyi karşılandı. CHF İzmir il başkanı Hacim Muhiddin Bey "Memleketimizdeki Museviler hukukî ve kanunî noktadan Türk oldukları için Türkçe konuşmaları gayet tabiidir. Bugün Musevilerin konuştukları lisan İspanyolcadır. Yani kendi millî ve dinî lisanları değildir. Kendisini bilen, yurdunu ve yurdunun öz evlâdı olduğunu isbat etmek isteyen Museviler de Türkçe konuşmalıdırlar" diyerek Koryer

---

358 "Une lettre du Grand rabbin d'Izmir", *La République*, 27 Aralık 1932 / "Museviler ve Türkçe", *Akşam*, 21 Aralık 1932.

359 AMA, 13 Aralık 1932 tarihli ve 867.4016/Jews/3 sayılı belge.

360 "Les Israélites d'Izmir et la langue turque", *La République*, 31 Aralık 1932.

361 "Türk isimleri", *Akşam*, 18 Aralık 1932.

362 "Samimiyet böyle oldu, dava böyle yürür", *Anadolu*, 31 Mart 1937.

Efendi'yi takdir edip kutladı.[363]

O yıllarla ilgili anılarını nakleden İzmirli bir işadamı "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyalarının amacına ulaştığını ileri sürüp şu gözlemde bulundu:

"İzmir'de ve İstanbul'da başarılan yazılı olmayan inkılâpların biri de Türkçe konuşmaya teşvik için "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyasıdır. Yirmili yıllarda ve otuzların ilk yarılarında İzmir'de, Karşıyaka'da, Rumca, Fransızca, İspanyolca (Musevi İspanyolcası) Türkçe gibi kulakları dolduran dillerdi. Yirmili senelerde de İstanbul'da Beyoğlu'nda tezgâhtarların anneme doğruca Fransızca hitap ettiğini birkaç vesileyi hatırlarım, İstanbul'da Türkçe bilmeyen tezgâhtarları da hatırlamaktayım. İzmir'in Yunan işgalinden çıkışı İstanbul'un kurtuluşundan farklı olmuştur.

İzmir'de Türkçe bilmeyen benzeri tezgâhtar olayını hatırlamakla beraber, Türkçe bilmeyen veya ısrarla konuşmayan levantenler ve gayrimüslimler halkı rahatsız edecek kadar çoktu. Karşıyaka'da sayıları azalan levantenlerin pek çoğu Türkçe konuşmamakta direnç gösteriyorlardı. Çoğunlukla Karşıyaka'ya 'Kordelio' demeye, İzmir'e 'Smirn', İzmirli'ye de 'Smirnoid' demekte ısrarlıydılar. Bu levantenlerden sağ olan tek tük ihtiyarlar bugün bile karışık bir dille konuşurlar. 'Kordelio' ve 'Burnabat'ı dillerinden silemezler. 'Vatandaş Türkçe konuş!' Kampanyası, Türkçe konuşmanın dışında da pek çok mesajlar vermiş ve bir halk bütünleşmesi örneğidir."[364]

İstanbul Musevi Lisesi müdürü David Markus da Türkiye'de yaşayan Yahudi vatandaşların Türkçe konuşmalarının hem görevleri hem de menfaatleri icabı olduğunu idrak ettiklerini söyledi.[365] *Akşam* gazetesi muhabiri Yahudi asıllı Jak Aelyon, Türkçe konuşma konusunda cemaatin ileri gelen kişilerinin görüşlerini aldı. Görüşülen kişilerin tamamı yaşlılar için bunun gerçekleşmesinin zor olduğunu, genç kuşak Yahudilerin Türkçe öğrenmelerinin gerçekleşeceğini, ancak zaman alacağı-

---

363 "İspanyolca yerine Türkçe", *Milliyet*, 27 Kasım 1932.

364 Turan Muşkara, 1998, s. 48.

365 "İspanyolca yerine Türkçe", *Milliyet*, 29 Kasım 1932.

nı söylediler. Maarif Vekâleti'nin Yahudi okullarını maddi açıdan desteklememesinden ve Türkçe öğretmenlerinin yetersizliğinden şikâyet ettiler. Hanri Soriano ise üstü örtülü bir biçimde ayırımcılıktan şikâyet etti. Hükümetin Yahudileri bu vatanın "öz evlâdı" olarak kabul edip resmî daireler ile kamu kuruluşlarının kapılarını onlara açık tutacağı günün çok yakın olduğuna emin olduğunu belirttikten sonra Yahudilere karşı uygulanan bu ayırımcılığın ortadan kalkmasından sonra Yahudi vatandaşların Türkiye'ye tam anlamıyla asimile olacaklarını söyledi.[366] Tekin Alp de "dinî ve ırkî zümrelerde asırlarca müddet zarfında yerleşmiş zihniyetleri bugünden yarına terketmelerini, hemen bir hamlede Türk harsını benimsemelerini beklemek gayri tabiî hâdisâtı ruhiyeye bel bağlamak demektir" deyip Türkleşme sürecinin zaman alacağı konusunda cemaat ileri gelenleriyle hemfikir oldu.[367]

Yahudilerin sarf etmiş oldukları tüm bu gayretlere ve kamuoyunun baskısına rağmen Türkçe konuşmaları çok kısa sürede gerçekleşmedi. Nitekim bundan dolayı Yahudi cemaatinin seçkinleri basından ve siyasi iktidardan yardım istediler. Cemaat avukatlarından Menahem Efendi 1933 yılında gazeteci Kemal Salih Sel ve Arif Cemil ile birlikte *Vakit* gazetesinin sahibi Asım Us'u ziyaret edip şöyle bir serzenişte bulundu: "Biz Yahudilerin hars cemiyetimize, hükümet ve fırka yardım etsin. Kendi başımıza kolay muvaffak olamayız. Yahudileri başka türlü Türkleştiremeyiz. Evvelce Fırka'ya müracaat ettik. Cevdet Kerim Bey'e havale edildi. Fakat bizim vaziyetimizle kimse

366 *L'Akcham*'dan aktaran, "Nos concitoyens Israélites et l'emploi du turc", *La République*, 1 Aralık 1932 / *L'Akcham*'dan aktaran, "Les Israélites de Stamboul et l'usage du turc", *La République*, 2, 4-8, 11, 12, 15, 17 ve 24 Aralık 1932, Jak Aelyon bu yazı dizisinde *Aşkenaz* cemaati başkanı, cemaat laik konsey başkanı ve Ortaköy Yetimhanesi başkanı Hanri Reisner, *Béné Bérith* cemiyeti eski başkanı Jozef Niego, Galata-Beyoğlu-Şişli cemaatleri başkanı Marko Nahum, avukat Izak Hazan, avukat Avram Naon (Ibrahim Nom), Marko Şmill, hukukçu Moiz Zeki Albala, Meclis-i Umumi eski başkanı Jak Nahmiyas, eski maliye müfettişi Ferid Asseo, cemaat başkanı Hanri Soriano, avukat Refik Habib, Bahriye Nezareti tercüme kalemi amiri Moiz Dalmediko ile görüştü.

367 "Yahudiler Türkleşmelidir! Kohen Tekinalp Beyin muharrimize beyanatı", *Vakit*, 22 Ekim 1930.

alâkadar olmadı." Asım Us bu sözleri şöyle cevaplandırdı: "Hükümet bu işe müdahale etmez. Ederse Türkiye'de Yahudileri zorla Türkleştiriyorlar dedikodusu çıkar. Yahudiler kendilerini Türklerden ayrı bir cemaat halinde tutmaktan vazgeçmeli. İhtiyarları bir tarafa bırakmalı. Çocuklarını Türk mekteplerine vermeli. Cemaat mektepleri kaldırılmalı."[368]

f) "Vagon-Li Olayı" ve Yeni Bir Türkleştirme Kampanyası

1933 yılının Şubat ayında yabancı sermayeli Vagon-Li Yataklı Vagonlar Kumpanyası'nda meydana gelen basit bir amir-memur tartışması yeni bir "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyasının başlamasına neden oldu. Şirketin Fransız müdürünün Türkçe konuşan bir memurunu Fransızca konuşması için ikaz etmesi üzerine memur kendisine "Ben Türküm! Memleketimde resmî lisan Türkçedir. Hatta siz bile Türkçe öğrenmelisiniz" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine müdür memuru işinden kovdu.[369]

Olayın basında yer almasından hemen sonra öteden beri Beyoğlu'ndaki mağazalarda ve pastane, lokanta gibi müesseselerde Türkçenin yaygın olarak kullanılmamasına tepki gösteren Dâr-ül-fünûn öğrencileri bir protesto gösterisi yapmaya karar verdiler.[370] 25 Şubat 1933 günü Dâr-ül-fünûn'un arkasında bulunan arsalardan irili ufaklı taşlar toplayıp bunları gazete kâğıtlarına saran birkaç yüz öğrenci Vagon-Li şirketinin İstiklâl Caddesi'ndeki merkezi önünde toplandı. Bir öğrencinin "Arkadaşlar Türkiye'de Türk dili hâkimdir!.." sözleriyle başlayan ateşli bir konuşma yapmasından sonra öğrenciler "Bu memlekette Türk ve Türkçe hâkimdir" diye bağırarak taş ve sopalar-

---

368 Asım Us, 1966, s. 71.

369 "Vagon Li şirketinde çirkin bir hâdise", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1933. Bu konuda bir inceleme için bkz. Vedii İlmen, "Vagon-Li (Yataklı Vagonlar Olayı)", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1999, Cilt 32, sayı 189, s. 25-29.

370 "Türkçe aleyhinde bulunan ecnebiyi protesto için Darülfününlu gençlerin nümayişi", *Vakit*, 26 Şubat 1933.

la Vagon-Li Şirketi'nin kepenkleri indirilmiş bulunan camekân ve kapılarına hücum edip kepenkleri parçaladılar, camları çerçeveleri kırdılar. Aynı binada bulunan İtalyan sermayeli Banka Komerçiyale İtaliana ve Lloyd Triestino şirketlerine ise dokunulmadı. Öğrenciler Vagon-Li Şirketi'nde bulunan Atatürk fotografını "müessese bu resmi asmağa lâyık değildir!.." diyerek beraberlerinde götürdüler.[371] Vagon-Li Şirketi'nin tahrip edilmesi sırasında polis ve jandarmanın müdahalede bulunmamasının nedenini olayların içinde yer alan Adnan Ötüken şu şekilde izah etti: "Wagon-Lits tahrip edilirken, buraya beş yüz metre kadar mesafede bulunan Dr. Sami Günzberg'in muayenehanesinde Atatürk dişlerini yaptırıyormuş. Bu müthiş gürültüyü duyunca pencereden bakmış ve polis-öğrenci mücadelesini görmüş. Etrafındakilerden bunun sebebini öğrenince 'derhal oradan polisleri ve jandarmayı çekin. Çocuklardan da birinin başına en ufak bir şey gelmesin' emrini vermiş."[372] Saldırı sırasında tesadüfen orada bulunan Nâfıa Vekili Ali Çetinkaya da bulunduğu Hatay Pastanesi'nden olup bitenleri seyretmekle yetindi.[373]

Olayların meydana gelmesinden hemen sonra basında Türkiye'de yaşayan yabancılara karşı hasmane ve milliyetçi bir tavır gelişti. Peyami Safa, Vâ-Nü gibi dönemin etkili gazetecileri, Türkiye'de yerleşik yabancıların Türkçe konuşmalarını, aksi halde Türkiye'yi terk etmelerini istediler. Azınlıklara ait mağazaların çoğunlukta bulunduğu Beyoğlu'nda da Türkçenin hâkim olması talep edildi.[374]

İlk tepkiler yatıştıktan sonra Dâr-ül-fünün'lu gençler Türkçenin yaygınlaştırılması için bir kampanya başlattılar. İstanbul dahilinde bulunan ve yabancı ad taşıyan tüm işyerlerinin adla-

371 "Türkiye'de Türk dili hakimdir", *Akşam*, 26 Şubat 1933.

372 Erol Özcan (nakleden) "Milli Türk Talebe Birliği'nden hatıralar", *Bozkurt*, yıl 2, özel sayı Haziran 1966, s.16-19.

373 Haldun Taner, "Dünkü Beyoğlu, Bugünkü Beyoğlu", *Milliyet Sanat Dergisi*, İstanbul, 1 Haziran 1984, Yeni dizi 97, s. 10-13.

374 Peyami Safa, "Türk sana diyor ki", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1933 / Vâ-Nû, "Türkiye'de sade Türkçe", *Akşam*, 27 Şubat 1933.

rının değiştirilmesi ve Türkçenin mutlaka hâkim kılınması amacını güdecek bir dil mücadele cemiyetinin kurulması için çalışmaya başladılar. Cemiyet mensupları Türkçe karşılıkları olduğu halde yabancı ad taşıyan Beyoğlu'ndaki dükkân, mağaza, sinema sahiplerine mektuplar yollayarak müesseselerin adlarını Türkçe adlarla değiştirmelerini istediler.[375] Bu mektup kampanyası sonucunda bazı müesseseler adlarını Türkçeleştirdiler.[376] Adlarının değiştirilmesi istenen bazı mağaza sahipleri ise Vilâyet'e müracaat edip şikâyette bulundular. Bunun üzerine İstanbul Valisi, MTTB reisi Zeki (Butur) Bey'i çağırarak kendisine öğrencilerin herhangi yasa dışı bir hareket ve taşkınlıkta bulunmamalarını tavsiye etti. Zeki Bey de bu hareketin daha önce başlamış olan hareketin bir devamı olup birçok yabancı müessesenin bu isteklere zaten itaat ettikleri cevabını verdi.[377] Yabancı ad taşıyan müesseselerin adlarının Türkçeleştirilmeleri gayretlerinin amacına ulaştığı görüldü ve Beyoğlu'nda bulunan mağazaların bir çoğunun adları değişti.[378]

MTTB her yıl düzenlediği gençlik gezintisinde Beykoz'a ve daha sonra da Büyükada'ya gitti. Büyükada'yı ziyaret etmenin amacını ve ziyaretin nasıl cereyan ettiğini MTTB'nin yayın organı *Birlik* gazetesi şöyle açıkladı:

---

375 "Nümayiş hadisesine dair tahkikat devam ediyor", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1933 ve "Türkçe istemiyen müdüre işten el çektirildi", *Vakit*, 28 Şubat 1933 / "Gençliğin bir teşebbüsü", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1933. Mektubun metni şöyle idi:.

"Yurttaş.

Cumhuriyet Bayramı'na kadar:.

1 - Enstitü dö Bote, Bazar dö Lövan, Rejans, La Jönes ... gibi Türkçe olmıyan levhaların Türkçeye çevrileceğini;.

2 - Otel Balkan, Otel Turan gibi Türk gramerine uymayan adların Turan Oteli, Balkan Oteli biçimine konulacağını;.

3- Türk topraklarında yaşayan her adamın Türkçe bilmesi icap ettiğine göre Türkçe yazıların yanında yabancı dilden olan tercümelerinin konulmasında faide olmıyacağı cihetle bunların da atılacağını kuvvetle umarız."

376 "Yıldırım" anlamına gelen Fransızca "éclaire" sözcüğünün Türkçe fonetiğe uygun şekli olan *Ekler* adını taşıyan bir sinemanın adı *Yıldırım*'a çevrildi. (*Milliyet*, 1 Mart 1933).

377 "Türkçe isim istiyen gençler", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1933.

378 "Talebe Birliği", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1933.

"Biliyorsunuz ki İstanbul'un bu güzel ve şirin adasına Birlikçilerin varmasında başka manalar da vardı. Bu Türk sayfiye yerinde maalesef Türkçeden başka her lisan görüşülür, dükkânları, mağazaları, otelleri oraya varan her gencin kalbini örseleyen yabancı adlarla doludur. Bu susineklerinin mebzul bulunduğu yerde Türk çocukları göğüslerini dolduran bütün çoğunluklarla İstiklâl marşını söylediler. Bu gür ses susineklerinin yufka yüreklerini boğacak bir kudret taşıyordu.

Bu coşkun duraklamadan sonra Karadeniz ve gençlik marşları söylene söylene dile doğru hareket edildi. Ve sırasile Kalipso, Beler, Venezya, İsplandit otellerin önünde şuurlu ve candan duyuşlu tezahürat yapıldı. Ve Türk vatanında yaşayan ve Türkiye'yi seven bu müessese sahiplerinin artık eski küllü zihniyetlerin tesirinden kurtularak adlarını türkçeleştirmek zamanı geldiği anlatıldı.

Müesseseler gençlerin bu teşebbüslerini memnuniyetle karşıladılar, çocukların 'yaşa' sesleri arasında hepsi müesseselerin levhalarını indirdiler ve yerine en kısa bir zamanda Türkçe bir ad koyacaklarını vadettiler."[379]

Vagon-Li olayının meydana gelmesinden sonra *Birlik* gazetesi azınlık ve yabancı düşmanlığını körükleyen yazılar yayımladı. Bankalarda ve şirketlerde çalışanları "Türk", "ecnebi" ve "gayri Türk" olarak sınıflandırdı, aldıkları maaşlara ve her sınıfta çalışan toplam memur sayısına göre dökümlerini yaptı. Bu müesseselerde çalışanların çoğunluğunun "ecnebiler" ve "gayri Türkler" olduğu sonucuna vararak şu eleştiride bulundu:

"Bu listenin haykırdığı hakikat şudur:

Bu topraklarda yaşayan yabancı müesseseler, memleket servetini istismar etmekten başka bir şey düşünmüyorlar, kendi ceplerini dolduruyorlar; bir de imtiyazsız Türkiye'de kendilerinden sonra en çok para almak ve iş bulabilmek imtiyazını, gayri Türk unsurlara veriyorlar. Hakiki Türkü uşak olarak kullanıyorlar. Yani en çok çalışan Türk en az para alıyor...

Biz bu neticeye hayret etmiyoruz, yabancı şirketlerin çok,

379 "Birlik gezintisi", *Birlik*, 4 Ağustos 1934, sayı 14.

pek çok kazanmak düşüncesile geldiklerini bildiğimiz için, bundan fazlasını bekleyemezdik. Fakat anlayamadığımız ve bizi asıl düşündüren nokta, gayri Türklerde Türkün hakkını müdafaaya memur edilenlerin derin uykusudur."[380]

MTTB Avrupa mallarının kullanılmaması için de girişimde bulundu. Birlik merkesinde yapılan bir toplantıda öğrenciler yerli mallar lehine gösteri yapıp "yerlisi çıkan hiçbir şeyin Avrupalı'sını almayacağız" dediler ve üstlerinde "müesseseler adınız Türkçe olsun istiyoruz!" yazılı afişler astılar.[381] MTTB'nin bu toplantısı üzerine *Cumhuriyet* gazetesinde yazan Abidin Daver, Beyoğlu'nu "İstanbul'un hatta bütün Türkiye'nin yabancı mahallesidir. Yabancılarla, ecnebilerle meskûn mahallesi değil, Türkçeye, Türk kültürüne, Türklüğe yabancı mahallesi"şeklinde tarif etti ve bu durumun bir an önce değişip Beyoğlu'nun Türkleşmesini istedi.[382]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkçü/Turancı faaliyetler içinde adına rastlanacak olan Remzi Oğuz Arık da, Vagon-Li olayının meydana gelmesinden birkaç ay sonra yayımladığı yazısında azınlıkların Türkleşmemekte direnmelerini ağır bir şekilde eleştirdi:

"Babanızdan kalmış ve sizin elinizde konforlu, emin bir hale girmiş evinizde, dostunuz olarak gelen, sizin kurduğunuz hayat ve imkândan sonuna kadar istifade ederek gelişen, şişmanlayan ve para artıran birini tasavvur ediniz. Evinizin uğradığı şu veya bu tecâvüzde ya habersiz kaçmış, ya sizin malınıza konmak için sizi arkadan vurmuş, yâhut şu veya bu hesapla düşmanlarınızla birleşmiştir, bu 'sözde dost'a insanlık, kanun ne isim verir?

Bir şirket kurdunuz. Muayyen para yatırdınız. Büyük işler yapacaksınız. Ortağınızın size haber vermeden, hatta yalnız kendi hissesini alıp çekildiğini düşününüz. Bu firârî ortağa vereceğiniz en basit isim nedir?

Pekiyi... Kurduğunuz ve asırlar boyu verdiğiniz milyon ve

---

380 "Türklere ve Türk müesseselerine ibret levhası", *Birlik*, 1 Mayıs 1934, sayı 11.

381 "Talebenin mitingi", *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1933.

382 "Beyoğlunu Türkleştirmek", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1933.

milyonlarca kurbanla toprağını suladığınız vatanınızın içinde 'sizdenim' diyen ve böylece sizin hakkınıza kavuşup sizin gibi, hattâ... hattâ... sizden rahat yaşayan insan kütleciğine, tarihinizin bir dönüm yerinde sizi yarı yolda bırakıp gidince ne isim verirsiniz? Yukarıdaki 'sözde dost'a veya 'firari ortak'a vereceğiniz addan daha hafifini mi?

Sonra, bir türlü size benzemek istemeyen bu kütlecikler karşısında, Lénine'in söylediği şu sözü nasıl hatırlamazsınız? 'Kim ki bizimle birlik değildir, biliniz ki bize karşıdır.'

Azlıklara, bu azlık şuurunu taşımakta ısrar eden azlıklara bakınız. Dünyanın hiçbir yerinde bunlardan dehâ çıkmaz, ancak komitacı çıkar! Halbuki bir fert gibi, bir cemiyetteki âhenk de, dehâlar için ilk imkândır. Bu vatanı yaratmış olan ekseriyetin benliğine uymadıkça, onu benimsemedikçe azlıkların ne dil, ne din, ne sanat, ne siyâset âleminde dehâ yaratmasına ve böylece, beşeriyetin çalışmalarına, yaratılışlarına katılmasına imkân yoktur."[383]

Vagon-Li olayı dilin Türkçeleştirilmesi, öz Türkçenin yerleştirilmesi gibi dil tartışmalarının yoğun bir şekilde gündemi işgal ettiği bir zamana rast geldi. 1933 yılının Mart ayında dilin Türkçeleştirilmesi ve öz Türkçenin yerleşmesi için de söz derleme çalışmaları ve dil anketleri yapıldı.[384] Dâr-ül-fünûn gençliğinin Türkçe öğretme yolundaki girişimi yabancı uyruklu kişilerin yanı sıra, azınlıkları da kapsadı. Bu girişim basından da destek gördü. *Cumhuriyet*, Türkçe öğretme konusunun sadece azınlık okullarının öğretmenlerine bırakılmamasını istedi. Azınlıkların yoğun olarak oturdukları semtlerde Türkçe öğreten okulların açılmasını ve derslerin azınlıklar için uygun olan saatlerde verilmesini teklif etti.[385] Bu teklifi MTTB Reisi Tevfik Bey de destekledi ve Halkevleri'ndeki Türkçe kurslarının geniş-

383 Remzi Oğuz Arık, "Milliyetperverliğe dair", *Lise*, sayı 8, Mayıs 1933, aktaran Remzi Oğuz Arık, 1992, s. 133-145.

384 "Dil seferberliğinde yeni ve canlı bir hamle", *Milliyet*, 10 Mart 1933 / "Dil anketi bugün başlıyor", *Cumhuriyet*, 11 Mart 1933 / "Dil inkılâbında Türk gençliği de vazife aldı", *Cumhuriyet*, 24 Mart 1933.

385 "Vatandaşlara Türkçeyi öğretmek için", *Cumhuriyet*, 5 Mart 1933.

letilmesiyle azınlıkların da Türkçe öğreneceklerini söyledi.[386]

Vagon-Li olayından sonra azınlıkların Türkçe konuşmaları konusu tekrar kamuoyunun gündemini işgal etti. Bu gelişmeden Yahudi toplumu da etkilendi. Anadolu'da yerleşik Yahudi cemaatleri arasında ardı ardına "Türkçe konuşma" amacını güden girişimler görüldü. Bursa Yahudileri arasında yürütülmekte olan Türkçe konuşma faaliyetleri beklenen sonucu verdi ve 25 Şubat 1933 tarihinde Bursa Yahudi cemaati, Türkçeyi "öz dil" olarak kabul etti. Cemaate ait Uhuvvet Kulübü'nün duvarlarına "Türkçe konuş!" yazılı levhalar asıldı. Kulüpte Türkçeden başka bir dille konuşulması kesinlikle yasaklandı, konuşanlara cezalar verildi.[387] Bozöyüklü Yahudi bir sarraf göstermekte olduğu bu gayretlerinden dolayı Bursa Uhuvvet Kulübü'nü övdü.[388]

Kırklarelili Yahudiler de Türkçeyi ana dil olarak konuşmak üzere kendi aralarında bir cemiyet kurdular.[389] Kırklareli cemaati hahamı Moşe efendi bir *Şabat* günü sinagogda yaptığı konuşmada şu sözlerle cemaatini Türkçe konuşmaya davet etti:

"Arkadaşlar; senelerden beri Türkiye'de yaşıyoruz. Türklerden daima iyilik ve kardeşlik gördük. Başka memleketlerde yaşayan arkadaşlarımız yaşadıkları muhitin lisanını kabul ettikleri halde görüyorum ki sizler ispanyolca konuşuyorsunuz.

Bugünden itibaren yaşadığımız bu büyük ülkenin âdil ve ebedî sahipleri olan necip Türk milletinin sevimli lisanile konuşmayı dilerim".

Kırklareli Yahudi kulübünde de "Türkçe konuşalım" levhaları asıldı.[390]

Edirne Yahudileri de Türkçe konuşma ve konuşturma konusunda ciddi kararlar aldılar. Edirne Yahudi cemaatine ait

---

386 "Gençler dün ateşli bir miting yaptılar", *Milliyet*,24 Mart 1933.

387 "Bursa Musevîleri ve İspanyolca konuşanlar", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1933.

388 "Musevi vatandaşların Türkçe konuşması", *Milliyet*,11 Mart 1933.

389 Kemal Ragıp, "Kırklareli Musevî ilk mektebini bir ziyaret", *Akşam*, 12 Şubat 1933.

390 "Museviler ve Türkçe, Kırklareli hahambaşısının bir nutku", *Akşam*, 17 Şubat 1933.

Muâvenet-i Hayriyye Cemiyeti, Uhuvvet Cemiyeti, ve İşçiler Cemiyeti üyeleri arasından her bir cemiyetten üçer kişi seçip dokuz kişilik bir Türkçe Konuşturma Birliği kuruldu ve şu kararlar alındı:

"1- Bilumum toplantı yerlerinde Türkçe konuşulacaktır.

2- Dinî merasim ve âyinlerde hahamlar halka Türkçe konuşulmasını telkin edeceklerdir.

3- Kız ve erkek Musevî mektebi talebeleri mektepte olduğu gibi hariçte ve evlerinde de Türkçe konuşmaya mecbur tutulacaktır.

4- Edirne'deki tüccar ve esnaftan Türkçe konuşacaklarına dair imza alınacaktır.

5- Musevîler tarafından işletilen Musevîlerin devam ettiği kahve ve gazino gibi yerlerde garsonlar müşterilerle Türkçe muamele yapacaktır."

Birliğin almış olduğu kararlar hemen uygulandı. Kahvehane ve gazino sahipleri mahallerine "Türkçe konuş" yazılı levhalar astılar. Hahamlar sinagoglarda Türkçe konuşulmasını telkin eden vaazlar verdiler.[391] Bir müddet sonra Uhuvvet Musevî Kulübü'nde düzenlenen bir danslı çay davetinde sadece Türkçe konuşuldu, müsamere İstiklâl marşı ile başladı,Türkçe temsiller verildi.[392]

Balat Yahudilerinin kurmuş oldukları ve bir süre sonra Balat Türk Kültür Cemiyeti adını alacak olan *Ahemla* Musevî Hayır Cemiyeti de, cemiyet nizamnamesine "Türk dilinin Musevî vatandaşlar arasında ta'mîmi"ne ilişkin bir madde ekleyip Vilâyet'in onayına yollayarak bu faaliyetlere katıldı. Cemiyet yeni binasının açılışı vesilesiyle Yahudiler arasında Türkçenin yaygınlaştırılması amacıyla konferanslar düzenlendi. Hiç Türkçe bilmeyen Yahudilere Türkçe öğretilmesi için kurslar açılmasına karar verildi.[393] Cemiyet binasının açılış töreninde yapılan ko-

---

391 "Edirne'deki Musevîler", *Son Posta*, 8 Şubat 1933. Birlik başkanı avukat Selanikli Daniel Şimşi idi.

392 "Edirne Musevîlerinin çayı", *Son Posta*, 22 Mart 1933.

393 "Musevî vatandaşlar Türkçe konuşacak", *Son Posta*, 15 Mart 1933. *Ahemla* 1878 yılında Balat'ta *Hatikva* adı altında kuruldu. 1891 yılında adını *Ahem-*

nuşmalarda Yahudilere ana dil olarak Türkçe konuşmaları telkin edildi. Cemiyet kütüphanesinde sadece Türkçe kitaplar yer aldı. Duvarlara "Vatandaş Türkçe konuş!"levhaları asıldı.[394] Balat Yahudileri tarafından 1927 yılında kaleme alınmış olan *Ahemla* Marşı'nın güftesi de değiştirildi ve yeni güfteli marşta Türkçe öğrenmenin şart olduğu vaaz edildi.[395] Ahemla Musevi Hayır Cemiyeti'nin faaliyetleri hep bu minval üzerinde devam etti ve bunların basına yansıtılmasına da gayret gösterildi.[396]

Basın bu faaliyetlere hem olumlu hem olumsuz tepki verdi. *Vakit* başyazarı Mehmet Asım (Us) bu girişimleri memnuniyetle karşıladı.[397] Yunus Nadi, bu girişimlerinden dolayı Balat

la'ya çevirdi. 700 üyesi vardı. Fakir ve yardıma muhtaç kişilerin barınabilecekleri bir bina inşa etti. Küçük esnafa da faiz karşılığında borç verdi. (Avram Galante, Cilt 1, s. 343).

394 "Musevî vatandaşlar Türkçeyi öz dil yaptılar", *Son Posta*, 20 Mart 1933 / "Aferin Musevilere!", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1933.

395 Dr. Eli Şaul'un bu satırların yazarına yolladığı 8 Nisan 1996 tarihli mektubu. / Eli Shaul, 1994, s. 129. Marşın güftesi şöyle oldu:

Sevimli Türkiye'nin öz evlâdıyız,
Türkçedir ana lisanımız,
Onu biz öğrendik.
Çocuklarımıza biz öğrettik.
Türkçeyi bilmelidir.
Bütün vatandaşlarımız.
Türkçe konuşmaktır düşündüğümüz.
Şerefli lisana.
Hep beraber vazifeye,
Varalım biz gayeye.
Kuvvetini aldık biz Ahemla'dan.
Türkçeyi öğrendik biz Balat'ta,
Yaşasın Türkiye.
Yaşasın Balat, şerefli lisana,
Hep beraber vazifeye,
Varalım biz gayeye.

396 Bu faaliyetlerin birinde konuşan Türk Kültürü Komisyonu reisi Leon Levi "biz bugün Türk camiası, mukaddes Türk yurdunda Türk kardeşi, Türk yurttaşı olarak yaşıyoruz. Sevinelim, iftihar edelim" dedi. Ester Galiko da Türk kadınının inkılâptaki rolü hakkında uzun bir konuşma yaptı. Hasköy Musevî Okulu'nda da yapılan törene CHF Hasköy Ocağı Reisi Nail Bey katıldı. Hasköy cemaati hahamı Mirkado Efendi ile Eli Rahamim adlı Balatlı bir Yahudi Türk inkılâbı hakkında birer konuşma yaptılar. ("Balat'ta müsamere", *Akşam*, 3 Kasım 1933).

397 Mehmet Asım, "Türkiye Yahudilerinin Türkleşmesi etrafında", *Vakit*, 16 Aralık 1933.

Yahudilerini kutladı ancak gecikmiş bir karar olduğunu yazdı.[398] *Vakit*'de yazan Selami İzzet ise Avrupa ülkelerinde yaşayan Yahudilerin yaşadıkları ülkenin diline ve kültürüne asimile olduklarını vurguladıktan sonra Türkiye Yahudilerini şöyle eleştirdi:

"Yahudi yalnız bir memlekette kalmıştır. Bizde. Eğer Alman Yahudisi, Türk Yahudisi gibi olsaydı Berlin sokaklarını muhakkak ki kan götürürdü... Çünkü bizim Musevi vatandaşların harsı, Sinagog harsı, duyguları Yahudi duygusu ve dilleri Yahudicedir. Elbette Balat'a gitmişsinizdir. Hahamın kesmediği etten başka et yemeyen bu Türklere bir cemiyet Türkçe öğretmeye başlayacakmış. Bunun için kurslar açılmış. Bu kursları iki kısıma ayırmışlar: ilerlemiş olanlar, az bilenler ve .. hiç Türkçe bilmiyenlere mahsus Türkçe kursu. Dikkat ediyor musunuz? Aralarında hiç Türkçe bilmiyenler olduğunu kendileri itiraf ediyorlar.

Roma hâkimi meşhur Kato'nun, Katerina'ya hitabını bilir misiniz?

"Ey Katerina!.. Sabrımızı ne kadara kadar götüreceksin?

Bu hitabı, ilân gibi biz onlara gösterelim:

- Andalavizo!"[399]

Türkçe konuşma gayretlerine sadece İstanbul ve Trakya Yahudileri arasında değil, taşradaki cemaatlerde de rastlandı. Diyarbakır cemaati başhahamı İlyas da Yahudileri Türkleştirme yönünde çaba gösterdi. Doğu ve Güney Anadolu'da Yahudi ce-

---

398 Yunus Nadi, "Türk vatanında Türk dili", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1933.

399 Selami İzzet yazısında İspanyolca Andalavizo kelimesini şöyle açıkladı:

"Evvel zaman içinde bilmem hangi padişah devrinde, halk arasında Yahudi düşmanlığı başgöstermiş. Yollarda, kıyıda köşede, biri eline bir Yahudi geçirdi mi, basarmış dayağı. Bu hal git gide, Yahudilere eza, cefa mahiyetini almış. Nihayet saray harekete gelmiş. Duvarlara:

Müslümanlar!

Yahudilere ilişmeyiniz.

yollu ilânlar yapıştırılmış. Bundan sonra, Yahudiler rahat bir nefes almışlar. Yolda, bir Yahudinin karşısına bir Müslüman çıktı mıydı Yahudi derhal duvardaki ilânı gösterirmiş!

- Andalavizo!

Yani 'ilâna bak' dermiş."

(Selâmi İzzet, "Andalavizo!", *Vakit*, 17 Nisan 1933).

maatlerinin mevcut olduğu kentleri dolaştı. Bu bölgede yaşayan Yahudilere Kemalizmi benimsemeleri konusunda telkinlerde bulundu.[400] Haham İlyas, Diyarbakır Yahudilerinin hükümete sadakatlarının bir kanıtı olarak da ceylan derisi üzerine yazılmış, dikiş ipliği yerine kursak kullanılmış olan iki bin yıllık bir Tevrat'ı Diyarbakır Halkevi'ne hediye etti.[401] Adana Yahudileri her yerde Türkçe konuşmaya karar verdiler.[402] Ankara Yahudi cemaatinin ileri gelenleri de Türkçe konuşmaya, adları Türkleştirmeye ve Yahudi okullarında eğitimin Türkçe yapılmasına karar verdiler.[403] Ankara Yahudileri tarafından kurulmuş olan Ankara Türklük Kültür Birliği'nin amacı "Museviler arasında Türk dilini tamim ve Türk millî kültürünü inkişaf ettirmek" idi.[404] Birliğe Gaziantep mebusu Nuri Bey de üye

---

400 AMA, 11 Aralık 1933 tarihli ve 867.4016/Jews/7 sayılı belge.

401 "İkibin yıllık Tevrat", *Vakit*, 10 Ekim 1934. Diyarbakır Müzesi koleksiyonunda Halkevi'nden devralınmış olan yazma bir Tevrat mevcut olup Kültür Bakanlığı'ndan henüz araştırma izni alınamamış olduğundan, Tevrat'ın özellikleri ve 1934 yılında bağışlanmış olan Tevrat'la aynı olup olmadığı tespit edilememiştir.

402 "Adana Yahudileri Türkçe konuşmağa karar verdiler", *Türk Sözü*, 19 Nisan 1933.

403 "Ankara Yahudileri mekteplerinde Türkçe okutmaya karar verdiler", *Vakit*, 14 Nisan 1933 / "Ankara Musevileri isimlerini Türkçeye çevirecekler", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1933 / "Ankara Musevileri Türkçe konuşacak", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1933.

404 "Türk Yahudilerinin Ankara'da girıştikleri yeni kültür faaliyeti" *Türk Sözü*, 25 Temmuz 1933. Ankara Yahudilerinin İspanyolca konuşmalarının nedeni için Avram Galanti en ilginç mazeretlerinden birini ileri sürdü ve *Ankara Tarihi* kitabında hiçbir mesnet göstermeden Ankara Yahudilerinin dillerinin Türkçe olduğunu, ancak sonradan Ankara'ya gelip yerleşen İspanyol Yahudilerinin sayılarının çoğalması ve Ankara Yahudilerinin sayısının azalmasından dolayı Ankara Yahudilerinin İspanyolcayı sonradan öğrendiklerini iddia etti. (Avram Galanti, 1950, s. 122). Galanti'nin bu beyanını hiç bir şekilde kontrol etmeye lüzum görmeyen bir başka araştırmacı da olduğu gibi alıntıladı ve makalesinde yer verdi. (Bkz Fügen İlter, "Ankara'nın eski kent dokusunda Yahudi mahallesi ve sinagog", *Belleten*, cilt LX, sayı 229, Aralık 1996, s. 719-731). Bu gaye için de şu faaliyetlerin yapılması öngörüldü:

a) her yaştaki Yahudilere Türkçeyi öğretmek için gece dersleri açmak ve Türkçeyi anadil olarak kabul etmek.

b) okula gidecek imkâna sahip olmayan fakir Yahudi çocuklarına özel dersler vermek.

c) Yahudilerin bir araya geldikleri cemiyetlere Türkçe kitap, risale ve dergileri tedarik etmek.

oldu. Nuri Bey'in Türk Kültür Birliği'nin 20 Ağustos 1933 gecesi yapılan toplantısına katılması Türkiye'deki Yahudilerin ve Avrupa'nın ileri gelen Yahudi şahsiyetlerinin takdirine mazhar oldu. Bu kişiler toplantıya katılmış olmasından ötürü Nuri Bey'i telgraflarla kutladılar.[405]

Dönemi izleyen bir kişi Ankara Yahudilerinin bir Türk Kültür Birliği kurmuş olmalarını şöyle değerlendirdi: "kendi hallerinde tüccar veya komisyoncu olan Ankara Yahudileri pek muhtemelen ticari faaliyetlerinin tek ve en değerli müşterisi olan resmî makamların talepleri üzerine istemeye istemeye bir Türk Kültürü Tamim Birliği kurdular". Ankara'daki Türk Kültürü Tamim Birliği'nin kurulmasından kısa bir süre sonra İstanbul'daki Yahudi kültür dernekleri ile İstanbul Yahudileri söz konusu birliğe üye olmalarını telkin eden mektup yağmuruna tutuldular. Mektupları yollayanlar saygısız ve bazen tehdit edici bir üslûp kullanarak Yahudi derneklerinin bu girişim karşısında yeterince sıcak ilgi göstermeyip mesafeli kalmalarını eleştirdiler.[406]

Bu baskılar sonucunda Cumhuriyet'in onuncu kuruluş yıldönümüne tesadüf eden 29 Ekim 1933 tarihinde İstanbul'da da bir Türk Kültür Birliği kuruldu. İstanbul'da faaliyet gösteren bütün Yahudi avukatlar, birliğin kurucu üyeleri oldular. Meslekleri dolayısıyla resmî makamlar ve CHF ile sürekli istişare halinde olan Yahudi avukatlara böyle bir birliği kurmalarını CHF'nin telkin etmiş olması pek muhtemeldi. Birliğin başkanı Tekin Alp oldu. Tekin Alp kulislerde duran resmî zevatın âleti olup Yahudi derneklerinden adlarını Türkleştirmelerini talep etti. Çaresiz bir durumda kalan bu dernekler Tekin Alp'in bu

---

d) Yahudilerin evlerde ve umumî yerlerde münhasıran Türkçe konuşmalarını sağlamak için tedbirler almak.

e) Türk millî kültürünü geliştirmek için konferanslar tertip etmek.

f) Ankara'daki Yahudi okulu öğrencileri arasında birinci ve ikinci gelenlere mükâfatlar vermek.

405 "Museviler", *Akşam*, 30 Ağustos 1933.

406 AIU arşivi, Turquie II, C. 8, Elie Nathan'ın 25 Mayıs 1934 tarihli mektubu. Ankara Türk Kültür Birliği'nin reisi mimar Lombrozo, umumi kâtip ise sigortacı David Albukrek oldu. Türk Kültür Birliği'nin tamimi için bkz. AIU arşivi, Turquie II, C.8, Elie Nathan'ın 13 Haziran 1934 tarihli mektubun ekindeki Mayıs 1934 tarihli "Birliğin İcraat Programı".

baskısına boyun eğip adlarını Türkleştirdiler. *Amicale* adlı dernek adını Arkadaşlık Yurdu Derneği olarak değiştirdi.[407] Tekin Alp *Amicale*'in sadece adını Türkleştirmiş olmasından tatmin olmadı, faaliyetlerinde ve amaçlarında da Yahudilikle ilgili hiçbir şeyin yer almamasını ve böylece tamamen Türkleşmesini talep etti. Arkadaşlık Yurdu Derneği'nin umumi kâtibi Elie Nathan bu talebe muhalefet etmiş olmasına rağmen CHF'nin azınlıklara uyguladığı büyük baskıdan dolayı Tekin Alp'in dernekle ilgili bu talebi kabul edildi.[408] Tekin Alp Türk Kültür Birliği'ni kurduktan sonra İstanbul Halkevi'nde verdiği bir konferansta Türkiye Yahudilerinin "dilsiz, kültürsüz, edebiyatsız" bir durumda olduğunu belirtti ve kurucuları arasında yer aldığı Türk Kültür Birliği'nin amacını şöyle tasvir etti:

"Bazıları nazarında Yahudilik tarihi bir hatıradır. Amenna. Bu itibarla Yahudiliğin kalbimizde pek muhterem bir yeri vardır. Ancak tarihi hatıralar ne kadar muhteşem, ne kadar mukaddes olursa olsun umumî hayata, millet mefhumuna tesir itibarile hiçbir ehemmiyeti haiz değildir. İşte bundan dolayıdır ki nasıl ki İngiltere'de, İtalya'da ve Fransa'da vatandaşlık itibarile bir Yahudi milleti yoktur ve böyle bir iddia kimsenin hatırına gelmez; Türkiye'de dahi vatandaşlık itibarile Yahudi milleti yoktur ve olamaz. İşte hanımlar, efendiler. Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde mezheptaşlarımız arasında teşekkül eden birliklerin başlıca vazifeleri bu akideyi her vasıta ile yaymak, zihinlere, kalplere, ruhlara sokmaktan ibarettir. Bu vazifeyi yalnız Museviler nezdinde değil muhitimizde, cemiyetimizde yaşıyan ve bize Musevi milleti diyen bütün vatandaşlar nezdinde yapacağız. Osmanlılık devrinden arta kalan batıl görenekleri söküp atacağız."[409]

---

407 AIU arşivi, Turquie II, C. 8, Elie Nathan'ın 25 Mayıs 1934 tarihli mektubu. Ankara Türk Kültür Birliği'nin başkanı mimar Lombrozo, genel kâtip ise sigortacı David Albukrek oldu. Türk Kültür Birliği'nin tamimi için bkz. AIU arşivi, Turquie II, C.8, Elie Nathan'ın 13 Haziran 1934 tarihli mektubun ekindeki Mayıs 1934 tarihli "Birliğin İcraat Programı".

408 AIU arşivi, Turquie II, C.8, Elie Nathan'ın 31 Mayıs 1934 tarihli mektubu.

409 Tekin Alp, "Türk Kültür Birliği", *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt 1, sayı 15, Kasım 1933, s. 1239-1250.

Azınlıkların Türkçe konuşmaları konusunda kamuoyunca uygulanan baskıya *Kadro* dergisinde yazan Burhan Asaf (Belge) de katıldı. Almanya'da Nazilerin Yahudilere karşı aldıkları tavrı "haklı haksız, sert yumuşak bu hareketin manası, 'çokluğa uymayan azlık er geç pişman olur' etrafındadır" şeklinde yorumladıktan sonra azınlıkların Türkçe konuşmaları ihtimali konusunda oldukça kötümser olduğunu belirtti:

"Biz, kendi azlıklarımızla, doğru dürüst ve meselâ bir manavdan alışveriş edecek kadar bile dilimizi kabul ettirmek yollarını aramadık. Tatavla ile Tünel, Balat'la Fener arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaat serkeşliği, Aya Stefanos'un gevişini getirmekle meşguldur. Bir manavdan alışveriş edemiyecek kadar dilimizin dışında oturanlar daha dilimizi öğrenecekler, daha kendi dillerini unutacaklar, daha bizim barışımıza girecekler ve daha Galata'dan ve Galatalıktan vazgeçecekler.

Almanya'daki Yahudi aleyhtarlığı umarız ki bizimkilere bir ders olur. Türk kadar misafirperver olmak için, Türk kadar tarih içinde efendi millet olmuş olmak lâzımdır. Fakat her misafirliğin sonu, ya evdekilere karışmak yahut misafirliği uzatmamak değil midir? Bizim azlıklar, evdekilerine karışmasını, şimdiye kadar hiç bilmediler. Çünki bilmek istemediler. Fakat bundan sonrası için bunun samimi yollarını, biz göstermeden kendilerinin arayıp bulmaları, şüphe yok ki hem onların hem de bizim lehimizedir."[410]

Yahudilerin Türkleşmemiş olmaları konusunda basının gösterdiği aşırı duyarlılık bazen traji-komik durumlara da yol açtı. *Cumhuriyet* gazetesi köşe yazarlarından olup aynı zamanda Beyoğlu Musevi Lisesi'nde öğretmen olan Abidin Daver, Meksikalı bir tenorun İstanbul'da verdiği bir konsere gitti. Konserdeki dinleyicileri "Beyoğlu halkının tam bir nümunesi yani kozmopolite idi: Türk'ler, Rum'lar, Ermeni'ler, Musevi'ler, ecnebiler..." şeklinde tarif ettikten ve dinleyiciler arasında bulunan Yahudi gençlerin tenorun söylediği İspanyolca şarkıları "büyük bir galeyan ve heyecanla" alkışladıklarını be-

410 Burhan Asaf, "Bizdeki azlıklar.", *Kadro,* sayı 16, Nisan 1933, s. 52.

lirttikten sonra şunları söyledi:

"Nazarı dikkatimi celbeden şey, Musevi vatandaşlarımızın İspanyolcaya, İspanyol musikisine, İspanyol kültürüne karşı gösterdikleri şiddetli ve heyecanlı alâka oldu. İspanya'da zulüm çekmiş ve nihayet bu memleketten kaçmağa mecbur kalmış, ve yahut kovulmuş olmalarına rağmen, asırlarca İspanyollarla beraber oturdukları ve yaşadıkları için, İspanyol kültürünün Musevi'lerin ruhuna işlemiş olması pek tabiidir. Tabiî olmayan şey, aynı insanların asırlardan beri Türkiye'de oturdukları ve Türklerle beraber yaşadıkları halde bir türlü İspanyol kültürünü unutup Türk kültürüne ısınmamış olmalarıdır.

Musevilerin kendilerine eza, cefa ve zulüm etmiş olan bir memleketin dilini, musikisini, bir kelime ile kültürünü kaybetmemiş ve sevmekten vazgeçmemiş olmaları, iki taraflı bir kusurun eseridir ve bu yarısı Osmanlı'lara, yarısı da Musevilere ait bir hatadır. Saltanat devri Musevileri, Türklüğe bağlıyamamış onların - kelimeyi Türkçe ve acemce her iki manasile alıyorum - dilinden İspanyolluğu çıkarmağa çalışmamıştır. Museviler de, içinde yaşadıkları memleket ve beraberce düşüp kalktıkları milletle kaynaşmak için, hiçbir ciddi gayret sarfetmemişlerdir.

Bu iki başlı hatayı tamir etmek için iki tarafın beraberce çalışması lâzımdır. Ta ki senelerce sonra, Don Jose Mojika'nın oğlu buraya geldiği zaman Musevi vatandaşlarımız, onu da babası gibi ispanyolca şarkı söylüyor, diye değil, sadece bir san'atkâr diye alkışlasınlar!"[411]

Bu yazının yayımlanmasının ertesi günü cemaat ileri gelenlerinden avukat Avram Naum'un (İbrahim Nom) Abidin Daver'e yolladığı cevabi mektubu *Cumhuriyet* yayımladı. Avram Naum, İspanyolca şarkılara sadece Yahudilerin değil, dünyadaki bütün milletlerin ilgi gösterdiklerine dikkat çekerek satırlarına şöyle devam etti:

"Sizi temin ederim ki Türkiye Musevileri arasında İspanyol edebiyat ve musikisi ile bilhassa iştigal etmiş ve bunu kendi ruhuna bir zevk ittihaz etmiş tek bir fert yoktur. Biz Türkiye Muse-

---

411 "Bir konserden bir ders!", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1933.

vileri ispanyolcayı yalnız konuşuruz, yoksa ne okur ne de yazmayız. İspanyolca olarak intişar eden bir iki gazetemizin yazısı bile kat'iyyen ispanyolca değildir. Hatta ifade ve lehçemiz ispanyolcadan bambaşka bir şey olup hep türkçe ve fransızca kelime ve ıstılahların karışmasile şekil de ahengini çoktan kaybetmiştir.

Bunun içindir ki bizim konuştuğumuz İspanyolcayı hakiki bir İspanyol pek zorlukla anlayabildiği, hatta belki de anlayamadığı gibi bir İspanya veya Meksika İspanyol'unun konuştuğu İspanyolcayı hemen anlamadığımız pek bariz bir hakikattır. Bu itibarla bizim halen İspanyol kültürile meşgul ve İspanyol lisan ve edebiyat ve musikisile ruhumuzun muhtez olduğunu iddia etmek bizi kat'iyyen tanımamağa, bilmemeğe tevakkuf eder.

Biz Türk Musevilerinin iki kültürümüz vardır: Ya benim ve akranım gibi sırf Türk harsı ve edebiyatile nurlanmamış dimağlarımız ve Türk musikisile beslenmiş ruhlarımız vardır ki bunlar ekseriyeti teşkil eder ve yahut Osmanlı saltanatının indirasına (yıkılmasına) kadar Türk mekteplerinde okumamış ve Türk muhitlerine karışmamış ecnebi tahsilli bir takım Museviler vardır ki asıl bunlarla Türkçe okuyup yazmağa alışmalarını ve bu sayede kalben ve ruhan sevdikleri Türk'leri, Türk'lüğü bütün mana ve şümuluile anlıyarak memleketin hakiki çocukları olmağa çalışmalarını temine çalışıyoruz. Sizi, muhterem Abidin Beyefendi, Münir Nurettin veya herhangi diğer bir Türk san'atkârının konserlerinden birine davet ederim: Orada erkek kadın, genç ihtiyar ne kadar Musevi temaşaker varsa hepsinin birden, Türk san'at ve harsını, dünkü Don Joze'nin konserinden ziyade nasıl büyük heyecanlar, sevinçlerle alkışladığını göreceksiniz."

Ancak bu cevap Abidin Daver'i tatmin etmedi. Daver "bir tezahür şeklini alan bu coşkun alkışlar, İspanyol musikisine karşı gösterilen umumi ve beynelmilel takdirden herhalde başka ve fazladır. Ben, ikisi arasındaki farkı göremiyecek kadar zayıf veya mahdut görüşlü insanlardan değilim. Don Joze Mojika'yı o kadar canü gönülden alkışlıyanlar, Avram Naum Bey'in mektubunda bahsettiği Türk'lükten uzak kalmış Museviler olsa gerektir"diyerek Türkiye Yahudilerinin Avram Ga-

lanti, Mişon Ventura, Ferit Aseo, İbrahim Nom gibi Türkleşmiş olduklarını görmek istediğini belirtti.[412]

Yabancı okullarda okuyan Türk öğrenciler de birer Türk Talebe Birliği teşkil etmeye karar verdiler. Bu birliklerin amacı "Türk talebesinin ecnebi kültürü nüfuzuna girmemelerini temin" etmek oldu.[413] Beyoğlu Musevî Lisesi onikinci sınıf öğrencileri kendi aralarında bir Türkçe Konuşturma Cemiyeti kurdular ve bütün sınıflara asılmak üzere "Türkçe konuş ve konuştur!" cümlesini hâvî levhalar bastılar. Türkçe konuşma konusunda da kendi aralarında konferanslar verdiler. Kurulan bu öğrenci derneği okuldaki bütün öğrencilerin ders saatleri haricinde Fransızca ve İspanyolca yerine sadece Türkçe konuşmalarını temin etmeye çalıştı.[414] *Vakit* Yahudilerin dili İbranice olduğundan Yahudi okullarındaki garip durumun ortadan kalkmasını ve Türkçe ile Fransızca yerine İbranice ve Türkçenin öğretilmesini talep etti.[415] Yahudiler arasında ilân edilen Türkçe öğrenme ve konuşma seferberliği Hahambaşılık tarafından da desteklendi. 1933 yılında *Roşaşana* bayramı, Dil Kurultayı'nın birinci yıldönümü olan 26 Eylül gününe tesadüf etti. Bayram nedeniyle Hahamhane'de yapılan tören sırasında Yahudi halkına verilen yeni yıl mesajında "Türkiye vatanımızdır, Türkçe de öz dilimiz olmalıdır" denilerek Yahudilerin Türkçe konuşmaları istendi. Yahudi annelere de evlerinde çocuklarıyla Türkçe konuşmaları tavsiye edildi. Benzeri bir mesaj birkaç gün sonra *Yom Kipur* bayramı nedeniyle düzenlenen dinî ayinde de tekrarlandı.[416] Ankara cemaatinin ileri gelenleri de *Roşaşana* münasebetiyle sinagoglarda toplanmış bulunan Yahudi halkına yaptıkları konuşmalarda Yahudilerin Türkçeyi ana dil olarak öğrenmelerini telkin ettiler.[417]

412 A.(bidin) D.(aver), "Bir konserden bir ders", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1933.

413 "Ecnebi mekteplerde Türk Talebe Birliği", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1933.

414 "Beneberit Lisesi'nde Türkçe", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1933.

415 Sadri Ertem, "Ana dil İbranice, vatan dili Türkçe", *Vakit*, 26 Temmuz 1933.

416 "Musevilerin yılbaşı bayramı", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1933 ve "Jews to speak Turkish", *The Jewish Chronicle*, 13 Ekim 1933, s. 20.

417 "Türkçeyi ana dilleri saymaya karar verdiler", *Hakimiyeti Milliye*, 1 Birinciteşrin (Ekim) 1933.

Azınlıkların Türkçe konuşmaları için gösterilen gayretler çeşitli şekillerde tezahür etti. İstanbul'da yaşayan tanınmış birçok Rum, Ermeni ve Yahudi Halkevi'nin Beyoğlu Şubesi'nde bir araya gelerek azınlıklar arasında Türkçeyi ana dil haline getirmeyi amaçlayan Türk Dilini Yayma Birliği adıyla bir cemiyet kurmayı kararlaştırdılar.[418]

Yahudi halkının yapılan bu baskılara nadir de olsa tepki gösterdiği görüldü. *Roşaşana* nedeniyle Milas'ta sinagogda toplanmış olan Yahudiler Türkçe konuşma hareketinin aleyhinde tezahüratta bulundular. Türkçe konuşma taraftarı olan Yahudilerle buna karşı olanlar arasında ciddi bir arbede çıktı. Bu harekete karşı olan Yahudiler Türkçe Konuşturma Birliği reisini ve kâtibini dövdüler. Hükümet duruma müdahale etmek zorunda kaldı, olay Milas halkı üzerinde nefret uyandırdı.[419] *Vakit* bu olayı müstehzi bir ifadeyle şöyle yorumladı: "Bu tarihin hakikaten bir şaheseridir. Asırlardır dayak yiyen bir kütle Türkiye'de kanatlanıyor, canlanıyor. Sonra da böbürleniyor, tokat atıyor, çalım satıyor". *Vakit*, daha sonra Türkiye Yahudilerine şu sözlerle meydan okudu:

"Madem ki Türkçeyi istemiyorlar, madem ki hâlâ o İspanyolca ile geçinip gitmek istiyorlar, mesele yok. Topunu birden alıp Almanya vari Valansya sahillerine salıverelim gitsinler orada rahat rahat yaşasınlar. Yahut Musa'nın kırk sene aç bilâç dolaştığı çöle gönderelim altın buzağıyı bulsunlar. 1933'te Almanya'da iliklerine kadar Almanlaşan Yahudiler bıçaktan geçirilirlerken Milas'taki Yahudiler Türkçeye kafa tutuyorlar. Bu kadarına nankörlük değil rahatına düşmanlık derler. Mutlaka bir İğneli Fıçı mı lâzım?"[420]

---

418 "Türk Dilini yayma birliği", *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1933.

419 "Musevilerin yılbaşı bayramı", *Milliyet*, 22 Eylül 1933.

420 Sadri Ertem, "Hem kabadayı hem Yahudi", *Vakit*, 23 Eylül 1933. İğneli Fıçı Hıristiyan antisemitizminin temalarından biridir. Bkz. s.78, dipnot 132.

g) 1930 Yılı Belediye Seçimleri - Azınlık Adayları ve Gene Türkleşme Tartışmaları[421]

Tek Parti döneminin Türkleştirme baskısının Yahudi halkını ne derece bunalttığının en iyi göstergesi 1930 yılında düzenlenen belediye seçimleri oldu. Bu seçimlere Mustafa Kemal'in onayıyla Paris büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey'in 12 Ağustos 1930 tarihinde kurmuş olduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası da katıldı. Fethi Okyar bu seçimlerde SCF listelerinde azınlıklardan adaylara yer verdi. Yahudilerden avukat Marko Naum ve avukat Avram Naum (İbrahim Nom) Beyoğlu kazasından aday gösterildiler.[422] Edirne'deki SCF aday listesinde de beş Yahudi yer aldı. Seçimler sırasında Edirne'de ve Tüm Trakya'da Yahudiler SCF lehine oy verdiler. SCF'nin seçim kampanyası sırasında da Yahudiler SCF için yedi bin lira harcadılar.[423] Bu adaylara karşılık CHF azınlıklardan hiç aday göstermedi.[424] Fethi Okyar İstanbul'da yayımlanan Ermeni gazetelerin muhabirlerine verdiği bir demeçte, SCF'nin ırk ve din farkı gözetmeyen programıyla tüm azınlıkların oylarına talip olduğunu belirtti.[425] SCF'nin azınlıklardan aday göstermiş olmasının eleştirilmesi üzerine Fethi Okyar, kendisinin Cumhuriyet rejiminin tüm vatandaşlara tanıdığı haklara ve herkesin kabul ettiği Anayasa maddelerine uyduğunu kanıtlama cesaretini gösterdiğini belirttikten sonra SCF'nin azınlıklardan aday göstermiş olmasından dolayı eleştirilere maruz kalmasının doğru olmadığını, zira Anayasa'nın maddelerini ve ilkelerini kabul edenlerin bu tür davranışlarda bulunmalarının bu madde ve ilkeleri sadece görünüşte benimsedikleri gerçekte ise inanmadıkları anlamına geleceğini belirtti.[426]

---

421 Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Rıfat N. Bali, "1930 yılı belediye seçimleri ve Serbest Fırka'nın azınlık adayları", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, sayı 167, s. 25-34.

422 "Yeni fırka yalvarıyor", *Vakit*, 5 Ekim 1930.

423 Mete Tunçay, 1992, s. 271-272.

424 Doç. Dr. Çetin Yetkin, 1982, s. 185.

425 Yunus Nadi, "Türk Vatandaşlığı", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930.

426 "SCF - Lider Fethi Beyin mühim beyanatı", *Yarın*, 10 Ekim 1930.

Seçimler 6 Ekim günü bilfiil başladı ve CHF ve SCF üyeleri seçim yerlerinde ve sandık başlarında birbirleriyle şiddetli tartışmalara giriştiler. Seçim sandıkları başındaki olaylardan en önemlileri Halıcıoğlu ve Hasköy'de meydana geldi. Bu olaylar sırasında Davit Ojalvo adında bir Yahudi CHF aleyhine konuşma yaptı. Bohor adında bir başka Yahudi "halkçılar Yahudileri kesecek onlara rey vermeyiniz!" diye bağırdı. Karakola götürülen Bohor burada da taşkınlıklar yaptı. Meydana gelen diğer olaylara da Yahudiler karıştılar.[427] CHF seçimler esnasında SCF'nın azınlıklardan aday göstermiş olmasını SCF'na karşı yürüttükleri propagandanın bir unsuru olarak kullandı. CHF'dan bir mebus SCF için "Serbest Fırka gâvur fırkasıdır" dedi.[428] CHF İstanbul mebusu İhsan Paşa yaptığı bir konuşmada "Hamparsunların, Mişonların, Yorgoların rey verdiği bu fırkaya nasıl utanmadan rey veriyorsunuz?"şeklinde konuştu.[429]

Seçimler sırasında her semtte değişik manzaralar ile karşılaşıldı. Kadıköy'de Ermeniler ne SCF'na ne de CHF'na, Yahudilerin tümü SCF'na, Rumların bir kısmı ise SCF'na oy verdiler.[430] Kumkapı'da ise seçim propagandası yapanlar arasında bir Yahudi rozet kâğıdından boru yapıp avazı çıktığı kadar "Milletim hakkını arıyor beyler. Reyimizi Serbest'e verelim, yaşasın Serbest!" diye bağırdı.[431] Üsküdar'da SCF taraftarı Rum, Ermeni ve Yahudi gençleri "Fethi Bey yaşasın! Askerliği altı aya indirecek"diye bağırdılar.[432] Kumkapı'da muhtarlar gayrimüslim vatandaşları çeşitli şekillerde tehdit ederek SCF'na oy vermenin "hiyaneti vataniye" olacağını söylediler.[433] Ortaköy'deki seçimlerde oy kullananların çoğunluğunu, buranın önemli bir Yahudi semti olması nedeniyle, Yahudiler oluşturdu. Yahudilerin bir kısmı oylarını SCF'na, bir kısmı CHF'na verdi. SCF bu semtte

---

427 "Reylerin miktarı 20000'e yaklaştı", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1930.

428 Arif Oruç, "Bir cevap", *Yarın*, 11 Ekim 1930.

429 *Yarın*, 9 Ekim 1930.

430 *Milliyet*, 9 Ekim 1930.

431 "Kumkapı'dan seçimden sahneler", *Milliyet*, 11 Ekim 1930.

432 "Üsküdar'da durum", *Milliyet*, 11 Ekim 1930.

433 "Kumkapı'da olaylar", *Yarın*, 11 Ekim 1930.

de yüzde on sekiz oy aldı.[434] Balat'taki sandığa oy kullanmak için birçok Yahudi geldi ve bunların çoğunluğu da oylarını SCF'na verdi.[435] Balat'ta seçim sandığı başında SCF lehine oy verilmesini engelleme çabalarına karşı bulduğu çözümü bir Yahudi şöyle açıkladı: "Ben hem SCF hem de CHF'nin turuncu renkteki rey pusulasını gösterdim, içeri girdim, kaydımı bildirdim, intihap sandığının başına gelince SCF'nin rey pusulasını attım. Bu şekilde muvaffak oldum."[436]

Seçimler sırasında Yahudi halkının CHF aleyhinde gösterilerde bulunması basında tartışmalara yol açtı. Bu tartışmalar sırasında iki nokta üzerinde duruldu. Azınlıkların Kurtuluş Savaşı sırasındaki Müttefik Kuvvetleri lehine davranışları hatırlatılarak güvenilir olmadıkları vurgulandı. Rumlar ve Ermenilerin aksine Yahudilerin şikâyet edecekleri bir konu olmamasına rağmen SCF lehine oy vermeleri ve dolayısıyla CHF aleyhtarı olmaları tuhaf karşılandı.

Yahudi halkının seçim sırasındaki davranışları ve onun akabinde basında yer alan tartışmalar Yahudi cemaati yönetimini çok rahatsız etti. Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet TBMM Reisi Kâzım Paşa'yı 16 Ekim 1930 günü Dolmabahçe Sarayı'nda ziyaret etti. Heyet tüm Yahudilerin Cumhuriyet'e karşı besledikleri vatanperver duyguları ve sadakatı tekrar teyit etti. Heyet özellikle genç Yahudi kuşağının Türkleşmesi için sarf edilen gayretleri izah etti ve meydana gelmiş olan olayların cemaatinin tümünü bağlamadığı gibi Yahudi halkının haleti ruhiyesi için de bir kanıt teşkil etmeyeceğini belirtti. Bu konuşmaları dikkatle dinleyen Kâzım Paşa hükümetin Yahudilerin sadakatleri konusunda emin olduğu cevabını verdi.[437]

Cumhuriyet'in kurulmasından yedi yıl gibi kısa bir zaman

---

434 "Muhalefetin şikâyetleri", *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1930.

435 "Fatih dairesinde dün hayli gürültü oldu", *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1930.

436 "Balat'ta", *Yarın*, 11 Ekim 1930.

437 "Museviler bir hey'et Kâzım Paşayı ziyaret etti. Hey'et Musevi cemaatinin hissiyatını arz etti", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1930 ve "Museviler Meclis Reisimize bir heyet gönderdiler", *Vakit*, 18 Ekim 1930. Heyette *Aşkenaz* Cemaati başkanı Hanri Reisner, *Béné Bérith* cemiyeti başkanı Hanri Soriano ve Atatürk'ün diş hekimi Sami Günzberg yer aldılar.

sonra yapılan bu ilk serbest seçimlerde azınlıklardan adaylar gösterilmesi üzerine basında çıkan bu tartışmalar, azınlıkların Kurtuluş Savaşı ve İstanbul'un Müttefik Kuvvetleri tarafından işgali sırasında sergiledikleri işgal kuvvetleri yanlısı davranışların toplumsal hafızada halen taze bir şekilde muhafaza edildiğini gösterdi. Aynı zamanda azınlıkların güvenilirlikleri konusunda kamuoyunda yerleşik menfi kanaatin halen geçerli olduğunu bir kez daha ortaya koydu. Azınlıkların seçimlerde SCF'na oy vermesi, yedi yıl boyunca CHF iktidarının uyguladığı baskıdan bezdiklerinin de bir göstergesiydi. Basının Yahudilerin SCF'na oy vermesine karşı tepki göstermesi üzerine Yahudi cemaati yönetimi siyasi iktidarı gücendirmemek için meydana gelen olayların münferit hâdiseler olup cemaatin tamamının haleti ruhiyesini yansıtmadığını belirtmek zorunda kaldı. Basın, Rumların ve Ermenilerin geçmişteki Türk karşıtı tutumlarını hatırlayarak SCF'na oy vermeleri karşısında pek şaşırmadı, ancak Yahudilerin SCF lehine oy kullanmış olmalarını Türkleşme baskısının yarattığı tepkiden kaynaklandığını anlamadı veya anlamak istemedi ve bunu Cumhuriyet'e ihanet olarak gördü.

h) Eğitimin Türkleştirilmesi

Genç Cumhuriyet'in temel inkılâplarından bir tanesi de eğitim alanındaki kökten değişikliklerdi. Cumhuriyet rejimi millî eğitimi gerçekten "millî" bir hale dönüştürmeyi hedefledi. Amaç henüz türdeş bir ulus-devlet manzarası arz etmeyen Türk halkını okullarda verilecek eğitim sayesinde türdeş kılmaktı. Cumhuriyet'in ilânından önce Türkiye'de mevcut olan Yahudi okulları kelimenin tam anlamıyla "Yahudi okulları"ydılar ve bu okullarda eğitim İbranice ve Fransızca yapılıyordu, Türkçe eğitim yapılan saatler ise oldukça kısıtlıydı. Hasköy'deki Alyans okullarındaki öğrenciler her sabah sınıfa girmeden önce *"Ma tovu oalehe Yaakov"* ("çadırların ne kadar güzel Yaakov") şarkısını söylerlerdi. Galata'daki *Sedaka Umarpe* öğrencileri dersleri başlamadan önce *Şahrit tefila*'sını söyle-

mek zorunda idiler. Balat'taki *Gan Yeladim* öğrencileri okuldan ayrılmadan önce *"Hapaamon metsalel zım-zım-zım, Şalom lamire ve Latalmidim"* ("zil zım-zım-zım diye çalıyor, öğretmen ve öğrencilere selâm") şarkısını söylerlerdi. Musevi Lisesi'nin öğrencileri *Tanah*, İbranice ve Yahudilik eğitimi görmekteydiler. Türkiye'deki Yahudi okullarına bakılınca okulların sanki İstanbul'da değil, Filistin'in Safed kentinde oldukları sanılabilirdi. Bu okulların yanı sıra Alyans'a bağlı olup Fransızca eğitim veren okullar da mevcuttu.[438] Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu durum değişti. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in bir gazete muhabirinin gayrimüslim okullar hakkında vekâletin ne düşündüğü sorusuna verdiği cevap, azınlık okulları için geleceğin karanlık olduğunu yanlış anlamaya mahal vermeyecek bir şekilde ortaya koyuyordu:

"Gayr-i müslim mektepler, memleketimizde, çok acı ve çok kanlı vakayî ile sabit olduğu üzere, siyasî propaganda merkezi hizmetini görmekte devam edemezler. Şimdiki mektepler, umumiyeti itibariyle, doğrudan doğruya memleketin muhtelif unsurlara mensup evlâdı arasında ihtilafatı her gün körükleyen ani'l-merkez hareketleri vücuda getiren komiteler mahiyetinde kaldıkça, bunların mevcudiyetine razı olmak, memleketin emniyetine karşı kurulan açık bir ifsat teşkilâtını serbest bırakmak demektir.

Gayr-i müslim mekteplerini bu faaliyetlerinden men etmek için azamî murakebe şerâitini tatbik edeceğiz."[439]

Bu konuşmadan sonra beklenilen değişiklikler ardı ardına gerçekleşmeye başladı. Önce 1922 yılının Aralık ayında Maarif Vekâleti Alyans teşkilâtına Türkiye'de mevcut Alyans okullarının faaliyetlerine devam edebileceklerini, ancak yeni okul açılamayacağını bildirdi.[440] Daha sonra Vekâlet, 20 Mayıs 1923

---

438 Sabetay Leon, "Dina Demalhuta Dina", *El Tiempo*, 6 Haziran 1956. Alyans okulları hakkında bir inceleme için bkz. Aron Rodrigue, 1997.

439 "Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyefendi ile mülakat", *Hakimiyeti Milliye*, 10 Mart 1921, aktaran Mehmet Kaplan & İnci Enginün & Birol Emil & Necat Birinci & Abdullah Uçman (Haz.), 1992, Cilt I, s. 492.

440 "Turkish government and the Jewish schools", *The Jewish Chronicle*, 29 Aralık 1922, s. 15.

tarihinde azınlık okullarının tümünde bütün derslerin Türk tebaalı öğretmenler tarafından verilmesini, Türkçe, tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe öğretilmelerini ve bu derslerin de azınlıklara mensup öğretmenler yerine Maarif Vekâleti'nin atayacağı Türk öğretmenler tarafından verilmelerini zorunlu kıldı. Bu yeni öğretmenlerin maaşları emsallerine göre daha yüksek olacaktı ve yapılan tüm itirazlara rağmen Maarif Vekâleti yerine azınlık okulları tarafından ödenecekti.[441] Lozan Antlaşması'nın 41. maddesi devletin azınlık okullarına maddi destek vermesini şart koşmuşsa da uygulamada bu tamamen gözardı edildi.[442] Kurtuluş Savaşı sırasında Yahudilerin ve Ermenilerin Türklerin sırtından zaten büyük paralar kazandıklarını hatırlatan *Tercümanı Hakikat,* öğretmen maaşlarının azınlık cemaatleri tarafından ödenmesi kararını çok yerinde buldu.[443] Türk öğretmenlerin maaşlarını bir-iki ay ödeyemeyen Rum cemaatine ait iki seçkin okul kapanmak zorunda kaldı. Rum okulunda çalışan Rum öğretmenler maddi sıkıntılar yüzünden altı ay boyunca maaşlarını alamadılar.[444]

Bu karar üzerine David Fresko *El Tiempo* gazetesinde, Yahudi halkının karar karşısındaki endişelerini ve hoşnutsuzluğunu dile getirdi, ancak bir faydası olmadı.[445]

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlandı. Bu kanun Alyans okulları için sonun başlangıcı oldu. Kanunun kabul edilmesinden bir ay sonra Maarif Vekâleti, tüm Alyans okullarına Paris'teki merkezî teşkilâtla olan ilişkilerini kesmelerini emretti

441 "The position of the Alliance schools in Turkey", *JTA Bülteni,* 27 Şubat 1924, s. 5 / *Paix et Droit,* Ekim 1923, s. 11 / AIU arşivi, Turquie II C8, Elie Nathan'ın 14 Mayıs 1935 tarihli mektubu.

442 Carl Midkiff Wheeless, 1957, s. 115.

443 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu,* Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice).

444 W.(erner) S.(enator), "Die Judenfrage in der Turkei", *Juedische Rundschau,* 11 Mayıs 1926, sayı 36, s. 273.

445 AIU arşivi, Turquie C8 dosyası, 6 Kasım 1923 tarih ve 2219/3 sayılı mektup. Bu mektup *El Tiempo*'da 23 Ekim 1923 tarihinde yayımlanmış makalenin çevirisidir. / Henri Nahum, 1995, s. 403.

ve bu okulları Yahudi cemaatlerine ait azınlık okulları olarak kabul ettiğini bildirdi.[446] Kanunun kabulünden hemen sonra yayımlanan bir genelgeyle de azınlık ve yabancı okullarının Cumhuriyet'in laiklik ilkesine uymaları istendi.[447] Maarif Vekâleti, azınlık okullarında görevli öğretmenlerin Patrikhanelerden veya Hahambaşılıktan aldıkları yeterlilik belgelerinin geçersiz olduğunu, bu öğretmenlerin tekrar sınava sokulacaklarını ve sınavda başarı göstermeyenlerin öğretmenlik yapamayacaklarını belirtti. Vekâlet, yeterli öğretmen kadrosuna sahip olmayan azınlık okullarının kapatılacağını ve bu okullardaki öğrencilerin de maarif okullarına nakledileceklerini bildirdi.[448]

Maarif Vekâleti, 21 Haziran 1924 tarihinde o güne kadar Fransızca eğitim verilen bu okullarda eğitimin bundan böyle Yahudilerin ana dili olarak kabul edilen İbranice dilinde, bunun imkânsız olması halinde Türkçe yapılmasını emretti. Bu emri okul müdürlerinden bazıları kabul etti, bazıları etmeyip uygulamanın yumuşatılmasını veya geciktirilmesini istedi.[449] Bu karar cemaat içinde büyük bir şok etkisi yarattı.[450] 30 Hazi-

---

446 AIU arşivi, Turquie II C8, Elie Nathan'ın 14 Mayıs 1935 tarihli mektubu.

447 İlhan Başgöz 1995 s.80-81.

448 "The position of the Jewish schools in Constantinople", *JTA Bülteni*, 6 Haziran 1924, s. 5.

449 Dr. Mustafa Ergün, Ankara, 1982, s. 58 / "Turkish or Hebrew only in Jewish schools in Turkey", *JTA Bülteni*, 21 Haziran 1924, s. 2 / AIU arşivi, Turquie II C8, Elie Nathan'ın 14 Mayıs 1935 tarihli mektubu. Yabancı okullar eğitim müfredatlarını Maarif Vekâleti'nin onayına sunmak zorunda olduklarından Goldschmidt okulu müdürü Kanel, müfredatını Maarif Müdürü Hilmi Bey'e sunduğunda Hilmi Bey kendisine neden Fransızca dil eğitimine bu kadar çok saat ayrıldığını sordu. Lozan Antlaşması'na göre azınlık cemaatleri okullarının sadece kendi millî dillerinde eğitim yapabileceklerini hatırlattı. Yahudi okullarında Fransızcanın ek bir yabancı dil olarak kabul edilebileceğini belirtti ve İspanyolcanın eğitim dili olarak kabul edilmesini teklif etti. Kanel'in Yahudilerin millî dilinin İspanyolca olmayıp İbranice olduğu cevabını vermesi üzerine Hilmi Bey o zaman eğitimin İbranice, bu kabul edilmediği takdirde Türkçe yapılmasını teklif etti. Kanel, Yahudi okullarındaki eğitim Fransızca yapıldığından bu kadar kökten bir değişikliğin hemen yapılmasının çok güç olduğunu söyleyerek bu değişikliğin tedrici olarak yapılabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Hilmi Bey meseleyi Maarif Vekâleti'ne ileteceğini söyledi. ("The language of instruction in the Jewish schools in Constantinople", *JTA Bülteni*, 24 Haziran 1924, s. 4).

450 "The Jewish schools in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 27 Nisan 1924, s. 15.

ran 1924 günü İstanbul'daki Yahudi okullarının müdürlerinin bir araya geldiği toplantıda cemaat ileri gelenleri, Fransızcanın eğitim dili olarak muhafaza edilmesine tam ittifakla karar verdiler.[451] Okul temsilcilerinden oluşan bir heyet, 6 Temmuz 1924 günü İstanbul Maarif Müdürü Hilmi Bey'i ziyaret etti ve Fransızca eğitime devam edilmesine izin verilmesini rica etti. Uzun bir müzakereden sonra Hilmi Bey Maarif Vekili'ne Yahudi okullarında Türkçe öğretime hemen geçilmeyip dört yıl zarfında tedrici olarak geçilmesini teklif edeceğini belirtti.[452]

Yahudi cemaati heyeti Maarif Vekili'ni de ziyaret etti. Heyet İbranice öğretecek yeterli sayıda öğretmenin bulunamayacağını, dahası okullardan mezun olan öğrencilerin iş bulmaları için bir yabancı dil öğrenmeleri gerektiğini belirterek kanunun iptalini istedi. Fransızca derslerinin saatlerini azaltmayı, buna karşılık Türkçe ve İbranice derslerinin saatlerini arttırmayı teklif etti.[453] Bu müzakerelerin sonucunda bir sonucun alınamayacağı görüldüğünden heyet eğitim dili olarak Türkçeyi seçti ancak bunun da tedrici olarak yapılmasını istedi ve bu istek kabul edildi.[454]

Başvekil İsmet Paşa, 5 Mayıs 1925 tarihinde Muallimler Birliği'nde yaptığı konuşmada Cumhuriyet'in güttüğü millî eğitim felsefesini açık bir şekilde ortaya koydu. Bu konuşma bir yerde azınlık okullarını bekleyen akibeti de ilân etmiş oldu:

"Millî terbiye istiyoruz; bu ne demektir? Bunu zıddile daha vazıh anlarız. Millî terbiyenin zıddı nedir derlerse söyliyebiliriz, bu belki dinî terbiye yahut beynelmilel terbiyedir. Sizin vereceğiniz terbiye dinî değil millî, beynelmilel değil millîdir. Sistem bu. Dinî terbiyenin millî terbiyeye taarruz teşkil etmediğini, zaman, her iki terbiyenin kendi yollarında en temiz bir

451 "The language of instruction in the Jewish schools in Constantinople", *JTA Bülteni*, 8 Temmuz 1924, s. 2-3.

452 "The French language in the Jewish schools in Turkey: compromise possible", *JTA Bülteni*, 14 Temmuz 1924, s. 3-4.

453 "A propos de l'interdiction du français", *Israel*, 31 Ağustos 1924, s. 3 ve Avner Levi, 1996, s. 50.

454 "L'association des professeurs Turcs dans les écoles non-musulmanes", *La République*, 23 Şubat 1926.

tecelli göstereceğini isbat edecektir. Beynelmilel terbiyeye gelince esas itibarile dinî terbiye dahi bir nevi beynelmilel terbiye demektir. Bizim terbiyemiz kendimizin olacak ve kendimiz için olacaktır.

Millî terbiyede iki kısım düşünebiliriz; Millî terbiyenin siyasî ve vatanî mahiyeti itibarile. Bütün bu topraklara Türk mahiyetini veren bir Türk var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil şuurla ilmin ve hayatın rehberliğile ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa siyasî Türk milleti harsî fikrî ve içtimaî tam ve kâmil bir Türk milleti olabilir...

Bu yekpare milliyet içinde yabancı harslar hep erimelidir. Bu milliyet kütlesi içinde ayrı medeniyetler olamaz. Dünya üzerinde her millet mutlaka bir medeniyet temsil eder. Kendilerini Türk milletinin medeniyetinden başka camialara bağlı görenlere işte açıkça teklif ediyoruz: Türk milletile beraber olsunlar. Fakat halita halinde değil, 'konfedere' olmuş medeniyetler halinde değil, bir tek medeniyet halinde. Bu vatan işte tek olan bu milletin ve bu milliyetindir. Bunu yalnız söz olsun diye söylemiyoruz, süs olsun diye bu fikirde değiliz; bu siyaset vatanın bütün hayatıdır. Yaşayacaksak yekpare bir millet kütlesi olarak yaşayacağız. İşte millî terbiye dediğimiz sistemin umumi hedefi."[455]

Bu konuşma Maarif Vekâleti'nin azınlık okullarına uygulayacağı Türkleştirme siyasetinin bir ön habercisi oldu. Maarif Vekâleti, 26 Eylül 1925 tarihinde azınlık ve yabancı okullarına yönelik bir tamim yayımladı. Bu genelgede haftada beş saat Türkçe, tarih ve coğrafya okutulması, Türkçe, tarih, coğrafya öğretmenlerinin Türk olmaları ve Maarif Vekâleti tarafından seçilmeleri kararlaştırıldı.[456] Maarif Vekâleti'nin tamimi üzerine İstanbul Maarif Müdürlüğü, 1926 yılından itibaren Yahudi okullarının birinci ve ikinci sınıflarında öğretimin Türkçe yapılmasını kararlaştırdı. 1927-1928 yıllarında bunlara birer sı-

---

455 *Muallimler Birliği Mecmuası*, Sene 1, sayı 4, aktaran Hasan-Âli Yücel, 1994, s. 25 ve İsmail Kaplan, 1999, s. 143.

456 Dr. M. Hidayet Vahapoğlu, 1990, s. 153.

nıf daha eklendi.[457] Bu o tarihe kadar Fransızca olarak öğretilmiş bulunan fen bilimleri, matematik, tarih ve benzeri derslerin bundan böyle Türkçe öğretileceği anlamını taşıyordu.[458] Bu karar bütün azınlık okulları için geçerliydi. Maarif Vekâleti, 1927 yılının Temmuz ayında yayımladığı talimat ile azınlık ve yabancı okullarında öğretmen olacak kişilerin ana dillerinin Türkçe olması ve Dar-ül Muallimin veya Dar-ül-Fünûn mezunu olmaları gerektiğini tebliğ etti. Tüm azınlık okullarındaki öğretmenlere de 1927 yılının Temmuz ayına kadar Türkçe imtihanına girmeleri emredildi. İmtihandan başarı ile geçmeyen öğretmenlerin görevlerine son verildi.[459]

1926 yılının Şubat ayında Maarif Vekâleti, yabancı okulların iyi denetlenmeleri hakkında İl Maarif Müdürlükleri'ne bir tamim yolladı.[460] Bu tamime göre ciddi bir soruşturma yapılmadan yabancı okulların izinlerinin yenilenmeyeceği belirtildi. Türk öğretmenlerin Maarif Vekâleti tarafından atanacaklarını, Türklerden ve millî duygulara haiz kişiler arasından seçileceklerі, kayıt işlemlerinin Türkçe yapılacağı belirtildi.[461] Tüm yabancı okullar İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün sorumluluk alanına girdiği için İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) İstanbul'da denetimlere başladı. İsmail Hakkı bu denetimler sırasında azınlık cemaatlerine ait okullar ile yabancı okullarda öğrenim gören öğrencilerin her şeyden önce Türkçeyi öğrenmelerinin ve Türklüğü kavramalarının önemli olduğuna dikkati çekti. Bunun için bu okullardaki Türkçe, tarih ve coğrafya öğretmenlerinin "öz Türk" olmalarının gerekliliğini vurguladı . Türkçe dersinden geçer not almayan öğrencilerin sınıfta bırakılmaları ve Türkçe derslerini kasten ihmal eden okulların da hemen kapatılmaları kararlaştırıldı.[462]

---

457 "Dans les écoles Juives", *La République*, 24 Şubat 1926.

458 "La situation des Juifs Turcs", *Israel*, 22 Mayıs 1925, s. 2.

459 AIU arşivi, Turquie II C8, Elie Nathan'ın 14 Mayıs 1935 tarihli mektubu / "Gayrimüslim mekteplerde", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1925.

460 Mustafa Ergün,1982, s. 59.

461 "Les écoles non Musulmanes", *Stamboul*, 9 Şubat 1926.

462 Mustafa Ergün,1982, s. 59.

1932 yılında Yahudi cemaatinin ileri gelenleri ile yapılan bir dizi söyleşide fikirlerine başvurulan kişilerin büyük çoğunluğu, Yahudi okullarında ders veren Türkçe öğretmenlerinin sadece birkaç saat ders vermelerinin yeterli olmadığını, Maarif Vekâleti'nin yeterli öğretmen desteğinde bulunmadığını belirttiler ve Yahudi okulların mali imkânlarının üstünde olan bir bütçenin altında ezildiklerini ve cemaat mensuplarının kişisel fedakârlıklarda bulunup okullara borç para vermeleri sayesinde öğretmen maaşlarının ödendiğini bildirdiler.[463]

Yeni öğretim düzeninde Türkçe öğretmenlerinin maaşları çok yüksekti ve bu maaşların azınlık cemaatleri tarafından ödenmesi zorunluluğu yüzünden Yahudi cemaati ciddi bir para sıkıntısı ile karşılaştı ve birçok okul kapanmak zorunda kaldı. İzmir'de sınıflarında Atatürk resmi asılı olmayan Yahudi okulları kapatıldı.[464] Bu yeni öğretim düzeninin yürürlüğe girmesiyle birlikte 1927-1928 yıllarından itibaren Yahudi çocukların Yahudi okullarını terk etmeye başladıkları görüldü. Ailelerin çocuklarını artık Maarif okullarına göndermeleri yüzünden, Balat'ta bulunan "Madam Janeta", "Topal'ın Okulu", "Müsyü Nissim'in okulu" gibi özel şahıslara ait okullar dahil olmak üzere, Yahudi okullarının büyük bir bölümü 1928 yılında kapandı.[465] Bu ortamda bizzat Yahudi cemaatine mensup bazı kişiler kraldan fazla kralcı bir tutum takınarak Yahudi okullarını ağır bir dille eleştirdiler. Ortaköy Yahudi okulu eski müdürü Nisim Surujon böyle bir tavır sergileyen kişilerden biriydi. Yusuf Ziya (Ortaç)'ın Yahudilerin Türkleşmeleri konusunda sorumluluğun Maarif Vekâleti'ne düştüğünü yazması üzerine[466] Nisim Surujon basına gönderdiği mektupta, Yahudi okullarından şikâyet edip okullardaki personelin değişikliğini kökten bir şekilde talep etti:

---

463 *L'Akcham*'dan aktaran, "Nos concitoyens Israélites et l'emploi du turc", *La République*, 1 Aralık 1932 / *L'Akcham*'dan aktaran, "Les Israélites de Stamboul et l'usage du turc", *La République*, 4 Aralık 1932 / *L'Akcham*'dan aktaran, "La diffusion de la langue turque parmi nos concitoyens Israélites", *La République*, 8 Aralık 1932.

464 "Jewish schools in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 1 Ekim 1926, s. 15.

465 Sabetay Leon, "Dina Demalhuta Dina", *El Tiempo*, 6 Haziran 1956.

466 Yusuf Ziya, "Türk Yahudi", *Vakit*, 26 Nisan 1932.

"İlk mekteplerimiz, birer Babil kulesi gibidir. Buralarda Türkçe, Fransızca ve Arapça dersleri okuttukça Musevi cemaati hiçbir vakit ne Türkleşebilir, ne de lisan terkibini lazım olduğu derecede evlâtlarına öğretebilir ve bu hicap ve noksanî yevmi kıyamete kadar taşır.

Binaenaleyh, bu mekteplerin müdürden başlayıp, ta hizmetçilere kadar hepsini Türk olmaktan başka çare yoktur. Hele Fransızcayı lağvettikten sonra Arapçayı, Müsevi ibadethanesi olan havralarda öğretmek lâzımdır."[467]

Türkleşmenin eğitime yansımasıyla azınlık okullarının ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayıları da gitgide azaldı. 1914 yılında sadece Rum okullarında yaklaşık 300.000 öğrenci varken 1928 yılında tüm azınlık okullarındaki toplam öğrenci sayısı 17.329 idi.[468] Bunun nedeni de okuldan bir yabancı dil öğrenmeden sadece Türkçe öğrenerek mezun olan öğrencilerin iş hayatında başarılı olamayacaklarına dair ailelerde oluşan inançtı. Haydarpaşa Yahudi okulunda eğitim gören yüz elli öğrenciden yüzü öğrenimin sadece Türkçe yapılması nedeniyle okulu terk etti. Kuzguncuk ve Ortaköy Yahudi okullarındaki öğrenci sayısı ciddi bir şekilde azaldı. Galata, Beyoğlu ve Şişli'deki okullardaki öğrenciler de bu okulları terk edip yabancı bir dil öğrenebilecekleri Galatasaray Lisesi'ne, Galatasaray Lisesi'yle aynı müfredatı uygulayan Musevi Lisesi'ne, veya Hıristiyan misyonerlere ait yabancı okullara gitme-

---

467 "Türk Yahudi nasıl vücuda gelir?" *Vakit*, 2 Mayıs 1932 / "Türk Musevi", *Haber Akşam Postası*, 2 Mayıs 1932 / Yusuf Ziya, "Türkçe ve Yahudiler", *Vakit*, 3 Mayıs 1932. Nisim Surujon'un "Arapça" tabir ettiği lisan İbranicedir. Nisim Surujon emekli konsolos veya konsolos yardımcısı idi. 1927-28 yıllarında Hahambaşılıkta görevliydi. İstanbul Valisi'ne Musevi Lisesi'nde öğretmenlik yapan Alhalel'in Fransız uyruklu olduğunu ihbar edip Alhalel'in görevine son verilmesini istedi. Galata Yahudi okulu müdürü Benveniste'nin Türkçeye tam hâkim olmadığını söyleyip İstanbul Maarif Müdürlüğüne başvurup okulun müdürlüğüne talip oldu. Daha sonra Ortaköy Yahudi okulunun müdürü oldu. Yönetimiyle okulu alt üst etti. Ortaköy cemaati de kendisinden kurtulmak için okulu kapatmaktan başka çare bulamadı. Surujon basına yolladığı bu yazısıyla da basında Yahudi okullarına karşı başlatılan kampanyaya destek verdi. (AIU arşivi, Turquie XXIE, 25 Mayıs 1932 tarihli ve 2860/8 sayılı mektup).

468 Carl Midkiff Wheeless, 1957, s. 112.

ye başladılar.[469] Cumhuriyet'in laiklik ilkesi gereğince Yahudi okullarında Yahudi dini ile tarihinin öğretilmesi de yasaklandı.[470] İbranice dersleri sadece okuma ve dil öğretimi ile sınırlandırıldığından bazı Yahudi hayırseverlerin önayak olmalarıyla sinagoglarda din dersleri verilmeye başlandı.[471]

Esas büyük sorun eğitim dilinde görüldü. Yahudilerin Fransızca eğitimde ısrar etmeleri Fransızcanın İspanyolca ile ortak bir latin kökten gelmesi ve Alyans okullarında alınan eğitimden dolayı bir yerde Yahudilerin ana dili haline gelmiş olmasındandı. Türkiye Yahudileri bildikleri Fransızca sayesinde Batı ülkeleri ile ticarî faaliyetleri yürütebiliyorlardı. Bu yüzden Fransızca eğitimin sona erdirilmesi sadece eğitime yönelik bir müdahale olarak anlaşılmadı. Bu müdahale tüm Türkiye Yahudilerine karşı yapılmış bir müdahale olarak görüldü. Böyle bir kararın Yahudileri ticaret âlemindeki faaliyetlerinde zarara uğratacağı kesin olduğundan cemaat liderleri Fransızca eğitimde ısrar ettiler ancak sonuç alamadılar.[472] Halid Ziya Uşaklıgil de anılarında İzmir Alyans okulundan mezun olan Yahudi gençlerin ticaret hayatına atılmaya nasıl hazır olduklarını ve neden Türkçe konuşmadıklarını şu satırlarla ifade etti:

"Bu gençlerden sonraları dostlarım, iş alanında karşıtlarım, tanıdıklarım oldu. Ve onların iş yapmak, para kazanmak, hep ileri gitmek için nasıl bir öğrenim anamalı ile güç kazanmış olduklarına pek yakından tanık oldum. Her şeyden önce pratik hayat için ne gerekliyse onu öğrenmişlerdi. Birkaç dil bilir konuşurlar, yazarlardı. Ekonomi ve ticaretle ilgili bilgilerine eklenen aritmetik güçleriyle iş dünyasına atılmak onlar için pek kolay bir şeydi. Yalnız bir şey bilmezlerdi. Türkçe... Biraz bilseler bile bilmiyor görünmek onlar için süs çeşidinden bir

469 "Jewish education in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 4 Ekim 1929, s. 29.

470 AIU arşivi, Turquie XXXIE. Elie Nathan'ın 2 Ekim 1936 tarihli mektubu.

471 AIU arşivi, Turquie XXIE, Elie Nathan'ın 14 Ağustos 1933 tarihli mektubu.

472 Eyal Ginio, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (İbranice.)

seydi. Türkçe bilmeye ne gerek vardı. Değil mi ki iş arasında karşılarında Türk bulmayacaklardı!"[473]

Yahudi okullarından sadece Türkçe öğrenerek mezun olan Yahudi gençler hükümetin azınlıkların kamu müesseselerinden tasfiye edilmeleri kararından ötürü kamuya ait müesseselerde de görev alamadıklarından okulda öğrendiklerini uygulamaya koyamadılar. Dolayısıyla bu gençler seyyar satıcı olma veya Türkiye'yi terk edip yurt dışına göç etme ikilemiyle karşı karşıya kaldılar.[474]

Yahudi cemaatinin siyasi iktidarla ve kamuoyuyla iyi ilişkiler sürdürmesini amaçlayan Yahudi aydınlar ise eğitimin Türkleştirilmesi taraftarı oldular. Avram Galanti Hukuk Fakültesi öğrencilerinin başlattıkları "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasına bir savunma olarak yayımladığı *Vatandaş Türkçe Konuş yahut Türkçenin Ta'mimi Mes'elesi* kitabında 1875 yılında açılmış olan ilk Alyans okulundan 1923 yılına kadar, yani 48 yıl süreyle, Yahudilere Fransızca eğitim verildiğini hatırlatarak Yahudilerin Türkçe bilmeleri konusunda kamuoyundan gelecek muhtemel itirazlara şöyle cevap verdi: "fakat denilecek ki burası Türkiye'dir, herkes Türkçe bilmeli. Bu doğrudur. Lâkin herkese Türkçe öğretme vazifesi de hükümete aittir".[475] Avram Galanti Yahudileri Türkleştirmek için "yegâne çare"yi bütün eğitimin Türkçe yapılacağı okulların bizzat hükümet tarafından azınlıkların yoğun bir şekilde yaşadıkları bölgelerde açılmasında buldu.[476]

Cumhuriyet'in azınlık ve misyonerler tarafından kurulmuş okullara karşı gösterdiği bu duyarlılık ve titizlik geçmişten kalan acı anılardan kaynaklanıyordu. Türkiye'de kurulu misyoner okullarına genellikle azınlıklara mensup çocukların gitmeleri bu okulların azınlıkların siyasi ihtirasları için siyaset yuva-

---

473 Halid Ziya Uşaklıgil, 1987, s. 102-103.

474 "La situation des Juifs Turcs", *Israel*, 22 Mayıs 1925, s. 2.

475 Avram Galanti, 1928, s. 13.

476 Avram Galanti, 1928, s. 65-66. Galante bu görüşlerini bir diğer makalesinde de tekrarladı. (Avram Galante, "La question de Turquisitation des Israélites de Turquie - III", *L'Akcham*, 13 Ekim 1925.

ları haline gelmesine neden olmuştu.[477] Bu aslında genellikle Kurtuluş Savaşı sırasında içlerinde ayrılıkçı amaçlar gütmüş olan hizipleri barındıran Rum ve Ermeni toplumlarına ait okullar için geçerli bir kaygıydı. Ancak azınlıklar arasında herhangi bir fark gözetmeyen yeni rejim, Yahudi azınlığı da aynı uygulamaya tâbi tuttu.

4. İktisadî Hayatın Türkleştirilmesi[478]

a) Cumhuriyet'in İlânından Önceki Yıllarda Ticarî ve Sınaî Hayat

Cumhuriyet'in ilk yıllarında resmî makamların iktisadî hayatı da Türkleştirme yönündeki gayretlerinin nedenlerini anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki durumu incelemek gerekir.

19. yüzyılın sonlarında İstanbul'un nüfusu bir milyon olup, bunun yüzde 44'ü Müslüman, yüzde 41'i gayrimüslim, yüzde 15'i de "yabancı ve bilinmeyen" kümesinde yer alanlardı. Aynı nüfus sayımı sonuçlarına göre İstanbul'un faal nüfusu yaklaşık 480.000 olup, yüzde 49,4'ü Müslüman, bakiyesi gayrimüslim idi. Kamu görevlilerinin yüzde 95,3'ü Müslümandı. Ülke içinde toptan ticaretle uğraşanların yüzde 15'i Müslüman olup, perakendecilerle birlikte bu oran sadece yüzde 24'e ulaşıyordu.[479]

---

477 İlhan Başgöz, 1995, s. 81.

478 Bu konuda yapılmış bazı araştırmalar için bkz. Çağlar Keyder, "İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte kayıp burjuvazi aranıyor", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 4-11 / Dr. Kemal Arı, "Mübadillerin taşınması işinin Türk vapur kumpanyalarına verilmesi. Mübadele ve ulusal ekonomi yaratma çabaları", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 12-17 / Murat Koraltürk, "İstanbul Milli Sanayi Birliği", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 18-23 / Dr. Erkan Serçe ve Dr. Sabri Yetkin, Cumhuriyetin ilk yıllarında Ege Bölgesinde İktisadî Hayatı Millileştirme Çabaları - I", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 24-29 / Dr. Erkan Serçe ve Dr. Sabri Yetkin, "Cumhuriyetin ilk yıllarında Ege Bölgesinde İktisadî Hayatı Millileştirme Çabaları - II", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1999, sayı 69, s. 40-45 / Murat Koraltürk, "Türkiye'de ulusal burjuvazinin gelişiminde önemli bir girişim Milli Türk Ticaret Birliği", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, sayı 167, s. 45-56.

479 İstanbul Ticaret Odası, 1997, s. 202-203.

İstanbul'dan uzaklaşıp Ege Bölgesi'ne, İzmir'e, Ankara'ya ve Anadolu'ya bakıldığında da azınlıkların tüm ticari faaliyetlere hâkim oldukları benzeri bir manzara ile karşılaşılıyordu.[480]

1870 ile 1911 yılları arasında verilmiş olan maden işletme imtiyazlarının, sahiplerinin etnik kimliklerine göre dağılımı incelendiğinde toplam 270 işletmenin sadece 102'sinin (%38) Türklere geri kalan işletmelerin 67'sinin (%25) azınlıklara, 101'inin ise (%37) yabancılara ait olduğu görülür.[481] 1915 yılına ait sanayi istatistikleri esas alınıp o yıldaki Türk sanayiinin etnik yapısının bir tahlili yapıldığında sermayenin ve emeğin sadece yüzde 15'inin Türklerin elinde olduğu ortaya çıkar:[482]

Milliyeti	Sermaye Yüzdesi	Emek Yüzdesi
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı	10	–

İthalat ve ihracat faaliyetlerinde de yabancı şirketler ve yerel temsilcileri hâkim durumdaydı. 1928 yılında dokuz Türk sigorta şirketine karşı kırk dört yabancı sigorta şirketi mevcuttu. İhraç mallarının hemen hemen hepsi yabancı bandıralı gemiler tarafından taşınıyordu.[483]

Yirminci yüzyılın başlarında İmparatorluk dağılır ve Türk memurlar son derece kötü koşullarda yaşarken azınlıklar ticari faaliyetlerine hiçbir engelle karşılaşmadan devam ettiler. Es-

480 Celâl Bayar, 1967, Cilt 5, s. 1553 / Dr. M. Akif Tural, 1987, s. 41 / Hüsnü Erkan, 1993, s. 32-34 / Vehbi Koç, 1973, s. 15. Vehbi Koç bilindiği üzere iş hayatına ilk atıldığında Ankara piyasasındaki azınlıkların yanında çalışan Rum, Ermeni ve Yahudi memurları yanına alarak onların deneyimlerinden faydalandı. (Vehbi Koç, 1973, s. 27) / Alper Görmüş, 1999, s. 17 / Halid Ziya Uşaklıgil, 1987, s. 164-166 / Funda Barbaros, Gülcan Paker, Beyza Sümer ve Yaşar Aksoy, 1995, s. 5.

481 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973, s. 33.

482 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973, s. 143.

483 Çağlar Keyder, "Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk tüccarının millileşmesi", *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1980, s. 239-255.

ham ve Kambiyo Borsası'nda simsarlık yaptılar ve zenginleşmeye devam ettiler. 1908 Jön Türk İhtilâli ve Kurtuluş Savaşı bu koşulların daha da kötüleşmesine yol açtı. Savaş koşulları nedeniyle kamu alanında hizmet veren Türk memurlar ve aileler Makedonya, Batı Trakya, Suriye, Filistin ve Arabistan'daki görevlerini terk edip Anadolu'ya döndüler ve özel bilgi ve yeteneklerle donatılmamış oldukları için kendilerini birden sefalet içinde buldular.[484]

Azınlıkların toplumun ticari hayatına bu ölçüde hâkim olmaları Türk çoğunluğu rahatsız etti. Buna yönelik ilk tepkiye Balkan Savaşı sırasında rastlandı. Balkan Savaşı ile birlikte Müslüman-gayrimüslim ulusların birliği ülküsü de boşa çıkınca "Müslümanı kayıracak, Türk'e ayrıcalık tanıyacak" bir iktisadî politika benimsendi. 1913-1914 yıllarında gayrimüslimlere karşı uygulanan boykot sırasında İstanbul'daki halk gayrimüslim tüccardan, esnaftan alışveriş etmemeye davet edildi ve halkın alışveriş edebileceği Müslüman esnafın listeleri hazırlandı.[485] 1914 yılı baharında kurulan Müslüman Tüccar Cemiyeti, Müslüman ticaret erbabını aynı çatı altında topladı ve azınlıkların çoğunlukta olduğu Dersaadet Ticaret Odası'na karşı güçlü bir muhalefet oluşturdu.[486]

Ziya Gökalp'ın 1912 yılında yayımladığı *Yeni Hayat* kitabında yer alan "Vatan" adlı şiirinin son bölümü "Türk iktisadî milliyetçiliğinin manifestosu" havasını taşıyordu:

"Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür,
Hirfetleri birbirini daim eder himaye;
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür;
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!"[487]

484 Paul Gentizon, 1929, s. 261-264.

485 İstanbul Ticaret Odası, 1997, s. 208.

486 Zafer Toprak, 1995, s. 111.

487 Ziya Gökalp, *Yeni Hayat - Doğru Yol*, yay. Müjgân Cunbur, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1976, s. 11, aktaran Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 156, s. 4-17.

Gayrimüslim ve yabancı uyruklu tüccarlar Osmanlı İmparatorluğu yıllarında faydalandıkları ayrıcalıklardan dolayı piyasayı bütünüyle denetimleri altına aldıkları için "yıllar boyu haksız bir rekabetle köşeye sıkışmış ve hayat sahaları daralmış olan Anadolu tüccarı, sonunda Millî Mücadele'yi kendi varlığının kurtuluşu" olarak kabullendi.[488] İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenmesi vesilesiyle İzmir mebusu Tahsin Bey'in yazdığı yazıda da aynı haleti ruhiyeye rastlandı:

"Anadolu'nun tâ içerlerinden gelen muhterem müstahsiller İzmir kordonundan geçerken ve şimdi kısmen mübeddel, remâd olan yerleri gezerken o âli binaların Ayşe'nin teri ve Ali'nin tırnağı ile meydana geldiğini ve tam iki asırdan beri karşısında güneş altında hayat yıpratarak ellerine geçen istihsalâtın Jorjlar, Hamparsonlar, Atanasolalar tarafından ne yolda istihaleye uğradığını büyük bir nazar-ı nefret ve intibah ile görecekler ve sonra bir kendi hallerine, bir de o baykuş yuvalarına bakıp senelerce kanlarını emen nankörlere karşı iktisaden de derin ve lâ-yezâl bir hiss-i intikam besleyeceklerdir. Hiç şüphesiz ki milletin göz yaşı ve alın teri üzerinen kurulan bu sefarethanelerin yandığından, yıkıldığından ve içindekilerin def ve ref olmasından dolayı ulu Tanrıya şükürler ederek 'gâvur İzmiri' bütün manasıyla 'Müslüman İzmiri' diye selamlayacaklardır."[489]

Azınlıkların ve özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında bir kesim işgal kuvvetleriyle işbirliğinde bulunan Rum ve Ermenilerin Kurtuluş Savaşı bitiminde doğan Türk milliyetçiliğine karşı tavır almaları da bu iktisadî rant savaşından ileri geliyordu. *Yeni Gün* gazetesi yazarlarından İsmail Habib bu durumu şu satırlarla tespit ediyor: "Rumlar ve Ermenilerin milliyet cereyanına karşı kopardıkları itirazlar hiç de haksız değildi. Onlar anlamışlardı ki Türk milleti Türklüğünü tanırsa o zamana kadar en çok onların havuzuna akan servet oluğu artık Türk'ün ken-

488 Can Kıraç, "Cumhuriyet döneminde Anadolu'da ticaret ve Vehbi Koç", *Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı Palmet I*, 1997, s. 165-171.

489 "İzmir İktisat Kongresi", *Hakimiyeti Milliye*, 6 Şubat 1923, aktaran A. Gündüz Ökçün, 1968, s. 36.

disine çevrilecektir."[490]

Millî Mücadele sonrasında sadece memur sınıfı değil Türk gençliğinin büyük bir bölümü de kendini sefalet içinde buldu. Bunun sonucunda 1924 yılından itibaren basının da desteğiyle azınlıkların Türk iktisadiyatına aşırı hâkimiyetleri eleştirilmeye başlandı. Basın ve Türk gençliği, ticarette, bankacılıkta, sanayiide, tek kelimeyle tüm iş âleminde artık Türklere yer verilmesini talep etmeye başladı.[491] Tüm bu gayretler ticari hayatta Müslüman-Türk unsuruna yer açılması için sarf edildi. Bu da II. Meşrutiyet'in yarattığı liberal ortamın daha çok azınlıklara yaramış olmasından ileri geliyordu.[492]

Ankara'da, TBMM hükümetinin oluşmasından sonra da, İstanbul'daki bazı Türk tüccarları, 1921 yılında, Millî Ticareti Teşvik ve Himaye Cemiyeti adı altında bir teşkilât kurdular. Türk tüccarları böyle bir teşkilât kurmaya iten neden, gayrimüslim ve yabancı uyruklu kişilerin Dersaadet Ticaret Odası'nın yönetiminde bulunmalarından dolayı Oda'nın "millî bir hüviyet" taşımamasıydı.[493] 1 Aralık 1922 tarihinde faaliyete geçen Millî Türk Ticaret Birliği de, 1914 yılında kurulan Müslüman Tüccar Cemiyeti'nin bir devamıydı.[494] Millî Türk Ticaret Birliği'nin amacı "İstanbul'da açılan ticarî boşluğu Türk tüccarının doldurması" idi. Birlik, bu amaçla Türkiye'de kendilerini temsil edecek acenta arayan Avrupalı ve Amerikalı ticari müesseselere gayrimüslim işadamları yerine Türk işadamlarını tavsiye etti.[495] Muhtelif Avrupa ülkelerinin dışişleri bakanlıklarına birliği ve birliğin amaçlarını tanıtır mektuplar yolladı.[496] Milli

---

490 İsmail Habib, 1937, s. 206.

491 Paul Gentizon, 1929, s. 261-264.

492 Zafer Toprak, 1995, s. 107.

493 Prof. Dr. Erol Zeytinoğlu & Doç Dr. Necla Pur, 1982, s. 66.

494 Zafer Toprak, 1995, s. 111.

495 Ahmet Hamdi Başar, "Zaferden sonra İstanbul'da başlayan iktisadî savaş", *Barış Dünyası*, sayı 54, Kasım 1966, s. 694-702. Milli Türk Ticaret Birliği üzerinde bir araştırma için bkz. Murat Koraltürk, "Türkiye'de ulusal burjuvazinin gelişiminde önemli bir girişim Milli Türk Ticaret Birliği", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, sayı 167, s. 45-56.

496 PRO, 13 Ocak 1923 tarih ve FO371/9113/ E824/21/44 sayılı belge.

Türk Ticaret Birliği başkanı Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Bey ve birliğe üye birçok tüccar Dönme idiler. Resmî makamlar Dönmelerin birliğe üye olmalarına itiraz etmedi. Bu sessiz tavrın gerisinde birlik vasıtasıyla doğacak yeni iş imkânlarından Dönmelerin de faydalanmalarına izin vererek dönemin güçlü Dönme cemaatinin yeni hükümete ve uygulayacağı siyasete destek vermesinin sağlanması umudu yer alıyordu.[497] Birliğin ana gayesi, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra Türkiye'den kaçmaya başlamış olan Rum ticaret erbabı ile Türkiye'yi terk etmeyip faaliyetlerine devam eden azınlıklara mensup tüccarlar, komisyoncu ve fabrika temsilcilerinin yerlerine Türk ticaret erbabını ikame etmek idi. Millî Türk Ticaret Birliği, "gerek ithalat ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı toptancı ticarette Türk tüccarının hâkim olması"nı amaç edindi. Birliğin başkanı Ahmet Hamdi Başar, "liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadî hâkimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna" inanıyordu.[498]

Millî Türk Ticaret Birliği, 1922 yılının Haziran ayında Ahmet Hamdi Başar'ın ifadesiyle "Türk Ticaret Salnamesi adlı bir eser yayımlamak bahanesiyle" İstanbul'da, İktisadî Tetkikat Neşriyat ve Muamelat A.Ş.'yi kurdu. Şirketin ana hedefi iktisadî istihbaratta bulunup İstanbul'da faaliyet gösteren tüccarların ne kadarının Türk, ne kadarının da gayrimüslim olduğunu tespit etmekti. Yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan tabloda gayrimüslimlerin ticarete hâkim oldukları ve Türklerin de azınlıkta kaldıkları görülüyordu. İstanbul'daki ithalat-ihracat faaliyetlerinin yüzde dördü ile komisyonculuğun sadece yüzde üçü Türklerin elinde idi. Liman işlerinin tamamı azın-

---

497 Alexis Alexandriadis, 1983, s. 106.

498 Ahmet Hamdi Başar, "Zaferden sonra İstanbul'da başlayan iktisadî savaş", *Barış Dünyası*, Sayı 54, Kasım 1966, s. 694-702. Milli Türk Ticaret Birliği üzerinde bir araştırma için bkz. Murat Koraltürk, "Türkiye'de ulusal burjuvazinin gelişiminde önemli bir girişim Milli Türk Ticaret Birliği", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, sayı 167, s. 45-56.

lıkların elinde olup limanlarda faaliyet göstermek için muhakkak Rumca, İtalyanca veya Fransızca bilmek gerekliydi. Esham ve Kambiyo Borsası'nda faaliyet gösteren borsa acentalarının yüzde 95'ini azınlıklar teşkil ediyordu. Sadece iki küçük banka olan İtibarı Millî Bankası ve Adapazarı İslâm Ticaret Bankası Türklerin elinde idi. Tüm yazışmalar Fransızca yapılıyordu. Sigorta şirketlerinde çalışan Türkler sadece hizmetli olarak çalışıyorlardı. İç piyasaya yönelik faaliyette bulunan toptancıların sadece yüzde on beşi, yarı toptancı ve perakendecilerin ise sadece yüzde yirmi beşi Türk idi. Tüm belediye ve kent hizmetleri ile tütün tekeli gibi imtiyazlı işler yabancı şirketlerin elindeydi. Bu şirketlerde müdür ve birinci sınıf memur olarak çalışanlar arasında hiç Türk yer almıyordu. Atlı tramvaylarda sürücüler Türk, biletçiler ise Rum veya Ermeniydi. Tramvaylarda vatman veya trenlerde kondüktor olarak görev yapan Türklere rastlamak pek mümkün değildi.[499] Millî Türk Ticaret Birliği'nin bu iktisadî istihbarat çalışmasının sonucunda İstanbul'da 4267 müessesenin mevcudiyeti tespit edildi. Bunlardan 1202'sinin Türklere ait olduğu görüldü. Millî Türk Ticaret Birliği'nin bu istihbarat çalışması, iktisadî alanın Türkleştirilmesi faaliyetlerinin başlamasında belirleyici bir rol oynadı.[500] Dersaadet Ticaret Odası'nın yönetiminde gayrimüslimler bulunması nedeniyle Oda'yı gayri milli bulan Millî Türk Ticaret Birliği'nin üyeleri, 1-2 Ağustos 1923 günleri yapılan oda idare meclisi seçimlerinde etkin görevler aldılar. Oda başkanlığına da Millî Türk Ticaret Birliği başkanı Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Bey seçildi. Böylece Dersaadet Ticaret Odası da Türkleştirilmiş oldu.[501]

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal'in yaptığı açılış konuşmasında sarf ettiği "İstiklâl-i tâm için şu düstur var: Hâkimiyet-i milliye,

---

499 Murat Koraltürk, 1999, s. 103-105 / Ahmet Hamdi Başar, " Zaferden sonra İstanbul'da başlayan iktisadî savaş", *Barış Dünyası*, sayı 54, Kasım 1966, s. 694-702.

500 Murat Koraltürk, 1999, s. 105-106.

501 Murat Koraltürk, 1999, s. 125.

hâkimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir (sağlamlaştırılmalıdır). (...) Siyasi ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadî zaferle tetviç edilemezlerse semere, netice pâyidâr olamaz" sözleri,[502] buna paralel olarak aynı kongrede İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in "Türk hâkimiyet-i milliyesi, ancak ve ancak Türkiye hâkimiyet-i iktisadiyesine isnadla pâyidar olabilir" sözleri,[503] bir yerde genç Cumhuriyet'in yeni hedefini belirlemiş oluyordu.

Ancak bu yeni hedefe ulaşmada azınlıklara herhangi bir sorumluluk verilmesi düşünülmedi ve nitekim kongreye davet edilenler arasında azınlıklara mensup tek bir tüccar yer almadı. Bunun nedenini anlamak için *İkdam* gazetesinin bir haberine bakmak yeterlidir. *İkdam* "İzmir İktisat Kongresi gayrimüslim iktisadî düşmanlarımızın fevkalâde telaşını mucip olmaktadır" cümlesiyle bu iktisadî kurtuluş savaşında safları belirlemiş oldu.[504] Bu savaşta gayrimüslim tüccarların kamuoyu tarafından "düşman safında" değerlendirilmesi *İkdam* gazetesinin belki aşırı bir yorumuydu, ancak bir dönemin haleti ruhiyesini de gerçekçi bir şekilde yansıtıyordu.

İktisadî bağımsızlık hedefinin en önemli simgesi bankacılıktı. Osmanlı Bankası millî kabul edilmediği ve buranın azınlıklara ve yabancılara karşı kayırmacı bir tutum içinde olduğuna inanıldığı için bir millî banka kurulmasına karar verildi ve böylece 26 Ağustos 1924 tarihinde, Celâl Bayar tarafından Türkiye İş Bankası kuruldu.[505] Celâl Bayar o yıllarda geçerli olan bankacılık faaliyetlerini şöyle tasvir ediyordu:

"Meşrutiyetin ilânıyla birlikte heves olarak bankalar kurulmuş ama *'köşebaşı sarraflığından'* öteye geçilememişti. Asıl bir de esaslı bankalar vardı. Mesela İtibar-ı Milli Bankası, İtalyanların elindeydi, personeli azınlıklardan oluşuyordu. Osmanlı Bankası bir Fransız tarafından yönetiliyordu. Öyle bir kanı

---

502 A. Gündüz Ökçün, 1968, s. 251.

503 A. Gündüz Ökçün, 1968, s. 264.

504 "İktisat Kongresi münasebetiyle iktisadî düşmanlarımızın telaşı", *İkdam*, 29 Ocak 1923, aktaran A. Gündüz Ökçün, 1968, s. 6.

505 Dr. M. Akif Tural, 1987, s. 96-98.

vardı ki, Türkler bir banka kursalar dahi işletemezler!"[506]

Bayar yıllar sonra, Türkiye İş Bankası'nın, ticareti azınlıkların hâkimiyetinden kurtarmak için kurulduğunu söyledi.[507] Türkiye İş Bankası'nın kuruluş tarihinin de simgesel bir önemi vardı. Banka Millî Mücadele'nin birinci yıldönümünde ve Büyük Taarruz'un başlangıç tarihi olan 26 Ağustos 1924 günü kuruldu. Böylece de genç Cumhuriyet'in iktisadî bağımsızlık ülküsünün simgesi oldu.[508]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında topluma hâkim olan beklenti, Rumların mübadele ile Türkiye'den ayrılmalarından, Ermenilerin de 1915 tehciri sırasında yaşananlar ile büyük nüfus kaybına uğramalarından sonra ticaret alanında doğan boşluğun Türkler tarafından doldurulacağı idi.[509] Nitekim Milli Türk Ticaret Birliği'nin Türkiye İktisat Kongresi'ne sunduğu raporda da bu beklenti dile getirildi: "İktisaden bu kadar düşkün olan memleketimizde hunrîzane ve canîyane bir istilanın bıraktığı harabeleri imâr etmenin ve bu harabeleri bırakarak memleketten çekilen unsurların ticaret ve sanayi vadisinde açtıkları boşlukları bizzat, veya kendi topraklarımıza alacaklarımız ırkdaşlarımız vasıtasıyla, doldurmak suretinde ancak menfi sahalardaki eksiklikleri tamamlamak şeklinde bir mesai daha var."[510]

İzmir Ticaret Odası Reisi Alaiyelizâde Mahmud Bey'in 19 Nisan 1925 tarihinde düzenlediği ve İzmir ve havalisinin mübadele ve göç öncesi ile sonrası iktisadî durumunu inceleyen rapor da aynı beklentiyi dile getiriyor ve İzmir'in ithalat yoluyla yapılan ticaretini inceleyen bölümde şu tespitte bulunuyordu:

"Rum ve Ermenilerin hicretinden sonra toptan muamele yapan büyük manifatura mağazaları Musevilere ait üç, beş adetten ibaret kalmıştı. Zira İzmir'de manifaturacılık hemen Erme-

---

506 Emel Armutçu, "Türkiye İş Bankası 75 yaşında", *Hürriyet*, 6 Eylül 1999. Vurgulama yazarı tarafından yapıldı.

507 Jak Kamhi ile 25 Aralık 1997 tarihli görüşme. Celâl Bayar seksenli yıllarda davet edildiği İ.S.O. Meclis toplantılarında yaptığı konuşmalarda bunu söyledi.

508 Mouammer Erich, "Le rôle de la Ich Bankasi dans le développement économique de la Turquie", *Les Annales de Turquie*, yıl 7, sayı 1, 1937, s. 103-110.

509 Grace Ellison, 1923, s. 161, 274-275.

510 A. Gündüz Ökçün, 1968, s. 142.

nilere mahsus bir iş gibiydi. Çok şayan-ı şükrandır ki, İzmir'in Yunanlılardan istiradını müteakip dahilden müteşebbis Türkler İzmir'e gelerek ehemmiyetli sermayelerle manifatura ticaretgâhları açtılar."[511]

Ancak beklenenin aksine, doğan bu boşluğu ticaret âleminin bir diğer aktörü, Yahudiler doldurdu. Bu beklenmedik durum Türk toplumunda kısa bir süre sonra öfkeye dönüşecek olan bir hayal kırıklığı yarattı. Kayda değer bir Yahudi nüfusuna sahip Edirne'de yayımlanan *Edirne Postası* gazetesi toplum vicdanında doğan bu hayal kırıklığını şu şekilde dile getiriyordu:

"Türk, azim ve imanıyla dahilî ve haricî esâret zincirlerini eritip attıktan sonra bu ülkenin yegâne hâkimi kendisinin olduğunu cihâna ilân etti. Bu ilân üzerine memleketin dahilinde bulunan ve gayr-ı tabîi bir varlık halinde yaşayan ekalliyetlerden Rum ve Ermeniler irtikâb eyledikleri cinâyet ve hıyânetlerin uzmâtından korkarak kaçtılar. Beri tarafta siyâsi sahada açık açığa düşmanlık etmemiş bulunan Yahudi varlığı her devre uyan riyâkâr çehresini tebessümlerle süsleyerek aramızda kaldı.

Bu varlığın siyâsi varlığı hakkında gerek *Paşaeli* gazetesi ve gerek sair milliyet-perver matbuât neşriyâtta bulunarak hakîkî mâhiyetleri meydana çıkarıldı. Böyle olmasına rağmen hâlâ aramızda bulunmak husûsunda Tombuktu keçisinin âlem-şümûl inadını andıracak bir surette izhâr-ı taannüd (direnmekte) ve temerrüd (inat etmek) eylemektedirler."

Edirne Postası toplumun hissiyatını böyle dile getirdikten sonra Yahudilerin Türkçe konuşmadıklarına, tek kelimeyle Türkleşmediklerine de dikkati çekti.[512] Gazete konuya ayırdığı ikinci yazısında Yahudilerin Trakya bölgesinde hissedilmekte olan iktisadî ağırlıklarından şikâyet etti. Buna karşılık vermek için de Türk tüccarlarını bir araya gelip teşkilâtlı bir şekilde onlara karşı mücadele etmeye davet etti.[513]

511 Murat Koraltürk, "Mübadelenin iktisadî sonuçları üzerine bir rapor", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, sayı 6-7, Yıl 1996-1997, s. 183-198.

512 "Yahudi meselesi", *Edirne Postası*, 24 Ağustos 1925.

513 "Yahudi meselesi", *Edirne Postası*, 27 Ağustos 1925.

Türk unsurunun ticaret âlemine hâkim olması yolundaki bu beklentinin bir sonraki adımı bu beklentinin bir an önce gerçeğe dönüşmesi için olayları hızlandırmaktı. Bu amaca yönelik olarak da Yahudilerin ve diğer gayrimüslimlerin ticaret âleminde halen devam etmekte olan mevcudiyetlerinin kökten bir şekilde tasfiyesi için yabancı sermayeli müesseselerde çalışan Türk ve yabancı uyruklu gayrimüslimlerin işlerine son verildi.

b) Gayrimüslim Memurların İşlerine Son Verilmesi

Cumhuriyet'in ilân edilmesinden önce yabancı sermayeli bankalarda ve müesseselerde çalışan gayrimüslim memurların Türk memurlarla ikame edilmeleri kararının alınması aslında kamuoyunu yakından takip edenler için pek sürpriz değildi, zira böyle bir kararın alınabileceğinin ipuçları kamuoyunda zaten mevcuttu. İstanbul başta olmak üzere ticaretin yoğunlaştığı İzmir, Mersin, Trabzon gibi liman kentlerinde ticari faaliyetler onlarca yıldan beri Türkçe dışında dillerde yürütülüyordu. Bunun nedeni bu kentlerde yaşayan ve kendilerini münhasıran ticari faaliyetlere hasredenlerin çoğunluğunu gayrimüslimlerin teşkil etmesiydi. Bu nedenle kifayetsiz bir Türkçe bilgisine sahip olan Türk ve yabancı uyruklu gayrimüslimler, ticaret âleminin bu kozmopolit yapısından faydalanarak bildikleri yabancı diller sayesinde işlerini sürdürebildiler ve edindikleri mevkileri yıllar boyunca muhafaza ettiler. Cumhuriyet'in ilânından sekiz ay önce toplanan İzmir İktisat Kongresi, onlarca yıldan beri devam eden bu düzenin artık değişeceğine işaret etti. İzmir İktisat Kongresi'nin 17 Şubat 1923 tarihli toplantısında kabul olunan "Misak-ı İktisadî Esasları"nın 9. maddesinde yer alan "Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur, ecnebi sermayesine aleyhdar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve san'at yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münase-

bette fazla mutavassıt istemez" ifadesi, genç Cumhuriyet'in, bundan böyle ticaret âleminde kullanılması ve konuşulması gereken dil konusundaki tavrını ve kararını belirtmiş oldu. Aynı zamanda da genellikle azınlıkların yoğun olarak faaliyet gösterdikleri ithalat ve ihracat aracılığı faaliyetlerinin de sona ereceğinin ve Türk tüccarının aracıya ihtiyaç duymadan çalışacağının bir işareti oldu.[514]

Ticari faaliyetlerde Türkçe kullanımının zorunlu hale getirilmesi, bir yerde, Türkçeye vakıf olmayan gayrimüslim memurların işlerine son verilmesi anlamını taşıyordu. Ancak bu karar uygulamada birçok sorunlar ve zorluklar yarattı. Esas zorluk İstanbul'daki yabancı sermayeli şirketlerin muhtelif bölümlerinde görev yapan müdürlerin çoğunluğunun Türk ve yabancı uyruklu gayrimüslim olmalarından ileri geliyordu. Bu yöneticiler Türkçeyi biraz konuşmalarına rağmen içlerinden pek azı Türkçeyi tam anlamıyla okuyup yazabiliyordu. Bu yöneticilerin ve memurların yerini hemen alabilecek ve aynı yeteneklere ve tecrübelere sahip bir Türk memur sınıfının mevcut olmaması, azınlık ve yabancı uyruklu memurları istihdam etmiş olan şirketler için ciddi bir sorun teşkil ediyordu.[515]

Vakit gazetesi Türkçenin ticaret hayatında kullanılmasının zorunlu hale gelmesinin mantığını şu şekilde açıklıyordu: "Türkiye'de Türkçe dilinin üstünlüğü sadece bir onur ve şeref meselesi değildir. Bu aynı zamanda Türk ulusu için hayati öneme haiz bir iktisadî meseledir. Türk ve Yunan uyruklu işverenler ile yöneticiler Türkçe yerine Rumca konuşan memurları ısrarla tercih etmelerinden dolayı Türklerin iş bulmaları imkânsızdır. İstanbul'da eğitim görmüş çalışkan ve iyi huylu birçok Türk genci mevcuttur. Bunlar fakir olup herhangi bir işleri olmadığından geçim sıkıntısı çekmektedirler. En düşük ücretli bir işe başvurduklarında bile tüm kapılar bu fakir kişilerin yüzlerine kapanmaktadır. Diğer yandan ticari çevrelerde günlük Türkçeyi bile doğru dürüst konuşamadıkları halde Türkçenin ticaret hayatın-

---

514 Prof. Dr. A. Afetinan, 1982, s. 20 ve A. Gündüz Ökçün, 1968, s. 388-389.

515 PRO, 22 Ocak 1923 tarih ve FO/371/9113, E882/21/44 sayılı belge.

da ihmal edilmiş olmasından dolayı kendi lisanlarını kullanıp işlerini devam ettiren ve rahat bir hayat süren Rumlar mevcuttur. Türkçe, ticaret âleminde kullanılmakta olan diğer dillere üstünlük sağladığı zaman Türk ırkının iktisadî alandaki konumunun da güçlenmesini sağlamış olacaktır."[516]

Türkçenin ticaret hayatında hâkim kılınmasına karar verildikten sonra yabancı sermayeli bankalarda ve müesseselerde çalışan Türk ve yabancı uyruklu gayrimüslim memurların sayısının azaltılmasına ve onların yerine bir kaynağa göre yüzde elli,[517] bir diğer kaynağa göre asgari %75,[518] bir başka kaynağa göre yüzde yüz oranında Müslüman istihdam edilmesi hedeflendi.[519] 1923 yılının yaz aylarında başlayan bu tasfiye işlemi üzerine bir grup Yahudi, Rum ve Ermeni memur, Milletler Cemiyeti genel sekreterliğine şikâyette bulundular ve bunu "Türk uyruklu gayrimüslim memurlar adına" yaptıklarını beyan ettiler. Adların belirtilmesi halinde imza eden kişilerin büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacakları yazılan mektuba "Hepsi Türk uyruklu bir grup Rum, Yahudi, Ermeni memurlar" imzası atıldı. Mektupta, Lozan Antlaşması'nın azınlıkları koruyan ve onlara kanunlar önünde tam eşitlik tanıyan 37 ilâ 43. maddelerine rağmen antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Ticaret Vekâleti'nin, bütün yabancı sermayeli şirketlere ve kamu yararına çalışan şirketlere müdahale ederek çalıştırdıkları gayrimüslim memurları tasfiye etmelerini ve yerlerine Türk memurları istihdam etmelerini şart koştuğu belirtildi. Bu şekilde birçok gayrimüslim memurun işine son verildiğinin belirtildiği mektupta genel sekreterin veya yabancı ülkelerin İstanbul'daki diplomatik misyonlarının olaya müdahale etmemesi halinde şirketlerde çalışan tek bir gayrimüslim memurun kalmayacağı

---

516 AMA Review of the Turkish press for the period of January 17-23, 1926, 25 Ocak 1926 tarih ve 867.9111/125 sayılı belge, s. 7.

517 Esther Benbassa-Dudonney, "Le Tanzimat et le Kémalo-nationalisme : deux périodes marquantes dans l'histoire du judaisme turc", s. 257-273, *Cultures Juives Méditerranéennes et Orientales*, Syros, Paris 1982 / Paul Gentizon, 1929, s. 265.

518 PRO, 8 Şubat 1926 tarih ve FO371/11540/E1072/373/44 sayılı belge.

519 "New Anti-Semitic Law in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 23 Kasım 1923, s. 20.

ve aile reislerinin işlerine son verildiğinden yakında her türlü geçim kaynaklarından mahrum kalmış binlerce aileden oluşan bir manzarayla karşılaşılacağı söylendi. Milletler Cemiyeti, bu uygulamanın bir yasa ile desteklenmemiş olmasından dolayı hukuken Lozan Antlaşması'nın azınlıkları koruma, ilgili maddelerinin bir ihlâli olduğunun kanıtlanmayacağı görüşündeydi. Dahası, Batılı ülkelerin olaya müdahale etmeleri de Türkiye'nin içişlerine karışmak anlamına geleceğinden Milletler Cemiyeti, bu talebe herhangi bir karşılık vermedi.[520]

Nafia Vekâleti Komiseri Feyzi Bey, 19 Ekim 1923 tarihinde düzenlediği basın toplantısında ve *Hakikat* gazetesine verdiği demeçte sadece Müslüman memurların istihdam edilmesi şartının devlet veya belediyelerle sözleşme yapmış özel şirketler için de geçerli olduğunu belirtti ve sözlerine şöyle devam etti:

"Şirketlerle yaptığımız antlaşmalar çok sarihtir. Yabancı şirketlerle yapılan mutabakat gereğince, bu şirketler sadece Türk memurları istihdam etmek zorundadırlar. Bu TBMM'nin tüm tebaalarını ayırım gözetmeksizin istihdam edecekleri anlamını taşımaz. Tüm şirketler bizim ileri sürdüğümüz, dinleri ne olursa olsun tüm Türk vatandaşlarını değil, sadece Müslüman asıllı Türkleri istihdam etme şartını kabul ettiler. Buna rağmen ilgili şirketler Rum, Ermeni ve Yahudi memurları istihdam etmeye devam ederler ve onların işlerine son vermezlerse onlarla yaptığımız sözleşmeleri iptal etmek zorunda kalacağız. Bu konuda son derece kararlıyız. İstanbul'un elektriğini söndürmek ve tramvaylarını durdurmak pahasına da olsa bu kararlı tavrımızı değiştirmeyeceğiz."[521]

Gayrimüslim memurların işlerine son verilmesi kitlesel bir hal arz etti. Memurların işlerine yüz ilâ yüz elli kişilik gruplar halinde son verildi ve işten çıkarılanlara hiçbir tazminat ödenmedi.[522]

---

520 Milletler Cemiyeti Arşivi, R1618, 41/30736/807 sayılı "Minority questions" başlıklı belgenin ekindeki 4 Eylül 1923 tarihli mektup.

521 *El Tiempo*, 23 Ekim 1923'den nakleden "Le Nationalisme", *Paix et Droit*, Kasım 1923, s. 11 ve Alexis Alexandridis, 1983, s. 110-111.

522 AIU arşivi, Turquie CXXXI E, Elie Nathan'ın 2 Ekim 1936 tarihli mektubu. / "New antisemitic law in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 23 Kasım 1923, s. 20.

Kamu kuruluşlarında memur olan azınlıklar kısa bir süre içinde kendiliklerinden görevlerinden istifa etmemeleri halinde istifa etmeye zorlandılar. Bu koşullar altında Yahudilerin memur olarak istihdam edilmek üzere kamu kuruluşlarına başvurmalarının hiçbir faydası yoktu.[523]

Dönemin Yahudi basınını oluşturan *El Telegrafo* ve *El Tiempo* gazeteleri bu kararı protesto ettiler. David Fresko, *El Tiempo* gazetesinde yayımladığı başyazısında Feyzi Bey'in bu beyanı karşısında Yahudi cemaatinin duyduğu endişeleri dile getirdi. Bu tür kararların vatandaşlar arasında din esasına dayalı bir ayırımcılığın mevcut olduğunu berrak bir şekilde gösterdiğini belirtti. Fresko buna rağmen Yahudilerin bu duruma inanmak istemediklerini, böyle bir kısıtlamanın en temel hak ve hürriyetleri ihlâl ettiğini vurguladı. Vatandaşların bir kısmını haklarından mahrum etmenin bu kişileri ülkenin siyasi, toplumsal ve iktisadî hayatından ayrı tutma anlamına geldiğini belirtti. Böyle bir ayırımın mevcut olduğu bir ortamda Yahudi çocukların Türkçe öğrenip Türk kültürüne intibak etmek için gayret sarf etmelerinin de bir yararı olmayacağını belirtti. Yahudi basınının bu protestoları kamuoyunu ve karar mercilerini hiçbir şekilde etkilemedi.[524] Bu haksız duruma müdahale edip itiraz eden Müttefik Kuvvetler'in Yüksek Komiserleri de bir neticeye ulaşamadılar. İstanbul'daki resmî makamlar komiserlere şu cevabı verdiler: "Lozan Antlaşması'nın 37 ilâ 39. maddelerinde yer alan hükümler Türk hükümetinin halkın çoğunluğuna ait unsurların ülkenin önemli bir çalışma alanına iştirak etme hakkından mahrum olmamalarını ciddi bir şekilde kollama hakkını azaltmadığı gibi, hukuka da aykırı değildir. Dolayısıyla, alınan tedbirler azınlıklara karşı hasmane bir eğilim olarak değil, çoğunluğun her türlü iktisadî faaliyetlere iştirak etmelerinin düzenli bir şekilde

---

523 Gerschon Agronsky, "Democracy under Kemal Pasha", *The Menorah Journal*, Mart 1928, s. 293-295.

524 AIU arşivi, Turquie C8 dosyası, 6 Kasım 1923 tarih ve 2219/3 sayılı mektup. Bu mektup 23 Ekim 1923 tarihinde *El Tiempo*'da yayımlanmış makalenin çevirisidir. / Henri Nahum, 1995, s. 403.

engellenmesi uygulanmasına karşı getirilmiş kanunî vasatlar olarak görülmelidirler". Benzer bir şekilde Türk hükümeti Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği bir notta da azınlık haklarını ihlâl ettiği iddiasını reddetmiştir.[525] Azınlık haklarından feragat konusunda Ankara'daki resmî makamlarla müzakerelerde bulunmaya giden Yahudi cemaati heyeti bu uygulamanın iptalini istemiş, ancak bu kararın iptal edilmesinin imkânsız olduğu cevabını almıştır.[526]

Bu kararın uygulanması son derece geniş bir sahayı kapsamıştır. Dersaadet Telefon Şirketi'nden, İstanbul Liman Amirliği'ne, Demir Yolları İşletmesi'nden, gümrük idarelerine, Reji İdaresi'nden, yabancı sigorta şirketlerine, sahibi Yahudi olan ve dönemin en büyük mağazalarından biri olan Orosdi Back mağazasından Denizcilik İşletmeleri'ne kadar geniş bir çerçevede uygulanmıştır. Uygulama sırasında şirketlere tanınmış olan mühletin sonunda gayrimüslim memurların işlerine son vermeyen şirketlere kapatma emirleri tebliğ edilmiştir. Bu tebligatın karşısında şirketler fazla direniş göstermeyip gayrimüslim memurların işlerine son vermiş;[527] bu işe son vermeler yüzünden yüzlerce Yahudi kadın, erkek memur işsiz kalmıştır.

İşlerine son verilenler arasında babası da yer alan Vitali Hakko anılarında bu olayı şöyle naklediyor:

"Babam her normal iş günü gibi işe gitti. (Çalıştığı yer Sir-

---

525 Alexis Alexandridis, 1983, s. 111.

526 W.(erner) S.(enator), "Die neue Wendung in der Türkei" başlığıyla *Juedische Rundschau*, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463.

527 "Telefon şirketindeki gayrimüslim memurlar", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1925 / Israel Cohen, "Impressions of Constantinople", *The New Judaica*, Cilt 1, No. 19, 5 Haziran 1925, s. 306-309 / "Kılavuz Rum ve Musevi kaptanlar", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1925 / "Expulsion of Jews from Thrace", *The Jewish Chronicle*, 7 Aralık 1923, s. 18 / AMA Review of the Turkish Press for the period from March 8-21, 1928, 22 Mart 1928 tarih ve 8679111/214 sayılı belge / "Le personnel turc dans les sociétés étrangeres", *La République*, 26 Şubat 1926 / "Jewish employees to be replaced by moslems in all Constantinople business houses: Order against all non-Moslem employees", *JTA Bülteni*, 4 Şubat 1926, s. 5 / "Bill barring non Moslem Turks from employment in Turkey carried into effect", *JTA Bülteni*, 10 Ağustos 1929, s. 10 / "Barring of non-moslem Turks", *JTA Bülteni*, 13 Ağustos 1929, s. 12 / *The American Jewish Year Book*, cilt 32, 23 Eylül 1930-11 Eylül 1931 , s. 128.

keci Garı idi.) Ama saat 11:00 sularında yüzü çok asık olarak döndü. Bilmiyorum niçin, ben de o gün evdeydim.

Annem, babamın bu şekilde zamansız ve öfkeli olarak eve dönmesini merak edip sordu:

'Hayrola, neden erken döndün?'

Babam iki kısa sözcükle cevap verdi:

'İşten atıldık!'

Cumhuriyet'in ilânıyla *Chemin de Fer* işletmesi Fransızlardan alınarak Türk Demir Yolları işletmesine devredilmişti. Yani millileştirilmişti. O sıralar çıkan bir yasaya ya da talimatnameye göre de gayrimüslimlerin Devlet Demir Yolları işletmesinde çalışması önlenmişti. Ya da Fransızlarla çalışanlar, şirketin Türkiye'deki ticarî hayatı sona erdiği için, Devlet Demir Yolları'nın kadrosuna geçiş yapamıyordu.

Çok üzüldük. Ama elden ne gelirdi?

Evin kirası, beş kişilik ailenin ihtiyaçları... Babamın cebinde bizleri bir ay kadar bile geçindirecek bir birikim yoktu. Anlaşılan işten atılırken tazminat filan da almamıştı.

Babam bu kötü haberi verdikten hemen sonra, kapıyı vurup, çıkıp gitti.

Kendisi gibi işten atılan diğer arkadaşlarıyla buluşup kafa kafaya vermişler, çıkar yol bulamayınca da gidip meyhanede kafaları çekmişler."[528]

Şirketler işlerine son vermek zorunda kaldıkları gayrimüslim memurlar yerine aynı yetenek ve nitelikte Türk memur istihdam etmekte güçlüklerle karşılaştılar. Bu nedenle İstanbul Ticaret Müdürlüğü'ne başvurup kendilerine Türk memur bulunmasını talep ettiler.[529] Ticaret Vekâleti gayrimüslim memurların yerine Türklerin istihdam edilmesi için daha sıkı önlemler aldı. İstanbul Ticaret Müdürlüğü'ne adlarını kaydeden Türkler, azınlıkların işlerine son verildiği şirketlerde boşalan yerlere memur olarak tayin edilme imkânına sahip oldular. Bu tayinlere itiraz etme imkânı yoktu. İtiraz eden şirketlerin faali-

528 Vitali Hakko, 1997, s. 28-29.

529 "L'engagement d'employés turcs dans les sociétés étrangeres", *La République*, 15 Şubat 1926.

yetlerine son verildi.[530]

Gayrimüslimlerin yerine Türklerin istihdam edilmesi emri önce otel, bar, lokanta, pastahane gibi küçük müesseselerde daha sonra da büyük ticari müesseselerde uygulanmaya başlandı. Verilen bu emirde "Türk" ve "Müslüman" kavramlarının eşdeğer anlam taşıyıp taşımadıkları konusunda karışıklık doğdu. Söz konusu emir sadece yabancı uyruklu memurları kast etmesine rağmen, uygulamada polis çoğu zaman azınlıkları da "yabancı" olarak telakki etti. Bu uygulamadan dolayı ticari çevrelerde büyük bir kargaşa doğdu. Yeni işe alınan Türk memurlar son derece deneyimsiz oldukları gibi polisin kendilerini korumalarından da cesaret alarak kendilerini işe almış olan müessesese sahipleri ile yöneticilere karşı son derece dik başlı davrandılar.[531] Gayrimüslim memurların işlerine son verilip yerlerine Türklerin alınması işlemi Ticaret Vekâleti'nin memurları tarafından yerine getirildi. Ticaret Vekâleti'nin bir tamimi çerçevesinde yürütülen bu işlemler 1924 Anayasası'na ve Lozan Antlaşması'nın 39. maddesine aykırı olmasına rağmen Ticaret Vekâleti memurları müesseselere yaptıkları baskılar ve verdikleri gözdağı sonucunda azınlıkların işlerine son verdirdiler. Bu tamimin Anayasa'ya ve Lozan Antlaşması'na aykırı olduğunu idrak eden şirket sahipleri ve yöneticileri bu müdahaleye önce direndiler, ancak Ticaret Vekâleti ile azami derecede iyi ilişkiler sürdürmeye itina ettiklerinden ve direnmeyi sürdürdükleri takdirde bu iyi ilişkilere zarar vereceklerinden bu uygulamayı fazla itiraz etmeden kabul ettiler.[532] Ticaret Vekâleti bankaların Türk memurlar istihdam etmesine yönelik bir kanun teklifini TBMM'ne göndermeyi tasarladı. Romanya'da geçerli olan kanunlardan esinlenerek hazırlanan bu kanun teklifinde tüm yabancı bankalarda

530 AMA Review of the Turkish Press for the period from March 28 - April 3, 1926, 6 Nisan 1926 tarih ve 867.9111/135 sayılı belge, s. 9.

531 AMA Review of the Turkish press for the period of January 24-30, 1926, 1 Şubat 1926 tarih ve 867.9111/126 sayılı belge, s. 6.

532 AMA Review of the Turkish press for the period of January 31-February 6, 1926, 9 Şubat 1926 tarih ve 867.9111/127 sayılı belge, s. 7.

ve malî müesseselerde çalışacak olan Türk memurların toplam memur sayısının yüzde 75'ini teşkil etmesi şartı öngörüldü, ancak öyle bir teklif Meclis'e sunulmadı.[533] Buna rağmen uygulamada polis ve belediye yetkilileri, hiçbir zaman yazılı olarak tebliğ etmedikleri emirlerinde, ticari müesseselerde, dükkânlarda ve bankalarda çalışan personel sayısının en az %75'inin Müslüman Türklerden oluşmasını ve ticari kayıtların Türkçe tutulmasını emrettiler. Belediye yetkilileri tüm işlerin Türklere tahsis edilmesine gayret ettiler. Örneğin şoförlerin ehliyetlerini temdit etmek için yapılan başvurularda hiçbir yabancı uyruklu ve gayrimüslim şoförün ehliyeti temdit edilmedi. Türk bandıralı gemilerde çalışan yabancı uyruklu personele bu gemilerde bundan böyle sadece Müslüman Türkler çalıştırılacağı bildirildi.[534] İstanbul'da İngiliz sermayesiyle kurulmuş olan Dersaadet Telefon Şirketi'nin müdürü, 1912 yılından beri özel şoförü olarak çalışan Niko'nun ehliyetinin yenilenmemesinden ötürü işine son verilmesinden şikâyetçi oldu.[535] Ticaret Vekâleti tüm yerli ve yabancı sigorta şirketleri acentalarına yolladığı anket formunda şirketin sermaye yapısının yanı sıra şirketlerde çalışan memur ve müdürlerin aldıkları ücretlere göre muhtelif kademelere ayrılmış dökümlerini istedi. Ayrıca her ücret kademesi içinde yer alanların "Müslüman Türkler", "Gayrimüslim Türkler" ve "yabancılar" olarak dağılımlarının da belirtilmesini talep etti. Bu da resmî makamların yurttaşlar arasında "Müslüman", "gayrimüslim" ayırımı yaptığının bir diğer kanıtı idi.[536]

Bu kargaşa ortamında İstanbul Valisi uygulamayı berraklaştırmak için bir tamim yayınladı. Bu tamimde şöyle dendi: "sadece Türk uyruklu olan kişilerin yapabilecekleri bir dizi meslek vardır. Bunlar gemi kaptanlığı, garsonluk, şoförlük, balıkçılık, tramvay sürücülüğüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nde bu

533 "Bankalarda Türk memurlar meselesi", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1925.

534 PRO, 15 Şubat 1926 tarihli ve FO371/11540 63804 E1072/373/44 sayılı ve belge.

535 PRO, 18 Şubat 1926 tarih ve FO371/11540 63804 E1186/373/44 sayılı belge.

536 PRO, 9 Mayıs 1926 tarihli ve FO371/11541 63804 E3016/373/44 sayılı belge.

meslekleri icra eden yabancı uyruklu kişiler işlerine son vermelidirler. Bu karar sadece yabancı uyruklu kişilere uygulanır ve Türk uyruklu gayrimüslimlere uygulanmaz". Bu tamim toplumun sadece en alt sınıfları tarafından yürütülen meslekleri kapsıyordu ve bankalarda ve ticari müesseselerde çalışan gayrimüslimleri dikkate almıyordu. Ancak buna rağmen Ticaret Vekâleti memurları, Ticaret Vekâleti'nin tamimine dayanarak azınlıkların da işlerine son verilmesini talep ettiler. Amerikan sermayeli Standard Oil Company of New York (kısa adıyla Socony, şimdiki adıyla Mobil Oil) şirketinin depolama tesisinde çalışan memurların özel çalışma izni belgelerine sahip olmaları istendi. Bunun üzerine şirket, memurlarını gerekli resmî makama yolladı. İzinleri veren makam memurlardan sadece Türk olanlara çalışma izni verdi. Çalışma izni alamayan gayrimüslim memurlar işlerinden ayrılmak zorunda kaldılar.[537] Benzer bir uygulamaya turizm rehberlerinde de rastlandı. Cumhuriyet'in ilânından önce ve sonraki ilk yıllarda, birkaç istisnaî vaka dışında, turizm rehberliği mesleği yabancı dil bilgilerinden dolayı sadece azınlıklar tarafından yürütülüyordu. Cumhuriyet'in ilânından sonra alınan bir kararla rehberlerin resmî makamlardan alınmış çalışma iznine sahip olmaları şart koşuldu. Çalışma izni için başvuran gayrimüslim rehberlere izin verilmedi ve böylece azınlıklar bu meslek dalından da dışlandılar.[538] Resmî makamlar, banka, sigorta şirketleri ve tüccarları dolaşıp çalıştırdıkları gayrimüslim personelin işlerine son vermeleri için emir yağdırdılar. Dersaadet Telefon Şirketi resmî makamların emirlerine uydu ancak işlerine son verdiği gayrimüslim memurlar yerine uygun Müslüman Türk memur adayları bulmakta zorluk çekti.[539]

Bu karmaşık durumu aydınlığa kavuşturmak için Ankara'daki Yunan Büyükelçiliği, Hariciye Vekâleti ile görüşüp mutabık

537 AMA Review of the Turkish press for the period of February 7-13, 1926, 15 Şubat 1926 tarih ve 867.9111/128 sayılı belge, s. 5-6.

538 AMA Review of the Turkish press for the period of January 26 - February 8, 1928, 9 Şubat 1926 tarih ve 867.9111/210 sayılı belge, s. 25-26.

539 PRO, 18 Şubat 1926 tarih ve FO371/11540 63804 E1186/373/44 sayılı belge.

kaldıktan sonra, Yunan uyruklulara hitaben yaptığı basın açıklamasında, Lozan'da imzalanan Ticaret Antlaşması'nın 9. maddesinin ikinci paragrafında belirtildiği veçhile Yunan uyrukluların balıkçılık, kıyı taşımacılığı, ticari denizcilik ve tüm iç hizmetler haricinde 1 Ocak 1923 tarihine kadar faaliyette bulundukları meslekleri icra etmeye devam etmekte serbest olduklarını bildirdi. İstanbul Valisi'nin ve Yunan Büyükelçiliği'nin bu beyanları Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasında uygulanan bir ayırımcılığın yasal temellere dayanmadığını gösteriyordu. Dahası belirtilen meslekler dışındaki mesleklerde çalışan yabancı uyrukluların rahatsız edilemeyecekleri anlamını da taşıdı. Bütün bunlara ve yasal hiçbir dayanak olmamasına rağmen fiiliyatta Türk ve yabancı uyruklu gayrimüslimler yerine Türklerin ikame edilmeleri kararı uygulandı.[540]

Bu uygulama sırasında, ticari başarılarını çalıştırdıkları gayrimüslim memurların becerilerine borçlu olan Türk tüccarlara ait müesseselerde çalışan azınlıkların işlerine son verilmedi. Sadece gayrimüslim tüccarlara, yabancı sermayeli şirketlere veya yabancı uyruklu tüccarlara ait müesseselerde çalışan azınlıkların işlerine son verildi. Bu ayırımı yaparken güdülen amaç Türk memurların azınlıklara ve yabancı uyruklu işverenlere ait ticarethanelerde istihdam edilmelerini sağlamaktı. Böylece Türk memurlar bu ticarethanelerde çalışarak bu müesseselerin Türklere ait şirketlere göre neden daha başarılı ve üstün olduklarını öğrenme imkânına sahip oldular.[541] Yahudiler Dersaadet Ticaret Odası'ndan da dışlandılar. Kurucularının çoğunluğu emekli subaylar olan bir emtia borsasına da üye olamadılar.[542] Yerel basının tahrikçi yayınları sonunda İzmir Ticaret Borsası yönetimi, yeni bir Simsarlar Talimatnamesi hazırladı ve simsar olabilmek için Türkçe konuşma, yazma ve

---

540 AMA Review of the Turkish press for the period of February 7-13, 1926, 15 Şubat 1926 tarih ve 867.9111/128 sayılı belge, s. 5-6.

541 AMA Review of the Turkish press for the period of February 14-20, 1926, 23 Şubat 1926 tarih ve 867.9111/129 sayılı belge, s. 8.

542 Israel Cohen, "Impressions of Constantinople", *The New Judaica*, Cilt 1, No. 19, 5 Haziran 1925, s. 306-309.

okuma şartı getirdi. Bunun sonucunda Yahudi simsarların büyük bir bölümü borsadan ihraç edildiler.[543]

Yeni Ses gazetesinde yayımlanan iki yazı, dönemin haleti ruhiyesini en iyi bir biçimde yansıtıyor. *Yeni Ses*'teki ilk makalede Beyoğlu ile Eminönü ve civarında yaşayan kişilerin toplumsal durumları karşılaştırılıyor. Beyoğlu'nda yaşayıp Eminönü'nde çalışanların zengin azınlıklar, Eminönü ve civarında yaşayıp Beyoğlu'nda çalışanların ise orta halli ve fakir Türkler olduğu gözlemleniyor. *Yeni Ses* bu gözlemi yaptıktan sonra İstanbul'da Türklere ait olan servetin Türklerin ellerinden ve ceplerinden çıkıp azınlıkların ceplerine girdiği sonucuna varıyor. *Yeni Ses* azınlıkların para kazanmamaları gerektiğini savunmak istemediğini, ancak her şeyde olduğu gibi para kazanmada da bir sınır olduğunu, bu sınırın da Türklerin aleyhine aşılmış olduğunu belirterek bir zorlayıcı neden olmadığı sürece Türklerin birbirleriyle dayanışmalarını, alışverişlerinde yabancı tüccarlar yerine Türk tüccar ve sanayicileri tercih etmelerini istiyor.[544]

Yeni Ses'teki ikinci yazıda Türk memurları çalıştırmamakta direnen yabancı şirketler de sert bir dille ikaz edilir: "Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra ilk dikkati çeken alan Türk'ün işçi, yabancının ise işveren olduğu iktisadî alan oldu. Mükemmel birer memur ve muhasebeci olabilecek kabiliyette binlerce Türk gencinin işsiz oldukları bir ortamda bu vatanın çocukları yerine yabancıların memuriyete alınmalarına izin veremeyiz. Türk'ün yapamayacağı hiçbir iş yoktur. Türk'ün haklarını tanımaya önem vermeyen kişiler varsa bunların artık Türkiye'de yaşayamayacaklarını bilmeleri lâzımdır. İşyerlerine Türk memurlarını kabul etmeyen yabancı sermayeli şirketlerin ivedi olarak işlerini tasfiye edip Türkiye'yi terk etmeleri gerekir."[545]

---

543 Sabri Yetkin & Erkan Serçe, "Ticari hayatın millileştirilmesi sürecinde Ticaret Borsaları, İzmir örneği (1891-1930)", *Toplum ve Bilim*, Sayı 79, Kış 1998, s. 162-188.

544 "Revue de la presse turque", *Stamboul*, 13 Mart 1926.

545 "Les Turcs dans les sociétés", *La République*, 27 Şubat 1926 / "Les Turcs dans les sociétés", *Stamboul*, 26 Şubat 1926 / AMA Review of the Turkish Press for the period from February 21-27, 1926, 1 Mart 1926 tarih ve 867.9111/130 sayılı belge, s. 6.

Azınlıkların işlerini tasfiye etmeleri için dolaylı yollardan da baskı yapıldı. Bunun pek yaygın bir yöntemi azınlıkları tedirgin etmekti. Azınlıklara ait mağazaları dolaşan kişiler mağaza sahiplerinden Kızılay'a veya benzeri bir kuruma "kendi rızaları" ile bağış yapmalarını istiyorlardı. Mağaza sahipleri, resmî makamlar ile, örneğin bir ruhsat almak içine meslekî bir ilişki içine girmek zorunda kaldıklarında bağışta bulunmamış olmalarından dolayı kendilerine güçlük çıkarılmasından endişe ederek istenilen bağışlarda bulundular. 1925 yılının Kasım ayında İstanbul Belediyesi, Beyoğlu'nda mevcut olan ve çoğunluğu azınlıklara ait olan eczanelerin sayısının çok fazla olduğunu düşündü. Bunlardan bazılarını kapatmayı veya eczanelerin en çok kâr ettikleri malzemeler olan parfüm, sabun, diş macunu gibi tuvalet malzemelerinin eczanelerde satılmasını yasaklamayı tasarladı. Uygulamaya konulmamasına rağmen kulaktan kulağa fısıltı yoluyla yayılan bu haber, azınlıklar arasında, tahmin edildiği gibi beklenilen tedirginliği yarattı.[546]

Belediyenin azınlıklara ait eczaneleri tasfiye etme niyeti bir süre sonra yeni çıkan bir kanunla ortaya çıktı. TBMM, 24 Ocak 1927 tarihinde Eczaneler ve Eczacılar Hakkında Kanun'u kabul etti.[547] Kanunun 19. maddesi gereğince nüfusları on binin üstünde olan yerlerde eczane sayısı on bin kişiye bir eczane olarak tespit edildi. Bu nedenle birçok eczane kapanmak zorunda kaldı. Bu kanunun uygulanması sırasında gayrimüslim eczacıların hakları çiğnendi. Kapanan eczanelerin büyük bir bölümü azınlıklara ait olanlardı.[548] Bu karar üzerine eczaneleri kapatılmış olan eczacılar, Adalet Vekâleti'ne ve Sıhhat Vekâleti'ne başvurarak yeni açılmış eczaneler kapatılmazken elli yıllık bir geçmişe sahip eczanelerinin ka-

---

546 Carl Midkiff Wheeless, 1957, s. 149-150.

547 *Düstur,* 1inci tertip, Cilt 8, s. 68-76.

548 "La limitation des pharmacies", *La République*, 9 Mayıs 1928 ve AMA Review of the Turkish press for the period of May 3-16, 1928, 17 Mayıs 1928 tarih ve 867.9111/222 sayılı belge, s. 17-18. *La République* haberinde yer alan, kapatılması kararlaştırılan eczanelerin sahiplerinin adları incelendiğinde, kapatılmasına karar verilen yüz eczaneden 87'sinin azınlıklara ait olduğu görüldü.

patıldığını belirterek bu haksızlığın önlenmesini istediler.[549] Yahudi eczacılar bu karara büyük tepki göstererek bir gazetede Mustafa Kemal'e hitaben açık mektup yayımladılar. Binlerce vatandaşın haklarının çiğnendiğini ve bu konuda yapılan tüm girişimlerin sonuçsuz kaldığını yazarak Mustafa Kemal'den olaya el koymasını istediler.[550] Azınlıkların eczane açamamaları, muhtemelen kanunun 1. maddesinde yer alan ve eczane açabilmenin asgari şartları içinde yer alan "Tıp Fakültesi Eczacı Mektebinden diplomalı olmak ve Türk bulunmak" şartından ileri geliyordu. Eczane konusunda çıkan tartışmalar sürdü. Eczane açmak için mevcut eczanelerden birinin sahibinin vefatı veya ticareti terk etmesi şart koşulduğundan yeni eczane açma imkânı son derece azaldı. Bu durum karşısında da eczacı olmak isteyenler çok azaldı. 1929 yılında eczacılık okuluna girmek için başvuran öğrencilerin sayısı sadece on birdi.[551]

Cumhuriyet'in kurulmasından kısa bir süre sonra uygulanmasına başlanan Türkleştirme siyasetinin sonuçlarından bir tanesi ihtida olaylarının artmasıydı. İzmir'de birçok Yahudi genç kız ihtida etti ve bu durum İzmir Yahudi cemaati içinde büyük bir tedirginliğe yol açtı. Birçok Yahudi genç kızın zorla ihtida ettikleri ileri sürüldüyse de bu olayların Maarif Vekâleti'nin okullarda uygulamakta olduğu çok sıkı Türkleştirme siyasetinin bir sonucu olduğuna da inanıldı.[552] İhtida olaylarının artarak devam etmesi ve başvuruların yedi yüz gibi önemli

---

549 "La fermeture des pharmacies surnuméraires", *La République*, 13 Temmuz 1928.

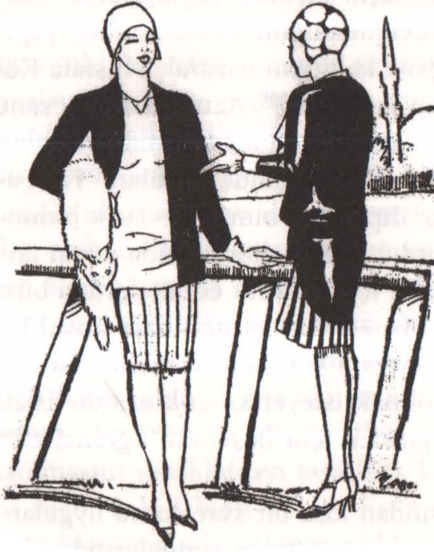
550 "La loi sur les pharmaciens et les pharmacies", *Israel*, 5 Ekim 1928, s. 2-3.

551 "Kimse eczane açamaz", *Politika*, 16 Aralık 1929.

552 "Mass conversions of Jewish girls in Smyrna to Islam", *JTA Bülteni*, 29 Eylül 1924, s. 7. İzmir'deki Yahudi kızların ihtida etmelerine Halid Ziya Uşaklıgil de anılarında şöyle değinir: "O zamanlar İzmir'de Müslüman olmak isteyen Yahudi kızlarına sık sık raslanırdı. Bu (Müslüman olma) töreni hükümet konağında, vali dairesinde, il idare meclisi odasında yapılırdı. Bir hahamın eşliğinde kızın akrabası toplanır, haham öğüt verirken ötekiler ağlayarak bağırıp çağırarak bir kızılca kıyamet koparırlar, hükümet konağını çın çın öttürürlerdi. Kararından dönen Yahudi kızları pek seyrek olurdu. Onlar, çoğunlukla güzel, yakışıklı, her bakımdan çekici delikanlılara gönül vermiş olurlardı." (Halid Ziya Uşaklıgil, 1991, s. 214).

Son aylarda ihtida edenler çoğalmış...

- Bir ticaret işi -

Rebeka - Benim nişanlı benden üç yüz lira drahoma istiyor! Viktorya - Aklın varsa Müslüman ol, üstelik son üç yüz lira yüz görümlüğü al!

Son Saat, 26 Eylül 1929

bir sayıya ulaşması üzerine ihtida edecekler için bir ihtida talimatnamesi hazırlandı ve ilgili makamlara gönderildi.[553] Talimatnamenin tebliğinden sonra ihtida edenlerin sayısı dört yüzü buldu. Bunlar arasında Ermeniler çoğunlukta idi ancak Rumlara ve evlenmek için drahoma talep etmeyen koca arayan Yahudi genç kızlara da rastlandı.[554] İhtida etmek için başvuran kişilerin meslekleri incelendiğinde en yaygın mesleğin eczacılık olduğu görüldü.[555]

Anadolu'da da ticaretin sadece Türkler tarafından yapılmasını sağlamak amacıyla Yahudi tüccarlara karşı kısıtlayıcı veya onların Anadolu'ya gelmelerini caydırıcı girişimlere de rastlandı. Bursa'da köylülerin kurdukları ve Yahudi tüccarların gelip alışveriş yaptıkları bir pazar yeri bir gün Bursa'nın dışında bir yerde kuruldu ve Yahudi tüccarların bu yeni pazar yerine gelmeleri yasaklandı. Bu kısıtlamadan dolayı Yahudi tüccarlar artık mallarını doğrudan doğruya köylülerden satın almak yerine, daha yüksek bir fiyata aracı Türk tüccarlardan satın almak zorunda kaldılar. Yahudi bir tüccar üreticilerden alım yapmak için Anadolu'yu dola-

553 "İhtida edecekler için talimatname", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1929 / "İhtida etmek isteyenler için yeni kararlar", *İkdam*, 30 Nisan 1929.

554 "Drahomasız koca arayan Yahudi kızları da epeycedir", *Son Saat*, 24 Eylül 1929.

555 Carl Midkiff Wheeless, 1957, s. 150.

şırken uğradığı bir kentte tanımadığı kişiler yanına gelip Vali adına konuştuklarını belirtmiş yirmi dört saat içinde kenti terk etmesini istemiş ve terk etmediği takdirde "başına bir şey geleceği"ni ima etmişler.[556] Anadolu basınında da Yahudilerin ticarete hâkim olduklarını ve çok kâr ettiklerini ileri süren yazılar yayımlandı. Adana'da yayımlanan *Halk* gazetesi bu yayınlara ve özellikle Mersin'de yayımlanan *Demir Kalem* gazetesine cevap verdi. *Halk* gazetesinde, Yahudiler ticarette daha çok becerikli iseler bunu kınamak yerine Türklerin de daha çok çalışıp aynı kabiliyetleri edinmeleri tavsiye edildi.[557]

Gayrimüslimler yabancı dil bilgileri nedeniyle en çok bankalarda ve deniz nakliyat şirketlerinde çalışıyorlardı. Bu nedenle en büyük gerginlik bu iki alanda yaşandı. İstanbul Ticaret Müdürlüğü bankalara ve deniz nakliyat şirketlerine çalıştırdıkları Türk memurların sayısının arttırılmasını emretti.[558] Bu konuyla ilgili basında rastlanan polemikler hep Türk memurların gayrimüslim memurlara göre daha düşük maaş almaları ve haksız yere işten çıkarılmaları ve ilgiliydi.[559] Basın bu polemikler esnasında maaşın liyakata göre ödendiğini, gayrimüslim memurların uzun yıllardan beri çalıştıklarından çok deneyimli olduklarını, buna karşılık Türk memurların ise ya hiç ya da çok az deneyime sahip olduklarını gözardı etti. İstanbul'daki bankalar nezdinde yapılan değişik araştırmalara göre bankalarda çalışan toplam memurlar arasında Türk me-

---

556 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, Lucien Wolf'a Berlin'den gönderilen 12 Kasım 1927 tarihli mektup ekindeki rapor.

557 AIU arşivi, Turquie II C8 dosyası, 9 Aralık 1923 tarih ve 23802 sayılı mektup.

558 AMA Review of the Turkish press for the period of June 28 - July 11, 1928, belge 867.9111/226, s. 16.

559 "Les autres institutions de notre ville", *La République*, 6 Mart 1929 / "Doyçe Orient Banktaki tensikat", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1929 / "Doyçe Oryant Bankasının açığa çıkardığı Türk memurlar", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1929 / "Türkçe beğenmeyenler", *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1926 / AMA Review of the Turkish Press for the period from March 7-13, 1926, 15 Mart 1926 tarih ve 867.9111/132 sayılı belge, s. 5 / AMA Review of the Turkish press for the period of December 15-28, 1927, 29 Aralık 1927 tarih ve 867.9111/207 sayılı belge, "The question of Moslem employees", s. 12-13.

murların oranı %18[560] ile %23[561] arasında değişiyordu. Yabancı deniz nakliyat şirketlerinde çalışan memurlar arasında Türk memurların oranı yüzde otuzun altındaydı.[562] Türk memur istihdam etmemiş olan Laster Silbermann vapur acentesinin kapatılmasına karar verildi. Şirketin, gayrimüslim memurlarının işlerine son verdiğini Ticaret Müdürlüğü'ne bildirmesi üzerine kapatılma kararı uygulanmadı.[563] Yazışmalarını Türkçe yapmadığından ve Türk memur istihdam etmediğinden Deutsche Levant Lines deniz nakliyat şirketinin kapatılmasına karar verildi.[564] Bu karar üzerine şirketin hükümetin emirlerine uyacağını bildirmesi sonunda tekrar faaliyet göstermesine izin verildi.[565]

Basın kasıtlı yayınlarıyla halkı tahrik etmede etkili oldu. *Cumhuriyet* gazetesi, İstanbul'un suyunu dağıtan Fransız sermayeli Dersaadet Anonim Su Şirketi'nin Türk memurlarını mağdur edecek bir şekilde gayrimüslim memurlar lehine ayırımcılık yaptığını ileri sürdü ve şirkette çalışan gayrimüslim memurlara pek güvenilemeyeceğini şu satırlarla ima etti:

"Terkos kumpanyası memurlarının yarıdan fazlası, yüzde yetmişbeşi Yunanlı, Rum, Ermeni, Yahudi, yani gayri Türktür. Bütün Terkos tesisatı, bütün su tevziatı hep bu gayri Türklerin elindedir. Anahtarcılar hep Hıristiyandır. Şimdi artık yangınlarda Terkosun su vermemesinin sebebini daha iyi anlıyoruz."[566]

---

560 AMA Review of the Turkish press for the period of June 28 - July 11, 1928, 13 Temmuz 1928 tarih ve 867.9111/226 sayılı belge, s. 16. Bu kaynağa göre İstanbul bankalarında çalışan toplam memur sayısı 1375 olup, bunların 250'si Müslüman, 414'ü Türk uyruklu gayrimüslim, 581'i de yabancı uyruklu gayrimüslim idi. Aradaki 130 kişilik fark istatistiki derleyenlerden ileri geldi.

561 "Doyçe Orient Bank'ın açığa çıkardığı Türk memurlar", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1929. Bu haberde İstanbul bankalarında toplam 910 memur çalıştığı, 410'unun yabancı uyruklu, 294'ünün Türk uyruklu gayrimüslim, 206'sının ise Türk olduğu belirtildi.

562 AMA Review of the Turkish press for the period of June 28 - July 11, 1928, 13 Temmuz 1928 tarih ve 867.9111/226 sayılı belge, s. 16.

563 "L'engagement d'employés turcs dans les sociétés étrangeres", *La République*, 15 Şubat 1926.

564 "Kestirme yol", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1926.

565 "Sedd karar", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1926.

566 "Şirketler Komiseri nerdesin?", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1929 / "Bu ne perhiz bu ne turşu", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1929.

Bu yayınlar sonunda gençler galeyana geldiler ve şirketin merkez binasını taşladılar.[567] Özellikle gayrimüslim memurların çalıştığı Osmanlı Bankası'nda memurların çoğunluğunun Müslüman unsurlardan olmaları şartı kanunla da desteklendi. 10 Mart 1924 tarihinde kabul edilen ve Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresini 1 Mart 1935 tarihine kadar uzatan kanunun 11. maddesi bankada çalışan Türk Müslüman memur sayısının üç yıl zarfında, yani 1927 yılına kadar, Türkiye dahilindeki merkez ve şubelerinde çalışan toplam memur sayısının en az yüzde otuzuna, beşinci yılın sonunda da, yani 1929 yılında, yüzde ellisine tamamlanmasını şart koştu. Kanun Türk Müslüman memurlara ödenecek maaş toplamının da kanunun kabul tarihi olan 10 Mart 1924 tarihinden itibaren üçüncü yılın sonunda toplam memur maaşının en az yüzde on beşine, beşinci yılın sonunda yüzde yirmi beşine, yedinci yılın sonunda da yüzde otuzuna ulaşmasını şart koştu. Tespit edilen bu oranlar bir yıl sonra değişti ve yükseltildi. 21 Mart 1925 tarihli itilafnâme ile Müslüman memur sayısı kanunun kabul tarihinden itibaren beşinci yılın sonunda yüzde elli yerine yüzde altmışa, Müslüman memurların maaşlarının da toplam memur maaşının yüzde yirmi beşi yerine yüzde kırkına erişmesini şart koştu.[568] Yabancı sermayeli banka ve şirketlerde çalışan Türk memurlar işlerine son verilmesi gibi bir endişeleri olmadığından bir şubeden diğer bir şubeye tayin edildikleri zaman itiraz edip bu tayine açık bir şekilde karşı çıktılar.[569]

Ticareti Türkleştirmek "yerli mallar haftası" şeklinde de tezahür etti. Yerli malı kullanma kampanyasının bir ön adımı olarak 9 Aralık 1925 tarihinde tüm müessese ve şirketlerin memurlarına yerli kumaştan mamul elbise giydirmeleri kanun

567 "Terkos'u taşladılar!", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1930.

568 22 Nisan 1925 tarih, 645 sayılı "Osmanlı Bankası imtiyaz müddetinin temdidi hakkında kanun", *Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 6, s. 634-638. Bu kanuna dikkatimi çeken Osmanlı Bankası Tarih Araştırma Merkezi yöneticilerinden Lorans Tanatar Baruh'a teşekkür ederim.

569 AMA Review of the Turkish press for the period of December 15-28, 1927, 29 Aralık 1927 tarih ve 867.9111/207 sayılı belge, s. 12-13, "The question of Moslem employees".

ile zorunlu hale getirildi.[570] "Yerli malı kullan" kampanyası için düzenlenen bir haftada "Türkiye Türklerindir", "Türkiye'de ekmek en önce Türk içindir", "Türkiye'de Türk malı, Türk metaı geçer", "Türkiye'de Türk parası en üstün gelir" gibi sloganlar kullanıldı.[571] "Yerli malları kullanma" kampanyasına Türk Ocağı da destek verdi. İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa'nın da katılımıyla Yerli Malı Kooperatifi düşüncesi İzmir Türk Ocağı'nda ortaya atıldı.[572]

Hareket gazetesi, azınlıklara ve özellikle Yahudilere karşı son derece tahrikçi bir yayın politikası sürdürdü. "Yerli malı kullanma" kampanyası çerçevesinde "Türk malı kullanmamak hiyanetten başka bir şey değildir" deyip,

"Vatandaş! Bunları unutma,

1- Her işte ve her yerde Türk malı kullan,

2- Türk mağazalarından alışveriş et,

3- Türkçe konuşmayana cevap verme,

4- Türkiye'de herkesten fazla hakkın olduğunu unutma."

ikazında bulundu.[573]

Hareket gazetesi Yahudilere, Yahudi tüccarlara,[574] Esham ve Kambiyo Borsası'ndaki Yahudi simsarlara[575] ve sahipleri Yahudi olan Hofer İlân Şirketi'ne[576] karşı da sataşmalarını tahrikçi bir üslûpla sürdürdü ve Yahudileri millî serveti çalmakla suç-

---

570 "Yerli kumaştan elbise giyilmesine dair kanun" 9 Kânunuevvel 1341 (9 Aralık 1925) kanun no 688 *Düstur* 3ncü Tertip cilt 7 sh 131-132.

571 "Hedefimiz şu", *Milliyet*, 17 Kasım 1929.

572 Günver Güneş, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, sayı 8, 1998, s. 115-135.

573 "Vatandaş iş başına", *Hareket*, 18 Aralık 1929.

574 "Milli iktisadiyatımızı felce uğratmak için bir kısım Yahudiler nasıl çalışıyor?", *Hareket*, 12 Haziran 1929.

575 "Borsanın muhtekir Yahudileri", *Hareket*, 1 Haziran 1929 / "Bu beş adam kimdir?", *Hareket*, 5 Haziran 1929 / "Borsada hareket", *Hareket*, 29 Haziran 1929. Malî çevreler bu iddiaları yalanladılar. Devletin en büyük döviz alıcısı olması nedeniyle sterlindeki yükselmenin borsa spekülasyonu sonucunda olması halinde devletin elindeki sterlin rezervlerini borsaya sürüp bu spekülasyonu kolayca durdurabileceğine dikkati çektiler. ("Anti Jewish agitation in Turkish press", *JTA Bülteni*, 26 Haziran 1929, s. 6).

576 "(Hofer) ilânat şirketi filî bir inhisar tesis etmiştir", *Hareket*, 18 Aralık 1929 / "Hofer şirketinin içyüzü", *Hareket*, 25 Aralık 1929.

ladı. *Hareket*, aynı zamanda *Siyon Önderlerinin Protokolleri*'ni dizi halinde yayımlayacağını belirten ilânlar verdi ve *Protokoller*'den özetler yayımladı. Resmî makamların bu tahrikçi yayınlar karşısında sessiz kalmaları, hem Yahudiler hem antisemitler tarafından hükümetin bu tür antisemit bir kampanyaya bir itirazı olmadığı şeklinde yorumlandı.[577]

İktisadî hayatı Türkleştirme kanunlarla da desteklendi. 3 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Avukatlık Kanunu[578] gereğince İstanbul Barosu'nda faaliyet gösteren tüm avukatların dosyaları gözden geçirildi. 960 avukattan 431'inin dosyası uygun bulundu, uygun bulunmayanların ise çalışma izinleri iptal edildi. Çalışma izinlerinin iptalinde "iyi ahlâk" ölçeği esas alındı. "İyi ahlâk"dan kasıt İstanbul işgal altında iken işgal kuvvetleriyle işbirliğinde bulunmamış olmaktı. 34 Yahudi avukatın çalışma izinleri iptal edildi. Bu, avukatlık mesleğini icra etme iznine sahip 60 Yahudi avukatın %57'sini teşkil ediyordu. İzinleri iptal edilen avukatlar arasında dönemin Yahudi cemaatinin önde gelen avukatları da yer alıyordu.[579] Benzer bir şekilde İstanbul Barosu'na kayıtlı Rum asıllı avukatların üçte ikisi baro dışı bırakıldılar. Yapılan itirazlar da faydasızdı.[580] Avukatların çalışma izinlerinin yenilenmesi sırasında işgal kuvvetleriyle işbirliğinde bulunduklarından kuşkulanılan gayrimüslim avukatlar bu kuşkuların haklı veya haksız mesnetlere dayanıp dayanmadıkları araştırılmadan barodan ihraç edil-

---

577 "Anti Jewish agitation in Turkish press", *JTA Bülteni*, 26 Haziran 1929, s. 6. *Siyon Önderlerinin Protokolleri* antisemit edebiyatın klasiklerinden olup bu belgeyi gündeme getirenler Yahudinin cihan hâkimiyeti kurmak için protokoller hazırladığını ileri sürdüler. Bu konuda bir araştırma için bkz. Rıfat N. Bali, "Siyon Önderlerinin Protokolleri - Düzmece Bir Kitap Örneği", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1995, sayı 21, s. 48-53.

578 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 460 sayılı Mahamat Kanunu, *Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 5, s. 764-769.

579 Avner Levi, 1996, s. 52-53. Bu avukatlar İzak Taranto, İshak Ferera, Leo Şönman, Mişon Ventura, Simantov Toledo, Adolf Rozental, Nisim Salti, Hayim Şabat oldu. Tasfiye sonucunda 25 Ağustos 1924 tarihinde 380 avukat barodan ihraç edildi. (*Cumhuriyetin 75 Yılı Cilt 1,1923-1953*, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 37).

580 Alexis Alexandridis, 1983, s. 111-112.

diler. Kayıtları silinen avukatlar arasında yer alan Yahudi asıllı Leo Şönman, Milletler Cemiyeti genel sekreterine başvurarak bu durumdan şikâyet etti ve duruma müdahale etmesini rica etti. Milletler Cemiyeti soruşturma açılabilmesi için başvurunun resmen yapılmasını istedi. Bunun üzerine Leo Şönman bu tür bir başvuru Türk resmî makamları nezdinde kendisini çok fazla riske sokacağından soruşturma talebinden vazgeçti.[581] Yahudilerin avukatlık mesleğini icra etmeleri de çok zorlaştı. Kabul edilen yeni avukatlık kanununun 2. maddesi avukatların baro tarafından dava vekili olarak kabul edilmelerinden önce bir mahkemede iki yıl memur olarak zorunlu hizmet yapmalarını şart koştu.[582] Mahkemeler ise sadece Türkleri istihdam edip gayrimüslimleri kabul etmedi.[583]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında peşpeşe kabul edilen ve iktisadî ve toplumsal hayatı düzenleyen kanunların hepsinde yer alan asgari şartlardan biri "Türk olmak"tı. 1924 Anayasası'nın 92. maddesi devlet memuru olma hakkını "siyasi hakları olan her Türk'e" verdi. 18 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu'nun 4. maddesine göre devlet hizmetinde memur olmanın koşullarından biri "Türk olmak"tı.[584] İktisadî hayatı Türkleştirmenin ikinci merhalesi, şirketlerin muhasebelerini ve ticari yazışmalarını Türkçe tutmaları zorunluluğunun yasal hale getirilmesiydi. Bunun için de 805 sayılı, İktisadî Müesseselerde Mecburî Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun, 10 Nisan 1926 tarihinde TBMM'de kabul edildi ve 1 Ocak 1927 tarihinden itibaren yürürlüğe girdi. Bu kanuna göre tüm şirketlerin ve müesseselerin yasal muhasebe defterleri-

---

581 Milletler Cemiyeti Arşivi, R1619 41/58453/807 sayılı dosya, Leo Şönman'ın 27 Mart 1927, 5 Nisan 1927, 28 Nisan 1927, 1 Mayıs 1927 ve 15 Mayıs 1927 tarihli mektupları. 1 Mart 1881 İstanbul doğumlu Leo Şönman, hukuk danışmanı ve İstanbul Dar-ül-fünün'unda sabık müderris muavini idi. (Mehmet Zeki, 1930-1932, Cilt III, s. 573).

582 6 Ocak 1926 tarih ve 708 sayılı Muhamat Kanunu'nun bazı mevaddını muaddil kanun, *Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 7, s. 168-169.

583 Emil Hayim Franko ile 6 Kasım 1997 tarihli görüşme.

584 18 Mart 1926 tarih ve 788 sayılı "Memurin Kanunu", *Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 7, s. 667-681. Bu kanun 1965 yılına kadar yürürlükte kaldı.

nin kayıtlarını Türkçe tutmaları ve her türlü işlemleri ve yazışmaları Türkçe yapmaları zorunlu hale geldi. Yabancı sermayeli şirketler ise Türk uyruklu kişi ve müesseselerle yapacakları yazışmaları ve resmî makamlara ibraz edecekleri resmî muhasebe kayıtlarını Türkçe tutmaya zorunlu oldular. Kanuna aykırı davrananlara birinci keresinde yüz liradan beş yüz liraya kadar, ikinci keresinde ise bu miktarın iki katı nakdi ceza ve bir haftadan bir yıla kadar kapatma ve ticari faaliyetlerden men cezası getirildi. Bunun yapılmaması halinde yabancı dilde düzenlenmiş belgelerin dikkate alınmayacağı belirtildi.[585]

Bu kanunun gayrimüslim vatandaşlara uygulanmasıyla, Lozan Antlaşması'nın 39. maddesinin dördüncü paragrafında belirtilen "Herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır" maddesi ihlâl edilmiş oluyordu.[586] 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen 1055 sayılı Teşviki Sanayi Kanunu'nun 28. maddesi gereğince verilecek izin ve muafiyetlerden faydalanacak sınaî müesseselerde çalışan müdür ve muhasebecilerin dışında "bilûmum memurin ve müstahdemin ve amelenin Türk olması" şartı koşuldu.[587] 25 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen 1149 sayılı Sigortacılığın ve Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakebesi Hakkında

---

585 *Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 7, s. 719.

586 AMA, 24 Mayıs 1926 tarihli ve 867.402/6 sayılı belge. Benzeri bir girişime, bir kaynağa göre, önce 1915 yılında rastlandı. Çıkarılan bir yasa ile bütün yabancı müesseselerde Türkçe kullanılması zorunlu hale getirilmişti. Bu müesseselerin bazıları bu yeni yasaya uymadılar. Yasaya uymayan müesseselerin bir bölümü işlerine yarayacak, Türkçe bilen memur bulamadıklarından yasaya uymadılar. (Füsun Üstel, 1997, s. 50). Bir diğer kaynak ise (10 Mart 1332) 23 Mart 1916 tarihinde yayımlanan bir yasada kamu hizmeti gören tüm şirketlerin Osmanlı hükümeti ile olan ilişkilerinde yazışmaların Türkçe yapmaları şartının koşulduğunu belirtiyor. (AMA, 6 Mayıs 1916 tarihli ve 867.402/1 sayılı belge).

587 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı "Teşviki Sanayi Kanunu", *Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 8, s. 655-662. 1925-26 yılına ait Devlet Salnamesi'ne göre yapılan bir incelemeye göre 1924-25 yılı itibariyle Teşviki Sanayi Kanunu'nundan yararlanıp İstanbul'da faaliyet gösteren 119 sınai şirketten 58'i Türk uyruklu gayrimüslim, 6'sı da yabancı uyruklu idi. (Ayşe Buğra, 1995, s. 84).

Kanun'un 23. maddesinde, yabancı sigorta şirketlerinde görev yapan müdür ve genel vekiller hariç "bilûmum memurin ve müstahdemin Türklerden olması" şartı koşuldu.[588] 11 Nisan 1928 tarihinde kabul edilen Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 1. maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde tababet icra ve herhangi surette olursa olsun hasta tedavi edebilmek için Türkiye Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden diploma sahibi olmak ve Türk bulunmak şarttır" dendi.[589] Tüm bu kanunlarda yer alan "Türk olmak" şartı, çok dar bir çerçevede, "Müslüman olmak" şeklinde anlaşıldı ve uygulandı. Bu şekilde gayrimüslimlerin Türkiye'nin iktisadî ve toplumsal hayatına katılımları asgari düzeye indirildi.

c) Yabancı Uyrukluların Ticaretten Men Edilmeleri

Ticaret hayatını millileştirme faaliyetlerinden bir tanesi de yabancı uyruklu kişilerin birçok meslek ve zanaatları icra etmelerini yasaklamaktı. Bu maksatla 4 Haziran 1932 tarihinde "Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun" kabul edildi ve 1934 yılında yürürlüğe girdi.[590] Bu kanunla bazı mesleklerin yabancı uyruklu kişiler tarafından icra edilmesi yasaklandı, ancak Türk memurlarını istihdam etmiş olan yabancı uyruklu iş sahiplerine bir kısıtlama getirilmedi. Kanundan en çok etkilenenler, serbest meslek sahibi olan veya seyyar satıcılık gibi küçük işlerle meşgul olan yabancı uyruklulardı. Bu yeni kanunla kendilerine tüm iş imkânları kapanan yabancı uyruklular Türkiye'den göç etmeye hazırlanmaya başladılar.[591]

Vakit, azınlıkların uzun yıllardan beri Türkçe konuşmamaları konusuna değinerek yabancı uyruklulara bazı mesleklerin icrasını yasaklayan bu kanuna "Türkiye hudutları dahilinde

588 *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 8, s. 974-982.

589 *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 9, s. 253-265.

590 *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 13, s. 649-650.

591 "Turkey", *The Jewish Chronicle*, 20 Ocak 1933, s. 21.

çalışacak küçük esnafın Türkçe bilmesi de şarttır" maddesinin eklenmesini teklif etti ve şöyle yazdı: "yalnız ecnebi olan değil, Türkçe bilmiyenler de bu memlekette çalışmamalıdırlar. İstanbul'da doğma büyüme nice Türk tebaası vardır ki, Türkçe tek kelime öğrenmemişlerdir. Bu gibilere ekmek vermemek gerekir."[592] Vâ-Nû bu kararı bir ekonomik buhran devrinde Avrupa'nın diğer ülkelerinde görülen benzeri uygulamalara bir karşılık verme olarak değerlendirdi ve şu tespitte bulundu:

"Mamafih, böylelikle, çoktandır hepimizi sinirlendiren belâlardan cezrî surette kurtuluyoruz demektir. Beyoğlunun 'kibar' eğlence mahallerinde artık döküntü ecnebi oyuncu ve şarkıcılarını dinlemeyeceğiz ve on senedir Türkiye'de oturmalarına rağmen bir türlü Türkçeyi öğrenemeyen pastahane kızlarının, edna bir Fransızcayla:

- Vous désirez?.. - diye Türk vatandaşlarını tahkir etmelerinden yakayı sıyıracağız."[593]

Kanunun yürürlüğe girmesiyle yabancı uyruklu birçok kişi mesleklerini devam ettirebilmek için müftülüklere başvurup ihtida etmek istediler.[594] Kanunun öngördüğü, yabancı uyruklu kişilerin icra ettikleri işlerini terk etmeleri için en son tarih olan 31 Mayıs 1934 tarihinden sonra, Yunan, Bulgar, İspanyol ve İtalyan uyruklu Yahudiler Türkiye'yi terk etmeye başladılar. Yunan uyruklu yüz Yahudi aile Yunanistan'a göç etti.[595] İzmir'de yaşayan Yunan uyruklu Yahudilerin Türkiye'yi terk etmeleri ve Selanik'e yerleşmeleri üzerine, geride bıraktıkları yüz kadar gayrimenkule Türk makamları el koydu.[596]

---

592 Selâmi İzzet, "Museviler, Rumlar, Ermeniler", *Vakit*, 13 Nisan 1933.

593 Vâ-Nû, "Türkiye'de yalnız Türk tebaasına iş!", *Akşam*, 7 Haziran 1932.

594 "Neden ihtida ediyorlarmış?", *Milliyet*, 6 Aralık 1932 / "Türk tabiyeti", *Akşam*, 2 Mayıs 1933 / "İşsiz kalınca tabiyetimize girmek istiyorlar", *Tan*, 30 Temmuz 1935.

595 "New law on trades in Turkey affects Jews", *JTA Bülteni*, 11 Ağustos 1934, s. 2 / "100 Jewish families expelled from from Turkey", *JTA Bülteni*, 6 Eylül 1934, s. 6.

596 "100 Jewish houses confiscated in Turkey", *JTA Bülteni*, 1 Ekim 1934, s. 5.

d) Değişikliklerin Yarattığı Sonuçlar

İktisadî Türkleştirme siyaseti Yahudiler üzerinde büyük baskı ve sıkıntı yarattı. Yasalar önünde eşit vatandaş olarak kabul edilen Yahudiler iktisadî hayata katılıp faaliyette bulunmaya giriştiklerinde çeşitli engeller ve kısıtlamalarla karşılaştılar. Taşrada ticari faaliyette bulunmak isteyen Yahudiler Türklerle ortak olmak zorunda kaldılar. Türk ortaklar, ortağı oldukları şirketlerin ticari faaliyetlerine hiçbir katkıda bulunmayıp kelimenin tam anlamıyla "uyuyan ortak" oldular. Sadece adlarını kullandırdılar ve bunun karşılığında şirketlerin kârlarına ortak oldular. Yahudiler gümrüklerde tek başına işlerini yapamadılar ve sadece Türkler vasıtasıyla işlerini görebildiler. Kurtuluş Savaşı'nın bitmesiyle birlikte İzmir'deki Rumların bu kenti terk etmeleri, ticari faaliyetlerini büyük ölçüde Rum tüccar ve esnafıyla yürüten İzmir Yahudilerini de etkiledi. Bu zorluklardan ötürü Yahudiler Türkiye'yi terk etmeye başladılar.[597] O yıllarla ilgili İzmirli bir işadamının konuyla ilgili anıları bu bakımdan ilginçtir: "Küçük esnaf ve sanatkârlarla ilgili bir kanun, pek çok İzmirli ve Karşıyakalı küçük esnaf, atölye sahibi sanatkâr ve hizmet erbabı levanten ve gayrimüslimi Türkleşmek veya yurdu terk etmek kararı ile karşı karşıya getirmişti. Bu İzmir ve İstanbul'dan dışarıya ikinci göçe sebep olmuştu."[598]

Üst toplumsal sınıflara mensup on bin civarında İzmirli Yahudi, Cenova ve Marsilya'ya, oradan da İspanyolcanın konuşulduğu Brezilya, Uruguay ve Arjantin'e göç ettiler. Mısır ve Yunanistan'a da göç edenler oldu. Taşrada yaşayan ve Yahudi olmaktan dolayı karşılaştıkları güçlüklerden bıkan Yahudiler, Türkiye'yi terk eden İzmirli dindaşlarının yerlerini aldılar ve İzmir'e yerleştiler.[599] Yahudiler arasında Filistin'e göç etmek isteyenler oldu ancak yerleşme izninin alınması için uzun yıllar beklemek gerektiğinden bu göç çok yaygın bir şekilde gerçek-

---

597 "L'exode des Juifs de Smyrne", *Israel*, 21 Eylül 1924, s. 2 ve PRO, 21 Eylül 1927 tarihli ve FO371/12318 54625 E4102/173/44 sayılı belge.

598 Turan Muşkara, 1998, s. 11.

599 "L'exode des Juifs de Smyrne", *Israel*, 21 Eylül 1924, s. 2 ve PRO, 21 Eylül 1927 tarihli ve FO371/12318 54625 E4102/173/44 sayılı belge.

leşmedi.[600] Köklü bir geçmişe sahip şirketler ne pahasına olursa olsun işlerini tasfiye ettiler. Türkiye Yahudilerinin Fransa'ya göçlerinin önemli bir sayıya ulaşması üzerine Türkiyeli Yahudilerin Fransa'ya giriş vizesi almaları Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın özel iznine tâbi hale getirildi.[601] Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan bu göç 1929 yılına kadar sürdü ve yaklaşık toplam yetmiş bin kişi göç etti.[602]

İktisadî Türkleştirmenin yarattığı ümitsiz ve olumsuz ortamdan üniversite çağındaki Yahudi gençliği de etkilendi. Tanzimat sonrasında, toplum içinde ön plana çıkmış birçok Yahudi hekim ve hukukçu mevcut iken, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu meslek dallarında artık Yahudilere rastlanmaz oldu. Ticari hayatı Türkleştirme siyaseti yüzünden Yahudiler serbest meslek sahibi olmamaya özen göstermek zorunda kaldılar.[603] Azınlıkları kamu yönetiminden dışlama kararı istisnasız uygulandı. Mustafa Kemal'in ilgisine mazhar kalmış, Dolmabahçe Sarayı'nda onun huzurunda Türk musikisi eserleri okumuş ve Mustafa Kemal'in kendisine "senin gibi bir adam milletimizin yüz akıdır" dediği Yahudi din adamı ve bestekâr İzak Algazi'nin Ankara Radyosu yönetim kurulu üyeliğine atanması bile onaylanmadı.[604] Dâr-ül Fünûn'un kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması sırasında, Dâr-ül Fünûn Edebiyat Fakültesi'nde Akvam-ı Kadime-yi Şarkiyye Tarihi Müderrisliği görevinde bulunan Avram Galanti yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'ne tekrar alınmadı.[605] Dâr-ül-Fünûn'da öğrenim gören

---

600 CZA, 24/354 sayılı dosya, M. Zolotarevsky ve I. Caleb'in 12 Temmuz 1926 tarihli mektubu.

601 "Persecution in Turkey - Religious interference increases emigration", *The Jewish Chronicle*, 23 Mayıs 1930, s. 18.

602 "Jewish emigration from Turkey", *The Jewish Chronicle*, 4 Ekim 1929, s. 29.

603 "Freezing out the Jews in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 14 Şubat 1930, s. 22.

604 Bülent Aksoy, "Izak Algazi, unutulmuş bir müzik üstadı", *Argos*, Eylül 1991, sayı 37, s. 128-143. Bülent Aksoy, Algazi'nin yayımlamakta olduğu *La Boz del Oriente*'ni resmî makamların baskısı sonucunda İbranice yerine Türkçe yayımlamak zorunda kalmasından söz etmektedir. Ancak bu bilgi pek doğru değildir, zira dergi 1938 yılına kadar İbranice yayımlanmıştır.

605 "Mülga Darülfünunundan üniversiteye alınanlar", *Akşam*, 1 Ağustos 1933 ve M. Tunçay - H. Özen, "1933 Darülfünunun tasfiyesi", *Yeni Gündem*, 1-15 Ekim 1984, sayı 11, s. 16-19.

Yahudi öğrenciler genelde sürekli taciz edildiler. 1931 yılının Mart ayında Tıp Fakültesi'nde öğrenim gören Yahudi öğrenciler okul arkadaşlarının sürekli taciz ve baskıları sonucu fakülteyi topluca terketmek zorunda kaldılar.[606] Tıp Fakültesi üçüncü sınıf öğrencileri sınıf arkadaşları olan Bella Ancel adlı bir Yahudi kız öğrencinin üniversiteyi terketmesi için, derslere girmeye devam ettiği takdirde kendisini kırbaçlayacakları tehdidinde bulunup korkutmaya çalıştılar. Antisemit tacizlerin şiddetlenmesi üzerine üniversite profesörleri durumu protesto etmek için dersleri bir gün boyunca boykot ettiler, ancak buna rağmen Türk öğrenciler Yahudi öğrencileri taciz etmekten vazgeçmediler.[607] Tıp Fakültesi'nde öğrenim gören Emilio Gueron da sınıf arkadaşlarının tacizleri yüzünden öğrenimini yarıda bıraktı.[608] Bu menfi ortama rağmen bazı olumlu gelişmelere de rastlandı. 1932 yılının Şubat ayından itibaren azınlıklar Türkiye Spor Federasyonu'na kabul edildiler ve Türkiye'yi uluslararası müsabakalarda temsil ettiler. Kızılay da fakir okul çocuklarına giyim eşyaları dağıtma programına azınlık okullarında okuyan çocukları da dahil etti.[609]

e) İktisadî Türkleştirme Siyasetinin Nedenleri

Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkan genç Türkiye savaşın bıraktığı acı izler ve geçmişteki deneyimler nedeniyle azınlıkları, "yabancı" ve "Batılıların işbirlikçisi" olarak görüyordu. Bu nedenle ticaret ve sanayiyi millileştirip bir millî burjuvazi yaratmak istedi. 1923 yılında Türk müteşebbislerin ve sermayesinin küçük bir oranda olması, azınlıkların da "yabancı" olarak kabul edilmeleri sonucunda Türkiye'nin iktisadî bağımsızlığa kavuşturulmasının, yabancılardan arındırılmış bir ticarî ve sınaî

---

606 *The American Jewish Year Book*, Cilt 32, 23 Eylül 1930- 11 Eylül 1931, s. 129.

607 "Retour au moyen âge, l'épidemie antisémite gagne du terrain", *Israel*, 1 Ocak 1932 / "Constantinople University focus in Jew bailing sport", *JTA Bülteni*, 18 Aralık 1931, s. 10.

608 AIU arşivi Turquie XXXI E dosyası, 25 Mayıs 1932 tarihli 2860/8 sayılı mektup.

609 AMA, 2 Mart 1932 tarihli ve 867.4016/1018 sayılı belge.

hayatla mümkün olabileceğine inanıldı.[610] Türk Ocakları da Türklerin iktisadî hayatın içine çekilmeleri gerektiğini ve millî bir burjuvazinin doğmasının şart olduğunu belirterek iktisadî hayatın millileştirilmesi gerektiğini savundu.[611] Türk Ocakları'nın 1926 ve 1927 yıllarında yapılan kurultaylarında azınlıkların büyük ticaret ve liman şehirlerinde ticari faaliyetlere hâkim olmaları tartışıldı ve faaliyetlerin her alanında azınlıkların Türklerle ikame edilmelerinin şart olduğu sonucuna varıldı.[612] Salihli delegesi Zahit Bey Yahudiler üzerinde özellikle durarak şunları söyledi: "Bu Yahudiler biz İzmir'de ticaret ederken bizi soydular. Yunanlılara casusluk ettiler. Ve terk sırasında belki lâzım olur diyerek bize hulûs göstermişlerdir ve bu suretle bir Yahudilik ihtiyâtıyla bize de casusluk eder göründüler. Yunanlılar memleketimizi işgal ettiği zaman Yahudiler bize, "ay ve yıldızı bundan sonra semâda görürsünüz" dediler. Bu Yahudiler bugün Türk gençliğinin iktisâb etmek istediği iktisâdî vaziyete tamamiyle hâkim olmuştur." Zahit Bey konuşmasını Yahudi unsurunun özellikle iktisadî alandaki hâkimiyetine son verilmesi gerektiğini vurgulayarak tamamladı.[613] Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki azınlıkların yerine Türklerin ikame edilmeleri kararı bir yerde Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış Türkiye'nin aslî sahiplerinin Türkler olduğu fikrinden ileri geliyordu ve bu düşünce bizzat Mustafa Kemal tarafından, 1923 yılında Adana esnafına hitaben bir konuşmada, hiçbir yanlış anlamaya mahal vermeyecek bir lisanla dile getirildi:

"Artık tarihe karışan Osmanlı hükümeti maatteessüf asırlarca yanlış bir zihniyet sahibi oldu. Çünkü onlar sanatı ve sanatkârları kendi milletlerinden yetişmiş görmekten zevk almazlardı. Hatta en şevketli Osmanlı padişahlarından biri, zannedersem Kanuni Sultan Süleyman, askerlerinden bir Türk Müslümanın saraçlık sanatına sahib olduğunu görünce, fevkalâde meyus müteessir olmuştu. Onların nazarında sanatkârların

610 Dr. M. Akif Tural, 1987, s. 96-98.

611 Yusuf Sarınay, 1994, s. 204-205.

612 Yusuf Sarınay, 1994, s. 294.

613 Füsun Üstel, 1997, s. 200.

gayri müslimden olması müraccahtı. Onlar sanattaki hayat menbalarını başka milletlerin elinde bulundurmanın zararlarını göremiyorlardı. Asil milletimiz sanattan mahrumdu. Sanatkârlar azdı. Mevcut olanlar da icabeden derecede sanata mahir değildi. Arkadaşımız beyanatında demişlerdir ki, Adanamıza müstevli olan anasırı saire, şunlar, bunlar, Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin sahibi gibi bir vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. *Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır. (...) Memleket en nihayet yine sahibi aslilerin elinde takarrür etti. Ermeniler vesairenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir.*"[614]

Bir araştırmacı, yabancı uyruklulara bazı meslekleri yasaklayan kanunun yürürlüğe girmesini azınlıkları mağdur etme pahasına Türkleri koruyan ve kollayan bir karar olarak yorumlamıştır:

"Geçiş devri ekonomileri, dışarıya bağımlı sermaye unsurundan kurtulma gayretleri yanında, kendi toplumunun iş kollarına hâkim kılma üzerine gizli veya açık himayeci bir tavır alır. Atatürk Devri'ndeki himayeci tavır ise, yabancı sermaye dostluğu veya düşmanlığı değil, meslek ve sahalarında Türk'ten gayrisinin rol almasına imkân vermeyen millî bir yaklaşımdır."[615]

Genç Cumhuriyet'in birincil amacı Kurtuluş Savaşı'nı bir "iktisadî kurtuluş savaşı" olarak devam ettirmek ve bundan da zaferle çıkmaktı. Bu savaşta, Türkiye'nin ticarî ve sınaî hayatına, ya ticaret erbabı ya da memur ve yönetici olarak hâkim durumda olan azınlıklar ile yabancı uyrukluların bu konumlarının en asgari düzeye indirilmesi hedeflendi. Kurtuluş Savaşı'ndan önce devlet bürokrasisinde memur ve orduda asker olmanın dışında hiçbir meslekî deneyimi olmayan Türk gençliği, Millî Mücade-

---

614 "Adana esnaflariyle konuşma", *Hakimiyeti Milliye*, 21 Mart 1923, aktaran Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1997, Cilt II, s. 129-132. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

615 Dr. M. Akif Tural, 1987, s. 109.

le'den sonra artık kendine güven gelmiş bir şekilde ülkenin toplumsal ve iktisadî hayatında ön sıralarda yer almak istedi. Bunda da devletin desteğini bekledi. Devlet bu desteği devletçi ve millî bir iktisadî hayat düzenleyerek verdi. Bu ortamda Türkler, bir mesleğe sahip veya herhangi bir yerde memur olarak çalışan Yahudiyi tehlikeli bir rakip, işsiz bir Yahudiyi de bir hasım olarak gördü. Devletçi bir iktisadî düzenlemede de tüm güç devletin elinde olunca gayrimüslimlerin bu iktisadî düzende istihdam edilmemeleri pek şaşırtıcı olmadı.[616]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında azınlıkların yeni rejime uyum sağlamasında yaşanan zorluklar ve engellerle ilgili en gerçekçi gözlemlerden birini *Le Temps* gazetesinin Türkiye muhabiri Paul Gentizon yapmış ve şu tespitlerde bulunmuştur. Gentizon, tüm vatandaşlara din farklılığı gözetmeden eşitlik tanıyan 1924 Anayasası'na rağmen Müslüman-gayrimüslim eşitliğinin fiiliyatta uygulanmadığını gördü. Azınlıklar kamuya ait müesseselerde memur olamıyor ve Türkiye içindeki serbest dolaşımlarına sınırlamalar konuyordu. Bu nedenle Türkiye'de, "Müslüman" ve "gayrimüslim" olarak eşit haklara sahip olmayan iki sınıf vatandaş mevcuttu. Bu ayırımcılığın nedenleri dinî olmayıp iktisadî ve manevî idi. Kurtuluş Savaşı sırasında tek başına savaşan Türkler, Anadolu'da gerçekleştirilen trajik mücadelenin halen etkisi altındaydılar ve bazı azınlıkların savaş sırasında takındıkları Türk karşıtı ve işgal kuvvetlerinden yana tavrı unutmadılar. Bu halet-i ruhiye içinde olan Türkler, azınlıkların vatanseverlik duyguları taşıyan beyanatlarına kuşkuyla bakmaya devam ettiler. Azınlıklardan, kalben ve ruhen Türkiye'nin gerçek vatandaşları olduklarını gösterir daha somut kanıtlar istediler.

İktisadî nedenler ise azınlıkların Türkiye'nin ticaret hayatına hâkim olmalarıydı. Türkler devlet yönetiminde ve orduda görev aldılar ve savaşlara katıldılar. Buna karşılık orduda ve kamu yönetiminde hizmet etmekten mahrum olan azınlıklar ise tüm gayretlerini ticaret alanında yoğunlaştırdılar. Gayrimüslim ol-

616 "A letter from İstanbul - Ottoman Jewry at the Cross-Roads", *The Jewish Chronicle*, 30 Haziran 1933, s. 40.

malarından dolayı Batı dünyasına daha kolay yaklaştılar ve daha iyi diyalog kurabildiler. On dokuzuncu yüzyılda Türkler savaşırken azınlıklar zanaatlarını icra etmeye ve ticari faaliyetlerde bulunmaya devam ettiler. Bunun sonucunda azınlıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun ve daha sonra da Cumhuriyet'in iktisadî hayatına neredeyse tamamen hâkim oldular. Ticaretle meşgul olurken yabancı şirketlerin aracılığını yaptılar, sermaye sahibi oldular, sonra sanayiye geçtiler ve bu alanda da hâkimiyet kurdular. 1909 ile 1922 yılları arasında meydana gelen savaşlar Türkler ile azınlıklar arasındaki sosyal sınıf farklılıklarını daha da arttırdı. Türk gençleri savaşırlarken azınlıklar savaşa çok daha az sayıda katıldılar; zanaat, ticaret ve sanayii sahalarında faaliyet göstermeye devam ettiler ve bu sahalarda en iyi payı elde ettiler. Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinden sonra terhis olan ve kendilerini işsiz bulan Türk gençleri artık devlette değil özel teşebbüslerde çalışmak istediler ve iş aramaya başladılar, ancak tüm mevkiilerin azınlıklar tarafından tutulmuş olduğunu gördüler. Böylece 1924 yılından başlamak üzere İstanbul ve Ankara basınında yoğun bir şekilde azınlıkların Türk iktisadiyatına nasıl hâkim olduklarını "ifşa eden" yazılar yer almaya başladı. Bunun akabinde de gayrimüslim memurların işlerine son verilmeye başlandı. Türklerin kitlesel olarak ticaret, sanayi ve bankacılık âlemine girişleri azınlıklar için büyük bir darbe oldu. Bir İstanbul gazetesi durumu şu şekilde özetliyordu: "İstanbul'da önemli bir gayrimüslim kitlesi, yamaçlarını Türklerden meydana gelmiş dalgaların sürekli dövdüğü bir adadayınış gibi yaşamaktalar."[617]

Gerek kültürel ve gerekse iktisadî Türkleştirme baskılarının yoğunlaştığı bir ortamda *La République* gazetesinde Türkleştirme ile ilgili başlayan bir yazı dizisine, azınlıklara mensup okurlardan gelen mektuplar, bu siyaset karşısında gayrimüslimlerin duyduğu ümitsizlik ve isyan ile karışık hissiyatı açık bir şekilde dile getiriyor. Okurlar Cumhuriyet'in ilânından sonra azınlıkların geçmişe bir sünger çekileceğini umdukları-

617 AMA, 10 Kasım 1926 tarih ve 867.01/179 sayılı belge ve Paul Gentizon, 1929, s. 261-264.

nı, ancak bu ümidin gerçekleşmediğini ve Türklerin Hıristiyan azınlıkları geçmişteki ihanetlerinden dolayı hiçbir zaman affetmediklerini yazdılar. Ümitsizliğe kapılan okurlar hislerini şu soruyla dile getirdiler: "Türkler madem azınlıkları af etmiyorlar, o zaman neden hepsini sınır dışı etmiyorlar?". Azınlıklar sınır dışı edilmeyip Anayasa gereğince kendilerine diğer vatandaşlarla eşit haklar tanındığına göre onların İstanbul il sınırları dışında serbest dolaşımlarını kısıtlayan kararın kaldırılıp serbest bir şekilde seyahat etmelerine, HF'na üye, milletvekili ve büyükelçi olmalarına imkân tanınmasını istediler. Mektup sahipleri bunlar yapılacağına yabancı sermayeli şirketlere "kaç Türk istihdam ediyorsunuz?" yerine "kaç Müslüman istihdam ediyorsunuz?" diye sorulmasından ve Ticaret Vekâleti'nin emriyle bu şirketlerde çalışan gayrimüslimlerin işlerine son verilmesinden şikâyet ettiler. "Türk" kelimesinin fiiliyatta "Müslüman" anlamına geldiği bir ortamda işlerine son verilen azınlıklar dindaşlarının yanlarında çalışmaya mecbur kalacaklarını ve bu durumun devletin azınlıkları Türkleştirme siyasetine de ters düşeceğine dikkati çektiler.[618]

Türk gençleri iş hayatına atıldıklarında hemen en yüksek mevkilere ulaşmak istediler. Bu genel bir haleti ruhiye halini aldı. Türkiye iktisadî kurtuluşunun sadece Türkler tarafından gerçekleştirileceğine inanıldı. Türkler ticaret âlemindeki bütün deneyimsizliklerine rağmen, kuşaklar boyunca ve sabırlı bir çalışma sonucu ticaret âleminin en üst noktasına erişmiş azınlıklarla kendilerini eşit gördüler. Bu yanlış varsayıma karşı çıkanlar ise "haçlı zihniyeti"nin önyargılarına sahip olmakla suçlandılar.[619] Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında özellikle ticari faaliyetlerde rastlanan bu Müslüman - gayrimüslim ayırımcılığı ve bunun yarattığı gerilim iki nedenden kaynaklanıyordu. Bir neden Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasındaki kültür farklılığı

618 "Les non musulmans", *La République*, 21 Eylül 1925 / "Les non musulmans", *La République*, 22 Eylül 1925 / "Les non musulmans", *La République*, 26 Eylül 1925.

619 AMA Review of the Turkish press for the period of December 15-28, 1927, 29 Aralık 1927 ve 867.9111/207 sayılı belge, "The question of Moslem employees", s. 12-13.

diğer neden ise Müslüman unsurun savaş sonrasında ticari hayatta hemen yer edinme konusunda gösterdiği sabırsızlıktı. Müslüman unsur ticari hayatta bir yer edinmenin belli bir birikim, kültür ve zaman sonucunda gerçekleştiğini anlamak istemedi ve bunun hemen gerçekleşmesini talep etti.

Türkiye'nin iktisadiyatının millileştirilmesinin bir değerlendirmesini yapan Adliye vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Ödemiş'te yaptığı konuşma da o dönemde kamuoyu vicdanında geçerli olan haleti ruhiyenin veciz bir ifadesi idi:

"CHF azasındanım, çünkü bu fırka bu vatanın maddi, manevi varlıklarını yabancıların elinden alarak Türk milletine verdi. Ellerimizi vicdanlarımıza koyarak düşünelim: Hatta düne, bugüne kadar CHF'dan olup da bugün nedense dönmüş olanlara soralım. CHF'na sövdükleri şu anda taşıdıkları saadeti hangi fırkanın siyaseti sayesinde edindiler? Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde memleketimizin bütün ticari ve mali müesseselerinde kimler çalışıyordu ve bunlar kimlerin ellerinde bulunuyordu? Türk olmayanların değil mi? Bugün kimin ellerindedir? Türklerin! Bütün bunlar CHF'nin siyasetinin mahsuludur. Bağlar, bahçeler, hatta dağlar, ovalar, mal mülk memleketin iktisadiyatı Türk olmıyanların elinde değil miydi? Bugün bütün bunlar Türklerin ellerine geçti. Bu da CHF'nın siyasetinin semeresidir. Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan binlerce Türkün bağ, bahçe, mülk sahibi olduğunu görüyoruz.

CHF'denim. Çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da düşman da dinlesin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır."[620]

Cumhuriyet'in kurulması sırasında çekilen bu sıkıntılar, çoğunluğu teşkil etmese de, yıllar sonra geriye bakıp o dönemi

---

620 "Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Ödemiş nutku", *Hakimiyeti Millîye*, 19 Eylül 1930. Bu ifade tarzına basında bir tek Zekeriya Sertel itiraz etti. Bir Adliye Vekili'nin vatandaşlar arasında bu şekilde ayrımcılık yapar bir şekilde konuşmaya hakkı olmadığını ve bu sözlerin "gaf" olduğunu yazdı. (M. Zekeriya, "Gafçı bir vekil - bir kurt", *Son Posta*, 21 Eylül 1930).

tekrar değerlendiren bazı Yahudiler tarafından anlaşılabilir bir değişiklik olarak değerlendirildi. TBMM stenografi hocası ve gazeteci Avram Benaroya, gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinden uzaklaştırılmasını bir yerde anlaşılır bir uygulama olarak gördüğünü belirtti. Bir ihtilâlin harekete geçirdiği büyük bir mekanizmanın çalışması sırasında sarf edilebilir unsurların, yani gayrimüslimlerin, arada ezilip gitmelerini de ihtilâlin cilvelerinden biri olarak yorumladı:

"Cumhuriyet'in başlangıç döneminde ülkenin kaderini yönetenler yeni iklime uyum sağlamaları için gayrimüslimlere zaman verilmesi kanısında olmuşlardı. Bu nedenle memur kadroları, Türkiye'nin yeniden dirilmesinde ana rolü oynamış unsur tarafından dolduruldular. 'Siyasi hakları olan her Türk'ün yeterliğine ve hak edişine göre devlet memuru olmak hakkıdır' diyen 1924 Anayasası'nın 92. maddesinin yazılış şekli de tek taraflı bir uygulamaya izin veriyordu. 'Türk' tabirine dışlayıcı, tekelci bir anlam vermek yeterliydi. Muhtemel itirazlara karşı ülkeyi yöneten bu kişiler, Clémenceau örneğinde olduğu gibi, 'bir ihtilâl yapıyoruz' diyebilirlerdi. Bu ihtilâli en olağanüstü, en geniş, en gözüpek ihtilâl yapmak için tereddüt edilmemeliydi. Bütün vasatlar makbul olabilirdi. Yumurta kırılmadan omlet yapılamaz ve omlet mükemmel bir şekilde başarıldı. Kırıkların ise hiç önemi yoktu."[621]

Avram Benaroya bir diğer yazısında Atatürk'ün vefatını milât alıp vefatından önceki ve sonraki durumu ise şöyle değerlendiriyordu:

"Bizim neslimizin insanları İstanbul'un işgâli sırasında Türklere karşı yapılan üzücü davranışları unutamadılar. Galip gelen kuvvetler, Türklere sarf edilebilecek yerliler muamelesi yaptılar. Tüm kamu hizmetleri gayrimüslimlerin ellerinde bulunuyordu. Dolayısıyla ülkenin aslî sahiplerine ellerinden alınmış olan hakları iade etmek lâzımdı. Özellikle küçük düşürücü Türk'ün uyuşuk ve beceriksiz olduğu efsanesini imha etmek lâzımdı. Bu nedenle bazı tasfiye edici önlemler alındı ve

---

621 A. Benaroya, "L'article 92", *L'Etoile du Levant*, 10 Haziran 1949.

enerjik bir şekilde uygulandı. Türkler dahili faaliyetlerin her dalına hâkim oldular ve herhangi başka bir unsur kadar becerikli, akıllı ve çalışkan olduklarını gösterdiler."[622]

Aynı kanaat o dönemle ilgili anı ve izlenimlerine başvurulan İzmirli iki Yahudi tarafından da paylaşılıyor: "[Atatürk] Ülkesinde yaşayan azınlıklara göre kendisini daha küçük gören milletine güven verdi, kamu müesseselerinden gayrimüslimleri tasfiye etti; bunu doğal buluyorum."[623]

5. Onuncu Yıl Marşı'na Doğru

1931 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde CHF'nin azınlıklardan hiç kimseyi aday göstermemesi Yahudi cemaati içinde büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Yahudiler bu şekilde sadece ticaret ve sanayi alanlarında faaliyet gösterebileceklerini ve ülkenin siyasi hayatında söz sahibi olamayacaklarını anladılar. Bu nedenle İstanbul'da yaşayan Yahudiler kendilerine daha iyi bir gelecek aramak için, neredeyse kitlesel bir şekilde, yurt dışına göç etmeye başladılar.[624]

Peşpeşe gerçekleştirdikleri inkılâplar ile Türkiye'yi çağdaş ve artık "azınlık" kavramının geçmişte kaldığı yekpare bir ulus haline getirmek isteyen Cumhuriyet'in liderleri, azınlık cemaatlerinin merkezî yapılanmalarını da ortadan kaldırmayı amaçladılar. Bunun gerisinde iki ana neden vardı. Bir tanesi azınlıkları Türkleştirme sürecinde en büyük engel olan cemaat haleti ruhiyesini ve bu haleti ruhiyeyi canlı tutan merkezi müesseseyi zayıflatmayı istemeleriydi. Diğer neden ise Osmanlı İmparatorluğu ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ile yaşanmış olan sorunlar nedeniyle liderlerin azınlıkların, merkezî bir teşkilât altında bulunmalarını arzu etmemeleriydi. Cumhuriyet'in kurucuları azınlıkların merkezî

---

622 A. Benaroya, "Kémalisme et populisme", *L'Etoile du Levant*, 17 Ağustos 1951.

623 Henri Nahum, 1997, s. 187.

624 "The Turkish elections, virtual disfranchisement of Jews", *The Jewish Chronicle*, 1 Mayıs 1931, s. 22 ve "Turquie l'exode des Juifs", *Paix et Droit*, Mart 1931, s. 12.

teşkilâtlarına pek güvenmeyip onlara kuşku ile baktılar. Bu nedenle Türkiye Yahudileri açısından Cumhuriyet'in ilk on yılının en önemli değişikliği, Hahambaşılık makamı ile Hahambaşılık teşkilâtının son derece zayıflaması oldu. Resmî makamlar Yahudi cemaatinin yönetimine seçilecek olan kişilerin serbest bir şekilde seçilmelerine de mani oldular ve kendileri tarafından uygun görülen kişilerin aday olmalarına izin verdiler. Hahambaşı Becerano görev süresi biten Meclis-i Cismani üyeleri yerine yeni adayları seçmek için bir toplantı düzenledi. Yetkililer toplantının yapılmasına izin vermedi ve adayların seçimle değil hükümetin vereceği isimler arasından seçilebileceğini bildirdi. Bu şartlar altında Becerano toplantıyı erteledi.[625] Meclis-i Cismani'nin bir sonraki toplantısı 17 Mayıs 1931 tarihinde yapılabildi. Bu toplantıya muhtelif cemaatlerden altmış temsilci katıldı. Yapılan müzakerelerde cemaatin malî ve idarî açıdan son derece kötü bir durumda olduğu ortaya çıktı. Toplantı sonunda, cemaati resmî makamlar nezdinde temsil edecek dokuz kişilik bir heyet seçildi.[626]

Hahambaşı Haim Becerano 3 Ağustos 1931 tarihinde vefat etti. Vefatından sonra Hahambaşılığa *Bet Din* reisi İsak Ariyel'in seçilmesi bir ihtimal olarak görülüyordu.[627] İsak Ariyel'in yaşlı olması nedeniyle bu düşünce taraftar bulmadı. Cemaat ileri gelenleri seçimin bir an önce yapılmasına gerek görmediler.[628] Cemaatin sivil liderleri kendi aralarında konuyu müzakere ettikten sonra yeni bir Hahambaşının seçilmesinin gereksiz olduğuna karar verdiler.[629] Böylece cemaatin resmî

---

625 "Persecution in Turkey - Religious interference increases emigration", *The Jewish Chronicle*, 23 Mayıs 1930, s. 18.

626 "Jewish communities in Constantinople district hold first conference in eight years", *JTA Bülteni*, 22 Mayıs 1931, s. 9. Bu toplantının başkanlığını avukat Gad Franko yaptı. Toplantı sonucunda Meclisi Cismani üyeliklerine Hanri Reisner, Jozef Niego, Hanri Soriano, Krespi, Barokas, Viktor Algrante, Farhi, Kordova ve avukat Refik Habib seçildiler.

627 "Hahambaşı Becerano efendi öldü", *Vakit*, 4 Ağustos 1931.

628 "Hahambaşılık intihabı etrafında", *Vakit*, 15 Ağustos 1931.

629 "A moribund community - The position of Turkish Jews", *The Jewish Chronicle*, 9 Ekim 1931, s. 16.

makamlar nezdindeki temsili sivil yöneticilere kalmış oldu ve cemaat en sıkıntılı yıllarını bir ruhanî lidere sahip olmadan geçirdi, yeni bir Hahambaşıya ise ancak 1953 yılında sahip oldu.

Cumhuriyet'in kuruluşunun onuncu yılı 29 Ekim 1933 tarihinde büyük törenlerle kutlandı. Aynı gün Tekin Alp'ın önderliğinde İstanbul'da Türk Kültür Birliği tesis edildi. Onuncu Yıl kutlamalarında Behçet Kemal (Çağlar) Bey ile Faruk Nafiz (Çamlıbel) Bey tarafından yazılmış ve Cemal Reşit (Rey) Bey tarafından bestelenmiş olan *Onuncu Yıl Marşı* herkes tarafından söylendi. *Onuncu Yıl Marşı*'nda yer alan "İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kütleyiz" dizesi Cumhuriyet'i kuranların amaçlamış oldukları toplum modelinin felsefesini veciz bir şekilde dile getiriyordu. Cumhuriyet, "imtiyazsız" bir toplum yaratmak istediği için Lozan Antlaşması'nca azınlıklara tanınmış olan ve onlara ayrıcalıklar tanıyan hakları uygulamaya koymadı. Cumhuriyet'in kurucuları "sınıfsız ve kaynaşmış" bir toplum arzuladıkları için azınlıkları Türkleştirmek için onca gayret sarf ettiler ve azınlıkların kendi içlerine kapanık cemaatler halinde yaşamalarına tahammül gösteremediler. Cumhuriyet'in ilk on yılında sarf edilen bu Türkleştirme gayretleri hiç ara vermeden ileriki yıllarda da aynı hızla devam etti, ancak Nazilerin Avrupa'da iktidara gelmeleri Avrupa'da Yahudilere karşı büyük bir olumsuz dalgalanma yarattı. Bu yeni dönemin serpintileri Türkiye'ye de sıçradı. Bu nedenle Cumhuriyet'in ikinci on yılı Türkiye Yahudileri için ciddi olaylara gebe oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

TRAKYA OLAYLARI'NDAN ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE

1. Trakya Olayları[1]

Adolf Hitler ve Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin 30 Ocak 1933 tarihinde iktidara gelmesinden sonra Almanya'da başlayan antisemit siyasetin tezahürlerine Türkiye'de de rastlanabileceğini kimse zihninden geçirmiyordu. Ancak iktisadî ve kültürel Türkleştirme siyasetinin hâkim olduğu bir atmosfere Nazilerin propagandaları ve Türkiye'de edindikleri yandaşları da eklenince Türkiye'de ciddi antisemit olayların meydana gelmesine yol açacak tüm unsurlar aslında mevcut hale geldi. Nazilerin iktidara gelmelerinden sonra Türkiye'de

1 Bu olaylar hakkında ayrıntılı araştırmalar için bkz. Halûk Karabatak, "1934 Trakya olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, sayı 146, s. 4-16 / Oral Onur, "Trakya Olayları hakkında", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1996, sayı 149, s. 3-4 / Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı. Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, sayı 151, s. 10-17 / Zafer Toprak, "1934 Trakya olaylarında hükümetin ve CHF'nin sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996, sayı 34, s. 19-25 / Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'doğru' yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1996, sayı 155, s. 45-56, "Trakya Yahudileri tarih basınında", *Gazetepazar*, 26 Ocak 1997, s. 55 / Rıfat N. Bali, "Yeni bilgiler ve 1934 Trakya Olayları - I", *Tarih ve Toplum*, cilt 31, sayı 186, Haziran 1999, s. 47-55 ve Rıfat N. Bali, "Yeni bilgiler ve 1934 Trakya Olayları - II", *Tarih ve Toplum*, cilt 31, sayı 187, Temmuz 1999, s. 42-48.

hız kazanmaya başlayan antisemit eğilimlerin ve tahriklerin başını, Türkçü faaliyetlerin içinde yer alan ve "saf kan", "saf soy", "öz Türk" gibi kavramları Nazilerden almış olan Cevat Rıfat Atilhan ve Nihal Atsız gibi yazarlar çekti.[2] Bu yazarlar özellikle Yahudilerin Türkçe konuşmamalarını ve Türkiye'nin ticarî faaliyetlerini ellerinde tutmalarını eleştirip halkı tahrik etmeye çalıştılar. Azınlıkların geçmişte Türkiye'ye ihanet ettiklerini hatırlatarak onları potansiyel birer hain olarak gördüler.

Atilhan ve Atsız gibi yazarların eleştirileri ve tahrikleriyle daha da yoğunlaşan Türkleştirme baskısı karşısında Yahudi toplumunun seçkinleri, Türkçeyi Yahudiler arasında yaygınlaştırmak için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Faaliyetlerini, kendi kurdukları Türk Kültür Birlikleri'nin öncülüğünde gerçekleştirdiler. Ankara Yahudi cemaati ileri gelenleri tarafından kurulan Türk Kültür Birliği'nde yapılan bir toplantıda Mustafa Kemal'e lâyık olmanın yolları anlatıldı. Her zaman, her yerde Türkçe konuşmanın Yahudiler için nasıl hayati ve millî bir lüzum olduğu belirtildi.[3] İzmir Yahudileri de 1934 yılının Nisan ayında sinagoglarda duaları İbranice yerine Türkçe okumaya karar verdiler.[4]

Türkçe konuşma kampanyası 1934 yılının Mayıs ayında İzmir'de hız kazandı. İzmir Halkevi kentin her semtinde gençlere birer kimlik verip yüzlercesini bu kampanyada çalışmaya memur etti. İzmir gençliği "bu topraklarda Türk harsının ve Türk sesinin daima her şeyden üstün olması, yabancı harsların Türkiye'de işi olmaması" ilkesine sahip olan bu kampanyayı heyecanla benimsedi. Gençler üstlerinde "Yurttaş, Türk'sen Türkçe konuş...", "Türk'ü seven onu sayar. Türkçe konuşunuz.", "Türkçeden başka dille konuşmak Türk'ü incitir." "Türkçe konuş, senin milliyetinden şüphe edilmesin...",

---

2 Türkçülük üzerine yetkin bir araştırma için bkz. Günay Göksu Özdoğan, *The Case of Racism-Turanism: Turkism During Single Party Period 1931-1944*, Boğaziçi Üniversitesi, 1990, yayımlanmamış doktora tezi ve Jacob M. Landau, 1981.

3 "Türklük Kültür Birliği'nde", *Hakimiyeti Milliye*, 13 Ocak 1934.

4 *The American Jewish Year Book*, Cilt 36, 10 Eylül 1934 - 27 Eylül 1935, s. 239.

"Türk olup da Türkçe konuşmayanlar, Türklüğe hakaret etmiş olurlar." yazılı kartları Türkçe konuşmayan kişilere dağıtarak onları Türkçe konuşmaya davet ettiler.[5]

Trakya'da meydana gelen Yahudi karşıtı olayların öncesinde bu bölgede böylesine vahim bir hareketin meydana gelebileceğine dair ipuçlarına rastlandı, ancak bunlar pek önemsenmedi. Atilhan'ın İzmir'de *İnkılâp* adıyla 1933 yılının Nisan ayından itibaren yayımlamaya başladığı antisemit dergiyi Yahudilerden başka hiç kimse önemsemedi.[6] Dergi daha sonra İstanbul'a taşındı ve 1934 yılının Mayıs ayından itibaren *Millî İnkılâp* adıyla yayın hayatına devam etti. Derginin içerdiği ırkçı ve antisemit yayımlardan son derece rahatsız olan Yahudi cemaati yönetimi önlem alınması talebiyle 25 Mayıs 1934 tarihinde Başvekâlet'e başvurdu, ancak bir sonuç alınmadı.[7] Cemaatin Başvekâlete başvurduğu günlerde İzmir Yahudilerine karşı kitlesel bir saldırı tasarlandı. CHF İzmir teşkilâtının yaptığı müdahaleyle söz konusu saldırı tasarısı son dakikada iptal edildi. 13 Haziran 1934 günü Yahudilere karşı kitlesel bir saldırı yapılmasının gene pek muhtemel gözükmesi üzerine Yahudi halk, evlerine kapanıp sokağa çıkmamayı tercih etti. Türkçe konuşmadıkları bahanesiyle Yahudilere karşı münferit saldırılar meydana geldi. Yahudilere ait bazı evlere saldırıldı ve bu evlerde yaşayanlar dövüldü. İzmir'in tanınmış bir Türk tüccarı rakibi olan bir Yahudi tüccarı ağır bir şekilde dövdürdü. Türkçe konuşmayanlara karşı yapılan bu saldırılar sadece Yahudilerle sınırlı kalmadı ve İzmir'in yabancı uyruklu sakinlerini de hedef aldı. 1934 yılının Haziran ayında Basmane tren istasyonu civarında dolaşan bir İtalyan, bir İngiliz ve bir Yunanlı kendi aralarında İtalyanca ve Rumca konuştukları için on gencin saldırısına uğradılar ve ağır bir şekilde dövüldüler. 16 Temmuz 1934 gecesi saat 22.00'de Karşıyaka Kaplı-

---

5 "Türkü seven onu sayar, Türkçe konuşunuz", *Son Posta*, 16 Haziran 1934.

6 "A letter from Istanbul-Ottoman Jewry at the Cross-Roads", *The Jewish Chronicle*, 30 Haziran 1933, s. 40.

7 Avner Levi, 1996, s. 111 ve *The American Jewish Year Book*, 10 Eylül 1934 - 27 Eylül 1935, Cilt 36, s. 240.

caları'nın karşısında bir kahvede oturan ve kendi aralarında yabancı dilde konuşan İtalyan ve Fransızlardan müteşekkil bir grup on beş gencin tehdidine maruz kaldı. Ortamın gerginleşmesi ve bir saldırının meydana gelme ihtimali üzerine polis çağrıldı. Yabancılar ayrılırlarken, onları çevreleyen öfkeli kalabalığın yürümelerine engel olması üzerine bir eve sığındılar. Ertesi gün bu yabancılardan bazıları gene gençler tarafından tacize uğradılar ve taşlandılar.[8]

Trakya'daki Yahudi yerleşim merkezlerine yapılan saldırıların meydana gelmesine yol açan kıvılcım İskân Kanunu idi. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Kürtleri yoğun bir şekilde yaşadıkları bu bölgeden çıkarıp başka bölgelere yerleştirmek amacını güden 2510 sayılı İskân Kanunu, 14 Haziran 1934 tarihinde TBMM'de kabul edildi.[9] Kanun aslında Kürtleri hedef alarak hazırlanmıştı, ancak azınlıkların asimile edilmeleri amacıyla yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden göçe zorlanıp başka bölgelerde iskân edilmelerini de amaçladı. Trakya bölgesi bu açıdan özel bir önem arz etti. Geçmişte birçok kere işgale uğramış olan Trakya'da meydana gelebilecek muhtemel bir savaşa karşı Boğazlar'ın ve bölgenin askerî açıdan tahkim edilmesine başlandı. Bu nedenle bölgede yaşayan ve daima kuşku ile bakılan azınlıkların buradan uzaklaştırılmaları tasarlandı. Buna ek olarak Trakya'da yerleşik Yahudi tacirlerin ve tefecilerin bölgedeki köylüler ve küçük esnaf üzerinde kurduğu hâkimiyet de bölge halkını rahatsız ediyordu. Ayrıca Cevat Rıfat Atilhan'ın *Millî İnkılâp* dergisinde, Edirne'de bir süre öğretmenlik yapmış olan Nihal Atsız'ın ise *Orhun* dergisinde yayımladıkları antisemit ve ırkçı yazılar da Trakya halkını Yahudilere karşı kışkırttı. Bu tahrikçi yazılarda sürekli, Yahudilerin Türkçe konuşmamaları ve ticarî faaliyetlere hâkim olmaları temaları işlendi. Trakya'daki olayların meydana gelmesinden kısa bir süre önce CHF Edirne İl başkanı İbrahim Akıncıoğlu'nun sahibi olduğu *Edirne Milli Gazete*'de yayımlanan yazı-

---

8 AMA, 2 Ağustos 1934 tarih ve 867.4016/Jews/13 sayılı belge.

9 *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 15, s. 1156-1175.

larda Türkçe konuşmayan herkesin Türkçe konuşması ısrarla istendi.[10]

İskân Kanunu'nun kabul edilmesinden yaklaşık iki hafta sonra Edirne, Çanakkale, Uzunköprü, Kırklareli, Babaeski gibi yerleşim merkezlerindeki Yahudi mahallelerine karşı bir yağma ve kıyıma girişildi. Olaylarda Yahudilere ait evler ve mağazalar yağmalandı, kadınlara tecavüz edildi. Yahudi tüccar ve esnafın dükkânları boykot edildi. Bu olaylar sonucunda Yahudiler evlerini ve eşyalarını geride bırakarak veya yok pahasına satarak İstanbul'a kaçtılar.

Kırklareli'nde meydana gelen olayları, olaylara tanık olmuş 1915 doğumlu terzi Ali Meral ile olaylara tanık olmamış ancak tanık olanlardan olayların cereyan şeklini öğrenmiş 1933 doğumlu Hasan Kiraz şöyle anlattılar:

Ali Meral: "Onların buradan göçleri aşağı yukarı 1934'de başladı Yahudi yağmasıyla. O zaman Trakya Genel Müfettişlikte. Edirne'de genel müfettiş vardı. İbrahim Tali Bey'di o zamanki isim. O bir gün Musevilere herhalde bir kini varmış, ondan sonra Yahudiler buradan gitmeye başladılar. Zaten onların bir amacı vardı. İsrail devletini kurmak istiyorlardı. Buradan gidenler İstanbul'a diye gittiler, oradan da İsrail'e gittiler. Yavaş yavaş burası bizim oldu, Türklerin. Yabancı kalmadı şimdi çok şükür Allah'a bir iki tane var, (anlaşılmadı) Yahudi sayılmaz zaten."

(...)

"Bir akşam üzeri 34 yılında akşam yemeğine eve gidiyorum, geldim kuyumcunun oraya. Baktım o zaman burada Emniyet Müdürü Eblül Bereket adamın ismi. Baktım orada durmuş dört yolun ağzında. Birinin elinde de kocaman bir taş, 'atsana' dedi, 'at kırın öldürün' falan. Emniyet Müdürü devletin temsilcisi tahrik ediyor insanları birbirine düşürmek için yani ben bu hadiseyi gördüğüm için söylüyorum. Hemen fırlattı taşı, şu şey var .... evi onun bitişiğindeydi, o da bir Yahudinin evi, altı bakkal dükkânı üstü ev. Köşe camlar gitti şangır. Hakikaten

10 Mustafa Şerif, "Türkçe konuşalım", *Edirne Milli Gazete*, 11 Haziran 1934 ve Mim, "Türkçe konuşmak meselesi", *Edirne Milli Gazete*, 25 Haziran 1934.

ürperdim bir insan olarak, sonra biz muhacir olarak gelmişiz biz gariban insanlarız. Çok garibime gitti. Doğruldum, eve gidiyorum Karaumur caddesinde Uçarlar mağazasının olduğu yerde içeride bir ev vardı. Kapıda şeyler dikilmiş, isim vereyim mi? Türklerden ama onlar öldü.

- Olsun verin isimlerini.

Ethem Valandoğa bir tanesi, yanındakini bilemeyeceğim, tanıyorum kendisini. Şapat Polikar, Yahudi zahireci. 'Ne istiyorsunuz?' dedi. Bir şey istiyor, ben işitmedim orasını. Para istiyor herhalde. 'Ne parası yahu dedi, babam ölüyor içerde, gel bak' dedi 'babam ölüyor', beni de çağırdı 'gel' dedi 'sen de gel, babamı görün içerde'. Hakikaten gittim yatakta yatıyor yaşlı bir insan ölecek halde, zaten zannedersem iki, üç gün sonra öldü. Çok üzüldüm. Ertesi gün Yahudiler hazırlanmışlar herkes istasyona doluyorlar trene kaçıyorlar buradan. Ankara'ya gitmiş, Atatürk'ten emir gelmiş herkes burada kalacak. Dükkânları satmışken geri almış çoğu, mallarını satmışlar hepsini geri aldılar tekrar devam ettiler. Tek tük onlardan kalan var."

Hasan Kiraz: "Yalnız kısa olarak öğrendiğim kadar burada şimdi halen Yahudi yağmasına giren insanlar var isimlerini zikretmek istemiyorum. Yalnız bu Yahudi yağmasında onlara büyük zarar veren insanlar hiçbir tanesi iflah etmedi ve halen de daha bu adamların torunları da zararını görmekteler ve ben bunu gözümle görüyorum ve gördüm. Çünkü bizim dinimizde de mevcut. Bizim burada bize emanet olan hangi ırktan hangi dinden olursa olsun azınlıklara biz misafir gözüyle bakarız ve onları kendi hanemiz kadar korumak mecburiyetindeyiz. Çünkü bize onlar emanet. Allah'ın yarattığı birer insan. Madem ki onlar bizim vatanımızda vergisini veriyor, vatandaş olarak yaşıyor, biz onları korumak mecburiyetindeyiz, bizim dinimiz onu emrediyor. Fakat dinimizi bilmemek o zamanki insanların hırsı yanlış hareket onlara büyük zarar vermiş. Bu Yahudi yağmasında öğrendiğim kadarıyla evlerine hücum etmişler, geceleyin taciz etmişler onları, para almışlar, onlara eziyet etmişler, bazıları çoluk çocuklarını kucağına alarak ağlayarak, o zaman tren çalışıyor buralarda, trene doğru gidip

buradan göç etmeye kalkışmışlar. (...)

Evvela 'Yahudileri istemiyoruz' diye slogan atmışlar, bazı kurnazlar 'yürüyün be Yahudi yağması var, yürüyün be Yahudi yağması var' diyerekten kışkırtarak o yağma gerçekleşmiş."[11]

Trakya'da meydana gelen bu olaylar yörenin Yahudi halkını tedirgin etmeye ve korkutmaya yönelik tahriklerin kontrolden çıkması sonucunda meydana geldi. Yahudi halkını tedirgin etmekle güdülen amaç Yahudilerin yöreyi kendiliklerinden terk etmelerini sağlamak idi. Yahudi halkını tedirgin edip Trakya bölgesini terk etmeye zorlamanın arkasındaki nedenler esas itibariyle iki tane idi. Birincisi, Trakya'nın askerî olarak tahkim edildiği bir ortamda Yahudilerin güvenilir unsurlar olarak kabul edilmemeleri nedeniyle resmî makamların onların bölgeden uzaklaştırılmaları gerektiği konusundaki kararlılığı, ikincisi ise Yahudi tüccar ve esnafın Trakya'daki ticari hâkimiyetine bir son verme arzusu idi. Olaylar meydana geldikten hemen sonra hükümet duruma el koydu. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya bölgeyi denetledi, olaylara katılmış olan bir kısım kişiler tutuklandı. Ancak tüm bu önlemlere rağmen Trakya'da yaşayan Yahudilere güven telkin etmek mümkün olmadı. Bölgeden kaçanların sadece bir kısmı terk ettikleri şehirlere döndüler. Geri dönmeyip İstanbul'da yerleşmeye karar veren Edirneli Yahudiler Sirkeci'ye yerleştiler ve burada bir sinagog kurdular.[12] Trakya'daki yerleşim yerlerinden kaçanların büyük bir bölümü de Filistin'e göç etti.

Olayların meydana gelmesinden sonra CHF Umumî Kâtibi Recep Peker'in, olayların meydana geldiği vilâyetlerin fırka reisliklerine gönderdiği tebliğ bir yerde Trakya'da yaşayan Yahudilerin buradan nakledilmelerine karar verildiğinin, ancak harekâtın kontrolden çıktığının bir nevi kabulü idi:

"Yahudilerin çıkarılmaları teşebbüsü üzerine Fırka idare he-

---

11 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı arşivi, Deniz Yamaner, "Kırklareli Musevi Tarihi" video çekimi, Yerel Tarih Yarışması Ulusal Jüri Özel Ödülü Kırklareli üçüncüsü - Temmuz 1998.

12 Riva Kastoryano, "From millet to community: The Jews of Istanbul", s. 254-277, Aron Rodrigue, 1992 içinde.

yeti reislerine 5 Temmuz 1934 tarihli telgraf ile kısaca yazmıştım. Tetkik seyahatinden dönen Dahiliye Vekilimizin mütelealarını dinledikten sonra bu mesele hakkında aşağıdaki noktaların bildirilmesini lüzumlu gördüm:

1- Yeni Türkiye millî hayat için lüzumlu gördüğü tedbirleri kanun yolu ile alan dürüst bir devlettir. Onunla bir bütünlük teşkil eden Cumhuriyet Halk Fırkası bu yeni Devletin gidişine esas teşkil eden prensiplere sadık ve nizamnamedeki usullerle birbirine bağlı ağır mesuliyet taşır siyasî bir teşkilâttır.

2- Yahudilerin başka mıntıkalara çekilmeleri içinde hadiseler başlayıp ilerleyinceye kadar, hadise mıntıkalarındaki Fırka teşkilâtı ve bilhassa doğruca merkeze bağlı olan Vilâyet idare heyetleri Kâtibiumumiliğe hiçbir şey yazmadılar. İdare heyetleri için; yer yer ve çeşit çeşit teşviklerle daha hadisenin ilk tohumları ekildiği sırada bu cereyanın mahiyeti ile muhtemel inkişafı hakkında merkeze acele malûmat vermek vazife idi.

3- Vaziyeti tetkik eden Umumî İdare Heyeti mesele hakkında hükûmetin yapmakta olduğu tatbikat ve almakta olduğu tedbirlerden başka olarak fırka bakımından ve fırka vazifesi yönünden görüşünü derinleştirmeğe ve kusurluları meydana çıkarmağa karar verdi.

4- Bu maksadı temin için bu tezkeremin acele toplanmağa davet olunacak Vilâyet idare heyetinde okunmasını ve cevabının acele yetiştirilmesini rica ederim.

a) Fırka reisi ve Vilâyet idare heyeti âzaları ile tasdikleri merkezden yapılan kaza Fırka Reisleri bu cereyanı hangi tarihte ve ne suretle haber aldılar.

b) Fırkaya hiç şikâyet oldu mu, veya haber veren oldu mu bunlara ne cevap verildi?

c) Vilâyet idare heyeti her hangi bir toplantısında bu meseleye uzaktan yakından temas eden bir konuşma yaptı mı? Müsbet veya menfi bir karar verdi mi ve bu karar deftere geçti mi? Bu karar nedir?

d) Mesele hakkında kazalar fırka reislerile ağızdan veya yazı ile bir şey görüşüldü mü, veya onlara bir tebliğ yapıldı mı, (yapıldı ise sureti)

e) Bilhassa Kırklareli'ndeki uygunsuz vaziyet gibi Fırka reisleri ve âzalarının kararla veya kararsız hadiseye fiilen iştirakleri vaki oldu mu?

f) Nihayet meselenin telkin, hazırlık ve tatbik devirlerinde Fırka Katibiumumiliğine haber vermek vazifesi ne için yapılmadı?

g) Fırkalılardan bu karışıklıktan şahsi menfaati için istifade eden ve Fırka nisbetini şahsi menfaati için kullanan veya suî istimal yapan var mıdır?

C.H.F. Kâtibiumumisi
Kütahya Mebusu
Recep"[13]

Olayların meydana gelmesinden sonra İstanbul Yahudileri, Tayyare Cemiyeti'nde toplanıp orduya hibe edilmek üzere bir uçak satın almak için bağış toplamaya başladılar.[14] İzmir Yahudileri de benzeri bir dernek kurdular.[15] Trakya Yahudilerine karşı uygulanan boykot girişimi olayların yatışmasından sonra da devam etti. Çanakkale'de halka "Türk Gençliği Birliği" imzalı ve üstünde "Türk oğlu. Paranı bizim iktisadî düşmanlarımıza verdiğinde kalbin sızlamıyor mu?" yazılı kâğıtlar dağıtıldı. Bazı Çanakkaleliler Yahudi esnaf ve tüccarlara ait mağazalara gidip üstlerinde taşıdıkları bıçakları çıkarıp kollarına sürerek biler gibi yaptılar ve gerekirse bunları kullanacaklarını ima ettiler. Bu davranışlar resmî makamlar tarafından desteklenmedi ve bu tehditlerde bulunanlar polislerce dövüldü; buna rağmen Çanakkaleli Yahudiler bu olaylardan çok tedirgin oldular ve resmî makamların güven telkin edici sözlerine rağmen işlerini tasfiye edip Çanakkale'yi terk etmek için hazırlanmaya başladılar.[16] Benzeri bir tavra Edirne'de de rastlandı. Trakya olaylarının meydana gelmesinden sonra da Edirne'deki

---

13 *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Temmuz 1934'den Birincikanun 1934 sonuna kadar*, (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır), Cilt 5, Ankara Ulus matbaası, 1935, s. 37-38. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

14 "Museviler de tayyare alacaklar", *Milliyet*, 15 Temmuz 1934.

15 "Türk Musevilerinin içtimai", *Anadolu*, 21 Eylül 1934.

16 PRO, 4 Ağustos 1934 tarih ve FO 371/17970/5155 sayılı belge.

okullara Yahudi öğrencilerin alınmamaları emredildi. Yahudi esnaf ve tüccarlara karşı sürdürülen boykot nedeniyle Yahudi aileler Edirne'yi terk ettiler.[17]

Olayların yatışmasından sonra Kırklareli'nde yayımlanan *Trakyada Yeşilyurt* gazetesi olayların neden meydana geldiği konusunda geçmişin bir bilançosunu yaptı. Gazete, olayların meydana gelmesinde bölgedeki Yahudi tüccarların faaliyet gösterdikleri alanlarda tekelciliğe varan bir derecede piyasaya hâkim olmalarını ve Yahudilerin Türkleşmemelerini neden olarak gösterdi ve şunları yazdı:

"Yahudilerle en çok kaynaşmış, danslarda, balolarda, içtimaî toplantılarda hep beraber bulunmuş; beraber gülmüş, beraber oynamış bir muhitte hadise nasıl oldu? Hiç şüphe yok ki, bizim Kırklareli Yahudilerinin uzun zamanlardan beri devam eden çok yanlış, çok egoist hareketleri vardır. Bir Mişon Salinoz, bir Yosef Adato, bir Azarya memleketin belli başlı iktisadî işi olan mandracılık işlerinde o kadar inhisar göstermişlerdir ki, binlerce teneke peynir çıkardıkları halde ufak bir mandra almak isteyen Türk çocuğuna her türlü müşkülâtı göstermişlerdir. Yapak almak isteyen bir Türk tüccarını ezmek için çevrilen entrikaları, yapılan fenalıkları gözümle gördüm.

Edirne kırından Demir köyüne kadar aldığı binlerce sağmallık koyun südüne mukabil Evci köyünde ufak bir mandra kurmak isteyen fedakâr bir Türk çocuğuna karşı Yasef Adato'nun bütün Yahudiliğini sarf ederek; Türk köylüsünü ikiye bölmesi ve bu çocuğumuzu o köyde hem iktisaden hem izzeti nefs noktasından hırpalanmış olması bir hakikattir.

İktisadî işlerde başka yerleri bilmem fakat Kırklareli musevileri müteşebbis Türk çocuklarına karşı senelerden beri adeta bir husumet cephesi almışlardı. Bir buçuk sene kadar oldu. Osmanlı bankasının bedbaht bir Müslüman müdürü -Türk değil Müslüman olduğunu söyliyen bir Araptı- Kırklareli Türk tacirlerini perişan ederken bu memleketin en müreffeh evlâdı olan musevi kardeşlerimizden bir metelik yardım göremedik.

---

17 "L'épidémie de l'hitlerie se propage", *Israel*, 11 Ekim 1934.

Patır, patır dökülen, iflâsa uğrayan zavallı kardeşlerimiz karşısında bu tüccar vatandaşların en ufak bir manevî alâkasını bile göremedik. Bunlar Yahudilerin iktisadî sahadaki marifetleridir. Bir de kültür itibarile olan noksanları var ki; bilhassa Türkçe konuşmakta hiçbir vakit millî izzeti nefsimize hürmet etmemişlerdir. Türk ocağında, askerî mahfelde, en kibar bir balonun davetlisi iken bile Yahudice konuşmaktan nefsini menedemiyecek kadar taassup gösteren Yahudilerimiz hemen yüzde doksanbeştir. Beş, altı sene evvel masumane bir aşk neticesi olarak genç bir zabite varmak isteyen bir Yahudi kızının nasıl yüksek bir taassuple karşılandığını; zabite kaçmasının bütün Yahudi aleminde heyecan ve adeta şımarıklık hasıl ettiğini ve nihayet mahkeme kararı ile karı koca olduktan sonra kocasının elinden kaçırmak için binlerce lira sarfile İstanbul'da evinden kapılarak Marsilya'ya götürüldüğünü ve nihayet bir Yahudi kızının bir Türk zabitine bile lâyık olmadığını ifade eden hareketlerine ne diyelim.

400 senedir Trakya Türkleri arasında en müreffeh ömür geçiren musevilerimizin topluluk hayatları bile bizden ayrıdır. Onların bir Yahudi mahallesi, bir Yahudi çarşısı vardır. Hiçbiri bir Türk mahallesinde, bir Türk komşusu olmağı hatırından bile geçirmemiştir.

(...) İyi dostluklar, iyi ve karşılıklı münasebetlerle kurulur. Sade Türküz, demek kâfi değil... Türk olduğunu Türk gibi düşünerek, Türk gibi konuşarak, Türk gibi dostuna dost düşmanına düşman olarak hareket etmekte onların borcudur. Bunu yapmağa başladıkları gün arada her türlü sû-i tefehhümlerin kalkacağına, arada bir kaynaşma bir yaklaşma olacağına şüphe etmesinler, biz böyle düşünüyoruz ve bu böyledir."[18]

Dahiliye vekili Şükrü Kaya'nın 1935 yılında bir basın toplantısı sırasında Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı gösterdiği dostluğa Bulgaristan'ın karşılık vermediğini belirttikten sonra söyledikleri oldukça anlamlıdır:

"Bu sebeple Trakya'yı kuvvetlendirmek mecburiyetindeyiz.

---

18 "Yahudi meselesi", *Trakyada Yeşilyurt*, 23 Temmuz 1934.

Trakya bizim için hem İstanbul, hem Boğazlar meselesi demektir. Trakya, İstanbul, Boğazlar bizim elimizde olmazsa Türkiye bir Afgan gibi bir şey olur. Trakya'yı takviye için burasını iskân edeceğiz. On senede buraya en aşağı beşyüzbin nüfus yerleştireceğiz. Burasını indelhace (gerektiği zaman) kendi kendini müdafaa edebilir bir hale getireceğiz. Bulgaristan'ın sekiz kolordusu varsa biz de Trakya'da sekiz kolordu bulunduracağız. Dokuz kolordusu olursa kuvvetlerimizi dokuz kolorduya çıkaracağız. Bundan başka şark vilâyetlerimizi de iskân edeceğiz. Buradaki Kürt ekalliyetini Türk unsuruna karşı _ nisbetinde bırakacağız. İstanbul'daki ekalliyetler meselesi mühim değildir. Memleketimizin şark vilâyetlerindeki Kürt meselesi halledilirse som Türk bir devlet haline gelmiş oluruz. İstanbul'da Yahudiler ile Ermeniler bize intibak etmeye çalışıyorlar. İntibak edemeyecek olanlar Rumlardır."[19]

Görülebileceği gibi Trakya'nın hem nüfus hem de iktisadî açıdan Türkleştirilmesi esas amaç idi. Böyle olunca da 1934 yılının Haziran ayında meydana gelen olayların da arızî ve aniden ortaya çıkan bir öfke tezahürü olmayıp, aksine uzun vadeli bir tasarının bir parçası olduğu da daha iyi anlaşılabilmektedir.

Olaylar karşısında Yahudi cemaatini kamuoyunda ve resmî makamlar nezdinde temsil eden kişiler seslerini yükseltmediler, protesto etmeyip önemsemez bir tavır almaya ve münferit olarak yorumlamaya gayret ettiler. Hahambaşı Haim Becerano'nun 1931 yılında vefat etmesinden sonra yerine yeni bir ruhanî reis seçmeyi lüzumsuz görüp cemaati kamuoyu ve resmî makamlar nezdinde temsil etmeyi üstlenmiş olan sivil yöneticiler, olaylar karşısında sessiz kalarak kötü bir sınav verdiler.

a) Olayların Akabinde Türkleştirme Faaliyetleri

Trakya'da meydana gelen olayların bastırılmasından sonra basın olayları kınadı, ancak Yahudilerin Türkleşmediklerine

19 Asım Us, 1966, s. 93.

ve Türkçe konuşmadıklarına dikkati çekti. Bunun sonucunda kamuoyu Yahudiler üzerindeki Türkleştirme baskısını arttırdı. Bu baskı karşısında Yahudiler de Türkçe konuşmak için çaba harcamaya devam ettiler. Trakya olaylarından hemen sonra İzmir Yahudileri arasında da Türkleşme faaliyetleri oldukça hız kazandı. Halkevleri'nde azınlıklara yönelik Türkçe öğretme faaliyetleri devam etti. Bu faaliyetler sayesinde İzmir'de sonuç alındı, 70-80 yaşındaki Yahudilerin bile Türkçe konuşmaya başladıkları görüldü.[20] İzmir Yahudi cemaati ileri gelenlerinin kurdukları Türk Kültür Birliği bu konuda İzmir Halkevi'yle işbirliği yapmaya karar verdi. Karataş Yahudi Okulu müdürü ve aynı zamanda İzmir Türk Kültür Birliği reisi olan Rafael Pontremoli, İzmir Halkevi reisi O. Ak Ömer Bey'le görüşerek kendisine İzmir Yahudileri arasında Türkçe konuşmanın her geçen gün arttığını ve Yahudi aileler arasında İspanyolca yerine Türkçe konuşulmasını teminen birliğin bazı önlemler aldığını bildirdi.[21] Yahudilerin Türkçe konuşmamaları ve Türklerin onlara sürekli müdahalede bulunmaları gerilimin artmasına ve adlî olayların meydana gelmesine neden oldu. Sokakta kendi aralarında İspanyolca konuşan Yahudilere Türkçe konuşmaları için yapılan müdahaleler karşılıklı hakaretlere ve yumruklaşmalara yol açtı ve kavga eden taraflar hakkında adlî soruşturma açıldı.[22] Otobüste aralarında İspanyolca konuşan Yahudileri bir öğrenci ağır sözlerle eleştirdi. Çocuklarına İspanyolca seslenen bir anne tokatlandı. Halk bahçesinde oturan birkaç Yahudi, aralarında İspanyolca konuştukları için sözle tacize uğradılar ve bahçeden kovuldular. Sinemada film seyrederken İspanyolca konuşan Yahudi bir aile kovuldu. Bir yemek

---

20 "Türkçe konuşturma faaliyeti", *Anadolu*, 5 Temmuz 1934 / "Türkçe konuşturma çalışmaları", *Anadolu*, 11 Temmuz 1934.

21 "Kültür Birliği Türkçe konuşturma tedbirleri aldı", *Yeni Asır*, 13 Temmuz 1934.

22 "Türkçe konuşmamak yüzünden", *Yeni Asır*, 15 Temmuz 1934 / "Türklüğü tahkir edenler", *Yeni Asır*, 12 Eylül 1934 / "Küstah iki kadın", *Anadolu*, 15 Temmuz 1934 / *Anadolu*, 16 Temmuz 1934 / "Raşel ve kızı Sultana tevkif edildiler", *Anadolu*,3 Teşriniewel 1934 / "Özrü kabahati kadar büyük", *Anadolu*, 31 Temmuz 1934 / "Ada vapurunda çıkan gürültü", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1937.

esnasında bir Yahudi ailenin evi meçhul kişiler tarafından tekmelendi ve yumruklandı.[23]

Yahudileri Türkçe konuşturmaya yönelik bu kamuoyu baskısı Türkiye'nin içinde bulunduğu "arı Türkçe", "öz Türkçe" çabalarının yoğun olduğu ortamdan da derin bir şekilde etkilendi. 18 Ağustos 1934 tarihinde toplanan Üçüncü Dil Kurultayı'nda Türk dilinin yabancı kelimelerden arındırılması, yeni terimler bulunması konuları ele alındı. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün emri gereğince gazete başyazarlarının makalelerini öz Türkçe yazmaları şart koşuldu.[24] Gazeteler adlarını öz Türkçeye değiştirmeye başladılar. *Vakit* adını *Kurun* olarak, *Hakimiyeti Milliye* de *Ulus* olarak değiştirdi.[25]

Bu Türkleştirme kampanyasına Balat'taki *Ahemla* Musevi Hayır Cemiyeti de ayak uydurdu ve adını Balat Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti olarak değiştirdi.[26] Yahudilerin Türkçe konuşmamaları konusunda basının biteviye dile getirdiği şikâyetleri azaltmak için Balat Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti, "Türkçe konuşulması lâzımdır" başlıklı bir beyanname yayımladı ve bu metin *Roşaşana* günü bütün sinagoglarda okundu.[27]

---

23 Henri Nahum, 1997, s. 198.

24 "Öz Türkçe ve gazeteler", *Haber Akşam Postası*, 18 Kasım 1934.

25 "Hakimiyeti Milliye'nin başlığı Ulus oldu", *Haber Akşam Postası*, 28 Kasım 1934.

26 "Türk Kültür Cemiyeti", *Zaman*, 23 Temmuz 1934.

27 Beyannamenin metni şöyledir: "Bugün Musevi tarihi 5695 yaşındadır. Dünyada en eski tarihe malik olan bizlerin takvimi yeni sene başının ilk gününü kaydetti. Bugün mukaddes günlerimizden biridir. Bu vesile ile yeni yılımızın ırkdaşlarımıza uğur getirmesini temenni ederiz. Birliğimizin yüksek gayesi şudur: Türk lisanının Musevî vatandaşlarımız arasında ana lisan olarak istimali ve Türk kültürünün Museviler arasında yayılması için bütün mevcudiyetimizle çalışmak.

Millî ve vatanî olan bu vazifenin ifasında bütün Musevilerin bize müzahir olmasını isteriz. Türkün ana vatanında yaşıyan ve Türk ile beraber aynı havayı teneffüs eden Türk Musevi vatandaşlarının Türk topraklarında Türkçeden başka lisan ile konuşmaları ve Türk kültüründen başka bir kültürden istifade etmeleri bize çok acı gelmektedir.

Nazarı dikkatinizi celbetmek istediğimiz nokta şudur: Bir itiyat sevkile şu menfur İspanyol lisanını kullanıyoruz da temiz ve sevimli Türk lisanını neden ihmal ediyoruz

Türkçe konuşmak hakkındaki samimî ikazımız bir ihtardan çıkmış, yüksek

Orhan Seyfi Orhon, Yahudilere Türkçe konuşmadıkları konusunda serzenişte bulunulduğunda "Vicdanımızdan şüphe etmeyiniz, biz herkesten ziyade Türküz!"diye cevap verdiklerini hatırlattı ve satırlarına şöyle devam etti:

"Millî imanlarından şüphe etmeğe hakkımız yoktur, yalnız bir noktaya işaret etmek istiyorum:

Yahudilikte nasıldır, bilmem, Müslümanlıkta hakikî iman iki şeyle olur: Bir, kalp ile tasdik! Bütün Yahudi vatandaşlarımızın Türklüğü kalp ile tasdik ettiklerine inanıyoruz. Fakat diğer bir şart daha var, bu olmayınca iman tamam olmaz: O da, dille ikrardır!

Yahudi vatandaşlarımız, ancak diğer Türkler gibi türkçe konuştukları zaman bu şartı tamamlamış, yani kalp ile tasdik ettiklerini dillerile de ikrar etmiş olurlar. Yoksa bu iman yarım kalır. Böyle yarım iman taşıyanlara da Müslümanlar mümin değil münafık derler!" [28]

---

bir gayenin açık bir ifadesi olmuştur. Türk vatandaşının Türkçe konuşması zaruretini bildikten ve kabul ettikten sonra hepimiz vazife başına geçmeliyiz.

Bize bu işte düşen basit vazifeyi veciz bir cümle ile ifade edelim: "Türkçe konuşacağız."

Biliyorsunuz ki, birleşmekte, beraber çalışmakta ve iç içe kaynaşmakta lisanın çok büyük tesiri vardır. Çünkü, genç, kuvvetli bir cumhuriyetin rahat, mesut topraklarında hür yaşıyoruz. Türkçeyi de o kadar severek, o kadar benimseyerek konuşmalıyız ki, herhangi bir Türkten farkımız olmamalıdır. (...).

Binaenaleyh, çocuklarınıza Türk dilini, Türk lisanını ana lisanı olarak öğretiniz. Erkeklerden ziyade kadınlarımızın ve bilhassa atide evlenecek ve aile ocağı teşkil edecek genç kızlarımızın bu hususta oynayacağı rol büyük ve mühimdir.

Türk Cumhuriyetinin on bir senede yaptığı büyük inkılâplar içinde harf inkılâbı ve dil inkılâbı en başta gelir. Türk lisanı öz kaynaklarından doğduğu gibi bugün saflaştırılmış, temizlenmiştir. Artık tertemiz bir Türkçe meydana gelmiştir. Bugün Türk dilini, Türk yazısını öğrenmek çok kolaylaşmıştır.

Haklarımızı veren aziz Cumhuriyet topraklarında yaşarken hiç şüphe yok ki, hepiniz seve seve daima Türkçe konuşacaksınız, sizden söz istiyoruz.

Biz Türküz, Türkiye'de yaşıyoruz. Türkiye'de kazanıyoruz, Türkçe konuşacağız. Mektep bir, mahkeme bir, örf ve âdet bir, zarar ve menfaat bir olan bu sevimli memlekette lisan neden bir olmasın?

Haydi Vatandaşlar hepiniz bu mukaddes vazifeye koşunuz." ("Musevilere beyanname", *Zaman*, 10 Eylül 1934 / "Vatandaş Türkçe konuş", *Milliyet*, 10 Eylül 1934 / "Pazartesi sinagoglarda beyanname okunacak", *Zaman*, 6 Eylül 1934).

28 Orhan Seyfi Orhon, "Kalp ile tasdik... ve...", *Akbaba*, 13 Eylül 1934, sayı 37.

Cumhuriyet ise Yahudileri şöyle ikaz etti:

"Ara yerde lütfen türkçeyi ihmal etmiş olmasınlar. Bu ihmal nihayet nazarı dikkati celbedecek bir ısrarla devam ederse içtimai hayatın ahenginde aksaklık husule gelir diye korkuyoruz."[29]

Ahmet Şükrü (Esmer) Bey ise *Milliyet*'te ılımlı ve olumlu bir başyazı yayımladı. Yüzyıllardan beri başka bir dil konuşan bir kitlenin bu tamimle bir günden diğerine Türkçe konuşmayacağının aşikâr olduğunu, ancak bu tamimin konunun öneminin Yahudiler tarafından kavrandığını gösterdiğini belirtti. İspanyolca konuşmanın bir alışkanlık meselesi olduğunu belirten Ahmet Şükrü, gelecek hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirdi: "Şimdi vaziyet, değiştiğinden Musevilerin de zamanla tamamile Türkçe konuşacaklarına şüphe edilemez. Museviler Türkçe konuşacak diyoruz; çünkü bizimle beraber yaşamanın şartlarından biri bu olduğunu anlamışlardır ve şartlara uymağa bu kadar alışkın olan bir milletin bu zarurete karşı mukavemet etmesi akla gelemez."[30]

b) Trakya Olaylarının Bir Neticesi - Siyonist Faaliyetlerin Canlanması

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yasal olarak siyonist faaliyetlerde bulunulması mümkünken Cumhuriyet döneminde bunun devam etmesine imkân yoktu.[31] Bunun nedeni ise, Cumhuriyet'in azınlıkların tamamiyle Türkleşmelerini ve sadece Türk ülküsüne sadık olmalarını talep etmesiydi. Bir baş-

---

29 "Türkçe bilmiyen Türkler!", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1934.

30 Ahmet Şükrü, "Museviler ve Türkçe" *Milliyet*, 11 Eylül 1934.

31 Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki siyonist faaliyetler için bkz. Esther Benbassa, "20. Yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda siyonizm", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1990, sayı 82, s. 34-39 / Esther Benbassa, "Le sionisme ou la politique des alliances dans les communautés (début du XXème siècle), *Revue des Etudes Juives*, CL (1-2), Ocak-Haziran 1991, s. 107-131 / Paul Dumont, "Une communauté en quête d'avenir. Le sionisme à Istanbul au lendemain de la première guerre mondiale", *Les Juifs Dans la Méditerrannée Médiévale et Moderne*, Nice Üniversitesi, 25-26 Mayıs 1983 içinde, s. 97-124.

ka deyimle çifte sadakate izin verilmedi. Bu durumun değişmesi ve Yahudi gençliğinin içinde siyonist bir ülkünün belirmesi için bir dış etken gerekliydi. O etken de Trakya'da meydana gelen olaylar oldu.

1932 yılında Sabetay Dinar, Moiz (Moşe) Nacar, Reuven Armal ve Eli Şaul adlı Balatlı gençler gayriresmî bir siyonist teşkilât kurmaya giriştiler ve iki yıl sonra bunu gerçekleştirdiler. 1934 yılında Balat'ta önce *M'hav'vei Zion* adını koymayı düşündükleri ancak daha sonra *Ne'emanei Tsion* adında karar kıldıkları bir teşkilât kurdular. Bu hareketin ilk üyeleri *Ahrida Gan Yeladim*'de tahsil görmüşlerdi. Okulun İbranice hocası güçlü bir siyonist ülküye sahip olup öğrencilerine bu ülküyü aşılayan haham Şimon Asayas idi. *Ne'emanei Tsion*'un amacı üyelerine İbraniceyi, Yahudi ve siyonizm tarihi ile Filistin'de olup bitenleri öğretmek idi. Teşkilât Balat'ta iki-üç yıl faaliyet gösterdikten sonra faaliyetlerini Galata ve Kuledibi semtlerine yaymaya başladı.[32] *Ne'emanei Tsion* hareketine mensup gençler siyonist duygularını şiirlerle de dile getirdiler.[33] Filistin'e ilk göç hareketi ise 1934 yılında Trakya şehirlerinde yaşamakta olan Yahudilere karşı girişilen yağma ve kıyım girişiminden sonra meydana geldi.[34]

Trakya'da yaşadıkları kentlerden kaçarak İstanbul'a sığınan Yahudileri geçici olarak barındıkları yerlerde ziyaret eden İstanbullu Yahudiler arasında ileride gazeteci olup 1947 yılında *Atikva* gazetesini yayımlayacak olan Sabetay Leon da yer aldı. Sabetay Leon bu kişilerin sadece evlerini ve varlıklarını kaybetmenin değil, Yahudi olmaktan dolayı aşağılanmış, küçük

---

32 Eli Şaul, "La mansevez Djudia de Turkiya en los anios 1930-1960", *Los Muestros*, Aralık 1994, s. 10-11. *Ne'emanei Tsion*'un ilk üyeleri arasında Rafael Behar, Nisim Rodrik, İluşa Kohen, Yitzhak Şalom, Jak Rodrig, kızkardeşi Sara Rodrig, Siyon Kohen, kızkardeşi Ester Kohen, Eva Nasi, Hayim Kohen, İzak Belifante, Marko Kohen ve kız arkadaşı Ortans, Kutiel ve Fins yer aldılar.

33 Eli Shaul, 1994, s. 129 ve 140-141 / Eli Şaul, "A las ijas Djoudiyas", *Israel*, 9 Nisan 1937, s. 2.

34 İsak Misistrano, "60 anyos de la İtahdut", *Gelişim*, sayı 6, Temmuz 1997, s. 61-63. CZA dosya C2/1723. Sabetay Dinar'ın tarih taşımayan ancak 1949 yılında düzenlemiş olduğu tahmin edilen raporu, "Report on Jews in Turkey".

düşürülmüş, hakarete uğramış olmanın acısını da yaşadıklarını gördü. Bu göçmenlerden biri "her şeyimizi kaybetmiş olmak çok bir şeydir, bu doğrudur. Ancak daha ağırı bizim Yahudi ve erkek olma onurlarımıza dokunmuş olmalarıdır" dedi. Bir diğeri "Tanrı'ya şükredelim ki yaşıyoruz", bir başkası "otuz yıllık kazancım ve tasarrufum bir gecede yok oldu" dedi. Yaşlı ve dindar bir Yahudi ise ortalığı yatıştırıcı bir konuşma yaptı ve şöyle konuştu: "olanları sabırla karşılayalım, şimdi yakarmanın bir faydası yok. Çoğunuz gençsiniz. Para gelir ve gider. Sıhhatimizi koruması için Tanrı'ya dua edelim. Her halükârda size bir tavsiyem var: Filistin'e gidelim, orada ne Cevat Rıfat (Atilhan), ne de Sabri Toprak var" dedi. Sabetay Leon ile birlikte göçmenleri ziyarete gelen Leon'un genç arkadaşı birden söz aldı ve göçmenlere yaptığı duygulu konuşmada şunları söyledi: "Ben de sizler gibi Türkleri ve Türkiye'yi çok seviyorum ancak maalesef bütün Türkler Yahudileri sevmiyorlar. Bugün Cevat Rıfat ve Sabri Toprak gibi iki antisemit var. Bu iki kişi altı-sekiz şehrin halkını ayaklandırmaya yetiyor, yarın başka iki kişi aynı şeyleri Anadolu'da yapabilir. Biliniz ki antisemitizm zehiri tehlikeli ve bulaşıcıdır. Cevat Rıfat birçok mürit hazırlamaktadır. Bu nedenle zaman kazanmalıyız. Antisemitlerin suçlarını bütün Türklere atmak istemiyoruz. Türk halkı genelde iyi ve misafirperverdir. Bizler bu olaylara rağmen Türkleri ve Türkiye'yi seviyoruz, ancak antisemitlerden kaçmalıyız. Türkler 'bir sarhoş bütün mahalleliye zarar verir' derler". Bu konuşmayı yapan kişi göçmenler için tek çarenin Filistin'e gitmek olduğunu söyledi ve gözlerinde yaşlarla şu sözleri sarfetti: "Şimdi *Eretz Israel*'e gideceğimize dair yemin etmeliyiz. Musa peygamberin etmiş olduğu aynı yemini etmeliyiz. 'Im eşkaheh Yeruşalayim tişkah yemini."[35] Trakya'dan kaçan Yahudiler de bu konuşmadan etkilenerek

35 İbranice bu yeminin anlamı şudur: "Eğer seni unutursam ey Yeruşalayim sağ elim hünerini unutsun" (Mezmurlar, Bap 137, ayet 5). Cevat Rıfat Atilhan hakkında bir inceleme için bkz. Rıfat N. Bali, "Yaşam öyküsü, yayınları ve düşünce dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan - I", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1998, sayı 175, s. 15-24 ve Rıfat N. Bali, "Yaşam öyküsü, yayınları ve düşünce dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan - II", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1998, sayı 176, s. 21-30.

aynı sözleri tekrarladılar: "İm eşkaheh Yeruşalayim tişkah yemini."[36]

Trakya'da bu olaylar meydana geldiği sırada Saadiyah Çerniak, *Sohnut*'un Türkiye görevlisi ve Jewish Colonisation Agency'nin (kısaca JCA) Türkiye temsilcisiydi ve *Sohnut*'un bürosu Tepebaşı Şehir Tiyatrosu'nun karşısında bulunan otellerin birinde kiralanan bir-iki oda idi. Trakya olaylarından sonra Filistin'e göç etmek isteyen Yahudilerin sayısı birden ciddi bir şekilde arttı. *Sohnut*'un bürosunun bulunduğu otelin önünde gerek Trakya'dan ve gerekse İstanbul'dan ve başka taşra cemaatlerinden gelen yüzlerce Yahudi, sakin ve düzenli bir şekilde sıraya girip Filistin'e göç etmek için gerekli formalitelerin yapılmasını beklediler. Sırada bekleyenlerin oluşturduğu kuyruk tramvay yoluna kadar uzadı. Geçenler "Yahudiler burada ne bekliyorlar?" diye sorduklarında sıradaki bazı heyecanlı Yahudiler yüksek sesle ve gururla "Cevat Rıfat'tan kaçıyoruz. Filistin'e gideceğiz" cevabını verdiler. Trakya olaylarından sonra meydana gelen bu göç Türkiye Yahudilerinin Filistin'e yaptıkları ilk kitlesel göçtü. Bu şekilde Cumhuriyet rejimi altında Yahudiler, ilk kez Filistin'e göç etme arzusunda olduklarını açıkça ifade ettiler.[37]

Türkiyeli Yahudilerin Filistin'e göç etme isteklerine karşı *Sohnut* duyarsız kaldı. JCA'nın Türkiye'deki temsilcileri göç etmek isteyenler için vize teminine çalıştılar ancak *Sohnut*'un ilgisiz tavrı yüzünden çaresiz kaldılar. Bu durumdan dolayı göç etmek isteyen ancak biçare kalan Türkiyeli Yahudiler Kahire'de yayımlanan *İsrael* dergisinde *Sohnut*'a hitaben bir açık mektup yayımlayıp şikâyetlerini dile getirdiler.[38] Trakya olaylarından sonra Yahudi gençleri her imkânı kullanarak Filistin'e yasa dışı yollardan göç etmeye çalıştılar. Bu gençler Suriye sınırını geçerken yakalandılar, hapse atıldılar ancak yılmadılar. *Sohnut*'un duyarsız tavrı devam ettiğinden *Israel* dergisinde bu kez *Sohnut*'un Muhacerat Dairesi şefi Greenbaum'a

---

36 Sabetay Leon, "Los evenimientos de la Trakia", *El Tiempo*, 18 Temmuz 1956.

37 Sabetay Leon, "La primera aliya en masas", *El Tiempo*, 7 Mart 1956.

38 A.H., "La lamentable situation des Juifs", *Israel*, 4 Nisan 1935, s. 2.

hitaben durumu açıklayan ve yaş ve zanaat farkı gözetmeksizin İzmirli Yahudiler için bir başlangıç olarak iki yüz vizenin verilmesini talep eden bir diğer mektup daha yayımlandı.[39] Sonuçta Trakya kentlerinden kaçıp İstanbul'a sığınan Yahudilerin birçoğu Filistin'e göç ettiler. Bu göç sırasında *Ne'emanei Tsion* üyeleri Filistin'e gitmek isteyen dindaşlarına maddî yardımda bulundular.[40] 1934 yılı sonunda 521,[41] 1935 yılında bir kaynağa göre 764,[42] diğer bir kaynağa göre 1445 Yahudi, Filistin'e göç etti.[43] Türkiye Yahudilerinin Filistin'e göç etmelerine Hanri (Aharon) Perez'in başkanlığını yaptığı *Mo'etzet Olei Turkiya be-Eretz Israel* (Filistin'de Türkiyeli Göçmenler Konseyi) de yardım etmeye çalıştı.[44] Sabetay Leon'a göre Trakya olaylarının olumlu bir yanı olaylardan ötürü Türkiye Yahudilerinde siyonist duyguların canlanmasıydı.[45] Leon buna örnek olarak

---

39 B. Catan, "Les Juifs de Turquie et l'immigration en Palestine", *Israel*, 3 Mayıs 1935, s. 4.

40 Eli Şaul, "La mansevez Djudia de Turkiya en los anios 1930-1960", *Los Muestros*, Aralık 1994, s. 10-11.

41 Palestine Office of Statistics, 1936, s. 29.

42 *Palestine Economique*, 1936, s. 115.

43 Palestine Office of Statistics, 1943, s. 19. 1935 yılında İzmir'den Filistin'e göç eden varlıklı Yahudilerin servetlerini beraberlerinde kaçırdıklarından kuşkulanıldığı için ihbar üzerine İzmir Gümrük Muhafaza Teşkilâtı İzmir'den Yunanistan'ın Pire limanına hareket edecek olan bir gemide yaptığı aramada palamut tüccarı Yuda'nın ceket astarı arasında 3.175 liralık döviz ve kağıt para ve bir dikiş makinasının çelik yatağı arasında da iki yüz adet altın buldu. ("İzmir'den Filistin'e kaçırılan altınlar", *Son Posta*, 11 Kasım 1935).

44 "Les Israélites de Turquie se groupent en Palestine", *L'Indépendent*, (Selanik), 13 Temmuz 1935, s. 4. Hanri Perez hakkında bir biyografi için bkz. David Tidhar, *Encyclopaedia of Pioneers and Builders of the Yishuv*, Cilt 8, s. 3062-3063. *L'Indépendent* gazetesinde çıkan bu habere *Cumhuriyet* de yer verdi ve şu yorumda bulundu: "Türk hükümetinin Türkiye Musevilerini sıkıntıya sokacak, onların yaşamalarını güçleştirecek en küçük tedbir tatbik ettiğini biz bilmiyoruz. Türkiye Musevilerinin bu memleket damarlarında halis Türk kanı dolaştığını, buranın sahibleri kadar rahat yaşadıklarını kendileri gibi bütün dünya bilir." ("Hangi Yahudiye git demişiz?", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1935).

45 Sabetay Leon, "Las aktividades Sionistas de Sabetay Dinar", *El Tiempo*, 25 Temmuz 1956. Leon'a göre 1934 yılında Cevat Rıfat Atilhan'ın ortaya çıkmamış olması halinde Balatlı Sabetay Dinar hiç bir zaman siyonist olmayacaktı. Sabetay Dinar Yahudi olduğunun anlaşılmasına imkân vermeyecek bir şekilde mükemmel bir şiveyle Türkçeyi konuşan ve kütüphanesinde sadece Türkçe eserler mevcut olan bir Yahudi genci olup Balat Türk Kültür ve Yardım Cemi-

Ne'emanei Tsion'u kuranlar arasında yer alan Sabetay Dinar'ı gösterdi.[46]

Siyonist faaliyetlerde bulunan bir diğer kişi ise David Pardo idi. Pardo yabancı uyruklu olduğu için yakalanması halinde kendisine uygulanacak ceza sınır dışı edilmekti. Böyle bir ceza Pardo gibi kişilere Filistin'e gidip yerleşme fırsatı yaratacağından bu, onun için bir ceza anlamını taşımıyordu.

yeti'nin etkin bir üyesi idi. Bu cemiyette sahneye koyduğu ve kendisinin de rol aldığı *Hazreti Yusuf* adlı piyes nedeniyle de *Son Posta*'nın tiyatro eleştirmeni kendisinden sitayişle bahsetmişti. Sabetay Dinar 1934 yılında tüm gayretini ve çalışmalarını siyonizme yöneltti. Önce İbranice öğrenmeye başladı. İlk hocası Galata'da *şohet* olan Moşe Leon adlı biriydi. Birkaç ders aldıktan sonra bu sefer haham Şimon Asayas'dan bir yıl süreyle ders almaya başladı. Sabetay Dinar aynı zamanda Yahudi ve siyonist tarihini de öğrenmeye başladı. 1934 yılında KKL ve Filistin'in üst düzey yöneticileriyle yazışmalarda bulunan ve İstanbul'da *şekalim* satan ilk kişi oldu. İbranice gazete okuyup, okuduklarını etrafındakilere açıkladı. Filistin Radyosu'nun İbranice yayınını arayıp buldu. Yahudi gençler için Adalar'a ve Boğaziçi'ne geziler düzenledi ve bu gezilerde gençlere Filistin millî marşı *Hatikva*'yı söyletti.

46 CZA, KH4B/1972 sayılı dosya. Sabetay Dinar'ın Kudüs Federasyonu'na yolladığı 11 Şubat 1938 tarihli mektup / CZA S32/493 sayılı dosya, Moşe Macar ve Sabetay Dinar'ın 24 Mart 1939 tarihli mektupları. *M'hav'vei Zion (Ne'emanei Tsion)* Filistin'den WZO, *Sohnut*, Siyonist Kongresi, KKL ve *Keren Hayesod* hakkında kitaplar, broşürler ve bültenler getirtti. Reuven Armal ve İshak Şalom bunları Türkçeye tercüme edip çevrelerine dağıttılar. Bu siyonist faaliyetler Beyoğlu semtinin çeşitli apartmanlarında ve teşkilât üyelerinin evlerinde yapıldı. Gençlerin aileleri bundan haberdar olmadılar ve çocuklarının arkadaş toplantıları düzenleyip kendi aralarında eğlendiklerini sandılar. Bu toplantılar İstanbul Yahudi gençliğinin bir diğer bölümünün düzenlediği ve Maurice Chevalier'in şarkılarının söylendiği, poker oynandığı toplantılara hiç benzemiyordu. Bu toplantılarda siyonist gençler, diğer Yahudi gençlerin aksine, Maurice Chevalier'nin "Je t'aime" şarkısı yerine Hayyim Nahman Bialik'in "Tehazekna" şiirini söylediler. Poker oynayıp vakit geçirmek yerine İbranice öğrendiler. Karyoka dans edeceklerine hora teptiler, içkiye para harcayacaklarına *şekalim* satın aldılar. Daha sonra, önce *Ne'emanei Tsion* ve sonra sadece *Nets* adını taşıyacak olan *M'hav'vei Zion* teşkilâtı siyonizmi yaygınlaştırmak için önemli bir faaliyette bulundu. Sabetay Dinar ve Ventura 1939 yılında, Moşe Macar ise daha sonraki yıllarda Filistin'e göç etti. Dinar'ın başkan olduğu bu teşkilâtın diğer üyeleri Moiz (Moşe) Macar, Kutiel, Refael Behar, Reuven Armal, Eli Şaul, İshak Şalom, Eluşa Kohen, Siyon Kohen, Nisim Kohen, Finta, Ventura ve Nisim Rodrik adlı gençlerdi. Eva Nassi ve Ester Kohen gibi bu teşkilâta sempati besleyen birçok genç kız da mevcuttu. Hayyim Nahman Bialik (1873-1934) çağdaş zamanların en büyük İbrani şairidir. Sabetay Dinar İsrail'e göç ettikten sonra Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye Dairesi müdürü oldu. (Sabetay Leon,"Las aktividades del Hamatnadev Hatsioni", *El Tiempo*, 8 Ağustos 1956).

David Pardo tüccar olmasına rağmen siyonist içerikli makaleler ve kitaplar yayımladı.[47] Resmî makamlar siyonist faaliyetler karşısında daha çok seyirci bir tavır takınıp pek fazla bir müdahalede bulunmadılar. İstanbul Emniyet Müdürlüğü, faaliyetlerinden dolayı Çerniyak'ı birkaç gün gözaltına aldı, bürosunu aradı ve arşivine el koydu. Soruşturmanın amacı, Filistin'e göç etmekte olan Yahudilerin beraberlerinde servetlerini götürüp götürmediklerini denetlemekti. JCA'nın merkezindeki kayıtlarda adlarına rastlanan dört yüz Yahudi göçmen adayı da polis tarafından sorgulandı.[48] Türkiye'de yabancı ideolojilerin propagandalarını yapmak yasak olduğundan resmî makamlar Türkiye'den toplu bir göçü teşvik etmek için bir propagandanın yapılıp yapılmadığını araştırdılar. Resmî makamlar, arzu edenlerin Türkiye'den ayrılmaları için hiçbir engel olmadığını belirttiler. İstanbul Vali Muavini Rükneddin Bey de daha sonra, Türkiye Yahudilerini Filistin'e göçe teşvik eden bir şebekenin mevcut olmadığını ve hiç kimsenin de gözaltına alınmadığını beyan etti.[49] David Par-

47 Sabetay Leon, "El grande sionista David Pardo", *El Tiempo*, 1 Mart 1956. David Pardo *El Judio*, *La Boz de Türkiye*, *La Nation* (Kahire), *La Tribune Juive* (İskenderiye), *İsrael* (Kahire), *Haolam* (Kudüs), *Samedi* (Paris) gibi Yahudi dergi ve gazetelerde yazdı. Pardo ayrıca İstanbul'da *Le Hitlérisme et les Juifs* ve *Prêtres, Rois et Diplomates au Service du Sionisme Politique* kitaplarını yayımladı. (Sabetay Leon, "David Pardo proprio nos avla de Sion", *El Tiempo*, 7 Mart 1956).

48 "Palestine emigration from Turkey", *JTA Bülteni*, 5 Haziran 1935, s. 9 ve "ICA offices searched", *The Jewish Chronicle*, 12 Temmuz 1935, s. 18.

49 "Bir siyonist delegesi nezaret altına alındı", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1935 / "Türkiye'den Yahudi muhacereti yok", *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1935. Bu konu hakkında görüşlerine başvurulan Musevî Lisesi müdürü Dr. David Markus ise "Musevîlerin toplu bir halde hicret etmelerine imkân ve sebeb yoktur. Çünkü biz burada öz vatanımızda bulunuyoruz. Türkiye'deki kanunlar bizi diğer vatandaşlardan hiç ayırmıyor. Zaten İngiltere hükümeti Filistin'e gitmek üzere bütün dünya Yahudileri için senede sekiz bin vize vermektedir. Bunun ancak yirmi-yirmi beşi Türkiye Yahudilerine isabet eder. Hem şimdi Almanya'dan çıkmağa mecbur edilen Musevîlere vize veriliyor. Çünkü onlar daha fena vaziyettedirler." diye beyanat verdi. Çerniak ile görüşmek isteyen gazete muharriri JCA'nın Tünel'de bulunan merkezine gitti ama Çerniak kendisiyle görüşmek istemedi. Gazeteci o sırada Tel Aviv'e gitmek isteyen birçok Yahudiyle karşılaştı. Binanın kapıcısı gazete muharririne her gün kırk-elli kişinin göç için başvurduklarını, Çerniak'ın on dört yıldır İstanbul' da yaşayan Litvanyalı bir Yahudi olduğunu belirtti. Muharrir en nihayet Çerniak ile görüşmeye muvaf-

do'nun siyonist yayımlarından haberdar olmamaları imkânsız olan resmî makamlar ise Pardo'ya hiçbir müdahalede bulunmadılar.[50]

2. 1935 Yılı Milletvekili Seçimleri - Samuel Abravaya-*Anadolu* Gazetesi Polemiği

Trakya'da meydana gelen olayların dolaylı bir sonucu 1935 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde görüldü. 2 Şubat 1935 günü Atatürk başkanlığında Dolmabahçe'de toplanan CHF Umumî Riyaset Divanı, Umumi İdare Heyeti, CHF Meclis Grubu İdare Heyeti ve İcra Vekilleri, yeni seçimle ilgili müzakerelerde bulundular. Bu müzakerelerde, yapılacak olan milletvekili seçimlerinde bağımsız adaylar arasında azınlıklara da yer verilmesine karar verildi.[51] Basın bu kararı, millî birlik ve azınlıkların Türkleşmeleri yolunda ümit verici ve sevindirici bir gelişme olarak karşıladı.[52] Bu kararın verilmesinde hangi faktörlerin etkili olduğu meçhuldur. Belki azınlıkların Türk toplumuyla kaynaşmaları için iyi niyetle alınmış bir karar, belki de altı ay önce meydana gelen Trakya olayları nedeniyle yayılan azınlıkların Türkiye'de baskıya uğradıkları söylentilerine son vermek ve Türkiye'nin Batı ülkeleri nezdindeki görünümünü düzeltmek için alınmış bir karar idi.

8 Şubat 1935 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde, Yahudi cemaatinden Doktor Samuel Abravaya (Marmaralı) Niğde'den bağımsız aday oldu. Adaylığını "azlık mümessili olarak değil, doğrudan doğruya bir Türk vatandaşı olarak koyuyorum" şeklinde açıkladı. Seçildiği takdirde amacının Türk

---

fak oldu. Çerniak Türkiye Yahudilerinin değil Rus uyruklu Yahudilerin Filistin'e göçleriyle meşgul olduğunu belirtti, ancak gazete muharriri bunun böyle olmadığını, zira kendisi oradayken gelenlerin Türkiye Yahudileri olduklarını bizzat kendilerinin bildirdiklerini yazdı.

50 Sabetay Leon, "El grande sionista David Pardo", *El Tiempo*, 1 Mart 1956.

51 "Atatürk'ün başkanlığında dün Dolmabahçe'de yapılan toplantı sonuçları", *Ulus*, 3 Şubat 1935.

52 N.A. Küçüka, "Yeni seçime girerken", *Ulus*, 8 Şubat 1935 / Vâ-Nû, "Kadınların, fırkasızların ve azlıkların saylavlığı", *Haber Akşam Postası*, 3 Şubat 1935.

hekimlerini savunmak olduğunu bildirdi.[53] Abravaya ile yapılan başka bir görüşmede de gazetecinin sorduğu sorulardan bir tanesi "evinizde Türkçe mi konuşursunuz?"du. Abravaya bu soruya "Evimde ve işimde. Hep Türkçe. Türkçe benim ana dilimdir. Fuzulileri, Hamidleri hep okudum" cevabını verdi.[54] Yahudi cemaatinin diğer bir bağımsız adayı ise avukat İbrahim Nom (Avram Naon) idi. İbrahim Nom da Abravaya gibi hiçbir şekilde Yahudi kimliğini öne sürüp vurgulamadı. Milletvekili seçildiği takdirde çalışma programını mesleği olan hukuk alanı ile kısıtlayacağını belirtti.[55] Seçimlerde Ermeni ve Rum cemaatlerini temsilen adaylıklarını koyan Dr. Nikola Taptas, Berç (Keresteciyan) Türker, avukat İstemat Zihni Özdamar da söz birliği etmiş gibi kendilerinin Türk yurttaşı olduklarını ve TBMM'ne bir azınlık temsilcisi sıfatıyla gitmeyeceklerini belirttiler.[56] Seçimler sonucunda Abravaya Niğde'den, Dr. Nikola Taptas Ankara'dan, Berç (Keresteciyan) Türker Afyon'dan, İstemat Zihni Özdamar da Eskişehir'den bağımsız milletvekili seçildiler.[57]

Dr. Abravaya'nın bağımsız milletvekili seçilmesinden sonra *World Jewry* dergisinin muhabiri Betty Ross Türkiye'yi ziyaret edip kendisi ile uzun bir söyleşi yaptı.[58] Betty Ross'un bu gö-

---

53 "Saylav namzedleri yarın ilân edilecektir", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1935 / "Müstakil saylavlar", *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935 / "Müstakil namzedlerden kazananlar", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935.

54 H.F., "Müstakil saylav namzetlerinin söyledikleri", *Akşam*, 5 Şubat 1935.

55 "Müstakil saylavlar", *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935.

56 "Saylav namzedleri yarın ilân edilecektir", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1935.

57 "Müstakil mebuslar", *Akşam*, 9 Şubat 1935 ve "Müstakil namzedlerden kazananlar", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935.

58 Betty Ross, "Turkey's First Jewish M.P.", *World Jewry* cilt 2, sayı 64, 26 Temmuz 1935, s. 3 ve 14. Bu söyleşinin yayımlanmasından sonra dergiye yollanan bir okur mektubunda Dr. Abravaya sert bir dille eleştirildi. Mektupta Dr. Abravaya'nın Türkiye'nin Yahudiler için gerçek bir cennet olduğunu belirtme konusunda büyük gayretler sarf ettiği belirtildi. Okur bu gayretin herkes tarafından pek iyi bilinen ve kanıtlanmış olaylarla tuhaf bir şekilde çelişkide olduğunu yazdı. Dr. Abravaya'nın Türkiye'de herkesin aynı haklardan eşit bir şekilde yararlandığını belirten beyanına cevap veren okur Türkiye'de siyasal iktidarın binlerce Yahudi ailenin iktisadî durumunu sarstığını, Yahudileri çalışmakta oldukları şirketlerden kovup Filistin'e göç etmelerine de engel olduğu-

rüşmede Dr. Abravaya'ya yönelttiği "Türkiye'de Yahudi meseleleri nelerdir?" sorusuna Dr. Abravaya "Türkiye'de hiçbir vakit ne dinî, ne de iktisadî Yahudi aleyhtarlığı olmuştur" cevabını verdi. Abravaya Müslüman - gayrimüslim ayırımı yapılmadığını ve herkesin Türkiye Cumhuriyeti'nin birer vatandaşı olduğunu belirtti. Muhabirin "Millet Meclisi'nde her şeyden evvel Yahudi ihtiyaçlarıyla mı uğraşacaksınız?" sorusuna Dr. Abravaya "memleketimizde ayrıca muayyen Yahudi meseleler yoktur, ben her şeyden evvel bir Türk saylavıyım. Burada ekalliyet meseleleri yoktur" cevabını verdi. Yahudilerin azınlık hukukunu reddettiklerini ve kendilerini "Cumhuriyet'in bir öz ve tamamlayıcı parçası" olarak gördüklerini söyledikten sonra resmî makamların hiçbir müdahalesi ile karşılaşmayan Yahudilerin ne meseleleri olabileceğini sordu. Dr. Abravaya muhabirin "Pekiyi, nasıl oluyor da Yahudilerin hükümet mevkilerine geldikleri görülmüyor?" sorusunu "Yahudiler hiçbir vakit siyaset ve idare kariyerlerine fazla meyil göstermemişlerdir. Hayatlarını tercihan sınaî ve ticaret faaliyetlerine tahsis etmişlerdir" şeklinde cevaplandırdı. Yahudilerin ticarî ve sınaî faaliyetlerinde yoğunlaşmalarının yanı sıra Prof. Mişon Ventura'nın İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Roma Hukuku profesörü olduğunu, Hitler Almanyası'ndan kaçan birçok Yahudi asıllı Alman bilim adamının Türkiye'ye kabul edildiklerini hatırlattı. Türkiye Yahudileri "Filistin hakkında ne düşünüyor?" sorusuna cevaben de "Türkiye'de iyi bir Yahudi Türkiye'nin büyük yarınları uğrunda çalışmalıdır. Filistin ise, memleketlerinde iyi muamele görmiyen Yahudilerin sığınabilecekleri bir yer olduğundan, ehemmiyeti olan bir diyardır" şeklinde cevap verdi.

Türkiye'de antisemitizmin en basit şekliyle bile mevcut olamayacağını belirten Dr. Abravaya, Trakya olaylarının mahiyeti

---

nu hatırlattı. Dahası Osmanlı idaresi altında yüzyıllar boyunca özerk bir şekilde yürütülmüş olan cemaat yönetim şeklinin artık mevcut olmadığını, birçok siyonistin ve İbranice öğretmeninin tutuklandığını hatırlattı. Trakya olaylarına da değinen okur bu olayları tertip eden kişilerin serbest bırakıldıklarını ve zarara uğrayan Yahudilerin de hiçbir şekilde tazmin edilmediklerini hatırlattı.(Jacob Sarna, "Dr. Abravaya's tribute to Kemal Atatürk", *World Jewry*, cilt 2, sayı 65, 2 Ağustos 1935, s.16).

hakkındaki bir soruya da "Trakya'da bazı münferit eşhas halkı kışkırtmak suretiyle bir Yahudi aleyhtarlığı hareketi doğurmak istemişlerdi" diyerek olayın bireysel bir hareket olduğunu vurguladı. Betty Ross'un Türkiye'de Müslümanlarla Yahudiler arasındaki karma evlilikler karşısında ne düşündüğü yolundaki sorusuna Dr. Abravaya'nın cevabı ise ilginçti. Dr. Abravaya bu tür "karışık" evliliklerin son zamanlarda çok genelleştiğini ve ilerde çoğalacağını belirtti. Okullarda kız ve erkek çocuklarının karışık öğrenim görmeleri ve sınıf ve ırk ayrılığının da gün geçtikçe kalkmasıyla "daha mütecanis bir memleket gençliğinin doğacağı muhakkak gibidir; bilnetice bahsettiğimiz tip evlenmeler de artacaktır" cevabını verdi. Dr. Abravaya bu cevabıyla görünürde Yahudilerin asimile olmalarını teşvik eder bir tavrın savunuculuğunu yapmasına rağmen söyleşinin sonunda kamuoyunu rahatlatmayı amaçlayan bu söylemine tamamen zıt bir söylem kullandı ve şöyle konuştu: "Şayet, zamanla, Yahudiler diğer ırklarla, aralarında erimek yolu ile kaynaşacak olsalar bile, bu kaynaşma ve erime ancak sözde kalır. Zira Yahudi ırkı hiçbir gün tamamen yok olamaz. Yahudi dehası ve esprisi her zaman yaşayacaktır. İster bize Türk desinler, ister Çekoslovak veya İtalyan. Din ve ırk ayrı şeyler kalmadı, ve üzerinde hiçbir akis yapmadıkları politika sahalarına asla sürüklenmemelidirler."[59]

Abravaya ile yapılan bu söyleşi hiç beklenmedik bir şekilde bir polemiğe yol açtı. Temmuz ayında yapılan bu söyleşinin Türkçe çevirisi Cumhuriyet Bayramı'na isabet eden 29 Ekim 1935 günü *Yeni Asır* gazetesinde yayımlandı. Yayımlanmasının ertesi günü de *Anadolu* yazarı Orhan Rahmi Gökçe tarafından ağır bir dille eleştirildi. Orhan Rahmi Gökçe Abravaya'nın "hayatımız emin, saadetimiz mahfuzdur. Türkler misafirperver ve âlicenaptırlar" sözlerini bir "misafirlik" haleti ruhiyesini yansıtan sözler olarak eleştirdi ve Yahudi milletini "ev sahibinin işi ile, ıstırabı, didinmesi, çalışması, yorulması ile hiç alâkadar olmıyarak çatı altında ipliğini boyıyan bir misafir"e benzetti. Gökçe Yahudilerden istenileni şöyle ifade etti: "Tam Türk ol-

59 Betty Ross, "Türkiye'nin ilk Yahudi saylavı", *Yeni Asır*, 29 Teşrinievvel 1935.

mak, yani kanı kadar dile, duyguya, kafaya, aile terbiyesine, kültüre kadar Türk'lük". Gökçe, Yahudileri Türkleşmemekle suçladı ve bunun nedenini de eğitime bağladı: "Türk'lerin Yahudiler arasındaki hissi rabıta ve bağlantıyı yaratmıyan unsurların en başlıcaları işte bu 'mekteb ve terbiye'dir. Din terbiyesi, Musevi terbiyesi, İbranice ve Yahudice ve sonra Türk! Bu aynı cinsten olmayan şeylerin cem'ine kalkmak kadar garib bir hareket değil de nedir?"[60]

Şahsına yöneltilen bu ağır eleştiriler üzerine Dr. Abravaya *Anadolu* gazetesine şu tekzibi yollamak zorunda kaldı:

"Miss Betty Ross'a verdiğim mülâkatta Türklük ruhu ile telif edilemiyen hiçbir söz söylemedim. Betty Ross'un bana isnat ettiği ve öz Türklük prensipleri ile temessül (asimilasyon) kanaatlerime mugayir olan ve Yahudiliğin ırkına aid bulunan ifadelerini şiddetle red ve tekzib eylemenizi dilerim."[61]

1935 yılı seçimlerinde milletvekili seçilen azınlık cemaatlerine mensup kişiler, muhtemelen Batı'ya, azınlıkların Türkiye'de, siyasi haklar dahil olmak üzere, tüm haklardan faydalandıkları görüntüsünü vermek için seçildiler. Azınlık milletvekilleri bağımsız oldukları için CHP'nin siyasi organlarında yer almadılar. CHP'nin parlamento grubundaki müzakerelere dahil edilmediler, siyasi karar mekanizmasında bir etkileri olmadı ve milletvekillikleri sadece kâğıt üzerinde geçerli oldu.[62]

3. Kültürel Türkleştirme

a) Türkçe Konuşmayanları Cezalandırma Girişimleri

1935 yılı seçimleri sonrasında azınlıkların milletvekili olarak TBMM'de yer almaları kamuoyunun Yahudilere bakışında

60 Orhan Rahmi Gökçe, "Bir Türk saylavı olduğu halde Yahudiliği müdafaa ediyor", *Anadolu*, 30 Ekim 1935.

61 "Dr. Abrevaya neşriyatımıza cevap veriyor", *Anadolu*, 16 İkinciteşrin 1935.

62 Av(ram)-Ben(aroya), "Les deux définitions du 'citoyen'", *L'Etoile du Levant*, 7 Nisan 1950.

fazla bir değişiklik yaratmadı. Basının ve kamuoyunun en büyük ilgi alanından biri azınlıkların ve sokak adları, mağaza tabelaları gibi kamusal mekânların Türkleşmesi olmaya devam etti.[63] Balat Türk Kültür Cemiyeti'ni ziyaret eden bir gazeteci, cemiyet idarecilerinin Türkçe konuşmalarına rağmen seyirciler arasında Türkçe konuşan hemen hemen hiç kimsenin bulunmadığını gözlemledi. Cemiyet başkanı tuhafiyeci David Kampeas, gazeteciye bu durumun yakında düzeleceğini ve cemiyet idarecileri gibi herkesin Türkçe konuşmaya başlayacağını söyledi. Gazeteci cemiyette oynanan bir piyesi izledi ve oyunculardan Sabetay Dinar ile Leon Penhas'ın Türkçeyi gayet düzgün bir şiveyle konuştuklarını nakletti.[64] Bir gazeteci Türkleştirme talebinde daha da ileri giderek Yahudi cemaati bünyesinde okul, hastahane gibi müesseselerin mevcudiyetlerinin Türklük ilkesine aykırı olduğunu ileri sürdü ve bu durumu Yahudilerin azınlık olarak kalma isteklerinin bir ifadesi olarak gördüğünü belirtti.[65] Yaşar Nabi (Nayır) İzmir'e yaptığı geziden sonra izlenimlerini aktarırken Yahudilerin Türkçe konuşmamalarını eleştirdi:

"Türk İzmir'de, sokaklarda, gazinolarda, tramvaylarda, sık sık yabancı bir dil konuşulmasına rastlamak insanı rahatsız ediyor. Halkevi'nin her tarafa astığı: "Türkçe konuşmayana Türk diyemeyiz" levhalarını bu yabancı dili konuşanlar pek

---

63 "Sokak isimleri", *Akşam*, 11 Ocak 1935 / Vâ-Nû, "Türkiyede arabça, lâzca, kürdçe..", *Haber Akşam Postası*, 14 Ocak 1935 / "Umumi yerlerde Türkçe için henüz emir yok", *Tan*, 4 Mart 1937 / "İlk yapılacak iş", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1937 / Kandemir, "Fotografçımıza hücum eden bir dükkâncı", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1937. Bozuk ve şiveli bir Türkçeyle yazılmış tek bir mağaza tabelasının bile "Türk Yurdunda, herhangi Türk'ün kanına dokunmak ve bunu diline bir hakaret saymak" için kâfi olduğu yazıldı. ("Türkçemize hakaret, bir suç değil midir?", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1937).

64 "Balat Yahudileri arasında", *Haber Akşam Postası*, 7 Mart 1935. Cemiyetin idare heyetinde Luna Tiza, Eliz Levi, Raşel Levi, Margerit Benon, Viktorya Galov, tüccar Vitali Menaşe, Mehmet Emin, Orosdi Back müessesesinde memur Moiz Geron, manifaturacı David Siva, doktor Avram Şaul, doktor Maçaron (muhtemel doğru yazılışı Maçoro idi - RNB) yer aldı. Bu iki doktor cemiyet üyelerini parasız muayene ve tedavi ettiler.

65 Hakkı Ocakoğlu, "Din ayrılığı ulusal birliğe engel değildir", *Yeni Asır*, 5 Nisan 1935.

görmüyorlar: Hele Yahudi yurddaşlarımızın Türkçeyi pek seyrek kullanmaları göze pek batar bir halde.

Asırlardan beri oturdukları bir memlekette çocuklarına Türkçeden önce Fransızca öğreten, evlerinde Fransızca konuşan ve biraz servet yapınca Fransa'da yaşamaya giden insanlar, Türk konukseverliğini nasıl yaralıyorlar, bilseler!"[66]

Yahudilerin Türkçe konuşmamaları konusunda basında sürekli eleştiri yazıları yer aldı.[67] *Cumhuriyet*'te yazan Abidin Daver, okurlardan gelen şikâyetleri şöyle nakletti:

"Şu bizim Beyoğlu'nda Türkçeyi hâkim kılmak deveye hendek atlatmak kadar güç bir iştir. Önümde iki tane okuyucu mektubu var. İkisi de Beyoğlu'nun Türkçeye karşı gösterdiği ihmalden şikâyetçi.

Bu mektupların birisi, yedi kişiden mürekkeb bir Musevi ailesinin, bir Beyoğlu sinemasında bağıra bağıra mütemadiyen

---

66 Yaşar Nabi, "İzmir", *Ulus*, 2 Eylül 1935.

67 Burhan Felek, "Yahudi vatandaşlarımız", *Tan*, 9 Temmuz 1935 / Gezgin Haberci, "Karşıyaka'da Türkçeye hasret mi kalacağız?", *Haber Akşam Postası*, 23 Şubat 1936 / N., "Mikrob", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1936 / Hatice Hatip, "Vatandaş Türkçe Konuş!", *Açık Söz*, 11 Temmuz 1936 / Hatice Hatip, "Vatandaş Türkçe Konuş!", *Açık Söz*, 15 Ağustos 1936 / Halkın dostu, "Buna tahammül edebilecek bir Türk bulunabilir mi?", *Haber Akşam Postası*, 1 Ocak 1937 / "Türkçeye hürmet!", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1937. Yahudilerin Türkçe konuşmalarını ikaz eden gazeteciler bu ikazı alaycı bir üslûpla yapmayı da ihmal etmediler:

"Dün akşam Köprüden geçerken bir gazete müvezziinin 'Madrid düşüyor' diye bağırması üzerine bu mülahazalara kapılmıştım. Kanlı köpüklerle gamlı gamlı akıp giden tarihi suyu düşünüyordum. Önümde -yüksek sesle konuşan- iki delikanlı yürüyordu. Dalgınlaştığım için onların ne konuştuklarını değil, ne dille konuştuklarını da duymuyordum. Fakat arkamdan gelip beni geçen ve o delikanlılara yanaşan birinin:

- Madrid düştü mü çelebi?

Demesi üzerine idrakim açıldı, gözüm de önümde yürüyenlere dikildi. İki delikanlı durmuşlar, bön bön üçüncüye bakıyorlardı. O, sorusunu tekrar etti:

- Madrid düştü mü?

Hayretini arkadaşından daha önce gidereni sinirli sinirli haykırdı.

- Ne demek bu?.. Madrid'le bizim ne alışverişimiz var

Soruyu yapan müstehzi bir tavırla anlattı:

- İspanyolca konuştuğunuzu duydum da merakımı gidermek istedim, sordum. Meğer İspanyol değilmişsiniz. Affediniz.

Ve şapkasını çıkarıp onları selamlarken ilâve etti:

- Vatandaş türkçe konuş!..."

(M. Turhan Tan, "Madrid düştü mü?", *Cumhuriyet*, 8 İkinciteşrin 1936).

Fransızca ve İspanyolca konuştuklarını ve bir kelime olsun Türkçe lâkırdı etmediklerini bildiriyor. Bu mektubu yazan okuyucum, 'O gece Cumhuriyet bayramı idi. Türk vatandaşı olan bu Musevilerin hiç olmazsa Türk'ün en büyük bayramına hürmetle Türkçe konuşmaları vatandaşlık ve vicdan borçları idi' diyor ve bu halden pek haklı olarak acı acı şikâyet ediyor."[68]

İzmir'de yayımlanan *Anadolu* gazetesi en sert yazıların yer aldığı bir gazeteydi.[69] Bu yazılar arasında en sert ve saldırgan üslûba sahip olanlar Orhan Rahmi Gökçe'nin kaleme aldıklarıydı. Gökçe, yüzyıllar önce Batı ve İspanya tarafından "denize fırlatılmış" olan Yahudileri Türkiye'nin kurtardığını ve Alman kültürüne tamamiyle intibak etmiş olan Yahudilere karşı Almanya'nın antisemit siyasetini hatırlattıktan sonra, Türkiye Yahudilerini şöyle tarif etti:

"Beri taraftan bir Türkiye var ki, Yahudisi, Türk nüfus kâğıdını taşıyor. Mektebi var, evi var, ticarethanesi, parası var. Siyasî hakkı, içtimaî mevkii, her şeyi yerinde...

Fakat bütün bunlara rağmen daima bir ayrılık topluluğu halinde yaşıyor. Elinde Türkçe gazete bulunmaz. Her yerde lâübalî, müstehzi tavrı ile ve insan dillerinin en çirkini haline getirdiği İspanyolca ile konuşur. Zerre kadar ruhî bir ahenk ve samimiyet taşımıyan bu dili, babalarının ağzından kalan bir sakız halinde çiğner, durur. Türk mahallesine, Türk mektebine girmez. Bir Fransız'la, bir İtalyan'la bir İngiliz'le kardeşlik yapar. Bizim memleketin işini onlarla konuşur. Lehimizde tek kelime söylemez. Fakat aleyhimize propaganda yapmadığını da kimseye inandıramaz. Ve sonra Türk vatandaşlığı şerefi ve onun getirdiği haklar. Bu tezad ne vakte kadar sürecek diye sormak lâzım değil midir?"[70]

Türkçe konuşmanın cezaî yaptırımı olan bir zorunluluk ha-

---

68 "Türkiye'deyiz, Türkçe isteriz!", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1936.

69 Haydar Rüştü Öktem, "Türkçe konuşunuz!", *Anadolu*, 14 Eylül 1935 / Sapan, "Ön... Dö... Truva! Değil, bir... iki... üç!", *Anadolu*, 17 Haziran 1936 / Sapan, "Yavaş yavaşa paydos!", *Anadolu*, 30 Haziran 1936 / Sapan, "Yahudiye Türkçe konuşdurtabiliriz", *Anadolu*, 5 Temmuz 1936.

70 Orhan Rahmi Gökçe, "Dilimiz ve Yahudilik", *Anadolu*, 18 Haziran 1936.

line getirilmesinin ilk örneğine 1935 yılının sonunda rastlandı. Dersaadet Telefon Şirketi'nin 1 Eylül 1935 tarihinde millileştirilmesinden ve PTT İdaresi'ne devrinden sonra Nafia Vekâleti Murakabe Komisyonu şirkette çalışan bayan memurlara bir tamim yollayarak memurların gerek kendi aralarında ve gerekse telefon haberleşmelerinde Türkçeden başka bir dil kullanmalarını kesin surette yasakladı ve bu tamime uymayanların işlerine son verileceğini bildirdi.[71]

Türkleşme akımına Hıristiyanlar da katıldılar. İstanbul'daki Katolik Kilisesi'nde görevli ve ileride Papa Jean XXIII olacak olan İtalyan rahip Monsenyör Roncalli, ilk kez Türkçe vaaz verdi.[72] Türk Ortodoks cemaatinin önde gelen mensuplarından İstamat Zihni Özdamar önderliğinde, Rumları ve Ermenileri Türkleştirmeyi amaçlayan Laik Türk Hıristiyanlar Birliği adında bir birlik kuruldu. Birliğin ilk toplantısı 14 Temmuz 1935 günü Halkevi'nde yapıldı.[73] Birlik başkanı Davit Savul Yılmaz, birliğin amacını şöyle açıkladı:

"Amacımız Türk Teşkilâtı Esasiye kanununun ahkâmına göre tam bir Türk vatandaşı yetiştirmektir. Biz Türkler yalnız kanun ile bağlı vatandaşlar olmak istemiyoruz. Ruhtan, kalpten derin bir kanaat ve mantıktan doğma duygularla hakiki ve tam bir vatandaş olmak isteriz. Cumhuriyet kanunlarımız her vatandaşı dinde tamamen serbest bırakmıştır.

Hıristiyan azalarımızın dini akidelerile alâkadar değiliz, her fertten beklediğimiz her şeyden önce bize lâzım olan Türklüğü kendisine şeref bilmek, bu duygu ile mütehassis bulunmak ve bu uğurda samimiyet ve ciddiyetini isbat etmek için birlikte maddeten ve manen çalışmaktır. Laf ve kuru söze itimat etmenin zamanı geçmiştir. 'Biz de Türküz, biz de hakiki Türk vatandaşıyız' diyenlere, hissiyat ve sözlerinizde samimi iseniz, ki samimiyetinizden şüphe etmeğe hiçbir zaman hakkımız yoktur, buyurunuz birliğimize, hep beraber elele vererek çalışalım."[74]

---

71 "Abonelerle Türkçe konuşulacak", *Akşam*, 4 Eylül 1935.

72 "Kiliselerde Türkçe vaaz", *Haber Akşam Postası*, 10 Haziran 1935.

73 Alexis Alexandridis, 1983, s. 184.

74 "Laik hıristiyanlar dün toplandılar", *Zaman*, 15 Temmuz 1935.

Birlik, faaliyetlerine, azınlık okullarını kapatmakla başlamayı tasarladı; "azınlık" kelimesinden nefret ettiğini ve 69 üyesi olduğunu bildirdi. Birliğin CHP'nin desteği ve telkiniyle kurulduğu tahmin edildi, ancak zaman içinde Rum ve Ermeni cemaatlerinin desteğini sağlayamadığı görüldü.[75]

Yahudi cemaati de "Berih Şeme de mare alma" duasını Türkçeye çevirdi.[76] Türkleşme çabalarının bir diğer şekli de, seyrek de olsa, Yahudilerin ihtida etmeleri şeklinde görüldü. Bergama'da Yako adlı bir Yahudi genç kaymakamlığa başvurarak Müslüman olacağını bildirip Engin adını aldı.[77]

Vâ-Nû'nun Yahudi cemaatinin "ileri gelen bir şahsiyeti" ile yaptığı bir görüşme, cemaatin kamuoyunun bu baskısına karşı nasıl tepki gösterdiğini anlamak açısından ilginçtir. Vâ-Nû ile konuşan bu kişi cemaat yönetiminin aldığı önlemleri şöyle izah etti:

"Irkımın hazin bir bedbahtlığı var. Her içtimaî hadiseden sonra antisemitizm alevlenmektedir. Biraz tasavvur edin ki (Allah vermiye) Fransa ve Rusya'da bugünkü rejimler sukut etsin. Derhal oraları da, Almanya gibi, Sami kanı taşıyanlar için bir cehennem olacaktır.

Ve tabiatı ile bütün ecnebi hareketlerin dalgaları buraya kadar geliyor ve bazı dimağlarda makes buluyor. Onun için "şamata çıkarmak" meselesile ırkdaşlarımız arasında mücadeleye giriştik. "Umumi yerlerde İspanyolca yahut Fransızca bağırıp çağırıyorsunuz. Fena tesir ediyor. Aleyhimizde cereyan uyanıyor. Onun için, hem Türkçe, hem de yavaş konuşun. Silik bir hayat yaşayın!" dedik. Bu bildirişimiz üzerine, Yahudiler ada gibi sayfiye yerlerinde sükûtu ihdas ettiler. Fakat susmak suretile değil, umumi yerlere gitmemek suretile. Onun için şimdi eğlence yerlerinin sahipleri şikâyettedirler. Alışverişlerinin azaldığını söylüyorlar."

---

75 Alexis Alexandridis, 1983, s. 184.

76 "Elimize geçen bir Yahudi duası", *Büyük Doğu*, 5 Ocak 1951, sayı 42, s. 9. "Berih şeme de mare alma" duası her Cumartesi günü ve önemli dinî bayramlarda okunan aramice bir duadır.

77 "Bergama'da bir Yahudi genci Müslüman oldu", *Son Posta*, 17 Ağustos 1935.

Vâ-Nû bu izahat karşısında "Yahudiler eskiden parayı toplayan, hiç sarfetmeyen bir zümreydi. Halbuki şimdi en hovarda onlardır. Adeta mirasyedi paşazadelerimiz haline gelmişlerdir ki, vaktile 'dindaşlarının ahlâkı bozuluyor!' diye Hahambaşı'nın bile dikkatini celbetmiştir. En zengin kulüplerden, gazinolardan, barlardan halk bahçelerine kadar ekser umumi yerlerde kalabalığı onlar teşkil ediyorlar. Böyle bir 'ayak kesiş' eğlence yerleri piyasasını hayli sarsar" yorumunda bulundu. Bunun üzerine bu 'ileri gelen şahsiyet' şu cevabı verdi:

"Evet, biz de 'gitmekte devam ediniz, fakat ecnebî dil konuşmayıp gürültü etmeyiniz!' diye ısrar ediyoruz. Lâkin siz gazeteciler Yahudi meselesini pek sathi tarafından tetkik ettiniz. 'Vatandaş Türkçe konuş!' demekle bu mesele hallolur sananlar zuhur etti. Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki Yahudinin Türkçe öğrenmeğe büyük bir cehdi vardır ama, unutmamalı ki, yetmiş yıldan beri ekalliyet mektepleri, hatta hükümetin yardımile, kavmimiz içinde Fransızcayı tamim ediyor. Bugünkü Yahudi mekteplerindeki talebeyi lütfen imtihan eden daha iyi bilir. Lâkin elden ne gelir ki ailede ecnebi dil, geçen devrelerin hatası yüzünden yer etmiştir. Diğer taraftan her gün biraz daha devletleşen bu hayat ortasında yetişen Yahudi çocuğu kendini umumdan farklı görmeyip umumun ülküsünü benimseyebilmelidir. İşte Yahudi meselesinin kökleri böylece derindedir."[78]

1936 yılından itibaren Dersaadet Telefon Şirketi'nin millileştirilmesinden sonra görülen uygulamaya benzer bir şekilde umumî yerlerde Türkçe konuşmayı yaygınlaştırma amacıyla zorlayıcı önlemlere başvurulmaya başlandığı görüldü. Önce Tekirdağ ve Edirne belediyeleri Türkçe konuşmayanların ve Türkçe dışında bir dilde bağıran seyyar satıcıların para cezasına çarptırılmalarını kararlaştırdı.[79] Yaz mevsimini geçirmek için her yıl Büyükada'ya gitmeyi âdet haline getirmiş olan Yahudiler 1936 yılında beklenmedik bir durumla karşılaştılar.

---

78 Vâ-Nû, "Gürültü etmek endişesi ile Yahudiler eğlence yerlerine gitmiyor", *Haber Akşam Postası*, 18 Temmuz 1936.

79 Vâ-Nû, "Türkçe konuşmayandan 75 lira", *Haber Akşam Postası*, 26 Haziran 1936 / Bürhan Cahid, "Türkçe nasıl konuşulur?", *Açık Söz*, 4 Temmuz 1936.

Büyükada Yat Kulübü'nün nizamnamesinin bir maddesi kulüp üyelerinin yabancı dilde konuşmalarını yasak etti. Bunu gören Yahudi üyelerin kulübe gitmemeye başlamaları üzerine yönetim kurulu üyeleri Yahudi üyelere bu maddenin ihmal edileceğini el altından işaret ettiler ve Yahudi üyelerin tekrar kulübe gelmelerine imkân sağladılar.[80]

Bu baskılar altında bunalan Yahudi toplumunun seçkinleri kamuoyunu rahatlatmaya yönelik davranışlarda bulundular. Bu meyanda *Yom Kipur* nedeniyle sinagoglarda yapılan törenlerde cemaat liderleri Yahudi halkına Türkçe konuşmalarını telkin ettiler.[81] Cemaat liderlerinin bu telkinleri karşısında basının tavrı değişik oldu. Yaşar Nabi (Nayır), bu konuşmalara atıfta bulunarak Yahudilerin Türkçe konuşmamakta ısrar etmeleri halinde antisemit tezahürlere rastlanabileceği konusunda Yahudileri diplomatik bir dille ikaz etti:

"Musevi yurddaşlarımız mabedlerinde toplanarak güzel bir karar vermişler: Türkiye'de oturan bütün Musevilere ana dil olarak Türkçeyi kabul etmelerini ve bundan başka dil kullanmamalarını tavsiye ediyorlar.

Biz samimi olduğundan şüphe etmediğimiz bu hareketi takdirle karşılarken, bir noktayı da tebarüz ettirmeden geçmek istemiyoruz: Yanılmıyorsak bu karar Musevi cemaatince ilk defa olarak verilmiş değildir. Fakat ne yazık ki yurddaşlık vazife ve menfaatlerini çok iyi idrak eden bir zümrenin bu hususta yaptıkları teşebbüsler ve telkinlerden bir netice çıkmamış, ve yanlışlığını kendilerinin de kabul ettikleri fiili bir vaziyet, aynı sadakatlıkla devam edegelmiştir.

Türk'ün millî izzeti nefsine en ağır gelen nokta, Musevi yurddaşların Türkçeye kendi dillerini değil de, bir yabancı dili tercih etmek hususunda gösterdikleri ısrardır. Hakikaten İstanbul'un tatlı su frengi havasını yaratan ve umumi yerlerde her zaman kulakları bozuk bir Fransızcanın uğultusuyla dolduranların en fazla bu zümre arasından çıktıkları herkesçe

---

80 Asım Us, 1966, s. 226.

81 "Museviler İspanyolca değil Türkçe konuşmalıdır", *Haber Akşam Postası*, 27 Eylül 1936.

malûm bir hakikattir.

Musevi cemaatinin Türkiye'deki en iptidai menfaatleriyle taban tabana zıd olan bu vaziyetin mahzurlarına müdrik olan *Musevi aydınları şu hakikatı çok iyi takdir ederler ki; antisiyonist hareketler, koynunda yer bulmamış tek memleket Türkiye'dir ve Musevilerin oturdukları vatana aykırı bir yabancı diliyle konuştukları tek memleket de gene Türkiye'dir.* Bu garip tezadın Türk milletinin kendinden saymak istediği çocuklarına karşı gösterdiği alicenablığa hiç de uygun düşmediğini bilen ve *her tahammülün de bir derecesi olduğunu, bu itibarla onu sonuna kadar zorlamanın doğru bir şey olmayacağını fark eden yol göstericilerin sesini bütün Musevi ve bilhassa genç Musevi Türklerin anlayışla karşılayacaklarını ummak istiyoruz*".[82]

Diğer yazarlar Yahudilerin sinagoglarda verdikleri vaazları "göz boyama" olarak nitelendirip, "gösteriş değil netice istiyoruz" şeklinde tepki gösterdiler.[83] Zorlayıcı önlem olarak da Türkçe konuşmayanlara para cezasının uygulanmasını talep ettiler. Yahudilerin paraya aşırı düşkün olduklarını ima ederek böyle bir cezanın "cüzdanları ve cepleri" tehdit edeceğinden özellikle Yahudiler üzerinde çok etkili olacağını savundular.[84] Benzer bir şekilde Peyami Safa da hapis yerine para cezasının uygulanmasını talep etti.[85] 1936 yılında belediyeler düzeyinde başlayan bu cezai yaptırım uygulaması 1937 yılında kamuoyunda daha fazla destek görmeye başladı, belediyeler arasında da daha fazla yaygınlaşmaya başladı. Bursa ve Lüleburgaz belediyeleri Türkçe dışında bir dilde konuşmayı yasakladılar, konuşanların da para cezasına çarptırılacaklarını bildirdiler.[86] Seyyar sa-

---

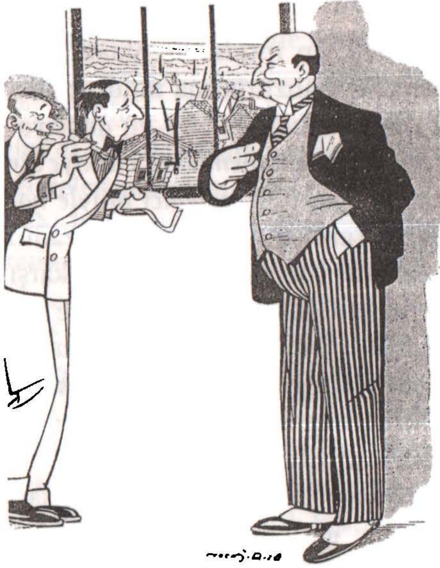
82 Yaşar Nabi, "Tatbikini beklediğimiz bir karar", *Ulus*, 1 Birinciteşrin 1936. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

83 Halkın Dostu, "Yahudiler ve Türkçe", *Haber Akşam Postası*, 29 Eylül 1936.

84 Halkın Dostu, "Musevi vatandaşlara bir teklif" *Haber Akşam Postası*, 2 Ekim 1936.

85 Peyami Safa, "Kanunsuz olmaz!", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1936.

86 "Türkçeden başka dille konuşmak yasak edildi", *Haber Akşam Postası*, 26 Şubat 1937 / "Compulsory Turkish Move against Ladino speaking Jews", *The Jewish Chronicle*, 9 Nisan 1937, s. 31 / "Türkçe Lüleburgaz'da mecburi", *Haber Akşam Postası*, 3 Haziran 1937.

Gazeteci – İstanbulu imar için zengin bir varidat membaı bulmuşsunuz.. Öyle mi efendim?
Belediye Reisi – Evet... Türkçe konuşmıyanlardan ceza alacağız!..

Akbaba, 12 Mart 1937, sayı 166

tıcıların yabancı dilde çığırtkanlık yaparak mal satmaları yasaklandı ve yasağa karşı gelen üç satıcı tutuklandı.[87] Basında bir tek Vâ-Nû bu tutuma karşı tepki gösterdi. Tekirdağ Belediyesi'nin davranışının çok yanlış olduğunu yazarak bu aşırı milliyetçi tutumu eleştirdi.[88] Bir diğer yazısında kendisine yazıp Yahudilerin gürültücü olduklarından şikâyet eden bir okuruna "Nazi mugalatası" yaptığı cevabını verip rahatsız oluyorsa polise başvurmasını tavsiye etti.[89]

Basın İstanbul Belediyesi yöneticilerine başvurup böyle bir önlemin İstanbul'da uygulanıp uygulanmayacağını sordu. Belediye Meclisi üyelerinin tümü böyle bir önlemin alınması taraftarı oldular.[90] İstanbul Belediye Reisi muavini ise belediyenin Türkçe konuşulması konusunun destekçisi olduğunu, ancak İstanbul'un bünyesine uyacak bir şekilde uygulanması gerektiğini belirtti[91] ve "bir Musevi mahallesinden geçerken biraz dalgınsanız kendinizi

87 "Yabancı dille satıcılık memnu", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1937.

88 Vâ-Nû, "Türkçe konuşmayandan 75 Lira", *Haber Akşam Postası*, 26 Haziran 1936.

89 Vâ-Nû, "Gürültü etmek endişesile Yahudiler eğlence yerlerine gitmiyor", *Haber Akşam Postası*, 18 Temmuz 1936.

90 "Türkçe konuşma mecburiyetini Şehir Meclisi azaları mümkün görüyor ve şiddetle müdafaa ediyorlar", *Haber Akşam Postası*, 2 Mart 1937.

91 "İlk yapılacak iş", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1937.

kolaylıkla Malta'da veya Barselona'da farzedebilirsiniz" yorumunda bulundu.[92] Türkçe konuşmama, bilmecelere de konu oldu:

Umumî yerlerde Türkçe mecburî olacak!

— Kel batiz... Bu fotlarla yabancılar öz dilimizi ne kadar dejenere bir hale getiriyorlar değil mi? Meşeri Fatoş!

Karikatür, 13 Mart 1937, sayı 63

"Yaz günü Ada vapurunda güvertenin bir ucundaki karşılıklı iki kanapeyi işgal etmiş kalabalık bir dost, yahut aile gurubu birbirlerine bilmeceler sorarak eğleniyordu. (...)

- Dünyada en çok Çince konuşulan memleket neresidir?

- Tabiî Çin...

- Doğrudur... Bunda bilinmiyecek bir şey yok...

- Peki en çok Arapça konuşulan memleket?

- Arabistan...

- Bu da doğru... En çok İspanyolca konuşulan memleket?

- İspanya...

- İşte bunu bilemedin... İstanbul azizim İstanbul... İnanmazsan şimdi şu Ada vapurunu boydan boya dolaş ve etraftan yükselen müziç arı kovanı uğultusuna kulak ver... İspanyolcadan başka bir şey işitebilirsen gel bana; sana istediğini vereyim."[93]

Basın, Ankara milletvekili Rum asıllı Dr. Taptas ile Yahudi cemaati başkanı Marsel Franko'nun fikirlerine de başvurdu. Dr. Taptas, İstanbul'un kozmopolit bir kent olmasından ötürü yasal zorlamalar ile bir yere varılamayacağını ve konunun tedricî bir şekilde hal edilmesi gerektiğini belirtti. Marsel Franko

92 "Vatandaşları vazifeye çağırıyoruz", *Haber Akşam Postası* 1 Mart 1937.

93 Papağan "Bilmeceler", *Karikatür,* 7 Ağustos 1937, s. 17.

ise görüşünü şöyle belirtti: "Bu iş küçük merkezlerde daha kolaylıkla tatbik edilebilmiştir. Fakat İstanbul'da pek o kadar kolay olmıyacaktır. Burada yalnız elli bin Musevî vardır. Bunlara evvelâ Türkçeyi öğretmek bunun için bütün talebeyi Türk mekteplerinde veya daha ziyade Türkleşmiş Musevî mekteplerinde okutmak lazımdır. Bu suretle yetişen talebe zaten kendiliğinden Türkçe konuşacaktır."[94]

Fikirlerine başvurulan tüm azınlık okulları müdürleri de Türkçenin konuşulması konusunda gayret sarfettiklerini söylediler. Galata Musevî okulu müdürü Elie Natan, öğrencilerin aralarında Türkçe konuştuklarını, ancak evlerinde Türkçeyi iyi bilmeyen büyükbaba ve büyükanneleriyle İspanyolca konuşmak zorunda olduklarını belirtti. Dönemin tanınmış Yahudi hekimi V. Hodara, Türkçe konuşmanın zorunlu hale gelmesini gayet tabiî ve haklı bulduğunu söyledi.[95] Bu yasa tasarısı konusunda düşüncelerine başvurulan azınlıkların tümü Türkçe konuşma taraftarı olduklarını belirttiler.[96] Üniversite öğrencilerinin de tümü böyle bir yasayı onayladıklarını bildirdiler.[97]

Dahiliye Vekâleti ise İstanbul'da böyle bir önleme başvurulmasının düşünüldüğünü yalanladı. İstanbul Belediyesi'ne yolladığı tamimde, "Bazı belediyelerin Türkçeden başka dil kullananlardan ceza aldıklarını duyuyoruz. Böyle bir iş belediyelerin tamamıile salâhiyeti haricinde bir iştir. Devletin umumî siyasetine taallûk eder. Bunun için kat'iyyen ceza almayın veya dil meselesi gibi salâhiyetiniz haricinde işlere karışmayın" talimatını verdiğini bildirdi.[98]

Bu tartışmalar sonucunda gerekli kamuoyu baskısı yaratıldı ve Adalar'da, Boğaziçi vapurlarında ve tramvaylarda yabancı dilde konuşanlara daha az rastlanmaya başlandı. Rum ve Ermeni-

---

94 "Önce Türkçeyi öğretmeliyiz!", *Tan*, 4 Mart 1937.

95 N. Yoksul, "Türkçe konuşmak mecburiyeti etrafında", *Haber Akşam Postası*, 3 Mart 1937. Haberde Elie Natan'ın adı Lathan olarak belirtilmiştir.

96 "Türkçe konuşmak mecburiyeti etrafında mütalaalar", *Haber Akşam Postası*, 8 Mart 1937.

97 Y. Ragıp Önen, "Dilimizi benimsemiyenler bizden değildir!", *Haber Akşam Postası*, 9 Mart 1937.

98 "Bir yanlış haberin akisleri", *Tan*, 4 Nisan 1937.

lere ait birçok mağaza müdürü de memurlarını Türkçe konuşmaya mecbur ettiler.[99] Basın alışılagelmiş şekilde azınlıkların Türkçe konuşmayarak kendilerini "yabancı" konumuna sokmalarını eleştirdi.[100] Belediyelerin bu uygulamasına en çok ilgi gösteren Ahmet Emin Yalman oldu. Yalman azınlıkların Türkiye'ye olan sadakatlerini sorguladığı başyazısında şöyle yazdı:

"Türk vatandaşlığı dünyanın en yüksek sıfatıdır. Bunu seve seve kabul ederek memleketin bünyesi içinde yerlerini almaya ve mütareke devrinin fena imtihanından sonra Türk milletine hakikî bir itimat uyandırmaya kıymet vermeyen insanlara bizim ihtiyacımız yoktur. Bu yolu kendi arzu, sevgi ve menfaatlerinin sevki ile tutmak istemeyenleri neden zorla riyakârlığa sevk edelim? Türk vatandaşlığını benimsemediğini dillerile, hareketlerile ispat edenler, memleketin umumî hayatına ayak uydurmak istemeyenler, varsınlar kendilerini belli etsinler ve bir ecnebi cisim halinde kendi kendilerini bünyenin haricine düşürsünler. Ak koyunla, Kara koyunu birbirinden ayırmaya imkân bulmak bir ihtiyaçtır.

Maksat milli ölçü ile aykırı olan unsurlar arasında tecanüse varmaksa tazyik ve ifrat, bunun en yanlış ve verimsiz yoludur. En doğru yol, kapıyı açık tutarak 'Canınız isterse...' demektir. Fakat bunun da şartı, kendini cidden Türk addettiğini, Türk umumî hayatının malı olduğunu, ve memlekete faydalı olmaya çalıştığını gösteren vatandaşları[ı] fert olarak Kara koyun vaziyetinde bırakmamaktır. Fert itibariyle Musevi, Rum Ermeni [öyle] vatandaşlar tanıyoruz ki, kendilerini cidden Türk addediyorlar, fakat buna rağmen vatanlarının kendilerini yüzde yüz benimsediğinden dolayı ızdırap duyuyorlar.

Dil meselesinin her unsur hakkındaki vaziyeti başkadır. En nazik vaziyet Musevilere aittir. Dünyanın hiçbir memleketi yoktur ki orada yerleşen Museviler memleketin dilini benimsemesinler ve ana dili haline koymasınlar. Çok gariptir, bunun yegane istisnası Türkiye'dir: Yahudilere asırlardan beri dost ve

99 "Vatandaş Türkçe Konuş!", *Son Telgraf*, 8 Mart 1937.

100 S. Gezgin, "Türkçe konuş!", *Kurun*, 3 Mart 1937 / Kandemir, "Vatandaş Türkçe konuşmuyor", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1937.

efendi muamelesi eden ve ifrat cereyanlarının ilerlemesine imkân bırakmayan Türkiye... Burada Musevilerin İspanyolcayı veya Fransızcayı ana dil tanımaları ve bu lisanları umumî yerlerde kullanmaları, memlekete zorla yabancılık ilân etmekten başka mâna ifade etmez. Bu hakikatı samimi bir surette kavrıyan ve çırpınan Musevi vatandaşlarımız eksik değildir.

Mükemmel Türkçe konuştukları halde umumî yerlerde İspanyolca ve Fransızca konuşmayı tercih eden Museviler, bu hareketlerinin muhite karşı istihaf diye telakki olunmasına ve acı bir teessür uyandırmasına hayret etmemelidirler."[101]

Bu başyazı beklenmedik bir tepkiye yol açtı. Yahudi cemaati başkanı Marsel Franko, *Tan* gazetesinde açık bir cevap yayımladı. Türkiye Yahudilerinin Türkleşmeleri diye bir mesele olmadığını ve yolun "açık, engelsiz ve dümdüz" olduğunu beyan etti. Buna karşılık diplomatik bir lisanla, Yahudilerin Türkleşmeleri konusundaki en önemli engelin siyasi iktidarın Yahudilere karşı ayırımcı uygulamaları olduğunu ifade etti ve Yahudilerin Türkiye'ye olan sadakatlerinin sürekli tartışma konusu yapılmasının Yahudi halkı üzerinde yarattığı rahatsızlığı dile getirdi:

"İçimizde yurda olan bağlılıklarını münakaşa mevzuu yapmağı zillet telâkki edenler ve bu yoldaki iddiaları derin bir kalb acısiyle karşılayanlar, tasavvur edildiğinden daha çoktur. Mânen sürgünlük hissine kapılarak sessiz sedasız ruhları sızlıyan bu yurttaşlar yarım vatandaşlıktan, misafirlikten, Kanun-u Medeni Türklüğünden, manevî yurttaşlığa ulaşmağı rejimin normal bir tecellisi olarak beklemekte haklıdırlar."

Marsel Franko, Türkleşmenin önünde gördüğü engellerin devletin resmî siyasetinden de kaynaklandığını, yanlış anlamaya mahal vermeyen bir lisanla ifade etti:

"İntibak hareketinin sırası geldi mi?

Geldi de geçmek üzeredir. Muhtelif sebeplerden dolayı... Bu sebeplerden biri mutlaktır: Gençliklerin kaynaşması, mektep, kışla ve spor meselesidir. Yarın öbür gün bu memleketin idare-

---

101 Ahmet Emin Yalman, "Umumî yerlerde Türkçe", *Tan*, 4 Mart 1937.

sini eline alacak nesil bugün Yahudi yurttaşından ayrı yetişiyor ve terbiye görüyor. Yarın bir birine kardeş ve arkadaş muamelesi değil; ecnebi muamelesi yapmaları muhtemel ve tabiîdir.

Gençlikler arasında esaslı ve daimi bir temas temin etmek müstacel bir vazifedir."

Marsel Franko bu meselenin bir "devlet işi telâkki edilmesi" halinde bir çözüme kavuşacağına inanarak devletten beklediklerini şöyle sıraladı:

"a) Devlet, intibak etmiş fertlere hakikî Türk muamelesi yapmalıdır. Tâ ki mütereddititler anlasın ki necat yolu, doğru yol, Türklüğe giden yoldur.

b) Cemaat denilen ve köhne nizamnamelerle, çürümüş an'anelere istinat eden hukukî ucubelerin bugün tâbi tutuldukları idarei maslahat rejimine nihayet çekilerek, lâik, cumhuriyetimizin prensiplerine uygun yeni bir statü hazırlanmalıdır. Bu statü cemaatlerin faaliyetini din ve hayra hasrederek bu faaliyetlerini objektif bir lâkaydile tanzim ve teshil ve bu çerçeve dairesinde münasip bir kontrole tâbi tutmalıdır.

c) Mektepler meselesi makul ve cezrî bir sureti halle bağlanmalıdır. Bu hususta, devlet, cemaati idare edenlerin hüsnüniyetine güvenebilir, buna eminim.

d) Devlet gençlik teşkilâtının kapılarını Yahudi çocuklara açık bulundurmalıdır."

Marsel Franko meseleyi bütün boyutlarıyla ele aldıktan sonra Yahudi cemaatinin kendine has özellikleri nedeniyle Türkleşme konusunda diğer azınlık cemaatleriyle karşılaştırılamayacağını da belirtti ve bu şekilde Yahudilerin, Rumlar ve Ermenilere nazaran Türk toplumuna ve kültürüne uyum sağlamada gecikmelerinin Yahudi cemaatinin geçmişte içinde bulunduğu koşullarla ilgili olduğunu vurguladı:

"Yahudi Türklerin intibakını diğer azlıkların intibakına talik etmemektir. Siyaset realiteler üzerine işler, hayaller üzerine değil... Her bir ekalliyetin hususiyetlerinden tecahül etmek doğru bir hareket olamaz."[102]

---

102 "Dil ve kültür davası, Musevi cemaati başkanı diyor ki:", *Tan*, 6 Mart 1937. Marsel Franko'nun mektubunda şikâyet ettiği spor teşkilâtlarındaki ayırım-

Marsel Franko'nun cevap mektubunun yayımlanmasından birkaç gün sonra Tekin Alp, *Tan* muhabirine, bu mektup teatisiyle ilgili fikirlerini bildirdi. Tekin Alp Marsel Franko'nun yazısını "cemaat başkanı baklayı tam ağzından çıkaramadı. Belki Osmanlılık devrinden arta kalan cemaat ruhuna şuursuz olarak sadık kalan bazı muhafazakâr unsurların gazabına uğramaktan çekindi" şeklinde yorumladı. Bu yorumuyla da üstü kapalı bir şekilde Yahudi cemaati içinde var olan önemli bir fikir ayrılığına, bir saflaşmaya dikkati çekti. Bu saflaşmada iki taraf vardı: bir yanda devletin azınlıkları Türkleştirme ve onlara millî kültürü benimsetme siyasetine ayak uydurmak isteyen ve Yahudi halkına "doğru yol"u göstermeye çalışan Yahudi cemaatinin önderleri, diğer yanda buna ayak direten muhafazakâr bir halk kitlesi ve bu kitlenin inkâr edilemez ağırlığı. Tekin Alp, devletin müdahalesiyle Türkleştirmenin hızlandırılmasının Lozan Antlaşması hükümlerine aykırı olduğunu hatırlattı. Türkiye Yahudilerini "dilsiz, kültürsüz, ülküsüz" bir kitle olarak değerlendirdi ve bu manevi boşluğu Türk dili, kültürü ve ülküsüyle doldurmayı teklif etti.[103]

b) Marsel Franko'nun Cevabının Yol Açtığı Tepkiler, Tartışmalar

Marsel Franko'nun bu cevabî mektubu basında tartışmalara yol açtı. Burhan Felek meseleye daha gerçekçi yaklaşıp nedenlerini eğitim ve Osmanlı İmparatorluğu'nun millet düzeninde aradı, karamsarlığa kapılmamak gerektiğini söyledi.[104] Okurlardan

---

cılığın CHP'nin Hitler Almanyası'ndaki Nazi modeline özenerek spor teşkilâtlarını CHP'ne bağlamasından ileri geldiği düşünülebilir. 1936 yılında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı fesh edilerek yerine Türk Spor Kurumu kuruldu. Almanya'da o yıllarda geçerli olan model örnek alınarak Türk Spor Kurumu da devlet yönetiminden çıkarılıp CHP'ne bağlandı. (Cem Atabeyoğlu, "Cumhuriyet döneminde spor politikası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, s. 2187-2197).

103 "Tekinalp: Türk musevileri bir azlık değildir diyor", *Tan*, 9 Mart 1937.

104 Burhan Felek, "Nereden nereye?!", *Tan*, 9 Mart 1937. Tekinalp Marsel Franko için "baklayı ağzından çıkarmadı sözünü basın keyifle karşıladı ve Marsel Franko'nun bu beyanı "ağızda saklanan bakla bundan mı ibarettir?" şeklinde

Tan gazetesine gelen mektuplarda genellikle Yahudilerin yüksek sesle İspanyolca veya Fransızca konuşmalarından şikâyet edildi.[105] Ahmet Emin Yalman tartışmaya tekrar karıştı ve ikinci bir başyazıda, kuşaklar değiştikçe Türkçe konuşan, Türk dil ve kültürünü benimsemiş vatandaşların sayılarının artacağını ve bunların "tam Türk" muamelesi görmeye hak kazanacaklarını savundu. Yahudilere "hiç olmazsa umumî yerlerde Türkçe konuşmaya kendi kendilerini alıştırmaları ve millî duyguları incitmekten uzak" durmaları tavsiyesinde bulundu. Antisemitizmi ima ederek Türkiye'de aşırı akımların mevcut olmadığına şükretti. Böyle akımlar dünyada mevcut olduklarından bu tür aşırı akım yanlılarını körükleyecek, onları tahrik edecek hareketlerden kaçınılmasını tavsiye etti.[106] İsmail Hakkı Baltacıoğlu da "Türkçeyi Türkler gibi" konuşmanın şart olduğunu, milliyet her şeyden önce bir zihniyet olduğundan böyle davranmayanların bir "yurt adamı" olamayacaklarını savundu.[107]

Tüm bu tartışmalara rağmen, Yahudi halkının alışkanlıklarında bir değişiklik olmadı ve halk kendi arasında Fransızca ve İspanyolca konuşmaya devam etti. Ancak umumî yerlerde Fransızca veya İspanyolca konuştuklarını gören Türklerin memnuniyetsizlik ifade eden bakışlarını bir "ihtar" olarak kabul edip muhtemel sürtüşmeleri bertaraf etmek için böyle bir bakışı üstlerinde hissettiklerinde konuşmalarını Türkçeye çevirmeye itina gösterdiler.[108] Ancak böyle hallerde bile Türkçeyi kötü bir şive ile konuştuklarından kamuoyunu tatmin edemediler. *Akbaba* mizah dergisinde yayımlanan bir yazı bu durumu iyi bir şekilde resmediyor:

"Ada vapurunun baca önüne ve kaptan köprüsü altına düşen küçük kamarasındayım. Aramızda dört Yahudi vatandaş

---

sorgulandı. (Hasan Kumçayı, "Ağızdan saklanan bakla", *Kurun*, 11 Mart 1937).

105 "Dil ve Kültür Davası", *Tan*, 10 Mart 1937 / "Kabahat kimde?", *Tan*, 11 Mart 1937 / "Dil ve Kültür Davası", *Tan*, 11 Mart 1937.

106 Ahmet Emin Yalman, "Aradaki büyük fark", *Tan*, 17 Mart 1937.

107 Baltacıoğlu, "Vatandaş Türkçe konuş ne demek?", *Yeni Adam*, sayı 168, 18 Mart 1937, s. 3.

108 Peyami Safa, "Düetto", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1937.

var. Fakat ses ve çene bahsinde, dört Yahudinin dörtyüz insan demek olduğunu söylemeğe hacet yoktur.

Biraz sonra İspanyolca, bu küçük kamarayı bir arı kovanı içi gibi durulup oturulmaz bir hale getirmeğe başladı. Karşımda emekli bir büyük zabit olduğu anlaşılan ak bıyıklı, iri yarı bir zat vardı.

Biraz da asabi olduğu anlaşılan bu zatın gürültüden rahatsız olduğu ve ayni zamanda da İspanyolcaya içerlediği anlaşılıyordu. Bir aralık dışarı çıkmak için kapıyı açtı ve birden bire bu dört kişi yüzünden buradan kaçmağa mecbur kalışına kızar gibi bir tavır aldı.

Fırtına başlamak üzere idi. Beyaz bıyıklı zat nezaketle:

- Aziz hemşeriler, dedi. Türkiye'de yaşayan Türklerin İspanyolcaya bu kadar hevesli ve iştahlı görünmelerini ben pek doğru bulmuyorum.

Yahudiler birbirlerine baktılar. Onların bunu pek doğru gördükleri hallerinden belliydi.

Fakat aziz hemşeriler beyaz bıyıklı adamın sesindeki tehdidi hissettiler. Bir tanesi işi şakaya vurarak güldü:

- Darilmayin, kizmayin; biz turkçayi da ispanyolca, inyilizce yibi yuzel konuşariz. Ade çucuklar! Yuzel turkçayi kunuşalim da baya yosterelim.

İkinci bir Yahudi tasdik ett:

- Bravo... Her insanlar ona bilsinlar ki her Yavudilar turkçayi analarinin dili yibi soylarlar, siverler.

Vatandaşlar bu mukaddimeden sonra bu letafet ve fasahat ve ahenkle türkçe olarak konuşmalarına devam ettiler.

Maamafih beyaz bıyıklı zat gene yerinde kıvranıyordu. Nihayet dayanamadı, utanarak şunları söyledi:

- Aziz hemşeriler... İkinci bir ricam belki saygısız düşecek ama... Siz türkçeyi hakikaten seviyorsanız gene ispanyolca konuşun..."[109]

Belediyelerin cezaî uygulamalara 1938 yılında da devam ettikleri görüldü. Konya ve Niğde'nin bazı ilçelerinde Türkçe dışında

---

109 Karga, "Ada vapurunda İspanyolca", *Akbaba*, 6 Ağustos 1937.

bir dilde konuşanlardan her seferinde elli kuruş para cezası tahsil edilmeye başlandı. İzmir'in İnciraltı semtinde İspanyolca konuşup gürültü yapan yüz Yahudi birer lira para cezasına çarptırıldılar. Aynı ceza tramvaylarda, vapurlarda ve yollarda gürültü, bir şekilde konuşanlara da uygulandı.[110] Gazeteci Abidin Daver para cezasının İstanbul'da da uygulanmasını istedi. Yahudileri "Türküz" demelerine, İspanya'dan ve Almanya'dan kovulmuş olmalarına rağmen bir türlü İspanyolca ve Almanca konuşmaktan vazgeçmediklerinden dolayı eleştirdi.[111] Basın Elâzığ'daki Süryani Kadim Kilisesi'nde bütün duaların ve vaazların Türkçe icra edilmelerini de güzel ve uyulması gereken bir örnek, "Türkçe konuşmak istemeyenlere bir ders" olarak sundu.[112]

Türkleştirme akımının yeni bir tezahürü adların Türkleştirilmesi oldu. Atatürk'ün Adana meb'usu Zamir Bey'in adını "Damar" olarak değiştirmesi üzerine gazeteci Aka Gündüz bu kararı destekledi ve tüm anne ve babalardan çocuklarına Türk adları vermelerini istedi.[113] Bunun üzerine 45. İlkokul'da okuyan kırk dört Türk ve Yahudi öğrenci adlarını öz Türkçeye çevirmeye karar verdiler.[114] *Cumhuriyet*,Yahudiler arasında adları Türkleştirme gibi bir akımın ortaya çıktığını, bu akıma Hıristiyan vatandaşların da uymaları halinde Türk uyruklu tüm vatandaşlar arasında ahengin güçleneceğini savundu.[115] Adların Türkçeleştirilmesini hızlandıran bir olay da 21 Haziran 1934 tarihinde TBMM'de kabul edilen Soyadı Kanunu oldu. Bu kanunla, her Türk vatandaşı öz adından başka bir de soyadı taşımaya mecbur kılındı.[116] Soyadı Kanunu'nun

---

110 "Ecnebi dili ile gürültü edenler", *Son Telgraf*, 28 Temmuz 1938.

111 "Darısı İstanbulun başına!", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1938.

112 "Türkçe konuşmak istemiyenlere bir ders!", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1937.

113 Aka Gündüz, "Türk adı Türkçe olmalı", *Hakimiyeti Milliye*, 1 Şubat 1933.

114 "Musevîler ve dil davamız", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1933 / "İsimlerini Türkçeye çeviren küçük mektepliler", *Vakit*, 26 Mart 1933. Adlarını değiştiren Yahudi öğrencilerden Sultana'nın adı Ayten, Estrea'nın adı Yıldız, Donna'nın adı Gündüz, Türk öğrencilerden Mahmud'un adı da Atilla oldu.

115 "İyi bir cereyan Musevî ve Hıristiyanlar Türk ismi alacaklar", *Cumhuriyet*, 30 Mart 1933.

116 21 Haziran 1934 tarih ve 236 sayılı Soy adı kanunu, *Düstur* 3.Tertip, Cilt 15, s. 1282-1283.

Nüfus dairelerinde soyadı muamelesi

– Salomon, soyadı ne koydun?
– Şimdi belli değil, kaydını yaptırmak nasib olursa (Güzüm aydın) koyacağım!

Akbaba, 30 Mayıs 1936, sayı 125

3. maddesi "aşiret ve yabancı ırk ve millet" adlarının soyadı olarak kullanılmasını yasakladı. Buna neden olarak da bu tür soyadlarının "millet birliği mefkûresini rencide edeceği" gösterildi.[117] Rumlar soyadlarından *-dis* ve *-pulos* takılarını attılar.[118] Aynı soyadların alınmasını önlemek için gazeteler okurların seçtikleri soyadlarını yayımladılar. Musevî Lisesi kâtibi Baruh bu alanda Yahudiler arasında öncülük yapmak isteyip "kuvvetli" anlamına gelen Batu soyadını almak istediğini söyledi. Bu vesileyle azınlıkların öz Türkçe adlar almakta biraz gayret etmeleri gerektiği, Türk soyadı almakla Cumhuriyet yasalarınca kendilerine tanınmış olan eşitliğe karşı onların da sevindiklerini gösterebilecekleri hatırlatıldı.[119] Azınlıkların toplum içinde yadırganmalarının yabancı ad ve soyadla-

---

117 "Soyadı kanunu mecliste" *Milliyet* 13 Aralık 1933.

118 Alexis Alexandridis, 1983, s. 183.

119 "Yurttaşlar sıra sizin!", *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1934.

rı yüzünden olduğu ileri sürülerek azınlıkların öz Türkçe adlar almaları halinde ruhen ve şeklen Türkleşecekleri ve böylece hiçbir kapının artık yüzlerine kapanmayacağı savunuldu.[120] Yahudiler arasında ad ve soyadlarını Türkleştirme akımı 1930'lu yıllarda devam etti.[121]

c) İzmir Basınında Yahudilerin Türkçe Konuşmaları Hakkında Tartışmalar

İstanbul basınında yer alan bu uzun tartışmalar İzmir basınına da sirayet etti. *Anadolu,* bu konuda bir yazı dizisine başladı. Yazı dizisi münhasıran Yahudi vatandaşların Türkçe konuşmamaları konusunda yoğunlaştı ve diğer azınlıklardan söz etmedi. *Anadolu,* İzmir gençliğinin yirmi-yirmi beş yıldan beri Yahudileri Türkçe konuşturmak için faaliyetlerde bulunduğunu, basının bu konuda sürekli yazı yazdığını, "Vatandaş Türkçe konuş!" levhalarının sokaklara asıldığını, Yahudi vatandaşların da bu konuda bir birlik kurduklarını hatırlattı. *Anadolu* tüm bu girişimlere rağmen herhangi bir ilerleme sağlanmadığına dikkati çekti. CHP'nin altı okunda yer alan ideolojinin artık Anaya-

---

120 V.N. Tanur, "Hıristiyan, Yahudi Türklerin kazancı", *Haber Akşam Postası,* 26 Kasım 1934.

121 Örneğin Hayim Halil, Salamon Salim, Yako Yakup adlarını aldılar. ("Türkçe isim alan museviler" *Tan* 9 Nisan 1937) Adlarını Türkleştiren Yahudiler için şu örnekler de verildi:

Yahudi ad ve soyadı	*Türkleşmiş ad ve soyadı*
Israel Kohen	Ismail Kan
Dr. Behar	Dr. Bayar
Galimidi	Galin
Abraham Naon	Ibrahim Nom
Moiz Kohen	Tekin Alp
Nesim Guerera	Orhan Girner
Kemal Levi	Kemal Leventer
Izak Ballı	Izak Barışsever
Albert Karaso	Alber Karasu
Kauzler	İzzet Kaya
Albert Benaroya	Al Kaya
Robert Sevilya	Raşid Sevil
Kamhi	Kabul

(Barzilai Guiladi, "Le Judaisme muet", *Israel,* 29 Ocak 1937).

sa'nın da ideolojisi olduğunu belirterek, her Türkün Türkçe konuşmasının şart olduğunu, gerçekleşmemesi halinde bunun için cezalandırıcı yaptırım konulmasını istedi. *Anadolu*, aralarında İzmir Maarif müdürü ve öğretmenleri de bulunan İzmir'in ileri gelen kişilerinin bu konuda ne düşündüklerini sordu. Bu kişiler, Yahudilerin Türkçe konuşmaları için zorlayıcı ve cezalandırıcı önlemlerin alınmasına taraftar oldular.[122]

Anadolu'nun fikirlerine başvurduğu İzmir Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinin tümü, kendilerine yöneltilen eleştirilere ve hakaretlere cevap vermediler; Türkçe konuşulmasının şart olup konuşmamanın ayıp olduğu konusunda hemfikir oldular, ancak Yahudi halkının tamamının Türkçeye vakıf olması için on-on beş yıl gibi bir zamana ihtiyaç olduğunu belirttiler.[123] İzmir Yahudi cemaati yönetimi sinagoglara yolladığı talimatta *Pesah* bayramı münasebetiyle dinî törenlere katılacak olan Yahudi halkına Türkçe konuşulmasını telkin eden vaazlar verilmesini istedi. İzmir Türk Kültür Birliği üyeleri sinagoglarda konuşmalar yapıp Yahudi halkından umumi yerlerde Türkçe konuşmalarını istedi. Cemaat yöneticilerinden Buhur Bey, cemaat merkezine herhangi bir iş için gelen Yahudilerin kendisiyle İspanyolca konuşmaları halinde onlara cevap vermeyip Türkçe bilen birini bulup onunla birlikte tekrar gelmelerini istedi. Buhur Bey, bu sert tavrın faydasını gördüğünü ileri sürdü. Türkiye'de Türkçeden başka bir dilin konuşulmasının "bu memleketi sevmemek, bu vatanı kurtaranlara hürmetsizlik göstermek" oldu-

---

122 "Yahudi vatandaşlarımız Türkçe konuşmalıdırlar!", *Anadolu*, 5 Mart 1937 / "Biz asla hissiz ve şuursuz değiliz!", *Anadolu*, 6 Mart 1937 / "Yahudi ve Türkçe, Bu ideal bir dava haline sokulmalıdır!", *Anadolu*, 9 Mart 1937 / "Yahudi'nin muhafazakârlığı ve alınacak tedbirler", *Anadolu*, 12 Mart 1937.

123 "Musevi münevverleri neler söylüyorlar?", *Anadolu*, 14 Mart 1937 / "Avukat Bay Alber Feridun ne diyor?", *Anadolu*, 17 Mart 1937 / "Türkiye'de ancak Türk dili hâkimdir", *Anadolu*, 18 Mart 1937 / "Musevi vatandaşlar", *Anadolu*, 19 Mart 1937 / "İsmini vermeyen bir Musevi ne diyor?", *Anadolu*, 19 Mart 1937 / "Yahudilerin her halde Türkçe konuşmaları şarttır", *Anadolu*, 20 Mart 1937 / "Bir Musevi; Türküz, Türkiye'de yaşıyoruz, diyor", *Anadolu*, 23 Mart 1937 / "Bay Yakub, âşıka Bağdad yakındır, diyor", *Anadolu*, 24 Mart 1937 / "Bir Musevi münevveri fikirlerini açıkça söylüyor", *Anadolu*, 26 Mart 1937 / "Türkiye'de İspanyolca konuşmak ayıbdır", *Anadolu*, 27 Mart 1937.

ğunu belirterek *Anadolu*'nun sürdürmüş olduğu yayını çok yerinde bulduğunu belirtti ve bunun devam etmesini rica etti.[124]

Bu tartışma sırasında Saime Sâdi adında bir kadın gazeteci *Anadolu* gazetesinde Yahudilere hitaben bir açık mektup yayımladı. Gazeteci, İzmir Yahudilerine seslenerek ya sinagoglarda ya da Halkevi'nde basın mensupları ile Türk ve milliyetçi aydınların davet edilecekleri bir toplantı düzenlenip bu toplantıda Türkçeden başka dil kullanılmaması konusunda and içilmesini, bunu takiben de cemaat merkez teşkilâtı ile cemaat okullarının tasfiye edilmesini, duaların da Türkçe söylenmesini talep etti.[125] Saime Sâdi, Türkiye Yahudilerinin Filistin'de yerleşmiş olan Yahudilerle Araplar arasında meydana gelen çatışmalarla ilgilenmemeleri ve Türkiye'den ve Türklükten başka bir şey düşünmemeleri konusunda da ikazda bulundu. Gazetecinin bu talebine bir cevabın gelmesi gecikmedi. İzmir Türk Kültür Birliği reisi avukat Alber Feridun, gazeteciyi *Pesah* bayramı vesilesiyle sinagogda yapılacak bir törene davet etti.[126] *Pesah* bayramına isabet eden 28 ve 29 Mart 1937 tarihlerinde İzmir sinagoglarında düzenlenen dinî törenlerde Türk Kültür Birliği üyeleri söz alıp Yahudi halkına Türkçe konuşmayı telkin ettiler. Sinagogda hazır bulunan Yahudiler de evlerinde Türkçe konuşacaklarına dair and içtiler.[127] İstanbul'daki Türk Kültür Birliği, "Gazi'nin güzel dili olan Türkçeyi kullanmak üzere kırık dökük dilimizi terk ediyoruz" şeklinde özetlenebilecek bir beyanname yayımladı. Arkadaşlık Yurdu (Amicale) ve *Béné Bérith* cemiyetlerinin girişlerine mermer plakalar üzerine altın renginde harflerle işlenmiş "Kardeşler siz Türksünüz ve Türkçe diliniz olmalıdır" sözlerini taşıyan panolar asıldı.[128]

---

124 "Neşriyatımız alâka ile takib ediliyor", *Anadolu*, 25 Mart 1937.

125 Saime Sâdi, "Musevi vatandaşlara açık mektub", *Anadolu*, 26 Mart 1937.

126 Saime Sâdi, "Yarın ibadethanede bir toplantı yapılacak!", *Anadolu*, 27 Mart 1937. Avukat Alber Feridun 28 Mayıs 1942 tarihinde vefat etti. Biyografisi için bkz. "Defuncion Me. Albert Feridun", *La Boz de Türkiye*, 15 Haziran 1942, s. 382.

127 "İzmir havralarında Türkçe için tezahürat yapıldı", *Anadolu*, 30 Mart 1937.

128 Gentille Farhi, "La situation linguistique du séphardite à İstanbul", *Hispanic Review*, Cilt V, 1937, s. 151-158.

Anadolu gazetesinde, kırk beş gün süren bir diğer yazı dizisinde İzmir Yahudi cemaatinin seçkinleriyle yapılmış söyleşiler yer aldı ve Yahudilerin, Türkçe konuşması meselesi ile ilgili görüşlerine yer verildi.[129] Fikirlerine başvurulan bu Yahudi seçkinlerin neredeyse tamamı, Türkçe konuşmama konusunda tüm kabahati Yahudi halkında buldular. Bu kişiler Yahudi halkını Yahudi aydınlarının gösterdiği yolda yürümemekle suçladılar. Sadece birkaçı yaşlıların Türkçe konuşamayacaklarını gözlemleyip daha ziyade genç kuşaklar üzerinde telkinlerde bulunulması gerektiğini belirttiler. Diğerleri ise genç yaşlı ayırımı yapmadan İspanyolcayı ve bu dili konuşan Yahudi halkını kötülediler ve eleştirdiler.[130]

d) CHP'nin Tavrı

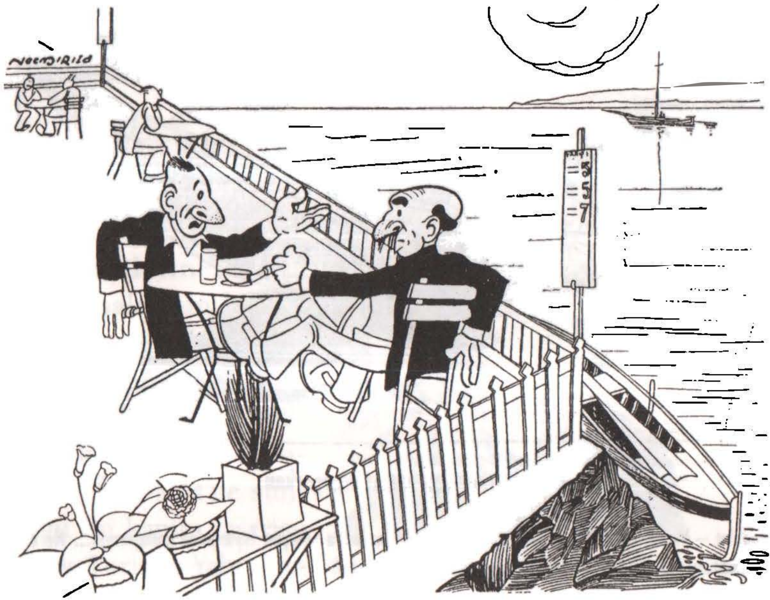
Basının bu kadar hassasiyetle üstünde durduğu Türkçe konuşma konusuna CHP de müdahale etme lüzumunu hissetti. Dahiliye Vekili ve CHP umumi kâtibi Şükrü Kaya, CHP'nin ve Halkevleri'nin bu konuda sürekli çalışmalarda bulunacağı ko-

---

129 "Samimiyet böyle olur, dava böyle yürür", *Anadolu*, 31 Mart 1937 / Saime Sâdi, "Museviler ve Türkçe", *Anadolu*, 31 Mart 1937 / "Lisan birliği bir memleket borcudur", *Anadolu*, 1 Nisan 1937 / "Mazeret yok, herhalde Türkçe konuşmalıyız!..", *Anadolu*, 2 Nisan 1937 / "İspanyolca, Museviler için dil değil, bir lekedir", *Anadolu*, 3 Nisan 1937 / "Türkiye'de yaşamak isteyen, Türkçe konuşmalıdır", *Anadolu*, 7 Nisan 1937 / "İspanyolca engizisyon mezalimini hatırlatan bir yaradır", *Anadolu*, 8 Nisan 1937 / "Hamursuz paketlerine Türkçe konuşulması için yaftalar kondu", *Anadolu*, 9 Nisan 1937 / "Türk dilini aileler arasına sokmalıdır", *Anadolu*, 10 Nisan 1937 / "Museviler hiçbir yerde bu refahı göremezler!", *Anadolu*, 13 Nisan 1937 / "Bütün Museviler Türk adı almalıdır!", *Anadolu*, 16 Nisan 1937 / "Türk kardeşlerle kaynaşmak zaruretindeyiz!", *Anadolu*, 17 Nisan 1937 / "Bir vatandaş, kanun kuvveti lâzımdır, diyor", Nisan 1937.

130 *Anadolu* gazetesinin bu yazı dizisinde çoğu İzmir Türk Kültür Birliği üyesi olup fikirlerini beyan eden Yahudiler, İzmir Yahudi cemaatinin seçkin üyeleriydiler. Yazı dizisinde adları geçen bu kişiler şunlardı: Esnaf ve Ahali Bankası eski müdürü Naum, tüccar Gomel, avukat Alber Feridun, öğretmen Rober Katan, Osmanlı Bankası İzmir şubesi memuru Katalan, Yakup Uysal, Banka Komerçiyale İtalyana İzmir şubesi ikinci müdürü Bengiyat, Fransızca öğretmeni Bencuya, diş hekimi Mizrahi, avukat Salamon Adato, tüccarlar Bensiyon, Danyel ve Rafael, doktor Zebil, doktor (Behor) İsrail, Meşrutiyet matbaası sahibi Yakup Bensinyor, hukukçu İlyas Hakarar (İlyas Arditi), tüccar Jozef Çikurel.

Büyükada'da, Yahudi vatandaşlarımız, türkçe konuşmamakta ısrar ediyorlar...

– Bizim mahdum türkçeyi âdeta unutmuş...
– Avrupada mı oturuyor?
– Hayır, Büyükada'da!..

Akbaba, 8 Ağustos 1936, sayı 135

nusunda söz verdi.[131] Türkçe konuşmayan vatandaşların Türklerle aynı kültürel ve toplumsal düzeye gelebilmeleri için CHP bünyesinde bir komisyon kuruldu. İllerde ve ilçelerde de aynı komisyonların kurulması tasarlandı.[132] Şükrü Kaya'nın bu sözlerine destek veren Falih Rıfkı Atay, Türkçe konuşmayan vatandaşların kusurları olmadığını, kusurun vatandaşlara Türkçe konuşturmak ve öğretmek için teşkilâtlanmamış olan hükümet yetkililerinde olduğunu söyledi.[133] Edirne mebusu Şeref Aykut, Şükrü Kaya'nın bir parti üyesine "onyedimilyon Türk, yüzellibin Türkçe söylemiyen yurddaşa kendi kültürü-

131 "Şükrü Kaya'nın Adana Halkevi'ndeki mühim nutku", *Ulus*, 10 Mart 1937.

132 "Türkçeden başka dil konuşanlar", *Anadolu*, 11 Mart 1937 / "Türkçe konuşturmak mecburiyeti", *Haber Akşam Postası*, 11 Mart 1937.

133 Falih Rıfkı Atay, "Türkçe konuşma", *Ulus*, 14 Mart 1937.

Hasköy'den Balat'a geçerken

Sandalcı – Yasef, Salomon, Rebeka, Şalom, Davit gözünüzü seveyim İspanyolca konuşmayın... Ne olur ne olmaz meçhul tahtelbahirden işitirler del..

Karikatür, 11 Eylül 1937, no. 89

nü aşılamayacak kadar zayıf ise mesele yoktur. Halbuki ben buna inanmıyorum" sözünü hatırlatarak Türk'ün bu konuda ihmalkâr olduğunu belirtti. Şeref Aykut yurttaşlık anlayışını ve azınlıklardan beklentilerini şöyle ifade etti: "Türkiye'de biz Türkler ve bir de Türkiyeli olan yurddaşlar vardır. Türkiyelilerin Türk olması, ancak birliği yapan dilde birleşmeleri ile olur. Bunun içindir ki Türkiyeli yurddaşlarımızı bu tertemiz varlık içine almak gayesiyle onları Türk diline saygıya davet ediyoruz. İstanbul sokaklarını kirleten bin bir karışık dilleri başka yerlerde istedikleri kadar söyliyebilirler. Lâkin Türkiye'de hayatın bütün zevkini tatarak altına sığındıkları bayrağın şerefine riayet etmekte bir misafir için bile borç iken, o sancağın tâbi, o milletin ferdi olduğunu sırası gelince haykıranlardan hiç olmazsa bu dile hürmet istemek de Türklerin hakkı değil midir?"[134] Afyon bağımsız milletvekili Ermeni asıllı Berç Türker

134 "Gene o mesele", *Cumhuriyet,* 7 Mayıs 1937.

de Türkçenin ana dil olarak konuşulması için önlemler alınmasını istedi.[135]

e) Sabri Toprak'ın Kanun Tasarıları

Yahudilerin Türkçe konuşmalarının kamuoyunun neredeyse tek saplantısı haline geldiği bir ortamda Manisa milletvekili Sabri Toprak'ın[136] TBMM'ne sunduğu iki kanun tasarısı, gerek Türkiye Yahudileri arasında ve gerekse kamuoyunda oldukça heyecan yarattı. Romanya başbakanı Goga'nın Romen Yahudilerini ülkesinden kovma kararı alması üzerine kamuoyu, yüz elli ilâ beş yüz bin Romen Yahudisinin Türkiye'ye göç edebileceğini düşünerek heyecanlandı. Türkiye ile Romanya arasında 1925 yılında karşılıklı imzalanan bir antlaşmaya göre, 1925 yılından sonra herhangi bir Romen vatandaşı Türkiye'de iki aydan fazla bir süre ikamet etme hakkına sahip değildi ve Türk polisi bu süreyi aşan Romen vatandaşlarını sınır dışı etme yetkisine haizdi.[137]

Salomon — (Pencereden seslenir) Mişon... Venezisi be.. Köpoğlusul..
Yolcular — Maşallah, Yahudi vatandaşlarımız türkçe konuşmağa başlamışlar!..

Akbaba, 15 Ekim 1937, sayı 197

---

135 "Kamutayda bütçe görüşmeleri devam ediyor", *Ulus*, 27 Mayıs 1937.

136 Sabri Toprak bir dönem Ziraat Vekili ve ayrıca Posta Telefon ve Telgraf Umum Müdürlüğü yaptı ve 19 Şubat 1938 tarihinde vefat etti. Biyografisi için bkz. "Manisa mebusu B. Sabri Toprak vefat etti", *Ulus*, 20 Şubat 1938 / "Sabri Toprağın cenazesi bugün törenle kaldırılıyor", *Ulus*, 21 Şubat 1938 / S. Özek, "Merhum Sabri Toprak tam bir organizatördü", *Ulus*, 24 Şubat 1938.

137 M. Bauer, "La Turquie et l'immigration des Juifs Romains", *Israel*, 20 Ocak 1938, s. 3. Yazar her ne kadar Türkiye ile Romanya arasında imzalanan ant-

Romanya Yahudileri kovuyor

Salomon — Bir kere paralandık, artık tekme, tokat vız gelir!..

Akbaba, 6 II. Kanun 1938, sayı 106

1937 yılının Kasım ayında Sabri Toprak, TBMM Hariciye Encümeni'ne iki kanun tasarısı sundu. İlk tasarıda Avrupa'dan Türkiye'ye gelmeleri muhtemel Yahudi göçmenlerin Türkiye'ye kabul edilmemeleri için önlemler alınması istendi. Sadece ilimde, fende ve güzel sanatlarda ünlü olmuş Yahudilerin Türkiye'nin vereceği özel izinle Türkiye'ye gelmeleri öngörüldü. Bunun gerekçesi de Türkiye Yahudilerinin Türkleşmemeleri, Türkçe konuşmamaları idi. Sabri Toprak'a göre Yahudilerin kendi aralarında Türkçe konuşmamaları Türkiye'de yerleşik diğer yabancı uyruklu kişilere olumsuz örnek oluşturmaktaydı. Bunun en bariz örneği olarak on altı yıldan beri Türkiye'de yaşayan ve halen bir cemaat hayatı sürdürüp Rusça konuşan Beyaz Rusları göstererek Türkiye'ye gelen yabancıların Türkleşmediklerini, aksine Yahudileştiklerini ileri sürdü.[138] Sabri Toprak ikinci kanun tasarısında ise, Türk vatandaşı olup Türkçe konuşmayan kişilerin bir günden yedi güne kadar hapis ve on liradan yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılmalarını, mesleklerini icra etmelerinin yasaklanmasını ve meslek diplo-

---

laşmanın 1925 yılında yapıldığını belirtmişse de bu konudaki tek antlaşma 11 Haziran 1929 tarihinde imzalanmış olan "Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Hükûmeti arasında münakit ikamet, ticaret ve seyrüsefain mukavelenamesinin tasdikine muktedir kanun"dur. (*Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 11, s. 1396-1436).

138 "Bir kanun teklifi yapıldı. Türkiye'ye yeniden Yahudi gelmemesi isteniyor", *Haber Akşam Postası*, 4 Kasım 1937 / "Museviler için bir teklif", *Tan*, 5 Kasım 1937 / "Yahudi akımının önüne nasıl geçebiliriz?", *Kurun*, 2 Ocak 1938.

Manisa Mebusu Sabri Toprak, türkçe konuşmıyanlardan para cezası alınması için Meclise bir kanun projesi verdi...

Kanun kabul edilirse: Yahudi vatandaşlarımız!..

Akbaba, 13 K.Sani 1938, sayı 210

maları, mezuniyet belgeleri ve imtiyaznamelerinin iptal edilmelerini öngördü.[139]

Bu kanun tasarıları üzerine adının saklı tutulması kaydı ile *Haber Akşam Postası* gazetesi muhabiri ile görüşen cemaat başkanı Marsel Franko, kanun tasarısının günün rejimine uygun olmadığını söyledi. Daha sonra gazetecinin Yahudilerin neden ayrı bir cemaat olarak yaşadıkları ve Türklerle bütünleşmedikleri sorusuna da bunun nedenlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet düzeninde aramak gerektiği ve yüzyıllardan beri süregelen ananelerin bir kerede söküp atılamayacakları cevabını verdi. Türkiye'deki seksen bin Yahudiden elli bininin İstanbul'da, İstanbul'da yaşayanların çoğunun da kentin en kozmopolit semti olan Beyoğlu civarında yaşadıklarını, bu semtte muhatabına Türkçe hitap edildiği zaman bile Fransızca cevap verildiğini hatırlatan Franko, Yahudilerin ayrı bir cemaat olarak yaşamalarının doğal bir şey olduğunu söyledi. Türkiye Yahudilerinin Türklüğü benimsemeleri konusundaki düşünceleri sorulduğunda da yeterli sayıda Maarif okulunun olmamasından şikâyet etti. Çözümü devletin maarif okullarının sayısını arttırmasında görüyordu.[140] Bu görüşmenin gazetede yayım-

139 "Manisa saylavı Sabri Toprak'ın yeni bir teklifi", *Kurun*, 7 Ocak 1938.

140 Ahmet Necdet "Türkiye Yahudileri zor görmeyince Türkçe konuşmazlar mı?", *Haber Akşam Postası*, 5 Kasım 1937. Bu söyleşide adını saklı tutan kişi cemaat başkanı Marsel Franko idi. (AIU arşivi Turquie II, Cilt 8, Marsel

lanmasından sonra Sabri Toprak, Marsel Franko'nun beyanlarını ağır bir şekilde eleştirdi.[141]

Bu kanun tasarıları üzerine basında tekrar, Yahudilerin Türkçe konuşmamaları tartışmaları başladı. Aka Gündüz, beş gün süren yazı dizisinde Türkçe konuşmayan tüm etnik grupların ve azınlıkların durumunu inceledi. Yahudiler dışında kalan her bir grubun Türkçe konuşmamasını çeşitli nedenler ileri sürerek mazur gördü. Buna karşılık Yahudileri kendi millî dilleri olan İbraniceyi konuşmamalarından dolayı eleştirdi ve kanun tasarısını haklı gördüğünü belirtti.[142] Kanun tasarısı hakkında fikirlerine başvurulan aydınların çoğu da tasarıya olumlu baktılar.[143] Burhan Felek ise Türkçe konuşmanın, azınlık okulları düzeyinde halledilmesi gerektiğini ve bu işin zorlayıcı ve cezaî önlemlerle gerçekleşemeyeceğini savundu.[144]

Franko'nun 8 Aralık 1937 tarihli mektubu).

141 "Sabri Toprağın Hahamhaneye cevabı", *Haber Akşam Postası*, 8 Ocak 1938 / "Hahamhaneye cevap", *Kurun*, 8 Ocak 1938.

142 Aka Gündüz, "Vatandaş Türkçe .... konuş demeden önce azıcık realist olamaz mıyız?", *Tan*, 7-11 Ocak 1938.

143 Nurullah Ataç bu kanun tasarısına sevinmemenin mümkün olmadığını kanunun azınlıklara rastladıklarında Fransızca konuşan Türkleri de kapsaması gerektiğini ifade etti. İspanyolcayı bir lisan olarak değil "Beyoğlu"ca denilebilecek kırma bir dil olarak tarif etti. (Nurullah Ataç, "Türkiye'de Türkçe konuşulur", *Haber Akşam Postası*, 8 Ocak 1938). *Anadolu*'da yazan Saime Sâdi de yasa tasarısını destekledi ve evlerde de Türkçe konuşmanın mecburi kılınmasını istedi. (Saime Sâdi, "Türkçe konuşturma davası, devletçe başarılmalıdır!", *Anadolu*, 1 Kanunisani 1938). Hüseyin Cahid Yalçın yasa hakkındaki düşüncesini iki kelimeyle "çok muvaffık" diyerek özetledi. Tiyatro sanatçısı Bedia Muvahhid ise "Türkiye'de yaşayan her vatandaş Türkçe konuşmalıdır. Çünkü burası Babil kulesi değildir" dedi. Franko adında bir Yahudi tüccar ise "insan sevdiği yerde yaşar ve yaşadığı yerin de sade havasını, suyunu, ekmeğini değil, âdetlerini, hususiyetlerini, lisanını, kanunlarını hatta cezalarını bile sever. Binaenaleyh burada yaşayanlar buranın lisanını da sevmelidirler" dedikten sonra Türkçeyi sevmeyenlerin yürekleri eşelenirse orada başka düşmanlık tohumlarının beslendiğinin görüleceğini ve bu nedenle bu tür kimselerin her türlü cezaya müstahak olduklarını belirtti. ("Münevverler ne düşünüyorlar?", *Son Posta*, 9 Ocak 1938). Ercüment Ekrem Talu, Yahudilerin İspanyolca konuşmalarına atıfta bulundu ve şöyle yazdı: "Oh hele şükür! Artık bundan böyle yazın Ada vapuru ile yolculuk ederken Marmara'ya nazır güvertede kendimizi Franko'nun karargâhına düşmüş zannetmeyeceğiz". (E.Talu, "Vatandaş Türkçe konuş!", *Son Posta*, 10 Ocak 1938).

144 Burhan Felek, "Yahudiler hakkında Kanun Layihası", *Tan*, 8 Kasım 1937 / Burhan Felek, "Türkçe konuşmak, Türkçe işitmek", *Tan*, 10 Ocak 1938.

Bu kanun tasarısının Meclis'e verilmesi İstanbul Belediyesi'ni de harekete geçirdi. Belediye Zabıta Talimatnamesi'nde mevcut olmasına rağmen o zamana kadar lâyıkıyla uygulanmayan bir maddenin hemen ve önemle uygulanması için şubelere emir gönderildi. Bu emre göre İstanbul'da satıcıların genel yerlerde, mağaza ve dükkânların içinde Türkçeden başka bir dille konuşarak alışverişte bulunmaları yasaklandı, emrin aksine hareket edenlerin şiddetle cezalandırılacakları belirtildi. Bu cezanın gezici, sabit, esnaf, dükkâncı ve toptancıdan başka bu gibi kimseleri yabancı dille konuşturmaya zorlayan alıcılara da uygulanması kararlaştırıldı. Bu uygulamayla ilgili olarak özellikle Beyoğlu'nda satış yapan satıcıların takip edilecekleri bildirildi.[145]

Sabri Toprak'ın kanun teklifleri TBMM'nin her iki encümeninde tartışıldıktan sonra red edildiler.[146] *Ulus*, kararın red edilmesinin gerekçesini şöyle açıkladı:

"Encümenlerimizi bu red kararına sevkeden mucib sebebler malûmdur: Millî emniyet dayanışma ve kültür birliği davalarını temin eden bütün inancalar, anayasada ve diğer Türk kanunlarında vardır. Ancak ve yalnız millî şart ve menfaatlere göre hüküm koymak ve bu istiklâl esasını bütün müesseselerde her türlü ecnebi tesirlere karşı müdafaa etmek Kemalist rejimin dayançlarındandır. Memleket içinde yaşayan Türk vatandaşlarının hak, haysiyet, şeref ve menfaatlerini hedef tutan tedbirlerimiz, reddedildiğini söylediğimiz teklifler nevinden ifratları tamamen lüzumsuz kılacak kadar yerinde ve kâfidirler.

Red ile karşılanacaklarına şübhe dahi olmasa bu tekliflerin yanlış akisler bırakmak bakımından ayrı bir mahzurları olduğunu da söylemek doğru olur. Hemen herkes tarafından bilinmek lâzımdır ki Türkiye'de anayasanın ve Türk kanunlarının temin ettiği hak ve menfaatlerden istifade etmekle olanlar, onların temin ettiği emniyete tam bir itimad beslemekte aslâ yanılmazlar.

---

145 "Türkçe konuşmıyan satıcılar", *Tan*, 9 Ocak 1938 / "Türkçe konuşmak", *Akşam*, 9 Ocak 1938.

146 "Türkçe konuşma teklifi encümenlerde reddedildi", *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1938.

Kamutay encümenlerinin vermiş oldukları red kararlarının hususî bir manâsı ve ehemmiyeti vardır."[147]

Kanun tekliflerinin reddedilmesini Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği doğal karşıladı ve kanun tasarılarının TBMM'ne pek ustalıkla sunulmadıkları gözleminde bulundu. Büyükelçiliğe göre bu kanun tasarıları, Türkiye'de gerek halkın ve gerekse seçkinlerin arasında mevcut olan antisemitizmin kısa bir süre için de olsa yüzünü göstermiş olmasına yaramıştı. Alman Büyükelçiliği'ne göre gözle görünmeyen bu gizli antisemitizm devlet memurları arasında çok güçlü idi.[148]

Kanun tekliflerinin reddedilmesini basının bir bölümü onayladı.[149] Vâ-Nû önce Yahudilerin "Fransızcayı aile dili diye benimsemeleri"nin aleyhinde olduğunu, ancak göçmen Yahudilere kapıları kapatmanın ve azınlıkların Türklüğü benimsemeyeceklerini varsaymanın yanlış olduğuna dikkati çekti.[150] Basın, azınlıkların umumî yerlerde Türkçe konuşmalarını sağlamak görevinin Halkevleri'ne bırakılmasını teklif etti. Zorlayıcı önlemlerle umumî yerlerde Türkçe konuşturmanın sorun olacağı İstanbul, İzmir ve Mersin gibi kozmopolit yapılı kentlerde zorlayıcı önlemler alma yerine Halkevleri'nin Türk olmayan vatandaşlara Türkçenin öğretilmesi için kurslar açmaları ve konferanslar vermeleri tasarlandı.[151] *Ulus*, Türkçe konuşma konusunda zorlayıcı önlemlere başvurulmaması ve ana dil özgürlüğü ve onurunun bir ilke olarak kabul edilmesinin gerektiğini savundu. Türkiye dışında yaşayan Türklerin sayısının Türkiye'de yaşayanlardan çok olduğunu ve Türkiye dışın-

---

147 "Reddolunan iki teklif", *Ulus*, 11 Ocak 1938.

148 Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Politische Abteilung Pol. VII, Türkei 36, Kroll imzalı 1 Şubat 1938 tarihli yazı. Federal Almanya arşivlerindeki Türkiye Yahudileri ile ilgili belgelere dayanarak hazırlanan bir inceleme için bkz. Ahmad Mahrad (Der. Cemil Koçak), "İkinci Dünya Savaşı'nda işgal bölgelerinde yaşayan Türk Yahudilerinin akibetleri", *Tarih ve Toplum*, Cilt 18, sayı 108, Aralık 1992, s. 16-27.

149 Muhittin Birgen, "Mecburi olarak Türkçe konuşmak meselesi", *Son Posta*, 11 Ocak 1938.

150 Vâ-Nû, "Bay Sabri Toprağ'ın reddedilen teklifleri", *Akşam*, 12 Ocak 1938.

151 "Türkçe konuşmayı temin faaliyeti", *Haber Akşam Postası*, 20 Ocak 1938.

da yaşayan Türk azınlıklara karşı da benzeri önlemlerin uygulanması halinde bu yasa yüzünden söz söyleme hakkımızı kaybedeceğimizi hatırlattı.[152]

Hakkı Süha Gezgin ise Yahudilere son derece sert bir dille çattı. Sabri Toprak'ın kanun tasarılarına değinen Gezgin, Yahudilerin asimile olmaları gerektiğini çok kesin ve berrak bir dille ifade etti: "Burada yaşayan Yahudinin dili, millî inanışı, mefkûresi buradaki büyük çoğunluğun içinde eriyecek. Buna ket vurmak isteyen sinsi kalkınışlara artık yer ve imkân yoktur. Bunun şaşmaz, devrilmez, çürümez bir gerçek olduğunu onların anlamasını istiyoruz. Yüzlerce yıllık birikmiş borçlarını bize ancak bu suretle ödeyebilirler."[153] Bu fırtınada itidal telkin eden ses Falih Rıfkı Atay'ınkiydi. Atay yabancıları ve azınlık vatandaşları Türkçe konuşturma gayretkeşliğini eleştirdi ve bu tür zorlamaların zararlı olacağına dikkati çekti.[154]

1938 yılının Eylül ayında *Roşaşana* bayramı sırasında âdet haline gelmiş olan bir tören tekrarlandı. Balat Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti Yahudilere Türkçe konuşmayı tavsiye eden bir beyanname hazırladı ve bu bütün sinagoglarda okundu.[155]

f) Cemiyetler Kanunu'nun Yürürlüğe Girmesi

Türkleştirme faaliyetleri dernekleri de kapsamına aldı. 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, 28 Haziran 1938 tarihinde kabul edildi.[156] Kanunun 15. maddesinde yer alan "merkezi yurt dışında olan bir cemiyetin Türkiye'de şubesi açılamaz. Arsı ulusal maksatlarla cemiyet kurulamaz" hükmü *Béné Bérith* cemiyetinin sonu oldu. Söz konusu kanun *Béné Bérith* cemiyetinin Türkiye'deki locaları arasında büyük bir panik yarattı. Kanu-

---

152 "Türkçe konuşmak meselesi", *Ulus*, 13 Ocak 1938.

153 Hakkı Süha Gezgin, "Yahudi düşmanlığı", *Kurun*, 11 Ocak 1938.

154 Falih Rıfkı Atay, "Hak ve nezaket", *Ulus*, 7 Mayıs 1938.

155 "Türkiyeli Yahudileri Türkçe konuşmaları için vazifeye davet", *Haber Akşam Postası*, 22 Eylül 1938.

156 *Düstur*, 3üncü Tertib, Cilt 19, s. 1575-1582.

nun çıkmasından sonra dernek mensupları bir gecede *Béné Bérith* cemiyetinin tüm arşivlerini yakıp imha ettiler.[157] Kanunun kabulünden sonra *Béné Bérith* cemiyeti kendi kendini feshetti.[158] Sadece yardım konusunda faaliyet göstermek üzere Fakirleri Koruma Cemiyeti Hayriyyesi adı altında yeniden düzenlendi.[159]

Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Yahudi cemaatinin tüm yardım cemiyetleri de zaman içinde adlarını Türkleştirdiler. Kültür alanında faaliyet gösteren, Kasımpaşa'da bir okul işleten ve fakirlere de yardımda bulunan *Sedaka Umarpe,* sadece fakirlere yardım konusunda Yardım ve Bakım Cemiyeti adı altında faaliyet göstermeye başladı. Fakir öğrencilere yardımda bulunan *Mişne Tora*, adını Fakir Mektep Çocuklarına Yardım Cemiyeti olarak değiştirdi. *Or Ahayim* Hastahanesi, adını Laura Kedourie Şifa Hastahanesi olarak değiştirdi. Ortaköy Yetimhanesi, Öksüzleri Koruma Cemiyeti adı altında yeniden düzenlendi.[160]

Azınlıklara ait spor kulüplerinin adları da Türkleştirildi. Rumlara ait Pera Beyoğluspor, Tatavla ise Kurtuluş adlarını, Ermenilere ait Eseyan kulübü de Şişli adını aldı. Yahudi gençliğinin kurduğu Bar Kohba kulübü adını değiştirmediği için basın tarafından sert bir dille eleştirildi.[161] Bu ikaz gerekli etki-

157 1995 yılında Nedim Yahya ile yapılan görüşme. Nedim Yahya avukat Yako Veissid'le bizzat kendisinin imha işlemine katıldıklarını bildirdi.

158 A. Galanti, 1941, s. 227.

159 "Las ovras culturales y filantropicas se adaptan a la nueva ley sovre las asociacionos", *La Boz de Türkiye*, 1 Ağustos, 1939, s. 14. Kanunun Meclis'ten geçmesinden kısa bir süre sonra ABD'deki *B'nai B'rith* genel merkezi ABD Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak kanunun sadece mason locaları ve *B'nai B'rith*'in Türkiye'de mevcut toplam beş-altı yüz üyeye sahip beş locasına karşı hazırlandığını ileri sürerek durumun araştırılmasını istedi. (AMA, 3 Temmuz 1935 tarihli ve 867.4016/Jews/17 sayılı belge). ABD Türkiye Büyükelçiliği yaptığı araştırma sonucunda bu kanunun özellikle *B'nai B'rith*'in Türkiye localarıiçin çıkarılmış olduğu sonucuna varmadı. (AMA, 10 Temmuz 1935 tarihli ve 867.4016/Jews/16 sayılı belge).

160 "Las ovras culturales y filantropicas se adaptan a la nueva ley sovre las asociasiones", *La Boz De Türkiye*, 1 Ağustos, 1939, s. 14.

161 A.O.Y., "Barkohba", *Haber Akşam Postası*, 28 Aralık 1938. *Haber Akşam Postası* sert bir dille kulübü ikaz etti: "gün geçmiyor ki Musevi vatandaşlarımı-

yi gösterdi ve ileri bir tarihte Bar Kohba kulübü, Galata Gençlik Kulübü adını aldı.[162]

g) Kültürel Türkleştirme - Eğitimin Türkleştirilmesi

Eğitim alanında başlayan azınlık okullarını Türkleştirme hareketi, Cumhuriyet'in ilk on yılından sonra da artan bir baskıyla sürdü. Resmî makamların arzusu, Yahudi cemaatlerine devredilmiş bulunan eski Alyans okullarının tamamen tasfiye edilip Yahudi öğrencilerin Maarif Vekâleti'ne bağlı devlet okullarına gitmeleriydi. Tekin Alp, Türk Kültür Birliği'nin faaliyetlerini açıklarken okullar sorununa değindi ve resmî makamların bu talebini şu sözlerle destekledi: "İstanbul'da Türk Kültür Birliği maksadına varmak için yirmi maddelik cezrî bir program tertip etmiştir. Bu cümleden olarak Musevi cemaat mekteplerinin lağvına ve Musevi çocuklarının doğrudan doğruya devlet mekteplerinde tahsil etmelerini temine karar vermiştir."[163]

Tekin Alp'in Yahudi okullarının durumu hakkında hiç bilgi sahibi olmadan verdiği bu demeç cemaat içinde genel bir infial uyandırdı. Tekin Alp bu konuşmasından kısa bir süre sonra bütün Yahudi okullarının müdür ve müdirelerini bir toplantıya davet etti. Bu toplantıda okulların Türkleştirilmeleri için yapılması gerekenleri belirtti. Toplantıda hazır bulunan Galata Ya-

---

zın millî hislerimize aykırı bir hareketi bizleri rencide etmesin" satırlarıyla başladığı yazısına şöyle devam etti: "bütün dünyada Museviler aleyhine türlü tecavüz, türlü takibat yapılırken tam bir vatandaş olarak tanıdığımız vatandaşlık hakkında maddi ve manevî her türlü istifadeyi temin eden Musevî vatandaşlardan millî hislerimize hürmet beklemek elbette hakkımızdır". Gazete Bar Kohba kulübünün yöneticilerine şu soruyu yöneltti:

"Soruyorum! Kulübünüzün başına koymakla şeref duyacağınız bir Türk ismi bulamadınız mı?

Soruyorum! Beden Terbiyesi İstanbul Direktörlüğü bu saygısızlığa müsaade edecek mi?

Soruyorum! Stadlar böyle saygısızlara hâlâ kapılarını açacak mı?"

162 Josephine Dayan, "Belgelerle 1935, 1950, 1953 ve 1960 Maccabiath'ları", *Şalom*, Eylül 1991.

163 "Vatandaş Türkçe Konuş meselesi, Türk Kültür Birliği Reisi ile konuştuk", *Son Posta*, 5 Mayıs 1934.

№ 2283 / 7 JUIN 1934

TÜRK KÜLTÜR BİRLİĞİ
MERKEZİ: BEYOĞLU
MİNARE SOKAK No. 11
Tarihi tesisi: 29/10/1933
İSTANBUL

İstanbul, Mayıs 1934

Birliğin icraat programı

DİL ve KÜLTÜR :

1.— Umumî ve hususî yerlerde Türkçeden maada dil konuşulmaması için şirketlerle bütün mezhepdaşlara ihtar olunur.

2.— Birlik azalarına Türkçeden maada dil konuşulmaması için muhitlerinde amil olmaları sirküler ve vesaiti saire ile rica ve tavsiye olunur.

3.— Musevi teşekküller marifetile tertip edilen müsamerelerde ecnebiler tarafından verilen konferanslar müstesna olmak üzere Türkçeden maada nutuk veya konferans irad olunmaması tahtı temine alınır.

4.— Şehrin muhtelif mıntakalarında erkekler ve kadınlara mahsus olmak üzere kâfi mikdarda gece dersleri açılır.

5.— Musevi çocukların ilk tahsillerini doğrudan doğruya devlet mekteplerinde görmelerini temine çalışılır.

6.— İstanbulda mevcut hususî mekteplerle sureti mahsusada anlaşarak Musevi talebenin devamını teshil edecek tedabire tevessül olunur.

7.— Mekteplerde Türkçeden maada dil konuşulmaması esbabı temin olunur.

8.— Türk dili ve Türk kültürüne müteallik derslerde temeyyüz eden talebeye mükâfatlar tevzi olunur.

9.— Senede muayyen bir miktar talebenin birliğin himayesi tahtında âli mekteplere devamı temin olunur.

10.— Dile müteallik bilcümle hususatı takip ve birliğin bu husustaki maksat ve gayesini temin etmek üzere bir komisyon teşkil olunur.

KONFERANSLAR, TEMSİLLER ve NEŞRİYAT

11.— Musevi kluplerinde Türk kültürüne müteallik mevzular üzerine konferanslar verdirilir.

12.— Bu konferansların en mühimleri (Kültür külliyatı) namile birlik tarafından neşrolunur. Bu konferanslar meyanında en ziyade propagandaya hadim görülenler başka dillerede tercüme olunur.

13.— Birlik, heveskâran tarafından Türkçe temsiller tertibini sureti mahsusada takip ve himaye eder.

14.— Konferanslar ve neşriyat için bir komisyon teşkil edilir.

GENÇLİK

15.— Birlik, maksat ve gayesine varmak için spor gibi teşekküllere dahil olan veya olmayan gençlerle teşriki mesaiye gayret eder.

ADLARIN TÜRKLEŞTİRİLMESİ

16.— Birlik, doğrudan doğruya Türk dilinden ad ve soy adı takınmak isteyen zevatın talep ve müracaatı üzerine idarî makamat marifetile muamelei resmiyenin ifasını temine çalışır.

17.— Birlik, gerek mevcut isimlerin türkleştirilmesi ve gerek büsbütün tebdili suretile Türk dilinden ad takınmak isteyenlerin muamelei resmiyesini meccanen takip eder.

18.— Birlik, yeni doğacak çocuklara doğrudan doğruya Türk dilinden ad takınmasını münasip suret ve şekillerde temine çalışır.

19.— Birlik, Türkiyeye mahsus hususî teşekküllerin adlarını Türkleştirilmesini temin için lâzım gelen teşebbüslerde bulunur.

20.— Birlik, bu gün kullanılmakta olan Müsyü ve Madam hitapları yerine Türkçe hitaplar kullanılmasını temine çalışır.

AIU Arşivi Turquie IIC8 dosya, 13.6.1934 tarihli mektubun eki.

hudi okulu müdürü Elie Nathan, Türk Kültür Birliği gibi cemaatle organik bir bağı olmayan kuruluşların okullara müdahale etmesine karşı çıktı. Cemaati ilgilendiren işler hakkında sadece ve münhasıran Yahudi cemaati yönetiminin söz sahibi olmasını şart koştu ve Türk Kültür Birliği'nin cemaat yönetimine yardımcı bir unsur olarak hareket etmesini istedi.[164]

Resmî makamların azınlık okulları tasfiye etme arzusunun en bariz tezahürü, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Ankara Üniversitesi İnkılâp Kürsüsü'nde verdiği derste azınlıkların Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinden feragat ettiklerini hatırlattığı konuşmasında görüldü:

"Azlıklar tedrisat işinde de aynı suretle hareket edebilirler. Bir mektep kabul edebilirler. Bütün Türklerin devam ettikleri mektepleri, tedrisatı kendileri için kabul edebilirler. Bunu da kendi rızaları ile kabul ettikleri gün ortada ne bir Lozan ve ne de haklara tecavüz mevzuu bahsolur. Misali de vardır. Yapacak iş doğrudan doğruya hükûmete müracaat ederek Türk harsını, Türk kültürünü kabul ettiklerini söylemektir.

Böyle bir hareket hem teşkilâtı esasiyemizin mefhumu ile uygun devlet, hem de bugünkü yeni Türk devletiyle mutabık olur. (...) Bunlar Türk kültürünü, Türk harsını, Türk mekteplerini benimsedikten sonra mesele kalmaz. Dinleriyle alâkadar değildir. Musevi, Hıristiyan, budist... kalır gider..

Çünkü bizim hukukumuzda "tabayi şahanesi Osmaniye" yoktur. Türk vatandaşları vardır, Türk nüfus idarelerinde kaydı olanların Türk denildiği zaman manevi ve maddi varlığı mevcut camia hatıra gelir. Bunların kültür şartları vardır. Bu camiaya mensup olanların aynı şartlara ittiba etmesi lâzım gelir.

Bunda cebir yok, istiyen kabul eder. Ancak devlet, hükûmet bir tarafa. Bizde bu sureti halli kabul bakımından devlet ve hükûmet bakımından tam ve samimi bir Türk olarak tanımazlarsa bizi haksız ve insafsız görmezler.

Türküm, Türk haklarını ve vazifesini haizim. Fakat 'benim ayrı kültürüm, ayrı cereyanlarım, telâkkilerim vardır', diyenle-

164 AIU Arşivi, Turquie II, C. 8, Elie Nathan'ın 25 Mayıs 1934 tarihli mektubu.

rin biz öz Türklerin onlara resmî Türk olarak bakmakta haklı olduğumuzu kabul ederler zannederim."[165]

Yüksek sesle ifade edilen bu sözlere rağmen Yahudi cemaati seçkinleri okulları kapatmayı kabul edip etmemekte mütereddit kaldılar. Okulların devam ettirilmesi görüşünü ise daha çok eskiden Alyans okullarının öğretmenleri olup halihazırda cemaat okullarında ders veren öğretmenler savundular. Okulların kapatılmaları yönündeki baskı yerel yönetimler düzeyinde de devam etti. Yahudi gençlerine din eğitimi veren İzmir'deki *Talmud Tora* cemiyeti, vergi borçları nedeniyle sıkıntı içinde olduğundan, İzmir cemaatine mensup bir heyet, valiyi ziyaret edip *Talmud Tora*'ya kolaylık gösterilmesini rica etti. Vali bu ricaya şöyle cevap verdi: "Okullarınızı devlete terk edin. Okulların cemaatlerinize yüklediği ağır mali külfetleri hiçbir zaman karşılayamayacaksınız. Yahudi öğrenciler niye maarif okullarına gitmiyorlar? Okullarınızda onlara ne öğretiyorsunuz? Türkçe. Onu maarif okullarında öğreneceklerdir. Daha başka ne öğretiyorsunuz? İbranice. Sinagoglarda İbranice dersleri veren kurslar açınız. *Talmud Tora*'nın devlete olan vergi borçlarına gelince. Benim bu makamda kanunlara karşı gelmek için değil kanunları uygulamak için bulunduğumu unutuyorsunuz." Durumdan haberdar edilen avukat Gad Franko, İzmir cemaatinin sadece *Talmud Tora*'yı değil, tüm cemaat okullarını devlete devretmek zorunda kalacağı kanaatine sahipti.[166] Cemaat başkanı Marsel Franko da okulların kapatılma fikrini destekledi. Marsel Franko, Yahudi halkının çoğunluğu çocuklarını Yahudi okulları yerine Maarif okullarına gönderdiği için, onların okulların kapatılması fikrine katılacaklarına inandığını belirtti.[167]

1935 yılında başlayan yeni ders yılında öğretim dilinin sadece Türkçe olmasına izin verildi. Aynı yılın Haziran ayında da

---

165 "Türkiye'de ekalliyetlere verilmiş olan haklar", *Vakit*, 17 Mayıs 1934.

166 AIU arşivi, Fonds G. Leven IA, 4 bis. Kutu 3, Benaroya'nın 25 Mart 1936 tarihli mektubu.

167 AIU arşivi, Fonds G. Leven IA, 4 bis. Kutu 3, Marsel Franko'nun 30 Eylül 1937 tarihli mektubu.

İbranice dersleri veren bir öğretmen tutuklandı.[168] Maarif Vekâleti, Galatasaray Lisesi'nin programıyla aynı müfredatı uygulayan Beyoğlu Musevi Lisesi'nin de Türkçe eğitime geçmesini kararlaştırdı.[169] 13 Ekim 1936 günü toplanan Beyoğlu'ndaki Yahudi okullarının müdürleri, kültür dersleri öğretmenlerinden başka diğer tüm öğretmenlerin okullarda Türkçe konuşmaları ve yabancı bir dille görüşmemeleri kararını aldılar.[170] Azınlık okullarındaki öğrencilerin "Türk kültürüne en uygun şekilde yetiştirilmeleri" için müdür yardımcılığının sadece Türk öğretmenler tarafından yapılmasına karar verildi.[171] Maarif Vekâleti daha sonra, tüm azınlık okullarında bir "öz Türk" müdürün mevcut olmasının zorunlu olduğunu, bu gerçekleşmediği takdirde okulların kapatılacağını bildirdi. Bu karar bütçe açısından büyük sıkıntıları olan azınlık okullarını daha da sıkıntıya soktu. Bazı okullar kararın ertelenmesi için Maarif Vekâleti'ne başvurdular.[172] Maarif Vekâleti 16 Kasım 1937 tarihinde tüm azınlık okullarına bir müdür başyardımcısı tayin etti. Müdür başyardımcıları, bu okulların eğitim müfredatlarını, idarî ve malî uygulamalarını denetleme hakkına sahiptiler.[173] Yahudi okullarının müfredatlarının Türkleştirilmesine karşı Yahudi halkı gizliden gizliye direnç gösterdi. Cemaate mensup özel kişiler Yahudi çocuklarını evlerinde toplayıp onlara gizlice Yahudi dini, tarihi ve kültürü dersleri vermeye başladılar. Emniyet görevlilerine bu konuda yapılan ihbarlar üzerine Bursa'da ve Hasköy Kalaycıbahçe Musevî Sinagogu müş-

---

168 "Alliance schools in Turkey closed by authorities", *JTA Bülteni*, 24 Temmuz 1935.

169 "Ekalliyet liselerinin programları", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1937.

170 "Musevi mektepleri muallimleri Türkçe konuşacaklar", *Açık Söz*, 14 Ekim 1936.

171 "Azlık mekteplerinde Türk muallimler muavinlik yapacak", *Tan*, 22 Şubat 1937.

172 "Jewish schools to be under Turkish management", *JTA Bülteni*, 20 Nisan 1937 / *The American Jewish Year Book*, cilt 39, 6 Eylül 1937-25 Eylül 1938 , s. 493.

173 "Special commissioners appointed to administer Jewish schools in Turkey", *JTA Bülteni*, 18 Aralık 1937, s. 4 / "Les écoles minoritaires", *L'Etoile du Levant*, 15 Temmuz 1949.

temelâtında yapılan araştırmalarda, gizlenmiş çocuklar bulundu.[174]

Bu haberleri vesile eden *Son Posta* yazarı Muhittin Birgen, son derece sert bir yazı yazdı. Türkiye Yahudilerini sarsmak için başlığını "Türkiye'de bir Yahudi meselesi vardır. Türkiye Yahudileri şiddetle sarsılarak uyandırılmıya değer bir uyku içindedirler" diye attığı yazıda Türkiye Yahudilerini halen Fransızca ve İspanyolca konuştukları ve çocuklarını Yahudi okullarına gönderdikleri için ağır bir üslûpla eleştirdi ve yazısını bir tehditle bitirdi:

"Dünyanın her tarafında gittikçe büyüyen bir antisemit hareketi var. Türkiye'de bu hareket ya hiç yoktur, yahud da henüz pek zayıftır. Sabri Toprak'ın lâyihalarına karşı Millet Meclisi'nin aldığı tavır bunun bir delilidir. Vicdan hürriyetlerine karşı derin bir sadakatle bağlı olan bir adam sıfatı ile temenni ederim ki bu hareket Türkiye'ye girmesin ve büyümesin. Fakat, buna mâni olmak, biz Türklerden ziyade, şu dakikada Yahudilerin ellerindedir. Başka memleketlerde olduğu gibi, Yahudiler bizde milliyetlerini bizim milliyetimizin içinde aramaya karar vermedikçe ve bunun gayet kuvvetli bir şekilde tatbikatına girişmedikçe, maalesef bu hareketin büyümesinden korkulmak lâzımdır. Bana 'zamanla her şey olacak!' diye bugünün işini yarına bırakan Yahudi dostlarıma, bu vesile ile şunları söylemek isterim:

- Bu işi zaman geç ve güç, siz ise çabuk ve kolay yapabilirsiniz. Eğer bu ihtiyacı teslim ediyorsanız, davayı sür'atle yürütmek için hiç olmazsa bir teşkilât vücude getirip sistem ve teşkilâtla çalışmalısınız"

Bu sözler, halis bir dost sözüdür."[175]

---

174 "Bursa'da gizli mektep işleten Yahudiler", *Haber Akşam Postası*, 19 Ocak 1938 / "Bursa'da gizli Yahudi mektepleri", *Tan*, 20 Ocak 1938 / "Bursa'da meydana çıkarılan gizli Yahudi evleri", *Son Posta*, 20 Ocak 1938 / "Bursalı Yahudiler mahkemeye verildiler", *Son Posta*, 7 Şubat 1938 / "Hasköy'de gizli Yahudi mektebi", *Haber Akşam Postası*, 25 Şubat 1938. Gazeteci Sabetay Leon anılarında bu okuldan "Müsyü Nissim'in okulu" diye söz etmiştir. Bkz. Sabetay Leon, "Dina Dimalhuta Dina", *El Tiempo*, 6 Haziran 1956.

175 Muhittin Birgen, "Türkiye'de de bir Yahudi meselesi vardır", *Son Posta*, 21

Muhittin Birgen'in bu yazısına Yahudi toplumunun seçkinleri olumsuz tepki gösterdiler. *Son Posta* bu tepkileri "yersiz bir infial" şeklinde değerlendirdi ve dönemin bazı önde gelen Yahudilerinin görüşlerine yer verdi. Görüşlerine başvurulan tüm bu kişiler Muhittin Birgen'in yazısını haksız bir eleştiri olarak nitelendirdiler. Muhittin Birgen, *Son Posta*'da yayımlanan bu cevaplardan tatmin olmadığını açıkladı. Fikirlerine başvurulan kişilerin Türkçe konuşmalarını tümünün tüccar olmalarına ve Türk toplumuyla daha sıkı ilişki halinde bulunmalarına bağlayıp bu durumu doğal bulduğunu belirtti. Yahudi toplumunun üst kesimlerinde düzgün bir Türkçe konuşana pek ender, buna karşılık düzgün Fransızca konuşup yazana ise pek sık rastlandığını söyledi. Muhittin Birgen, Yahudileri gene Türkiye'de antisemitizm akımının başlaması ihtimaliyle tehdit etmekten çekinmedi: "Bu hakikatleri arada bir söylemek lâzımdır. Bu hakikatler söylenir ve bunların tesirleri de olursa bu memlekette Türk'ün mikdarı çoğalmak gibi iyi bir netice elde edilir; bunu bir Türklük bakımından isteriz; fakat, bu neticeyi asıl Yahudiler ve kendi menfaatleri namına istemelidirler. Son günlerde Romanya'da cereyan eden haller Yahudi dostlarımıza ibret misali vermelidir. Türklük içinde hallolmamış bir Yahudiliğe karşı bu memlekette kuvvetli bir reaksiyon çıkmıyacağı ne zaman kadar temin edilebilir?"[176]

Ulus da Muhittin Birgen'in tehditkâr tavrına benzer bir tavır takındı: "Dünyanın her tarafında gittikçe büyüyen bir antisemit hareket var. Türkiye'de bu hareket ya hiç yoktur, yahut da henüz pek zayıftır. Vicdan hürriyetlerine karşı derin bir sada-

---

Ocak 1938. Muhittin Birgen hakkında bir inceleme için bkz. Zeki Arıkan, 1997. Muhittin Birgen Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Meslek* adlı haftalık gazetede yayımlanan ve Tanzimat dönemini inceleyen bir yazısında azınlıklar hakkındaki görüşünü şöyle açıklıyor: "Tanzimat'ın muntazam surette gördüğü en müspet vazife Osmanlı İmparatorluğu'nu tedricen her türlü istiklâlden tecrit etmek ve memlekette evvelâ Avrupalının, sonra da gayri müslimin ve gayri Türk'ün hâkimiyetini tesis eylemek oldu". Zeki Arıkan, 1997, s. 254.

176 Muhittin Birgen, "Bizdeki Yahudi meselesi", *Son Posta*, 23 Ocak 1938. Görüşlerine başvurulan Yahudiler züccaciye tüccarları Samuel Pinhas, Bohor Pinhas, Samuel Kemal, Marsel Blumental, kumaş tüccarı ve terzi Jak Farhi ve avukat Gad Franko idi.

katla bağlı olan bir adam sıfatıyla temenni ederim ki bu hareket Türkiye'ye girmesin ve büyümesin. Fakat buna mani olmak bir Türkten ziyade şu dakikada Yahudilerin elindedir."[177]

Muhittin Birgen bir sonraki yazısında üslûbunu yumuşattı ve ilk yazılarını "dostane şikâyetler" olarak tarif etti. Yahudi aydınların kendisini arayıp şikâyette bulunduğu noktalarda haklı olduğunu söylediklerini nakletti. Yahudi aydınlar ne yapmak istediklerini Birgen'e şu şekilde naklettiler: "Türk devletinin ve Türk milletinin Yahudilere doğru gelmesini istemek yanlış bir yoldur. Bizim onlara doğru gitmemiz lâzımdır. Türk milletinden ve Türk devletinden Yahudiler için bir hak istemek gideceğimiz yolun en hatalısıdır. Bilâkis biz mukabilinde hiçbir hak ve imtiyaz istemek şartıyle Türklüğe karşı ifası ile kendimizi mükellef saydığımız vazifeleri ifa edeceğiz". Yahudi aydınlar bunu bildirdikten sonra uygulamaya dönük, atmayı düşündükleri adımları bildirdiler ve aynı zamanda da Yahudi gençlerin maruz kaldıkları ayırımcılığı dile getirdiler:

"1. İlk iş olmak üzere mektebleri kapatmak. Bugün, Yahudilerin elinde cemaat veya cemiyet tarafından idare edilen ne kadar mekteb varsa, hepsini hükûmetin eline teslim etmek bu tedbirin esasını teşkil edecektir. Buna taraftar olanlar diyorlar ki bu mekteblerin idaresi için icabında, bugün yapılan maddi yardımlar da hükûmete devredilecektir. Hükûmet de bizim çocuklarımızı birer Türk çocuğu olarak yetiştirmek vazifesini üzerine alır ve nasıl isterse öyle yapar. Bu feragate mukabil hiçbir hak istemiyeceğiz.

2. Yahudiler isimlerini de değiştirmek istiyorlar ve bu da lâzımdır; bunu da yapacağız ve bu hususta bize kolaylık göstermesini hükûmetten rica edeceğiz.

3. Biz bu suretle Türklüğe karşı vazifemizi ifa ederken yalnız bir şey istiyeceğiz: Çocuklarımızın spor ve izci teşkilâtlarına kabul edilip Türk yavrularının umumî kütlesi arasına serpiştirilmesi. Eğer bu iş yapılırsa o zaman çocuklarımızın ruhları tamamen Türk ruhu olarak inkişaf eder ve bir müddet

177 "Türkiye basını", *Ulus*, 23 Ocak 1938.

sonra bütün Yahudiler Türk olurlar."

Yahudi aydınlar Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Yahudilere karşı rastlanan ayırımcılığı ise şöyle değerlendirdiler: "Türkiye'nin, millî müdafaa kuvvetinde Yahudilere karşı ihtiyatla bakmakta bugün haklı olduğu gibi yarın da haklı olacağını kabul ve teslim ederiz. Bunun için bu noktada da, hiç hak iddia etmiyeceğiz ve bekliyeceğiz ki Türk milleti, Türk Yahudisinin de Türk gibi harb etmesini öğrendiğine kani olacağı zaman gelsin. O zaman her şey kendiliğinden halledilir." Muhittin Birgen tüm bu tasarıları son derece olumlu adımlar olarak yorumladı ve artık her şeyin Yahudi aydınların bu konularda somut adım atmalarına kaldığını yazdı.[178]

Yahudi aydınlar İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne başvurdular. Altı ilkokul ve bir liseden ibaret olan İstanbul'daki tüm Yahudi okullarını ve bu okulların gelir kaynaklarını Maarif Müdürlüğü'ne devretmek istediklerini bildirdiler. İstanbul Maarif Müdürlüğü de bu teklifi Maarif Vekâleti'ne iletti ancak teklif uygulanmadı.[179] İzmir Yahudileri de, *Béné Berith* cemiyetinin İzmir locası ile Karataş Yahudi İlkokulu'nu kapatıp onların yerine bir Türk yardım sandığı ve özel bir Türk ilkokulu tesis etmeye karar verdiler. Yahudi okullarındaki müfredatta yer alan İbranicenin öğretilmesinde de zorluklarla karşılaşıldığından bu dersin kaldırılmasında fayda görüldü. Yahudi okullarında öğrenimin tamamen Türkçe olmasına, Fransızcanın da ek bir dil olarak okutulmasına karar verildi.[180]

Yahudi halkının eski Alyans okullarının Türkleşmeleri veya kapatılmaları karşısında gösterdiği tepki sanıldığı gibi Türkçeyi öğrenmek olmadı. Sadece Türkçeyle hayatta bir başarı elde

---

178 Muhittin Birgen, "Yahudilerin Türkleşme yolunda kararları", *Son Posta*, 4 Şubat 1938.

179 "İstanbul'da Yahudi mekteblerin hepsi maarife devrediliyor", *Son Posta*, 5 Şubat 1938.

180 "İzmir hemşehrisi villasını hastane olmak üzere hazineye devretti", *Son Posta*, 14 Nisan 1938. İzmir Yahudilerinin okulları devretme kararını vermesinde avukat Salamon Adato etkili oldu. Galata Yahudi okulu müdürü Elie Nathan şiddetle karşı koydu ve bunun bir süre ertelenmesini sağladı. (AIU arşivi, Turquie XXXI E, Elie Nathan'ın 6 Kasım 1938 tarihli yazısı).

edilemeyeceğini bilen Yahudi aileler çocuklarına Fransızcayı öğretmeye devam ettiler. Bu, ya özel öğretmenler ya da Galata'da bulunan *La Fraternité* veya *Amicale* gibi Yahudi kültür derneklerinde düzenlenen dil kursları sayesinde oldu. Ayrıca yabancı dil eğitimi veren Berlitz Yabancı Diller Okulu'na giden öğrencilerin çoğu Yahudi gençlerdi. Hıristiyan misyonerlere ait özel okullar, Beyoğlu Musevi Lisesi ve Galatasaray Lisesi Yahudi ailelerin tercih ettikleri okullardı çünkü bu okullarda eğitim dili Fransızcaydı. Okullarda Yahudi dini, kültürü ve tarihi konusunda eğitim verilemediğinden bu ihtiyaç *Mahazeke Tora* derneğinin kurulmasıyla karşılandı. Bu dernek 5 ilâ 18 yaşları arasındaki Yahudi çocuklarına sinagogda din ve İbranice dil eğitimi veriyordu.[181] Ancak laiklik ilkesini benimsemiş olan Cumhuriyet rejimi bireylerin ibadet etmelerine karışmamasına rağmen dinî eğitimi yasakladı ve bunun için gerektiği takdirde de polisiye önlemlere başvurmaktan geri kalmadı. Bunun bir örneğine yabancı bir gazeteci 1938 yılında bizzat tanık oldu. 1938 yılının bir yaz günü polisler aniden bir sinagoga baskın yapıp ibadet eden herkesi gözaltına aldılar. Gözaltına alınanlar arasında elli de çocuk vardı. Gözaltında bulunan yaşlı Yahudilerden biri çocuklara dinî eğitim vermekle suçlandı ve cezalandırıldı. Din kitaplarının Türkiye'ye ithali yasak olduğundan polis çocukların elinde bulunan din kitaplarını görünce bunların kaçak olarak getirildiklerini anladı ve suçluları bulmak için geniş bir soruşturma başlattı. Cemaatin ileri gelenleri ve hahamlar mahkemede sorgulandılar. Hahamların mahkemeye çağrıldıkları gün de tuhaf bir tesadüf eseri Yahudi dininde kutsal istirahat günü olan *Şabat* günü idi.[182]

1937 ve 1938 yıllarında Yahudi cemaatinin durumu ile ilgili yapılan gözlemler son derece olumsuz ve karamsar bir havayı yansıtıyor. 1937 yılında gündemi bu kadar işgal eden Yahudileri Türkleştirme hareketi konusunda yazan bir Yahudi son derece kötümser tespitlerde bulundu. Bu kişi Yahudi cemaatini

181 Sabetay Leon, 1966, s. 48-49.

182 H. Vital, "The turkish government plays a double role with regards to the Jews", *Forward*, 1 Ekim 1943, (Yidişçe).

"öndersiz ve ne yaptığını bilmez halde bir kitle" olarak tarif ettikten sonra, Bursa ve Balat'taki Yahudi okullarının kapatılmalarını örnek göstererek bunların parasızlıktan kapatılmak zorunda kalmalarını, ad ve soyadların Türkleştirilmesi gibi gelişmeleri örnek vererek *Sefarad* Yahudiliğinin laik Türkiye'de "Musa dininden Türkler" olarak devam ettiğini ve bunun da Türkiye Yahudiliğinin çöküntüsü olduğunu belirtti.[183]

Balatlı bir Yahudi olan Sabetay Dinar da, 1938 yılında Türkiye'deki eğitim durumuyla ilgili yaptığı incelemede benzer bir kanaati paylaşarak Yahudi din ve kültür eğitiminin çöktüğünü söyledi. Türk hükümetinin İbraniceyi Yahudilerin millî dili olarak görmesine rağmen Yahudi gençliği, başta bu dili öğrenmeye oldukça ilgi gösterdi.[184] Bunda 1934 yılında meydana gelen Trakya olayları da etkili oldu. İbranice dersleri veren Berlitz Yabancı Diller Yüksek Okulu öğretmen sayısının yetersiz olmasından dolayı artan talebi karşılayamaz oldu.[185] Ancak bu ilgi uzun ömürlü olmadı ve kısa bir süre sonra artık talep olmadığından Berlitz, İbranice derslerini programdan kaldırdı.[186]

Cumhuriyet'in on beş yılının bir bilançosunu ortaya koyma amacıyla CHP'nin hazırladığı *Onbeşinci Yıl Kitabı*'nda yer alan azınlık okulları bahsi, gayet özlü ve çarpıcı bir şekilde on beş yıl boyunca azınlık okullarına uygulanmış olan sıkı denetimi özetliyordu:

"Cumhuriyet idaresi Türkiye'deki azlık okullarını sıkı bir murakabe ve teftiş altında bulundurmuştur. Bu okulların program ve talimatnameleri Bakanlıkça tetkik olunarak dereceleri tesbit edilmiştir. Azlık okullarında okutulmakta olan bütün kitaplar tetkikten geçirilmektedir.

Azlık okullarında Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurtbilgisi ve Sosyoloji derslerinin Türkçe okutulması mecburî tutulmuştur. Azlık okulları direktörlerinin resmî ilkokul mezunları derecesinde Türkçeye vâkıf olmaları mecburî tutulmuştur.

183 Barzilai Guiladi, "Le Judaisme muet", *Israel*, 29 Ocak 1937.

184 Shabetai Dinar, "L'éducation Hébraique en Turquie" *Israel*, 20 Ekim 1938.

185 AIU arşivi, Turquie XXXI E, Elie Nathan'ın 3 Aralık 1934 tarihli yazısı.

186 Shabatei Dinar, "L'éducation Hébraique en Turquie" *Israel*, 20 Ekim 1938.

Azlık okullarının bütün kayıtlarının Türkçe tutulması ve diploma ve tasdikname gibi vesikaların Türkçe yazılması temin olunmuştur.

Bu okulların idare ve talim heyetlerinin tayini ve değiştirilmesi işlerinin Bakanlığın tasdikinden geçirilmesi usul ittihaz edilmiştir. Azlık liselerinden çıkanlar arasında Türk üniversitesine veya yüksek okullarına gireceklerin Türk resmî liselerinde olgunluk sınavı geçirmeleri mecburî tutulmuştur."[187]

h) Başvekil Celâl Bayar'ın Demeci

Muhittin Birgen'in tahrik edici yazıları ile Sabri Toprak'ın Meclis'e sunduğu kanun tasarılarının Yahudi cemaati nezdinde yarattığı tedirginlik, başbakan Celâl Bayar'ın birkaç gün sonra verdiği bir demeçle yatıştı. Bu demeç aynı zamanda İstanbul'daki Esham ve Kambiyo Borsası'nın 1 Nisan 1938 tarihinden itibaren üç yıl süreyle geçici olarak Ankara'ya taşınması kararının[188] yarattığı spekülasyonları da yatıştırma amacını güdüyordu.[189]

---

187 Cumhuriyet Halk Partisi 1935 s.191.

188 "Borsa Ankara'da kurulacak", *Tan,* 16 Ocak 1938 / "Borsanın nakli kararnamesi neşredildi", 20 Ocak 1938. Borsa'nın Ankara'ya taşınması Borsa'da önemli sarsıntılara yol açtı. 1935 yılında Borsa'da 63 banker, 70 kulisye ve 67 sarraf faaliyet gösterirken 1940 yılında bunların hiçbiri kalmadı. 1941 yılında Borsa tekrar Ankara'dan İstanbul'a taşındı, ancak savaş yıllarında kayda değer bir faaliyet göstermedi. (Prof. Haydar Kazgan, 1995, s. 116-117).

189 Reşit Saffet Atabinen yabancı okurların "fiyat spekülasyonları" denildiğinde Yahudilere atıfta bulunulduğunu sanabileceklerini hatırlatarak Borsa'nın naklinde Yahudilerin bir etken olmadığını vurguladı.(Rechid Safvet Atabinen, "Les juifs dans l'activité nationale",*L'Economiste d'Orient,* 25 Ocak 1938, sayı 434, aktaran *Le Journal D'Orient,* 28 Ocak 1938 ve Avram Galante, İsis, Cilt 1, s. 160-161). Reşit Saffet Atabinen bu açıklamayı yapmış olmasına rağmen Borsa'nın 1 Nisan 1938 tarihinden itibaren Ankara'da açılması üzerine Falih Rıfkı Atay "bir zamanlar borsanın dili bile Türkçe değildi: borsa nihayet dilini düzeltmişse de, hissi bize yabancı kalmıştır" yorumunda bulunduktan sonra, "halbuki içinde oynanan servet daima bizimdi: bu toprağın alın teri, orada soğuyor ve donuyordu" diye yazarak Borsa'da Türk sermayesinin hâkim olmadığını hatırlattı ve "Borsayı Ankara'da açarken biz de Borsa havasına Türkiye hakikatlerinin hâkim olmasını istiyoruz" dileğinde bulundu. (F. Atay, "Borsa", *Ulus,* 1 Nisan 1938).

Aslında borsanın Ankara'ya taşınmasının nedeni, borsada meydana gelen sahtekârlıklar ve fiyat spekülasyonları ve ayrıca tüm bankaların idare merkezleriyle sanayii müesseselerinin merkezlerinin Ankara'da bulunmaları nedeniyle Ankara'nın Türk ekonomisinin ve finansının da merkezi kılınması arzusu idi.[190]

İstanbul Borsası Ankara'ya gidiyor

Mişon – Şu İstanbul ne eylencesiz bir yer oldu deyil mi Salomon?...
Salomon – Evet, bir Borsa oyunu vardi, o da yittil

Karikatür, 20 Ocak 1938, no. 108

Celâl Bayar 24 Ocak 1938 günü, İstanbul gazetelerinin sahiplerine ve başyazarlarına Yalova'da yeni açılmış olan Termal Oteli'nde bir öğle yemeği verdi. Bu yemekte Dahiliye Vekili ve CHF Genel kâtibi Şükrü Kaya da hazır bulundu. Muhtelif konularda görüşlerini beyan eden Celâl Bayar önce borsanın Ankara'ya taşınmasının nedeninin spekülasyon ve sahtekârlıklar olduğunu belirtti ve bu naklin Türkiye'nin mâli itibarı ve tasarruf sahiplerinin çıkarları açısından uygun olduğu için gerçekleştirildiğini vurguladı. Daha sonra dünyadaki aşırı akımlar konusunda Celâl Bayar ve Şükrü Kaya, Türkiye'nin herkesle dost olduğunu ve dost kalmak istediğini beyan ettiler. Celâl Bayar ve Şükrü Kaya, Muhittin Birgen'in *Son Posta*'da çıkan yazısına ve Sabri Toprak'ın kanun tasarılarına dolaylı bir cevap teşkil eden

190 "Ankara borsası", *Ulus*, 18 Ocak 1938.

özetle şu düşünceleri ortaya koydular:

"Türkiye herkesle dosttur, herkesle dost kalmak ister. Fakat biz mukadderatımıza tamamiyle hâkim kalmak noktasında çok hassasız. Gideceğimiz, gitmek istediğimiz yolu tayin etmekte tam bir istiklâl ile hareket ederiz. Kendi siyasi ideallerimiz vardır. Yakın veya uzak hiçbir nevi siyasî fikir cereyanının tesir ve telâkkinin; ithalat eşyası şeklinde hariçten memleketimize sokulmasına razı olamayız ve tahammül edemeyiz. Kendi yolumuzu kendi ideallerimize, düşüncelerimize ve ihtiyaçlarımıza göre tayin etmeyi pek iyi biliriz. Hiçbir zaman harici bir devlet veya grupun yedeğinde yürümek gibi bir ihtimal akla gelemez. Memleketimizde Yahudilik meselesi veya diğer bir nevi ekalliyet işi diye bir mesele de yoktur. Bunların da harici taklit şeklinde memlekete sokulmasına razı değiliz. Türk kanunlarının bu gibi hususlarda müsbet ve sarih hükümleri vardır. Türkiye'de yalnız kanunlar hâkimdir. Kanunların icabı her işte yerine getirilir."[191]

i) Tokatlıyan Oteli'nin İstanbul Yahudilerince Boykot Edildiği İddiası

Celâl Bayar'ın bu demeci ile rahatlayan Türkiye Yahudilerini tedirgin eden yeni bir olay birkaç ay sonra meydana geldi. Bu tedirginlik *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir haber ve Yunus Nadi'nin bu haber üzerine yazdığı başyazıdan ileri geliyordu. *Cumhuriyet* gazetesi haberde Avusturya uyruklu bir Alman'a ait olan Tokatlıyan Otellerinin İstanbul Yahudileri tarafından boykot edildiğini ileri sürdü. Tokatlıyan Otellerinin sahibi Türkiye'de yerleşik yabancı uyruklu bir kişi olduğundan kanunların kendisine tanımış olduğu yetkiler çerçevesinde bayram ve tatil günlerinde oteline Türk bayrağı ile birlikte uyruğunda bulunduğu ülkenin, yani Avusturya'nın bayrağını da çekmeyi bir alışkanlık haline getirmişti. Avusturya Nazi işgaline uğrayıp Al-

191 "Başvekil gazetecileri Yalova'da topladı", *Tan*, 25 Ocak 1938 / "Başvekil dün Yalova'da gazetecilerle görüştü", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1938 / "A Yalova à la table du Président du Conseil et du ministre de l'intérieur", *Le Journal D'Orient*, 26 Ocak 1938.

manya tarafından ilhak edildikten sonra otel sahibi Avusturya bayrağı yerine gamalı haçlı Alman bayrağını çekmeye başladı. *Cumhuriyet*'e göre pastahane ve lokantaların en geniş müşteri kitlesini teşkil eden İstanbullu Yahudiler, Tarabya'da bulunan Tokatlıyan Oteli'ne Alman bayrağının çekilmesine tahammül etmediler ve Tarabya Polis Karakolu'na başvurarak bayrağın indirilmesini istediler. Otel sahibi yabancı uyruklu olduğundan kanun buna izin veriyordu, bu yüzden Yahudilerin başvurusu reddedildi. Bunun üzerine İstanbul Yahudileri sözbirliği etmiş bir şekilde Tokatlıyan otellerindeki pastahane ve lokantalara gitmemeye başladılar. *Cumhuriyet*, olay hakkında fikirlerine başvurulan Yahudilerin tümünün sorulara çok asabî bir şekilde cevap vermelerini ve kimsenin boykotun vuku bulduğunu beyan etmemesini boykotun gerçek bir olay olduğu ve Yahudilerin "yabancı bir ideolojinin politika ve entrikaları ile uğraştıkları" şeklinde yorumladı.[192] Bu haberin *Cumhuriyet*'te yer aldığı gün Yunus Nadi, bu habere atıfta bulunarak yazdığı başyazısını Yahudilerin Türkleşmeleri meselesine değinerek şöyle bitirdi:

"Cumhuriyet ilân edileli on beş seneye yaklaştığı halde bizim Musevî vatandaşlarımız bizim cemiyetimize doğru henüz on beş santimlik bir adım atamadılar. Aralarında konuştukları o bozuk Fransızca ve İspanyolca hâlâ kulaklarımızı tırmalamakta devam ediyor. Bunlara şimdi bir de Almanca katıldı.

İkide bir:

- Bu adamlar ne zaman Türkçe öğrenecekler?

Diye yazarız. Geçen gün bir arkadaşım söyledi:

- 'Öğrenmesinler daha iyi efendim. Öğrendikleri yerlere faydaları mı dokundu sanki? Cemiyetimizin yabancısı kalmaları, bizi ileride bir çok rahatsızlıklardan kurtaracağı için çok daha münasibdir.'

Son boykotaj hâdisesi üzerine arkadaşımın sözleri Musevî vatandaşlarımız için acı da olsa bizi bazı mühim meseleler üzerinde şimdiden düşünmeğe davet ediyor."[193]

---

192 "Bizim Yahudilere ne oluyor?", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1938 / "Vatandaşlık huzuru", *Ulus*, 23 Temmuz 1938.

193 Yunus Nadi, "Yahudi meselesi", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1938.

Yahudilerin Türkiye'ye olan sadakatlerini sorgulayan bu yazı basında tepkilere yol açtı. Burhan Felek, Burhan Cevad, Zekeriya Sertel, Yusuf Ziya Ortaç ve *Ulus* gazetesi, Yahudileri savunup *Cumhuriyet*'i durduk yerde mesele çıkardığı için sert bir dille eleştirdiler.[194] Kendisini eleştiren basına karşı *Cumhuriyet* alaycı bir üslûpla "hiçbir zaman bakımsız ve biçare kalmış Yahudiciklerimizi hırpalamayı aklımızdan geçirmedik" şeklinde cevap verdi.[195] Yahudi toplumunun ileri gelenleri bu yayımlardan dolayı büyük üzüntü duydular. CHP'ye ve hükümete başvurup şikâyet etmeyi düşünmeye başladılar. Basına demeç veren cemaat ileri gelenleri şöyle konuştular: "Biz Türkiye'deyiz ve Türk'üz. Hiçbir zaman bu memleketin davaları aleyhinde en küçük bir hareketimiz görülmemiştir. Ecnebi memleketlerde olup biten işler bizi alâkadar etmez. Etse bile bir seyirci gibi o hareket ve vak'aları müşahede ederiz". Bu kişiler daha sonra varlıklı Yahudilerin Büyükada'ya, Heybeliada'ya ve Yeşilköy'e gittiklerini, Tokatlıyan otelinin müşterisiz kalmasını Yahudilerin bir boykot hareketine yormanın haksızlık olduğunu belirttiler. Daha sonra gene adını açıklamayan bir Yahudi, "Yahudi olmayan bir adama bile kırk gün Yahudi dense Yahudi olur. İyisi, hiç bu adı kullanmamak, esasen Türk olduğunu söyliyen Yahudiyi her bakımdan Türk yapmaktır. Bunun yolu da ikide bir Yahudiye Yahudiliğini hatırlatmak değil, daha başka tedbirlerdir" dedi. "Salahiyetli bir zat" olarak tarif edilen bir diğer Yahudi de demecinde bir "Yahudi meselesi"nin mevcut olmadığını Yahudileri Türkleştirecek önlemlerin kültürel ve sosyal alanlarda aranmaları gerektiğini ve bu yapıldığı takdirde "ne vapurlardaki şamatalara ne de piyasadaki ve iş hayatındaki Yahudi hamaratlığına mahal kalmayacağı"nı belirtti.[196]

---

194 Burhan Felek, "Yahudi Meselesi?", *Tan*, 21 Temmuz 1938 / Burhan Cevad, "Yahudi mes'elesi", *Son Telgraf*, 21 Temmuz 1938 / M.Zekeriya Sertel, "Okuyucumuzun sordukları", *Tan*, 21 Temmuz 1938 / "Türkiye Yahudileri Almanlar aleyhinde mi?", *Son Telgraf*, 22 Temmuz 1938 / "Vatandaşlık huzuru", *Ulus*, 23 Temmuz 1938.

195 "Vazifemizi biliriz", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1938.

196 "Yahudiler parti ve hükümete müracaatı düşünüyorlar", *Son Telgraf*, 23 Temmuz 1938.

Adını saklı tutan bir Yahudi *Kurun*'a gönderdiği mektupta boykotu doğruladı ve şunları yazdı:

"Türk Yahudilerinin Almanlara yaptıkları boykotajdan bahsediyorlar. Bu boykotaj tamamile yerindedir: Almanya kendi topraklarındaki Yahudileri kovmakla iktifa etmeyip başka memleketlerde de bu yolda propagandalar yapıyor; memleketimizde bile ırken Yahudi olan Türklerle her türlü münasebatı kesiyor, hulâsa hakları olduğu gibi Türk muamelesi etmiyor, onlar da kendilerine Türk muamelesi edilmediği için boykotajla mukabele ediyorlar. Onlar hakir görülmemeli takdir edilmelidir." Okur, Nadir Nadi'nin Yahudilerin Türkçe konuşmadıkları iddiasına cevaben de Yahudilerin bu konuda büyük gayretler sarf ettiklerini söylüyor. *Kurun* bu mektubu yayınladıktan sonra kendi yorumunu ekledi ve Yahudilerin Almanlara karşı bir boykot girişiminde bulunmaları karşısında şu soruyu sordu: "[Yahudilerin] henüz "Türk vahdeti" içinde erimediklerine hükmedenlere ve mektupta iddia edilen birlik olgunluğundan şüphelenenlere hak verdirilmiş olmaz mı?"[197]

Yaygın söylentilere göre Yunus Nadi'nin bir "Yahudi meselesi" yaratmaya yönelik bu yazıları ve geçmişte yayımlamış olduğu Nazi yanlısı makaleleri, Alman Büyükelçiliği'nin Almanya'ya Şark halıları ihraç edebilmesi için kendisine bazı gümrük ve/veya kota kolaylıkları sağlamış olmasından ileri geliyordu. Yunus Nadi, yabancı sermayeli birçok şirkete *Cumhuriyet* gazetesinin desteğini "uygun bir fiyat"a teklif ettiği için Almanlardan maddi destek almakta olduğu söylentileri rahatça yayıldı ve zihinlerde kuşkular yer etti. Yunus Nadi'yi bu yazıları yazmaya iten dürtü ne olursa olsun, İstanbul'daki Yahudi cemaati bu yazılardan son derece rahatsız oldu. Bunda

---

197 "Bizde Yahudilik meselesi var mıdır?", *Kurun*, 25 Temmuz 1938. Prof. Stanford J. Shaw 1930'lu yıllarda cemaat yönetiminde etkin olan Yahudi ileri gelenlerinin çocuklarıyle yaptığı görüşmelerden edindiği izlenimlere dayanarak Tokatlıyan Oteli'ni boykot etmeye yönelik örgütlü bir hareketin İstanbul'daki Yahudiler arasında mevcut olduğuna inandı. (Stanford J. Shaw, 1993, s. 31, 54 sayılı dipnot).

Yahudilerin Türkçe konuşmamaları konusunda basında çıkan yazıların yoğunluğu da etkili oldu.[198]

Yunus Nadi'nin Almanlarla özel ilişkileri sonucunda geliştirdiği Nazi yanlısı tavır nedeniyle Türkiye'deki Alman mülteciler ve Müttefik Kuvvetleri'nin diplomatları ona "Yunus Nazi" adını taktılar.[199] İsmet İnönü de Yunus Nadi'nin Almanlarla özel ilişkiler geliştirdiği yolundaki söylentilerden rahatsız oldu. İnönü, 7 Ağustos 1940 sabahı Ankara Garı'na varışında kendisini karşılayanlar arasında Yunus Nadi'yi görünce sert bir şekilde "ticari maksatlar uğruna siyasi yazılar yazılmasına müsaade edemem!" diye çıkıştı. Yunus Nadi, üzüntülü bir şekilde "yok öyle bir şey!" diyerek kendisini savunması üzerine İnönü sinirli bir şekilde ve yüksek sesle "kat'iyyen müsaade edemem" diye sözlerini tekrarladı ve Yunus Nadi'nin elini sıkmadan uzaklaştı.[200] Bu olaydan bir-iki gün sonra 11 Ağustos 1940 tarihinde İnönü'nün talimatıyla *Cumhuriyet* kapatıldı ve 8 Kasım 1940'a kadar kapalı kaldı.[201]

j) Azınlık Avukatlarının İstanbul Barosu'ndan Tasfiye Edilmeleri Talebi

1938 yılının sonunda basında, gene azınlıkların sadakatleri sorgulandı. *İstanbul Barosu Mecmuası*'nın Cumhuriyet'in kuruluşunun on beşinci yıldönümü vesilesiyle yayımladığı özel sayıda, aynı yılın Aralık ayında yürürlüğe girecek olan yeni avukatlık yasası vesilesiyle kaleme alınan ve Türk avukatlık tarihini inceleyen bir makale yer aldı. Bu makalede mütareke yıllarında gayrimüslim avukatların İstanbul'da Rum, Ermeni ve Yahudi baroları kurmaya giriştikleri, yabancıların namı hesabına çalıştıkları, "bazı avukatların ecnebi konsoloshane

---

198 AMA, 6 Ağustos 1938 tarihli ve 867.4016/Jews/27 sayılı belge. 13üncü Türk Tarih Kongresi'nde bir bildiri sunan Prof. Dr. Nevzat Gözaydın da Yunus Nadi'nin Almanlardan para aldığını ileri sürdü. (Ertuğrul Cesur, "Almanlar'dan kim rüşvet aldı?", *Yeni Şafak*, 8 Ekim 1999).

199 Barry Rubin, 1992, s. 45.

200 Nadir Nadi, 1979, s. 127.

201 Nadir Nadi, 1979, s. 131, 140.

mahkemelerinde harıl harıl iş takip" ettikleri ve "Türkleri sille tokat oralara sürükledikleri" yazıldı.[202] Gayrimüslim avukatların vatana ihanet sayılabilecek bu tür davranışlarda bulunduklarının yazılması üzerine avukatlar arasında kısa bir araştırma yapıldı. Bu araştırma sonucunda Cumhuriyet'in ilânından önce bağımsız baro kurmaya girişmiş ve yabancılarla işbirliği yapmış bazı gayrimüslim avukatların İstanbul Barosu'nda halen avukatlık mesleğini icra ettikleri belirlendi. Bunun üzerine *Son Posta* bu avukatların baroya alınmamaları gerektiğini ileri sürdü.[203] Fikirlerine başvurulan Baro Reisi Hasan Hayri Tan, 460 sayılı Avukatlık Kanunu gereğince teşkil edilen tasfiye komisyonunun 442 avukatın kayıtlarını silip tasfiye ettiğini bildirdi. Yeni çıkan ve "Büyük Kanun" diye adlandırılan yeni Avukatlık Kanunu'nun 117 sayılı maddesi millî ve meslekî ahlâka aykırı hareket edenlerin barodan çıkarılmasını gerektiriyorsa da, bunun için Baro Haysiyet Divanı'nın kararının gerektiğini, kanunun geçici maddesinin tasfiyeyi emretmediğini ve bu konuyla yeni kurulacak olan inzibat meclisinin ilgilenmesi gerektiğini söyledi.[204] Fikrine başvurulan avukat Suad Ziya Kant, Baro Reisi ile mutabık olmayıp bu azınlık avukatlarının Baro'dan tasfiye edilmeleri gerektiğine inandığını belirtti. Bir zamanlar Rum, Ermeni, Yahudi baroları kurmaya girişmiş olan avukatların listelerinin mevcut olmasının gerektiğini, tasfiyenin bu listelere göre yapılabileceğini sözlerine ekledi ve azınlık avukatlarına dönerek seslendi: "haklı veya haksız azlıklara mensub arkadaşlar bir itham karşısında bulunuyorlar. Bugün baroda bulunanların cümlesi her türlü şaibeden müezzeh bile olmasalar, gazetelerin bu imâlı neşriyatı kendilerini alâkadar etmeli idi. Neden seslerini çıkarmıyorlar? Bu arkadaşların hepsi eli kalem tutan arkadaş-

---

202 Av. A. Haydar Özkent, "Türk avukatlığının tarihine kısa bir bakış", *İstanbul Barosu Mecmuası Cumhuriyetin Onbeşinci Yıl Dönümü Fevkalâde Nüshası*, İstanbul, 1938, s. 5-28.

203 "Baro susuyor mu?", *Son Posta*, 4 Aralık 1938.

204 "Baro reisi beyanatta bulundu, fakat beyanat avukatları tatmin etmedi", *Son Posta*, 6 Aralık 1938.

lardır. Neden kendilerini şiddetle ilgilendiren bir bahiste konuşmuyorlar, 'biz değiliz' demiyorlar?"[205]

Son Posta'da yer alan bu meydan okuma yazısına cevap gecikmedi. Yahudi, Rum ve Ermeni avukatlar bu yazıyı tekzip ettiler ve Türkiye'ye olan sadakatlerini vurguladılar.[206]

4. Atatürk'ün Vefatı - Azınlıkların Endişeleri

Bütün azınlıklar ve özellikle Yahudiler Atatürk'e büyük bir sevgi beslemişlerdir. Kemalizmin uygulanmasından hayal kırıklığına uğrayarak Türkiye'yi uzun yıllar önce terk eden ve başka ülkelere yerleşen Yahudiler bile "Kemalizm sizde ne hatıralar bıraktı?" sorusuna Kemalizmi ve Atatürk'ü öven son derece olumlu cevaplar verdiler. Atatürk Yahudilerin dostu olarak görülüyordu. Bu sevgi popüler İspanyolca şarkılarda da dile geldi.[207] Yahudi halkının Atatürk'e beslediği sevgiyi bir Yahudi kadın yazar şu şekilde ifade ediyor: "Atatürk'ün Yahudilerin kalbinde özel bir yeri var. O daha Atatürk adını almadan Yahudiler ona 'El Gadol' derlerdi. Gadol İbranice büyük demektir."[208]

1935 yılının Ağustos ayının sonlarında Atatürk'e yapılan suikast girişiminin kamuoyuna açıklanmasından sonra Türkiye Yahudileri bu olay karşısında duydukları teessür hislerini ve uzun ömür dileklerini basın yoluyla dile getirdiler.[209] Tüm sinagoglarda dinî ayinler düzenlendi. İstanbul'daki törenlere İstanbul Yahudilerinin tamamının katılabilmesi için Yahudi esnaf ve tüccarlara ait bütün mağazalar ayin günü kapalı kal-

205 "Azınlıklara mensub avukatlar iddiaları neye tekzib etmiyorsunuz?", *Son Posta*, 7 Aralık 1938.

206 "Yahudi avukatlar tekzib ve protesto ediyorlar", *Son Posta*, 8 Aralık 1938 / "Baro reisi Hasan Hayri istifa mı etti?", *Son Posta*, 10 Aralık 1938. Tekzip demeci veren Yahudi avukatlar Daniel Behar, Rafael Behar, Yuda Alaluf, Daniel Şimsi, Marko Şimil, Avram Naum (İbrahim Nom), Şekip Adut, Refik Habip, Vitali Ojalvo idi.

207 Henri Nahum, 1997, s. 185-186.

208 Selin Tunç, "Beyoğlu yaşım henüz 87", *Argos*, Aralık 1990, nakleden *Şalom*, 2 Ocak 1991. Bu sözü eden kadın yazar Beki Bardavid'dir.

209 "Hasköy Musevi cemaati adına", *Ulus*, 1 Kasım 1935 / "Musevi cemaatinden", *Son Posta*, 3 Kasım 1935.

dı.[210] Yahudi cemaati Cumhuriyet'in kuruluşunun on beşinci yılı kutlamalarına da coşkulu bir şekilde katıldı. Yahudilerin yoğun bir şekilde yaşadıkları semtler özel olarak ışıklandırıldı. Yahudilere ait evler ve cemiyetler bayraklarla süslendi. Bu vesileyle Yahudi cemaatine ait muhtelif cemiyetlerde geliri Kızılay, ÇEK ve THK gibi kurumlara bağışlanmak üzere konserler ve tiyatro gösterileri düzenlendi. Yahudi cemaatinin bu sevgi tezahürleri ve Kızılay ile THK'ya yaptıkları bağışlar nedeniyle İstanbul valisi cemaate teşekkür etti.[211]

Bu sevinçli ortam Atatürk'ün hastalığı ile gölgelendi.

Azınlıklar, siyasi iktidarın ve resmî makamların gayrimüslimlere karşı nisbeten daha açık fikirli ve hoşgörülü davranmalarında Atatürk'ün kişisel etkisi olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle Atatürk'ün hastalığının basına yansımasından sonra büyük bir endişe duydular. Avrupa'daki antisemitizmden dolayı zaten tedirgin olan Türkiye Yahudileri'ni, Atatürk'ün hastalığı, diğer azınlıklara göre, çok daha fazla tedirgin etti. Bu endişe, Atatürk'ün vefatı halinde İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi ihtimalinden kaynaklanıyordu. Türkiye Yahudileri İsmet İnönü'yü, en büyük destekçisi Nazi yanlısı tavrı ile tanınan gazeteci Yunus Nadi olan, Yahudilere karşı şiddetli peşin hükümlere sahip bir siyasetçi olarak görüyorlardı. Bu nedenle de Atatürk'ün vefatı halinde İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi ihtimalinden dolayı endişe duyuyorlardı.[212]

Azınlıkların korktukları şey gerçekleşti ve Atatürk 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etti. Türkiye Yahudileri Atatürk'ün vefatından son derece müteessir oldular. Bu teessürün bir tezahürüne tanık olan Prof. Mina Urgan anılarında bu olayı şöyle naklediyor:

"Cenazeyi aile dostu bir avukatın Karaköy'de caddeye bakan bürosundan seyrettik. Büro Yüksekkaldırım'ın tam altındaydı.

---

210 "Ahrida sinagogunda", *Kurun*, 4 Kasım 1935 / "Museviler dün Balat sinagogunda bir tören yaptılar", *Haber Akşam Postası*, 4 Kasım 1935 / "Milletin sesi!", *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1935 / "Turkey", *The Jewish Chronicle*, 8 Kasım 1935.

211 "Jews celebrate anniversary of Turkish republic", *The Jewish Chronicle*, 7 Ekim 1938, s. 16.

212 AMA, 27 Ağustos 1938 tarihli ve 867.4016/Jews/29 sayılı belge.

Top arabası görününce, ansızın, şiddetli bir dolu yağıyormuşçasına, "çıt çıt çıt" sesleri geldi oradan. Meğer eskiden basamaklı olan Yüksekkaldırım'da toplanan Yahudiler, dinlerinin yas geleneğine uyarak, giysilerinin düğmelerini aynı anda koparmışlar yere atmışlardı. Düşen düğmelerdi o dolu sesini çıkaran."[213]

Yahudilerin teessürlerini dile getiren bir diğer gözlemci Kadıköy vapurunda geçen bir konuşmayı yıllar sonra nakleden, bir dönem TBMM'de stenografi hocalığı yapmış olan gazeteci Avram Benaroya'dır. Kadıköy vapurunda Yahudi bir arkadaşına rastlayan bir Türk, Yahudi dostunu çok üzgün görünce kendisine şu sözlerle hak verdi: "Haklısın. Yahudiler kendi Hahambaşılarını kaybettiler."[214] Atatürk'ün vefatı üzerine hukukçu ve şair İbrahim Nom'un (Avram Naon) yazdığı, yas ve keder duygularını yansıtan bir şiir de *Tan* gazetesinde yayımlandı.[215] Sıradan bir Yahudinin hissettiklerini de Lerner ailesi şöyle dile getirdi: "Aile, Atatürk öldüğünde bir evlâtlarını ya da kardeşlerini kaybetmiş gibi yas tutacaktı." Dolmabahçe Sarayı'nda katafalka konulan naaşın önünde saygıda bulunmaya

---

213 Mina Urgan, 1998, s. 166.

214 A. Benaroya, "Atatürk et les juifs", *L'Etoile du Levant*, 11 Kasım 1949. Benaroya bu yazısında Atatürk ile Türkiye Yahudileri arasında mevcut olan sevgi bağları için birkaç örnek veriyordu. Mustafa Kemal'in özel diş hekimi Yahudi asıllı Sami Günzberg idi. Yahudi bir diş hekimi seçmiş olması sebebiyle Atatürk'ü tenkit etmeye cesaret edenlere Atatürk "dişlerim bir talim alanı değildir" cevabını vermiştir. Atatürk köpeği tarafından ısırılınca Ankara Kuduz Enstitüsü müdürü Dr. Naim Elnekave onu tedavi etti ve bir ay boyunca Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde misafir kaldı. Atatürk Florya'daki köşkte iken 7 Eylül 1935 günü Dr. David Markus'u da köşke davet edip kendisiyle iki saat sohbet etti. (Dr. Markus ile Atatürk arasındaki bu karşılaşma için bkz. A. Galanti, 1947, s. 89.) Atatürk'ün Yahudiler ile iyi ilişkiler geliştirdiğine dair başka tanıklıklar da vardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Nissim Mazliyah ve Nissim Ruso da Atatürk'ün ilgisine mazhar oldular. Nissim Ruso yıllar sonra Atatürk'ü Çankaya'da ziyaret ettiğinde Atatürk kendisine uzun saatler boyunca Türkiye Yahudilerinin iyi yurttaş ve vatansever olduklarından söz etti ve Doğu Yahudilerinin durumlarını iyileştirmek amacıyla Alyans'ın kurduğu okullara duyduğu hayranlığı ifade etti. Atatürk İzmir seyahatlerinde kaldığı İzmir Kulübü'nde Yahudi garsonların kendisine hizmet etmesini tercih etti ve bazı Yahudi aşçı kadınların hazırladığı yemeklere zaafı olduğunu belirtti. (Sam Levy, "La petite histoire Atatürk et les Juifs", *L'Etoile du Levant*, 16 Aralık 1949).

215 İbrahim Nom, "Onun yeri", *Tan*, 18 Kasım 1938.

giden halk arasında Yahudiler de yer aldı. Halkın saraya hücum etmesiyle çıkan izdihamda hayatlarını kaybedenler arasında İstanbullu bir Yahudi terzi ve kızına da rastlandı.[216] İstanbullu hukukçu Robert Mitrani, Atatürk'ün vefatından sonra yazdığı yazısında Türkiye'de antisemitizmin Atatürk sayesinde başgöstermediğini belirttikten sonra her Yahudinin büyük teessür duyduğunu ve Türkiye Yahudilerinin büyük bir hamilerini kaybettiklerini vurguladı.[217] Robert Kolej'de okuyan Pepo Parali'nin Atatürk'ün vefatı karşısında duyduğu teessürü sınıf arkadaşı Altemur Kılıç şöyle dile getiriyor:

"Atatürk'ün öldüğünü biz Pepo'nun çığlığından duyduk. O sabah okulda kahvaltı ediyorduk. Bir çığlık duyuldu. Hüngür hüngür ağlayan bir insan. Atatürk ölmüş, ailesi haber vermiş."[218]

Atatürk'ün vefatı uluslararası Yahudi camiasında ve basınında da yankılar yarattı. İskenderiye'de yayımlanan *La Tribune Juive* gazetesi, Arjantin'de yayımlanan *La Luz* gazetesi ile gene Türkiye'den göç etmiş Mordo Strugo'nun yayımladığı *La Urraca* dergisi Atatürk hakkında övücü yazılar yayımladı. Cenevre'deki Türkiye Yahudileri İsviçre'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne teessürlerini bildirdiler. Nice'de yaşayan Türkiyeli Yahudiler bir anma töreni düzenlediler.[219]

Atatürk'ün vefatının ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin azınlıklar üzerindeki etkisi İngiltere konsolosluğunun tercümanı olarak çalışan Ermeni asıllı H. Camcıyan tarafından "azınlıklar bu durum karşısında son derece üzgün bir haleti ruhiye içindedirler" şeklinde tasvir edildi. Bu haleti ruhiye, İnönü'nün azınlıklara karşı hasmane duygular besleyen bir siyasi lider ve onlara karşı sergilenen ayırımcı ve kısıtlamacı tavrın müsebbibi olarak görülmesinden ileri geliyordu.[220] Türkiye Yahudilerinin Atatürk'e karşı besledikleri sevgi, Yahudilerin zihinlerinde yer etmiş olan bir peşin yargıdan da kaynak-

216 İtalyan Kültür Merkezi, 1997, s. 7.

217 Robert Mitrani, "La Turquie en deuil", *Le Judaisme Sephardi*, Aralık 1938, s. 1.

218 Serfi Ergun, "Bizim sınıf", *Star Cumartesi Pazar*, 20 Haziran 1999, s. 9.

219 Avram Galanti, Isis, Cilt 6, s. 95-99.

220 PRO, 8 Aralık 1938 tarihli ve FO371/21927, E7381 sayılı belge.

lanıyordu. Türkiye Yahudileri, hiçbir mantıkî nedeni olmamasına rağmen, İsmet İnönü'nün Yahudilere karşı hasmane duygular beslediğine ve Atatürk'ün bu hasmane hissiyatı frenlediğine inanıyorlardı. Bu nedenle 1934 yılında Trakya'da meydana gelen olayların müsebbibinin İsmet İnönü olduğuna ve olaylara Atatürk sayesinde müdahale edildiğine inandılar.[221] Atatürk, azınlıkları Türkleştirme siyasetinin güçlü bir destekçisi olduğu halde onun, antisemitizmin gelişmesine karşı önemli ve güçlü bir engel teşkil ettiğine, Sabri Toprak'ın kanun tasarılarının da Atatürk sayesinde reddedildiğine inandılar. Alman Yahudisi bilim adamlarının Atatürk'ün izin vermesi sonucunda İstanbul Üniversitesi'ne geldiklerini ve Atatürk'ün Filistin'deki militan Araplara karşı dostane hisler beslemediğini de unutmadılar ve bundan dolayı ona sevgi ile bağlandılar. Atatürk'ün vefatından sonra antisemitlerin Yunus Nadi'nin etrafında toplanıp güç kazanmaya çalışacakları, İsmet İnönü'nün Atatürk'ün çizgisinde bir siyaset izleyeceği kanaatini paylaştılar ancak İnönü'ye de tam anlamıyla güven duymadılar.[222]

Azınlıkların içinde bulundukları bu karamsar haleti ruhiye, İsmet İnönü'nün verdiği muhtelif demeçler sayesinde hafifledi. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildikten sonra TBMM'de yaptığı konuşmada "sükûn, istikrar ve emniyet içinde çalışmaktan başka arzusu olmayan milletimizi anarşiden ve cebirden uzak, bütün vatandaşlar için müsavi bir emniyet havası içinde bulundurmağı, cumhuriyetin en kıymetli nimeti biliyoruz" sözleri azınlıkların geleceğe dönük endişelerini bertaraf etti ve onları rahatlattı. Azınlıklar konuşmanın bu bölümünde bu yeni dönemde kendilerine karşı ayırımcı bir siyasetin uygulanmayacağının işaretlerini gördüler.[223]

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Celâl Bayar başvekil oldu. Kurduğu hükümet TBMM'de güvenoyu aldıktan sonra Bayar, Meclis'te yaptığı konuşmada, vatandaşlık haklarına değinerek "rejimin kanunları Türk camiasına dahil olan

221 Avner Levi, 1996, s. 119.

222 "Turkish Jewry mourns Atatürk", *The Jewish Chronicle*, 25 Kasım 1938, s. 26.

223 "İsmet İnönü'nün nutku", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938.

bilâ istisna her ferdin hukukunu, emniyetini ve müsavatını tekeffül etmektedir. Kanunlarımızın tekeffülü altında, bütün vatandaşların seyyan bir surette haklarını gözetmek bizim için en mukaddes bir vazifedir" dedi. Bayar'ın bu konuşması azınlıklar tarafından, kendilerine karşı ayırımcı bir siyaset uygulanmayacağının bir diğer işareti olarak yorumlandı.[224] Bayar'ın konuşmasının bu bölümü CHP ile yakın ilişkide olan dönemin önde gelen gazetecileri tarafından olumlu karşılandı. Necmeddin Sadak konuşmayı "Cumhuriyet kanunlarının her türlü ırk ve din farkından müteessir olmayan şefkat, adalet ve müsavat prensiplerini açıkça ilân ediyor" şeklinde yorumladı.[225] Hüseyin Cahit Yalçın ise şu yorumda bulundu: "başvekilin bu bahisteki şu teminatı ve Millet Meclisi'nin alkışları Türkiye'nin dahili rejiminde hâkim olan yüksek ve medenî düşünceyi tamamiyle tebaruz ettirecek bir mahiyeti haizdir. Yeni rejimin en büyük nimeti yakın şarkın türlü türlü siyasi, dinî, ırkî mücadelelerle muztarip ve bedbaht olmuş şu topraklarında kanun nazarında katı ve tam bir müsavat dairesinde, mütekabil müsaadekârlık ruh ve vicdan hürriyeti içinde yaşıyan biri birleriyle mütesanid vatandaşlar vücuda getirmekti. Atatürk'ün en kıymetli ve yüksek görüşlerinden birini teşkil eden şu emel ve hedefin bugün de aynı kuvvet ve samimiyet ile temin edildiğini görmek memleket için büyük bir manevi kuvvet teşkil ediyor."[226] İsmet İnönü'nün ve Celâl Bayar'ın bu konuşmaları ve Dahiliye Vekili Refik Saydam'ın Ermeni cemaati Laik Konsey Başkanı'nın bir sorusuna karşılık verdiği "Bütün vatandaşları vatanın eşit evlâtları olarak gördüğü" cevabı azınlıkların büsbütün rahatlamalarına yol açtı. Peşpeşe yapılan bütün bu beyanatlar azınlıklara Türklerle eşit haklara sahip olacakları yeni bir dönemin açılacağı ümidini verdi. Azınlıklar hakkında açık fikirli görüşleriyle tanınan SCF eski başkanı

224 "Başvekil Celâl Bayar'ın konuşması", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938.

225 Necmeddin Sadak, "Celâl Bayar hükûmeti ve Meclisin itimadı", *Akşam*, 17 Teşrinisani 1938.

226 Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni kabinenin programı", *Yeni Sabah*, 18 Kasım 1938.

Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçiliği görevinden ayrılıp milletvekili olacağı söylentileri de bu rahatlama havasını destekledi ve ümitleri arttırdı. Nitekim, Fethi Okyar beklendiği gibi bir süre sonra Adliye Vekili oldu.[227]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün CHP Büyük Kurultayı'nda yaptığı konuşmada sarf ettiği "Vatandaşlarda ve Teşkilâtı Esasiye'nin tarif ettiği vatandaşlarda, bu vatanın daimî sahip ve sâkinleri sıfatiyle, emniyet içinde yaşamak huzuru kalbi, TBMM'nin ve Cumhuriyet hükümetinin samimî hedefidir. Hiçbir milletin kendisine uygun gördüğü bir tedbir, bizim memleketimizde taklit olunmaz. Hiçbir vatandaş, kanunların kendisine temin ettiği nimetlerden mahrum edilemez. Huzur içinde, müşterek vatanın yükselmesine çalışmak sahası bütün vatandaşlar için açıktır" sözleri[228] Yahudiler tarafından kendilerine karşı herhangi bir ayırımcı ve antisemit siyaset güdülmeyeceğinin bir diğer teminatı olarak yorumlandı.[229] Gazeteci Etem İzzet Benice de İnönü'nün bu sözlerini aynı doğrultuda yorumladı: "İnönü'nün bu sözleri Türkiye'de kemalizmden gayri hiçbir fikir cereyanının mahalli sarfı olmadığını tebarüz ettirmekle beraber hiçbir ekalliyet davası ve mevzuu olmadığını da bir kere daha en büyük temin halinde aydınlanmaktadır.

Bu ayni zamanda son günler içinde Teşkilâtı Esasiyemizin tarif ettiği vatandaş saflarımız arasında tereddüd uyandırmak istiyen ve tezvir, entrika hududunu geçmiyen bazı tahminlere karşı:

- Türkiye'de bir Yahudi meselesi yoktur ve.. olamaz..

Diyen en kuvvetli bir vesikadır."[230]

Atatürk'ün vefatı bir dönemi noktalamış oldu. Bu dönem Cumhuriyet'in bir ulus-devlet olarak inşasını kapsadı. Bu inşa süreci içinde Yahudiler azınlık haklarından feragat etmek zorunda kaldıkları gibi, Elza Niyego cinayetinin akabinde kamuoyunun hışmına uğradılar, Türkleşme baskısı altında bunaldılar, ancak bütün bunlara rağmen Atatürk'e karşı besledikleri

---

227 PRO, 8 Aralık 1938 tarih ve FO371/21927, E7381 sayılı belge.

228 "Millî Şef'in dünkü mühim nutukları", *Son Telgraf*, 27 Aralık 1938.

229 "No discrimination in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 30 Aralık 1938, s. 25.

230 Etem İzzet Benice, "Yahudi düşmanlığı", *Son Telgraf*, 29 Aralık 1938.

sevgide bir azalma olmadı. Tek Parti döneminin koşulları ve Atatürk'ün mutlak hâkimiyeti göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Yahudilerinin Cumhuriyet'in ilk on beş yılı içinde kendilerine yönelik ayırımcılığın ve Türkleşme baskılarının sadece İsmet İnönü'den kaynaklandığına inanmalarının ve bundan dolayı İnönü'yü Yahudilere karşı olumsuz peşin yargılar besleyen bir siyasetçi olarak görmelerinin mantıkî hiçbir temeli yoktu. Buna rağmen Yahudi halkının zihninde İnönü hakkında böyle bir önyargı sağlamca yer etti.[231]

Türk basını, Naziler 1933 yılında iktidara geldikten sonra, Yahudileri yeterince Türkleşmedikleri için eleştirdi ve Avrupa'da Nazi iktidarı altında ezilen Yahudileri emsâl gösterip Türkiye Yahudilerinin hallerine şükretmelerini ve kamuoyunda antisemit eğilimlerin belirmesini istemiyorlarsa bir an önce Türkleşmelerini tehditkâr bir vurguyla talep etti.[232] Avrupa'da yaygınlaşan antisemitizme karşı basında Yahudileri rahatlatıcı yazılar da yer aldı, ama bunlara pek yaygın bir şekilde rastlanmadı.[233]

Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlayan devletçi iktisadî politika ilk on yıldan sonra da aynı hızla devam etti. Kamu hizmeti gören yabancı sermayeli tüm şirketler devletleştirildi. Kamu hizmeti görmek için yeni kurulan şirketler arasında özel veya yabancı girişimlere yer verilmedi. Bankacılık sektöründe de benzeri bir gelişme yaşandı. Bu olumsuz koşullara rağmen azınlıklar ticarî faaliyetlerine devam ettiler. Devletin güttüğü millî iktisat politikası doğrultusunda azınlıkların kamu iktisadî kuruluşlarında istihdam edilmemeleri neticesinde Yahudi gençler bu kuruluşlara memur olarak giremez oldular.

231 Erdal İnönü babasının Yahudilere karşı hiçbir husumet beslemediğine ve yakın dostları arasında diş hekimi Sami Günzberg'in bulunduğuna dikkati çekti. (Erdal İnönü ile 3 Mart 1999 tarihli görüşme).

232 Bu tür yazılar için bkz. Yaşar Nabi, "Tatbikini beklediğimiz bir karar", *Ulus*, 1 Birinciteşrin 1936 / Muhittin Birgen, "Türkiye'de de bir Yahudi meselesi vardır", *Son Posta*, 21 Ocak 1938 / Muhittin Birgen, "Bizdeki Yahudi meselesi", *Son Posta*, 23 Ocak 1938/ M. Zekeriya, "Hâlâ Fransızca konuşuyorlar", *Tan*, 27 Mayıs 1938 / "Bizim Yahudiler", *Bugün*, 5 Ekim 1938.

233 Nurullah Ataç, "Yahudiler", *Haber Akşam Postası*, 5 Aralık 1938 / "Zenciler ve Yahudiler", *Tan*, 8 Aralık 1938.

Bu durum karşısında tek çare Yahudi tüccarlara ait müesseselerde çalışmak oldu. Yürürlükte olan iktisat politikası ve piyasadaki kriz nedeniyle Yahudilere ait müesseselerin sayıları da azaldığından okullardan yeni mezun Yahudi gençlerin dindaşlarına ait işyerlerinde çalışma imkânları da çok kısıtlıydı. Bu durumdan ötürü işsiz kalan gençler için tek çıkış kapısı, geçmiş yıllarda olduğu gibi, İngiliz mandası altında bulunan Filistin'e göç etmekti. İngiliz hükümeti göçü izne ve kotaya tâbi kıldığından bu imkânın da mevcut olmaması gençleri ümitsizliğe sevk etti.[234]

Atatürk'ün vefatından yaklaşık bir yıl sonra İkinci Dünya Savaşı başladı. Savaş dönemi tüm Türkiye ve özellikle azınlıklar için oldukça çetin ve zor yıllar oldu. Türkiye Yahudileri bu döneme de cemaati yönetecek bir idarî nizamnameye sahip olmadan, oldukça zayıflamış bir idarî yapı ile ve 1931 yılında vefat eden hahambaşı Haim Becerano'nun yerine, yeni bir hahambaşı atayamamış olarak girdi.[235] Hahambaşılık için yurt dışında yaşayan mükemmel bir aday bulunmuştu ancak ona verilecek yılda beş yüz sterlin mukabili ücreti karşılayabilecek kaynak yoktu. Bu yeni dönemde uzun yıllar boyunca Hahambaşılık, Meclis-i Cismani başkanlığı ve Galata-Beyoğlu-Şişli cemaatleri başkanlığı yapmış olan Marsel Franko görevinden istifa etti, yerine 1950'li yıllara kadar görev yapacak ve 1954 yılında DP'den İstanbul milletvekili seçilecek olan Hanri Soriano getirildi.[236]

234 "Economic nationalism and state capitalism", *The Jewish Chronicle*, 24 Mayıs 1935, s. 19.

235 "Hahambaşılık", *Kurun*, 22 Birincikanun 1935 / "Communal reorganisation", *The Jewish Chronicle*, 10 Ocak 1936, s. 26 / "Community's financial embarrassment", *The Jewish Chronicle*, 23 Nisan 1937, s. 31.

236 "Demission del presidente del concilio del Gran Rabinato", *La Boz de Türkiye*, 15 Ağustos 1939, s. 32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ ŞEF DÖNEMİ - İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI

1. Soykırımdan Kaçan Yahudilerin Türkiye'ye Sığınma Girişimleri

Adolf Hitler'in 20 Ocak 1933 tarihinde iktidara gelmesiyle dünyada ve Türkiye'de yeni bir dönem açıldı. Hitler'in antisemit siyaseti ve Alman Yahudilerine karşı uyguladığı boykot yüzünden Almanya'da yaşamaları imkânsızlaşan Yahudiler başka ülkelere göç etme olanaklarını araştırmaya başladılar. Bu ülkelerin başında Türkiye geliyordu, ancak Türkiye, Yahudi göçmenleri kabul etme konusunda son derece seçici davrandı. Göç etmek isteyen Berlinli Yahudi hekimlere izin vermedi ve gerekçe olarak yabancı uyruklu kişilerin mesleklerini icra etmeye izin vermeyen kanunu gösterdi.[1] Musevi Lisesi müdürü David Markus, İsmet İnönü'ye başvurup Alman uyruklu binlerce Yahudi hekim ve eczacının Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesini istedi ancak bu teklif de aynı gerekçe gösterilerek red edildi. Atatürk'ün diş hekimi Sami Günzberg'in Atatürk'ü Hitler'in antisemit siyaseti ve Alman Yahudilerinin akibetleri hakkında bilgilendirmesi üzerine Atatürk,

1 "Mısır Alman Yahudilerini kabul etmedi", *Son Posta*, 25 Mayıs 1933.

Yahudi asıllı bazı Alman bilim adamlarının Türkiye'ye gelmesine izin verdi, ancak bu çok sınırlı sayıda insanı kapsıyordu.[2] Sadece Dar-ül-fünûn'un tasfiyesi ve yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması nedeniyle doğan bilim adamı ihtiyacını karşılamak üzere Alman üniversitelerinde görevli olup Hitler'in antisemit siyaseti nedeniyle işlerine son verilen Yahudi bilim adamlarının Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi'nde çalışmalarına izin verildi.[3] Bu meyanda da Almanya dışında iş olanakları arayışında olan Alman profesörleri temsilen Prof. Andreas B. Schwarz ile Maarif Vekâleti arasında 6 Temmuz 1933 tarihinde 58 Alman bilim adamının Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi'nde çalışmalarına izin veren bir protokol imzalandı.[4]

Hükümet, 1938 yılında peşpeşe çıkarttığı iki kanun ile Nazi rejiminden kaçan Yahudilere karşı sıkı önlemler alıp Türkiye'ye girişlerini sınırladı. 28 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen Pasaport Kanunu yabancı uyrukluların Türkiye'ye girişlerini düzenledi. Bu kanunun 4. maddesi gereğince "transit olarak Türkiye'den geçip gitmek için geldikleri halde yanlarında kâfi para veya vasıtaları olmayanlar ile gideceği memleketler için vizeleri bulunmayan" yabancı uyrukluların Türkiye'ye girişleri yasaklandı.[5] Pasaport Kanunu'ndan hemen sonra kabul edilen yabancı uyrukluların Türkiye'de ikametleri ile ilgili kanun yabancı uyrukluların sınır dışı edilmelerini "Türk ırkına mensup" olma veya olmama ölçüsüne göre

---

2 Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, 1984, s. 292.

3 Bu konuda ayrıntılı çalışmalar için bkz. Faruk Hakan Bingün, *Nazi Almanyası'ndan Kaçarak Türkiye'ye Sığınan Bilim Adamı ve Sanatçılar,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990 / Fritz Neumark, İstanbul 1982 / Horst Widmann, 1993. İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiyesi ile ilgili yazılar için bkz. Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, 1993, s. 296-303 / Avner Levi, 1996, s. 95-146 / Avner Levi, "İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve süresinde Türk Yahudileri", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1996, S. 154, s. 14-21 / Esther Benbassa, "Les Juifs de Turquie durant l'entre-deux guerres", *Les Cahiers de la Shoah*, Université de Paris I, 1994-1995, s. 121-138.

4 Horst Widmann, 1973, s. 236-239.

5 28 Haziran 1938 tarih ve 3519 sayılı Pasaport Kanunu, *Düstur,* 3. Tertip, Cilt 19, s. 1594-1605.

değerlendirdi. Türk ırkına mensup olanların sınır dışı edilmeleri İcra Vekilleri Heyeti'nin alacağı karara bağlı iken "çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan ecnebi göçebelerin" sınır dışı edilmelerine sadece Dahiliye Vekâleti yetkili kılındı.[6]

Kamuoyunun, Türk resmî makamlarının Nazilerden kaçan Yahudi göçmenleri Türkiye'ye kabul etmeyeceğini açık bir şekilde anlaması için bir krizin meydana gelmesi gerekliydi. Bunun ortaya çıkması da fazla zaman almadı.

a) Yabancı Uyruklu Yahudiler Meselesi

1938 yılının Mart ayında Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi, Almanya ve Avusturya'nın Yahudi asıllı vatandaşlarına karşı uygulamaya başladıkları saf ırk kanunları ve 9-10 Kasım 1938 gecelerinde Almanya ve Avusturya'daki sinagogların yağma edilip yakılmaları, Avrupa Yahudiliğini son derece karanlık bir geleceğin beklediğinin işaretleriydi. Bu durum karşısında Avrupa Yahudileri faşizmin hegemonyası altında olmayan ülkelere göç etmenin imkânlarını araştırmaya başladılar. Bu maksatla 1938 yılının Temmuz ayında Evian'da bir uluslararası konferans toplandı.[7] Evian Konferansı'nı izleyen ve izlenimlerini *Cumhuriyet*'teki başyazılarında aktaran Doğan Nadi yazısına son verirken şu dilekte bulundu:

"Evian konferansına, büyük ümidlere kapılmadan, muvaffakiyetler temenni edelim. *Ve son vaziyetlerde en büyük endişeyi doğuran Musa'nın serseri ahfadının düşüncesiz ve gayesiz dolaş-*

---

6 29 Haziran 1938 tarih ve 3529 sayılı 'Ecnebilerin Türkiye'de ikamet ve seyahatleri hakkında kanun', *Düstur,* 3. Tertip, Cilt 19, s. 1649-1655.

7 Konferansta Avusturya ve Almanya'dan kaçan ve kendilerini kabul edecek ülkeler arayan göçmenler meselesine bir çare arandı. Konferansa, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri katıldı. Konferansın sonunda ABD, 1933 yılında kabul etmediği Alman, Avusturyalı ve Çek göçmenleri bu sefer azami sayıda kabul etmeye karar verdi. Avustralya ise üç yıl içinde 15.000 göçmen kabul edeceğini bildirdi. Bazı Güney Amerika ülkeleri de göçmenleri kabul ettiler. (Norman Bentwich, "Evian Conference", *Encyclopaedia Judaica,* Cilt 6, s. 987-991).

malarında yollarını lütfen Türkiyeye düşürmemelerine dua edelim. Hiç değilse kalabalık gelmesinler..."[8]

Doğan Nadi'nin bu temennisi dönemin resmî makamlarının Yahudi göçmenler meselesine nasıl baktıkları konusunda bir ipucu veriyordu. *Sohnut* başkanı Haim Weizmann'ın Türkiye'yi ziyaret etmesi Doğan Nadi'nin bu görüşünün hükümet tarafından da paylaşıldığının farkına varılması için bir vesile oldu.

1938 yılının Kasım ayının sonunda Weizmann, *Sohnut* Siyasi Daire Başkanı Moşe Şertok'la birlikte Londra'dan Filistin'e dönerken İstanbul'a uğradı ve 29 Kasım - 3 Aralık 1938 tarihleri arasında İstanbul ve Ankara'daki resmî makamlar ile temaslarda bulundu. Alman Haberler Bürosu'nun Berlin'e ulaştırdığı bilgilere göre Weizmann, ziyaretinin Türk basınında haber olarak yayımlanmasını arzu etmedi. Gerçekten de dönemin basınında bu konuda tek bir satır habere rastlanamadı. Weizmann İstanbul'a geldiğinde özel güvenlik önlemleri alınmıştı. Weizmann, aralarında Atatürk'ün diş hekimi Sami Günzberg'in de yer aldığı Yahudi cemaatinin ileri gelen kişileri ile görüştü. Sami Günzberg Weizmann'ın etkili hükümet çevreleriyle temas kurmasına yardım etti. Weizmann'ın ziyaretinin iki amacı vardı. Birincisi Arap-Yahudi-İngiliz çatışması konusunda Türkiye'nin görüşünü öğrenmek, ikincisi ise Türk hükümetine Nazi Almanyası'ndan kaçmak isteyen Alman Yahudilerinin Türkiye'ye yerleştirilmelerini teklif etmek.[9] Weizmann temas ettiği yüksek düzeydeki hükümet yetkililerine iki yüz bin Alman Yahudisinin Türkiye'ye yerleştirilmesini teklif etti. Bu teklifin kabul edilmesi halinde de Türkiye'ye önemli miktarda bir dış kredi temin edeceğini bildirdi. Dış kredinin koşulları hakkında yeterli bilgi mevcut değil, ancak hükümet yetkililerinin Alman Yahudilerinin Türkiye'ye kabul edilmeleri konusunu hemen reddetmeyip kendi aralarında tartışmış ol-

---

8 Doğan Nadi, "Dünyayı işgal eden yeni bir kütle: Mülteciler", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1938. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

9 Federal Almanya Devlet Arşivleri, Pol VII, Türkei 36, 30 Kasım 1938 tarihli belge.

maları kredi koşullarının son derece cazip olduğuna dair bir gösterge.[10] Alman kaynaklarının bu konudaki yorumu değişik oldu. Bu kaynaklara göre ziyaretin amacı Orta Avrupa'da yaşayan Yahudi vatandaşların büyük bir bölümünün -15.000 gibi bir rakam söz konusudur-, kültürlü tabakadan seçilmiş olmaları ve herbirinin 3.000 Sterlin tutarında bir sermayeyi Türkiye'ye getirme yükümlülüğünü yerine getirmesi koşuluyla Türkiye'ye yerleşmeleri teklifinin Türk hükümetine yapılmasıydı.[11] Haim Weizmann ise otobiyografisinde 27 Kasım 1938 tarihinde İstanbul'a geldiğini ve Celâl Bayar ve İsmet İnönü başta olmak üzere birçok yetkili ile yapmış olduğu görüşmelerde Türk resmî makamlarının kendisine Yahudilerin bir altın istikrazatı temin edip edemeyeceğini sorduklarını belirtti. Weizmann bu soruya cevaben Türkiye'nin bu meseleyi görüşmeye muktedir bir heyeti davet etmesini teklif etti, ancak muhtemelen Weizmann'ın büyük servetleri denetlediğine safiyane inanan yetkililer bu teklife itibar etmediler. Dönemin İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine'e göre Türkiye'nin aradığı altın istikrazatı yılda yarım milyon altın sterlin tutarında idi.[12] Konunun hükümette tartışılması sırasında bazı bakanlar iki yüz bin gibi çok önemli sayıda bir Yahudi göçmen kitlesinin Türkiye'nin millî ve toplumsal yapısına zarar vermeden Türkiye'ye yerleştirilmesinin çok güç olacağını belirterek bu teklife itiraz ettiler. Diğer bakanlar ise Alman uyruklu bu Yahudilerin Türkiye'ye göç etmelerinin Türk toplumu içinde yaratacağı tepkiden dolayı Türkiye'de yerleşik Yahudilere karşı gösterilmekte olan hoşgörünün pekâlâ aktif bir antisemitizme dönüşebileceğini belirterek bu teklife itiraz ettiler. Ziyareti yakından izleyen ABD büyükelçiliği, Cumhuriyet'in inşası sırasında çekilen sıkıntıları, resmî makamların Türkiye'de yaşayan azınlıkların meselelerine yaklaşımı ve aynı makamların Türk toplumunu kültürel ve etnik açıdan türdeş ve kaynaşmış bir hale getirmek

---

10 AMA, 13 Aralık 1938 tarihli ve 840.48/Refugees/121 sayılı belge.

11 Federal Almanya Devlet Arşivleri, Politische Archiv Inland II, A/B R99446, 13 Aralık 1938 tarihli belge.

12 Chaim Weizmann, 1950, s. 460-461.

için uyguladığı siyaseti de göz önünde bulundurarak bu teklifin kabul edileceğine pek ihtimal vermedi.[13]

1938 yılında, İstanbul'da yaşayan Avusturya, Çekoslovak, Alman ve İtalyan uyruklu Yahudiler, Almanya ve İtalya'da uygulanan antisemit siyasetten dolayı telâşlandılar. Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine İstanbul'da yaşayan Avusturya uyruklu Yahudiler Alman Konsolosluğu tarafından Alman vatandaşı kabul edilmedikleri için "vatansız" durumuna düştüler. Avusturya ve Çekoslovakya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesinden sonra ortaya çıkan yeni durumda Türk resmî makamları Avusturya ve Çek pasaportlarına sahip Yahudilerden halen geçerli olan pasaportlarını Alman pasaportlarıyla değiştirmelerini istediler. Yahudi olmalarından ötürü yeni alacakları Alman pasaportlar "J" ("Jude" - Yahudi) ibaresini taşıyacağından Yahudiler bunu kabul etmediler ve "vatansız" durumuna düştüler. Bunun üzerine resmî makamlar bu durumda olan yabancı uyruklu Yahudiler arasından on dokuz aileyi sınır dışı etmeye hazırlandı. Sınır dışı edilmesi tasarlanan bu ilk grup oldukça varlıklı ailelerden oluşuyordu. Bu on dokuz aileden dokuzu 13 Ocak 1938 günü İstanbul Emniyet Müdürlüğüne davet edildi ve kendilerine üç gün içinde İstanbul'u terk etmeleri emredildi. Davet edilen Yahudilerden biri cesaretini toplayıp emniyet amirine böyle bir kararın nedenini sordu ve şunları söyledi: "kanunda hiçbir madde bize karşı böyle bir karar almanızı şart koşmuyor. Birçok kuşaktan beri bu ülkede yaşadık ve bizim için hiçbir suç isnadında bulunamazsınız". Emniyet amirinin bu itiraza cevabı oldukça çarpıcı oldu: "Yahudi olduğunuzu unutuyor musunuz?" Bu durum karşısında kararın iptal edilmesi için her türlü imkân zorlandı, İsmet İnönü nezdinde de girişimde bulunuldu. Bu müdahaleler üzerine resmî makamlar cemaat yöneticilerine açıkça Türk vatandaşı olan bir azınlığın temsilcileri olarak yabancı uyruklu kişiler adına girişimlerde bulunmakla yetkilerini aştıklarını söyle-

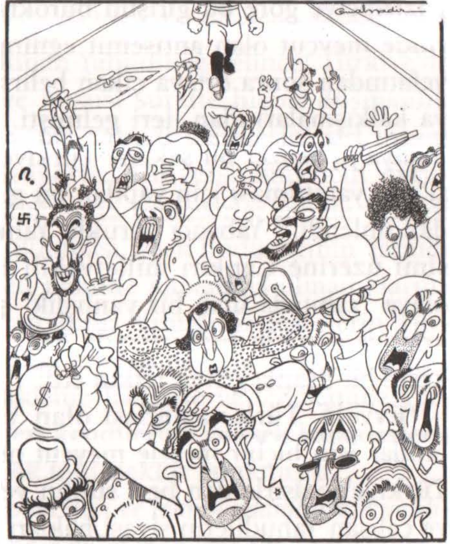
---

13 AMA 13.12.1938 tarih 840.48/Refugees/1212 sayılı belge.

diler.[14] Bu kriz atlatıldıktan sonra 1938 yılının sonunda yeni bir kriz meydana geldi.

17 Kasım 1938 tarihinde İtalya'da yürürlüğe giren ve ırkî esasları temel alıp Yahudilere karşı birçok kısıtlama ve ayırımcı uygulama getiren yeni yasa nedeniyle İtalyan uyruklu Yahudilerin İtalya'ya girmeleri yasaklandı ve pasaportlarının temdit edilmemesi kararlaştırıldı. İstanbul'da yaşayan yabancı uyruklu kişilerin oturma ve çalışma izinleri sadece geçerli pasaport sahibi olunması halinde yenilendiğinden İstanbul'da ikamet eden ve bu yasadan dolayı pasaportları yenilenmeyen bin ilâ iki bin İtalyan uyruklu Yahudinin Türkiye'den sınır dışı edilmeleri ihtimali belirdi.[15] Alman uyruklu Yahudiler de İtalyan uyruklularınkine benzer bir duruma düştüler. Alman Konsolosluğu yayımladığı bir genelgede İstanbul'da yaşayıp saf Alman olduklarını kanıtlayamayan Alman uyruklu kişilerin Alman pasaportu alamayacaklarını bildirdi.[16]

Gazetelerden:
Hitler, Yahudileri Avusturyadan da kovuyor!..

- Geliyooooor !..

Akbaba, 24 Mart 1938

Hükümet ve Dahiliye Vekâleti nezdinde yapılan girişimler

14 AIU arşivi, Fonds G. Leven, LA 4 bis, kutu 3, "Situation des Juifs en Turquie", tarihsiz ancak 1938 yılının başına ait rapor. Söz konusu dokuz aile arasında Laster, Georg Mayer, Mitrani, Robert Schild, Axelred ve Hans Frank aileleri yer alıyordu.

15 "Yahudiler İtalya'dan da kovuluyorlar", *Bugün*, 8 Ekim 1938 / "Türkiye Musevileri", *Bugün*, 14 Ekim 1938.

16 "Şehrimizdeki Alman Musevileri Almanlıktan çıkarıldılar", *Yeni Sabah*, 12 Ağustos 1939.

sonucunda yabancı uyruklu Yahudilerin sınır dışı edilmeleri kararı iptal edildi.[17] O yıllarda Türkiye'de bulunan bir yabancı gözlemciye göre bu girişim bürokrasinin muhtelif kademelerinde mevcut olan antisemit eğilimli memurların Atatürk'ün vefatından sonra ortaya çıkan belirsiz durumdan faydalanmaya kalkışmalarından ileri gelmişti. Aynı gözlemciye göre Almanya'ya benzer bir şekilde Türkiye'de de bir "Yahudi meselesi"nin yaratılması için yapılan bu girişim İsmet İnönü tarafından önlendi.[18] Yabancı uyruklu Yahudileri sınır dışı etme girişimi üzerine Çankırı milletvekili Hüseyin Cahid Yalçın, bu olaya "zabıtada ufak bir yanlışlık" şeklinde atıfta bulundu ve konuya ayırdığı başyazısında önce Yahudi asıllı vatandaşlara kesin bir lisanla güven telkin etti:

"Evvelâ, Türk vatandaşı olan Yahudilerden bahsedersek bunlar için hiçbir mesele mevcut olmadığını temin edebiliriz. Türkiye'de asırlardan beri sükûn ve huzur dairesinde yaşıyan ve çalışan Yahudilerin siyasî hakları Türk cumhuriyetinin Teşkilâtı Esasiye kanunları tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Cumhuriyet teşkilâtı Esasiyesi Türk vatandaşları arasında din ve ırk bakımından hiçbir ayrılık tesis etmemiştir. Bütün vatandaşlar katî bir müsavat dairesinde, mutlak bir vicdan hürriyetinden müstefit olarak müşterek vatanın saadet ve selâmeti için el birliğiyle çalışmak hakkına ve vazifesine maliktirler."

Hüseyin Cahid Yalçın bu teminatı verirken ileri sürdüğü görüşlerin devlet makamının görüşleri olduğunu da özellikle belirtti:

"Bunu en katî bir lisan ile temin edebilmeğe salâhiyettarım. Bu sözleri yalnız kendi mülâhaza ve düşüncem, kendi görüş ve kanaatim eseri olarak söylemiyorum. Ankara'da yüksek ve salâhiyettar devlet adamlarımızın telâkkilerinin ve noktai nazarlarının böyle olduğunu görmekten mütevellit bir katiyet ile şu satırları yazıyorum."

---

17 Avram Galante, Isis, cilt 1, s. 162 ve "Turkey cancels expulsion orders", *The Jewish Chronicle*, 10 Şubat 1939, s. 24.

18 Alfred Werner, "The Jews of Embattled Turkey", *The American Hebrew*, 28 Mart 1941, s. 6.

Yalçın daha sonra yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye göçleri konusuna değindi ve Türkiye'nin tavrını çok açık ve yanlış anlamaya mahal vermeyen bir şekilde ortaya koydu:

"Ecnebi tabiiyetinde bulunan Yahudilere gelince: Türkiye'de Yahudilere karşı umumî ve hususî surette hiçbir düşmanlık hissi mevcut olmadığı için, biz Yahudi meselesini sırf insanî bakımdan göz önünde tutuyoruz. Üniversitemiz için Avrupa'dan davet etmiş bulunduğumuz profesörler içinde Yahudi ırkına mensup olanların bulunması Türk hudutlarının Yahudi ırkına karşı düşman bir sed halinde kapanmış olmadıklarına bir delil teşkil eder. Davet ettiğimiz Yahudi profesörlerin Türkiye'yi ikinci bir vatan telâkki ederek gençlik fikri inkişafına ve memlekette ilmin terakkisine halisane ve fedakârane yardım ettiklerini görmek bizleri kendilerine yüksek karakterlerine ve ciddiyetlerine karşı pek müteşekkir bırakmıştır.

Türkiye, icap ederse, bu yolda ilim ve teknik adamlarının yardımına, hiçbir ırk mülâhazasına kapılmadan, bundan sonra da müracaat edebilir. Fakat bazı memleketlerden çıkarılan ve çıkarılacak olan bütün Yahudilere karşı Türk hudutlarını açmak meselesi tamamen başka bir şeydir. Türkiye'nin iktisadî ve sosyal vaziyeti büyük Yahudi kitlelerinin memleket dahilinde yerleşmelerinde bir takım ciddî mahzurlar arzedebilir. Bundan dolayıdır ki Yahudi ırkının Avrupada gördüğü muamele kalbimizde kendilerine karşı bir sempati tevlit etmiş olmakla beraber bunun fiilî eserleri içeriye Yahudi muhacirleri kabul etmek suretinde de tecelli edemiyor."[19]

Hüseyin Cahid Yalçın'ın bu başyazısı yurt dışındaki Yahudi çevrelerinde bir rahatlamaya neden olup olumlu yankı yarattı. Birçok yabancı Yahudi yayın organında bu yazının çevirisi yayımlandı.[20] Bu başyazıdan birkaç gün sonra ABD Büyükelçiliği üçüncü sekreteri, Türkiye Yahudilerinin haleti ruhiyelerini an-

---

19 Hüseyin Cahid Yalçın, "Yahudi meselesi", *Yeni Sabah*, 24 Ocak 1939. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

20 "Il n'existe aucune question Juive en Turquie", *Le Judaisme Sephardi*, sayı 68, Şubat 1939, s. 25-26 / "Pas de question Juive en Turquie", *Israel*, 2 Şubat 1939 / "Les Juifs en Turquie", *Paix et Droit*, Şubat 1939, s. 12 / Barzilai Giladi, "Y a-t-il une question juive en Turquie?", *Israel*, 9 Şubat 1939, s. 2 / "Turkey's friendship for Jews", *The Jewish Chronicle*, 1 Eylül 1939, s. 15.

lamak maksadiyle İstanbul'da yerleşik Amerikan uyruklu bir Yahudi tüccarla Türkiye Yahudilerinin durumunu görüştü. Bu tüccar Türkiye Yahudilerinin Türklerin kendilerine karşı özel bir husumet besledikleri kanaatinde olmadıklarını ve diğer ülkelerdeki Yahudiler kadar rahat yaşadıklarını ifade etti. Türk kamuoyunu meşgul eden tek meselenin Türkçe konuşmayan Yahudiler olduğunu, geçmişte basında çıkmış olan antisemit yazıların dış mihrakların teşvikiyle yazıldıklarını ve vasat halkın hissiyatını yansıtmadığını belirtti.[21]

Bu ifadeye rağmen Yahudilerin tedirgin oldukları görüldü. Gazeteci Bürhan Cevad ile bir Yahudi arkadaşı arasında geçen bir konuşma Türkiye Yahudileri arasında mevcut olan bu tedirginliği dışarı yansıtıyor. Bir Alman gazetesinin Türkiye'de de antisemit bir hareketin başladığı ve Yahudilerin Türkiye'den sınır dışı edilecekleri yolunda bir haber yayımlaması üzerine Yahudi arkadaşı Cevad'a gidip "sesi titreyerek" haberin aslı olup olmadığını sorar. Bürhan Cevad da arkadaşına korkacak bir şey olmadığı cevabını verir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün demecinde belirttiği gibi Türkiye Yahudilerinin Türk vatandaşı olduklarını ve diğer vatandaşlarla eşit koşullarda yaşadıklarını hatırlatarak ona güven verir.[22]

CHF'nin kararı ve desteği ile yayın hayatına atılan *Ülkü* dergisinde yazan Yaşar Nabi (Nayır) de yabancı uyruklu göçmenlerin Türkiye'ye yerleştirilmelerine Hüseyin Cahid Yalçın'ın görüşüne benzer bir görüş ileri sürüp karşı çıkar ve bir yerde CHF'nin konuyla ilgili resmî görüşünü teyit etmiş olur:

"Yabancı soydan göçmen, artık eski devirlerin ekmeğini bulduğu yere vatanım deyip vatandaş olduğu milletin hayrına çalışmaktan başka bir şey düşünmeyen insanı değildir. Üzerinde yaşadıkları yabancı topraklarda, ayrı milliyete mensup insanların, aralarında birleşerek yalnız millî dil ve hislerini idame ile kalmayıp mensup oldukları milletin mukadderatına karşı yakın bir alâka göstermekte devam etmeleri, her memleket

21 AMA, 20 Mart 1939 tarihli ve 864.4016/Jews/31 sayılı belge. Bu tüccar, Mandil soyadını taşıyordu.

22 Bürhan Cevad, "Türk Musevî", *Son Telgraf*, 26 Ocak 1939.

için bu neviden göçmenleri arzu edilmez unsurlar haline getirmiştir. Hele nüfuslarının yekûnuna nazaran yabancı azlık nisbetleri fazla olan memleketler için bu tehlike daha ziyade varittir.

Türkiye'de bir azlık tehlikesi mevcut değildir. Memleketimizde yalnız İstanbul'a inhisar eden ve üç ayrı milliyete mensup bir azlık kütlesi müşterek yekûnü bu şehirdeki Türk nüfusunun kahir bir ekseriyet teşkil etmesine mani olamayacak bir miktardadır. Buna rağmen yabancı kandan azlıklardan çok çekmiş olan Türk milleti yeniden vatanına başka ırktan insanların girmesine tabiîdir ki müsamaha edemez."[23]

Hüseyin Cahid Yalçın'ın başyazısından iki gün sonra basın mensuplarına verdiği demeçte Başvekil Refik Saydam, yurt dışındaki yayımların etkisi altında kalarak Türkiye'de yaşayan Yahudi asıllı vatandaşları rencide edebilecek yayımların yapılmasının anlamsız olduğunu söyledi ve hükümetin tavrını açık bir şekilde ortaya koydu:

"Son zamanlarda bir de Yahudi meselesi mevzuu bahis olmaktadır. Tebaamızdan olan Yahudiler hakkında vatandaş muamelesi yapıyoruz. Bu prensip hiçbir vakit değişmez. Herkes kendi işi gücü ile meşgul olmalıdır. *Ecnebi Yahudilere gelince başka memleketlerde tazyike uğrıyan Yahudileri ne kütle halinde ne de fert fert memleketimize kabul etmiyeceğiz. Ancak kendi millî ve idari ihtiyaçlarımız için getirdiğimiz mütehassıslar arasında Yahudiler de vardır. Bunların kızkardeşleri yahut aileleri gibi yakın akrabaları ecnebi memlekette olur da memleketimize gelmek isterlerse bu adamların rahat zihinle işlerine bakabilmeleri için bunları bizden iş istememek şartı ile kabul edeceğiz.*"[24]

Hüseyin Cahid Yalçın'ın, Yaşar Nabi Nayır'ın yazıları ve nihayet Başvekil Refik Saydam'ın demeci, Haim Weizmann'ın Alman asıllı Yahudilerin Türkiye'ye yerleştirilmeleri teklifine kesin bir cevap teşkil etti. Özellikle Refik Saydam, demeciyle

---

23 Yaşar Nabi, "Nüfus meselesi karşısında Türkiye", *Ülkü*, Eylül 1939, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)* içinde, s. 441-447. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

24 "Başvekil Refik Saydam'ın gazetecilerle hasbıhali", *Vakit*, 27 Ocak 1939. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

bu teklife karşı hükümetin resmî tavrını belli etmiş oldu.[25] Saydam aynı zamanda Türkiye'nin Yahudi göçmenler konusunda savaş yıllarında izleyeceği pragmatik siyaseti de belirlemiş oldu. Türk hükümeti yurt dışındaki konsolosluklarına, Alman, İtalyan, Romen ve Macar pasaportlarına sahip Yahudilerin konsolosluklardan Türkiye'ye giriş vizesi talep etmeleri halinde bu kişilere vize verilmemesi talimatını verdi. Hükümetin bu siyasetinde istisnaî vakalar da oldu. Ancak, yeni TBMM binasının inşaatında çalışmak üzere gelmelerine izin verilen Yahudi asıllı dört Avusturyalı uzman örneğinde olduğu gibi, bu sadece Türkiye'nin kendilerinden yararlanabileceğine kanaat getirdiği uzmanlar söz konusu olduğu zaman geçerliydi. Böyle vakalar ortaya çıktığında bu kişilerin Yahudi olup olmadıklarına bakılmaksızın kendilerine giriş vizesi verildi ve Türkiye'de ikamet edip çalışmalarına izin verildi.[26]

b) Türkiye'den Transit Geçen Yahudiler

Almanya'dan ve Alman işgali altındaki ülkelerden kovulan ve Filistin'e veya kendilerini kabul edecek bir ülkeye gitmek için Türkiye'den transit geçiş yapan Yahudi mültecilerle dolu gemilerin Türkiye'ye varışlarına sık sık rastlandı. Basın bu mültecilere ve akibetlerine pek fazla bir duyarlılık göstermediği gibi, ilgilendiği zaman da konuya mizahî veya alaycı bir şekilde yaklaştı:

"Merak ediyoruz, bu dört geminin bedbaht yolcuları, ne zamana kadar uğursuz yolculuklarına devam edecekler ve bu müddet zarfında neyle besleneceklerdir? Acaba Sina çöllerinde olduğu gibi bu defa da kudret levhası gemilerine yağar mı dersiniz?"[27] Altı yüz Çekoslovak Yahudisini taşıyan *Parita*, Köstence'den yola çıktıktan sonra Rodos'a gitti. Rodos'taki İtalyan

---

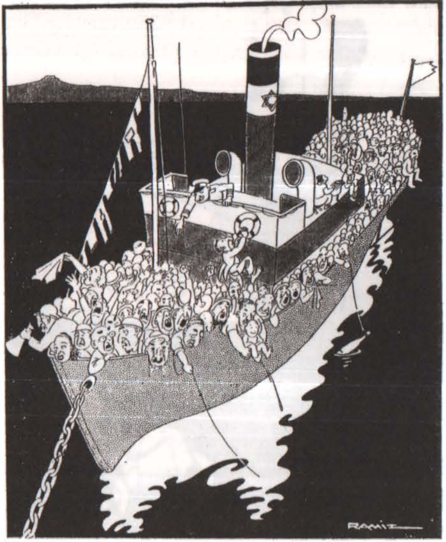
25 AMA, 15 Mart 1939 tarihli ve 867.4016/Jews/32 sayılı belge

26 PRO, 5 Ocak 1939 tarihli ve FO 371/19040/E3464 sayılı belge ve Federal Almanya Devlet Arşivleri, Politische Abteilung Pol VII, Türkei 36 dosyası, Alman Büyükelçiliği'nin 1 Şubat 1938 tarihli Kroll imzalı belgesi.

27 T. İ., "Beni İsrail!", *Ulus*, 25 Temmuz 1939.

yetkililerin gemiyi kabul etmemesi üzerine 9 Ağustos 1939 günü İzmir limanına geldi. İzmir limanı yetkilileri mültecilerin İzmir'e ayak basmalarına izin vermedi. Su, kumanya ve kömürü de kalmamış olan gemideki mülteciler güvertede bekleşip, bağırarak ve işaretler yaparak sahile çıkmak istediklerini bildirdiler, ancak Sahil Sıhhiye Müdürlüğü hastalık endişesiyle buna izin vermedi.[28] Bir süre sonra İzmir liman yetkilileri gemiye limanı terk etmesini emretti.[29] Bu arada Beynelmilel Yahudi Muhacerat Cemiyeti temsilcileri İzmir'e geldiler ve gemideki Yahudilere mali yardımda bulundular. Diğer yandan Osmanlı Bankası da gemideki Yahudilere üç yüz lira mali yardımda bulundu.[30] Yolcular istim borularını tahrip ettikleri için gemi hareket edemedi. Yolcular polislerin ayaklarına kapanarak "bizi öldürün, buradan göndermeyin" diye yalvardılar.[31] İzmir liman yetkililerinin katı tutum-

Yahudi vapuru İzmirde:

- Aydi hop bir ağızdan yaşasın diye bağıralım...
- Kim için?.
- Aptala bak, vapurdakiler için be!..

Karikatür, 17 Ağustos 1939

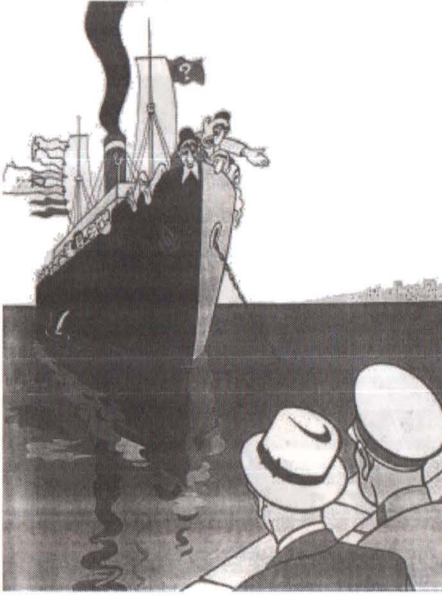
28 "Çek Yahudileri İzmir'de", *Son Posta,* 9 Ağustos 1939 / "Çekya'dan hicret eden Museviler", *Cumhuriyet,* 9 Ağustos 1939 / "Yurt arayan 600 Çek Yahudisi aç, sefil halde İzmir'e geldiler", *Tan,* 9 Ağustos 1939 / "Vatan bulamıyan bedbahtlar", *Son Telgraf,* 9 Ağustos 1939.

29 "İzmir limanına iltica eden Çek Yahudilerine komanya verildi", *Son Posta,* 10 Ağustos 1939 / "Vatansız Yahudiler", *Cumhuriyet,* 10 Ağustos 1939.

30 Cemil Koçak, 1996, C. 1, s. 648.

31 "Çek Yahudileriyle dolu vapur İzmir'den ayrılamıyor", *Son Posta,* 11 Ağustos 1939 / "Vapurdaki Yahudiler isyan etti", *Tan,* 11 Ağustos 1939 / "Parita vapuru hâlâ İzmir'de", *Cumhuriyet,* 11 Ağustos 1939 / "İzmir'e giden Museviler", *Son Telgraf,* 9 Ağustos 1939.

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Yahudi - Agiz, parasiziz.. Allahaşkiniza beş dakika karaya çikmamiza izin verin de zingin ulup yeleliml..

Akbaba, 24 Ağustos 1939

ları karşısında gemi 15 Ağustos 1939 günü İzmir'den ayrıldı. *Ulus* bu haberi "Serseri Yahudiler nihayet İzmir'den hareket ettiler" başlığıyla verdi.[32] Gene Çekoslovak Yahudilerini taşıyan iki gemi Mersin'in Finike limanına yanaştı, ancak yolcuların karaya çıkmalarına izin verilmedi.[33]

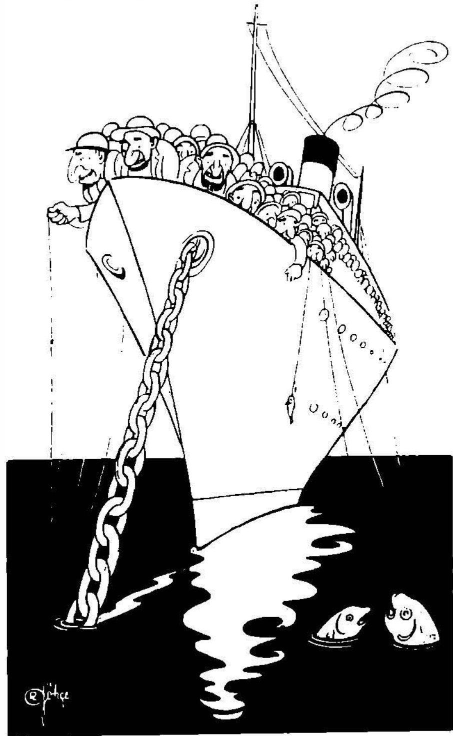
Daha önce *Sohnut* adına Cenevre'de görev yapmış olan Haim Barlas, 1940 yılının Ağustos ayında *Sohnut*'un temsilcisi olarak İstanbul'a geldi. Yabancı dernek ve kuruluşların Türkiye'de faaliyette bulunmaları yasak olmasına rağmen, Weizmann'ın İngiliz ve Türk makamları ile yaptığı görüşmeler sonucunda Barlas'ın *Sohnut*'un resmî temsilcisi olarak Türkiye'ye yerleşmesine izin verildi. Barlas, Pera Palas oteline yerleşti ve odasını büro olarak kullandı. Bar-

32 "Serseri Yahudiler nihayet Izmir'den hareket ettiler", *Ulus*, 15 Ağustos 1939. *Parita* önce Zonguldak'a gidip kömür aldı. Sonra Izmir'e geri döndü ve İzmir Yahudi cemaati vasıtasıyla ekmek, üzüm, incir gibi kumanya temin etti. Göçmenler peynir ve zeytin de istediler ancak bunlar bunlar ihracı yasak maddeler arasına girdiği için kendilerine verilmedi ve gemi Akdeniz'e hareket etti. ("Yahudi mültecilerin hâmil vapur tekrar limanımıza geldi", *Son Posta*, 12 Eylül 1939). *Parita* göçmenleri ile ilgili bir röportaj için bkz. "Naci Sadullah Parita vapurundaki Yahudiler arasında", *Tan*, 16-18 Ağustos 1939). *Parita* daha sonra Hayfa'ya vardı. [Ehud Avriel, 1975, s. 112].

33 "Finike'ye Yahudi dolu iki vapur geldi", *Son Telgraf*, 12 Ağustos 1939 ve "Akdeniz'de Musevilerle dolu vapurların adedi çoğaldı", *Son Posta*, 12 Ağustos 1939.

las, 9 Ekim 1940 tarihinde Avrupa'dan kaçan Yahudi mültecilerin Türkiye'den transit geçerek Filistin'e gitmeleri için transit geçiş izni almak üzere Cumhurbaşkanlığı makamına başvurdu. Türkiye'den transit geçecek olan bu mülteci trafiğinde *Sohnut*'un bütün giderleri üstleneceğini ve gerekirse bu konuda garanti de vereceğini bildirdi.[34] Hükümetle yapılan uzun müzakerelerden sonra "Yahudi mültecilerin Türkiye üzerinden geçmelerine dair" bir kararname İcra Vekilleri Heyeti tarafından 30 Ocak 1941 tarihinde kabul edildi, ancak *Resmî Gazete*'de yayımlanmadı. Bu kararname, yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye gelişleri ile ilgili ve gene *Resmî Gazete*'de yayımlanmamış olan 9 Ağustos 1938 tarihli kararnamenin yerine geçti. Bu yeni kararname ile, yaşadıkları ülkelerde yaşama ve dolaşım hürriyetleri açısından kısıtlamaya tâbi olan yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye girişleri ve Türkiye'de ikamet etmeleri yasaklandı. Girişleri bu şekilde yasaklanmış olan yabancı uyruklu Yahudiler arasından Türkiye'de çalışmaları millî çıkarlar açısından faydalı ve gerekli olduğuna karar verilen kişilerin başvurmaları halinde Türkiye'ye

Bir vapur dolusu Yahudi vatan arıyor!

Balıklar arasında:
- Ne tuhaf gemi: Hiç süprüntü atmıyorlar...
- Elbette, içindekiler Yahudi imiş!

Akbaba, 06 I. Kanun 34

34 Rober Hason, *Aliya Bet*, yayımlanmamış konferans metni.

girişlerine istisnaî olarak izin verilmesi kararlaştırıldı. Kararnamede aynı zamanda Türkiye'den transit olarak geçecek olan Yahudilerin transit işlemleri de bir düzene bağlandı. Buna göre sadece, Türkiye'den ayrıldıktan sonra gidecekleri ülkeye ait transit vizelerine ve yolculuk biletlerine sahip olan kişilere transit vizesinin verilmesi kabul edildi.[35] Hükümet Filistin'e gitmek için transit vizesine sahip Yahudi mültecilerin Türkiye'ye ayak basmamaları şartı ile Türkiye'den gemi veya karayolu ile geçişlerine izin verdi. Bu izinden dolayı *Sohnut*'un yerel temsilcisi Haim Barlas, Yahudi cemaati başkanı Hanri Soriano ile birlikte İstanbul Valisi Lütfü Kırdar'ı ziyaret edip Türk resmî makamlarının yakın ilgileri nedeniyle kendisine teşekkür etti ve Kızılay'a bin lira bağışta bulundu.[36]

Türk hükümetinin Yahudi mültecilerin transit geçişleri ile ilgili olarak takındığı katı tutumunun ileride bir faciaya yol açacağını ise kimse aklına getirmiyordu.

c) Struma Gemisinin Batışı - Anadolu Ajansı'ndan Yahudi Memurların Tasfiyeleri

1940 yılının Ağustos ayında Romanya'da yürürlüğe giren ırkçı yasalar 1941 yılının Haziran ayından sonra daha da sertleşti.

35 CZA, S25/5308 sayılı dosya, Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 2/15132 sayılı kararnamenin kopyası. Kararnamenin tam metni Haim Barlas'ın anılarında yayımlandı. (Haim Barlas, 1975, s. 228-230). Bu kararnamenin çok kısa bir özeti daha sonra basında yer aldı. ("Türkiye'den transit olarak geçecek Museviler", *Tasviri Efkâr*, 12 Şubat 1941 ve "El pasage en transit por la Turquia de los Judios extrangeros", *La Boz de Türkiye*, 1 Mart 1941, s. 298-299).

36 "Musevilerin minnet ve teşekkürleri", *Tasviri Efkâr*, 4 Nisan 1941 / "El governador general de İstanbul reserva un recivo caloroso al Presidente de nuestra comunidad", *La Boz de Türkiye*, 15 Nisan 1941, s. 354. *Sohnut* görevlisi olarak Türkiye'de görev yapmış olan Dr. Jozef Goldin 1944 yılına kadar Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Yunan adalarından gelen toplam 6809 Yahudi mültecinin Filistin'e transit geçişlerini sağladıklarını beyan etti. ("Los immigrantes Judios de Palestine", *La Boz de Türkiye*, 1 Mart 1945, s. 243). Yahudi göçmenlerin Türkiye'den transit olarak geçişlerinden sorumlu olan ve Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden oluşan komitede *Sohnut* temsilcisi Haim Barlas'tan başka, Yahudi cemaati başkanı Hanri Soriano, cemaat ileri gelenlerinden Edmond Goldenberg, Simon Brod, Rıfat Karako, Daniel Angel, Marsel Franko ve diş hekimi Sami Günzberg de görev aldılar. (Avram Galante, İsis, Cilt 2, s. 154).

Romanya'da Yahudiler sarı yıldız taşımak zorunda bırakıldılar, belli saatlerde evlerinden çıkmamaları şartı koşuldu, trenle seyahat etmeleri yasaklandı. İktisadî alanda da Yahudilerin ev ve şirket sahibi olmalarını yasaklayan birçok karar yürürlüğe girdi. Bu gelişmeler karşısında Romanya Yahudileri yasa dışı yollardan Filistin'e gitmenin çarelerini aramaya başladılar ve Türkiye'yi bir transit yolu olarak kullanmak istediler. Romanyalı Yahudi gençler risk alıp küçük motorlarla Karadeniz'den geçip Filistin'e kaçak olarak gitmeyi denediler. Böyle bir gemide bulunan yirmi bir Romanyalı Yahudi Türk karasuları içinde seyrederken Türk resmî makamları tarafından 1941 yılının Ekim ayında yakalandılar ve 1942 yılının Mart ayına kadar hapiste kaldılar.[37]

Romen Yahudilerinin Romanya'dan kaçmak istemeleri gemi sahipleri için kârlı bir kazanç kapısının açılmasına neden oldu. Romen basınında Filistin'e yolcu taşımaya hazır olan gemilerin ilânlarına rastlanmaya başlandı. Bu ilânlar arasında 180 tonluk Panama bandıralı *Struma* gemisinin ilânı da yer aldı. *Struma* daha önce Tuna nehri üzerinde hayvan taşımacılığında kullanılmış olup deniz yolculuğuna elverişli bir motora sahip değildi. 1941 yılının Eylül ayından itibaren her gün yayımlanan bu ilânda geminin yeni dizel motorunun, altı yataklı kabinlerinin ve böyle bir yolculuğu yapmaya uygun olduğunu tevsik eder ticari deniz taşımacılığı izninin fotoğrafları yer aldı. Yolculara günde üç öğün yemek dağıtılacağına da söz verildi. Romen basınının bir kesimi yolcuların ilgisini çekmeye yönelik olarak belirtilen bu özelliklere kuşkuyla yaklaştı ve ge-

---

37 Dalia Ofer, 1990, s. 147-149. Nazi soykırımından kaçıp kaçak olarak Filistin'e gitmeye çalışan başka gemiler de vardı. Bunların arasında yer alan *Salvador* gemisi 1940 yılında Silivri açıklarında battı. *Mefkûre* de 1944 yılında Karadeniz'de batırıldı. *Mefkûre* konusunda bir araştırma için bkz. Esra Danacıoğlu, "Unutulmuş bir trajedi: Karadeniz'de batırılan Mefküre", *Toplumsal Tarih*, cilt 8, sayı 44, Ağustos 1997, s. 6-14 / Esra Danacıoğlu, "Unutulmuş bir trajedi: Karadeniz'de batırılan Mefküre", cilt 8, sayı 45, Eylül 1997, s.13-19 / "La tragedia de la Mar Preta", *La Boz de Türkiye*, 15 Ağustos 1944, s. 21-22. *Salvador* konusunda araştırmalar için bkz. Dr. Cemal Kozanoğlu, "II. Dünya Savaşı'nda bir Yahudi gemisinin Silivri'de karaya vurup parçalanışının acıklı öyküsü", *Toplumsal Tarih*, sayı 20, Ağustos 1995, s. 38-39 / Esra Danacıoğlu, "Silivri faciası üzerine", *Toplumsal Tarih*, cilt 4, sayı 24, Aralık 1995, s.11-15.

minin böyle bir yolculuğu yapmaya uygun olmadığını ileri sürdü. *Struma* ile Filistin'e gitmeyi tasarlayan ancak bu yazılar üzerine içlerine kuşku düşen müstakbel yolcular geminin teknik donanımının böyle bir yolculuğa uygun olup olmadığını bir Romen gemi kaptanına denetlettirdiler. Romen kaptan yaptığı inceleme sonucunda olumlu rapor verdi. Bunun üzerine kuşkuları dağılan Romanyalı Yahudiler, *Struma* ile yola çıkmak üzere iki yüz bin ley (yaklaşık bin dolar) karşılığında bilet satın almaya başladılar. Yolcuların Filistin'e giriş vizeleri yoktu; geminin armatörü Yunanlı Pandelis bu sorunun da çözüldüğünü, kendisinin önceden trenle yola çıkıp geminin varışından önce İstanbul'da olacağını ve yolculara giriş vizelerini İstanbul'da dağıtacağını bildirdi. Giriş vizeleri meselesinin halledilmesi teminatı yolculara, Karadeniz'den kaçak geçmeye çalışan diğer motorların aksine, *Struma*'nın yasal yollardan Filistin'e gideceği güvencesini vermiş oldu. Bu ilânlar sonucunda yüz ilâ yüzelli yolcu kapasitesine sahip *Struma* için 780 bilet satıldı. Yolcular arasında Romen Yahudi toplumunun en seçkin mensuplarından otuz hekim, yirmi beş avukat, on beş mühendis ve Bükreş gençliğinin parlak simaları vardı. Gemi, 12 Aralık 1941 günü Köstence'den İstanbul'a doğru hareket ettikten sonra ilânlarda yer alan gemi özelliklerinin hiçbirisinin doğru olmadığı ortaya çıktı. Geminin motoru son derece eski ve arızalı idi, üstelik 780 yolcu taşıyacak ve gerekli hizmeti verecek altyapıya sahip değildi. Mutfağı olmadığı gibi bu kadar yolcuya yetecek gıda stoku da yoktu. Bütün gemide tek bir tuvalet vardı. Gazete ilânlarında fotografları yer alan kabinler gemideki kabinlerle hiçbir benzerlik taşımıyordu. Hayvanların konulduğu bölümler kabin haline getirilmişti. Bu durumda geminin durumuyla ilgili karamsar basın haberlerinin doğru olduğu ve gemiyi denetleyen Romen kaptanın gemi sahibinden aldığı rüşvet karşılığında olumlu rapor verdiği ortaya çıktı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen bilet almış olan yolcular için geri dönüş artık imkânsızdı.[38] Gemideki yaşam koşulları

38 Dalia Ofer, 1990 s.150-151.

son derece olumsuzdu. Yolcular uykusuzluk çektikleri için gün saat 04.00 veya 05.00'te başlıyordu. Daha önceden seçilmiş olan kişiler güverteye çıkıp yolcuların yüzlerini yıkamaları için gerekli suyu kovalarla denizden çekiyorlardı. Yakıt yetersizliği nedeniyle çay üç günde bir dağıtılıyordu. Çay kaynamadığı günler sebzelerin bulunduğu tahta sandıklar kırılıp yakılıyordu. Gıda olarak herkese bir portakal, biraz fıstık ve bir parça şeker dağıtılıyordu. Ekmek en değerli gıda olduğundan yolculara verilmiyordu. Çocukların her birine süt tozundan yapılmış yarım bardak süt ve bir tek bisküvit veriliyordu.[39] Motorda çıkan arızalar yüzünden gemi büyük güçlüklerle dura kalka seyretti. 13 Aralık 1941 günü stop etti ve rüzgârın sürüklediği yönde gitmeye başladı. Romen kıyılarının açıklarında *Struma*'nın imdat sinyalini alan bir Romen şilebi üç milyon ley karşılığında gemiyi tamir etmeyi kabul etti. Bu para yolcuların kendi aralarında topladıkları yüzük, saat, para ve mücevherat gibi şahsi ziynet eşyaları ile ödendi. *Struma* nihayet dura kalka Boğazlar'a kadar gelebildi ve 14 Aralık 1941 günü bir deniz mayınının yanında iken motorun yeniden arızalanması üzerine tekrar stop etti. Bunun üzerine 15 Aralık 1941 günü bir Türk römorku *Struma*'yı Sarayburnu açıklarına çekti. *Struma* burada demir attı ve sarı bayrak çekilip karantina altına alındı. Hiçbir yolcuya karaya ayak basma veya karadaki herhangi biriyle haberleşme izni verilmedi. Israrlı rüşvet teklifleri bile Türk resmî makamlarının bu kesin tavrında bir değişiklik yaratmadı.[40] Havuzlar İdaresi tarafından yapılan inceleme so-

---

39 Dr. Jean Cahana, *Il y a 50 Ans Un Epouventable Drame Humain: La Tragédie du Struma*, Paris, s. 18.

40 Dalia Ofer, 1990, s. 150-151. *Struma* faciası konusunda birçok yazı dizisi, haber ve araştırma yayımlandı. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Bülent Gökay, "Belgelerle Struma faciası (25.5.1942)", *Tarih ve Toplum*, S. 116, Ağustos 1993, s. 42-45 / Gad Nassi, "Struma ve Mefkure'nin batırılışındaki esrar perdesi aralandı", *Şalom*, 18 Mayıs 1994 / Çetin Yetkin, "Struma olayının içyüzü", *Cumhuriyet*, 12-18 Aralık 1993 / Turhan Aytul ve Halit Çapın, "Struma faciası", *Milliyet*, 30 Haziran - 6 Temmuz 1985 / Jürgen Rohwer, 1965 / Dalia Ofer, 1990, s. 147-166 / Michel Solomon, 1974 / Simion Saveanu, 1996 / Maria Arsene, 1975 / Michael Solomon, "The Struma incident revisited", *Quarterly Report from American Jewish Congress*, Kış/İlkbahar 1983, s. 23-25 / Mic-

nucunda geminin uzun bir tamire ihtiyacı olduğundan havuza çekilmesi gerektiği anlaşıldı. Bu arada İstanbul Valiliği gemideki yolcuların nasıl iskân edileceklerini ve nasıl iaşe verileceğini Dahiliye Vekâleti'ne sordu.[41] Dahiliye Vekâleti, Kızılay'ın İstanbul şubesinin gemiye iaşe temin etmesine izin verdi.[42] Geminin karantina altına alındığı günlerde İstanbul yirmi beş yıldan beri görmediği kadar sert bir kış yaşıyordu. Günlerce yağan kar İstanbul'un bazı semtlerinde üç metreyi aşmıştı.[43] Bu şiddetli soğuklar nedeniyle *Struma*'da mahsur kalan yolcuların birçoğu hastalandı ve yolcular arasında bulunan hekimler tarafından tedavi edildi. Gemide, dezenfenktan dahil olmak üzere, hiçbir ilâç mevcut olmadığı için yetkililerden ilâç talep edildi.[44]

Gemi yolcuları İstanbul'a ayak basıp Filistin'e tren ile devam etme konusundaki ümitlerini tamamiyle kaybetmediler. İçinde bulundukları feci durumun dış dünya tarafından tam anlaşılmadığına kani olduklarından Türkiye'de, Filistin'de ve ABD'de bulunan siyasi nüfuza sahip kişiler ve gazetecilerle temas kurmaya çalıştılar.[45] İstanbul Yahudi cemaati liderlerin-

---

hael Solomon, "One sole survivor The tragedy of the Struma", *The Chronicle Review*, Ocak-Şubat 1975, s. 9-14 / Olivia Manning, "The tragedy of the Struma", *The Observer*, 1 Mart 1970, s. 8-17 / J. Dy, "Naufrage en Mer Noire", *Miroir de L'Histoire*, 28 Ocak 1973, sayı 276, s. 47-48 / S. Al. Bacher, "Cazul Struma", *Semnalul*, yıl 1, sayı 5, Ocak 1994, s. 7-15 / Dr. Jean Cahana, *Il y a 50 Ans Un Epouventable Drame Humain: La Tragédie du Struma*, Paris / Nicholas Bethell, "The Man who survived Struma", *Sunday Times Magazine*, 9 Mart 1980, s. 54-57 / Eldad Hazel, "The sole survivor of the Struma tragedy", (İbranice), *Maariv*, 11 Mayıs 1965, s. 5 / Tehilla Ofer, "The Russians sank the Struma" (İbranice), *Maariv*, 28 Şubat 1992 / Gershon Agron, "The Struma and the Nazis", *The Jerusalem Post*, 27 Şubat 1967, s. 12-13 / Rafael Bashan, "Interview with Israel Dinare", (İbranice), *Maariv*, 14 Mayıs 1965 / Saralı Honig, "A doomed journey", *The Jerusalem Post*, 17 Ocak 1992 / "Discover 'Struma' was torpedoed by Soviet submarine in 1942", *The Jewish Advocate*, 7 Ekim 1972 / Şerban Gheorghiu, 1998.

41 "Vapurları bozulan limanımızdaki 750 Yahudi ne olacak?", *Son Posta*, 23 Aralık 1941.

42 "747 Musevi muhacirin iaşesi temin edildi", *Tan*, 24 Aralık 1941.

43 "Kara kış devam ediyor", *Tan*, 3 Ocak 1942.

44 "Limanda Museviler soğuklardan hastalanmışlar", *Tasviri Efkâr*, 6 Ocak 1942.

45 Dalia Ofer, 1990, s. 152.

den Simon Brod ile Rıfat Karako *Struma*, yolcularını kurtarmak için ellerinden gelen tüm gayreti gösterdiler. Yolcuların gemiyi terkedip karayolu ile Filistin'e gitmelerine izin verilmesi için resmî makamlara türlü vaadlerde bulundular, ancak bütün bu gayretler sonuçsuz kaldı.[46]

Yaklaşık on günlük bir beklemeden sonra resmî makamlar Simon Brod'un *Struma* yolcularıyla temas kurmasına izin verdi. Brod'un haftada bir gemiye yiyecek getirmesine izin verildi, ancak bu yiyecekler tüm yolcuların ihtiyacını karşılamıyordu.[47] Yolculara yeterli iaşe ve ilâç sağlanabilmesi için AJJDC, Hahambaşılığa on bin dolar bağışta bulundu.[48] Gıda sıkıntısı nedeniyle günde sadece bir öğün yemek, akşamları saat 17.00'de de birer portakal ve fıstık dağıtıldı. Gene aynı saatte çocuklara süt tozundan yapılmış yarım bardak süt verildi. Yolcular tarafından kurulan derme çatma mutfakta yemek hazırlanıp haftada sadece bir kere sıcak yemek verildi. Sıhhî şartlar son derece kötüleşti. Yolcular arasında dizanteri yaygınlaştı. Gemide tek bir tuvalet mevcut olduğundan kapısının önünde sonu gelmeyen bir kuyruk oluştu. Bu nedenle yolcular ihtiyaçlarını güvertede giderdiler. Bütün güverte dışkıyla kaplandığından zemin kayganlaştı ve etrafa dayanılmaz bir koku yayıldı. Yolcular arasında bulunan yirmi doktor gece gündüz dizanteri vakalarıyla uğraştılar. İlâç darlığından ötürü mevcut ilâçlar hastalara çok az miktarda verildi. Yolcular boş geçmekte olan günleri değerlendirmek için sosyal faaliyetler düzenlediler. Koğuşlardan birinde bulunan iki müzisyen her gece konser verdi. Yolcular arasında İbranice edebiyat ve Yahudi tarihi dersleri için sınıflar oluşturuldu. Geleceğin ne olacağı belirsiz olduğundan yolcular genellikle karamsar bir haleti ruhiye içindeydi. Geminin akibeti hakkında çelişkili birçok söylenti çıktı. Yolcuların akıllarına gelen en kötü akibet Romanya'ya iade edilmekti. Bu ümitsizlik ve açlık ortamında hırsızlık vakalarına da rastlandı. Yaşlı bir mühen-

---

46 Lidya Kastoryano, 1993, s. 138.

47 Dalia Ofer, 1990 s.151.

48 "Aiding Jews overseas", *Report of the AJJDC Inc. for 1941 and the first 5 months of 1942*, s. 27.

dis yiyecek deposundan bir portakal, bir başka yolcu ise uyuyan bir çocuğun portakalını çalmak isterken suçüstü yakalandılar. Mühendis ağır bir şekilde cezalandırıldı, diğer yolcu ise o anda kurulan bir disiplin mahkemesinde yolcuların "Asın!" haykırışları arasında yargılandı ve gemi Filistin'e varıncaya kadar kendisine portakal verilmeme cezasına çarptırıldı. Gemiye yiyecek nakledilirken bir çocuk ringa balığı çalarken yakalandı, disiplin mahkemesinde yargılandıktan sonra ağır bir cezaya çarptırıldı. Gemi yönetim komitesine mensup bir üyenin bir ringa balığını kimseyle paylaşmayıp tek başına yemesi üzerine yolcular komiteye karşı "isyan" girişiminde bulundular. Gemi yönetim komitesi gemiye acil yardım yapılıp iaşe meselesinin öncelikle çözülmesini istedi. Komite daha bol miktarda ve taze gıda teminini talep etti. Komite bu acil meselenin çözülmesi halinde *Struma* ile ilgili sorunların daha soğukkanlı bir şekilde ele alınabileceğine inanıyordu.[49]

Gemide bulunan yolcuların tümü *Struma*'nın yakınından geçmekte olan diğer vapurları gördüklerinde küpeşteye dayanarak avazları çıktığı kadar haykırarak yardım istediler. Yolcuların geminin bir tarafına yaslanmaları üzerine gemi yedi kere alabora olma tehlikesi atlattı.[50] Bu nedenle yolcular güvertenin altındaki koğuşlarda kaldılar ve sadece az sayıda yolcuya vardiya usulüyle güverteye çıkma izni verildi. İçinde bulundukları korkunç koşullar nedeniyle iki genç adam aklî dengesini kaybetti.[51] *Struma*'daki tek neşeli olay gemide bulunan bir haham tarafından genç bir çiftin evlendirilmesi idi.[52] Gemi yolcuları liman yetkililerinin dikkatlerini çekebilmek için üzerlerine boya ile "S.O.S." ve "Immigrés Juifs" (Göçmen Yahudiler), "Sauvez-nous!" (Bizleri kurtarın!) cümleleri yazılı yatak çarşaflarını küpeştelere astılar.[53] Yolculardan bazıları resmî

---

49 Dalia Ofer, 1990, s. 151-152 ve Dr.Jean Cahana *Il y a 50 ans Un épouventable drame humain: La tragédie du Struma*, Paris, s. 18.

50 "The Struma tragedy", *The Jewish Chronicle*, 6 Mart 1942, s. 6.

51 "700 refugees drowned", *The Jewish Chronicle*, 27 Şubat 1941, s. 1.

52 Avram Galante, İsis, Cilt 2, s. 154.

53 Dalia Ofer, 1990, s.152.

makamlara rüşvet verip İstanbul'daki konsolosluklara içinde bulundukları durumu bildiren mesajlar göndermeye çalıştılar. Memurlar rüşvetleri aldılar ancak mesajları teslim etmediler. Parası tükenmiş olan bir yolcu bir memura rüşvet olarak yağmurluğunu verdi ve karşılığında Filistin'e bir telgraf göndermesini istedi. Memur yağmurluğu aldı ve telgrafı gönderdiğini ileri sürerek kendisine üzerinde üç yıl öncesine ait tarih bulunan bir makbuz verdi.[54]

Struma'da, yolcular arasında bulunan Standard Oil Company of New York (kısa adıyla Socony, şimdiki adıyla Mobil Oil) petrol şirketinin Romanya'daki müdürü olan Martin Segal ile eşi ve çocuğunun kurtarılması için, Socony'in Türkiye genel müdürü Walker, şirketin Türkiye temsilcisi Vehbi Koç'u Ankara'da ziyaret edip kendisinden bu ailenin kurtarılması için nüfuzunu kullanıp resmî makamlar nezdinde girişimde bulunmasını rica etti ve şunu ekledi: "Biz İngilizlerden izin aldık, aynı akşam Toros Ekspresi ile Türkiye'den çıkacak, Hayfa'ya gidecekler." Vehbi Koç bu rica karşısında Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gitti. Tanıdığı olan şube müdürü İhsan Sabri Çağlayangil'i ziyaret edip durumu kendisine izah etti. Çağlayangil Vehbi Koç'a: "Bu işte o kadar istek var, o kadar büyük paralar teklif ediliyor ki, kimse elini süremiyor, bu ancak Bakan işidir. İçişleri Bakanı Faik Öztrak Bey'dir. Gidersin, anlatırsın, ancak onun emri ile çıkabilir başka yolu yoktur" cevabını verdi. Vehbi Koç anılarında bakanı ziyaretini ve sonraki gelişmeleri şöyle anlattı:

"Bayramın birinci günü, bakanın o güne kadar gitmediğim evine, bayramlaşmaya gittim. Bir sürü kalabalık, gelen gidiyor, ben oturuyorum. En sonunda Bakan'a: 'İzin verirseniz yandaki odada, size bir şey söylemek istiyorum' dedim.

Kibar adam, beni odaya aldı, durumu anlattım. Yolcunun akşam Türkiye'den ayrılacağının bilinmesi, Bakan'ın benim hakkımda iyi düşüncesi sonucu, bir de herhalde adamın vadesi gelmemiş olacak, Bakan, yolcunun gemiden indirilmesi için telefonla emir verdi.

---

54 *Maariv*, 14 Mayıs 1965, s. 10. Rafael Bashan'ın Israel Dinar ile söyleşisi.

İhsan Sabri de arkadaşımız olduğu için, derhal bu emri İstanbul'a bildirildi, adam kurtuldu. Mr. Walker ile Mobil'in Ankara temsilcisi Haldun Bey, Bakan'ın kararını duydukları vakit sevinçlerinden neredeyse beni uçuracaklardı. Adam ailesi ile birlikte vapurdan çıkarıldı. O gün tren yokmuş, ertesi gün İstanbul'dan ayrıldı. İki gün sonra, vapuru hükümet daha fazla tutamayacağını bildirdi."[55]

Gemideki kadın yolcular arasında bulunan ve hamile olan Medea Salamowitz kanama geçirdiğinden karaya çıkmasına izin verildi ve Balat'taki *Or Ahayim* Musevi Hastahanesi'ne yatırıldı, daha sonra karayolu ile Filistin'e gönderildi.[56] Medea Salamowitz ve Segal ailesinin dışında Filistin'e giriş vizelerine sahip olan beş kişinin daha karaya ayak basmalarına izin verildi. Gemiden ayrılan bu talihli kişiler diğer yolcuların akrabalarına iletilmek üzere kendilerine vermiş oldukları küçük kağıtlara yazılmış binlerce mesajı beraberlerinde götürdüler ve geride kalan yolculara "merak etmeyin sizlerin kurtulması için çalışacağız" diyerek onlara manevî destek vermeye çalıştılar.[57] Bu yolcular Filistin'e vardıklarına geminin ve yolcuların içinde bulundukları şartları Filistin'deki yetkililere ilettiler.

Türk resmî makamları, yolcuların gerçek niyetlerinin Filistin'e gitmek olmayıp İstanbul'a ayak basmak olduğuna dair kuşkulara sahipti; yolcuların gemiyi mahsus sabote ettiklerinden şüpheleniyorlardı. Gemi acentesi de aynı kuşkuları paylaşıyordu. *Struma*'nın kaptanı, İstanbul limanı yetkililerine, motor tamir edilse bile geminin yola devam edebilecek bir du-

---

55 Vehbi Koç, 1973, s. 68. Vehbi Koç başarıyla sonuçlanan bu teşebbüsünün karşılığını daha sonra aldı; anılarında bunu şöyle naklediyor: "Bu olaydan sonra Mr. Walker'a nazım geçebileceğini biliyordum. Almanya ile ticaret yapıyorum diye, İngilizlerin beni kara listeye koymaları çok canımı sıkmıştı. Durumu Mr. Walker'a anlattım, politik yönü güçlü, büyük tecrübe sahibi, kurt adamdı. İngilizler ve Amerikalılara başvurdu, çok uğraştı, sonunda bizim firmayı kara listeden çıkarmayı başardı. Biz de normal şekilde ticaretimizi yapmaya başladık." (Vehbi Koç, 1973, s. 68-69)

56 Avram Galante, Isis, Cilt 2, s. 157.

57 Ya'acov Friedler, "The survivor's story", *The Jerusalem Post Weekly,* 27 Şubat 1967, s. 13. Ölen yolcular ile kurtulanların tam listesi için bkz AJJDC Arşivleri Dosya 1050/389 25 Nisan 1942 tarihli *The Record* haber bülteni.

rumda olmadığını bildirdi ve başka bir gemi bulunmasını istedi. Yolcuların karaya çıkıp yollarına trenle devam etme konusundaki inatçı tavırlarından dolayı Türk resmî makamları bu taleplere kuşkuyla baktı ve talepleri reddetti. Resmî makamlar masrafları İstanbul Yahudi cemaati tarafından karşılanmak üzere gemi motorunun İstanbul limanı yetkilileri tarafından tamir edilmesini emretti.[58]

Struma gemisinin İstanbul limanına varışından beş gün sonra Hariciye Vekâleti genel müdür yardımcısı geminin varışını Ankara'daki İngiliz büyükelçisine bildirdi. İngiltere'nin bu göçmenleri Filistin'e kabul etmesi halinde göçmenlerin Filistin'e varmaları için Türk hükümetinin gerekli yardımı sağlayacağını bildirdi. İngiltere büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'den gelen cevap İngiltere'nin bu mültecilerin Filistin'e gitmelerini istemediği yolunda oldu. Baskılar sonucunda İngiltere gemide bulunan yetmiş çocuğun Filistin'e girmelerine izin verdi. İngiltere büyükelçiliği bu kararı Hariciye Vekâleti'ne bildirmiş olmasına rağmen Türk resmî makamları çocukların gemiden ayrılmalarına izin vermedi ve İngiltere ile bu konuda müzakerelere girmeyi reddetti. 22 Şubat 1942 günü İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun pasaport bölümü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye'nin *Struma*'yı Karadeniz'e götürmeye hazırlandığını bildirdi. Aynı gün İngiltere Hariciye Vekâleti Türk hükümetine acil bir mesaj gönderip çocuklar gemiden ayrılıncaya kadar geminin çekilmemesini istedi, ancak hükümet kararlılığını korudu ve *Struma*'nın o gün limandan çekileceğini bildirdi.[59] Geminin çekilmesine karar verildiği gün *Struma* yolcuları iki telgraf aldılar. Birincisinde Filistin'de bulunan bir arkadaşları ümitlerini koruyup karamsarlığa kapılmamalarını istiyordu. Diğer telgraf ise Amerikalı siyonist lider Stephen Wise'dan geliyordu. Wise bu telgrafında iki bin giriş vizesinin temin edildiğini ve bunlardan bir kısmının *Struma* yolcuları için kullanılacağını bildiriyordu. Ancak bu iyi haberler gemi

58 Dalia Ofer, 1990, s. 165.

59 Dalia Ofer, 1990, s. 159-163.

yolcularının kaderini ve Türk resmî makamlarının tavrını değiştiremedi. 68 gün boyunca Sarayburnu açıklarında karantinada kalan *Struma*'ya 23 Şubat 1942 günü bir Türk römorku yaklaştı. Daha sonra saat 13.00'te bir kayıkla birlikte iki polis geldi. Polislerden biri kaptanın demir toplamasını istedi ve geminin dezenfekte edilmesi için yakın bir yere götürüleceğini söyledi. Diğer polis ise ağzından "sizleri Karadeniz'e geri götürecekler, Bulgaristan'da Burgaz'a veya Köstence'ye gönderecekler" sözlerini kaçırdı. Bunun üzerine kaptan bu emri reddetti. Güvertede toplanan yolcular bağırarak emri protesto ettiler. Bir müddet sonra seksen kadar polis kayıklarla gelip gemiye çıktılar. Yolcular yarım saat boyunca güvertede polislerle dövüştüler. Bu mücadele sonucunda polisler yolcuları etkisiz bırakıp kamaralara yolladılar. Geminin çapası kesildi. Arızalı olan ve tamir edilmek için sökülen motor, gemiye takılmamış olduğundan *Struma* motorsuz ve böyle bir yolculuk için gerekli gıda ve su stokundan mahrum bir şekilde bir kılavuz motoruyla saat 17.00'de Karadeniz'e doğru çekilmeye başlandı. *Struma* saat 22.00'de Karadeniz'e ulaştı. Sahilden beş kilometre açıklarında römork ayrıldı ve römorktaki gemiciler *Struma*'ya "Bulgaristan'a, Burgaz'a gidin" diye bağırarak gemiyi denizin ortasında bıraktılar. Yolcular geminin küpeştesinde sahilin yavaş yavaş uzaklaşmasını seyrettiler. *Struma*, sabahın erken saatlerinde Şile açıklarında, muhtemelen bir Sovyet denizaltısından atılmış olan bir torpidoyla büyük bir gürültüyle infilâk etti ve battı.[60]

Denize dökülen yolcuların haykırışları kimse tarafından duyulmadı. Geçen saatler ve dondurucu soğuk sonucunda olaydan sağ kurtulanlar da tek tek öldüler. David Stoliar adında 18 yaşında bir genç denizde yüzen bir gemi enkazına çıkmayı başardı. Aynı enkaza çıkmayı başaran bir diğer kişi geminin ikinci kaptanıydı. Stoliar ve ikinci kaptan gece boyunca, uyuya kalıp donmamak için birbirlerini tokatladılar, gün doğarken ikin-

60 Dalia Ofer, 1990, s. 152-153 / Ya'acov Friedler, "The survivor's story", *The Jerusalem Post Weekly*, 27 Şubat 1967, s. 13 / David Stoliar'ın bu satırların yazarına yollamış olduğu 27 Şubat 1999 tarihli mektup.

ci kaptan gücünü kaybedip öldü. David Stoliar sahile doğru yüzmeye çalıştı ancak gücü yetmedi ve enkaza geri döndü. Üstünde taşıdığı çakı ile bileklerini kesip intihar etmek istedi, ancak parmakları soğuktan donduğu için çakıyı açamadı. Nihayet Şile Feneri'nde bulunup kazayı görenler bir balıkçı teknesi gönderip Stoliar'ı Şile'ye götürdüler. Balıkçılar iki gün boyunca Stoliar'a baktılar. Daha sonra polis Stoliar'ı teslim aldı ve Şile köyüne götürdü. Orada tedavisine devam edilen genci polis daha sonra Üsküdar karakoluna götürdü. Burada ifade veren Stoliar daha sonra Haydarpaşa Askerî Hastahanesi'ne götürüldü. Kapıda bekleyen gazetecilerin kendisine kim olduğunu sorması üzerine "David Stoliar, *Struma* gemisindenim" cevabını verdi ve böylece bütün dünya *Struma* gemisinden bir kişinin sağ kurtulduğunu öğrendi. Stoliar'ın hastahanede bulunduğu süre zarfında hiç kimsenin kendisiyle temas kurmasına izin verilmedi.[61] 14 gün burada kalan Stoliar daha sonra İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne götürüldü ve burada sorguya çekildi. Burada üç hafta kadar kalan Stoliar'ın 704 sabıka sicil numarası altında fotoğrafları çekildi. Stoliar'ı sorgulayan emniyet amiri denizin fırtınalı olmasından dolayı kurtarma gemilerinin gönderilemediğini söyledi. Stoliar kendisine itiraz edip denizin çok sakin olduğunu söyleyince emniyet amiri "ne dediğimi biliyorum" cevabını verdi. Simon Brod, Stoliar'ın kurtulduğunu ve tutuklu olduğunu öğrenince resmî makamları ikna ederek onu serbest bıraktırdı. Bir Yahudi doktor kendisini tedavi edip bacağının kangren olmasını önledi. Brod, Stoliar'ı evine götürdü ve burada kendisine *Struma*'dan sağ kurtulmanın bir mucize olduğunu, ancak bu facianın tek tanığı olarak resmî makamların elinden sağ kurtulmanın daha da büyük bir mucize olduğunu söyledi. Brod, 23 Nisan 1942 günü David Stoliar'ı Suriye üzerinden Filistin'e gönderdi.[62]

---

61 Dr. Jean Cahana, *Il y a 50 ans. Un épouventable drame humain: La tragédie du Struma*, Paris, s. 22 ve David Stoliar'ın 27 Şubat 1999 tarihli mektubu.

62 Dalia Ofer, 1990, s. 152-153, Ya'acov Friedler, "The survivor's story", *The Jerusalem Post Weekly*, 27 Şubat 1967, s. 13, David Stoliar'ın bu satırların yazarına yolladığı 27 Şubat 1999 tarihli mektup.

Anadolu Ajansı'nın 24 Şubat 1942 günü basına yaptığı resmî açıklama şöyleydi:

"Anadolu Ajansı'nın salahiyettar membadan haber aldığına göre, içinde 769 Romanyalı Yahudi bulunan Panama bandıralı *Struma* vapuru İstanbul'a 15 Kânunuevvel 1941 tarihinde geldi. Gemi, makinesinde tamiri müşkül ve hatta kasden olduğu intibaını veren arızaların tamiri bahanesile ikametini uzatmağa başladı. Bir taraftan bu Yahudileri kabul edebilmesi ihtimali olan devletlerin Ankara'daki mümessillerine birkaç defa müracaat edildiği gibi bu Yahudilerin geldikleri memlekete iade etmek imkânı olup olmadığı araştırıldı. Diğer taraftan da bu Yahudilere ya yollarına devam etmeleri veya geri dönmeleri için birkaç kere tebligatta bulunuldu. Müracaat edilen devletlerden kimi alâka göstermedi, kimi de kabul edemiyeceğini bildirdi. Romanya'nın Ankara sefiri de bunların Romanya tebaalı Yahudi olduklarını, memleketi yolsuz bir şekilde terkettiklerini ve kendilerinin Romanya'ya kabulü asla bahis mevzuu olamıyacağını bildirdi.

Geminin tamiri hitam bulduğu halde bizzat Yahudiler de ne yollarına devam ettiler, ne de geriye döndüler. Çünkü geminin kaptan ve tayfası Bulgar olduğu ve Bulgaristan harb halinde bulunduğu için yollarına devam etmek istemiyorlardı. Binaenaleyh gemiyi geldiği denize iade etmekten başka imkân kalmadığı cihetle bu hususta alâka gösterecekleri zannedilen devletlerin mümessilllerine haber verildi ve badehu (ondan sonra) gemi 23 Şubat'ta Karadeniz'e iade edildi.

Ertesi günü sabahleyin Boğaz dışında Yön burnunun 4-5 mil kadar açığında bir infilâktan sonra geminin batmakta olduğu haber alınarak mahalline tahlisiyeler gönderildi."[63]

Struma Sarayburnu açıklarında demirli iken Türk basını olayla hiçbir şekilde ilgilenmedi. Gemi İstanbul'da mahsur iken konuyla ilgili tek yorum *Vatan* gazetesinde çıkan birkaç kısa satır oldu. *Vatan, Struma* yolcularını "davetsiz misafirler" diye adlandırdıktan sonra olayın seyrini özetledi ve Türkiye'nin olay karşısında takındığı tavrı şöyle yorumladı:

---

63 "Struma vapuru içindeki 769 Rumanyalı Yahudi ile beraber Karadenize giderken", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1942.

"Panama vapuru bugünkü dünya felâketinin acı bir levhasını karşımıza getirmiş, dikmiştir. Bu vapurun ne gelmesinde, ne gitmesinde hiçbir mesuliyet ve alâkamız olmadığı halde sırf insanî hislerle elden gelen müsamaha ve yardımı gösterdik.

Vapurda bulunanlar bugün yeni bir yurdun malı olmuş mevkiindedirler. Bunların bundan sonraki âkibetine ait bütün mesuliyet, gidecekleri yurdun mukadderatına hâkim bulunanlara aittir. Vaziyetin icabına göre, kırtasi muameleleri hızlaştırarak bu adamların çilesine bir nihayet vermek ve âkıbetlerini sağlama bağlamak onlara düşer."[64]

Geminin batmasından sonra olayla ilgili basında rastlanan tek yorum âdeta bir kara mizah örneği olup öz Türkçe ile ilgiliydi. Nurettin Artanı, Anadolu Ajansı'nın resmî metniyle ilgili yaptığı yorumda metinde yer alan "tahlisiye" kelimesi yerine neden "cankurtaran" kelimesinin kullanılmadığını soruyordu.[65] Olayın üzerinden iki ay geçtikten sonra dış basında yayımlanmış ve olayın cereyan şeklini nakleden bir haberi aktaran *Vatan*, haberin sonunda kendi yorumunu ekleyip Türkiye'nin bu faciada hiçbir sorumluluğu olmadığını bir kez daha vurguladı ve şunları yazdı: "bu hikâyeden belli ki yüzlerce Musevi mülteci ancak açıkgöz bir vapur acentasının ve Filistin'deki kırtasiyeciliğin kurbanı olmuştur. Bizim bu işteki rolümüz, harbin sebep olduğu facialardan birine yakından seyirci olmaktan ve transit etme üzerine buraya gelen bir vapurun limanımızda azami müddet kalmasına müsamaha etmekten ibarettir."[66]

Struma faciası bütün dünyada ve özellikle Filistin'de büyük bir üzüntü yarattı ve ölenlerin anılarına 27 ve 28 Şubat günleri Filistin'deki tüm sinagoglarda dualar okundu. Filistin'de *Purim* bayramı nedeniyle yapılması tasarlanan tüm kutlamalar iptal edildi. 26 Şubat günü saat 12.00 - 24.00 arası savaş sanayinde çalışan tesisler haricinde bütün işyerlerinde protesto grevi yapıldı. Aynı gün saat 13.00 - 19.00 arası insanlar kendi

---

64 "Panama vapurunun tamiratı tamamlanıyor", *Vatan*, 7 Şubat 1942.

65 T.İ., "Tahlisiye = Can kurtaran", *Ulus*, 27 Şubat 1942. T.İ. "Toplu İğne" müstear adının kısaltmasıdır. Bu müstear adı Nurettin Artam kullandı.

66 "Panama vapuru faciasının içyüzü", *Vatan*, 22 Nisan 1942.

arzularıyla sokağa çıkmayı reddedip kendi kendilerine sıkıyönetim ilân ettiler. Tel Aviv belediyesi yas nedeniyle tüm eğlence yerlerinin kapatılması için çağrıda bulundu. Belli başlı Yahudi müesseselerinin bayrakları yarıya indirildi.[67]

Anadolu Ajansı'nın Kudüs mahreçli bir telgrafında bu yasa yer vermesi ve *Ulus*'un da bu telgrafa dayanarak bu haberi yayımlamasından bir ay sonra TBMM'de Anadolu Ajansı için ek ödenek isteği tartışılırken bunlar da gündeme geldi. Bu tartışmalar sırasında Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili söz alıp Anadolu Ajansı'nı ağır bir şekilde eleştirdi ve şöyle konuştu:

"12 Mart tarihli *Ulus* gazetesinde Kudüs'ten çekildiği işareti ile çıkan bu telgraf ağlama taşı altında Yahudilerin yaptığı matem merasiminden bahsediyor. O ağlama taşının üzerinde benim de hissem vardır. O ağlama taşının arkasında bu Türklük dünyasından koparılmış memleketlerin abideleri durur. Kudüs'te onları görerek "bu insanlara teşekkür edelim" demeleri gerekirken telgraf bu feci şartlar arasında vapurda süren şartların ümitsiz bir halde olduğunu söylemekle başlamaktadır. Halbuki çok ümitli idi. Hükümet onları yedirdi. Fazla fazla verdi. İşte bunlar bizim kendi gazetelerimizde Anadolu Ajansı'nın bir telgrafı olarak çıkmıştır. Baştan başa nasıl geldiler? Nasıl dalavere yaptılar? Nihayet devlet kendi kesesinden onlara nasıl lütfetti ve nasıl besledi? Bunların takdiri efkârı umumiyeye kalmıştır. Bunlar yetmiyormuş gibi bu nankörlüğü de yaptılar ve bunları siyonist propagandası olarak gazetelere verdiler."

Etili sözlerine devam ederek ajansın istediği ek ödeneğin verilmesine karşı olduğunu ifade etti. Ajansın haberleri bu şekilde nakletmesinin nedenini de şöyle izah etti:

"Anadolu Ajansı millî bir müessesedir. Anadolu Ajansı bu devletle beraber kurulmuştur... Anadolu Ajansı memleketin en temiz unsurlarından teşekkül etmiştir. Bu kadar millî olan bir teşekkül, söylemek istemiyorum, maalesef son zamanlarda beynelmilel bir uzuv olmaya başlamıştır. Çünkü arkadaşlar, burada çalışanların yüzde hemen yarısını ırkımın haricinde

67 "The Struma tragedy", *The Jewish Chronicle*, 6 Mart 1942 / "Struma hadisesi", *Ulus*, 12 Mart 1942.

görüyorum. Bir takım yabancı unsurlar, hatta Yahudi, Rum kalmıyor da İspanyol, Portekiz belki Cenubî Amerika'dan da birçok insanlar böyle garip garip şahsiyetler türemiştir. (...) Sayın Başvekilimden rica ediyorum, bu onun işidir onun temiz elinin işidir. Matbuat Umum Müdürlüğü Başvekâlet'e bağlıdır, ajans bir şirket halinde kalamaz, oraya ilhak edilmelidir. Başvekilim bu ajans işini temizliyecektir, orada temiz insanlar göreceğiz..."

Ziya Gevher Etili'nin bu sözlerine cevap veren Başvekil Dr. Refik Saydam, Etili'nin Anadolu Ajansı haberinin tümünü okumadığını, okuduğu takdirde Türkiye'nin eleştirilmediğini göreceğini vurguladı. Anadolu Ajansı'nın ıslâha ihtiyacı olabileceğini, içinde "şu veya bu şekilde bazı insanlar"ın bulunabileceğini belirttikten sonra *Struma* hâdisesine şu sözlerle değindi:

"Biz bu hususta elimizden gelen her şeyi yaptık, maddi manevî en ufak mesuliyetimiz yoktur. *Türkiye başkaları tarafından arzu edilmiyen insanlar için vatan hizmeti göremez. Bizim tuttuğumuz yol budur. Kendilerini bu sebepten İstanbul'da alıkoyamadık. Çok yazık ki bir kazaya kurban gittiler.*"[68]

Refik Saydam'ın bu konuşmasından kısa bir süre sonra Anadolu Ajansı'nda yapılması istenen ıslahat gerçekleşti. 4 Mayıs 1942 tarihinde Refik Saydam Anadolu Ajansı'nın bütün Yahudi memurlarına ertesi gün işlerini bırakmalarını emretti. Bu karar hükümet içinde yapılan uzun tartışmalardan sonra verildi. Almanya bu hareketi, Türkiye'de yaptıkları antisemit kışkırtmalar hesabına kaydedilecek bir başarı olarak saydı. Ankara'daki Alman Büyükelçiliği "Anadolu Ajansı'nın, çoğunlukla düşman tarafına karşı yakınlık duyan Yahudi öğelerden temizlenmesinin haber dağıtımı üzerinde olumlu etkiler yapacağını" umduğunu Almanya'ya iletti.[69] Anadolu Ajansı'nda işlerine son verilecekle-

---

68 "Dünkü mecliste batan Yahudi vapuru meselesi görüşüldü", *Tan*, 21 Nisan 1942 / "Karadeniz'de boğulan Yahudiler meselesi", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1942 / *Ayın Tarihi*, sayı 101, Nisan 1942, s. 20-22. Etili'nin sözleri için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 24, s. 177-179, aktaran Korkmaz Alemdar, 1996, s. 78-79. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

69 Johannes Glasneck, s. 26 / Federal Almanya Devlet Arşivleri, Politische Archiv Inland II A/B R99447, Alman Büyükelçiliği'nin 14 Ekim 1942 tarihli yazısı.

rinin adlarını başvekil Refik Saydam bizzat belirledi.[70] Bu emirden kısa bir süre sonra Refik Saydam otellerde ve lokantalarda çalışan Yahudilerin de işlerine son verilmesini bildiren yeni bir genelge yayımladı. Ancak titizlikle uygulanmayan bu genelgeden sadece artistler ve müzisyenler etkilendiler.[71]

d) Avrupa'da Yaşayan Eski Türk Vatandaşı Yahudiler

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bir diğer mesele geçmiş yıllarda Türkiye'den göç edip Avrupa'ya yerleşmiş olan Yahudi asıllı eski Türk vatandaşları ile ilgili idi. Esasında yurt dışına kaçan Osmanlı hanedanı için hazırlanan 23 Mayıs 1927 tarihli "Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından iskatı hakkındaki kanun" ile 23 Mayıs 1928 tarihli "Türk vatandaşlığı kanunu" Naziler iktidara geldikten sonra Türk konsoloslukları tarafından, yurt dışında yerleşmiş Türk vatandaşlarına da uygulandı. Ancak yurt dışına yerleşmiş çok az sayıda Müslüman Türk olduğundan bu uygulama esasen gayrimüslimleri hedef alıyordu ve azami sayıda gayrimüslimi bir an önce Türk vatandaşlığından ıskat etmeyi hedefliyordu.[72]

---

70 Korkmaz Alemdar, "Anadolu Ajansı'na Alman baskısı", *Tarih ve Toplum*, Cilt 7, sayı 37, Ocak 1987, s. 52-53. Johannes Glasneck "bütün gayrimüslimler"in işlerine son verildiğini ileri sürüyor ve sözkonusu bu kişilerin sayısının on üçü geçmediğini belirtiyor. İngiliz kaynaklarına göre bu on üç kişinin sekizi Yahudi asıllı, biri Ermeni asıllı, ikisi İspanyol uyruklu, ikisi de Alman uyruklu idi. (PRO, 18 Mayıs 1942 tarih ve FO 371/33401 R3255/3255/44 sayılı belge). Korkmaz Alemdar'a göre işlerine son verilen kişiler şunlardı: Ankara'da Jean Benda, Ferda İlkgelen, Etval Akşiyote, Dinah Tadıhan, Rozet Avigdor, Eugenie Naon, Esther Karbel. İstanbul'da Vitalis, Benda, Sarah Nahmiyas, Raşel, Silvia, Mahcubyan. (Korkmaz Alemdar, 1996, s. 79). Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne göre ise İstanbul'da 9, Ankara'da 17 olmak üzere çoğunluğu Yahudi olan toplam 26 kişinin işine son verildi. (Federal Almanya Devlet Arşivleri, Politische Archiv Inland II A/B R99447, Alman Büyükelçiliği'nin 14 Ekim 1942 tarihli yazısı.)

71 Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Politische Archiv Inland II A/B R99447, Ankara Büyükelçiliğinin 14 Ekim 1942 tarihli yazısı.

72 Esther Benbassa & Aron Rodrigue, 1993, s. 297. "Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından iskatı hakkındaki kanun" İstiklâl Savaşı sırasında savaşa katılmayarak yurt dışında kalıp 24 Temmuz 1923 tarihinden kanunun yayın ta-

1935-1936 yıllarından itibaren yurt dışındaki Türk konsoloslukları Türkiye'den aldıkları talimat gereğince bulundukları ülkelerde yaşayan Türklerin sayımını yapmaya başladılar. Türk vatandaşı olup yurt dışında yaşayan herkesin konsolosluklara başvurup Türk pasaportu talep etmeleri istendi. Alman işgali altındaki ülkelerdeki Türk konsolosluklarına başvurup pasaport talep eden vatandaşlardan Müslüman olanların pasaportları hemen yenilendi. Yahudi asıllı vatandaşlara ise şifahi olarak kendilerine pasaport verilemeyeceği bildirildi. Türk vatandaşlıklarını bu şekilde kaybeden birçok Yahudi başka bir ülkenin vatandaşlığına geçebilmek için Türk konsolosluklarından kendilerine şifahi bir cevap verilmesi yerine Türk vatandaşlığından çıkarılmış olduklarını belirtir resmî bir belgenin elden verilmesini talep ettiler ancak herhangi bir cevap alamadılar. Bir süre sonra bu belgeleri düzenlemeye karar veren Türk konsoloslukları, posta hizmetinin Alman sansürüne tâbi olduğunu bilmelerine rağmen, belgeleri talep sahiplerinin arzuları doğrultusunda kendilerine elden teslim edeceklerine postayla yolladılar. Bazı konsoloslukların bu lâkayt davranışlarından dolayı Türk asıllı bu Yahudilerin ikamet adresleri böylece Nazilerin ellerine geçmiş oldu. Adresleri açığa çıkan bu Yahudiler Türk vatandaşlığından da çıkarıldıklarından her türlü tehlikeye açık bir konuma girdiler, tarafsız bir ülkenin vatandaşı iken vatansız insanlar durumuna düştüler.[73]

---

rihi olan 23 Mayıs 1927 tarihine kadar Türkiye'ye geri dönmemiş olan Osmanlı tebaası vatandaşlarının Türk vatandaşlığından ıskatlarına İcra Vekilleri Heyeti'ni yetkili kıldı. (23 Mayıs 1927 tarih ve 1041 sayılı "Şeraiti muayyeneyi haiz olmıyan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından iskatı hakkında kanun", *Düstur* 3. Tertip, Cilt 8 s. 572). Vatandaşlık Kanunu'nun 10. maddesi gereğince de yabancı bir ülkede yaşayıp beş yıldan fazla bir süre zarfında Türk konsolosluklarına kendilerini tescil ettirmemiş Türk vatandaşlarını hükümet, istediği takdirde vatandaşlıktan çıkartabiliyordu. (23 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayılı "Türk vatandaşlığı kanunu", *Düstur* 3. Tertip, Cilt 9 s. 994-998).

73 AJA koleksiyon MS 361, kutu H332 dosya 9 S.D. Wolkowicz'in 21 Mart 1947 tarihli raporu ve CZA C2/468, Union Européenne des Juifs Turcs teşkilâtının Temmuz 1945 sayılı mektubu.

Avrupa'da yaşayan Yahudiler Türk vatandaşlığını kaybetmelerine rağmen Türkiye'nin tarafsızlığına güvenip Nazi soykırımından kurtulacaklarını ümit ediyorlardı ve Türk konsolosluklarının vermeyi reddettikleri veya büyük güçlüklerle verdikleri Türk vatandaşlığı belgeleri sayesinde hayatlarını kurtaracaklarını sanıyorlardı. Bu eski vatandaşlar bu belgeleri almak için sayısız kere konsolosluklara başvurdular ancak başvuruları her seferinde reddedildi. Bu belgelerin istisnaî olarak verildikleri hallerde de, bu belgelerden faydalanıp Gestapo'nun pençesinden kurtulmayı tasarlayan Yahudilerin konsolosların belgeleri hazırlarken kullandıkları muğlak ifade tarzı yüzünden Gestapo tarafından tutuklanmaları ihtimali neredeyse kesindi.[74] Bu uygulama sonucunda 1939 yılından itiba-

---

74 CZA C2/468 sayılı dosya Union Européenne des Juifs Turcs teşkilâtının Temmuz 1945 tarihli mektubu. Bu mektupta şu olaylar bu tür lâkayt davranışlara örnek olarak gösteriliyor. Belçika Nazilerin işgali altında iken burada yaşayan Türk asıllı Yahudiler haklarını korumak için Comité de la Colonie Turque de Belgique (Belçika Türk Kolonisi Komitesi) adlı bir komite kurdular. Bu komitenin faaliyetleri sayesinde Türk asıllı birçok Yahudi temerküz kamplarına gönderilmekten kurtarıldılar. Belçika'da yaşayan eski Türk vatandaşları Paris'teki Türk konsolosluğuna tâbi idiler. Gestapo, 1943 yılının Ekim ayına kadar Paris'teki Türk konsolosunun Belçika'daki eski Türk vatandaşları konusunda takınacağı tavrı bekledi. Paris Konsolosluğunun eski Türk vatandaşlarını korumak için hiçbir şey yapmadığını gören Gestapo, 1943 yılının Ekim ayında harekete geçip Belçika'da yaşayan Türk asıllı Yahudileri diğer ülkelerin Yahudileriyle aynı muameleye tâbi tuttu ve hepsini tutukladı. Gestapo, Türk asıllı Yahudileri tutuklarken bazı gözlemcilerin dikkatini çekmemek için ihtiyatlı davrandı. Naziler Türk asıllı Yahudileri Almanya'daki Buchenwald temerküz kampına özel bir trenle, uluslararası yolcu vagonlarında ve iyi koşullar altında naklettiler. Bu şekilde bu kişilerin zorla Türkiye'ye geri gönderildikleri havası verildi. Bu yöntemle temerküz kampına gönderilen, Belçika'da yaşayan onlarca Türk asıllı Yahudi arasından kurtulan beş kişi, 15 Haziran 1945 tarihinde Brüksel'e geri döndü. Fransa'daki Türk konsolosluğunun Belçika'daki Türk asıllı Yahudilerin kaderlerine karşı lâkayt davranışının bir örneğine 1943 yılının Nisan ayında rastlandı. O tarihte iki Gestapo ajanı beraberlerinde bir kişiyle Paris'teki Türk konsolosluğuna geldiler ve konsolos veya konsolos yardımcısı ile görüşmek istediler. O anda Belçika Türk Yahudilerini temsil eden heyet ile meşgul olan konsolos yardımcısı kısa bir an için heyetin yanından ayrılıp Gestapo ajanlarının yanına gitti. Gestapo ajanları konsolos yardımcısına bazı Türkçe belgeler gösterip beraberlerindeki kişinin bu belgelere göre Türk vatandaşı sayılıp sayılamayacağını sordular. Konsolos yardımcısı diplomatik bir dil kullanıp bu belgeleri sakin kafayla incelemesi gerektiğini söyleyip vakit kazanacağına, Gestapo ajanlarına hemen söz konusu kişiyi

ren Almanya'da yaşayan iki yüz Yahudi aile vatansız durumuna düştü ve bu onlar için tam bir felâket oldu. Fransa'da yaşayan on bin civarında Türkiyeli Yahudi de Türk vatandaşlıklarını kaybettiler.[75] Fransa'daki bu Yahudilerin içinde bulundukları bu çok nazik durum karşısında *Sohnut*'un Türkiye'de yerleşik temsilcisi Haim Barlas, Hariciye Vekâleti nezdinde girişimde bulundu ancak bu girişimi reddedildi. Bunun üzerine Barlas, Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt'tan duruma müdahale etmesini istedi. Bu müdahale sonucunda Hariciye vekâleti Fransa'daki Türk konsolosluğuna bu on bin Yahudiyi Türk vatandaşı olarak kabul etmesi talimatını verdi ve hayatlarını kurtardı.[76] 1943 yılında Nazi Almanyası Güney Fransa'yı işgal ettiğinde burada yerleşik pasaportlarını yenilememiş birçok Türkiyeli Yahudi temerküz kamplarına gönderilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Türk hükümeti, Almanlarla bir anlaşma yapmadan bu eski vatandaşlarına pasaport veremeyeceğini belirtti. 1935 yılında Ankara'ya gelen ve Ankara Nümune Hastanesi'nin pediyatrik servisi direktörlüğünü yürüten Alman Yahudisi Prof. Albert Eckstein bir tanıdık vasıtasıyla Alman Büyükelçisi Von Papen'e ulaştı. Von Papen'in Berlin'e sormadan Türk hükümetiyle anlaşmaya evet demesi üzerine bu eski Türk vatandaşları kurtulabildiler.[77] Türk konsolosluklarının bu tür lâkayt ve duyarsız tavırlarının yanı sıra bazı konsoloslar da insancıl davranışlar sergilediler. Rodos konsolosu Selahattin Ülkümen mevzuatı en esnek bir şekilde uygulayıp va-

Türk vatandaşı olarak tanımadığını beyan etti. Savaşın bitiminde, Belçika'da yaşayan Türk asıllı Yahudiler, savaş sırasında zarar görmüş olan Belçika'da yerleşik Türk asıllı Yahudilerin haklarını korumak için "Union Européenne des Juifs Turcs à Bruxelles" adlı bir dernek kurdular. Teşkilâtın amacı Türk asıllı Yahudilerin çıkarlarını korumaktı. (*Moniteur Belge*, 3 Şubat 1945, s. 91. Kurucu üyeler arasında İstanbul doğumlu Moris Benyakar, İstanbul doğumlu Jak Şalhon, İstanbul doğumlu Yuda (Leon) Sotil, Yafa doğumlu Jozef Fahler, İstanbul doğumlu Nisim Gabay, Çanakkale doğumlu Presyado Gormezano, İstanbul doğumlu Abraham Albert Levi, İstanbul doğumlu Hanri Misistrano, İstanbul doğumlu Leon Rottenberg yer aldılar.)

75 Esther Benbassa & Aron Rodrigue, 1993, s. 297.

76 Milli ve Üniversite Kütüphanesi (Kudüs) arşivleri, Haim Barlas'ın Ekim 1943 - Eylül 1944 arası Türkiye'deki faaliyetleri ile ilgili rapor.

77 Nejat Akar, 1999, s. 77.

tandaşlığını kaybetmiş olan 43 Yahudiyi Türk vatandaşı olarak kabul edip hayatlarını kurtardı.[78] Benzer bir şekilde Marsilya konsolosu Necdet Kent de Marsilya'daki eski Türk vatandaşı Yahudilerin Nazilere teslim edilmemelerini sağladı.[79] Ancak bu girişimlere rağmen hükümetin uygulaması sonucunda vatandaşlıktan ıskat edilen birçok Türkiyeli Yahudi temerküz kamplarında hayatlarını kaybetti.[80]

Türk makamları transit vize başvurularını 14 ilâ 17 hafta gibi çok uzun bir sürede sonuçlandırdığından Filistin'e Yahudi göçmen göçü durma noktasına geldi. Göçün hızlandırılması için ABD'nin kurduğu WRB'nin temsilcisi İra Hirshmann, 1944 yılının Şubat ayında Türkiye'ye geldi. İra Hirshmann, temasları sırasında, resmî makamların Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklara karşı takındığı sert tutumu gördükten sonra, transit geçişlerin hızlandırılması konusunda resmî makamları ikna etmede insancıl nedenler ileri sürmenin etkili bir müzakere unsuru olmayacağına kanaat getirdi. Bu nedenle göçmenlerin Türkiye'den transit geçirilerek Filistin'e gönderilmeleri işlemini ABD'nin siyasi çıkarlarının bir gereği olarak takdim etti.[81] WRB'nin Hirschmann ve Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt'a yolladığı telgraflarda ısrarla Türklerin "insancıl hasletleri"ne hitap etmelerini teklif etmesi üzerine durumu yakından gözlemleyen Hirschmann ve Steinhardt, WRB'ye Türklerde böyle bir hasletin mevcut olmadığı yönünde itiraz ettiler. Steinhardt ve Hirschmann insancıl hasletler yerine sadece para, siyasi baskı ve kurnazca yürütülen pazarlıklarla sonuca ulaşılabileceğini gördüler.[82]

Türkiye'nin savaş yıllarında Yahudi göçmenler konusunda uyguladığı siyaset tamamiyle pragmatikti. Kısıtlı sayıdaki Ya-

78 Konsolosun anıları için bkz. Selahattin Ülkümen, 1993. Selahattin Ülkümen bu çabaları karşılığında İsrail devleti tarafından (Righteous among the nations) "Uluslar Arasında Dürüst Kişi" olarak tanındı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk konsolosların faaliyetleri için bkz. Stanford J. Shaw, 1993.

79 "Soykırım anıları ağlattı", *Hürriyet*, 16 Mayıs 1998.

80 Esther Benbassa & Aron Rodrigue, 1993, s. 298.

81 Dalia Ofer, 1990, s. 270-272.

82 Ira Hirschmann, 1946, s. 137.

hudi asıllı bilim adamları ve uzmanlar dışındaki yabancı uyruklu kişilerin Türkiye'ye yerleşmelerine ülke çıkarları öne sürülerek kesinlikle izin verilmedi. Bunun temelinde, azınlıkların Türkleştirilmelerinde büyük zorluklar çekilmesi ve bu zorlukların henüz sona ermediği bir ortamda kendi millî azınlıklarına ek olarak önemli sayıda yabancının Türkiye'ye yerleşmesi halinde kurulmasına gayret edilen millî birliğin bozulacağı endişesi yer alıyordu. Türkiye, transit geçiş yapıp Filistin'e giden Yahudiler konusunda da Almanları ve İngilizleri rahatsız etmemek amacıyla son derece katı kurallar çerçevesinde hareket etti. Transit geçen Yahudilerin Türkiye'ye yerleşmeleri ihtimalini de göz önünde bulundurarak meseleye oldukça mesafeli ve soğuk yaklaştı. Ancak bu tavır savaşın sonuna doğru değişti. Savaşın sonuna doğru Müttefik Kuvvetler'in savaşı kazanacaklarının kesinleşmesi üzerine hükümet, 2 Ağustos 1944 gecesi saat 24.00'te Almanya ile olan siyasi ve iktisadî ilişkilerini kesmeye karar verdi.[83] Türkiye'de yaşayan Alman uyrukluların da Türkiye'yi terk etmeleri emredildi.[84] Bu karardan hemen sonra Ankara Radyosu "Türk hükümeti, Yahudi göçmenlerine yardım etmeye her zaman hazırdı" beyanında bulundu.[85] Basında da hükümetin Avrupa'dan gelip transit olarak Filistin'e giden Yahudi mültecilere her türlü kolaylığı gösterdiği belirtildi. Romanya, Macaristan ve Bulgaristan konsolosluklarından her hafta ortalama kırk-elli Yahudinin vize aldığı, vize almadan Köstence'den gelen 1828 Yahudinin de transit vize işlemlerinin Türkiye'de yapıldığı belirtildi.[86] Avrupa'da yerleşik olup beş yıldan beri pasaportlarını yenilememiş olan vatandaşlara da Türkiye'ye giriş vizesi verilmesi kabul edildi.[87]

---

83 "Dün gece 12'de Almanya ile siyasi ve iktisadî münasebetlerimizi kestik", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1944.

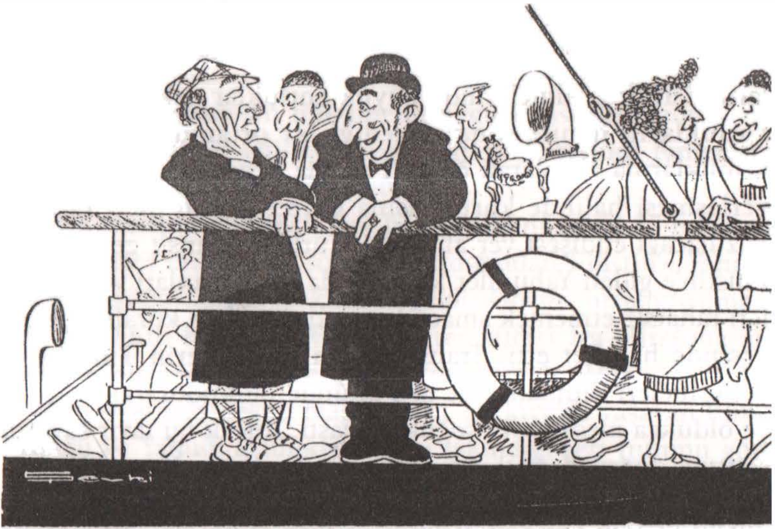
84 "Vilâyetin neşrettiği tebliğ", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1944.

85 Gotthard Jaeschke, 1990, s. 106.

86 "Transit geçen Museviler", *Haber Akşam Postası*, 8 Ağustos 1944.

87 "El rapatrimiento de los Judios de suditansa Turca", *La Boz de Türkiye*, 15 Ağustos 1944, s. 24.

Gazetelerden: Filistine gitmek için bir motörle 900 Yahudi geldi...

- Filistin yalnız bezim vatanimiz ulacak...
- Nasil ulur be?.. Biribirimizi mi kaziklayacayiz urada?

Akbaba, 14 Aralık 1944

1943 yılının Ağustos ayında Türkiye'ye gelen ve burada Yahudi Göçmenleri Kurtarma Komisyonu ile birlikte Avrupalı Yahudi göçmenleri kurtarma harekâtına yardım eden Ehud Avriel, Türkiye'nin o yıllarda geçerli olan siyasetini anılarında şöyle dile getiriyor: "Yahudi göçmenler, Türk hükümeti için vize verilmesi arzu edilmeyen başvurular sınıfına giriyorlardı. Türkiye topraklarının başka halkların hışmına uğramış mazlumlar ile dolup taşmasını arzu etmedi. Savaş yıllarında Türk hükümetinin, Yahudiler dahil olmak üzere, kendi millî azınlıklarına karşı tavrı menfi idi. Türkiye kendisini güvenli bir barınak olarak kullandırmaya hazır değildi, hele hele ümitsiz Yahudiler tarafından bu maksat için kullanılmaya hiç hazır değildi."[88]

---

88 Ehud Avriel, 1975, s. 139.

2. Yahudilerin Kültürel Açıdan Türkleşmeleri

a) Türk Ülküsüne Bağlılığın Kanıtları

Cumhuriyet döneminde siyasi iktidarın zihnini sürekli meşgul eden azınlıkların Türkleşmeleri meselesi çeşitli zamanlarda sınamaya tâbi tutuldu. Azınlıkların gerçekten Türkleşip Türkleşmedikleri sadece Türkçe konuşup konuşmamalarıyla sınanmadı. Bir diğer sınama şekli Türkleşmenin asgari koşullarından biri olan Türk ülküsüne bağlı olup olmamaları idi. Azınlıkların millî amaçlı yardım kampanyalarına ve millî bayramlara katılmaları onların Türkiye'nin sadık vatandaşları olduklarının birer kanıtı olarak kabul edildi. Bunun bilincinde olan azınlıklar millî bayramlara daima katıldılar ve her türlü yardım kampanyalarının en önemli bağışçıları arasında yer aldılar. THK'na, Kızılay'a, ÇEK'na bağışlar yıllar boyunca devam etti. THK'na bağış yapmanın özellikle azınlıklar için bir ödev olduğu her vesileyle hatırlatıldı ve azınlıklar da bu doğrultuda davrandılar.[89] Azınlıkların hayır kurumlarına yardım etme konusundaki duyarlılıklarının nedenini Eli Şaul anılarında şöyle izah ediyor:

"Türkiye'de gayrimüslimler her türlü yardım müesseselerine azamî tarzda yardım ederler. Kızılay'a, Çocuk Esirgeme Kurumu'na, Tayyare Cemiyeti'ne, Darülaceze'ye, ilah, yardım etmek her gayrimüslim için malûm vazifelerinden biridir. Hatta diyebilirim ki gayrimüslimler bu gibi yardım işlerinde müslimlerden daha ileri gitmişlerdir. "Aman, gayrimüslimiz, tenkit edilecek bir nokta bulmasınlar" diye elden gelen her yardımı esirgemeyiz."[90]

Buna rağmen kamuoyunu tatmin etmeleri çoğu zaman mümkün olmadı. Basın ve özellikle dönemin mizah dergileri

---

89 "Nişan yüzüklerinin toplanmasına lüzum yok", *Haber Akşam Postası*, 27 Haziran 1935. Ermeni Patrikhanesi çalışanları THK'na üye olmaya karar verdiler. Bağış yapan tüccarlar arasında Jak Dekalo, Eskinazi, Negrin, Mordo Jozef Mizrahi adlarına rastlandı. / "Parti başkanımız İzmir'de", *Anadolu*, 14 Temmuz 1935 / "Varol Türk çiftçisi!", *Anadolu*, 16 Temmuz 1935. THK'na bağış toplama heyetinde avukat Amado, avukat Albert Feridun, Dr. Behor İsrail ve tüccar Gomel yer aldılar.

90 Eli Şaul, 1999, s. 29.

- Salomon, Cümhuriyet bayramı bu sene de çok parlak olacakmış...
- Elbet.. Elli bin ampul sattım!

Akbaba, 25 I. Teşrin 1934

Nimetşinaslık:
Salomon - Senin sayende yaşiyorum, iki yunde tam bin tane bayrak sattim!..

Akbaba, 27 Ekim 1938

Gazetelerden: Hasköyde bütün musevî âileleri satmak için bayrak dikiyorlar...

Salomon - Sana her zaman söyliyorum Rebeka: Biz bu bayrağın sayesinde yaşıyoruz!..

Akbaba, 11 T.Evvel 1933

Yahudilerin millî bayramlara karşı herhangi bir vatansever duyguyla bağlı olmadıklarını ileri sürdüler. Mizah dergileri Yahudilerin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına sevinç gösterileriyle katılmalarının herhangi bir vatanseverlikle ilgisi olmadığını vurguladılar. Yahudi esnafın kutlamalar vesilesiyle artış gösteren bayrak, ampul ve fener satışlarından tatlı kârlar elde ettiklerini dolayısıyla sevinç gösterilerinin samimi olmayıp sadece ve sadece maddi çıkarlara dayandığını belirttiler.

Bağış ve yardım kampanyalarına azınlıklardan katılımın

- Salamon, tayyare ianesi ne vereceksin?
- İç bir şey iki yozum.. Babamin vasiyeti var: Havaya para verme dedi!..

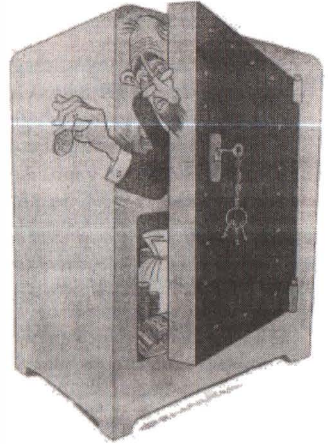
Akbaba, 8 Haziran 1935

Onlara göre:
Mişon - Baba.. Hava tihlikesi ne demektir?
Salamon - Zinginlerden tayyare iyanesi alinacak demektir oğlum!

Akbaba, 22 Haziran 1935

az olması bir sadakatsizlik göstergesi olarak anlaşıldı ve tartışmalara yol açtı. 28 Aralık 1939 tarihinde Erzincan'da meydana gelen büyük deprem vesilesiyle açılan bağış kampanyası sırasında böyle bir tartışma yaşandı. Deprem sonrasında felâkete uğrayanlara yardım için TBMM başkanlığında, her ilde alt komiteleri olan bir Millî Yardım Komitesi oluşturuldu. İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar da İstanbullulara yardım kampanyasına katılma çağrısında bulundu.[91] Çağrıya uyup bağış yapanların adları ve bağış tutarları gazetelerde yayımlandı. Bağış yapanlar arasında azınlıklar da yer alıyordu. Türkiye Yahudileri ve yurt dışında yerleşik Türk kökenli Yahudiler de bu kampanyaya yoğun bir şekilde katıldılar.[92]

Salamon tayyare ianesi veriyor!..

Akbaba, 12 Eylül 1940

91 "Vali İstanbulluları yardıma davet ediyor", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1939.

92 *La Boz de Türkiye* dergisinin 1 Ocak 1940 tarihli sayısı depremi kapak konusu yaptı. Dergide deprem felâketzedelerine yapılacak para ve malzeme yar-

Yaşasın Yahudiler!

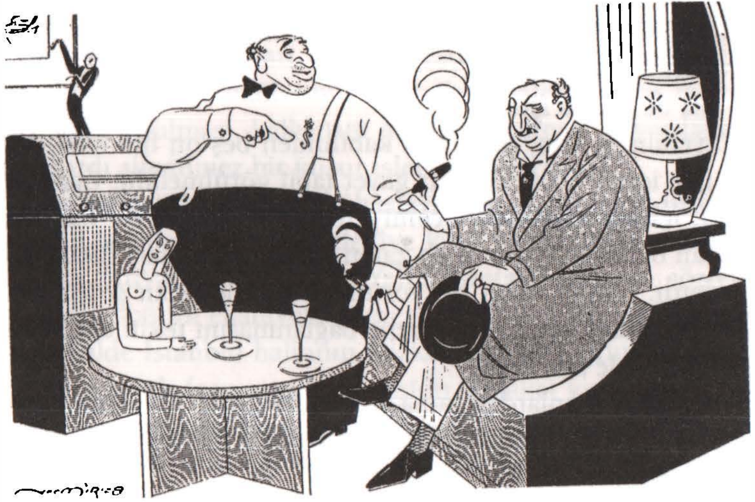
Kadın - Eskici, eskici!..
Salamon - Ne eskicisi be... Salamon felâketzedeler için eşya topluyor!..

Karikatür, 11 Ocak 1940

Depremin meydana gelmesinden ve yardım kampanyasının başlamasından yaklaşık bir hafta sonra Nadir Nadi, bir okurundan aldığı mektubun bir bölümüne başyazısında yer verdi. Okur bir işçi ailesi olmasına rağmen fedakârlık yapıp ailecek Kızılay'a otuz lira yardım yaptıklarını yazıyordu. Mektubun diğer bölümünü ise Nadir Nadi kendi kalemiyle nakledip şu yorumda bulundu:

---

dımlarının nerede toplanacağını belirtir yazılar yayımlandı. Filistin'den de yardımlar yapıldı. Tel-Aviv Belediyesi ve Hadasa Hastahanesi'nin bir heyeti Filistin'deki Türk Konsolosluğu'na başvurup deprem bölgesine sıhhî yardım heyetleri göndermeyi teklif ettiler. Hayfa Belediyesi de felâketzedeler için yüz Filistin lirası yardım yaptı. Arjantin'in Buenos Aires, ABD'nin New York, İsviçre'nin Cenevre, Mısır'ın Kahire ve İskenderiye kentlerindeki Yahudi cemaatlerinde de yardım kampanyaları açıldı. Bu kampanyalar sonucunda New York'ta yedi bin dolar, bin çift ayakkabı, on beş balya giyim eşyası, Cenevre'de bin beş yüz İsviçre Frangı, Arjantin'de ise yaklaşık on bin dolar bağış toplandı. Hayfa'da yaşayan eski İzmir'li üzüm tüccarı Refail Devidas Kızılay'a yüz lira bağış yolladı. ("Zelzele felâketi önünde", *Yeni Asır*, 4 Ocak 1940 / "Milli Şef 10 bin lira teberru etti", *Haber Akşam Postası*, 4 Ocak 1940 / "De alma y de corason con Turquia", *La Boz De Türkiye*, 15 Ocak 1940, s. 217 / İbrahim Nom, "Bir vicdan ve iz'an borcu", *La Boz De Türkiye*, 1 Şubat 1940, s. 234 / M. Habib, "La contribucion de la colonia Israelita Turca de Suisse", *La Boz De Türkiye*, 15 Şubat 1940, s. 254 / "Para los sinistrados de Anatolia", *La Boz De Türkiye*, 15 Mart 1940, s. 295 / "Los Israelites Orientales de los Estados Unidos y los sinistrados de la Anatolia", *La Boz De Türkiye*, 15 Nisan 1940, s. 336-7 / "La contribucion de la colonia Turca Judia de New York", *La Boz De Türkiye*, 15 Mayıs 1940, s. 375 / "Los Israelitos Turcos de New York y los sinistrados de Anatolia", *La Boz De Türkiye*, 15 Eylül 1940, s. 65). Alyans'a ait bir heyet Paris'deki Türkiye Büyükelçisi'ne bir bağışta bulundu. ("French Jewry's gift for earthquake victims in Turkey", *JTA Bülteni*, 7 Şubat 1940, s. 4). Aynı şekilde İzmir Yahudi cemaatinde de yardım toplandı. (Y. Bensinyor, "Delantre la catastrofa del terimoto", *La Boz De Türkiye*, 15 Ocak 1940, s. 223 / "Delantre la catastrofa del terimoto", *La Boz De Türkiye*, 1 Şubat 1940, s. 241 / J. Bensinyor, "En la comunidad de İzmir", *La Boz De Türkiye*, 1 Mart 1940, s. 281).

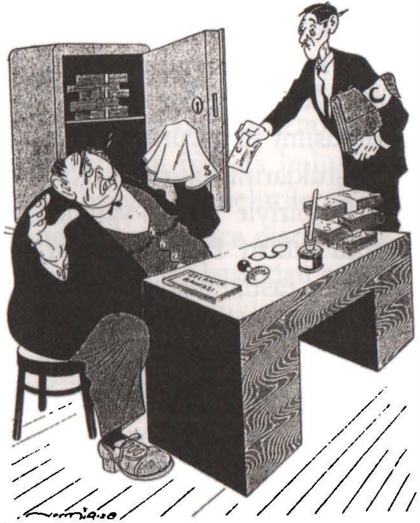
Salamon - Şu zavalli İrzincanlilara yemleklerimden yondermek istiyorum ama işlerine yaramaz ki.. Epsinda markam var!..

Akbaba, 11 II. Kanun 1940

"Mektubun alt tarafında, bazı zenginlerimizin, bilhassa bu memlekette para kazanan Yahudilerin, felâket karşısında gönül arzu ettiği kadar alâka göstermediklerinden şikâyet ediliyor.

Bu, üzerinde dikkatle durulmaya lâyık bir meseledir.

İçtimaî yardım, hiçbir kaideye tâbi olmaksızın halkın isteğine bırakılırsa herhangi bir millî ıstırab halinde ancak etile ve kanile bu topraklara bağlı olan vatan çocuklarının

- Bey Salomon.. Zelzele felâketinden...
- Suuus... Soyleme... Fena uluyorum!...

Akbaba, 4 II. Kanun 1940

harekete geçtiklerini görebiliriz. Böyle bir vaziyet karşısında zengin Yahudilerin, yahud da Yahudi ruhlu zenginlerin sırf vaziyetlerini kurtarmak,

- Biz de verdik işte!

Diyebilmek için, def'i belâ kabilinden beş on lira feda ederek işin içinden sıyrılmaları gayet tabiî görülmelidir. Eğer onlarda, içinde yaşadıkları cemiyete karşı samimî bir bağlılık, candan bir sevgi bulunsaydı zaten Yahudi olmazlar, Yahudileşmezlerdi." Nadir Nadi bu yorumda bulunduktan sonra toplumsal yardım işinin bir düzene bağlanmasını teklif etti ve satırlarına şöyle son verdi:

"Fazla kazananlardan (ama yalnız onlardan) alacağımız münasib vergilerle, yakın zamanda kuvvetli bir teşkilâta malik olabiliriz.

Bu suretle, hem kendiliğinden harekete geçmiyen Yahudi ruhlu adamları cemiyet sürüklemiş olur, hem de milletin muhtemel ıstırabları elden geldiği kadar hafifletilir."[93]

Basın Nadir Nadi'nin bu yazısına tepki gösterdi. *Tan*, Millî Yardım Komitesi'ndeki görevlilerle görüşüp azınlıkların kendilerine yapılması teklif edilen yardım tutarını hiç tereddüt etmeden kabul ettiklerini, bazen de kendi istekleriyle bağışta bulunduklarını yazdı ve bu felâket karşısında Müslüman ve gayrimüslim tüm yurttaşların birbirleriyle yarışırcasına yardıma koştuklarını hatırlattı. Nadir Nadi'nin "Yahudileşmiş zenginler" tabiriyle Yahudi vatandaşları suçlamasının anlamsız olduğunu belirtti. Bağış yapanlar listesinde *Cumhuriyet* gazetesinin adına rastlanmadığına da dikkati çekti.[94] Vâ-Nû da azınlıklara haksızlık yapıldığını ifade etti, ancak azınlıkların bu tür yardım kampanyalarına yardım yapmalarının bir sadakat ifadesi olduğunu da berrak bir şekilde belirtmeyi ihmal etmedi:

"Münferid vakalar halinde olmıyan bu tarzı hareketlerine bakarak, Türk Musevilerini memlekete bağlılık göstermiş sayıyoruz. Hakşinas olduğumuz için bunu söylüyoruz. Ve bu bağ-

93 Nadir Nadi, "İçtimaî yardım teşkilatına dair", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1940.

94 "Vatandaşların heyecanına hürmet edelim", *Tan*, 7 Ocak 1940.

lılığın da sebebini biliyoruz: Dünyanın hiçbir yerinde görememedikleri emniyet ve rahatı, âdil ve mesud Türkiye'de bulmuşlardır. Canlarının ve mallarının bu sağlam kalesinde bir burcun zelzeleyle yıkılması, kalblerini elbette kanatıyor. Şayet lâkayd kalsalardı affedilmez bir kusur işlemiş sayılırlardı."[95]

Cumhuriyet'in başyazısıyla başlayan bu tartışmanın uzaması üzerine İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, müdahale etme ihtiyacını hissetti ve Yahudi vatandaşları şu sözlerle savundu: "bütün ekalliyetlere mensub vatandaşlar da dahil olduğu halde İstanbul halkının felâketzedelere yardım için gösterdiği tehalük (can atma) umumîdir. Felâket karşısında Türk camiasının hayranlıkla karşılanacak olan bu istisnasız hassasiyeti, tesanüdü, arzettiği vahdeti iftiharla karşılanacak derecede büyük ve emniyet vericidir. Musevî vatandaşlarımız da vüs'at ve iktidarları nisbetinde kendiliklerinden alâka ve hahişle (arzu) bu yardıma koşmuşlar ve hiçbir unsurdan geri kalmamışlardır. Bunu bu şekilde tasrih etmeyi vazife telâkki ederim".[96] Lütfi Kırdar'ın bu beyanına rağmen bu sefer *Yeni Sabah* gazetesi, gayrimüslimlerin deprem felâketzedelerine yeterince yardım yapmadıklarını ileri sürdü.[97]

La Boz de Türkiye Nadir Nadi'nin bu başyazısına iki ayrı cevap verdi. Türkçe kaleme alınmış ilk cevapta önemli sayıda Yahudinin yardım kampanyasına maddi bağışta bulunduğu, yardım komitelerine yün elbiseler bağışladığı belirtilerek *Cumhuriyet*'teki yazının tekzibi istendi.[98] İspanyolca olarak Yahudi okurlara hitaben yazılmış ikinci cevapta ise basından gelen bu tür eleştirilerden Türkiye Yahudilerinin duydukları üzüntü ve rahatsızlık dile getirildi.[99]

Erzincan depremi nedeniyle gelişen tartışma sonrasında Tür-

---

95 Vâ-Nü, "Sezar'ın hakkını Sezar'a Salamon'un hakkını Salamon'a vermeli!", *Akşam*, 8 Ocak 1940.

96 "İstanbul'dan yardım faaliyeti", *Yeni Sabah*, 9 Ocak 1940.

97 A. Cemaleddin Saracoğlu, "Aramızda yaşıyan vatandaşlardan daha bariz bir alâka bekliyoruz", *Yeni Sabah*, 12 Ocak 1940.

98 "Bir izah", *La Boz De Türkiye*, 15 Ocak 1940, s.213.

99 "Una insulta gratuita y desplasada", *La Boz De Türkiye*, 15 Ocak 1940, s. 214.

kiye Yahudileri yardım kampanyalarına daha büyük bir şevkle katılmaya başladılar. *La Boz de Türkiye* THK'nun yardım kampanyasına katılmaları için okurlarına açık davette bulundu.[100] Basın bu davranıştan hoşnut oldu ve *La Boz de Türkiye*'yi sitayişle övdü.[101] Bu yardım aralıklı olarak devam etti. Birçok muteber Yahudi tüccarı, THK İstanbul şubesini ziyaret edip geçmişte olduğu gibi daima yardıma hazır olduklarını tekrarladılar.[102] CHP'nin bir genelge yayımlayıp vatandaşların kışlık kıyafet bağışları yapmalarını talep etmesi üzerine[103] *La Boz de Türkiye*, bu kampanyaya destek verdi ve Yahudi cemaati mensuplarına beş yüz pamuklu mintan diktirtti.[104] *La Boz de Türkiye* cemaat mensuplarını "vazife başına" çağırarak yün giysiler bağışlamalarını istedi.[105] Mevhibe İnönü'nün çağrısı üzerine açılan gönüllü hastabakıcı kurslarından mezun olanlar arasında az sayıda gayrimüslim kadının yer alması üzerine *Cumhuriyet* gayrimüslim kadınlara, "millî hisler, bu yüreklerin kapısını hiç de mi çalmadı? Vatan, her yurddaştan hizmet beklerken madamlar sizler neredesiniz?" şeklinde seslenerek sadakatlerini sorguladı ve onları göreve çağırdı.[106] Bu yazıya cevap veren gayrimüslim kadınlar

---

100 "THK'nun derhal yardımına koşalım", *La Boz De Türkiye*, 1 Haziran 1940, s. 393. / Av. İbrahim Nom, "Bir memleket borcu", *La Boz De Türkiye*, 15 Ağustos 1940, s. 23.

101 "Takdire değer bir hareket: La Boz de Türkiye", *Havacılık ve Spor*, 15 Temmuz 1940, sayı 267, s. 2562.

102 THK'na bağış yapanlar arasında Siyon, Refail Toledo, Jak Dekalo, Vitali Polikar, Vitali Bahar, S.Barzil(ay), Aron ve Nesim Toledo, Kohen Biraderler, İshak Levi, İlyas Tazartes, Avram Tazartes, Nesim Saban, Leon Saban gibi Yahudi vatandaşların adlarına rastlanıyor. ("Hava Kurumu merkezini ziyaret eden vatandaşlar", *Vakit*, 10 Nisan 1941 / "THK'na teberrü", *Haber Akşam Postası*, 13 Kasım 1940 / "Manifaturacılar Hava Kurumuna 5170 lira daha verdiler", *Haber Akşam Postası*, 8 Aralık 1940).

103 "Los donos de hivierno para nuestros soldados", *La Boz De Türkiye*, 15 Kasım 1940, s. 152 / "Asker için ilk hediyeler verildi", *Haber Akşam Postası*, 7 Kasım 1940 / "Erlerimize kış hediyesi", *Tan*, 8 Kasım 1940.

104 "Los regalos de hivierno para nuestros soldados", *La Boz De Türkiye*, 1 Aralık 1940, s. 168 ve "Custura de jaquetes para los soldados", *La Boz De Türkiye*, 1 Aralık 1940, s. 174.

105 "Vazife başına", *La Boz De Türkiye*, 15 Aralık 1940, s. 188.

106 "Madamlar, sizler neredesiniz?", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1941.

kullandığı kışkırtıcı üslûptan dolayı *Cumhuriyet* yazarını eleştirdiler. Bu kurslara davet edilmediklerini, edilmeleri halinde gerekli yardımları yapmaya hazır olduklarını bildirdiler.[107]

Erzincan depremi nedeniyle basında meydana gelen bu tartışmalar, Türkiye Yahudilerini derinden yaraladı. O yıl öğrenci olan Eli Şaul anılarında bu haleti ruhiyeyi şöyle dile getiriyor:

"Büyük Erzincan zelzele felâketinde gayrimüslimler binlerce lira yardım ettiler. Yine Türk addedilmediler. O zaman üniversiteli olan bizler, ekipler kurarak gayrimüslimlerin evlerini dolaştık, giyecek eşya temin ettik, yine Türk addedilmedik. Bu harp esnasında yine biz üniversiteli gençler ev ev dolaşarak askerlerimiz için kışlık hediye topladık. Yine Türk addedilmedik."[108]

b) "Türkçe Konuşma" Tartışmaları

Savaş yıllarında kamuoyunun başlıca ilgi konuları, savaş koşullarının Türkiye'de yarattığı iktisadî sıkıntılar ve savaşın cephelerde nasıl cereyan ettiğiydi. Böylesi bir ortamda, azınlıkların Türkçe konuşmamaları, kamuoyu gündemini Cumhuriyet'in ilk on beş yılında rastlanan yoğunlukta meşgul etmedi; ancak konu tamamen gözardı edilmedi ve sık sık tartışmaya açıldı.[109] *İkdam*'da yer alan bir yazıda azınlıklar, tüm ikazlara rağmen hâlâ İspanyolca, Rumca ve Ermenice konuştukları için eleştirildiler:

"İstediğiniz kadar tariz edin, ihtar edin, onlar yine bildiklerinden şaşmazlar. Bir müddet sinerler, korkarlar ve gûya Türkçe konuşmağa başlarlar. Sonra gevşediğimizi görünce tekrar 'sasparakalo'lara, 'bambidi arnem'lere, 'nokari şamata'lara başlarlar. Bu yüzdendir ki hâlâ İstanbul Türk İstanbul olamamıştır. Ve hâlâ Tatavla -Kurtuluş olmasına rağmen- bir türlü kur-

---

107 "Madamlar, cevab verdiler", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1941.

108 Eli Şaul, 1999, s. 29.

109 Reşad Feyzi, "Ayıb değil ya, hoşlanmıyoruz", *Son Telgraf*, 15 Temmuz 1939 / "Türk dili ve Duygusu Yayım Kurumunun dünkü toplantısı", *Vakit*, 30 Ocak 1939 / "İstanbul halkının mebuslarına sayıp döktükleri dertler", *Son Posta*, 27 Temmuz 1939.

tulamıyarak Rum kalmıştır. Kuledibi Yahudidir ve Samatya hâlâ Ermeni olmak şöhretini kaybetmemiştir.

Yalnız millî bakımdan değil estetik bakımdan da dünyanın en çirkin ve en ahenksiz dilleri olan, hele o ermenice ile yahudiceyi mutlaka yasak etmek ve eğer konuşanların idraki kâfi gelmiyorsa bir kanunla menederek hiç olmazsa ekalliyet çocuklarının koruyucu nüfus tezkerelerile değil, fakat ruhen ve fikren Türk olmalarını temin etmek yersiz sayılamaz." Yazıda, İstanbul'da yerleşik yabancı uyruklu kişilerin çevrelerinde rastladıkları azınlık mensubu esnafın etkisiyle Türkçeyi öğrenmeyip Rumca, Ermenice ve İspanyolca öğrenmeleri eleştirildi ve azınlıklara olan güvensizlik şu şekilde dile getirildi:

"Bizim öz dilimizi benimsemeyenleri ve benimsememekte ısrar edenleri bize merbut farzedebilmek için hüsnü niyeti de geçip safdillik hududlarına girmek lâzım gelir."[110]

Bursa'da yetkililer, Yahudilerin umumî yerlerde sadece Türkçe konuşmalarını zorunlu kılan bir emri tekrar gündeme getirip bu emre uymayanların kentten sürüleceklerini bildirdiler.[111] Basın bu önlemler üzerine geçmişte sürdürülen kampanyaların bu konuda pek fazla bir etkisi olmadığını itiraf etti.[112]

Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devam eden Yahudi halkına Türkçe öğretme çabaları Yahudi halkı tarafından tam anlamıyla benimsenmedi. Balat Türk Kültür ve Yardım Birliği idarecileri, Balat Yahudilerinin Türkçe öğrenmek için hiç gayret sarf etmediklerini birçok kere şikâyetçi bir üslûpla ifade ettiler. Birliğin 1939 yılında yapılan yıllık kongresinde kâtip Jak Darsa, Balat Yahudilerinin ilgisizliklerinden dolayı Yahudileri Türkçe konuşturma amacına ulaşılamamasından, faaliyetlere ancak birkaç kişinin ilgi göstermesinden, üyelerin yıldan yıla

110 "Vatandaş ne zaman Türkçe konuşacak?", *İkdam*, 19 Mayıs 1939. Metinde geçen "sasparakalo" Rumca bir sözcük olup "lütfen" anlamını taşır. "Bambidi arnem" Ermenice bir sözcük olup doğru yazılışı "Ban bidi arnem"dir, "bir şey alacağım" anlamını tasır. "Nokari şamata" muhtemelen "no kale şamata" demektir. "No kale" "istemez" anlamını taşıyan İspanyolca bir sözcük olup "şamata istemez" anlamına gelir.

111 "Turkey discriminates against Jews", *The Jewish Chronicle*, 10 Kasım 1939, s. 13.

112 Selim Sabit, "Vatandaş Türkçe yaz!", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Haziran 1940.

azalmasından şikâyet etti.[113] Albert Asayas, birliğin merkezinde Türkçe eserlerden oluşacak bir kütüphane kurulmasını teklif etti ve ilk adım olarak on adet Türkçe edebî eseri kütüphaneye bağışladı.[114] Gazeteci Feridun Kandemir, Balat'taki Türk Kültür ve Yardım Birliği'ni ziyaret ettiğinde, birlik yöneticileri Dr. Albert Saül ve Mehmet Emin Arpacı ilk kuruluş günlerinden sonra Yahudilerin faaliyetlere hiç ilgi göstermediklerinden ve birliğin sadece bir tabelâ halinde kalmış olmasından şikâyet ettiler. Kandemir, Yahudilerin düşüncelerini anlamak için Balat Çarşısı'nda bulunan bir Yahudi bakkala birlik binasının yerini sordu. Bakkal binayı tarif ettikten sonra orada kimseyi bulamayacağını söyleyerek şu yorumda bulundu: "ne olacak ben de oraya azayım. Ayda otuz kuruş, amma her ay otuz kuruş veriyorum. Daha ne yapalım yetmez mi?". Kandemir bakkalın bu sözlerini gazetede naklettikten sonra şu yorumda bulundu: "Yeter yavrum yeter.. Türk kültürünü otuz kuruşa satın alan arslanım, yeter elbette yeter, hatta çok bile veriyorsun, ve bundan dolayı sana şükranımızı minnettarlığımızı lâyıkiyle ifade edemediğimiz için, biz evet biz, günahkârız, affet Salamon affet e mi?"[115]

Yahudiler arasında ad ve soyadlarını değiştirip Türk ad ve soyadları alma yaygınlaştı.[116] Basın bu tüccarların adlarını ve soyadlarını değiştirmelerini onların "Türklüğe karşı besledikleri sevginin yüksek bir tezahürü" olarak değerlendirmedi. Bunu, Almanların Türkiye'deki Yahudi tüccarlarla olan ticari ilişkilerini kesme kararları üzerine Yahudi tüccarların karardan etkilenmemek için kimliklerini gizleme amacıyla giriştikleri bir şey olarak yorumladı.[117]

---

113 "Musevi vatandaşların kurduğu cemiyet", *Haber Akşam Postası*, 6 Nisan 1939.

114 "La propagacion de la lengua turca entra la joventud Israelita", *La Boz De Türkiye*, 15 Aralık 1939, s. 180.

115 Kandemir, "Zavallı Türk Kültür Birliği", *Tasviri Efkâr*, 27 Ekim 1942.

116 Örneğin Salamon Yuda Levi adını Suat Keribar, Avram Barzilay Adnan Alper, Pepo Benjamin de Pertev Benjenk olarak değiştirdiler. *Sicilli Ticaret Gazetesi*, 18, 23, 24 ve 26 Mayıs 1939.

117 "Musevi vatandaşlar arasında isimlerini Türkçeleştirenler çoğalıyor", *Haber Akşam Postası*, 24 Mayıs 1939.

c) La Boz de Türkiye dergisi ve Türkçe Konuşma Konusundaki Tavrı

Savaş yıllarında Türk Yahudi toplumunda meydana gelen en önemli değişiklik cemaatin nihayet düzenli bir yayın organına kavuşmasıydı. On beş günde bir yayımlanan *La Boz de Türkiye (Türkiyenin Sesi)* dergisi, gazeteci Albert Kohen tarafından 1 Ağustos 1939 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlandı. Albert Kohen aynı zamanda Türk Kültür Birliği'nin de onursal başkanıydı.[118] Dergi daha önce İspanyolca olarak yayımlanan *La Boz Del Oriente*'nin bir devamı niteliğindeydi ve Yahudi toplumunu kamuoyunda temsil etmek görevini üstlendi. Dergi bir yandan Yahudi halkına Türkçe konuşmayı telkin etmek, diğer yandan ise kamuoyuna Yahudilerin Türkçe konuşma meselesinin hal yoluna girdiğini iletmek amacını güdüyordu ve ilk sayısında amacını şöyle açıkladı:

"La Boz de Türkiye" namı altında neşrine muvaffak olduğumuz bu mecmua bundan böyle ilmî, edebî ve içtimaî yazıları ihtiva edecek, yurdun selâmet ve inkişafına hizmet edecek ve mes'elelerde en samimi fikirleri ve en vicdani münakaşaları kendisine hedef ittihaz eyleyecektir.

Türkiye'de Türk museviliğinin kültür ve yurda bağlılık bahsında muhtaç olduğu bütün millî ve içtimaî inkişafları en samimî bir ruhun irşadı altında yetiştirmeğe gayret edecektir.

Gazetemizin en büyük maksadlarından birisi de yalnız memlekette değil yabancı ülkelerde dahi Türklüğün medeniyet sahasında işgal eylediği yüksek mevkiin âmilleri irad ve ilân etmek *ve bilhassa Türkiye'de Türk museviliğinin derecei refahe seadetine bütün kalbimizle şehadet ve işaret eylemektir.*"[119]

Cemaat yöneticilerinden Moiz Parali de, derginin amacının

118 M.M., "La presidencia de honor del Türk Kültür Birliği", *La Boz De Türkiye*, 15 Kasım 1939, s. 139. Albert Kohen günümüzde *Milliyet* gazetesinin dış politika yazarı olan Sami Kohen'in babasıdır. Sami Kohen de basın alanında ilk adımlarını babasının yayımladığı bu dergide attı.

119 "Medhal", *La Boz De Türkiye*, 1 Ağustos 1939, s. 2. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

Yahudileri Türkleştirmek olduğu konusunda hemfikirdi: "Neşriyatımızın bir kısmını tarihin derin kaynaklarından fışkıran güzel Türk lisanımızla ifa edeceğiniz keyfiyeti ve Türk Kültürü ile Türkleşme kabiliyetini bu suretle millî camiaya kuvvetli bir azın ile mal etmek hususundaki gayretiniz şayanı şükran bir hâdise teşkil eder."[120]

Balat Türk Kültür Birliği fahri reisi avukat M. Zeki Albala, derginin yayın hayatına başlaması karşısında memnuniyetini dile getirdiği yazısında derginin neden tamamiyle Türkçe yayımlanmadığını sordu:

"Türk Musevilere mahsus bir gazete neden baştan aşağı Türk dilile intişar etmesin de, kısmen Türk, kısmen bize yabancı sayılan İspanyolca ve Fransız dilleri ile basılsın? Bu sualime siz cevap verdiniz. - Gazeteniz yalnız münevver kısmı tarafından okunacak değil her nasılsa Türk kültüründen mahrum kalmış, yaşlılarımız ve yabancı memleketlerde oturanlar da okuyacak.- Binaenaleyh şimdilik şekli hazırı ile neşrinde sizi haklı buldum - ve muhazamı geri aldım."[121]

Dergi, Yahudi halkını Türk ülküsüyle bütünleştiklerini kanıtlamaları için bağış yapmaya davet etti. Derginin ikinci sayısında İspanyolca kaleme alınan bir çağrıda Yahudi halkı THK'na bağışta bulunmaya davet edildi.[122] Aynı çağrı cemaat ileri gelenlerinden Moiz Parali tarafından 30 Ağustos bayramı vesilesiyle tekrarlandı.[123] Kızılay'a bağışta bulunma ve üye olma çağrısında da bulunuldu.[124]

Avram Galanti, İbrahim Nom ve Tekin Alp gibi Yahudi cemaatinin önde gelen adlarının yazılarında ve imzalı ve imzasız, Türkçe ve İspanyolca kaleme alınmış birçok yazıda Yahudi

---

120 Moiz Parallı'nın Albert Kohen'e mektubu, *La Boz De Türkiye*, 1 Ağustos 1939, s, 39.

121 M. Zeki Albala, "Carta a la Redaccion", *La Boz De Türkiye*, 15 Ağustos 1939, s. 27.

122 "Compatriotas Judias!", *La Boz De Türkiye*, 15 Ağustos 1939, s. 54.

123 Moiz Parallı, "Türk Hava Kurumuna şükran borcumuzu eda edelim", *La Boz De Türkiye*, 1 Ekim 1939, s. 69.

124 "El Creciente Colorado", *La Boz De Türkiye*, 1-15 Eylül 1939, s. 60.

halkına umumi yerlerde Türkçe konuşmaları telkin edildi.[125] Türkçe konuşmak Yahudi cemaatinin Türk toplumuna aidiyetinin ve sadakatinin bir kanıtı olarak sunuldu.[126] Azınlıklar için Türkleşmenin tek çıkış yolu olduğu ve İspanyolcanın tarihi bir anı olarak tarihteki yerini alması gerektiği savunuldu.[127] Cemaat ileri gelenlerinden avukat Marko Nahum, Türkçe konuşmanın yeni yetişen Yahudi gençliği arasında bir sorun olmaktan çıktığını, sorunun yaşlı kuşak arasında geçerli olduğunu ifade etti ve çözüm için şu teklifte bulundu:

"1) Musevi çocuklarımızı Türk mekteplerine göndermek, Türk terbiyesini vermek, Türk muhiti içinde yaşatmak ve büyütmek;

2) Eski nesil vatandaşlarımız ve bilhassa yaşı ilerlemekte olanlar arasında bu fikrin tamimi için propagandalar yapmak, konferanslar tertip etmektir."[128]

Türkleşmenin din alanına da yayılması istendi. Dinî eğitim için Türkçe yazılmış din kitaplarının hazırlanması teklif edildi. Yahudilerin buna önayak olmalarının diğer azınlıklar için de örnek teşkil edeceği hatırlatıldı.[129]

Türkiye Yahudilerinin dinî yaşamlarının da Türkleştirilmesi için atılan bir adım Hahambaşılığın 1939 yılına kadar sadece

---

125 Abraham Galante, "Vatandaş Türkçe Konuş", *La Boz De Türkiye*, 1 Ağustos 1939, s. 17 / İbrahim Nom, "Türk Dili", *La Boz de Türkiye*, 15 Ağustos 1939, s. 26 / "No avlar que el Turco!", *La Boz de Türkiye*, 1 Ekim 1939, s. 75-76 / J.Bensinyor, "Lütfen Türkçe konuş", *La Boz De Türkiye*, 1-15 Eylül 1939, s. 61 / Ş. Benhabib, "Türk musevilerinin Türkçe konuşmaları hakkında bir üniversite talebemizin teşebbüsü", *La Boz De Türkiye*, 1-15 Eylül 1939, s. 53 / Doğan Atalay, "Daima ve her yerde Türkçe konuşalım", *La Boz De Türkiye*, 15 Aralık 1939, s. 175 / Hayim Eliezer Kohen, "Musevî Cemaatına açık mektup", *La Boz De Türkiye*, 15 Mayıs 1940, s. 374. (Kohen'in yazısında yer alan "şimdiki talebeler yarınki cemaat reisleridir" kehâneti gerçekleşti ve 1970'li yıllarda kendisi cemaatin Protokol İşleri Müdürü oldu.)

126 Av. Daniel M. Behar, "Türkçe konuşmak luzum hakkında bir iki söz", *La Boz De Türkiye*, 15 Ekim 1939, s. 89.

127 David Pardo, "La Turquisacion", *La Boz De Türkiye*, 1 Şubat 1940, s. 236-237.

128 Marko Nahum, "Musevi vatandaşlarımızın Türkçe konuşmaları hakkında bir, iki söz", *La Boz De Türkiye*, 1 Aralık 1939, s. 153-154.

129 David Pardo, "La ciencia judia en lengua turca", *La Boz De Türkiye*, 15 Mayıs 1940, s. 378-379.

İbranice düzenlediği *ketuba*'ları bu tarihten itibaren hem İbranice hem de Türkçe düzenlemeye başlamasıdır. Hahambaşılık bu kararı verdikten sonra diğer Yahudi cemaatlerinden de bu kararı örnek almalarını istedi.[130] İlk Türkçe düzenlenmiş *ketuba*, haham Şimon Asayas tarafından Balat Sinagogu'nda yapılan bir düğünde genç çifte verildi. Törene davetli olan birçok Türk, *ketuba*'nın Türkçe yazılmasına özellikle memnun oldular. Türkiye Hahambaşılığı, Türkiye'deki bütün Yahudi cemaatlerine Hahambaşılık ile cemaatlar arasında yapılacak yazışmaların bundan böyle Türkçe yapılacağını ve Türkçe kaleme alınmamış yazılara cevap verilmeyeceğini bildirdi.[131] Türkçe konuşma akımının bir ileri adımı olarak da İbranice okunan iki dua Türkçeye tercüme edildi.[132]

La Boz De Türkiye yaz mevsiminin gelmesi nedeniyle Yahudi halkının vapurlarda, tramvaylarda, otobüslerde, sinemalarda daha çok görüleceklerini hatırlatarak hareketlerine, davranışlarına ve özellikle konuşmalarına dikkat etmeleri gerektiğini belirtti. Albert Kohen tramvayda rastladığı üç Yahudi kadının yüksek sesle konuşmalarından kendisinin bile rahatsızlık duyduğunu yazdıktan sonra vapurlarda, tramvaylarda ve sokaklarda bağıra çağıra İspanyolca konuşulmayıp sadece Türkçe konuşulmasını istedi.[133] Bu ikaz *La Boz De Türkiye* dergisinin okurları arasında çok olumlu yankı yarattı. Kohen bir diğer yazısında tüm cemaat mensuplarını bir yandan İspanyolcayı alçak sesle konuşmaya, diğer yandan muhakkak Türkçe

---

130 "La Lengua Turca en el Gran Rabinato", *La Boz De Türkiye*, 29 Ekim 1939, s. 120.

131 "La lectura de las ketuboth sera por endelante echa en langua turca", *La Boz De Türkiye*, 1 Aralık 1939, s. 158.

132 "Un adaptacion en turco de la oracion consacrada al Estado en nuestra tradiccion", *La Boz De Türkiye*, 1 Aralık 1939, s. 164. Hayim Davila ve Moiz Parallı "Berih Şeme de mare alma" duasını, Bursa cemaati başkanı avukat Kemal Levent de "Anoten Teşua la melahim" duasını serbest bir şekilde Türkçeye tercüme ettiler. "Berih şeme de mare alma" duası her Cumartesi günü ve önemli dini bayramlarda okunan aramice bir duadır. "Anoten teşua la melahim" duası ise düğünlerde, *Pesah* bayramının birinci sabahı ve *Kipur* günü okunan bir duadır.

133 A.(lbert) C.(ohen), "Evitemos de avlar otra lengua que el turco", *La Boz De Türkiye*, 1 Mayıs 1940, s. 354-5.

Milletlere istiklâl ve Hakimiyet bahş eden, dünyaların rabbı ve mutlak hakimi olan, Allah :

Davut kulunu, düşmanının keskin kılıcınden kurtaran, ALLAH :

Çoşkun denizleri yararak ümmetine selamet yolunu açan ,ALLAH

Yarabbı :

Senki her şeye kadırsın :

Türkiye Cümhuriyetını mubarek kıl: .... Amen, veya Amin!

Onu, düşmanlarından siyanet ve muhafaza et :... » » »

Giriştiği ve girişeceği her işte ona yardım et ......» » »

Türkiye Cümhuriyeti, Kara, deniz ve Hava kuvvetlerine daima ve her yerde nusret ve muzafferiyet tebşir et..... » » »

Şanlı Cümhuriyet ordusunun komutan, subay ve erlerinin, sulhta ve harpta sıhhatlarını koru ...... » » »

Vazifelerini kolaylaştır .... » » »

Sağ ve salım ailelerine, yuvalarına kavuştur ...... » » »

Türkiye Cümhuriyetının dünyada layik oldugu şerefli mevkiını, şan ve şevketini yükselt .... » » »

Devletimizi idare eden evliyai umura basıret ihsan et .... » » »

Devleti selamet sahilina götürecek, şan ve şevketin en yüksek noktasına çıkartacak muvaffakiyet yollarını göster .... » » »

Başımızda bulunan Cümhur Reisimiz, Milli Şefimiz İsmet İnönü) ye uzun ömür, sıhhat ve afiyet, işlerinde muvaffakiyet ihsan et Yarabbi Amen!

(Meleh Malhe amelalım berahamav ....)

Bursa 15-11-939.

Tefsiren terceme eden :
Bursa musevi cemaatı reisi
Avukat KEMAL LEVENT.

La Boz De Türkiye, 1 Aralık 1939

konuşmaya davet etti. Albert Kohen bu konuda halkı yönlendirme görevinin hahamlara düştüğünü belirtip onlardan sinagoglarda bu amaçla vaazlar vermelerini istedi. Albert Kohen Türkçe konuşmanın yaygınlaşması ve bu dilin Yahudilerin ana dili haline gelmesi için, üzerlerinde "Vatandaş Türkçe konuş, yavaş konuş" yazan küçük kağıtların Türkçe konuşmayan Yahudilere dağıtılmasını teklif etti ve cemaat yöneticilerinin, Yahudi aydınlarının ve Yahudi kültür merkezlerinin bu konuda önderlik yapmalarını istedi.[134]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Yahudilerin Türkçe konuşmamaları tartışmasının gündemi Cumhuriyet'in ilk on beş yılındaki kadar işgal etmemesinin tek nedeni savaş yıllarının sıkıntılı ortamıydı. Cumhuriyet'in kuruluşundan on beş yıl sonra Yahudi okullarında Türkçe eğitim gittikçe kökleşmeye başladı. Yahudi gençliği bu eğitim sonunda düzgün bir şekilde Türkçe yazmaya, konuşmaya ve düşünmeye başladı. Birçok Yahudi gazeteci ve aydın da Yahudi gençliği için Türkçe konuşma ve Türk kültürüne intibak etme meselesinin artık halolduğuna inandılar, ancak aynı şeyin yaşlı kuşaklar için geçerli olmadığını itiraf ettiler.[135] Yahudi gençler de artık Türkçeye vakıf olduklarını şiirler yayımlayarak kanıtladılar.[136] Yahudi gençliğinde böyle bir gelişim olmasına rağmen ileri yaştaki kuşaklar arasında Türkçe istenildiği kadar yaygınlaşmadı ve Yahudilerin ana dili haline gelmedi. *La Boz de Tûrkiye*'de

---

134 A.(lbert) C.(ohen), "Es escandaloso de avlar en las calles con gritos y gestos en judeo-espaniol!", *La Boz De Türkiye*, 15 Mayıs 1940, s. 374-5.

135 Abraham Galanti, "Vatandaş, Türkçe Konuş", *La Boz de Türkiye*, 1 Ağustos 1939 , s. 17-18 / Av. İbrahim Nom, "Hasbihal", *La Boz De Türkiye*, 1 Haziran 1940, s. 394 / Av. M. Nahum, "Musevî vatandaşlarımızın Türkçe konuşmaları hakkında bir iki söz", *La Boz De Türkiye*, 1 Aralık 1939, s. 153-154 / İlyas Bayar, "Türkiyede Kültür hareketi ve azlıklar", *La Boz De Türkiye*, 29 Ekim 1940, s. 128 / Yakup Bensinyor, "La propagacion de la lengua turca" *La Boz De Türkiye* 1 Mart 1941 sh 294 / Marsel Şalom, "Türkçeyi konuşmak", *La Boz De Türkiye*, 15 Şubat 1941, s. 267.

136 Sami Kohen Erkösem, "Askerlere yardım", *La Boz De Türkiye*, 1 Şubat 1941, s. 248 / Sami Kohen Erkösem, "19 Mayıs bayramı münasebetiyle", *La Boz De Türkiye*, 15 Mayıs 1941, s. 399 / Raşel Strumza, "Feryat", *La Boz De Türkiye*, 1 Ağustos 1941, s. 4.

yer alan yazıların hangi dillerde yazıldıkları tahlil edildiğinde Türkçenin sürekli azalmakta olduğu görüldü.[137]

d) Balat Türk Kültür Birliği'nin Beyannamesi

Türkçe konuşma konusunda daha önceki yıllara kıyasla göreceli bir sükûnetin hakim olduğu bir ortamda, Balat Türk Kültür Birliği'nin Dil Bayramı ile aynı günlere rast gelen *Roşaşana* bayramı vesilesiyle yayımladığı bir beyanname, eski tartışmaların tekrar canlanmasına neden oldu. Balat Türk Kültür ve Yardım Birliği'nin *Roşaşana* bayramından birkaç gün önce basına dağıttığı beyannamede şunlar yazıyordu:

"Bugün Cenabıhak huzurunda, kalb saflığı ile mukaddes sinagoglarda dua ederken bütün dünya sakinleri için sulh ve salâh, refah ve saadet senesi olmasını niyaz ediyoruz. Türk Kültürü Birliğimiz, girmekle mübahi olduğumuz yeni sene münasebetile necip Türk kardeşlerimize, mübeccel yüce Cumhuriyet hükümetimize, bizi fevkalâde pederane şefkatlerile idare eden saygılar değer Cumhurreisimiz İsmet İnönü ve bilumum mesai arkadaşları olan muhterem zatlara cemaat idare heyetlerile mensuplar ve Birlik âzalarının uzun ömürlere mazhar olmalarını temenni ederiz. (...)

Çelik hükümetimize karşı taahhüdümüz mucip, sizi Türkçe konuşmaya davet ediyoruz. Kalplerimizin en derin içlerinden kaynayan muhabbet ve samimiyetle beraber Türk unsurunun herkese ve bize karşı da kardeş duygusu beslenmektedir. Bü-

137

Yıl	Fransızca yazılar	Türkçe yazılar	İspanyolca yazılar
1939	%14,00	%14,00	%72,00
1940	%13,00	%13,00	%74,00
1941	%10,00	%12,00	%78,00
1942	% 2,50	%11,00	%86,50
1943	% 1,75	% 9,15	%89,00
1944	% 1,26	% 9,76	%89,00
1945	% 1,00	% 7,45	%91,00

Bu hesaplamada şu yöntem uygulandı: Her yıl için, derginin toplam sayfa sayısından reklâm ve kapak sayfalarının sayısı düşüldü. Her bir dilde yazılmış olan yazıların sayfa toplamı, bu genel net sayfa toplamına orantılandı.

tün millet bir olduğunu gösteren tek kuvvet ve varlık halinde, kudretli Türk milletinin lisanında birleşmek şerefini veren Ebedî Şefimiz Atatürk, ve idare hususundaki programını takip eden Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün Türk lisanı hakkındaki isabetli işaretinde de muvaffak olacağız!

Din hükümlerimizin akaidine göre bize en yakın unsur Türktür. Öz dilimiz Türkçedir. Bulunduğumuz muhit neresi olursa olsun Türkçe konuşacağız. Kıymetli vatanımıza karşı olan borcumuz maddi ve manevidir. Bu ödevlerimizi seve seve ifa edeceğiz."

Yahudiler Türkçe konuşacaklar:

İsrail - Oğlum Salamon; lomaz hago kitalo: demanda maskara [*].
Müşteri - Yahu, hani türkçe konuşacaktınız?..
- Biz konuşmayoruz, aliş verişten bahsediyoruz!..
[*] Türkçesi: kazıklıyorlar!

Karikatür, 10 Ekim 1940

Bu beyanname *Roşaşana* günü Balat'ta sinagogda yapılan tören esnasında da yüksek sesle okundu.[138] Beş yüz yıldan beri Yahudilere gösterilen şefkatli davranışa bir karşılık teşkil etmek üzere sinagoglarda hazır bulunan Yahudilere bundan böyle Fransızca ve İspanyolca konuşmayacaklarına ve sadece Türkçe konuşacaklarına dair yemin etmeleri tavsiye edildi.[139]

Bu beyanname basına da dağıtıldıktan sonra tartışmalar başladı. *Tan*'da yazan bir gazeteci, beyannamenin metnini aktardıktan sonra, "Görüyorsunuz ya! Yahudi vatandaşlarımızın

---

138 F.K., "Tevratın 5701 inci yılı tesid edildi", *Tasvir-i Efkâr,* 4 Ekim 1940. Gazete muhabiri muhtemelen Feridun Kandemir'dir. / Naci Sadullah, "Beyannamelerinden belli!", *Tan*, 29 Eylül 1940.

139 "Musevilerin Türkçe konuşma kararı", *Vatan,* 4 İlkteşrin (Ekim) 1940 / Naci Sadullah, "Beyannamelerinden belli!", *Tan,* 29 Eylül 1940 / "Musevilerin bayramı", *Tan,* 2 Ekim 1940 / "Museviler Türkçeden başka hiç bir dil konuşmayacak", *Tan,* 29 Eylül 1940.

Büyük Yemin!

Izmil - Buyundan itibaren turkce konuşmaya yemin ediyorum... Şayet konuşmazsam Allah beni cebinde hiç bozuk para bulunmayan dilencilere benzetsin!

Vatan, 4 Ekim 1940

Türkçe öğrenmeye çalışmalarının ne kadar isabetli olduğu beyannamelerinden belli!" diye yazarak metindeki üslûp ve ifade bozukluğunu eleştirdi.[140] Şair ve avukat İbrahim Nom, *Tan*'a bir mektup yollayarak bu eleştiriye cevap verdi. İbrahim Nom mektubunda Balat Türk Kültür Birliği'nin amaçlarını ve çalışmalarını izah ettikten sonra bu çalışmaların sadece on, on beş yıldan bu yana sadece Yahudi gençler tarafından yapıldığını hatırlattı. Yahudi toplumunun bu konuda geçmişte gösterdiği ihmalin günün Yahudi gençliğinin üstüne yıkıldığını belirterek beyannamede yer alan üslûp hatalarına basının hoşgörü ile yaklaşmasını istedi.[141] *La Boz de Türkiye*, Balat Türk Kültür Birliği'nin bu girişimini kutladı ancak birliği, Yahudi cemaatinin tümünü bağlayan bir metni cemaat yönetiminin fikrini almadan yayımladığı için eleştirdi.[142]

Beyannamenin okunduğu, sinagogdaki *Roşaşana* törenini *Tasvir-i Efkâr* muhabiri de izledi. Muhabiri törene davet eden Yahudi dostu, Türkçe konuşmayan Yahudilerin sadece cemaatin seçkin tabakasında yer alanlar olduğunu belirtti. *Tasvir-i Efkâr* muhabirinin beyannamenin okunmasına rağmen sinagogda bu-

140 Naci Sadullah, "Beyannamelerinden belli!", *Tan*, 29 Eylül 1940.

141 Av. İbrahim Nom, "La Boz De Türkiye gazetesine", *La Boz De Türkiye*, 15 Ekim 1940, s. 104.

142 "A proposito de la declaracion de la Union Cultural Israelita de Balat", *La Boz De Türkiye*, 15 Ekim 1940, s. 107.

lunan Yahudilerin Türkçe konuşmadıklarını belirtmesi üzerine Balat Türk Kültür Birliği reisi David Kampeas, bu meselenin halledilmesi için zaman gerektiğini ve yetmiş ilâ seksen Yahudi gencinin birliğe üye olduklarını açıkladı. Kampeas bu konuda basından destek istedi ve şöyle konuştu:

"Türk kardeşlerimizden manevi yardım diliyoruz. Meselâ üç beş gün evvel bazı gazeteler, bizim beyannamemizdeki ibare düşüklüklerini dillerine doladılar. Biz ise hüsnüniyetimizin göz önünde tutulmasını istiyoruz. Ben sizin kadar Türkçe bilemezsem, bugün için bu bir kusur sayılmamalı, bilâkis bunun izalesi çareleri düşünülmelidir. Çok rica ediyoruz. Bizi her hususta olduğu gibi bu hususta da tenvir ediniz, ikaz ediniz, bize kuvvet veriniz." Muhabir bu çabaların samimi olduğuna inandığını belirtti, ancak tüm İstanbul Yahudilerinin Türkçe konuşmaları için çok uzun zaman gerektiği noktasına değinerek şu soruyu sordu:

"Öyle ya, on seneden beri Balat'ın sessiz bir sokağında topu topu yetmiş seksen gençle çalışan bu birlik 75 bin İstanbul Musevisine derdini anlatıncaya kadar 'Vatandaş Türkçe Konuş!' diye bağırmaktan bizim gırtlağımız kurumuş olmayacak mı?"[143]

Birlik üyesi bir diğer Yahudi birliğe üye olan her kişinin Türkçe konuşacağına dair and içtiğine dikkati çekti.[144] Sinagoglarda yapılan bu yeminin basında yol açtığı tartışmalarda konu, Yahudilerin Türk edebiyatına yeterince katkıda bulunmadıkları ve dolayısıyla Türk kültürüne intibak etmedikleri savına geldi. Bu sav muhtelif kereler dile getirilmiş[145] ve her seferinde Yahudilerin arasından İbrahim Nom ve İsak Ferera gibi şairler yetiştiği belirtilmişti, yine de[146] konu bu yemin nedeniyle yeniden gündeme getirildi ve basında alışılagelmiş tartışmalar yer aldı.[147]

---

143 F.K., "Tevratın 5701 inci yılı tesid edildi", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Ekim 1940. Gazete muhabiri muhtemelen Feridun Kandemir'dir.

144 "Musevilerin Türkçe konuşma kararı", *Vatan*, 4 Ekim 1940.

145 Peyami Safa, "Türk edebiyatında azlıklar", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1939.

146 Peyami Safa, "Türk edebiyatı", *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1939.

147 Takvimci, "Dilin kuvveti", *Tan*, 5 Ekim 1940 / "Una entrevista del nuestro collaborador Maestro İbrahim Nom con la redaccion del jurnal Tan", *La Boz De Türkiye*, 15 Ekim 1940, s. 107 / Refik Halid, "Cinas San'atı", *Tan*, 7 Ekim

Yahudi halkının bir kesimi Balat Türk Kültür Birliği'nin tavsiyesine uydu ve *Roşaşana* nedeniyle gittiği sinagoglarda her yerde Türkçe konuşacağına dair yemin etti.[148] Galata-Beyoğlu-Şişli cemaati başkanı, Kuledibi Kneset İsrael sinagogunda ve Şişli'de Yahudi halkına hitap ederek Türkçenin ve Türk kültürünün yaygınlaşması için Yahudilerin gayret göstermelerini istedi, halkı THK'na yardım yapmaya davet etti.[149]

Yusuf Ziya Ortaç, sinagogda yapılan bu yemin törenine ilişkin yazısında, Türkiye Yahudilerinin vatanseverliklerini sert bir dille sorguladı:

"Avram Galanti gibi ilim adamı, İzak Frera gibi şair, Manisalı Eskenazi gibi memleket çocuğu, Tekinalp gibi türkçü yetiştiren bu toprağın Yahudileri, geçen perşembe, sinagoglarında Türkçe konuşmak için yemin ettiler.

Dil, insanların manevî vatanıdır. Bunu anlamak için Osmanlı İmparatorluğunun lisanile Türkiye Cumhuriyetinin dili arasındaki farka bakınız, kâfi!

Ancak, bir dili konuşmak, o dilin çocuğu olmak imtiyazını bağışlasaydı, birçok Yahudi vatandaşlarımızın hüviyet cüzdanlarını ellerinden alıp geveze papağanlara vermek daha doğru olurdu! (...)

Vatan, insanları toprağa, gazâ meydanlarında can vermiş cetlerin kemiklerile bağlar.

Erzurum'da bir kapı çalınız: Size anne gözleri, Çanakkale'de yatan bir erkek evlât için ağlasın!

Edirne'de bir kapı çalınız: Size, ak sakallı bir ses, ruhu Sakarya'da çağlayan bir torundan bahsetsin!

İstanbul'da bir kapı çalınız: Size kimsesiz bir dul, Gaziantep'te destan olmuş bir hayat anlatsın!

1940 / Takvimci, "Söz açmazı", *Tan*, 8 Ekim 1940 / "Musevi bir Türk şairi: İbrahim Nom", *Akşam*, 11 Ekim 1940.

148 "Museviler dün Türkçe konuşmaya and içtiler", *Haber Akşam Postası*, 4 Ekim 1940 / "İstanbul Musevileri Türkçeden başka dille konuşmayacak", *Tan*, 4 Ekim 1940 / "Musevi vatandaşlar yemin ettiler: Türkçe konuşacaklar", *Son Posta*, 4 Ekim 1940.

149 M.M., "La celebracion de las fiestas de Roch Hachana y de Yom Kipour", *La Boz de Türkiye*, 15 Ekim 1940, s. 109.

Fakat, Maçka'da, Ayaspaşa'da bir apartıman kapısı çalmayınız. Hangi Salamon vardır ki, size piyasa haberlerinden başka bir şeyden bahsedebilsin?

Hayır... Tesadüfün bir lûtfu, onlara da Türk olmak imkânını veriyor:

Yahudi vatandaşların sinagoglarda toplandıkları gün İstanbul'da da Hava kurumu toplanmıştır. Hepimizi, bu mubarek gökleri korumaya çağırmak için...

İşte, Türk gibi konuşmak gayretile yalnız ağzını açan değil, Türk gibi yardım etmek şevkile kasasını da açan Yahudiler görmek istiyoruz.

Yoksa, vatandaşlıklarını, türkçe ile, yâni lâfla isbata kalkışanlar, Salamonlar, İzaklar, Mişonlar değil, Ahmetler, Şakirler, Hayriler bile olsa, yine Türklüklerinden şüphe ederiz!"[150]

Ulus'ta yazan Nurettin Artam, bir tanıdığının bu yemin haberi üzerine şu yorumda bulunduğunu söylüyor: "Gelecek sene sayfiyelerde ve sayfiyeye giden nakil vasıtalarında kulaklarımız rahat eder inşallah!"[151] Nurettin Artam'ın kendisi ise bu tartışmaya Yahudileri eleştirerek katıldı. Sade Türkçe akımının geçerli olduğu bir dönemde *Kalb-i Şikeste* adlı şiir kitabını yayımlayan İbrahim Nom'un neden sade Türkçe kullanarak kitabına *Kırık Kalp* adını vermediğini sordu. Alaycı bir şekilde Yahudilerin cimri oldukları imasında bulunarak, bu soruya verilebilecek en muhtemel cevabın Yahudi bir şairin "bir terkipte üç tane 'k' harfini kullanmayı tasarrufa uymaz bir israf" sayması olabileceğini belirtti.[152] Albert Kohen bu yazının alaycı ve iğneleyici tarafını eleştirdi.[153] Nurettin Artam bir diğer yazısında Yahudilerin Türkçe ko-

---

150 Yusuf Ziya Ortaç, "Yahudinin Türklüğü!", *Akbaba*, 1 Ekim 1940, sayı 351, s. 2. Burada sözü edilen "Manisalı Eskenazi", Manisa doğumlu Moris Eskenazi olup ABD'ye göç etmiş ve tütün ve sigara ticaretinden büyük bir servet edinmiş Manisalı bir Yahudidir. Vasiyeti gereğince Manisa'ya bir hastane yapmak için büyük bir bağışta bulundu ve kendi adını taşıyan bir hastane kuruldu. (Naim Güleryüz, "Moris Şinasi çocuk hastanesi", *Şalom*, 20 Ocak 1988, s. 2.)

151 T.İ., "Bir and münasebetile", *Ulus*, 5 Ekim 1940.

152 T.İ., "Kalbi şikeste", *Ulus*, 13 Ekim 1940.

153 A.(lbert) C.(ohen), "El patriota y la lengua turca", *La Boz De Türkiye*, 15 Ekim 1940, s. 66.

nuşmamalarından pek şikâyet edilmemesi gerektiğini ileri sürdü. Yahudilerin her ilgilendikleri konuya kısa sürede hâkim olup, onu tekellerine aldıklarını imâ ederek beş-on yıl önce, Türkçe konuşulmaması konusunun gündeme geldiği bir ortamda, bir dostunun, Yahudilerin Türkçe öğrenmeye kalkışmaları halinde basına hâkim olacaklarını imâ eden şu cümleyi ettiğini söyledi: "korkuyorum elimizde kala kala bir muharrirlik kalmıştı, o da giderse..."[154] Ercümend Ekrem Talu, bu kararı gecikmiş bir karar olarak değerlendirdi ancak gene de sevindirici buldu.[155]

e) Yemin Tartışmaları Üzerine Yahudilerin Tavrı

Yemin törenine ve basında çıkan yazılara rağmen Yahudi halkı bir günden diğerine İspanyolca ve Fransızcayı terk edip Türkçe konuşmaya başlamadı. Sinagoglarda yapılan yemin töreninde hazır bulunan dindar Yahudiler Türkçe konuşmaya başladılar. Şiveleri bozuk olan bazı Yahudi aileler de fakir üniversite öğrencilerini evlerine yatılı alıp onlarla sürekli Türkçe konuşup şivelerini düzeltmeye gayret ettiler. Yahudi halkın bir diğer kesimi ise Fransızca ve İspanyolca konuşmaya devam etti.[156] Kuzguncuk'a giden bir vapurda bulunan, *Son Posta* gazetesinden bir muhabir, vapurdaki yolcular arasında bulunan Yahudilerin kendi aralarında Fransızca ve İspanyolca konuşmaları üzerine bir Yahudi dostuna "Hayrola, hani dün Türkçe konuşmağa karar verdinizdi, ne oldu?" diye sorar ve Yahudi dostu ona şu cevabı verir: "Bizim böyle bir karardan haberimiz yok. Kültür Birliği kendi kendine gelin güvey oldu. İstiyen, mecburiyet olmadığına göre, dilediği dilde konuşur."[157] Başka bir gazete ise alaycı bir üslûp kullanarak sinagoglarda yapılan yemine şöyle değinir: "Bugünlerde gazetelerin yazdığına göre Yahudi hemşerilerimiz bundan sonra o antika dilden vazgeçerek daima Türkçe söylemeye karar vermişler. Bu kararı tatbik

154 T.İ., "Şikâyet mi şükür mü?", *Ulus*, 10 Ekim 1990.

155 E.Ekrem Talu, "Vatandaşlarımız", *Son Posta*, 8 Ekim 1940.

156 Aliveli, "Yeminli Musevîler arasında yeni bir moda", *Akşam*, 7 Ekim 1940.

157 "Musevi vatandaşlar ikiye ayrıldılar", *Son Posta*, 5 Ekim 1940.

etmeye imkân olsaydı, pek yazıkça olurdu. İstanbul'dan bir antika kaybolmuş bulunurdu. Bereket versin ki, Yahudi hemşerilerimizin dörtyüz yıldan beri Türkçeyi öğrenmeleri kabil olamadığına göre, bundan sonra da mümkün olamıyacaktır."[158]

Basında yer alan, Yahudilerin ikiye bölündükleri, bir kısmının Türkçe konuştuğu, diğerlerinin ise İspanyolca konuşmaya devam ettiği yolundaki haberler cemaat yönetimini rahatsız ettiğinden cemaat reisi Hanri Soriano, basına verdiği demeçte hal yoluna girmiş bir meselenin tekrar tartışılmasını lüzumsuz gördüğünü ifade etti. Birçok Yahudi vatandaş da gazeteleri arayarak bu konuda çıkan tartışmalardan dolayı duydukları üzüntüyü ifade ettiler, bu yeminden önce de kendilerinin Türkçe konuştuklarını belirttiler.[159] Hahambaşılığın bu tartışmaları noktalamak için hazırladığı, Yahudileri Türkçe konuşmaya davet eden metin, 8 Ekim 1940 günü bütün sinagoglarda yapılan ayinler esnasında okundu. Aynı metin Ankara Radyosu'nda da okundu:[160]

"Vatandaş,

Aziz vatanınızın resmî lisanı Türkçedir. Vatanımıza bağlı iseniz Türkçe konuşmağa vicdanen borçlusunuz. Her şeyi Türk olan memleketimizde Türkçeden gayri bir dil konuşulması caiz olmadığı halde vapurlarda ve sair umumî yerlerde bazı vatandaşlarımızın Türkçeden gayri bir lisan konuştuklarını görüyoruz.

Hakiki vatandaşların böyle bir vaziyetten infial ve teessür duymaları pek tabiî bulunduğundan bu hususta sizi ve yanınızdakileri ikaz ve bundan böyle yavaş ve yalınız Türkçe konuşmağa davet etmek zarureti hasıl olmuştur.

Çocuklarınızın mektepte bu tatlı ve güzel Türk lisanını öğrendikleri bir zemanda evinizde veya ailenizle bir yere gittiği-

---

158 M.F., "İstanbulun Yahudileri", *Haber Akşam Postası*, 6 Ekim 1940.

159 "Museviler, bir kısmının Türkçe konuşma kararını tanımayışından müteessir", *Son Posta*, 9 Ekim 1940.

160 "Un circulario del Gran Rabbinato", *La Boz De Türkiye*, 15 Ekim 1940, s. 108 / *The American Jewish Year Book*, Cilt 43, 22 Eylül 1941-11 Eylül 1942 , s. 322 / "Loyal Turkish Jewry", *The Jewish Chronicle*, 18 Ekim 1940, s. 7 / "Loyalty of Turkish Jews", *JTA Bülteni*, 9 Ekim 1940, s. 4.

niz zaman mezkûr Türkçeden başka bir dil kullanmanız, çocuklarınızın ve yanınızda bulunanlar nezdinde fena bir tesir yapmaktan hâli kalmıyacaktır.

Vatanımıza merbutiyetinizi bildiğimiz içindir ki, sizi yalnız Türkçe konuşmağa davet ediyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti Hahambaşılığı"

Bu tartışmaların akabinde gazeteci Albert Kohen, Yahudi gençlerin yaşlılarla İspanyolca konuştuklarında kelimeleri bulmakta zorluk çektiklerini belirterek genç kuşağın gittikçe artan bir şekilde Türkçe konuştuğunu savundu ve bu nedenle Türkçe kelimelerden İspanyolca kelimeler türettiklerini ifade etti. Albert Kohen yazısında, tramvay, vapur ve umumî yerlerde Yahudi toplumunun "cahil kitleleri"nin belirgin bir şekilde yüksek sesle konuşmalarına dikkat çekti. Bu durumun neredeyse Yahudileri diğer azınlıklardan ayıran bir dış farklılık haline geldiğini yazarak bu eski mirasa öldürücü bir darbe vurulması gerektiğini savundu. Albert Kohen tüm Yahudilerin bir polis gibi görev yapıp üzerinde "Türkçe konuş" yazılı kağıtları İspanyolca konuşan dindaşların avuçlarına yavaşça sıkıştırmalarını teklif etti.[161]

Uzayan bu tartışmaya son anda beklenmedik bir konuk katıldı. Bu, Fransa'nın Nice kentinde yaşayan Türkiyeli Yahudilerin reisi Eli Eskenazi idi. Eli Eskenazi görüşlerini içeren bir mektubu *Vatan* gazetesine yolladı ve mektubunda *Roşaşana* bayramı nedeniyle Nice sinagogunda düzenlenen töreni ağdalı cümlelerle nakletti. Türkiye'yi, Türk bayrağını, Millî Şefi ve Kemalizmi övdü. Bu mektubu yayımlayan *Vatan*, Türkiye Yahudilerinin sinagoglarda yaptıkları Türkçe konuşma yemin töreninin sönük geçtiğini ve bu törenden sonra da bazı Yahudilerin "bizim böyle bir akdimiz yok" diye menfi bir tavır takındıklarını hatırlattı. O günden itibaren bazı Yahudilerin âdeta inadına Fransızca ve İspanyolca konuştuklarını belirterek şu yorumda bulundu:

"Memleketimizde, kendilerini âdeta bir para aristokrasisine mensup sayan bir kısım Museviler var ki pek çok defalar eski

161 A.(lbert) C.(ohen), "El patriota y la lengua turca", *La Boz De Türkiye*, 15 Ekim 1940, s. 66.

Levantenler, hatta bazan kapitülasyon devri frenkleri gibi hareketlerde bulunuyorlar ve en geniş düşüncelerin bile bazen sabrını tüketiyorlar. Nice'den aldığımız mektup memleketimizde her cihetle müsavi hak sahibi insan muameleri gördükleri halde bu nimetin kadrini ölçemeyenlere ders olacak bir yoldadır. Orada husumet dolu bir âlemle yakından temas halinde bulunanlar bu nimetin ne demek olduğunu pek iyi kavrıyorlar ve Türk bayrağına hasretle ve minnetle yüz sürmek arzu ve ihtiyacını duyuyorlar."[162]

Vatan bu mektubu yayımlandıktan bir süre sonra Eli Eskenazi'den ikinci bir mektup aldı. Türkiye Yahudilerini neredeyse nankörlükle suçlayan bu mektup Yahudi halkına ne yapacağı ve nasıl düşüneceği konusunda talimatlar veren bir muhtıra niteliği taşıyordu. Eli Eskenazi bu ikinci uzun mektubunda, Türkiye Yahudilerine ne kadar talihli olduklarını hatırlatıyor, Türkçenin kadrini bilmeyen Yahudileri "nankör" olarak nitelendiriyor ve onların taşlanmasını ve tel'in edilmesini istiyordu.[163]

Cemaat reisi Hanri Soriano Eli Eskenazi'nin bu müdahalesine tepki gösterip basına verdiği bir demeçte şunları söyledi:

"Bugün muhakkak olan bir şey varsa, o da yeni neslin Türkçe konuştuğudur. Mektebimizde Türkçeden başka bir şey öğretilmiyor. Değil böyle fevkalâde zamanlarda, uzun müddetten beri bu vatana olan merburiyetimizi göstermiş ve göstermekte devam etmiş bulunuyoruz. Dünyada hiçbir Musevi yoktur ki, Türkiye'ye karşı minnettarlık ve şükran hislerile meşbu bulunmasın. Türk Musevileri ise ödenmez minnet altındadırlar. Nis'teki zat müsterih olsun; Türk Musevileri vazifelerini müdriktirler. Onun dilediği yoldan gitmektedirler. İçtimai inkılâblar yalnız arzu ile bitmez. Zamanın da tesiri ve yardımı olacaktır. Beş, on sene içinde bu sahada aldığımız netice o kadar par-

---

162 "Nis'teki Türkiyeli Musevilerin mânidar bir tezahürü", *Vatan*, 28 Ekim 1940. Eli Eskenazi 1938 yılında Nice'te yapılan uluslararası at yarışmalarına katılan TSK'na mensup biniciler şerefine bir ziyafet verdi. Ziyafette general Fahrettin Altay da hazır bulundu. ("Binicilerimizin muvaffakiyeti Nis'te büyük bir alaka uyandırdı", *Ulus*, 28 Nisan 1938).

163 "Nis Musevilerinden Türkiye Musevilerine bir beyanname", *Vatan*, 9 Aralık 1940.

laktır ki, Musevilerin yakında Türkçeden başka hiçbir dil kullanılmayacaklarına kanaat vermektedir. Yabancı dil konuşmak bir itiyad meselesidir. Şüphe yok ki yaşlılarımız bu itiyaddan kolay kolay kurtulamazlar, fakat bütün güçlerile kurtulmağa çalışıyorlar."[164]

Yahudi cemaati Eli Eskenazi'nin ikinci mektubunu tiksintiyle karşıladı. *La Boz de Türkiye* bu mektubu "yemekten sonra yenilen bir hardal"a benzetti. Cemaat mensupları, bu tür bir mektubun yayımlanacağı yerin Türk basını olmadığını dile getirdiler ve çoktan beri çözümlenmiş bir meseleyi tekrar canlandırmaya gerek olmadığını ve buna kalkışmanın da sadece kişisel şöhret için yapılabileceğini belirttiler.[165]

Balat Türk Kültür Birliği'nin *Roşaşana* vesilesiyle yayımladığı beyanname ile basında tekrar canlanan Türkçe konuşma tartışmaları, cemaat reisi Hanri Soriano'nun Eli Eskenazi'nin *Vatan* gazetesinde yayımlanan mektupları vesilesiyle verdiği demeçle noktalandı. Bu demeçten sonra Yahudilerin Türkçe konuşmaları konusundaki tartışmalar, yoğunluğunu kaybederek devam etti. 26 Aralık 1940 günü yapılan CHP'nin İstanbul İl Kongresi'nde ilçelerin dilekleri faslında Beyoğlu İlçesi, "Musevî vatandaşların Türkçe konuşmaları ve müesseselerine Türk memur almaları için teşebbüs yapılması" dileğinde bulundu.[166] Bu dileğe Dahiliye Vekâleti menfi cevap verdi.[167] Benzeri dilekler neredeyse her yıl tekrarlandı. İstanbul milletvekillerinin CHP Beşiktaş ilçesi merkezinde halkla yaptıkları görüşmeler sırasında gelen talepler arasında "Türkçe konuşmamakta inat eden vatandaşların Türkçe konuşmaları için uğraşılması" talebi de yer aldı.[168]

---

164 "Musevi vatandaşlara Nis'ten yapılan hitab ve uyandırdığı akisler", *Son Posta*, 10 Aralık 1940.

165 "El Mesage aderesado de Senior Elia Eskenazi de Nice", *La Boz De Türkiye*, 1 Ocak 1941, s. 217.

166 "İstanbullular Partiden neler istiyorlar?", *Son Posta*, 27 Aralık 1940.

167 CHP İstanbul Vilâyeti, "1942 Kongresi açılış nutku ve 1940-1942 Çalışma Raporu", s. 82, aktaran Cemil Koçak, 1996, Cilt 1, s. 651.

168 "Mabuslarımızdan dilekler: Türkçe konuşmayanlar yola getirilsin!", *Tasviri Efkâr*, 2 Eylül 1941.

İzmir Yahudi cemaati konseyi Türkçeyi halen düzgün bir şekilde okuyup yazamayan Yahudilerin İzmir Halkevi'nde haftada dört kere düzenlenen Türkçe kurslarına gitmelerini, tüm İzmir Yahudilerinin Türkçe konuşmalarını ve öğretmenlerinden öğrencilere Türkçe konuşmalarını telkin etmelerini önemle rica etti.[169] *La Boz de Türkiye*'nin İzmir muhabiri, sinagogda bir konuşma yaparak İzmir Yahudilerinden ısrarla Türkçenin Yahudilerin ana dili haline gelmesini istedi ve CHP'nin altı okla simgeleşen ilkelerini bir daha izah etti.[170] Ankara'yı ziyaret eden gazeteci Albert Kohen Ankara Yahudilerini düzgün bir şiveyle mükemmel Türkçe konuştukları için hararetle övdü. Kohen, Ankaralı Yahudiler artık Halkevleri'ne gittikleri için birkaç yıl önce Türk kültürünü yaymak amacıyla kurulan cemiyete de artık gerek kalmadığını memnuniyetle gözlemledi.[171]

Başvekil Refik Saydam'ın "Aziz yurttaşlarım" sözleriyle başlayan bir radyo konuşmasını vesile yapan Orhan Seyfi Orhon, azınlıkların Türkçe konuşmamalarını çok sert bir dille eleştirdi ve onları halen yurttaş olmamakla suçladı:

"Sayın Başvekilimiz, 2 Şubat pazartesi günü Ankara radyosundan memlekete şöyle hitab ettiler:

- Aziz yurddaşlarım!

18 milyon Türkiye'de sadece yurddaşlarımız olanlar, acaba Başvekilimizin bu tâbirindeki inceliği, iltifatı, nezaketi anlıyabildiler mi?

Zannetmem!

Yurddaşlarımızın kalplerine sözle nüfuz ede(rek) (...) (dü)şürerek altın fiyatını yükseltmekle meşguldüler veyahut da gizlice depolarına erzak yığmakla zaten Türkçe radyo neşriyatını pek dinlemedikleri için bu çok kıymetli söylevi de kaçırmış olabilirler.

---

169 Yakup Bensinyor , "A proposito de un comunicado", *La Boz De Türkiye*, 15 Ocak 1941, s. 236 / "Por la lengua turca", *La Boz De Türkiye*, 1 Şubat 1941, s. 256.

170 Yakup Bensinyor, "La propagacion de la lengua turca", *La Boz De Türkiye*, 1 Mart 1941, s. 294.

171 Marsel Şalom, "Ankarada bir gezinti. Başmuharririmizle mülakat", *La Boz De Türkiye*, 1 Şubat 1941, s. 247.

Yurddaşlarımızın kalplerine sözle nüfuz edebilmemizin ilk şartı şudur: Onlara Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Rusça, Lehçe, hatta Süryanice, İbranice, Esperantoca söylemek; fakat Türkçe değil!

Çünkü Türkçe onlar için asırlardan beri bir kültür dili olamadı.

Kütüphanemize bir tek eser bırakmadılar. Bu dili sadece alış verişte kullandılar: Avrupa'nın her çeşit stoklarını ve en pahalı lüks eşyasını bize sürmede: losyon, krem, pudra, ruj, buzdolabı, kürk, ipekli çorap, vesaire.

Bizim için müstahsil değil, müstehlik bile olmadılar. Kazançlarını Avrupa seyahatlerinde yediler. Sosyal hayatımıza ancak tramvayda yer kapmakla girdiler. Her neyse... Şimdiye kadar olup bitenleri bir tarafa bırakalım. Fakat, hiç olmazsa, bundan sonra Türkiye'nin bütün refahını ceplerinde taşıyan bu bir avuç yurddaşımızdan, hakiki bir Türk vatandaşı olmalarını istemeğe hakkımız vardır!"[172]

Azınlıkların Türkçe konuşmamaları tartışması Refik Saydam'ın ani vefatından sonra başvekilliğe Şükrü Saracoğlu'nun atanmasıyla yeniden canlandı. Şükrü Saracoğlu'nun, hükümetin güvenoyu almasından sonra Meclis'te yaptığı konuşmada sarfettiği, "Biz Türküz, Türkçüyüz ve dâimâ Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar, bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız" sözlerine Antalya milletvekili Rasih Kaplan'dan destek geldi.[173] Kaplan, Saracoğlu'nun bu sözlerinden cesaret alarak azınlıkların Türkçe konuşmamalarını sert bir dille eleştirdi:

"Türk milleti bu devleti kuran ve bu devletin müdafaa külfetini gerek kan ve gerek mal itibarı ile üzerinde taşıyan bir millettir. Ve bu milletin bir de dili vardır. Bazı unsurlar pek ar-

---

172 Orhan Seyfi Orhon, "Yurddaşlar!", *Akbaba*, 26 Şubat 1942, sayı 417, s. 2. Özgün metin olduğu gibi alınmıştır. "Yurddaşlarımızın kalplerine sözle nüfuz"la başlayan paragrafta muhtemelen özgün metin dizilirken bir satır düşmüştür.

173 "Hükümet mecliste ittifakla itimat kazandı", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1942.

sızca hareket ederek Türk milletinin diline hürmet etmiyorlar.

Evlerinde istedikleri dille konuşabilirler. Fakat umumî yerlerde arkadaşlar, tramvayda, vapurda, şimendiferde veya bir gazino veya kahvede konuşan bir kısım Türk vatandaşının konuştukları dil Türkçe değildir. Ben arkadaşlar, sayın Başvekilimizin hepimizin heyecan ve hassasiyetine tercüman olarak söylediği sözlerden ilham alarak söylüyorum ki, ey vatandaş eğer Türk vatandaşı isen Türk diline saygı göster, hürmet et ve karşındaki Türkleri de rencide etme."[174]

Yahudilerin Türkçe konuşmamalarından şikâyet edenler arasına Refi Cevat Ulunay da katıldı. Ulunay Türklerle iç içe oturmalarına rağmen Yahudilerin Türkçe yerine ya İspanyolca ya da Fransızca konuşmalarına tahammül edilemeyeceğini belirtip şu yorumda bulundu: "Bundan anlıyoruz ki muhakkak Musevi vatandaşlarımızın kendilerine zulüm eden memleketlerin dillerine karşı bir zaafları vardır. Ben bu garip "vakıa"yı dünyanın hiçbir yerinde görmedim."[175] Ulunay'ın bu yazısına Bursalı bir okur tepki gösterdi. Ulunay gönderdiği mektubun üslûbundan okurun Yahudi olduğunu çıkardı. Ulunay mektuptaki "bence Museviler, Türk tarihi ve memleketi için en zararsız olanlardır" cümlesine şiddetle itiraz etti. Yahudilerin "etliye sütlüye karışmamak" itiyadını bir tarafa bırakmalarını istedi ve Yahudilerden beklentilerini de şöyle açıkladı: "kanıyle, canıyle, kafasıyle, dili ile velhasıl her şeyi ile bu vatanın evlâdı olmasını bekliyoruz."[176]

Kamuoyundaki, azınlıkların Türkleşmeleri arzusu sadece onların Türkçe konuşmaları talebiyle sınırlı kalmadı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu kadar savaş yıllarında da ısrarla Beyoğlu'nun Türkleşmesi istendi. Bu talebe en iyi tercüman olan, toplumbilimci Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun yazısı idi. Beyoğlu'nun Tünel meydanı Alman Kitabevi, Haşet, Kitabı Mukaddes gibi yabancı kitabevlerinin bir arada bulundukları bir mekândı. Prof. Fındıkoğlu'nun bu manzara karşı-

174 "Türk diline saygı", *Akşam*, 6 Ağustos 1942.

175 Ulunay , "Türkçeyi sevmiyenler", *Tan*, 21 Ekim 1942.

176 Ulunay ,"Yine Türkçe konuşmak bahsi", *Tan*, 31 Ekim 1942.

sında yazıya döktüğü duyguları bir dönemin haleti ruhiyesini gayet güzel yansıtıyordu:

"Türkiye'nin bu yegâne büyük caddesinde Türkiye'den başka her memleketi görüyorsunuz. Bu cadde gök kubbesi altında bir kültür Türkiyesi bulunduğunu gösteren hiçbir işarete sahip değildir. Cermanya, Britanya, Rusya, Fransa,Vatikan ve Romanya... ilh. Bu cadde, bu caddeden geçen Türk gençlerine yabancıdır. Hayır! Bu cadde icabında onlara tasarruf da ediyor!

Gök kubbesi altında, hele bu kubbenin 1939 harbi içindeki fırtınalı havası içinde ikinci bir nümunesi gösterilecek böyle başı boş bir cadde var mıdır? Türkiye'de böyle bir caddenin bulunmasını neye yorabiliriz? Bu sorgulardan birincisine Hayır! Cevabı verenler ikincisinin karşısında şaşıracaklar, derin derin düşüneceklerdir.

İnsan, bu caddenin başından itibaren Türkün manevi varlığını gösteren herhangi bir işaret ile karşılaşamayınca kendiliğinden bağırıyor:

- Burası neresi?

Burası, yani Türkün vatanında Türke gurbet hissi telkin eden bu acaip diyar emperyalist ondokuzuncu asır Avrupasını ve o asrın Türkiye'sini hâlâ yaşatıyor. Burası neresidir biliyor musunuz?

- Tünelbaşı!"[177]

f) Eğitimin Türkleşmesi

Tek Parti döneminin sonuna yaklaşıldığında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlamış olan eğitim inkılâbı sonucunda "Millî Eğitim"in gerçek anlamda millileştiği, Türkleştiği ve dolayısıyla amacına ulaştığı görüldü. 1927 yılında 82.000 nüfuslu Yahudi cemaatinde 5.459 çocuk cemaat ilkokullarına gidiyordu ve 23 ilkokul mevcuttu; 1945 yılında 77.000

177 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Burası neresi?", *İş*, Cilt VIII, Defter 1, sayı 29, 1942, s. 1-2.

1927-1945 ARASI YAHUDİ OKULLARI VE OKULLARDA EĞİTİM GÖREN ÖĞRENCİ SAYISI

Yıllar	İlkokullardaki toplam öğrenci sayısı	İlkokul sayıları						
		Ankara	Bursa	Edirne	İstanbul	İzmir	Muğla	Toplam
1927-28[1]	5459							23
1928-29[2]	5043							22
1929-30[3]	4552							23
1930-31[4]	4631							22
1931-32[5]	4768	–	–	?	?	?	–	22
1932-33[6]	4905							21
1933-34[7]	4224	1	1	1	10	4	1	18
1934-35[8]	3289							15
1935-36[9]	3164							14
1936-37[10]	2019							10
1937-38[11]	2744	1	–	1	5	3	–	10
1938-39[12]	2319	–	–	1	5	3	–	9
1939-40[13]	2039			1	4	3	–	8
1940-41[14]	1784			–	4	3	–	7
1941-42[15]	1842	–	–	–	4	3	–	7
1942-43[16]	2136	–	–	–	4	3	–	7
1943-44[17]	2019							7
1944-45[18]	2623							7
1945-46[19]	2930	–	–	–	2	1	–	3

1 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-32*, yayın no. 26, İstanbul 1933, s. 66-67.
2 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-32*, yayın no. 26, İstanbul 1933, s. 66-67.
3 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-32*, yayın no. 26, İstanbul 1933, s. 66-67.
4 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-32*, yayın no. 26, İstanbul 1933, s. 66-67.
5 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-32*, yayın no. 26, İstanbul 1933, s. 66-67.
6 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-44*, yayın no. 246, Pulhan M. 1948, s. XXXVIII, XLIII.
7 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1933-34*, yayın no. 68, İstanbul 1935, s. 80-81, 173, 337.
8 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-44*, yayın no. 246, Pulhan M. 1948, s. XXXVIII, XLIII.
9 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-44*, yayın no. 246, Pulhan M. 1948, s. XXXVIII, XLIII.
10 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-44*, yayın no. 246, Pulhan M. 1948, s. XXXVIII, XLIII.
11 Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif İstatistiği 1937-38*, yayın no. 145, İstanbul 1939, s. 98-99, 213.
12 Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1938-39*, neşriyat no. 186, Ankara 1942, s. 144-145, 320-321.
13 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1939-40*, neşriyat no. 187, Ankara 1942, s. 108-109.
14 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1940-41*, neşriyat no. 199, Ankara 1943, s. 35, 110-111.
15 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, neşriyat no. 227, Ankara 1944, s. 110-111, 322-323.
16 Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-43*, yayın no. 238, Ankara 1945, s. 110-111, 326-327.
17 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-44*, yayın no. 246, Pulhan M. 1948, s. XXXVIII, XLIII.
18 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-45*, yayın no. 270, Pulhan M. 1947, s. IX ve 37.
19 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-46*, yayın no. 280, Pulhan M. 1947, s. IX ve 216.

kişilik bir nüfusta 2.623 çocuk cemaat ilkokullarına gidiyordu ve ilkokul sayısı da üçe inmişti. Buna karşılık 1945 yılında Ermeni cemaatine ait ilkokulların toplam sayısı 19 idi. Bu da Yahudi cemaatinin ya diğer azınlıklara göre çok daha yoğun bir Türkleşme baskısı ile karşı karşıya kaldığını veya bu baskıya ayak uydurmak için diğer azınlıklara göre çok daha fazla gayret sarf ettiğini gösteriyor.[178]

Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in 1942 yılında yaptığı bir konuşma millî eğitimin gerçek anlamda millileştiğinin bir teyidiydi:

"Yabancı okullarda, meselâ tarih Fransızca okunuyordu. Dilimizin dışında böyle bir ders okutulması millî terbiye ve kültür bakımından bir gafletin ifadesidir ve böyle bir duygunun yokluğunun delilidir. Bütün bunlar düzeliyor.

Çok eski zamanlardan beri ilköğretimde Türk çocuğu yabancı ve azınlık okullarına gidebiliyordu. Ancak Cumhuriyet devrindedir ki bir Türk çocuğu ilk tahsilini Türk ilkokulunda yapabilir denildi. Bu da nasyonalist bir görüşün maarifte tecellisidir. O ana kadar olan zihniyet ise milliyetçi olmayan bir zihniyetti."[179]

Basın, Yahudilerin Türkçe konuşmamasını sürekli olarak eleştiriyordu, ancak bazı gazeteciler Yahudi öğrencilerin artık Türkçeye vakıf olduklarını kabul ettiler. Aynı zamanda Musevi Lisesi'nde Türkçe öğretmeni olan *Cumhuriyet* yazarı Abidin Daver, Ermeni ve Rum öğrencilerin sadece kendi dillerinde şarkı söylediklerini, buna karşılık Yahudi öğrencilerin "On Yıl Marşı" dahil olmak üzere birçok Türkçe marş ve şarkı söylediklerini belirterek Yahudi öğrencilerin Türkçeyi benimsemede ve şivesiz bir şekilde konuşmada gösterdikleri gayreti sitayişle övdü.[180] Vâ-Nû Bursa'dan İstanbul'a yaptığı bir vapur gezisini anlatırken vapuru dolduranların yarısından çoğunu oluşturan Yahudilerin büyüklerinin kötü bir Türkçe ile konuş-

---

178 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-46*, yayın no. 280, Pulhan Matbaası, 1947, s. IX ve 216.

179 Hasan-Âli Yücel, 1993, s. 118-119.

180 "Kulaktan hulul", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1937.

tuklarını "İnci", "Erdoğan" gibi Türk adları olan gençlerin ise Türk çocukları gibi konuştuklarını yazdı.[181]

3. Siyonist Faaliyetler

1934 yılında Trakya'da Yahudi karşıtı olaylar meydana geldikten sonra ateşlenen siyonist faaliyetler İkinci Dünya Savaşı yıllarında gelişmeye devam etti. Sabetay Dinar'ın Trakya olaylarından sonra ektiği fidan yeşerdi ve daha sonra *Hahalutz, Ne'emanei Tsion, Hamitnadev Hatzioni, Betar* ve benzeri siyonist teşkilâtlar doğdu. Ancak laik Cumhuriyet yurttaşlarından tek ülküye sadık olmalarını talep ettiğinden resmî makamlar, İbranice eğitim verilmesine, Filistin ve siyonizm hakkında eğitim ve propaganda amaçlı yayınların Yahudi gençliği arasında dağıtılmasına izin vermediler. Bu nedenle siyonist faaliyetler yasal bir şekilde açıktan değil evlerde gizlice sürdürüldü. Bu faaliyetlerin kök salıp gelişmesi üzerine daha yaşlı olup gençliklerinde siyonizme gönül vermiş kişiler Dinar'ın öncülüğünü yaptığı bu harekete maddi ve manevi destek verdiler.[182] Resmî makamlar zaman zaman faaliyetlere müdahale ettiler. 1939 yılının Ekim-Kasım aylarında beş yüz adet *şekel* satışından elde edilen geliri Filistin'e yollayan kişileri bulmak için Yahudi Kardeşlik Cemiyeti'nin merkezini araştıran polisler çok sayıda kitaba el koydular.[183] Birkaç yıl sonra aynı cemiyete kütüphanede siyonist kitaplar bulunduğu için tekrar

---

181 Vâ-Nû, "Musevî çocuğu! Türk olacaksan, kurnazlık öğrenme...", *Haber Akşam Postası*, 16 Haziran 1937.

182 Sabetay Leon, "Nuevos sionistas, nuevas organizasiones", *El Tiempo*, 10 Ekim 1956. *Hahalutz* ve *M'hav'vei Zion* İsrail İşçi partisi olan Mapai'nin, *Betar* ise Herut partisinin birer kolu, *Ne'emanei Tsion* ise sağ eğilimli bir hareket oldu. Aynı yıllarda Türkiye'deki siyonist faaliyetlerin içinde yer almış olan Mişel Şmill ise *Betar* grubu dışında bu teşkilâtların herhangi bir siyasi eğilimleri olmadığını ve 1944 yılında *Ne'emanei Tsion* teşkilâtına üye olan üniversiteli Yahudi gençlerin tümünün sosyalist siyonizme sempati duyduklarını aktardı. (Sabetay Leon, "Letras a la redaksion", *El Tiempo*, 31 Ekim 1956) ve Dr. Hayim Y. Cohen, "Türkiye'de siyonist faaliyetler" (İbranice), Mordehay Falkon (Ed.), 1997 içinde, s. 4-7.

183 "A zionist paradox", *The Jewish Chronicle*, 10 Kasım 1939, s. 13.

dava açıldı, altı genç Cemiyetler Kanunu'na muhalefetten yargılandı.[184]

Siyonist hareket sadece gençler arasında değil, yetişkinler arasında da genişlemeye ve taraftar bulmaya başladı. Hanri Soriano, Simon Brod, Rıfat Karako, Eliezer Dekalo gibi varlıklı tüccarlar Filistin'e gitmek isteyen Yahudilerin göçlerini kolaylaştırmak için ellerinden geleni yaptılar. Bu varlıklı Yahudilerin yardımları ve *Ne'emanei Tsion* teşkilâtının desteğiyle, yasa dışı yollardan gizlice Filistin'e kaçmak isteyen gençler için küçük gemiler, mavnalar ve motorlar kiralandı. İzmir'e gideceklerini söyleyen gençler buradan Yunan adaları arasından seyrederek üç-dört gün içinde Filistin'e vardılar. Koyun ve kuzu taşımasında kullanılan *Demir Hisar* gemisi Yahudi gençleri birçok kere Filistin'e taşıdı. Gidenler arasında Polonya, Romanya ve Bulgaristan'dan kaçan Yahudiler de yer alıyordu. Lübnan ve Suriye sınırlarından gizlice geçerek Filistin'e kaçan Yahudiler de oldu.[185] Yasa dışı yollarla göç edenlerin bir kısmı Suriye sınırında yakalanıp hapse atıldılar ama yılmadılar ve bir sonraki denemede başarılı oldular.[186]

1940'lı yıllarda Filistin'e giden Nisan Kori nasıl *aliya* yaptığını şöyle nakletti:

"İlkin mavnalarla Suriye'ye ulaştık. Bu pat pat diye giden mavnalara ikiyüz, üçyüz kişi bindiriliyordu. Mavnalar Türk denizcilerinin idaresindeydiler. Filistinliler bu denizcilere sormaktaydılar: "Her Yahudiyi taşımak için ne alıyorsunuz? On

---

184 "Bu nasıl cemiyet?", *Cumhuriyet*, 10 Mart 1942.

185 Elie A. Shaul, "La manseves djudia de Turkiya en los anios 1930-1960", *Los Muestros*, Aralık 1994, s. 10-11 ve "Eliezer Dekalo i su damma donaron medio milion de chekel a la defansa", *La Luz de Israel*, 28 Mayıs 1981. *Ne'emanei Tsion* üyesi Yitshak Şalom ve İzmir'den Hayim Saban bu yolla Filistin'e gittiler. Betar üyesi İstanbullu avukat Albert Razon ve Maya adında bir kişi bu Yahudi gençlerin Filistin'e gitmelerine yardımcı oldular.

186 Edith Hason, "İtzhak İch Chalom z.l., 1948 Aliya'sının 'sessiz kahramanlarından' birini kaybettik", *Dostluk*, Ağustos-Eylül 1989, sayı 26, s. 22. Bu şekilde göç ederken Suriye'de yakalanıp hapse atılanlar arasında ileride Mossad'ın üst düzey yöneticileri arasında yer alacak olan İstanbullu Benyamin Yeruşalmi de vardı. (Bu kişinin hayat hikâyesi için bkz. Fasih İnal, "Heybeli'den Mossad'a", *Hürriyet*, 23-27 Kasım 1986).

sterlin. Biz size Beyrut veya Trablus karşısında bırakacağınız her Yahudi için yirmi Sterlin vereceğiz. Bütün yapacağınız deniz ortasında motor bozuldu deyip kalıvermek. Sonra biz müdahale edip onları halledeceğiz." Hiçbir Türk denizcisi bir tek Yahudiyi Filistinlilere teslim etmedi. Belirtmek isterim ki, Türk denizcileri, her zaman takdir ettiğim yüksek bir insanlık duygusuna sahiptiler."[187]

Yahudi gençlerin siyonist faaliyetlere katılmaları ve Filistin'e göç etmeyi arzulamalarında Tek Parti döneminin azınlıkları Türkleştirme siyaseti de rol oynamıştır. Eğitimin tamamen Türkleşmesi, Yahudi din, kültür derslerinin verilmesinin yasaklanması ve İbranicenin de sadece dil olarak öğretilmesine bir tepki olarak aileler, çocuklarının Yahudi kimliklerini tamamen unutmamaları için yasal hiçbir hüviyet taşımayan siyonist cemiyetlere üye olmalarını, aynı zamanda Filistin'e göç etmelerini de teşvik ettiler.[188]

Savaş yıllarında Avrupa'daki Nazi soykırımından kaçan Yahudilerin Türkiye karasularından transit geçerek Filistin'e varmalarına Mossad'ın İstanbul'da yerleşik *Aliya* ve *Sohnut* temsilcileriyle *Ne'emanei Tsion* ve *Hahalutz* üyesi İstanbul ve İzmir Yahudi gençliği yardımcı oldu. *Aliya* hareketini örgütleyen teşkilâtların Filistin'den Türkiye'ye gönderdikleri *şaliah*lar İstanbul'da gazete muhabiri kisvesi altında faaliyet gösterdiler. Bu kişiler *aliya* faaliyetlerini müşkül bir duruma sokmamak için Yahudi gençliğiyle yakın ilişkiler kurmaktan ve onları *aliya* yapmaya teşvik etmekten kaçındılar.[189] Türkiye'nin Almanların işgaline, Türkiye Yahudilerinin de soykırıma uğrayacağından endişe eden Türkiyeli bazı Yahudi aileler, en azından çocuklarını bu muhtemel soykırımdan kurtarmak

187 "48 *aliyası* konuşuyor", *Dostluk*, Şubat 1987, sayı 15, s. 18-19.

188 AJJDC Arşivi, AR1933/1944 dosya 1052, Mordecai Kessler'in 14 Mart 1945 tarihli raporu.

189 İstanbul ve İzmir'deki siyonist faaliyetleri teşkilâtlandırıp yönlendirenler arasında Filistinli idareciler de yer almıştı. Bunlar arasında *Aliya Anoar*'ın yerel yöneticisi Akiba Lewinsky, Dr. Jozef Goldin, Benyamin Yeruşalmi, Mossad temsilcisi Menaşe (Haniva) Hanna, Avraham Çikurel, David Weisberg (Akiva) gibi kişiler vardı. (Mordehay Falkon, 1998, s. 19).

için onları *Sohnut* vasıtasıyla Filistin'e yolladılar. O tarihte Filistin'e göç etmiş olan Yeuda Aridi'ye göre bu sayı iki bine ulaştı.[190] İkinci Dünya Savaşı yıllarında siyonist gençler, merkezi İstanbul Beyazıt'ta bulunan Dicleliler Cemiyeti ile de dostane ilişkiler geliştirdiler. Nazilerin Türkiye'yi işgal etmeleri halinde Yahudi gençler Dicleliler Cemiyeti mensuplarının yardımıyla Anadolu'ya kaçıp dağlarda silahlı direniş örgütlemeyi düşündüler.[191]

İstanbul'daki siyonist faaliyetler *Ne'emanei Tsion* bünyesinde devam etti. Bu cemiyetin amacı Türkiye'deki Yahudi gençlerinin asimilasyonunu önlemek, onlara İbraniceyi öğretmek ve Yahudi gençliğini siyonizm konusunda eğitmekti. Hareket genişleyerek 1942 yılına kadar devam etti. 1942 yılında Filistin'den İstanbul'a gelen ilk *şelihim*'ler *Ne'emanei Tsion* ile temasa geçtiler. Yahudi gençliğine Filistin'deki günlük hayatı, Filistin'in ihtiyaçlarını anlattılar ve *Nets*'te bir *Halutzim* hareketine ihtiyaç olduğu konusunda mutabakata vardılar. Bu karardan sonra İzmir, Tire ve Edirne'de *Ne'emanei Tsion*'un şubeleri kuruldu.[192] 1943 ve 1944 yıllarında göç eden Yahudilerin sayısındaki artış, Varlık Vergisi'nin ve yirmi kur'a ihtiyatların askere alınmalarının doğrudan bir sonucu idi. Türkiye Yahudilerinin bu yıllarda Filistin'e artan bir hızla göç etmelerinde Avrupa'dan kaçıp Türkiye'den transit geçerek Filistin'e giden Yahudilerin varlığı da etkili oldu. Türkiye'deki Yahudi gençlik bundan etkilenerek göç etmeye başladı.[193]

Göçle ilgili muhtelif kaynaklara göre İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'den Filistin'e göç eden Yahudilerin sayıları şöyle:

---

190 Yeşua Nahmias Berkün'le 24 Ağustos 1997 tarihli görüşme.

191 Yeuda Adiri ile 19 Mart 1998 tarihli görüşme.

192 CZA S5/10520 sayılı dosya, 21 Ağustos 1945 tarihinde alınan yazı.

193 Haim Barlas'ın Ekim 1943 - Eylül 1944 arası Türkiye'deki faaliyetleri ile ilgili rapor / Edmond Sidi, "Gemilerin hikâyesi" (İbranice), Mordehay Falkon (1997) içinde, s. 12-13 / Hans Tzifer, "Türkiye *Hahalutz* ve *Ne'emanei Tsion* örgütleri", Mordehay Falkon (1997) içinde, s. 8.

Yıl	Göçmen Sayısı (a)[194]	(b)[195]	(c)[196]
1932-1939	2.363	–	–
1939	–	14	20
1940	–	–	41
1941	–	–	135
1942	–	–	296
1943	–	–	2.502
1944	–	–	1.293
1945	–	–	297
1940-1945	–	4.697	–
1940-1947	3.606	–	–
Toplam	**5.969**	**4.711**	**4.584**

1940'lı yıllarda Filistin'e göç için verilen izin belgelerinde öncelik merkezî Avrupa ve Balkan Yahudilerine tanınmış olduğundan, Türkiye'den Filistin'e gidenlere verilen göç izin belgeleri sayısı sınırlıydı. Evli çiftlerin tek bir belgeyle göç etme olanağına sahip olmaları nedeniyle azami sayıda gencin Filistin'e göç edebilmesini sağlamak için kâğıt üzerinde geçerli

194 Walter Weiker, 1989, s. 22.

195 CZA, C2/468 sayılı dosya, Joseph B. Schechtman, "Turkish Jewry on the move", *Congress Weekly*, 24 Ekim 1949, s. 7-9. Yeuda Adiri'ye göre İsrail devleti kurulana kadar Türkiye'den Filistin'e *Aliya Anoar* ile göç etmiş Yahudilerin sayısı dört bine ulaştı. Bu gençlerden 905 kişilik bir bölümü sonradan Türkiye'ye geri döndü. (Yeuda Adiri, "Ehalutz ve Neemanay Tsion gençlik örgütlerinin toplantısı Neurim okulunda yapıldı", *Dostluk*, Ağustos-Eylül 1990, sayı 31, s. 14-15). Bir başka kaynağa göre 1939-1945 yılları arasında *Aliya Anoar* ile İsrail'e göç eden genç sayısı 1045 idi. (Walter Weiker, 1988, s. 32, dipnot 3). 1942 yılındaki *aliya* ile Türkiye'den gelen beş bin gençten üç bini geri döndü, ancak Moşe Şaret "Rusya'dan gelenlerin yüzde doksanı döndü, sizlerden gelenlerden hiç olmazsa yüzde kırkı kaldı" diyerek bu oranın iyi olduğunu belirtti. ("48 *aliya*sı konuşuyor", *Dostluk*, Şubat 1987, sayı 15, s. 18-19.)

196 1926-1935 dönemi için Palestine Office of Statistics, *Statistical Abstract of Palestine*, Kudüs 1936, s. 29 / 1935-1942 dönemi için, Palestine Office of Statistics, *Statistical Abstract of Palestine*, Kudüs, 7. Baskı, 1943, s. 19 / 1943-1945 dönemi için Jewish Agency of Palestine, Dept. of Statistics, *Statistical Bulletin* 1944, 1945, 1946 yıllıkları.

sözde evlilikler yapıldı.[197] 1930 ve 1940'lı yıllarda filizlenmeye başlayan bu siyonist faaliyetler İsrail devletinin kurulması ile birlikte ivme kazandılar ve Türkiye Yahudilerinin İsrail'e göç etmelerinde rol oynayan unsurlardan biri oldular.

4. Savaş Yıllarında Azınlıkların Askerlik ve Kamu Hizmetleri[198]

1939 yılının Kasım ayında daha önceki yıllarda uygulanmış olan bir hükümet kararı tekrar yürürlüğe girdi. Askerliğini yapmakta olan veya yapacak olan azınlıkların silahlı eğitim görmeyip Türk subaylarının emrinde emir eri veya hizmetli olarak çalışmaları kararlaştırıldı. Bedel ödemek kaydıyla da on sekiz yerine altı ay askerlik yapmalarına imkân verildi.[199] Yedek subay olmak isteyen gayrimüslim gençler arasında en üstün yeteneklere sahip olanlar bile yedek subay adayları için düzenlenen sınavlarda başarılı olamadılar.[200] Dönemi yaşamış olan Eli Şaul bu duruma dair şunları yazdı:

"1941 senesinde Ankara Askerî Tababet Tatbikat Okulu'nda askerliğimi yapmakta iken, şu müşahedede bulundum: O za-

197 "48 *aliyası* konuşuyor", *Dostluk*, Şubat 1987, sayı 15, s. 18-19. *Aliya Anoar*'ın yerel yöneticisi Akiba Lewinsky "1944-1945 yıllarında Türkiye'de Yahudi gençliği arasında *aliya* için 2031 aday mevcut olduğunu, bunlardan 715'ine Filistin'e gitme izninin verildiğini, İstanbul, İzmir ve Edirne'de gençlerin altı ilâ sekiz kişilik gruplar halinde eğitim gördüklerini" belirtti. Akiba Lewinsky'ye göre büyük sayılmayacak bir Yahudi cemaatinde *aliya* yapmak isteyen 15 ilâ 17 yaş arasındaki iki bin genç ile *Hahalutz* hareketine üye gençlerden oluşan toplam 3500 genç bir devrim yarattı. Mossad temsilcisi sıfatıyla İstanbul'da görev yapmış olan Menaşe Hanna'ya göre 1939-1943 yılları arasında 4500 kadar genç kız ve erkek bazen pasaportla yasal yollarla bazen pasaportsuz yasa dışı yollarla Filistin'e göç ettiler. İzmir'de askerlik çağına gelmiş olan gençlerin tamamı Filistin'e gitti. Askere gitme çağına gelmiş 19 yaşındaki gençler için yüz kadar pasaport temin edilip bunlar da Filistin'e gönderildiler. (Mordehay Falkon, 1998, 25).

198 Bu bölümle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Rıfat N. Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de azınlıklar - 1 - Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1998, sayı 179, s. 4-18.

199 "Turkey discriminates against Jews-restriction on army recruits", *The Jewish Chronicle*, 10 Kasım 1939, s. 13.

200 Donald Everett Webster, 1939, s. 281.

man Ankara'da yedek subay okulunda elliden fazla gayrimüslim talebe vardı. Bunlar yüksek tahsillerini yapmışlar, askere alınmışlar ve kıt'a subayı olmak üzere askeri okulda altı ay talim terbiye ve nazari bilgi görecekler. Gayrimüslimler ilk defa yedek subay olarak alınıyorlar. Artık subay olacaklar demektir. Ayrılık gayrılık yok. Hep Türküz, hep müsaviyiz. Çocukların sevincini görmeli. Çocuklar gibi şen ve memnun. Arkadaşlarıyla bal gibi geçiniyorlar. Muntazaman talime çıkıyorlar ve derslerine çalışıyorlar. İmtihanlar yaklaştı, yüksek tahsil yapmış bir adam için gayet basit olan bu imtihanlara gayrimüslimler azami gayretle hazırlanıyorlar, çoğu benim arkadaşım olup onlarla her gün görüşmem kabil oluyor.

İmtihanlar başladı bitti. Gayrimüslimler de imtihana sokuldu. Listeler okunuyor. Elli gayri müslimden tek bir kişi bile imtihanda muvaffak olamadı ve dolayısıyla kimse subay çıkmadı. Kendileriyle görüştüm. İmtihanda bilemeyecek bir şey olmadığını, zira sorulan suallerin gayet basit olduğunu, zor bir şeyler sorulsaydı bile kendilerinin muhakkak doğru cevap vereceklerini, sorulan kolay ve basit suallere gayet doğru cevaplar verdiklerini bildirdiler. İçim ağladı. Yarabbi bu kadar haksızlık olur mu? Gençlerin konuşacak halleri yok. İçlerinden biri yana yakıla bana: "Demek hükümet bizi subay yapmak niyetinde değildi. Öyle ise şimdiye (1941) kadar olduğu gibi bizi yedek subay okuluna kabul etmeseydi daha iyi olmaz mıydı?" Halbuki işin içyüzü başkadır. Hükümet bu hareketiyle güya demokrat olduğunu gösterdi. Mektebe aldı, imtihanlara soktu, ancak muvaffak olamayarak subay olamadılar. Bu vaziyeti Müslüman arkadaşların birçoğu da hazmedemediler. Bin kişiden fazla olan o devrin Müslüman talebeleri ise hepsi imtihanları kazandı ve subay oldu. (Doktor olmayan yüksek tahsilliler.)"[201]

Askere alınan gayrimüslimler asker sıfatını taşımalarına rağmen kendilerine silah verilmedi ve gerçek anlamda askerlik yapmayıp inşaat işlerinde çalıştırıldılar. Gayrimüslim askerleri özellikle rahatsız eden, kendileri ile Müslüman askerler ara-

---

201 Eli Şaul, 1999, s. 126-127.

sında yapılan bu ayırımcılık ve kendilerine güvenilmeyip silah verilmemesi idi.[202] O dönemde muvazzaf olarak askerliğini yapan 1921 doğumlu Alber Berkman ise muvazzaf askerler arasında Nafıa taburlarına gönderilen gayrimüslimlerin genellikle Ermeniler ve Ermeni dönmeleri olduklarını, bunun da Ermenilere güven duyulmamasından ileri geldiğini belirtti. Buna karşılık Rumların ve Yahudilerin ise askerliklerini hizmet taburlarında hamal veya idari kademelerde görevli olarak yaptıklarını söyledi.[203]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında askerî liselere alınan öğrencilerde "öz Türk ırkından olma" şartı aranıyordu.[204] Nihal Atsız'a göre bu şart Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak zamanında uygulandı. Bu ırk şartının uygulamasından dolayı "Türkiye'nin bazı malûm bölgeleri" halkından olan gençler askerî okullara alınmadılar. Annesi Ermeni dönmesi olan bir öğrenci askerî okuldan ihraç edildi. Bu tür uygulamalar sadece askerî okullarla sınırlı kalmadı, Zonguldak'taki orta dereceli Maden Okulu ile Hemşire Okulu'nda da uygulandı. Nihal Atsız'a göre bu uygulamaya Türkiye'nin güvenliği ve geçmişte azınlıkların Türkiye'ye yaptıkları ihanetlerin tekrarlanmasını önlemek için gidilmişti.[205] Dönemi yaşayan ve Turancılık davası sanıkları arasında yer alan Alparslan Türkeş de anılarında, askerî okulların ve kamu müesseselerinin ırkçılık ilkelerine göre personel alımı ve seçimi yaptıklarını teyit etti.[206] Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü burs vereceği öğrencilerin seçiminde aranan nitelikler arasında "öz Türk ırkından olmak" şartını koydu. Nafıa Vekâleti de burs ile Avrupa'ya göndereceği öğrencileri seçerken bu şartı aradı. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Birinci Şube Müdürlüğü'nde bir "ırk masası" kuruldu. Bu

---

202 Yitshak Yaeş, "4 anyos de servisyo militar en la armada Turka", *La Verdad*, 14 Eylül 1958.

203 Alber Berkman'la 29 Haziran 1998 tarihli görüşme.

204 "Askeri liselere talebe alınıyor", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1940.

205 Atsız, "Türkçülüğe karşı Haçlı Seferi ve çektiklerimiz", *Büyük Doğu*, 2 Ekim 1959, sayı 31, s. 11.

206 Alparslan Türkeş, 1992, s. 29. Nihal Atsız bir diğer kitabında da bunu tekrar teyit etti. "En sinsi tehlike", 1992, s. 64.

masanın görevi Emniyet Müdürlüğü'nde hizmete alınacak polislerin ve askerî öğrencilerin ailevî ırklarını tespit etmekti. Sıkıyönetim Komutanlığı'nın gazetelere ilân verip mahkemelere başvurmalarını talep ettiği vatandaşlar arasında azınlıklara ait kişiler bulunduğunda ilanlarda bu kişilerden "Ermeni ırkından" veya "Musevi ırkından" şeklinde söz edildi. Hâkimler Kanunu'nun aradığı tüm şartlara haiz olduğunu belirten bir Rum avukatın talebi Rum olması nedeniyle Adliye Vekâleti müsteşarı tarafından red edildi.[207]

Mihver güçlerinin 1940 yılı sonunda Balkanlar'da ilerlemeleri Türkiye'yi endişeye sevk etti. Türkiye'nin savaşa girmesi ve İstanbul'un işgali halinde olabilecek muhtemel gelişmelerin tartışıldığı CHP grup toplantısında İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir azınlıkların güvenilir unsurlar olmadığını ifade ederek onların Anadolu'ya gönderilmelerini ve yerlerine Anadolu halkının yerleştirilmesini savundu.[208] Azınlıklara karşı duyulan güvensizliğe tercüman olan bu beyan, bir yıl sonra yirmi kur'a gayrimüslim ihtiyatın silah altına alınmalarının temel nedenini de ortaya koyuyordu.

Nazilerin Balkanlar'da harekâta başlaması savaşın Türkiye'ye de sirayet edebileceğini ve Türkiye'nin de tehdit altında bulunduğunu düşürdürmeye başladı. Alman Ordusu 6 Nisan 1941 sabahı Yunanistan ve Yugoslavya'ya savaş ilân etti ve bu ülkeleri işgal etmeye başladı. Aynı gün İtalya da Yugoslavya'ya savaş ilân etti. Bu atmosfer içinde ve Türkiye'nin de savaşa katılmasının pek muhtemel olduğu bir ortamda Türkiye de savaş hazırlıkları yapmaya başladı. Önce Trakya'daki askerî birlikler Anadolu'ya nakledildiler. Meriç nehri üzerindeki köprüler tahrip edildi. İngiliz savunma uzmanları Anadolu'da askerî havaalanları inşa etmeye ve savunma hatları oluşturmaya başladılar. Buna paralel olarak, Trakya ve İstanbul'da yerleşik halkın boşaltılması faaliyetleri başlatıldı ve bu Haziran ayının sonuna kadar sürdü. Sevkiyat deniz ve karayolu ile yapıldı. Muhtemel "beşin-

---

207 Reha Oğuz Türkkan, 1975, s. 428-431.

208 Kâzım Karabekir, 1994, s. 247-249 ve 256.

ci kol" faaliyetlerine karşı da tüm yabancı mürebbiyeler Dahiliye Vekâleti Emniyet Müdürlüğü'nden gelen bir emirle yurt dışına çıkarıldılar.[209] İstanbul'dan Anadolu'ya giden ilk kafile 1 Mayıs 1941 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı.[210]

Almanlar işgal ettikleri Yugoslavya ve Yunanistan'da hızla ilerlediler ve Nisan ayının sonunda bu iki ülkenin işgali tamamlanmış oldu. Alman ordusu Türk-Yunan sınırına yaklaştı ancak daha önce Berlin'in Ankara'ya verdiği teminat gereğince ilerlemesini durdurdu.[211] Almanların Balkan ülkelerindeki bu ilerlemeleri ve Türk sınırına kadar gelmeleri Türkiye Yahudilerini son derece tedirgin etti. İstanbul'daki birçok Yahudi işlerini tasfiye edip Türkiye'yi terk etmenin yollarını aramaya başladı.[212]

18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalandı.[213] Amerikan kaynaklarına göre bu saldırmazlık antlaşması sonucunda Nazi casusları Türkiye'de çok daha serbest hareket etmeye başladılar. Aynı kaynaklar Nazilerin, casusları sayesinde Türkiye Yahudilerinin durumları ve servetleri konusunda tüm bilgilere sahip olduklarını ve Nazilerin bu bilgilere sahip olduklarına dair kanıtların Türk polisinin elinde bulunduğunu yazdılar.[214]

Türkiye ile Almanya arasında Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Almanya'nın Türkiye'ye yönelik propaganda çalışmaları da yoğunluk kazandı. 1941 yılının ikinci yarısından itibaren Turancı yayınlarda ve basında görülen panturancı yazılarda hissedilir bir artış görüldü. Reha Oğuz Türkkan, Nihal Atsız, Nejdet Sançar bu yayınlarda ilk sıralarda rastlanan adlardı. Turancı yayınların ortak özellikleri

---

209 Cemil Koçak, 1986, Cilt 1, s. 548-552.

210 "Anadolu'ya ilk kafile bugün hareket ediyor", *Tan*, 1 Mayıs 1941.

211 Cemil Koçak, 1986, Cilt 1, s. 548-552.

212 *News Chronicle*, 13 Nisan 1941 aktaran *The American Jewish Year Book*. Cilt 43, 22 Eylül 1941 - 11 Eylül 1942, s. 322-323.

213 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, 1986, s. 547-548, 587-588.

214 *The American Jewish Year Book*, cilt 46, 18 Eylül 1944 -7 Eylül 1945, s. 270.

215 Cemil Koçak, 1996, C. 1, s. 660-695.

şiddetli bir antisemitizm ve ırkçılık içermeleri idi.[215]

Böyle bir ortamda 1941 yılının Mayıs ayının ilk on beş gününde yirmi kur'a gayrimüslim ani bir kararla ihtiyat olarak silah altına alındılar. Eli Şaul'un aktardığına göre silah altına alınacaklar gazeteler aracılığıyla çağrıldılar:

"1939 harbi patlar patlamaz birçok gayrimüslim askere alındılar. Bunda tuhaf olan şey şu: Gazete ilânları yalnız gayrimüslimlere mahsus. Meselâ "27-28-29 tevellütlü gayrimüslimlerin şubeye müracaatları" tarzındaki bir ilân müslimlerle gayrimüslimlerin bir tutulmadıklarını gösterir. Nitekim bu gayrimüslimler alındılar ve ağabeyim dahil hepsine yol ve inşaat yaptırdılar."[216]

O yılları yaşamış bir tanığa göre silah altına alınma büyük bir hızla ve aniden meydana geldi:

"Alman birlikleri Bulgaristan ve Yunanistan'da iken belâ aniden ve habersiz bir şekilde geldi. İhtiyatlar (yirmi sınıflar) silah altına alınıyorlardı ancak uğursuz bir fark vardı, gazeteler sessizdi. Kısa zamanda silah altına alınmanın 26 ile 45 yaş arasındaki ekalliyetler için olduğu anlaşıldı! Sessiz bir şekilde gerçekleşen bu silah altına alınma çok süratli bir şekilde ağızdan ağıza yayılarak cereyan etti. Yetkililer her tarafta bulunuyorlardı ve ekalliyetleri süratle yakalıyorlardı. Galata Kulesi'nin ve bir Yahudi mahallesi olan Kuledibi'nin etrafı tam bir kaostu. Yüksek Kaldırım'ın merdivenlerine yakın bir yerde yaşlı bir Yahudi hanım İspanyolca uyarıyordu: "los polises estan tomando los ombres!" (polisler erkekleri topluyorlar). Bazı erkekler yakalanmamak için arka sokaklardan kaçıyorlardı. Yakalananlar sevdikleriyle son bir kere sarılıp öpüşmeye fırsat verilmeden toplama noktasına götürülüyorlardı. 48 saatten az bir süre içinde bu iş tamamlanmıştı."[217]

Vitali Hakko anılarında ihtiyat olarak askere alınmasını ve askerde geçen günlerini şu şekilde anlatıyor:

"Polisler, mağazamıza geldiler, "Vitali sen misin?" dediler.

---

216 Eli Şaul, 1999, s. 28.

217 Elli Kohen, "Turkish Chronicles", *Erensia Sefardi*, Yaz 1999, sayı 27, s. 7-8.

Ben, "Evet" deyince de koluma girip, "Hadi askere" dediler. Onlara boşu boşuna, askerden yeni döndüğümü, bu işte bir yanlışlık olduğunu anlatmaya çalıştım.

Yanılan benmişim. Hiçbir yanlışlık yokmuş.

Üçüncü askerliğim için, bu kez Selimiye Kışlası'na gönderiliyorduk.

Çoğul konuşuyorduk, çünkü askere çağrılmamıştık, askerden yeni dönmüş olmamıza rağmen birçoğumuz evlerimize haber veremeden, birer suçlu, birer kaçak gibi işyerinden alınıp askere sevk edilmiştik. Yaş-baş gözetmeden birkaç sınıf birden askere alınmıştı, ama bu kez farklı bir durum vardı: Aramızda hiçbir Müslüman Türk yoktu. Doğrusu bu da hepimizin kafasında bir yığın soru oluşturuyordu:

"Niçin yeniden, daha terhisten bir hafta sonra bu üçüncü askerlik?"

"Niçin yalnız biz gayrimüslimler?"

"Niçin bir anda apar topar toplandık ve ailelerimize dahi haber veremedik?"

"Niçin nereye götürüldüğümüzü söylemiyorlar?"

Bu soruların hiçbirinin cevabı yoktu. Her cevapsız soru gibi, bu da bizleri endişelendiriyordu. Özellikle aralarında Müslüman Türk vatandaşlarımızın olmayışı bu endişeyi arttırıyordu.

Askerlikte sevk, o sıralarda sınıf usulü olurdu. Altı sınıfı birlikte askere almışlardı. Bizi marşandiz vagonlarına 'yüklemişlerdi'. Tüm ihtiyaçlarımızı bu vagonda gideriyorduk. Aramızda ak saçlı altmış yaşında Rumlar, Ermeniler, Museviler vardı. Bunlar bu sınıftan olmadıkları halde yalnızca gayrimüslim oldukları için askere alınmışlardı. Bu insanlar kaderlerine ağlıyorlardı. İlk durağımız Selimiye Kışlası'ydı. Bizleri avluda topladılar. Bir ana-baba günüydü. Buradan Haydarpaşa'ya götürüldük. Oradan da vagonlara dolduruldu. Benim şansıma Kandıra'daki bir birlik çıktı. Neyseki eniştem Rafael de benimle birlikteydi.

Kandıra'da açık arazide çadırlar kurulmuştu. On iki kişi, bir çadırda kalıyordu. Bizim çadırda altmış beş yaşında yaşlı bir Musevi vardı. Geceleri, yatmadan önce sorardı: "Çocuklar uy-

ku duanızı ettiniz mi?" Sanki o babamızdı, bizler de onun küçük çocukları. "Ettik!" derdik. Aramızda başını yastığa koyup bir daha kalkmayacağını sananların sayısı pek az değildi.

Geceleyin başımıza bir şeylerin geleceğine inanmaya başlamıştık. Ben, her zamanki iyimserliğimle, buna inanmıyor ve çevremdekilere de binbir yalan uydurarak moral vermeye çalışıyordum. Çok şükür anlayışlı bir komutanımız vardı. Belki kim olduğumu (yani İstanbullu bir tüccar) biliyordu, belki bilmiyordu. Bir gün beni çağırıp kantin sorumluluğunu bana verdiğini bildirdi. Ben de, böylesi bir yükün altından bu kısa boyumla kalkamayacağımı ileri sürüp, Rafael'i yanıma yardımcı olarak istedim.

Rafael'in eniştem olduğunu biliyordu. Ama bir şey demedi. Böylece "Uzun Bacak ile Bacaksız" diye adlandırılan ikilimiz, kantinin sorumluluğunu yüklendi. Tabiî, her şey, bu satırları yazarkenki rahatlık içinde geçmedi. Günler uzundu, geçmek bilmiyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Kimilerine göre, Hitler Trakya sınırlarımıza dayanmıştı. Kimilerine göre, Türkiye'ye Kafkaslar'dan saldıracaktı. Aramızda soğukkanlılığını koruyup, bu konularda spekülasyon yapmayan, yalnızca subaylardı. Onlar olağan bir hayatı yaşıyorlardı. Onlara baka baka, ben de öylesi bir askerî yaşama tarzını seçtim. Kendi kendime, "bugüne kadar savaşa girmedik, bundan sonra da girmeyiz" diyordum. Ama her yerde olduğu gibi orada da şom ağızlılar vardı: "sen istediğin kadar girme. Ya Alman seni savaşa sokarsa? Ülkeni işgal etmeye kalkarsa?". Bunları düşünmek bile istemiyordum.

Geceleri ot yatağıma uzandığımda, düşündüğüm yalnızca savaşın bitmesi, insanların normal koşullar içinde çalışıp yaşamaya başlamasıydı. Bu öylesine tatlı bir düştü ki, kendimi Şarlo'nun filmlerindeki naif kahraman gibi duyar, savaş sonrası yapacaklarımı tasarlar ve sonra derin bir uykuya dalardım. Sabah uyandığımda günün gerçekleriyle karşılaşırdım. Günün gerçekleri insanlardı. Karamsar, umutsuz, yarı aç, yarı tok, hayattan bıkmış insanlar. "Bu savaş bitmez" diyenler. "Bu savaşın sonunu bizler görmeyiz" diyenler. "Doğu Avrupa'daki pog-

rom, Hitler sınırları aştığında burada da yaşanacak" diyenler. Sanki herkes hayata elveda demek istiyordu."[218]

O yılları yaşamış olan İsrael Geron anılarında şunları dile getiriyor:

"İkinci Dünya Savaşı'nda bütün azınlıkları topladılar. 45 yaşına kadar olan bütün erkekleri askere aldılar ve Anadolu'ya gönderdiler. Ben önce Konya'ya gönderildim. Taş kırdık, yol yaptık. O zamanlar yaklaşık 39-40 yaşındaydım. Türkiye savaşa girmedi. Haberleri radyodan dinler, sıramız ne zaman gelecek diye beklerdik. Hitler'in Yahudileri öldürdüğünü bilmedik, detaylı bilgi almak mümkün olmazdı, ancak subaylar bize bunu ima eder, bir daha İstanbul'a dönmeyeceğimizi söylerlerdi."[219]

Silah altına alınan gayrimüslimler beş bin kişilik kamplarda ikamet ettirildiler. Bu kadar çok sayıda gayrimüslimin bu kamplarda muhafaza edilmesi İstanbul'da yaşayan azınlık çevreleri arasında büyük endişelere yol açtı.[220] Silah altına alınanlar sivrisinek kaynayan ve sıtma yayan bataklığın, rutubet, çamur ve aşırı sıcağın bunalttığı, su darlığı çekilen altyapısız kamplara gönderildiler.[221] Kamplardaki bu tür kötü sıhhî koşullardan dolayı meydana gelen yüksek orandaki ölümlerin haberlerinin İstanbul'a ulaşması ile İstanbul'daki azınlıkların endişeleri daha da arttı.[222] Anadolu'nun çeşitli kamplarında toplanmış olan gayrimüslimlere tüm kamplarda benzeri şekilde davranılmış olması bu konuda emrin belli bir merkezden geldiği kuşkusunu yarattı. Kazma ve kürekler, inşaat işlerinde

---

218 Vitali Hakko, 1997, s. 89-90. Sözü edilen Rafael Bey Rafael Elhadef olup Vakko müessesesinin ortaklarındandır.

219 Zelda Tarablus, "Yaşam.. Ölüm... Tarih... Bir uzun mesafe koşucusu: Israel Geron", *Şalom*, 14 Mayıs 1997, s.2.

220 PRO, 4 Haziran 1941 tarih, FO 371/30031/R5813 sayılı belge, aktaran David Brown s. X, Faik Ökte, *The Tragedy of The Capital Tax Levy*, Croom Helm, Londra 1987 içinde.

221 *Eptalofos*, Haziran 1996.

222 PRO, 4 Haziran 1941 tarih, FO 371/30031/R5813 sayılı belge, aktaran David Brown s. X, Faik Ökte, "The tragedy of the capital tax levy", *Croom Helm*, Londra 1987 içinde.

çalıştırılan askerlere çalışma alanına varıldığında dağıtılıp akşamları kışlaya dönüldüğünde toplattırıldı.[223]

O yıllarda muvazzaf olarak askerlik yapmış Alber Berkman'a göre hicrî 1312 ile 1320 yılları arasında doğan ve Trakya'da ve İstanbul'da yerleşik olan gayrimüslimler, 1941 yılının Mayıs ayında silah altına alındılar. Bunlar aynı yılın Aralık ayında terhis edildiler. Hicrî 1320 yılından sonra doğmuş olan ihtiyatlar ise daha uzun süre silah altında kaldılar. Anadolu'da yerleşik gayrimüslimler ise yaklaşık on kur'a olarak 1941 yılının Mayıs ayında değil, daha ileri bir tarihte silah altına alındılar.[224] Silah altına çağrılan ihtiyatlar 25 ile 45 yaş arasındaydılar. Halk arasında yeni doğan çocukların nüfus idarelerine geç kaydedilmeleri olağan olduğu için gerçekte 20 ile 60 yaş arasındaki ihtiyatlar silah altına alındılar.[225] Bu şekilde silah altına alınan azınlıklar değişik bölgelerdeki birliklerde kalmalarına rağmen maruz kaldıkları davranışlar hep aynı oldu. Dolayısıyla bu konuda verilmiş olan emirlerin tek bir merkezden geldiği kanaati oluştu.[226] İstanbullu Rum vatandaş Z.'ye göre Albay Ali Fuat Cebesoy ve Binbaşı Şeref Zorlu, Nafıa Vekâleti'ne bağlı olarak askere alınmış olan ihtiyatlardan sorumluydular.[227]

Yirmi kur'a gayrimüslimin silah altına alınması Yahudi cemaatinin çok değişik toplumsal tabakalarına mensup üyelerinin bir araya gelip aynı kaderi paylaşmalarına yol açtı. Silah altına alınan herkes büyük bir korkuya kapıldı ve aşağılandığını hissetti. "İstanbul'u unutunuz!" diye bağıran çavuşları ve subayları duydukça umutsuzluğa kapıldılar.[228] "İstanbul'u unutunuz!" sözleri dönemi yaşamış tüm azınlıkların belleğine yerleşti. Eli Şaul da anılarında 20 ile 40 yaş arasında binlerce Yahudinin askere alındığını, bunların Anadolu'ya, askerlerle ko-

---

223 *Eptalofos*, Haziran 1998.

224 Alber Berkman ile 29 Haziran 1998 tarihli görüşme.

225 Sabetay Leon, "Segundo akto rasista de este galut", *El Tiempo*, 17 Ekim 1956.

226 *Eptalofos*, Haziran 1998.

227 Mihail Vasilyadis ile 3 Eylül 1998 tarihli görüşme.

228 Sabetay Leon, "Segundo akto rasista de este galut", *El Tiempo*, 17 Ekim 1956.

runan kapalı kamplara götürüldüklerini ve kampları koruyan askerlerin "Pis Yahudiler! İstanbul'u artık görmeyeceksiniz. Karılarınızı ve çocuklarınızı unutunuz!" diye bağırdıklarını yazdı.[229] 1941 yılının Mayıs ayında silah altına alındıktan sonra, gayrimüslim ihtiyatların aynı yılın Haziran ayının sonu veya Temmuz ayının ortasına kadar yakınları tarafından ziyaret edilmelerine ve fotograflarının çekilmesine kesinlikle izin verilmedi. Bu tarihten sonra da gayrimüslim ihtiyatlar yollandıkları bölgelerden alınıp iklim ve çevre koşulları daha olumlu olan başka bölgelerdeki askerî kamplara gönderildiler. Bu tarihten itibaren, o ana kadar rüşvetin sözünü dahi duymak istemeyen kişiler rüşvet talep etmeye başladılar.[230]

Nazilerin Avrupa'da Yahudileri soykırıma tâbi tuttukları bir ortamda yirmi kur'a ihtiyatın askere alınması azınlıklar arasında en çok Yahudileri etkiledi. Türkiye Yahudileri Avrupa'daki kardeşleri gibi kendilerinin de soykırıma uğrayacaklarına inanmaya başladılar. Bunda rol oynayan en büyük etken, Nazi Almanyası'nda Alman vatandaşı Yahudilerin toplanıp temerküz kamplarına gönderilmelerine benzer bir şekilde, Türkiye'de de bu seferberlik sırasında sadece gayrimüslimlerin ihtiyat olarak silah altına alınmalarıydı. Türkiye Yahudileri bu nedenle, içinde bulundukları durum ile Alman Yahudilerinin durumu arasında bir benzerlik görüp sonlarının yaklaştığına inanmaya başladılar.[231]

Silah altına alınan Yahudiler haklı olarak kendi kendilerine, "Şükrü Saracoğlu Hitler'in bir hareketini taklit etti. Ya diğer hareketlerini de taklit etmeye kalkışırsa?" diye sordular. Bu ortamda Yozgat, Konya, Eskişehir, Kandıra ve diğer merkezlerde bulunan Yahudiler, yazın kızgın güneş altında, kışın da kar altında her gün ettikleri dualarda Tanrı'dan acıma ve mucize dilediler.[232]

---

229 Eli A. Shaul, "Tres tristes datas en la historia de los judios de Turkiya", *Los Muestros*, Haz. 1994, s. 10.

230 *Eptalofos*, Haziran 1998 / Vitali Hakko da ilk birkaç ay ihtiyat olarak askere alınanlara yakınlarıyla görüşme izni verilmediğini teyit etti.

231 Marc Silbermann, s. 149.

232 Sabetay Leon, "Segundo akto rasista de este galut", *El Tiempo*, 17 Ekim 1956.

Azınlıkları tedirgin eden, çalışma şartlarından ziyade geleceğin belirsizliğiydi. Yaşam koşulları pek güç değildi. Vitali Hakko kamptaki yaşam ve çalışma koşullarını "havyarcılık" olarak tarif ediyor.[233] Kütahya'da bulunan Albert Eskenazi ise oradaki yaşamını şöyle anlatıyor: "askerlik hayatımın en güzel zamanıydı. Neden diyeceksiniz, anlatayım: çünkü şehirde, askerde yaptığımı yapamazdım. Orada Pazar günleri, Beyköy denen bir yere giderdik arkadaşlarla, içki içerdik, kuzu çevirmesi yapardık, gönlümüzce eğlenirdik."[234] İhtiyatlar açısından esas sıkıntı ve tedirginlik kaynağı, ne zaman terhis edileceklerinin ve kaderlerinin meçhul olması ve soykırıma uğrama korkusuydu.

Azınlıklar arasında çok yaygın bir söylenti de neredeyse sarsılmaz bir kanaat olarak hepsinin ortak belleklerinde yer etti. Bu, ihtiyat olarak silah altına alınmalarının nedeninin kitlesel olarak imha edilmelerinin önlenmesi olduğu söylentisiydi. İnanç haline gelen bu söylentiye göre azınlıkları kitlesel olarak imha etme tasarısı hükümetin bir planı idi. Genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, bu tasarıdan haberi olunca Nafıa Vekâleti'ne bağlı olarak askere alınan azınlıkları Millî Müdafaa Vekâleti emrine aldırarak kendi emir kumandası altına soktu ve böylece onları imha edilmekten kurtardı. Bu söylentinin ortaya çıkmasındaki neden Anadolu'nun çeşitli yerlerinde silah altında bulunan gayrimüslim ihtiyatların hemen hemen tümünün çalıştıkları inşaat işlerinde çukurlar kazarken başlarında bulunan çavuşların ve onbaşıların onlara "Bu çukurlar sizin mezarlarınız olacak!" şeklinde bağırmaları idi. O dönemi yaşayan gayrimüslimler hayatlarını Fevzi Çakmak'a ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne borçlu olduklarını söylediler. Mareşal Fevzi Çakmak'ın adı yirmi kur'a ihtiyat olarak silah altına alınan tüm gayrimüslimler tarafından minnetle anıldı.[235]

---

233 Vitali Hakko ile 17 Temmuz 1998 tarihli görüşme. "Havyar kesmek" veya "havyarcılık", vaktini boş geçirmek, bir iş yapmamak anlamına gelir. (Ferit Develioğlu, *Türk Argosu*, Aydın Kitabevi, 6. Baskı, 1980.)

234 Leyla Gezgin, "Hatıralar canlanırken", *Şalom*, 15 Mayıs 1985.

235 *Eptalofos*, Haziran 1998. Bu inancın kuşaktan kuşağa devredildiği de görül-

Aynı kanıyı başkaları da paylaşıyor. İşadamı Jak Kamhi kanaatini "Biliyorsunuz o zamanlar devlet içinde de büyük bir kavga vardı. Diyebiliriz ki Mareşal Fevzi Çakmak Yahudilerin en büyük müdafiydi" sözleriyle dile getirmiştir.[236] Bir diğer Yahudi ise Fevzi Çakmak hakkındaki görüşlerini ve azınlıkların silah altına alınmasının nedenlerini şöyle nakletti:

"Her halükârda biraz rahatlama vardı. Bu esrarengiz silah altına alınmanın gerisinde temerküz kampı yoktu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın müdahalesi sayesinde erkeklere askerî üniformalar verildi. İnönü'nün otoriter yönetimi altında Genelkurmay Başkanı, yeni başvekil Şükrü Saracoğlu nezdinde müdahalede bulunabilecek prestije sahip tek kişiydi. Saracoğlu ekalliyetler için yumuşak bir kalbe sahip bir kişi olarak tanınmıyordu. Mareşal Çakmak ise İslâm dininin en yüksek ahlakî ilkelerine göre yaşamaktaydı. Yahudi, Rum ve Ermeni asıllı vatandaşların temerküz kamplarına sürüklenmelerini hoş göremezdi. Başvekil Saracoğlu totaliter bir hükümet için sempati besleyebilirdi. Çakmak konuştuğu zaman hiç kimse ona karşı çıkmaya cüret edemezdi. Emir yanlış anlamaya mahal vermeyecek kadar açıktı, yeni gelenler asker statüsüne, asker üniformalarına ve asker kumanyalarına sahip olacaklardı. Türk ordusundaki diğer askerlerle eşit muamele göreceklerdi. Yirmi kur'a ile askere alınanlar bölüklere ayrılmış amele taburlarında bir teğmenin emrinde yol inşaatlarında çalıştırıldılar. Alman ordularının Türkiye'nin kapısına dayandıkları bir ortamda ekalliyetlerin kitlesel bir şekilde silah altına alınmalarının arkasındaki gerçek sebepler içinde akla ilk gelen millî güvenlikti. Gayrimüslim ekalliyetlerin büyük kısmı Boğazlar'daki Türk savunma tesislerinin çok yakınlarında yaşıyordu. Her üç ekalliyet arasında Ermeniler birinci derecede şüphe duyulanlardı. Siyaseten sadece Ermeni-

dü. O dönemi yaşamamış, ancak tanıklardan dinlemiş gazeteci Mihail Vasilyadis de Mareşal Fevzi Çakmak'ın "ihtiyat olarak silah altına alınan Rum vatandaşları bizzat kendilerine kazdırılan çukurlara gömülmekten veya sabun olmaktan" kurtardığını yazdı ve "Cenab-ı hak, aziz ruhunu şad eylesin" duasında bulundu. (*Eptalofos*, Eylül 1997, s. 8.)

236 Çetin Yetkin, 1992, s. 272.

lere karşı harekete geçilmesi imkânsız olacağından olayı perdelemek için Ermenilerle birlikte Yahudiler ve Rumlar da silah altına alındılar. Türk milliyetçileri için ekalliyetler "iç yabancılar" olup gerçek Türklüğe yabancı olan unsurlardı. İnsan dönemin Türk siyasetini yöneten seçkinlerin bağnazlıkları, yabancı düşmanlığı ile bozulmuş zihinleri, güvenlikle ilgili paranoyak korkuları ve mantıksızlıkları ile mücadele etmek zorundaydı. İnönü olağanüstü siyasi hünerlerini ülkenin tarafsızlığını muhafaza etmek için azami derecede kullanıyordu. Rahat durmayan herhangi bir ekalliyet ülkenin savaşın dışında kalmayı hedefleyen ve cambaz ipi gibi gergin siyasetini tehlikeye atabilirdi."[237]

Dönemi yaşamış kişilere ve dış basına göre, ihtiyata ayrılmış azınlıkların tekrar silah altına alınmalarının gerisinde birbirlerini tamamlayan üç etken mevcuttu:

a) Gayrimüslim vatandaşları bir süre ticaretlerinden uzaklaştırıp onları ticari olarak zayıflatmak ve bu yöntem sayesinde Müslüman bir burjuvazinin doğmasını kolaylaştırmak.

b) Gayrimüslim vatandaşlara güven duyulmadığından Türkiye'nin savaşa girmesi halinde gerçekleştirebilecekleri muhtemel beşinci kol faaliyetlerini önlemek için onları kamplarda enterne etmek.[238]

c) Nazilerin, dönemin Hariciye Vekâleti'ne yöneltiği talep doğrultusunda azınlıkları kamplarda toplayıp enterne etmek.

Yukarıda sıralanan etkenler arasında, CHP milletvekili Kâzım Karabekir'in CHP grup toplantısında yaptığı konuşma da

---

237 Elli Kohen "Turkish Chronicles" *Erensia Sefaradi* Yaz 1999 sayı 27 s.7-8.

238 Süreyya İlmen Paşa'nın torunu Vedii İlmen de gayrimüslim askerlere silah verilmediğini ve bunun nedeninin de azınlıklara karşı duyulan güvensizlik olduğunu teyid etti. (Vedii İlmen, "20 Kur'a askerler", *Tarih ve Toplum*, sayı 180, Aralık 1998, s. 3). Vedii İlmen'in bu yazısına Yahudi cemaati yöneticilerinden biri müstear ad kullanarak tepki göstermiş ve tepkisini alışılagelmiş "Türk-Yahudi birlik ve beraberliği" ve "hoşgörü" söylemiyle dile getirmiştir. Bunu dile getirirken de yirmi kur'a ihtiyatlar olayı hakkında bir fikir beyan etmekten özellikle kaçınmıştır. (Salamon Mizrahi, "20 kur'a askerler için cevap...", *Tarih ve Toplum*, sayı 181, Ocak 1999, s. 3.)

dikkate alındığında, ikincisi en belirleyici olmuş gibi görünüyor.[239]

Türkiye her ne kadar savaş ihtimaline karşı ihtiyatların bir kısmını silah altına çağırmışsa da yirmi kur'a askerleri silah altına almayı gerektirecek kadar geniş kapsamlı bir seferberlik ilân etmemişti. Aksine CHP genel sekreterliğinin, yirmi kur'a ihtiyatların silah altına alınmalarından sadece bir ay önce, Çoruh, Erzurum, Erzincan, Kırklareli ve Balıkesir illeri dışındaki CHP Bölge müfettişlerine gönderdiği 18 Nisan 1941 tarihli tebliği, 35 yaşın üstündeki ihtiyatların askere çağrılmayacaklarını açıkça belirtiyordu:

"Cihan harbinin her gün bir çeşit arzeden istihaleleri karşısında, vatandaşların, yarının ne şekil alacağını endişe etmeleri tabiidir. Böyle olmakla beraber, bu endişe günlük çalışma ve istihsal hayatımız üzerinde müessir olacağı için, onu karşılamak ve vatandaşı tatmin etmek de millî bir vazife olduğundan, Hükûmetimiz, teftiş bölgenize dahil Vilâyetler halkından, lüzum hasıl olmadıkça, şimdilik (35) yaşından yukarı olanları -yedek subaylar müstesna- silâh altına almamağa karar vermiştir."[240]

Bu da bir kez daha gayrimüslimlerin silah altına alınmalarının, onların muhtemel beşinci kol faaliyetlerini önleme amacını güttüğü varsayımını güçlendiriyor.

Yirmi kur'a ihtiyatlar 27 Temmuz 1942 günü terhis edildiler.[241] Vitali Hakko terhis kararı karşısında duyduğu tedirginlik dolu sevinci şöyle dile getiriyor:

"Bitmeyecek hiçbir şey yoktur. Toplam onsekiz ay süren askerliğim de bir gün sona erdi. Tabiî sevindik. Ama üç gün sonra yeniden askere çağrılmıyacağımızı kim temin edebilirdi?

---

239 Rıfat N. Bali, "II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de azınlıklar - 1 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' olayı, *Tarih ve Toplum*, sayı 179, Kasım 1998, s. 4-18.

240 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilâtına Umum Tebligatı, 1. İkincikânun 1941 den 30 Haziran 1941 tarihine kadar,* (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır). Cilt 18, Ulusal Matbaa Ankara, 1941, s. 216.

241 Sabetay Leon, "Segundo akto rasista de este galut", *El Tiempo*, 17 Ekim 1956.

Salamon askere gittikten sonra: İstanbul'da ticaret hayatı!

Küçük Mişon - Aydi efendiler, vakit kalmadi.. Yarin çekiliyor, yarin çekiliyooor!..

Rebeka - Esyiler alayiiim!.. Eski paltolar alıyorum, eski mantolar aliyoruuum!...

- Söyle bakayim Parla: Beş, beş daha ne eder?..
- On beş...
- Aferum kizim, mağazayi sana emanet ediyorum!

- Zavallı Salamon, dükkânını kapamış...
- Yaaa... Demek anası, kaynanası, karısı, kızı, hemşiresi, hiç kimsesi yokmuş!..

Akbaba, 9 I. Teşrin 1941

Hiç kimse! Bizler de böyle yarı sevinçli, yarı tedirgin İstanbul'un yolunu tuttuk."[242]

Vitali Hakko'nun iliklerinde duyduğu tedirginlik hissi yaklaşık üç buçuk ay sonra doğrulandı ve 11 Kasım 1942 günü Varlık Vergisi Kanunu kabul edildi.

---

242 Vitali Hakko, *a.g.e.*, sh. 93.

5. İktisadî Türkleştirme - Varlık Vergisi Kanunu[243]

a) Varlık Vergisi Öncesi Kamuoyunun Durumu - İhtikâr Olayları

Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayan ve Varlık Vergisi ile sona eren iktisadî Türkleştirme sürecinde siyasi iktidar, Türk tüccarların tedrici bir şekilde azınlık tüccarların yerlerini almalarını tercih ve teşvik etti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu irade önce, gayrimüslim memurların tasfiye edilmeleri şeklinde kendini gösterdi. Süreç sadece bu kuruluş yıllarıyla sınırlı kalmayıp yıllar boyunca devam etti. Örneğin, İstanbul Elektrik Şirketi'nin 31 Aralık 1937 tarihinde millileştirilmesinden sonra[244] vazgeçilmesi mümkün olmayan birkaç uzman hariç şirkette çalışan tüm Yahudi memurların işlerine son verildi.[245] Bu ortamın doğal bir sonucu olarak azınlıklar Varlık Vergisi Kanunu'nun söz konusu olmadığı yıllarda bile daima tedirgindiler. 1932 yılında Almanya'ya iltica eden Prusyalı Yahudilerin tüm mal varlıklarının haczedilip Alman hazinesine devredileceği haberinin

---

243 Varlık Vergisi Kanunu üzerinde birçok monografik inceleme, tez ve anı yayımlanmıştır: Rıdvan Akar , 1992, 1999/ Cemil Koçak, 1996, Cilt 2, s. 475-518. Edward C.Clark, "Türk Varlık Vergisi'ne yeniden bakış", *Yapıt*, sayı 8 (İnönü özel sayısı) (Aralık-Ocak 1984/1985), s. 36-43, Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi ve İstanbul", *Toplum Bilim*, sayı 71, Kış 96, s. 97-149 / Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi sırasında gayrimenkul satışları, İstanbul tapu kayıtlarının analizi (26 Aralık 1942 - 30 Haziran 1943)", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1999, sayı 69, s. 10-21 / Muhammed Güçlü, *Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması Ve Sonuçları (11.11.1942-15.3.1944)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir 1990 yayımlanmamış bilim uzmanlığı tezi / Muhammed Güçlü "Varlık Vergisi (11.11.1942-15.3.1944)", *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Kasım 1991, sayı 3, s. 96-109 / Muhammed Güçlü, "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1993, sayı 8, s. 157-182. Anılar için bkz. Faik Ökte, 1951 / Hilmi Uran, 1959, s. 385-387 / Sabiha Sertel, 1987, s. 232-237 / Şevket Süreyya Aydemir, 1976, Cilt 2, s. 228-236 / Nadir Nadi, 1979, s. 234-237. Ayrıca Avner Levi, 1996, s. 140-146 / Edward Weisband, 1973, s. 231-236.

244 Zafer Toprak, "Aydınlatma-Cumhuriyet Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 479.

245 İDA 2567/7 sayılı dosya. BM'e sunulan Haziran 1947 tarihli özel rapor.

Türk basınında da yer alması üzerine[246] ABD Büyükelçiliği bu haberin Türkiye Yahudileri üzerinde nasıl bir etki yarattığını araştırdı. Fikirlerine başvurulan cemaat ileri gelenleri iktisadî koşullar nedeniyle hükümetin bir gün tüm özel mülk ve mallara el koyabileceğini ve böyle bir durum meydana geldiği takdirde bundan en çok azınlıkların etkileneceğini ifade ettiler.[247]

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye kendisini savaş ekonomisinin yaşandığı bir ortamın içinde buldu ve bu tedirginlik ve öngörüler gerçeğe dönüştü. Sermayenin ve ticaretin azınlık tüccarlarının elinde yoğunlaşmasından ötürü savaş koşullarının doğurduğu ihtikâr (karaborsa) olaylarına en fazla azınlık tüccarlarının adlarının karışması da doğaldı. Azınlık tüccarları arasında da Yahudiler ticarî becerikliliklerı nedeniyle daima ön plandaydılar. Bu durum kamuoyunun tepkisinin özellikle Yahudilere yönelmesine neden oldu. E. Ekrem Talu'nun yazdıkları bu tür bir yaklaşımın en iyi örneklerindendir:

"Ve bu ihtikâr bahsinde diyorlar ki, 'Bu yurdun en geniş manasile misafirperverliğinden istifade etmiş bulunan bir unsur vardır ki ticaretimizin en canlı ve önemli kısmı asıl bunların elindedir. İhtikârın membaını onlarda aramalıyız!'

Bize bunları söyleyenlerin nezaketen adlandıramadıkları bu unsuru biz adlandıralım: Şüphe edilen unsur Yahudi vatandaşlarımızdır, fakat bu, nihayet bir şüphedir.

Millî ticaretimizi ellerinde tutuyorlarsa, bu sırf, kendilerine âlicenaban bir müsamaha gösterdiğimizdendir. Bu müsamahayı onlar suistimal etmemelidirler. Yurddaşlarının arasında hiçbir fark gözetmiyen, gözetmeyi asaletine sığdıramayan, her taraftan istiskal gören bir kavme kendi topraklarında müsavi haklar tanıyan Türk milleti, Yahudi kardeşlerine bugün minnettarlıklarını isbat etmek fırsatını vermiştir, onlardan necabetinin karşılığını bekliyor.

Ortalıkta bir ihtikâr hırsı uyanmışsa, bu hırs hassaten Yahu-

246 "Les propriétés des Juifs en Prusse", *La République*, 7 Temmuz 1932.

247 AMA, 11 Temmuz 1942 tarih ve 867.4016/Jews/1 sayılı belge.

di vatandaşlarımızın bu sefer gönüllerinden uzak durmalıdır.

Hükûmet ihtikâra karşı şiddetli tedbirler almak üzeredir. Memlekette veya bu sebebden bir darlık husulün kat'iyyen meydan vermeyecektir. Umumî harbin keşmekeşli günlerini bir daha görmiyeceğimizden emin olabilir.

Lâkin çok arzu ediyoruz ki tertib ve ilân edilecek kara listelerde bir tek Yahudi vatandaşın adı bulunmasın.

Buna cehdetmek kendileri için bir insanlık ve fazilet ödevidir sanırız!"[248]

Ercüment Ekrem Talû'nun bu kaygısı Millî Korunma Kanunu CHP Parti Meclisi'nde tartışıldığı sırada İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir tarafından da dile getirildi:

"Bugün biliyorsunuz, ithalâtımız daha ziyade gayritürk unsurlardadır. Ve âdetâ muayyen unsurlara inhisar etmiştir. İlaç, zücaciye, kırtasiye şu malum olan unsurların elindedir. Demir, vs. de keza, başka unsurların elindedir. Bunlar, seri surette bu kanunun metni halinde ele alınmazsa, Ordu mübayaası için, gazetelerde görüyoruz, bazı ilânlar külliyetli (çok) bilmem ne ve külliyetli demir vs. Şu halde bu unsurlar geçen harpte olduğu gibi, çok zengin olacaklardır. İstedikleri ihtikârı biz bu kanunla önleyemeyeceğimiz için, bir taraftan da asıl hâkim olan unsuru -her harpte olduğu gibi- iktisaden çok zayıf bırakacaklardır. Biz, yalnız geçen cihan harbi değil, Osmanlı harpleri, bile -dikkat edilirse- harp sonunda Türk unsurunu iktisaden zayıf bırakmış, bilakis ekalliyetleri zengin kılmıştır.

Onun için kati bir ifadeyle bütün ithalata da vaziyet etmek taraftarıyım. Yâni kontrol, her sahada çok esaslı olmalıdır. Mesela Milli Müdafaa, Kilitli keten alacağım diyor. Tek bu yüzden bile, bir Yahudi tüccarı milyoner olabilir. Ve nitekim oluyor. Binaenaleyh, zengin devletlerle de ittifakımız vardır. Bunlarla da temasa gelerek bu kanunun tatbikini ilan ettiğimiz zamanlarda daha geniş bir çerçevede ihtikârın önünü almalıyız. Bu cihetleri Meclis-i alinin dikkatle ele alması lazımdır."[249]

---

248 E. Ekrem Talu, "İhtikârı asıl yapmıyacak olanlar", *Son Posta*, 23 Aralık 1939.

249 Kâzım Karabekir, 1994, s. 141-142.

Hükümet ihtikâr olaylarını fiyat denetimleriyle önlemek için 27 Ocak 1940 tarihinde Millî Korunma Kanunu'nu Meclis'ten geçirdi. Millî Korunma Kanunu'nun 32. maddesi ihtikârı yasakladı. Kanunun diğer maddeleri gereğince de ihtikâr yapanların para, hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmaları öngörüldü.[250] Ancak bu önlemler de karaborsanın önüne geçilmesinde yeterince etkili olmadı. Kamuoyunun azınlıkları halen Türkleşmemiş yabancılar olarak görmekte ısrar ettiği bir ortamda karaborsa olaylarına azınlık tüccarlarının adlarının karışması "bu misafirlere bir ceza verelim" gibi bir havanın ortaya çıkmasına neden oldu.

- Salomon, engi perdeden çalayım...
- Varsa, ister perdeden çal, bugünlerde en kârlısı odur!..

Akbaba, 5 Aralık 1940

Millî Korunma Kanunu TBMM'den geçtikten sonra basında sürekli, azınlık tüccarlarının adlarının karıştığı karaborsa olayları ile bu tüccarlara verilen cezaların yer aldığı haberler görülmeye başlandı. Bu haberlerin ortak özelliği her seferinde cezalandırılan kişilerin gayrimüslim olduklarının vurgulanmasıydı.[251]

250 Milli Korunma Kanunu için bkz. Cemil Koçak, 1986, Cilt 2, s. 371-443.

251 Bu tür haberlere temsili nitelikte örnek vermek gerekirse şunlar gösterilebilir: "Suraski ticarethanesinin mümessilleri tevkif edildi", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1941 / "Almanya'ya bozuk mal satan bir Yahudi mahkûm oldu", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1941 / "İhtikâr yapan Musevi tüccar", 21 Kasım 1941 / "Musevi R. Sevil'in cezası arttırıldı", *Tasviri Efkâr*, 6 Haziran 1941 / "Kâğıtçı Davit", *Haber Akşam Postası*, 13 Aralık 1941 / "Bir haftada üç sürgün", *Haber Akşam Postası*, 14 Aralık 1941. Nahma Pasah adlı bir Yahudi makara tüccarının makaralara yaptığı yüzde onluk zam nedeniyle mağaza ve yazıhanesi bir ay kapatıldı ve hakkında adlî soruşturma açıldı. ("Makara ihtikârı yapan bir komisyoncu cezalandırıldı", *Son Posta*, 9 Ocak 1940). Yahudi tüccar Nesim Ergaz'a ait boya ve kimyevi maddeler ticarethanesi de ihtikâr yüzünden on beş gün ("İhtikâr

Salamon - Sayin bayim, vereceyim şey ile vatanima, millotime karşi şükran borcumu ödemiş olacayim..
Ses - Teşekkür ederiz, Kızılaya iane mi vereceksin?
Salamon - Hayir bayim, karşimizdaki rakip mağaza paketi üç kuruşa olan iğneleri, üç buçuğa satiyor, onu haber vereceyiml..

Akbaba, 2 Ekim 1941

Basında, özellikle Yahudilere karşı oldukça sert üslûplu yazılar yer aldı. Edirne Yahudi cemaatine ait okulun parasızlıktan dolayı kapanmasından sonra[252] okulun hastahane yapılmak üzere orduya bağışlanması haberi gazetelerde "İstanbuldaki Musevi vatandaşların kulakları çınlasın!" başlığı ile verildi.[253] Peyami Safa İngiltere'de kimlere Lord denildiğini açıkladıktan sonra Türkiye'de de karaborsacılara, fırsatçılara, vurguncylara, ikiden

suçlusu", *Haber Akşam Postası*, 28 Ocak 1940), çivi tüccarı bir Ermeniyle, kağıt tüccarı bir Yahudinin mağazaları da birer hafta süreyle kapatıldılar. ("İhtikâr yapan", *Haber Akşam Postası*, 11 Şubat 1940). Tıbbî malzeme ve ıtriyat tüccarı Jak Kastro termos karaborsası yaptığı sırada suçüstü yakalandı, tutuklandı, suçu sabit görüldü ve iki yıl süreyle sürgün ve beş yüz lira para cezasına çarptırıldı. ("Bir itriyat tüccarı dün akşam tevkif olundu", *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1940 / "İtriyat tüccarı mahkûm oldu", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1940 / "Kastro'nun mahkûmiyeti istendi", *Haber Akşam Postası*, 19 Haziran 1940 / "Termos muhtekiri", *Haber Akşam Postası*, 20 Haziran 1940). Kalay tüccarı Robeno Politi de iki gün içinde yüzde otuz üç kâr elde ettiği için, beş yüz lira para cezası ve iki yıl Eskişehir'e sürgün cezasına çarptırıldı. ("Kalay tüccarı iki sene sürgüne gidecek", *Haber Akşam Postası*, 5 Temmuz 1940). Basma karaborsası yapan Hayim adlı bir Yahudi yakalandı. ("Basma ihtikârı yapan Yahudi", *Haber Akşam Postası*, 1 Ağustos 1940). Döviz kaçakçısı Mişon tutuklandı. ("Dün üç kaçakçı cürüm üstü tevkif edildi", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Eylül 1940). Kâğıt tüccarı Hayim oğlu İlya ve tezgâhtarı Yako karartmada kullanılan koyu renkli kâğıtları satmayıp sakladıkları için tutuklandılar. ("Bir kâğıt taciri ile tezgâhtarı tevkif olundu", *Haber Akşam Postası*, 23 Kasım 1940).

252 Albert Cohen, "Notas y impresiones de viaje", *La Boz De Türkiye*, 1 Ağustos 1940, s. 93-95.

253 "İstanbul'daki Musevi vatandaşların kulakları çınlasın!", *Son Posta*, 18 Ekim 1940.

fazla apartmanı olanlara ve "Balat'ta doğup, Galata'da büyüyüp şimdi Tokatlıyan'da yemek yiyen, Park Otel'de eğlenen ve yazın Büyükada, Kalamış, Moda, Suadiye gibi sayfiyelerde kalabalığın ekseriyetini teşkil eden Salomon'lara, Levi'lere, Mişon'lara" Lord denildiğini yazdı.[254] Murad Sertoğlu, oldukça sert bir üslûpla kaleme aldığı iki makalesinden ilkinde Avrupa'daki Yahudilerin maruz kaldıkları antisemitizme değindi, sözü Türkiye Yahudilerine getirip onlara "birkaç nasihatte bulunacağını" belirtti ve şunları yazdı:

İhtikâr yapan mağazaların aşağılık tarafı:

Salomon - İşte beyim, şimdi telefonla haber aldim, mallarimiz gümrükteymiş, bir aya kadar çıkacakmış!..

Akbaba, 9 Ekim 1941

"Bizde ihtikâr suçu ile yakalanan maznunların büyük bir kısmını Yahudiler teşkil etmektedir. Birçok Yahudi vatandaş, dünya buhranından istifade ederek, ekmeklerini yedikleri ve büyük ulûvvücenaplıkları sığındıkları Türk milletine karşı insafsızca hareketten çekinmemektedirler. Bunların bir kısmı mallarını saklayarak bunları el altından fahiş fiatlarla satmakta, bir kısmı piyasadan muhtelif malları toplayarak ileride yüzde 1500 kârla satmak üzere saklayarak yok yere ortaya bir buhran çıkarmaktadırlar.

Elimde salâhiyet olsa, bu gibi suçları teeyyüd eden Yahudi vatandaşları derhal tabiyetten iskat eder ve bunları bir teyyareye koyarak Avrupa'nın herhangi bir memleketine paraşütle atardım. Bütün Avrupa'da havralar uçurulur ve kapatılırken, Yahudilere türlü eza ve cefa tatbik edilirken bizim memlekette

---

254 Server Bedii, "Lord kimlere derler?", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Aralık 1940. Peyami Safa, Server Bedii müstear adını kullanmıştır.

hür dolaşan ve hür yaşayan Yahudi vatandaşlar bu namussuzluk ve hiyanet yolundan bir an evvel dönmelidirler."[255]

Murad Sertoğlu ikinci yazısında adını belirtmediği bir Yahudi tüccara ait ticarethaneyi fahiş fiyatlarla kötü kalitede giyim eşyası satmak ve tefeci usuller kullanmakla suçladı. Bu tüccarların aslında hırsızlık yaptıklarını ve adaletin yakalarına yapışmadığını, buna karşılık aç bir kişinin pastahaneden çörek çalması halinde hapse atıldığını hatırlatarak adaletin bu "ipek kravatlı haydutlar"ın da yakalarına yapışmasını talep etti.[256] Yahudi cemaati *İkdam*'da peşpeşe çıkan ve tüm Yahudileri ağır bir şekilde suçlayan bu iki yazıdan son derece rahatsız oldu.[257] *İkdam* kısa bir süre sonra okuyucularına bir açıklama yaparak bu yazıları "nahoş" olarak niteledi. Bu yazılarda belirtilen düşüncelerle gazetenin asla ilgisi olmadığını ve yazıları onaylamadığını bildirdi.[258] Bu açıklama Yahudi cemaatini rahatlattı.[259]

Basının bu antisemit tavrında Nazilerin Türkiye'deki propaganda faaliyetleri de etkili oldu. Naziler her türlü olanak ve yöntemi kullanarak Türkiye'de mevcut Alman yanlısı basın organlarını güçlendirmek için yoğun propaganda faaliyetlerine giriştiler.[260] Buna parasal destek de dahildi. Ribbentorp tarafından Alman Büyükelçisi Franz Von Papen'e "Türkiye'deki dostlar"a dağıtılmak üzere beş milyon altın Alman Markı gönderildi.[261] Von Papen de dağıtım görevinin başarıyla yerine getirildiğini bildirdi. Rüşvet dağıtma işini daha sonra Ribbentrop'un kayınbiraderi Jenke yürüttü.[262] Alman propagandası Türki-

---

255 Murad Sertoğlu, "Havralar havaya uçurulur ve kapatılırken", *İkdam*, 7 Ekim 1941.

256 Murad Sertoğlu, "Muhtaç halkı insafsızca soyan bir müessese", *İkdam*, 11 Ekim 1941.

257 "Una franca declaracion del journal İkdam", *La Boz De Türkiye*, 29 Ekim 1941, s. 114.

258 "Bir izah", *İkdam*, 18 Ekim 1941.

259 "Una franca declaracion del journal İkdam", *La Boz De Türkiye*. 29 Ekim 1941, s. 114.

260 Daha fazla bilgi için bkz. Johannes Glasneck, s. 9-51.

261 SSCB Dışişleri Bakanlığı, 1977, s. 87.

262 Johannes Glasneck, s. 24-25.

ye'deki Ermenileri de Yahudiler aleyhine tahrik etmeye çalıştı. Türkiye'nin Nazi Almanyası'nın etkisi altına girmesi halinde Yahudilerin ticarî ve sınaî alanlardan tasfiye edilecekleri ve doğacak bu boşluğu da Ermenilerin dolduracakları söylentilerinin yayılmasına çalışıldı.[263]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk basınının kâğıt ihtiyacı büyük ölçüde Almanlar tarafından karşılandı. Alman ticaret temsilcileri de kâğıtları bağnaz, milliyetçi ve şoven tutumdaki gazeteler ile Türk basınının Batılı devletlerin siyasetini eleştiren kesimine aktardılar.[264] Gazetelere pahalı ilânlar vererek Türk basınını etkilemeye çalıştılar. Bu pahalı ilânları verirlerken aynı zamanda muhtemelen Naziler lehine propaganda unsuru ihtiva eden bir haberin de yayımlanmasını şart koştular. Almanlar genellikle güçlü bir milliyetçi ve Turancı/Türkçü çizgiye sahip olan gazete ve dergileri desteklediler ve Türkiye'deki seçkinleri etkilemek için her türlü propagandaya başvurdular. Almanya'da teknik veya mesleki eğitim görmüş olup devlet bürokrasisinde ve toplumda önemli mevkiilere gelmiş kişilerle sürekli temasta bulundular. Kendileri açısından gelecek vaad eden Türk öğrencilere Almanya'da yüksek öğrenim görmeleri için burs verdiler.[265] Prof. Fuad Köprülü'ye göre ırkçılığın Türkiye'de yeşermesinin bir nedeni de yüksek öğrenim için Almanya'ya gönderilen bu öğrenciler idi. Bu öğrenciler Türkiye'ye geri döndüklerinde Almanya'da bulundukları sırada kaptıkları ırkçılık virüsünü de beraberlerinde getirdiler.[266] Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türk basınında yürütülen propaganda kampanyasını değerlendiren bir raporunda *Cumhuriyet*, bu gazetenin Fransızca baskısı *La République* ile *Tasviri Efkâr* "Alman dostu" olarak nitelendi.[267] Bu propaganda sayesinde Türki-

---

263 *The American Jewish Year Book*, Cilt 43, 22 Eylül 1941 - 11 Eylül 1942, s. 321-323.

264 Johannes Glasneck, s. 24.

265 Seth Arsenian, "Wartime propaganda in the Middle East", *The Middle East Journal*, Cilt 2, sayı 4, Ekim 1948, s. 417-429.

266 "Comment le racisme fit son apparition en Turquie", *L'Etoile du Levant*, 13 Şubat 1953.

267 Johannes Glasneck, s. 24-25.

ye'deki Nazi yandaşları antisemit eserleri de Türkçeye çevirip yayımladılar. Örneğin Henry Ford'un ünlü antisemit kitabı *The International Jew*, 1943 yılında *Beynelmilel Yahudi* adıyla Türkçeye çevrildi.[268] Ankara'daki Almanya büyükelçiliği Türkçeye çevrilmesi için *Siyon Önderlerinin Protokolleri* kitabını her tarafa göndermeye başladı.[269] Alman Büyükelçiliği'nin bu çabaları başarıya ulaştı ve *Protokoller* emekli general Sami Sabit Karaman tarafından 1941 yılında Türkçeye çevrildi, 1943 yılında da yayımlandı.[270] Nazi propagandasının etkisi altında kalan bir yazar da Peyami Safa idi. Hitler'in 19 Eylül 1939 günü Danzig'de yaptığı konuşmayı radyoda dinleyen Safa'nın haleti ruhiyesini Nadir Nadi anılarında şöyle naklediyor:

"Bu sefer nutkun korkutmaca faslı başlıyordu ve kalabalıktan fışkıran 'Heil!' sesleri arasında coşan Hitler bir türlü sözlerini bağlamak istemiyordu.

Sıkıldığım için radyo başından ayrıldım. Odama gitmek üzere kapıyı açarken, tek kelime Almanca bilmiyen Peyami'yi bir köşede büzülmüş, heyecandan yüzü sapsarı, kendini kaybetmişçesine, parazitlerin daha da bozduğu o histerik sesi dinler gördüm. Biraz sonra arkadaşlar onu ispazmoza tutulmuş bir halde, bütün kasları gerilmiş olarak, yarı baygın odama getirecekler ve telefonla acele bir sinir doktoru çağıracaklardı.

Bir kelimesini anlamadığı Danzig nutku ile Peyami mest olmuştu. Çağımızın en büyük devrimlerinden birinin başarıldığına inanıyordu."[271]

Nadir Nadi, Peyami Safa'nın tavrını "Dış politikada koyu bir Nazi taraflısı, iç politikada da -durum elverdikçe- şiddetli bir muhalif kesilmişti" şeklinde tarif etti. Hitler'in yenilgisinin Peyami Safa üzerindeki etkisini ise şöyle aktardı: "Hitler'in yıkılışı o'nu da çökertti. Bir ara suspus oldu." Savaş bittikten sonra, *Tan* gazetesi ile *Cumhuriyet* arasında, *Tan*'ın, savaş yıllarında *Cumhuriyet*'in Nazi yanlısı bir yayın çizgisi sürdürdüğünü ileri sürme-

---

268 AMA, 5 Temmuz 1943 tarih, 867.4016/1045 sayılı belge.

269 S. Al Bacher, "Carul Struma", *Semnalul*, yıl 1, sayı 5, Ocak 1994, s. 2-15.

270 Roger Lambelin, 1943.

271 Nadir Nadi, 1979, s. 49.

sinden doğan tartışmalara Peyami Safa hiç karışmadı ve sustu. Nadir Nadi bu suskunluğun nedenini şöyle açıkladı: "bir gün, susmasının nedenini gizlice kulağıma fısıldadı. Nüremberg mahkemesine gönderilmekten korkuyormuş!"[272]

Millî Korunma Kanunu'nun kabulünden kısa bir süre sonra 5 Mart 1940 tarihinde, kanunun 7. maddesinin hükmü gereğince "ithalat tacirleri ile toptancı ve yarı toptancı tüccarlar ve sanayi erbabı arasında birlikler teşkili"ne karar verildi.[273] Bu kararnameden sonra yayımlanan bir kararname ile de ithalatçı birliklerin kurulmasına karar verildi. Kurulan birlikler şunlardı: Deri, Kösele ve Deri Sanayii Yardımcı Maddeleri İthalâtçı Birliği, Madeni Eşya ve Malzeme İthalâtçıları Birliği, Çuval, Kanaviçe, Jüt ve Mamulâtı İthalâtçıları Birliği, Çay Kahve İthalâtçıları Birliği, Manifatura İthalâtçıları Birliği, Kâğıt, Mukavva ve Tatbikatı İthalâtçıları Birliği, Cam, Züccaciye Eşyası İthalâtçıları Birliği, Sanayie aid boyalar ve Sanayi ve Ziraata aid kimyevi maddeler İthalâtçıları Birliği.

İthalat birliklerinin amacı en geniş anlamıyla ithalatı denetlemekti. Bu amaç doğrultusunda ithalat sözleşmelerini denetleyip onayladı, sözleşmesi onaylanmamış olan malların ithal edilmesini engelledi. Birliğe üye olmayan veya üye olup da birlikten ihraç edilmiş olan ithalatçıların, birliğin çalışma konusuna giren maddeleri ithal etmeleri yasaklandı.[274] Çoğunluğu Yahudi olan bazı ithalatçılar birliklerin lağv edilmeleri için girişimde bulundular, ancak başarılı olamadılar.[275] İtha-

---

272 Nadir Nadi, 1979, s. 135.

273 5 Mart 1940 tarih ve 13019 sayılı kararname. "İthalat tacirleri ile toptancı ve yarı toptancı tacirler ve sanayi erbabı arasında birlikler teşkili hakkında koordinasyon heyetince ittihaz olunan kararın mer'iyete vaz'ına dair kararname", *Düstur*, 3. tertip, cilt 21, s. 615-616.

274 3 Nisan 1940 tarih ve 13220 sayılı kararname, "Sekiz İthalatçı Birliği (tip statüsü)nün tasdikine dair Koordinasyon Heyeti kararının mer'iyete vaz'ı hakkında kararname", *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 21, s. 631-641. İthalatçı Birlikleri 2 Kasım 1946 tarihinde lağv edildiler. (2 Kasım 1946 tarih ve 4888 sayılı kararname, "İthalatçı Birliklerinin kaldırılması ve hesaplarının tasfiyesi ile sair işlemler hakkında K/667 sayılı kararı yürürlüğe koyan Bakanlar Kurulu kararı", *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 28, s. 7-8.)

275 "Sinsi hareketler", *Tasviri Efkâr*, 8 Ağustos 1942.

latçı Birlikleri, azınlık tüccarları ile Türk tüccarlar arasında ayırım yaptılar. İthalat izinlerinin dağıtımında azınlık tüccarlarına ait ithalat siparişlerini Ticaret Vekâleti'ne yollamayıp Türk tüccarları kayırdılar. Bankalar ve resmî daireler, azınlık ve Türk tüccarları arasında fark gözetmeleri ve Türk tüccarlarına daha ayrıcalıklı davranmaları konusunda resmî makamlardan talimat aldılar.[276]

1927-1930 yılları arasında Türkiye'de bulunup sonra ayrılan ve 1942 yılında Türkiye'ye geri dönen bir İngiliz dışişleri mensubu, aradan geçen on iki yıl zarfında Türk toplumunda büyük değişiklikler meydana geldiğini, bunlar arasında en göze çarpanının azınlıklar ile Türkler arasında ortaya çıkan refah farkı olduğunu belirtti. İstanbul'da servet edinenlerin Türklerden ziyade Ermeniler, Rumlar ve özellikle Yahudiler olduğunu gözlemledi. Türklerin kazançlarını tasarruf etmeyi ve yatırıma yöneltmeyi bilmediklerini, buna karşılık Yahudilerin ve Ermenilerin tasarruflarını gayrimenkule yatırdıklarını gördü. Bu gözlemci, azınlıkların ellerinde biriken bu servetten dolayı birkaç yıl içinde Türk gençliğinin Yahudilere karşı şiddetli bir antisemit kampanya başlatması veya azınlıkların bir şekilde cezalandırılması halinde bu duruma pek şaşırmayacağını belirtti.[277]

Bu gözlem ve öngörü Varlık Vergisi Kanunu ile, İngiliz gözlemcinin tahmininden çok daha kısa bir süre içinde doğrulandı.

Varlık Vergisi, aslında haklı bir temele dayanan bir vergiydi ve savaş koşullarında meydana gelen aşırı kazançları vergilendirmeyi amaçlıyordu. Ancak uygulama tamamiyle hatalı oldu. Uygulamada vergi tahakkuk ettirilecek kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit edecek komisyonlar bu tespitleri tamamen ırkî kıstaslara göre yaptılar. Vergi mükellefleri Müslüman (M), gayrimüslim (G) ve Dönme (D) olarak sınıflandırıldılar. Gayrimüslimlere ve Dönmelere, Müslümanlara oranla çok daha

---

276 İDA 2567/7 sayılı dosya, *Sohnut* tarafından BM'nin Filistin Özel Komitesi'ne verilen Haziran 1947 tarihli rapor ve YIVO Institute for Jewish Research arşivi, 20 Temmuz 1945 tarihli rapor, s. 14-15.

277 PRO, 14 Ağustos 1942 tarihli FO 371/33376, R5552/810/44 sayılı belge.

fazla vergi tahakkuk ettirildi. Vergiyi ödeyemeyenlerse Aşkale ve Sivrihisar'daki çalışma kamplarına gönderildiler.

Varlık Vergisi Kanunu'nun Meclis'te kabulünden önceki aylarda basın, Yahudi tüccarların karıştıkları ihtikâr olaylarına yoğun bir şekilde yer verdi. Bu haberlerde olayları meydana getirenlerin Yahudi oldukları özellikle vurgulandı.[278]

---

278 "Vurgunculara ders olsun. İzmir'de bir Yahudi 5 sene hapse mahkûm oldu." (*Tasviri Efkâr*, 1 Temmuz 1942)

-"Üç Yahudinin marifeti. Limon tuzu yerine sıhhate muzır maddeler satıyormuş" (*Tasviri Efkâr*, 4 Temmuz 1942)

- "Mal saklıyan tacirler. İki Yahudi ticarethanesi sahibleri millî korunma mahkemesine verildi"(*Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1942)

- "Yahudi tüccarlar nasıl ihtikâr yapıyorlarmış?" (*Tasviri Efkâr*, 20 Ağustos 1942)

- "150 vagonluk bir kâğıt meselesi. Kâğıtları Romanya'dan getirten Yahudilerin çevirmek istedikleri oyunları önlemek lâzımdır" (*Tasviri Efkâr*, 21 Ağustos 1942)

- "Karpit ihtikârı yüzünden bir Yahudi tüccar kırk bin lira fazla kâr temin etmiş" (*Tasviri Efkâr*, 28 Ağustos 1942)

- "Bir yılan hikâyesi. Malını satmak istemiyen bir Yahudi tüccar yüzünden uzayıp giden bir çivi işi" (*Tasviri Efkâr*, 31 Ağustos 1942)

- "İki Yahudi çocuğunun marifeti! Hava Kurumu menfaatine rozet dağıtırlarken kutuya atılan paraları çalıyorlardı"(*Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1942)

- "Kâğıt istifçiliği başladı. Bir takım Yahudi tacirler piyasadaki kâğıtları topluyorlar" (*Tasviri Efkâr*, 1 Eylül 1942)

- "İstifçi iki Yahudi yakalandı" (*Tasviri Efkâr*, 9 Eylül 1942)

- "Eroin satan bir Yahudi" (*Tasviri Efkâr*, 15 Eylül 1942)

- "Maruf Yahudi tüccarı Simon Brod dün tevkif edildi" (*Tasviri Efkâr*, 18 Eylül 1942)

- "Yahudi dalaverası. İhtikâr yaptığı yetmiyormuş gibi bir de rüşvet teklif etti" (*Tasviri Efkâr*, 20 Eylül 1942)

- "Bir Yahudinin açık gözlüğü" (*Tasviri Efkâr*, 23 Eylül 1942)

- "Bir Yahudi tüccar dün tevkif edildi" (*Cumhuriyet*, 23 Eylül 1942)

- "Yahudi tüccar S.Abuaf muvazaa iddiasında hâlâ ısrar ediyor" (*Tasviri Efkâr*, 24 Eylül 1942)

- "Açıkgöz iki Yahudi" (*Tasviri Efkâr*, 2 Ekim 1942)

- "Kiraların artmasına Yahudiler sebep olmuş" (*Tasviri Efkâr*, 8 Ekim 1942)

- "Manifatura muhtekiri bir Yahudi yakalandı" (*Tasviri Efkâr*, 16 Ekim 1942)

- "Açıkgöz bir Yahudi filit yerine renkli su salıyormuş" (*Tasviri Efkâr*, 20 Ekim 1942)

- "Yahudi Brod üç sene hapse mahkûm oldu" (*Tasviri Efkâr*, 23 Ekim 1942)

Basın ve dönemin mizah dergileri özellikle Yahudilerin aşırı kârlar elde ettiklerini ve Türkleşmediklerini ileri sürüp onları sert bir dille eleştirdiler. *Tasviri Efkâr*, Yahudilere karşı Avrupa'nın muhtelif ülkelerinde uygulanan antisemit kararları hatırlattı. Türkiye'deki ihtikâr olaylarında hep Yahudilere rastlandığına işaret ettikten sonra şunları yazdı: "Bu haller duyuldukça ve gazetelerde ihtikâr suçile yakalananların ekseriyetini Yahudilerin teşkil ettiğini okudukça insan başka memleketlerdeki Yahudi aleyhtarlığının sebeplerini pek güzel takdir ediyor". *Tasviri Efkâr* Türkiye'nin "Yahudiler için eskiden beri dünyanın en misafirperver, en insaflı, en insaniyetli bir memleketi" olduğunu hatırlatmayı da ihmal etmedi.[279] Orhan Seyfi Orhon kendisinin antisemit olmadığını belirttikten sonra son yıllarda Yahudi vatandaşlarda gördüğü büyük değişikliği şöyle dile getirdi:

"Fakat, şu son yıllarda ahlâkları değişti. Eskiden gösterişi, israfı sevmezlerdi: Siz taksitle yeni elbise yaptırırdınız; o paltosunu çevirtip giyerdi. Siz, bütün paranızla otomobile binerdiniz; o, pabuçlarını yamatırdı. Siz, yazın borç harç sayfiyeye giderdiniz; o, mağazasında paracıklarını sayardı. Siz yerdiniz, o bakardı.

Şimdi tersine oldu: Siz, yutkunuyorsunuz; o yiyor. Siz, yazın şehirde pinekliyorsunuz; o, sayfiyede yan geliyor. Siz, delik pabuçlarla yaya gidiyorsunuz; o, otomobile kuruluyor. Siz, eski elbisenizi tornistan ettiriyorsunuz; o, son moda giyiniyor.

İnanmazsanız şöyle bir çarşıya, pazara uğrayın. Yün gelmiş. Kızınıza bir kazak ördüreceksiniz, dükkân sahibi; 'Bitti!' diyor. Yahudi vatandaşlarımız almış. Empirime keten gelmiş. Gelininize bir rob yaptıracaksınız. Dükkân sahibi "Bitti!" diyor. Yahudi vatandaşlarımız almış. Ruj gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış. Pudra gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış. Çorap gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış.

Büyükada'da ev kalmamış. Yahudi vatandaşlarımız tutmuş. Suadiye'de oda kalmamış. Yahudi vatandaşlarımız tutmuş. Kömür ticareti yapacaksınız. Yahudi vatandaşlarımızın elinde. Demir ticareti yapacaksınız. Yahudi vatandaşlarımızın elinde.

---

279 "Yahudiler bizim 'sarı kağıd'ın hasretini çekseler gerek", *Tasviri Efkâr*, 15 Mayıs 1942.

Gazeteci iseniz, ilân, matbaacıysanız mürekkep, tüccarsanız para onların.

Sinirleriniz bozuluyor. Boğulacak gibi oluyorsunuz. Boğaziçi'nde biraz hava alayım, diyorsunuz. Büyükdere'de bir gazinoya gidiyorsunuz. Bakıyorsunuz, Yahudi vatandaşlarımız daha evvel gelip yerleşmiş. Gece Park Oteli'nde bir çay içeyim, diyorsunuz. Bakıyorsunuz, bütün masaları onlar tutmuş. Humma nöbetleri geliyor. Kendinizi Ulu Dağ'ın tepesine atıp, kurtulayım diyorsunuz. Bir de bakıyorsunuz, Yahudi vatandaşlarımız kayaklarla orda. Dağdan inip Çekirge Oteli'ne koşuyorsunuz. Bakıyorsunuz, Yahudi vatandaşlarımız şezlonglara kurulmuş yatıyor. Artık ellerinizi göklere açıp yalvarmaktan başka çare kalmıyor:

Aman Yarabbi, diyorsunuz, vatanımın nimetlerini bir nebzecik tatmak için bana Yahudi vatandaşsız bir bucak ihsan et!"[280]

Orhan Seyfi Orhon bir sonraki yazısında çok daha öfkeli bir üslûp kullandı ve vurguncunun kellesini istedi.[281] Falih Rıfkı Atay ise daha itidalli davranıp ihtikâr hâdiselerine sadece azınlıkların değil, Türklerin ve köylülerin de karıştıklarına dikkati çekti.[282]

Basının tüccarlar arasında sadece azınlıkların karaborsa yaptıkları ve bütün Yahudilerin zenginleştikleri konusundaki ithamları tek yanlıydı. Karaborsa olaylarına yoğun bir şekilde rastlanan ticaret alanları azınlıkların yoğun faaliyet gösterdikleri alanlardı,[283] ama 1940'lı yıllarda Yahudi toplumu sadece zengin tüccarlardan müteşekkil olmayıp büyük ölçüde proleter ve orta halli bir toplum idi. İstanbul'da Balat, Hasköy, Kuledibi, İzmir'de Keçeciler, Çankaya, Mezarlıkbaşı gibi mahallelerde yaşayan Yahudi halkı, alt veya orta tabakaya mensup işçi, küçük memur veya esnaftan oluşuyordu.[284]

---

280 Orhan Seyfi Orhon, "Yahudi vatandaşlar", *Akbaba*, 23 Nisan 1942, sayı 425, s. 3.

281 Orhan Seyfi Orhon, "Kelle istiyorum!", *Akbaba*, 24 Eylül 1942, sayı 445, s. 3.

282 Falih Rıfkı Atay, "Facianın öbür tarafı da var!", *Ulus*, 26 Eylül 1942.

283 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, 20 Temmuz 1945 tarihli rapor, s. 11.

284 Avner Levi, 1996, s. 144. İzmir Yahudilerinin bir kısmının içinde bulundukları sefil durumu anlamak için şu satırları okumak yeterlidir:

Ticaret Vekâleti, ticari faaliyetleri denetleme ve gözetleme çalışmalarını azınlık tüccarları üstünde yoğunlaştırdı. Bunun birkaç nedeni vardı. Bir neden görevlilerin azınlık tüccarlarına eziyet etme niyetleri, ikinci neden ise baskı uygulandığında azınlık tüccarların Türk tüccarlara göre daha fazla rüşvet vermeleriydi. Bir diğer neden ise azınlık tüccarların mazlum bir duruma düştüklerinde diğer tüccarlara göre fazla itiraz etmeyip içinde bulundukları hali daha çabuk kabullenip durumlarına rıza göstermeleriydi.[285]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ticareti Türkleştirme gayreti üniversite öğrencilerini ve öğretim üyelerini de etkisi altına aldı. Türkiye Yahudilerini inceleyen bir üniversite bitirme tezinde varılan sonuç, dış ticaretin azınlıkların elinde bulunduğu ve bu azınlıklar arasında da birçok faaliyetin Yahudilerin hâkimiyetinde olduğuydu. Teze göre millî bankaların kurulmasıyla bu "olumsuz" durum düzelmekte ve "Cumhuriyet rejiminin kurduğu millî kredi ve yardım müesseseleri (millî bankalar) Türk ırkından olan insanlara ticaret ve iktisadî teşebbüs imkânlarını açmış ve her gün biraz daha genişletmekte" idi.[286] Aynı dönemde azınlıklarla ilgili olarak yazılmış diğer bir üniversite tezinde de benzer bir sonuca varılıyordu:

"Bunlar şehirlerde daha fazla ticaretle uğraşan ve denilebilir ki ticari faaliyetin bir kısmını ellerinde bulunduran Rumlar, Yahudilerdir. Mamafih bu unsurlar gerek mübadele ve gerekse

---

"Musevilerin fakirleri, Havra sokağı civarında aile evleri denen ve büyükçe bir kapıdan girilip, arnavut kaldırımlı dar bir yolun sağında-solunda yer alan, tek göz odalarda 6-7 kişi bir arada yaşarlardı. Mutfakları, oturdukları ve yattıkları yer hep o tek göz oda olurdu. Bu bir sürü odanın dışarda müşterek yalnız ve bir veya iki tuvaleti bulunduğundan içerisi çok pis kokardı. Yanımızda çalışan ve sonra İsrail'e göç eden Salamon Bitran böyle bir yerde oturuyordu.

Evlendiğinde tebrik için evine gitmiş, çok güzel yaptıkları tatlıları bile yiyememiş iğrenmiştim. Hizmetçilik, çuval tamirciliği, ayakçılık, terzi çıraklığı, gündelikçi, terzilik, kâtiplik ve tezgahtarlık gibi işleri hep museviler yapardı. Hiç biri fakirlik edebiyatı yapmazdı. Çalışarak kaderlerini değiştireceklerine inanmışlardı. Biz bir devlet kapısını kapağı atıp uyuklayarak, kaytararak zenginleşmeyi hayal ederken, onlar daha çok çalışıp, daha çok üreterek zenginleşme yolunu seçmişlerdi." (Ertuğrul Erol Ergir, 1999, s. 101)

285 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, 20 Temmuz 1945 tarihli rapor, s. 11.

286 Fahire Güre, 1942-43, s. 13.

tabiyetsiz oldukları için seneden seneye azalmakta ve ticaretimiz bu bakımdan emniyet kazanmaktadır. (...) Ekalliyetler seneden seneye azalmakta ve millî bünyemiz için büyük bir tehlike teşkil eden bu dava da halledilmektedir. Bu suretle Türkiye de daha mütecâniz ve millî bir bütün olarak görülecektir. Ve görülmektedir."[287]

1942 yılında düzenlenen CHP İstanbul İl Kongresi'nde Beyoğlu kazasının "devlet idaresine geçen şirketlerde müstahdem azlıklara mensup kimselerin vazifelerine nihayet verilmesi ve yerlerine alınacaklar hakkında nizamnamenin 146. maddesinin kat'iyetle tatbiki" dileği kabul edildi.[288]

1942 yılının Ağustos ayında CHP İl İdare kurulu reisliğine atanan Suat Hayri Ürgüplü, Varlık Vergisi Kanunu öncesinde İstanbul'un durumunu ve Ankara'daki resmî makamların bu durum karşısındaki tepkilerini anılarında şöyle dile getiriyordu:

"Savaş içindeydik. İstanbul aç ve sıkıntılıydı. Aşevleri açarak parasız yemek dağıttık. Yurtlardaki öğrencileri doyurduk. Gerekli olan, malzemeyi, erzağı, yardımı zengin tüccar ve zahirecilerden sağlardım. Ya telefonla konuşur, ya partiye davet eder ya da ziyaretlerine giderdim. Parti ödeneği pek fazla olmadığı için, işler böyle yardımlarla yürütülebiliyordu. Savaştan yararlananlar, büyük kârlar sağlayanlar, eğlence yerlerinde müthiş para harcayanlar vardı ve bunların yardım duygularını harekete geçirebilmek için partinin isminin yarattığı etki bile her zaman işleri kolaylaştırmaya yetmiyordu.

İstanbul'a gelen bakan ve mebusların çoğu partiye uğrar ve Ankara'dan haberler getirirlerdi. Savaşın yoklukları ve sıkıntıları içinde İstanbul'daki aşırı lüks, eğlence düşkünlüğü, paranın su gibi harcanması Ankara'da olumsuz etkiler yaratıyordu. Devletin bütçesi zavallı bir hale gelmişti. Gelirler düşüyor, buna karşılık harcamalar artıyordu. Savaş nedeniyle gümrük gelirleri durmuş gibiydi. Askerin gideri durmadan yükseliyor ve bütçeden karşılanamıyordu. Cezaevlerindeki tutuklulara gün-

287 Mualla Özege, 1942-43, s. 10.

288 "CHP İstanbul Vilâyeti CHP 1942 yılı Kongre Zabıtı", s. 103, aktaran Cemil Koçak, 1996, Cilt 1, s. 651.

de sadece bir ekmek bile zorlukla verilebiliyordu. Hükümet iyice bunalınca, yani bıçak kemiğe dayanınca, ağır bir çareye başvurmak zorunda kalır.

Beni Ankara'ya çağırdılar. Başbakan Saracoğlu, Maliye Bakanı Fuat Ağralı ve Genel Sekreter Memduh Şevket Esendal'ı gördüm. Varlık Vergisi Kanunu o gece Encümende görüşülecek ve ertesi günü de çıkacakmış. Müzakereleri takip etmemi istedi. Encümende Saracoğlu da, Ağralı da, İstiklâl Savaşı'ndaki fedakârlığa benzer bir fedakârlığın zorunlu olduğunu kesin bir dille ve heyecanla belirttiler. İstiklâl Savaşı'nda işgal altındaki İstanbul ve İzmir['den] gerekli yardım al[ın]amamıştı. Şimdi en büyük fedakârlık oralardan bekleniyordu."[289]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Varlık Vergisi Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden kısa bir süre önce TBMM'de yaptığı bir konuşmada karaborsayla ilgili şikâyetlerini dile getirirken şu sözlerle bir anlamda Varlık Vergisi Kanunu'nun gelişini de ilân ediyordu:

"Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret meta'ı yapmağa yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için büyük bir fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadırlar, üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır."[290]

Azınlık tüccarları Varlık Vergisi ile ilgili bir hazırlığın yapıldığını duyduklarında cemaat temsilcilerinden oluşan bir heyeti başvekil Şükrü Saracoğlu'na gönderdiler. Heyet Saracoğ-

---

289 Sadun Tanju (yay. haz.), "Bir devre ışık tutan anılar, Suat Hayri Ürgüplü'nün politika ve diplomaside 40 yılı ", *Hürriyet*, 27 Aralık 1982. Ürgüplü'nün anıları 25 Aralık 1982 - 6 Ocak 1983 tarihleri arasında tefrika edildi. Ürgüplü'nün anıları bir diğer yazı dizisinde de yayımlandı, ancak orada Varlık Vergisi'nden bahsedilmedi. (Sadun Tanju (yay. haz.), "Suat Hayri Ürgüplü'den anılar: Millî Şef ve Ben", *Hürriyet*, 24-31 Aralık 1986.)

290 "Milli Şefin tarihi hitabesi", *Haber Akşam Postası*, 2 Kasım 1942 / N.A., "Şefin ve vatanın istediği vatandaş", *Haber Akşam Postası*, 6 Kasım 1942.

lu'na "Efendim siz ne kadar vergi toplamayı düşünüyorsunuz? 300 milyon mu toplamak istiyorsunuz, [yoksa] 200 milyon mu toplamak istiyorsunuz? Siz bunu bize bırakın, biz bunu [kendi aramızda] toplayalım [ve] hükümetimize verelim!" teklifinde bulundular. Saracoğlu bu teklifi "Biz bu teklifi nasıl kabul ederiz? Biz [modern] bir devletiz!" sözleriyle reddetti.[291] CHP Parti Meclisi'nde kanun görüşülürken Kâzım Karabekir verginin konmasına karşı çıktı. Bu verginin dış ülkelerde olumsuz yankı yaratacağını belirtti ve "Bu millet varlığını, Yahudilerden şundan bundan alacağı parayla değil, ancak ordusuyla ve millî kanaatkârlığıyla kurtarabilir" şeklinde itiraz etti, ancak itirazı kabul edilmedi ve vergi kabul edildi.[292] Saracoğlu Varlık Vergisi konusunda basının tam desteğini sağlamak için kanun TBMM'den çıkmadan önce dönemin önde gelen gazetelerinin başyazarları ile bir toplantı yaptı. Bu toplantıda kendilerinden, Varlık Vergisi'nin ülkeye yararı konusunda makaleler yazmalarını istedi. Sıkıyönetim Komutanlığı da Varlık Vergisi Kanunu aleyhine yayın yapılmamasını istedi. Bu talimatların aksine davranan gazeteler kapatıldı. *Vatan*, protesto mahiyetinde sessiz bir tavır takınmasına rağmen kapatılmaktan kurtulamadı.[293] Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM'ce kabul edilip yürürlüğe girdi. Varlık Vergisi'nin kanunlaşmasından hemen sonra İstanbul'daki gazetecilerden oluşan bir heyet Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun 14 Kasım 1942 günü Halkevi'nde yaptığı toplantıya davet edildi. Saracoğlu bu toplantıda Varlık Vergisi'ni "bir içtimaî adalet" vergisi olarak tarif edip bu verginin savaş yıllarındaki aşırı kazançları hedeflediğini belirtti.[294]

---

291 Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi ve İstanbul", *Toplum ve Bilim*, Kış 1996 sayı 71 s. 97-149.

292 Kâzım Karabekir, 1994, s. 426.

293 O. Murat Güvenir, 1991, s. 99-102.

294 Enis Tahsin Tıl, "1942 Kasım ayında Ankara'da bir basın toplantısı", *Vatan*, 28 Mayıs 1951.

b) Varlık Vergisi'nin Kanunlaşması

Verginin yürürlüğe girmesiyle birlikte Saracoğlu'nun arzusu doğrultusunda basında, verginin haklılığını destekleyici nitelikte birçok başyazı ve makale yayımlandı.[295] Birçok yazı doğrudan azınlıkları hedef aldı. Bu yazılarda azınlıkların "öz Türk" olmayıp "yabancı" oldukları, vatan için kan dökmedikleri, kan döken halkı soydukları, refah içinde yaşadıkları, Türkçe konuşmadıkları vurgulanarak artık azınlıklar için fedakârlık anının geldiğini belirtildi.[296] Turancı *Gök-Börü* dergisinde yayımlanan bir yazı bu tür yazıların tipik bir örneğini teşkil ediyor:

"Türk ırkının asil evlâtları, çok kere gaflete varan bir müsamaha ile karşıladıkları yabancıları affetmekle kalmamış, onlara yurdunda ve millî hayatında yer vermiştir. Türk, cephelerde kanını döker, sınırlarda bekçilik eder ve içerlerde, devlet teşkilâtını işletmek için alın teri dökerken, boş kalan ticaret, koy-

---

295 Şevket Bilgin, "Varlık Vergisi adalet ve emniyet ruhundan ilham almaktadır", *Yeni Asır*, 14 Kasım 1942 / Hakkı Ocakoğlu, "Varlık Vergisi", *Yeni Asır*, 9 Aralık 1942 / Y.A., "Varlık Zekatı", *Yeni Asır*, 16 Aralık 1942 / Y.A., "Daha sağlam para ile işbaşına", *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942 / Hüseyin Cahid Yalçın, "Varlık Vergisi", *Yeni Sabah*, 17 Aralık 1942 / " Varlık Vergisini ödeme zamanı geldi", *Tasviri Efkâr*; 17 Aralık 1942 / Peyami Safa, "Memleketin lstanbuldan beklediği", *Tasviri Efkâr*; 17 Aralık 1942 / M. Zekeriya Sertel, "Varlık Vergisinin ilk neticeleri" , *Tan*, 18 Aralık 1942 / "Varlığımızı korumak", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1942 / Etem İzzet Benice, "Varlık Vergisi", *Son Telgraf*, 22 Aralık 1942 / Peyami Safa, "Dönmek yok!" , *Tasviri Efkâr*, 23 Aralık 1942 / Şevket Bilgin, "Varlık Vergisi", *Yeni Asır*; 23 Aralık 1942 / Hüseyin Cahid Yalçın, "Millî Şefin beyanatı", *Yeni Sabah*, 25 Aralık 1942 / Hakkı Ocakoğlu, "Varlık Vergisi", *Yeni Asır*, 27 Aralık 1942 / Hakkı Ocakoğlu, "Varlık Vergisi", *Yeni Asır*, 27 Aralık 1942.

296 Ahmed Hamdi Başar, "Musanın adaleti (Varlık Vergisi münasebetiyle)", *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1942 / Kemal Zeki Gençosman, "Yorgi bu dediğini artık yapamıyacaksın!", *Ulus*, 24 Kasım 1942 / Peyami Safa, "Azlıkların cenneti", *Tasviri Efkâr*, 29 Aralık 1942 / Orhan Seyfi Orhon, "Yurttaşları teselli", *Akbaba*, 31 Aralık 1942, sayı 457 / Yusuf Ziya Ortaç, "Arslan Türk!", *Akbaba*, 28 Ocak 1943, sayı 461 / Yusuf Ziya Ortaç, "Aşkale yolcuları", *Akbaba*, 4 Şubat 1943, sayı 462 / Yusuf Ziya Ortaç, "Vergiyi kimler ödüyor?", *Akbaba*, 11 Mart 1943, sayı 467 / "Kazanmak tatlı idi, ödemek acı gelmeğe başladı", *Tasviri Efkâr*, 5 Ocak 1943 / "Varlık Vergisi ödemekten kaçanlar cezaya hak kazanmışlardır" , *Tan*, 19 Ocak 1943 / "Kazanmak tatlı idi ödemek acı gelmeğe başladı !..", *Tasviri Efkâr*, 5 Ocak 1943 / Haydar Rüştü Öktem, "Varlık Vergisi ve birlik beraberlik", *Anadolu*, 15 Ocak 1943 / "Vatan borcu karşısında", *Anadolu*, 26 lkincikanun 1943 / "Bir son dakika ümidi", *Anadolu*, 30 lkincikanun 1943 / "Hâdiseler ve Yahudiler", *Anadolu*, 26 Mart 1943.

nunda ekmeğiyle, canıyla, kanıyla beslediği azlıkların eline geçiyordu. Türk emek çekiyor, bunlar zenginleşiyordu. Türk, kanını döküyor, bunlar göbek ve ense şişiriyordu. Korkunç bir buhran yurdun dört yanını sardığı gün, elbirliği ile bu ateşi söndürmeğe koşulacak yerde, bu azlıkların, yangına körükle gittikleri görüldü. Halkımız sefaletlerin en korkuncuna düşerken, bunlar milyonlar âleminde yaşıyor. Reisicumhurumuz İnönü'nün dediği gibi, teneffüz ettiğimiz havayı bile ticaret ve istismar vasıtası yapmakta tereddüde düşmüyor, ne vatanî, ne içtimaî, ne de ahlâkî bir vicdan azabı duymuyorlardı! Millî müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak için her an çıkarılan fazla paralar, bunların kasalarına akıyor, halkın inliye inliye toplayabildiği beş on para, bunların cüzdanına giriyordu. Bu doymayan ihtiras, daima daha para, daha arsa, daha apartman, karılarına daha kürk, daha pırlanta peşinde azgınlaşıyor, canavarlaşıyordu.

(...) İhtikârla ve harp vurgunculuğu ile zenginleşenler, nihayet bu cemiyete borçlu olduklarını geri vermeğe davet edilirlerken, her ne surette olursa olsun hali vakti yerinde olan her yurttaştan da, Türk olsun olmasın, fedakârlık istenmiştir.

Bu âdil karara karşı mızmızlanmak ve sızlanmak, Cemiyet uğruna bazan katlanılması gerekilen sıkıntı ve feragatı hiç göze almayanların şaşkın işidir. Üç yıldır halkımızın yokluktan inlerken çektiği sıkıntının bir parçasını, bugün de hâli vakti yerinde olanlara taksim etmek, hem adalet icabı, hem de vatanperverlik iktizasındandır. Bazı maddî hatalar yapılmış olabilir. Fakat her ırkdaş, bu büyük İnkılâp sonunda doğacak olan Türk İktisadı ve Türk piyasası uğrunda, payına düşen fedakârlığı sevinçle kabul etmelidir! Servetinden eser kalmasa bile!

Azlıklara gelince: Bu yurtdaşların şikâyete, hiç mi hiç hakları yoktur. Hükûmetin âdil kararı, onları, Türk halkının kabaran buğzundan ve felâketten kurtarmıştır! Varlık Vergisine şükretsinler.

Hepimiz şükredelim, kandaşlar!"[297]

---

297 R. Kurtuluş, "Büyük bir inkılâp: Varlık Vergisi", *Gök-Börü*, 15 Ocak 1943, sayı 5, s. 11.

Varlık Vergisi uygulaması sırasında Yahudiler arasında birbirlerini ihbar edenlere, kendi dindaşlarının sırtından fırsatçılık yapanlara da rastlandı. Bir Yahudi tüccar vergiden kurtulmak için dönemin ileri gelen Yahudi tüccarlarının adlarını, servetlerini, ve servetlerinin nerede bulunduklarını belirten bir listeyi resmî makamlara verdi. Bunun üzerine bu listede adları yazılı olan bütün tüccarlar Aşkale'ye gönderildi. Varlık Vergisi'ni ödeyebilmek için eşyalarını değerlerinin çok altında satmak zorunda kalan Yahudilerin binlerce lira değerindeki eşyaları başka fırsatçı Yahudiler tarafından yok pahasına satın alındı.[298] Bazı azınlıklar T.H.'nin hazırladığı sahte pasaportlarla yurt dışına kaçmaya çalıştılar.[299] Varlık Vergisi uygulaması sırasında taksi şöförleri bile Yahudilere "Evlerinizi, arabalarınızı alabilmemiz için sizleri ne zaman kapı dışarı edecekler?" sözleriyle tacizde bulundular.[300]

Tahakkuk ettirilen Varlık Vergisi'ni nakden ödeyemeyenlere bu vergiyi zorunlu hizmetle ödemeleri şartı getirildi. Bu mükelleflerin Palu, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Ağrı transit yollarında ve Kop, Zigana ve Deveboyu geçitlerinin kardan temizlenmesi işinde çalıştırılmalarına karar verildi.[301] Vergi, siyasi iktidarın en üst makamları tarafından her vesileyle savunuldu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 21 Aralık 1942 günü Bursa'da İnönü Halkevi'nden halka hitaben yaptığı konuşmada vergiyi şu sözlerle savundu:

"Varlık Vergisi milletin vicdanında doğru ve haklı bir tedbir olarak kabul edilmiştir. Bu tedbirin hazine kuvvetine, millî ve

---

298 Avram Leyon, "Al enemigo lo toparas en tu entorno", *Şalom*, 21 Nisan 1971.

299 Enis Berberoğlu, 1997, s. 211. Enis Berberoğlu'nun T.H. diye atıfta bulunduğu kişi muhtemelen Timur Hanoğlu'dur. Bu şahıs İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce uzun yıllardan beri sahte pasaport, vize ve nüfus hüviyet cüzdanı hazırlama suçlarından dolayı kırmızı bültenle arandı ve 1988 yılında yakalandı. ("Baba'ların pasaportçusu", *Türkiye*, 3 Aralık 1988). Timur Hanoğlu yıllar sonra düzenlediği sahte pasaportların fotokopilerini MIT'e yolladığını söyledi. (Enis Berberoğlu. "Her pasaport devlet damgalıdır", *Hürriyet*, 22 Ağustos 1998.)

300 CZA, S20/532 sayılı dosya. B. Halfon'un Temmuz 1950 tarihli raporu.

301 "Varlık Vergisi'ni para olarak ödeyemeyenler", *Ulus*, 17 İlkkanun 1942 / "Varlık Vergisi kanununun tatbikatı", *Ulus*, 23 İlkkanun 1942.

içtimaî nizama faydalı tesirleri olacağı halkın her tabakası tarafından anlaşılmıştır. Varlık Vergisinin kabulü için hükümetçe alınan tedbir milletin vicdanında geniş bir istinat noktası bulmaktadır."[302]

İnönü'nün bu sözlerine bir ay sonra Saracoğlu destek verdi. Saracoğlu 16 Ocak 1943 tarihinde Londra'da yayımlanan *Times* gazetesine verdiği demeçte Varlık Vergisi'ne değindi ve şunları söyledi:

"Türk hükümeti tarafından âcil, malî ve iktisadî ihtiyaçları karşılamak üzere konulan Varlık Vergisi hakkında birçok şeyler söylenmiştir. Bu kanun yalnız meşru ve yerinde olmakla kalmıyor, başka memleketlerin de bunu harp bitmeden önce tatbik edecekleri muhakkaktır. Türk köylüsü ezici yükleri asırlarca tek başına çekmiştir. Bütün Türk milleti, harp şartlarının doğurduğu istisnai ahvali karşılamak için hükümet tarafından yapılan fedakârlık isteğine mertçe ve arzu ile mukabele etmiştir. Yalnız bir takım kimseler, tüccarlar, hükümetin müracaatlarına kulak tıkamış ve tersine olarak geçen yılın yeni hükümeti teşekkül ettiği zaman kendilerine gösterilen serbestliği ve güveni suistimal etmiştir. Bunun üzerine bu kanunun tatbiki lüzumu hasıl olmuştur. Bu kanunun bazı hükümlerinin ağır olduğunu teslim etmek gerekir. Bununla beraber iyi niyetlerini ve iyi yurttaş olduklarını isbat edenlere idari kolaylıklar gösterilecek ve maddi yanlışlıklar düzeltilecektir. *Fakat bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetile tatbik edilecektir.*"[303]

Basın, Saracoğlu'nun son kısmında azınlıklara gönderme yaptığı bu demecine atıfta bulunarak azınlıkları çok berrak bir şekilde uyardı. *Cumhuriyet* azınlıklara gözdağı verdi:

"Ancak şu var ki, bazı kimseler, yirmibeş yıldır dünyada ve Türkiye'de olup biten muazzam değişiklikleri henüz lâyıkile

302 "Millî Şef'imizin hitabı", *Yeni Asır*, 22 Aralık 1942.

303 "Başvekilimiz Şükrü Saracoğlu'nun 'Times' gazetesine beyanatı", *Ayın Tarihi*, sayı 110, Ocak 1943, s. 37-39 / "Açık ve dürüst", *Ulus*, 21 Ocak 1943. Vurgulama tarafımdan yapılmıştır.

kavramamış görünüyorlar. Açık söyliyelim ki, bunların çoğunu, yabancı tebaası ferdler değil, fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndan bize miras kalan, henüz tasfiye edemediğimiz adı Türk bir takım kimseler teşkil eder. Millî Türk rejimi, ırk ve kan esasları üzerine kurulu bir milliyetçilik politikasından uzaktır. Bu itibarla Osmanlı saltanatından bize miras kalmış bu Tanzimat zihniyetli adamların tasfiyesinden bahsederken maksadımız, sadece bir ruh tasfiyesinden ibaret kalır. Bu topraklarda çalışan her adam, hele pasaportunda Türk devletinin koruyucu damgasını taşıyorsa, Türk menfaatleri öyle istediği zaman, iyi niyetlerini açığa vurmak, onları ispat etmek zorundadır. Bu şekilde hareket edildiği zaman, büyük olduğu kadar şefkatli de olan Türk devleti onlara lüzumlu yardımı esirgiyecek değildir. (...) *Türkiye'de kazandığı servetin bir kısmını Türk yurdunun müdafaası uğrunda harcamaktan esirgeyenler için yapacak iki şey kalıyor: Tebaalarımızsalar kolları sıvayıp kazma sallamak, yabancı iseler bu diyardan gitmek!*"[304]

Ulus'ta yayımlanan başyazıda da benzeri bir yorumda bulunuldu:

"Misafir olanlar, nezaketimizden bizim zararımıza faydalanmayı asla hatırlarından geçirmemelidirler. Yemeği ikram edebiliriz; fakat çatallarımızı bıçaklarımızı ceplerine doldurmalarına ve elimizde avucumuzda ne varsa alıp sonradan da 'biz misafiriz!' diye böbürlenmelerine asla müsaade edemeyiz. Hadlerini bilmelidirler. Bu memleketin kapitülasyonları yırttığını bilmelidirler. Bir tek insan gibi koruyacağımız her davada onlar da birer insan gibi hareket etmelidirler. 'Açık ve dürüst' konuşuyoruz."[305]

Basın azınlıklara karşı son derece sert bir tavır aldı. Borçlarını ödeyemeyen Varlık Vergisi mükelleflerinin Aşkale'ye gönderilmek üzere Kadıköy'de Moda Palas'ta toplanmalarını *Tasviri Efkâr*, "aşırı nezaket" olarak nitelendirerek tepkisini şöyle dile getirdi:

"Çağrıldıkları vatani hizmete omuz silken ve bu topraklarda

---

304 "Başvekilin demeci - 2", *Cumhuriyet*, 23 İkincikanun (Ocak) 1943. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

305 "Bir tek insan gibi", *Ulus*, 22 Ocak 1943.

yaşadıkları bu vatanın nimetile perverde oldukları halde, sadece bir mal fedakârlığı gibi ufak sayılabilecek yardımdan kaçınan bu gibi adamlar hakkında, gösterilmekte olan bu aşırı nezakete artık son verilmeli ve kendilerine lâyık oldukları veçhile muamele edilmelidir.

Bizim kanaatimiz budur ve her Türkün de bu kanaatte olduğuna eminiz."[306]

Tasviri Efkâr birkaç gün sonra tepkisini daha da şiddetlendirdi:

"Birkaç gün evvel Varlık vergisini ödememiş olan suiniyet erbabına karşı Moda Palas ve Apergis pansiyonunununda temin edilen rahatla gösterilen aşırı nezaketten şikâyet etmiştik. Bazılarının bir saat için mühim miktardaki paraları tedarik ederek sevkten kurtulduklarını da müşahade ettikten sonra bu gibi suiniyet erbabına daha fazla nazik davranmamızın mânasız olduğunu bir kere daha hatırladık.

Vatan müdafaasına çağırılan erlerimizi nasıl pansiyonlarda ve otellerde içtima ettirmiyor, onları nasıl birinci mevkilerle sevketmiyorsak, memleketin imarı için mecburi bir hizmete çağırdığımız Varlık vergisi mükelleflerini de, aynı şekilde cami avlularında çadır karargâhlarda ve mevkii olmıyan vagonlarda sevketmeliyiz!.

Suiniyet erbabının nimette hotbehot temin ettikleri müsavatsızlığı, hiç olmazsa külfette müsavat şeklinde ödemeleri doğru olur."[307]

Tüccarları eleştirenler arasında CHP İstanbul İl idare kurulu reisi Suad Hayri Ürgüplü de yer aldı. Ürgüplü, Yüksek İktisad ve Ticaret Mektebi'nin altmışıncı kuruluş yıldönümü vesilesiyle düzenlenen törende yeni mezunlara yaptığı konuşmasında Saracoğlu'nu şu sözlerle destekledi:

"Devlet hakkını çalan, ticaret hayatının hileli defter ve bilançolarını hazırlamak alçaklığını marifet ve bilgi sayan, iç ve dış piyasada Türk ticaretinin itibar ve şerefini zelil göstermek-

306 "Aşkale yolcuları", *Tasviri Efkar*, 24 Ocak 1943.

307 "Nazarı dikkate", *Tasviri Efkâr*, 27 Ocak 1943.

te hak gören, bu yurdu bizim gözümüzle görmiyen, bizim kalbimizle sevmiyen tüccar, bundan sonra kalmıyacaktır. Sizler vatandaşın devlet hizmetine, devletin ağır masrafına iştirak payını tam veren devlet istihsalini değerile satan, devlet ithalatını ucuz almasını bilen, içerde ve dışarda ticaret ve iktisat itibarımızı yükselten tüccar ve memurlar olacaksınız. O zaman millî bünyemizi çok kuvvetli, vatanımızı çok daha mamur göreceğiz. Büyük Atamızın istediği gibi milletin emek ve mahsulunu kıymetlendirmek için eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete lâyık olan vatandaş olacaksınız. Bu çalışmalarda Saracoğlu'nun dediği gibi de: kan, vicdan ve kültür işinde Türkçü olacağız ve Türkçü kalacağız."[308]

Bir sohbet esnasında Varlık Vergisi nedeniyle hükümete yöneltilen eleştiriler konuşulmaya başlandığında İnönü vergiyi şu sözlerle savundu:

"Bu vergiyi getirmekle işadamlarına, ticaret erbabına ve azınlık mensuplarına zulüm yaptığımız söyleniyormuş. 'Hangi zulümden bahsediyorsunuz' dedim. 'Köylü, kasabalı gençlerimiz, birçok yetişmiş vatandaşımız, yıllardır kar kış demeden dağda bayırda sınırları bekliyorlar, dünyanın sıkıntısını çekiyorlar, hiç sesleri çıkmıyor. Şimdi onlara destek olmak üzere, şehirlerimizde rahat evlerinde oturarak, her zamanki işlerini yaparak bol para kazanmış olanlardan biraz fedakârlık bekliyoruz. Bu mu zulüm? Onlardan istediğimiz katkı sınırları bekleyenlerin zahmetleri, sıkıntıları yanında pek küçük kalır."[309]

Basının, köylüler arasından zengin olanları gösterişli bir hayat sürdükleri için eleştirmesi üzerine Mahmut Esat Bozkurt, onları şöyle savundu:

"Bugün Türk köylüsüne kıskanılan, çok görülen şeyleri bu memlekete ve bu halka bin yıldır ihanet eden Rumlar, Ermeniler yapıyordu ve yapıyorlar. Daha düne kadar evlerimizde hizmetçi olan Yahudi karılarının çocukları Mişonlar, Avramlar, Bohorlar yapmaktadırlar. Hem de köylümüzün, şehirlimizin

---

308 "Yüksek Ticaret mektebinin 60. yıldönümü kutlandı", *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1943.

309 Erdal İnönü, 1998, Cilt 2, s. 144-145.

emeğini bir uşak emeği gibi emerek yapmaktadırlar. Bunlara çok görülmeyen, hatta hizmetleri görülen, memnuniyetle karşılanan haller neden köylümüzden esirgenmek isteniyor?"[310]

Şükrü Saracoğlu CHP'nin Altıncı Büyük Kurultayı'nda yaptığı konuşmada Varlık Vergisi konusunda getirilen eleştirilere değinerek "bu çatlak seslere göre güya bu vergiyi biz azlıkları ezmek için koymuşuz. Bu âdi ve çirkin bir iftiradır" dedikten sonra kararlığını şu sözlerle ifade etti: "şayet bir gün hayatın zorlukları bizi diğer vatandaşlar arasında, azlıklara da müracaat zaruretile karşı karşıya bırakacak olursa biz bu zarureti yerine getirmek için bir dakika bile tereddüd etmiyeceğiz."[311]

Varlık Vergisi uygulaması sırasında bazı bakanlıklar Yahudilere ait olmayan şirketler ile iş yapacaklarını belirtir tamimler yayımladılar.[312] 11 Ocak 1943 tarihinde kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu[313] ile ticari hayatın düzenlenmesinde bu meslek odalarına etkin bir rol yüklendi. Ancak meslek odaları hükümetin doğrudan denetimi altında olduklarından bu kanunun kabulü azınlık tüccarları tedirgin etti. Azınlık tüccarlar ticaret hayatında kendilerine daha yoğun bir müdahalede bulunulması ve ayırımcılık yapılması ihtimali karşısında endişelendiler. Yeni Gelir Vergisi Kanunu tasarısı da azınlıkları tedirgin etti. Bu gelir vergisi tasarısının azınlık tüccarları tedirgin eden yönü değerlendirme konusunda idarî makamlara bırakılan büyük yetki idi. Azınlıklara mensup tüccarlar bu yetki nedeniyle, azınlıklar söz konusu olduğunda kanunun harfiyen uygulanması yerine keyfi uygulamalara gidilmesinden endişe ettiler.[314]

---

310 Mahmut Esat Bozkurt, "Türk köylüsü zengin olmuş!", *Anadolu*, 19 Mayıs 1943.

311 "Başvekil diyorki Türküz, Türkçüyüz ve her gün biraz daha Türkçü olacağız", *Vatan*, 16 Haziran 1943.

312 *Welt Dienst*, sayı 18/20, 15 Ekim 1942, s. 108. Federal Almanya Devlet Arşivleri, Politische Archiv Inland II A/B R94446.

313 11 Ocak 1943 tarih ve 4355 sayılı "Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu", *Düstur*, 3üncü Tertip, Cilt 24, s. 237-247.

314 İDA 2567/7 sayılı dosya, *Sohnut* tarafından BM'nin Filistin Özel Komitesi'ne verilen Haziran 1947 tarihli rapor / YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Eylül 1943 tarihinde kaleme alınmış 20 Temmuz 1945 tarihli rapor, s. 14-15.

c) Varlık Vergisi'nin Uygulanması

Mükelleflere Varlık Vergisi'nin tahakkuk edilmesi sırasında aynı zamanda hem gülünç hem de dramatik vakalara rastlandı:

(a) Balıklı Rum Hastahanesi'nde kalan akıl hastaları hastalıkları nüksetmediği zaman hastane içinde arızî işlerde çalıştırılmalarının karşılığında aldıkları çok cüzi meblağlardan ötürü vergilendirildiler;

(b) Konsinye mal satan ve tüm sermayeleri seyyar bir el arabası olan seyyar satıcılar vergilendirildiler;

(c) Ticari firmalara üçüncü şahıslara olan borçları ve varlıklarının nevi (emtea, gayrimenkul) dikkate alınmadan resmî sermayelerinin ve görünür varlıklarının birkaç misli bir vergi tarh edildi;

(d) 1939 yılında tasfiye edilmiş şirketler bile vergilendirildiler. Kollektif ortaklıklarda işten ayrılmış olan ortaklar da vergilendirildiler;

(e) Türk memurlar vergilendirilmediler. Buna karşılık hizmetçiler ve asansör kabin memurları dahil olmak üzere ücretle çalışan tüm gayrimüslim memurlara asgari beşyüzer lira vergi tarh edildi;

(f) Vergisini ödemeyen Türklere karşı hiçbir yaptırım uygulanmadı. Sadece kişisel ve siyasi nedenlerle Fuat Baban'a, özel hayatı eleştiri konusu olmuş olan Mısırlı Prens Seyfettin'e ve Osmanlı hanedanı prensi Yusuf İzzettin'in varislerine yaptırım uygulandı. İstanbul Belediyesi, Maçka semtinin yeniden düzenlemesi sırasında Varlık Vergisi Kanunu'ndan istifade edip Prens İzzettin'in varislerine ait bir gayrimenkule el koydu. Bu üç olayda bile vergiyi ödeyemeyenlere çalışma zorunluluğu uygulanmadı;

(g) Limited şirketlerde gayrimüslim ortaklar iflas ettirilecek oranda vergilendirildiler, Müslüman ortaklar ise vergilendirilmediler;[315]

---

315 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, Türkiye muhabiri tarafından AJC'ye 20 Temmuz 1945'te gönderilen, Eylül 1943 tarihinde kaleme alınmış rapor, s. 6-7.

(h) Verginin tarhı sırasında Müslüman - gayrimüslim ayırımcılığı o kadar belirgin bir hal aldı ki, Müslüman adlarına sahip gayrimüslimlere ağır bir vergi tahakkuk ettirilmedi. Buna karşılık gayrimüslim ve yabancı adlara sahip Müslümanlar gayrimüslim sanılıp kendilerine ağır bir vergi tahakkuk ettirildi. *İş* dergisi böyle bir durumun ortaya çıkmasında kozmopolitizme özenen Türk tüccarların kendi kusurları olduğunu belirtti.[316]

Gemi işletmeciliği yapan Barzilay ve Benjamen adında Yahudi müteşebbislere ait bir denizcilik şirketi tüm gemilerini satmak zorunda kaldı. Resmî makamlar şirket sahiplerine, ataları, Osmanlı topraklarına ayak bastıklarında tek bir kayığa dahi sahip olmadıklarını söyleyerek tahakkuk edilen Varlık Vergisi'nin haklılığını savundular.[317]

Vergiyi ödeyebilmek için eşyalarını ve gayrimenkullerini haraç mezat satmak zorunda kalan azınlıkların müşterileri Türkler oldu. Bu kaosta çok düşük fiyatlara gayrimenkuller ve sanayi tesisleri el değiştirdi. Bir yerde, köklü bir Türk burjuvazisinin temelleri atıldı. Suat Hayri Ürgüplü anılarında Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulamasını şöyle anlatıyor:

"Varlık Vergisi listelerinin hazırlandığı günlerdedir. Partide geç saatlerde çalışmasını sürdürürken, kapıcı Mustafa gelir. 'Beyim seni bir genç hanım görmek istiyor, mesai bitti desem de gitmiyor' der. Ürgüplü 'Kimmiş bakayım, gelsin' der. Kapı açılır. Uzun boylu, güzel mi güzel bir genç kız odaya girer girmez ağlamaya başlar. Gözyaşları içinde kendini tanıtır. Gayrimüslimlerden ünlü bir zenginin kızıdır. Babasının hasta olduğunu, eğer denildiği gibi milyonluk ağır vergiler konursa mutlaka dayanamayıp öleceğini söyler. 'Biz zenginiz' der kız, 'Fabrika, depo, stok, gayrimenkul neyimiz varsa devletin emrinde, vergisini vermekten kaçınmayız' diye yalvarmaya başlar: 'Lütfen bizim mahvolmamıza izin vermeyin!' Beraberinde getirdiği büyük bir çantayı telaşla açar. 'Nakit ne kadar varlığımız varsa

316 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, "Minorities in civilised Turkey The 'Varlık' law", 22 Aralık 1945, s. 4.

317 Nissim M. Benezra, 1996, s. 195.

bu çantanın içinde, bunları alın ve bizi kurtarın' der.

Çanta ağzı açılmış olarak masanın üzerindedir. Ağzına kadar para desteleriyle dolu olduğu görülmektedir. Kız o kadar genç ve güzeldir ki, Ürgüplü mümkün olduğu kadar yumuşak davranmaya gayret eder; 'Bu paralarla belki de verginizi rahatça ödeyebilirsiniz, boşuna telaş etmeyin ve dolandırıcılara karşı da dikkatli olun' der. Kız çantasını alıp çıkar. Biraz sonra kapıcı Mustafa heyecanla gelerek haber verir. Parti binasının biraz uzağında bir araba bekliyormuş, içinde de iki kişi varmış. Kız arabaya biner binmez uzaklaşmışlar.

Öyle günlerdir ki, herkes her şeyden şüphe etmektedir. Kız gerçekten zengin bir gayrimüslimin çocuğu mudur? Yoksa böyle bir işte birinci derecede rol sahibi olan bazı çevrelerce gözetim altında tutulup rüşvete dayanıklıkları deneyden mi geçirilmektedir?

Bundan Vali Lütfi Kırdar'ın bile kuşkusu olmalıdır ki, ne zaman kendisine bir ricacı, bir aracı gelse, hemen telefonu açıp Parti Reisi Suat Hayri Ürgüplü'ye haber vermektedir. Varlık Vergisi, sadece vergilendirilenleri değil, uygulayıcılarını da dehşete salmıştır. Suat Hayri bunları anlatır. 'Ama başka çare de yoktu' der. Bir toplumda kazanç ve varlık sahipleri kendi âlemlerinde yaşamaya başlayınca şiddetin fırtınası onlarda da rahat huzur bırakmamaktadır. (...) İşe nasıl başlıyacağımızı belirlemek üzere bir toplantı yaptık. Uzun süredir vergi çalışmalarını idare eden Teftiş Heyeti Reisi Şevket Adalan, Ankara'dan gönderilen Cemal Yeşil ve Defterdar Faik Ökte ile yaptığımız çalışmalar sonucunda şunu gördük. Bir buçuk aydır uğraşan kırk müfettiş, Hükümetin beklediği, 150 milyon lira getirecek bir sonuca ulaşamamışlardı.

Hep birlikte düşünerek bir karar aldık. Müfettişlerin, Merkez Bankası'nın, İş Bankası'nın, Osmanlı Bankası'nın, esnaf ve tüccarı iyi bilen teşekküllerin, Ticaret Odası'nın ve Millî Emniyet'in ayrı ayrı verecekleri listeleri işleyecek, ondan sonra komisyonları seçecektik. Adı geçen kaynaklardan gelen yüksek gelirli ve servet sahibi kişilerin sayısı şaşırtıcı idi. Müfettişlerden yüz ile bin isim arasında değişen listeler, bankalardan 50

ile 3000 arasında değişen raporlar almıştık. Odalardan on bin, parti teşekküllerinden yirmi bin, Millî Emniyet'ten 60 bin isim verilmişti. Her isim için ayrı bir fiş düzenledik. Başta gelen 40-50 varlıklı isim arasında gayrimüslimler büyük çoğunluğu teşkil ediyordu.

Her isim için hazırlanmış fişleri tek tek elden geçirerek vergi tespiti yapıyorduk. Komisyonların çalışması hakikaten gurur verici idi. Milyonların dönebileceği bir iş, dürüstlükle, en küçük bir kuşkuya bile meydan vermeden sonuçlandırılmıştı. Varlık Vergisi'nin gizli taraflarını bilen pek az kişiden biri olarak bu meseleyi etraflıca anlatmayı gelecek nesillere karşı bir görev sayıyorum.

Nur Kalem Fabrikası sahibi Nuri Dağdelen komisyonlardan birinde üye idi. İsminin incelendiği komisyonlarda çalışanlar da iyi arkadaşları olduğu halde, kendisine konulan vergiyi bilmiyordu. Bana geldi. Vergisinin açıklanmadan önce kendisine söylenmesi için yalvardı. 'Az ya da çok demeyeceğim, bu sır benimle mezara gidecek' gibi sözlerle o kadar ısrar etti ki dayanamadım, vergisini söyledim. Öğrenince, 'Az koymuşlar, vatanın hepimizin fedakârlığına ihtiyacı var, ben çok daha fazlasını verebilirim' dedi. Onun yanında Valiyi aradım. Vergisini arttırdı. Mithat Nemli de, komisyondaki arkadaşlarına zengin olduğunu, vergi koyarken çekinmemelerini önceden söyleyen arkadaşlarımızdandı.

Bir akşam üzeri avukatlar arasından en zengin ve isim yapmış olanlardan biri olarak tanınan Şekip Adut ağlayarak odama girdi. Maliye müfettişlerinin, Hazine aleyhine aldığı davalardan ötürü, kendisine düşman olduklarını, ödeyemeyeceği kadar ağır bir vergi koyduklarını söyledi. Teselli etmeye çalıştım. Ödemek istediği miktar o kadar azdı ki, o yaşlı halinde, vergisini ödememek için Aşkale'ye sürülmeyi bile göze aldı. Gad Franko da aynı şeyi yaptı.

Yıllardır memleketimize yerleşip iş kuran, yazlarını âdeta zengin bir hayat içinde geçiren kişiler, vergi lafını duyunca 'Biz İtalyan, Portekiz, İngiliz, Yunan tebaasıyız, bize tatbik edemezsiniz!' diye ayağa kalkıyorlardı. Şirketlerinin ödedikleri vergi-

ler ise komik denilecek kadar azdı. Ülkenin bu dar zamanında, sadece itiraz etmekle kalmıyorlar, araya sefaretleri, konsoloslukları sokarak diplomatik yoldan baskı yapmaya bile kalkışıyorlardı.

İnönü'nün kardeşi, pamuk fabrikatörü Rıza Temelli'ye de Yedikule'deki Hidrofil Pamuk Fabrikası'ndan ötürü vergi yazılmıştı. Komisyon biraz tereddüt etmişti ama, öyle ödenmeyecek gibi yüksek bir meblağ değildi.

Tesadüf vergilerin asıldığı gün, İnönü Bandırma'dan *Savarona* yatıyla İstanbul'a geldi. Biz, vali, komutan diğer görevliler ve İnönü'nün kardeşi Rıza Temelli rıhtımda Paşa'nın karaya çıkmasını beklerken, o bizi yata davet etti. Paşa kahvaltı yapıyordu. Beni ve valiyi de masasına oturttu ve hemen vergi hakkında bilgi aldı. Vergi yekûnunu yüksek buluyor ve tahsil edilmeyeceğinden endişe duyuyordu. Tam o sırada salona giren Rıza Temelli'ye 'Sana ne kadar vergi koymuşlar?' diye sordu. Rıza Temelli sızlanmaya başlayınca da 'Sızlanma, ödeyebilirsin!' dedi. Biz rahatladık. Ancak İnönü'ye de bir vergi konmuştu. Paşa'nın Taşlık'taki köşkü komisyonda tartışma konusu olmuştu. Bir kısım üyeler Paşa'ya soralım demişler, bir kısmı da, böyle bir sorunun Paşa'yı kızdıracağını ileri sürmüşlerdi. Neticede madem ki Paşa'nın da bir varlığı var vergi konulsun denilmiş, altıbin lira kadar bir vergi takdir edilmişti. Vali Kırdar, 'Ben Paşa'yı bilirim, sevinir, bizi kutlar, göreceksiniz!' demişti. Kahvaltının sonunda Umumi Kâtip Kemâl Gedeleç 'Paşam, size de vergi koymuşlar' deyince, İnönü çok ciddi bir ifade ile, 'Niçin? Ben tüccar değilim ki, mebus olarak Cumhurbaşkanı olarak aldığım tahsisatların vergisini veriyorum!' dedi. Kırdar telâşlandı. Taşlık'taki varlığı nedeniyle bu verginin konduğunu belirtmeye çalıştı. Gedeleç, 'Emrederseniz hemen Vilâyete gider ilgililerle meseleyi hallederim' dedi. İnönü 'Neyi halledeceksiniz?' diye sert bir çıkış yaptı. 'vergi konmuş artık, bunun ne itirazı ne temyizi olur, ödemekten başka yol yok' dedi.

Gerçi koyduğumuz rakamların tamamını alamadık ama yine de Hazine'ye büyük bir gelir sağlanmış oldu. yaklaşık 465 milyon liralık vergi tahakkukuna karşılık 315 milyon lira tah-

sil edildi. Bunun 221 milyonu da İstanbul'dan sağlandı. Maaşlar ödenebildi. Bazı zorunlu hizmetler gerçekleştirilebildi. Ticaret ve sanayi alanında, vergiyi ödeyebilmek için satışa çıkarılan fabrika, mağaza, depo gibi çeşitli işyerlerini Türkler satın aldılar ve vergi bir çeşit millileştirme görevi de yapmış oldu. Saracoğlu, bu nedenle verginin dışarıda uyandırdığı kötü tesirden hiç ürkmedi ve:

'Gerekirse ve ben de Başbakansam, bu vergiyi tekrar koymaktan asla çekinmem ve sorumluluğunu daima iftiharla taşırım!' diye meydan okudu."[318]

Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen mükelleflerin Doğu Anadolu'ya gönderilmeleri de sert bir şekilde uygulandı. Kanun, vergiyi ödeyemeyen 55 yaşın üzerindeki erkek ve kadınların fiilen çalışmaları konusunda istisnalar yapılmasına izin vermiş olmasına rağmen uygulamada buna riayet edilmedi ve 75 ilâ 80 yaşındaki erkekler bile Doğu Anadolu'ya gönderildiler. Gönderilenlerin tıbbî muayenelerden geçmelerine izin verilmedi. Kalp krizi geçirenler veya yakın tarihte ameliyat olup halen sargılar içinde bulunan kişiler de yataklarından veya hastahanelerden alınıp Aşkale'ye gönderildiler. Kör ve sakat olanlara da aynı şekilde davranıldı. Anneler, eşler, kızlar veya kızkardeşler o anda evde bulunmayan ve nerede olduklarını da bilmedikleri eşlerinin, babalarının ve kardeşlerinin saklandıkları yeri itiraf etmedikleri iddiasıyla tutuklandılar, karakollara götürülüp dövüldüler. Mükelleflerin ailelerinden ayrılmaları sırasında trajik sahneler yaşandı. Kendi eşyalarını taşıyan mükelleflere cani ve suçlu muamelesi yapıldı. Mükellefler iki sıra silahlı asker arasında özel bir vapurla Haydarpaşa tren istasyonuna getirildiler ve trenlere bindirildiler. Trenler hareket etmeye başladığında, istasyonda ağlayan kadınları polis zor kullanarak dağıttı.[319]

---

318 Sadun Tanju (yay. haz.), "Bir devre ışık tutan anılar, Suat Hayri Ürgüplü'nün politika ve diplomaside 40 yılı ", *Hürriyet*, 28 Aralık 1982.

319 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, Türkiye muhabiri tarafından AJC'ye gönderilen 10 Temmuz 1943 tarihli "Kişiye özel kesinlikle mahrem" ibareli rapor, s. 5-7.

Dönemin azınlık cemaatlerinin tüm seçkinleri, büyük tüccarları ile küçük esnaf ve memurları bu verginin uygulamasından büyük zarar gördüler. Yahudi cemaati içinde Şekip Adut, Gad Franko, Mişon Ventura gibi dönemin önde gelen önemli avukatları, Mensucat Santral fabrikası ortaklarından sanayici Leon Taranto, Pardorokes, Mizrahi kardeşler, İzak Niego gibi büyük tüccarlar çalışma kamplarına gönderilenler arasındaydılar. Aşkale'ye gönderilen mükellefler kafilesine yirmi kur'a gayrimüslim ihtiyatların silah altına alınmaları sırasında onların komutanları olan Albay Cevat Çetin komutanlık yaptı.[320] Gad Franko'ya vergi tahakkuk ettirilmesi ise, dostunun anlatımıyla, şöyle cereyan etti: "Gad Franko, Saracoğlu'nun onayladığı Varlık Vergisi ortaya çıkınca, bu teşebbüse karşı çıkıp sağda solda söylenmeğe başladı. Bunu duyan başbakanın Gad'a çok içerlediğini öğrenince dilini tutmasını, başına dert açacağını, ben ve diğer dostlar çok söyledik. Söz geçiremedik. Ona onaylanan vergi çok yüklü oldu. Han satıldı."[321] Varlık Vergisi'ni ödemek için aileler varlarını yoklarını satmak zorunda kaldılar. Balat'ta bazı aileler evdeki gümüş sofra takımlarını evlerinin önünde işportada satışa çıkarmak zorunda kaldılar.[322] Varlık Vergisi fırtınası eserken insanî davranışlara da rastlandı. Parmakkapı'da on dairesinde azınlıkların yaşadığı on iki daireli bir apartmanda oturan, Minâ Urgan'ın annesi Şefika Hanım, Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen azınlık komşularının mallarına haciz gelmemesi için onların yardımına koştu. Bütün kıymetli eşyalarını kendi dairesine taşıdı. Apartmanın kapıcısının bu durumu fark etmesi üzeri-

---

320 Sabetay Leon, "La trajedia del Varlık Vergisi", *El Tiempo*, 24 Ekim 1956.

321 Nail Moralı, 1976, s. 83-84. Burada sözü edilen han İstanbul Bankalar Caddesi'nde Osmanlı Bankası'nın karşısında bulunan Bahtiyar Han'dır. Han Toprak Ofisi'ne satıldı. Dönemi gözlemleyen AJC'nin Türkiye muhabiri satış işlemini şöyle tasvir etti: "Han'ın Toprak Ofisi'ne satışı hangi hükümet olursa olsun o hükümet için haysiyet kırıcı baskı ve manevralar sonunda gerçekleşti". (YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, Türkiye muhabiri tarafından Eylül 1943 tarihinde kaleme alınmış ve AJC'ye 20 Temmuz 1945 tarihinde gönderilen rapor, s. 3.)

322 Marie-Christine Bornes-Varol, "Balat, vieille communauté Juive d'Istanbul", *Revue des Etudes Juives*, CXLVII (3-4), Temmuz-Aralık 1988, s. 495-504.

ne Şefika Hanım, kapıcı Mehmet'i gece yarısı dairesine çağırdı. Kızı Minâ Urgan bu sahneyi şöyle naklediyor: "Şefika, o gâvurların bizler kadar iyi insan olduklarını vurgulayarak çok Müslüman bir nutuk attı. Eğer olup bitenleri herhangi birine söylerse, Mehmet'in nasıl çarpılacağını, cehennemde cayır cayır nasıl yanacağını anlattı. Çok duygulanan, neredeyse ağlayacak hale gelen Mehmet, Kur'an'a el basıp bu konuda konuşmayacağına yemin etti, yeminini tuttu da."[323]

Kendilerine tahakkuk edilen vergiyi ödeyemeyenler hayvanların taşınmasında kullanılan vagonlarda, bir vagona kırk beş kişi yerleştirilerek, dört gün üç gece boyunca seyahat etti. Bu yolculuk sırasında su, gıda ve tıbbî yardımdan mahrum kaldılar. 84 saatlik bu yolculuk sırasında tabiî ihtiyaçlarını karşılamak için bile vagonları terk etmelerine izin verilmedi. Biçer'deki kısa mola esnasında geçmekte olan trenlerin kapılarına doğru ellerini uzatıp ekmek dilendiler. Az sayıda verilen ekmekleri kendi aralarında paylaşmak için yarıştılar. Bu yarışta çoğunluğu yaşlı ve zayıf olan kişilerin hiçbir gıda temin etme şansları olmadı. Tren istasyonundan çalışma kampının olduğu yere ulaşmak için, otuz kilometre yol yaya yüründü. Aralarında Kayserliyan, Kastoryano, Rodrik, Alyanak gibi tüccarların yer aldığı ve yaşları 65 ile 80 arasında değişen yedi kişilik bir hasta grubu polis koruması altında Erzurum Hastahanesi'nden Eskişehir Hastahanesi'ne gönderildi. Eskişehir Hastahanesi onları reddetti. Eskişehir ile Sivrihisar arasında bir yerde önce bütün eşyaları çalındı, daha sonra da korkunç bir şekilde dövüldüler. Varlık Vergisi Kanunu, 55 yaşın üstündeki kişilerin İcra Vekilleri Heyeti'nin özel kararı ve tıbbî bir muayeneden geçtikten sonra çalışma kamplarına gönderilmelerini öngörmüşse de 79 yaşındaki Ermeni asıllı tüccar Kayserliyan İcra Vekilleri Heyeti'nin bir kararı olmadan Amiral Bristol Hastahanesi'nde yatarken tutuklanıp çalışma kampına gönderildi. Kayserliyan elli bin liralık sermayeye sahip bir limited şirketin ortağı olmasına rağmen bir milyon

323 Minâ Urgan, 1998, s. 114.

lira vergilendirildi. Kayserliyan'ın kampa gönderilişinden üç ay sonra İcra Vekilleri Heyeti'nden kampa gönderilmesi için izin çıkarıldı. Hasta olan mükellefler gönderildikleri devlet hastahanelerinde masrafları kendilerine ait olmak üzere tedavi gördüler.[324] Kendisi de Aşkale'ye gönderilen Gavriel Filiba tren Aşkale istasyonuna yaklaşırken köylülerin "gâvurlar geliyorlar" dediklerini hatırlıyor.[325]

Aşkale, Kop Dağları, Karabik, Çiçekli ve Erzurum'a gönderilen gayrimüslimlerin çalışma koşulları son derece ağırdı.[326] Erzurum'daki koşullar diğer yerlere göre nisbeten daha iyi idi. Hasta, sağlıklı, genç, yaşlı, herkes zorunlu çalışmaya tâbi tutuldu. Çalışma saatleri 07.00 ile 17.00 arasıydı. Kışın yolları kardan temizlediler, yaz aylarında ise yol inşa ettiler. Çalışma yerlerine gelmek için üç saat yaya yürümek gerekiyordu. Yürüyemeyenler paylarına düşen günlük ekmekten mahrum kalıyorlardı. Tıbbî yardım bulmak çok zor olup ancak bedeli karşılığında temin edilebiliyordu. Kanuna göre günde doksan beş kuruş yevmiye almaları gerekirken uygulamada kendilerine sadece kuru ekmek verildi. Birçok ısrarlı başvurudan sonra otuz beş kuruş, ekmek bedeli olarak mahsup edildikten sonra günde altmış kuruş karşılığında kuru gıda verileceğine söz verildi. Ancak bu verilen söz sadece Erzurum'da çalışanlar için, o da bir kaç gün geçerli oldu. Neticede mükellefler ekmeği karaborsadan seksen veya yüz kuruşa satın almak zorunda kaldılar. Bu durum karşısında mükellefler çalışma kamplarına getirilirlerken elbiseleri içinde sakladıkları paralarla ve yanlarına aldıkları gıdalarla bir süre idare etmek zorunda kaldılar. Mükelleflere yakınlarından veya arkadaşlarından ayda yirmi beş liraya kadar para yardımı alabilecekleri söylendi, ancak aldıkları bu paralardan ödeyecekleri vergiye mahsup olmak üzere beş ilâ on lira civarındaki meblağlara el konuldu. Erzurum'da bulunan mükel-

---

324 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Türkiye muhabiri tarafından Eylül 1943 tarihinde kaleme alınan ve AJC'ye 20 Temmuz 1945 tarihinde gönderilen rapor, s. 8.

325 "La boz del puevlo", *La Verdad*, 6 Ekim 1955.

326 Çiçekli Tunceli'ye bağlıdır. Karabik'in neresi olduğu ise meçhuldur.

lefler bir odada elli kişi yaşamak zorunda kaldılar. Beraberlerinde katlanabilir kamp yatağı getirmiş olanlar odaların çok küçük olması nedeniyle bu yatakları kuracak yer bulamadılar. Başka yerlerdeki kamplarda mükellefler, pis kahvehanelerde veya hayvanların bulunduğu ahırlarda kaldılar. Mükellefler, ailelerine gönderdikleri mektupları kısa ve Türkçe yazmak zorundaydılar.[327] Mektuplar sansüre tâbi olduğu için bir Rum, kızkardeşine gönderdiği mektupta imza yerine "Koço Mastiranun Poli Mas Etipun" yazdı. İlk bakışta bir Rum adı ve soyadına benzeyen bu Rumca cümle "bize çok eziyet ediyorlar ve dövüyorlar" anlamını taşıyordu.[328]

Aşkalede Varlık Vergisi mükellefleri çalışıyorlar:

Mühendis - Aferin Bohoraçi, taşları güzel tanzim etmişsin.
Bohor - Elbette paşa, İstanbulda istifçiydim!..

Karikatür, 28 I. Kanun 1943

Kötü yaşam koşulları ve tıbbî olanakların yetersizliği nedeniyle Romano adında bir Yahudi, kısa süren bir hastalık ve yardımı istenen doktorun da hastayı muayene etmeyi reddetmesinin ardından 28 Mart 1943 tarihinde bir ahırda saman döşek üzerinde vefat etti. Bazil Konstantinidis adlı bir Rum çalışma kampından dönerken Erzurum'da vefat etti. Kendisine tıbbî yardım yapılmamıştı. Bazil Konstantinidis, vefat etmeden önce Erzurum'dan karısına yolladığı son mektupta,

327 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Türkiye muhabiri tarafından "Kişiye Özel - kesinlikle mahrem" başlıklı AJC'ye gönderilmiş olan 10 Temmuz 1943 tarihli rapor, s. 6-7.

328 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, AJC arşivlerinde bulunan 10 Eylül 1943 tarihli mektubun İngilizce çevirisi.

mücevherler dahil olmak üzere elde mevcut son varlıklarını satmasını, bundan elde edeceği para yetişmezse eşten dosttan borç alıp vergiyi ödemesini istedi. Kocasının vefat ettiğinden haberdar olmayan eşi son ziynet eşyasını satıp zorlukla parayı toplayıp vergiyi ödedikten ve makbuzu aldıktan sonra memura Erzurum'daki yetkililere telgrafla verginin tamamen ödendiğini bildirip kocasının serbest bırakılmasını istemelerini rica etti. Vergi memuru kadına çok üzgün olduğu ancak kocası birkaç gün önce vefat ettiği için telgraf çekemeyeceği cevabını verdi.[329]

Gazeteci Feridun Kandemir vergiyi ödeyemeyip Aşkale'ye gitmek zorunda kalan vergi mükellefleri ile birlikte Aşkale'ye gitti ve oradaki gündelik yaşamı *Tasviri Efkâr*'da nakletmeye başladı ancak yazı dizisi yarıda kesildi.[330] Yazı dizisinin yarıda kesilmesinin nedeni Kandemir'in Aşkale'deki hayatı anlatırken, "kurt sesleri, kurt izleri" ve "dondurucu bir soğuk var" gibi cümleler kullanmasıydı. Bu anlatımın mahkûmları bütün dünyaya "mazlum bir vaziyette göstermesi üzerine" Şükrü Saracoğlu, *Tasviri Efkâr* yönetiminden Kandemir'in derhal Aşkale'den uzaklaştırılmasını istedi. 1943 yılının Ağustos ayında Saracoğlu ile karşılaşan Kandemir, kendisine, hocası olmuş avukat Gad Franko'ya tahakkuk ettirilen 375.000 lira vergiyi ve Aşkale'deki çalışma koşullarını anlatınca Saracoğlu durumun vahametini bir ölçüde idrak etti.[331]

Varlık Vergisi uygulaması sırasında Osmanlı Bankası'nda yöneticilik yapan Ali Rıza Kınay'ın verginin uygulanması ve kısa ve uzun vadeli etkisi ile ilgili gözlemleri şöyle:

"E.D.: II. Dünya Savaşı yıllarında Varlık Vergisi uygulanıyor Türkiye'de. Osmanlı Bankası'na etkisi ne oldu?

329 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Türkiye muhabiri tarafından "Özel - kesinlikle mahrem" başlıklı AJC'ye gönderilmiş olan 10 Temmuz 1943 tarihli rapor.

330 *Tasviri Efkâr*, 28 Ocak - 8 Şubat 1943 yazı dizisi.

331 Kandemir ,"Varlık Vergisi ve Saracoğlu", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, sayı 6, 1962, s. 181-183.

A.R.K.: Valla, Osmanlı Bankası'na bir etkisi olmadı. O zaman Varlık Vergisi koydular ve haksız bir vergiydi o, bir çoklarına. Mesela epeyi vaziyetleri, çok enteresan bir şey sordunuz, şimdi onu anlatacağım size, ben o zaman müdürüm, bu Varlık Vergisi çıktı ve duyuyordum ve okuyordum belli başlı manifaturacılara, belli başlı tüccarlara büyük vergiler koydular. Mesela diyor ki Aleko'ya üçyüzbin lira vereceksin sen, halbuki adamın üçyüz bin lira verecek vaziyeti yok, hepsini toplasan üçyüzbin lira çıkar yahut çıkmaz, verenleri bıraktılar vermeyen çoklarını da sürdüler.

E.E.: Aşkale'ye...

A.R.K.: Aşkale'ye sürmediler. Sivas'a gelen oldu. Sivas'a da en büyük peynir tüccarı şey etti. Yanni Devletoğlu, bu Karamanlıymış. Ama çok efendi bir insandı çok, bu gelir gelmez Osmanlı Bankası'na geldi ve ben çok yakınlık gösterdim kendisine, yardım ettim, şey ettim. O peynir olarak peynirci olduğu için, yani peyniri o yaptırıyor, o şey ediyor ve o dağıtıyor. Bütün İstanbul piyasasına, böyle zengin bir adam. Yani, yazar olduğunu bilmem, çok efendi, cahilin medenisi. Bana dedi ki, yahu dedi, burada niye efendim peynir yapmıyorlar dedi. Valla dedim burada peynir olmazmış. Niçin olmasın dedi. Sorayım dedim, sordum oranın en büyük bakkallarından biri benim dostumdu, olmaz dedi. Sen dedi o adamı çağır bana dedi, çağırdım, ben dedi yapacağım ve o hazırladı şey etti ve Sivas'ta efendim beyaz peynir yapılmaya başlandı.

E.E.: Bu sürgün Devletoğlu sayesinde...

A.R.K.: Çok efendi bir adamdı. Onunla dost olduk, İstanbul'da ailesi vardı ama parayı o veremedi. Sonra ben oradan ayrıldıktan sonra ne oldu bilmem. Lakin, bir çok manifaturacı çeşitli şey üzerine mal satanlar İstanbul'a iki ayda bir, üç ayda bir geliyorlar mal alıyorlar, halı, mal alanlar bu adamlar çeşitli şey alanlar. Bu adamlar sürüldüğünde Anadolu'ya mesela Sivas'ta bir-iki-üç tane manifaturacı, İstanbul'da Rumlardan veya Ermenilerden mal alan insanlar, Sivas'ta Sivas'a bunlar sürüldüklerinde tüccarlara şu teklifi yaptılar, biz mağazayı kapattık, buraya gelmek mecburiyetinde kaldık, paramız yok, işte anah-

tar, buyurunuz gidiniz oraya, piyasa üzerinden malı satarsanız, biz de bu işten şey edene kadar, orada şey ediniz, onların oğulları, yahut yakınları, yahut akrabalarını tavsiye ederlerdi ve efendim bu adamlar İstanbul'a geldiler. Bu yüzden çok Anadolu tüccarı İstanbul'a geldi ve bu iş yerlerini teslim aldılar. Yani onlara borçlanarak, bu Varlık Vergisi sayesinde İstanbul'a bugünkü tüccarlar doldu. Bunlar sayesinde doldu, onlar olmasaydı, Varlık Vergisi olmasaydı İstanbul'da bir tane tüccar bugün bulamazdın, bence. Çünkü İstanbul'da tüccar yoktu, ticaret şeylerin elinde, Varlık Vergisi konunca bunlar döküldü. Anadolu'nun yerlerine ve orda kaldıkları namuslu tanıdıkları adamlara işlerini terk ettiler, işte nasıl terk ettiler çeşitli şeyleri yaptılar ve sonra ben İstanbul'a geldiğimde o adamların oğullarına beşbin lira veren oldu, üçbin lira veren oldu ve geldiler o işe başladılar, şey ettiler. Ve o çocukların hepsi zengin oldu, çoğu da zengin oldu, kumara daldı ve çoğu da paralarını yedi. Ama, o Varlık Vergisi'nden sonra İstanbul tüccar olmaya başladı ve bugün ticaret ecnebilerin elinde değil, Türklerin elindedir, görüyoruz. O, Varlık Vergisi'nin çok büyük yardımı oldu.

E.D.: Peki efendim Osmanlı Bankası deniyor ki çok gayrimüslimin Varlık Vergisi'ni ödemesine yardım etmiş, onların dükkanlarını, evlerini ipotek ederek. Öyle bir şeyler duydum, acaba siz teyit eder misiniz?

A.R.K.: Olabilir. Osmanlı Bankası'nın çok iyi müşterisi olur, çok zengin bir adam olur. Üçyüzbin, dörtyüzbin isteyince tabiî veremez bu sefer banka, bunu biliyorum, bunu gayet iyi hatırlıyorum, banka o zaman Orient Mağazası vardı meşhur, orda Osmanlı Bankası'nın bir memuru vardı, nedir bu, bu dediler efendim Osmanlı Bankası'na borçlu bu adamlar, Osmanlı Bankası bu alacağı için efendim bu işin başına memurunu koydu. Yani alış-veriş onun vasıtasıyla yapılıyordu. Bunu gördüm yani.

E.E.: İpotekli ticaret gibi.

A.R.K.: Evet, öyle. Öyle yapanlar da oldu yani. Eskiden beri müşterisiydi, mağaza elinde, banka kontrolünde banka açığı kapatıyor, sabahleyin memurlar geliyor mal alıyor, mal satıyor. Parasını veriyor şey ediyor yani. Böyle 1-2 sene bu adamlar bi-

lahare borçlarını ödediler, geldiler. Ama çokları işini tasfiye etti, beraberlik yaptıkları o Türklerle mağazalarını devrettiler. Onlar iş sahibi oldu. Çok para kazandılar ve yani o Varlık Vergisi olmayaydı, İstanbul bugün bu kadar tüccar olmazdı.

E.D.: Peki, Sivas'ta ne oldu, Sivas'ta birkaç Ermeni var demiştiniz, birkaç Rum var demiştiniz, onlara geldi mi Varlık Vergisi?

A.R.K.: Ee, yok, öyle bir şey olmadı. Bu daha fazla İstanbul'da oldu. Bilmem İzmir'de oldu mu?

E.E.: Daha çok İstanbul diye biliyorum.

A.R.K.: Çünkü efendim, İzmir'i, Adana'yı, Mersin'i hükümet biliyor, kim ne kadar verdi. Fakat İstanbul'da büyük firmalar Varlık Vergisi verdi, bunları yani kaçırmak için verdiler. Bence bu İnönü'nün politikasıdır ve bu politika muvaffak olmuştur ve iyi de yaptılar. Başka türlü oldukça o ticaret bize geçmezdi. Nerde ihracat bilecek, bizim Sivas'ta şeyler vardı, odunlar, onlara ihracat öğrettiler, ithalat öğrettiler. Gittiler oraya da tabii.

E.E. Ama öğrendiler.

A.R.K.: Öğrendiler. Bal gibi de İstanbul'da yerleştiler. Bugün Kadıköy tarafında, Kadıköy bugün taşralı şeylerle doludur, neden dolu, işte o Varlık Vergisi'nden dolayı. Bunlar İstanbul'a geldiler, İstanbul'da hayat gördüler, para gördüler, kazanç gördüler ve İstanbul'a efendim hala herkes geliyor, o vakitten beri."[332]

Faik Ökte'ye göre Varlık Vergisi sırasında vergilerini ödemedikleri halde haklarında haciz ve icra işlemi yapılmayan ve çalışma kamplarına sevkedilmeyen iki azınlık mensubu vardı. Biri *Kemalizm* kitabını yazan ve Türkleşmenin ateşli savunucusu olan Tekin Alp, diğeri ise kardeşi Fransız basınında Türkiye lehine yazılar yazan Ermeni asıllı Karabet Devletliyan idi.[333] Faik Ökte'ye göre bu iki kişi bu tavırlarının karşılıklarını böylece almış oldular. Ancak Faik Ökte'nin Tekin Alp'le il-

---

332 Osmanlı Bankası Tarih Araştırma Merkezi Arşivi, sözlü tarih projesi video çekim kayıtlarının çözümlemeleri. 10 Nisan 1997 tarihinde Ali Rıza Kınay ile yapılan mülakat. Metinde geçen A.R.K. Ali Rıza Kınay, E.E. ve E.D. mülakatları yapan Edhem Eldem ve Esra Danacıoğlu'dur.

333 Faik Ökte, 1951, s. 160.

gili söylediği yanlıştır. Varlık Vergisi'nin hışmından Tekin Alp de kurtulamamış ve Fenerbahçe'deki muhteşem yalısı ve eşyaları haraç mezat satılmıştır.[334]

d) Varlık Vergisi Karşısında Yahudilerin Tepkileri - Dünya Kamuoyunun Tavrı

Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanması sırasında 1935 ve akabinde 1939 yıllarında yapılan seçimlerde bağımsız milletvekili seçilen Rum asıllı Nikola Taptas ve Yahudi asıllı Samuel Abravaya meclisteydiler. Varlık Vergisi Kanunu oylaması sırasında oy kullanmayan 76 milletvekili arasında bu iki azınlık milletvekili de yer alıyordu.[335] Bu milletvekilleri oylamaya katılmamanın dışında herhangi bir itirazda veya müdahalede bulunmadılar. 28 Şubat 1943'te yapılan milletvekili seçimlerinde ise Samuel Abravaya yerine bu kez Avram Galanti Niğde'den bağımsız milletvekili seçildi. Galanti selefi gibi davranmadı ve dönemin Sanayi Tetkik Reisi Şevket Süreyya Aydemir nezdinde şikâyette bulundu. Aydemir azınlıkların Türkler kadar kan dökmediklerini ve sadece zenginleştiklerini, dolayısıyla hiçbir şekilde şikâyet etmeye hakları olmadığı gibi verginin de bir "Kan Vergisi" olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyleyince Galanti ve beraberinde bulunan İzmir Yahudi cemaati başkanı Gomel haykırarak:

"Aldığınız vergi helâl olsun. Bu vergi, senin dediğin işler teraziye dökülünce, bizim ödememiz lâzım gelenin bir zerresi bile değildir" şeklinde cevap verdiler.[336] Galanti tüm kitaplarını basan Kâatçılık ve Matbaacılık A.Ş.'nin (sabık Fratelli Haim Ticarethanesi) haksız bir şekilde vergilendirilmesi karşısında da sesini çıkarmadı ve matbaa Varlık Vergisi nedeniyle Sümerbank'a satıldı.[337]

---

334 Albert Yenni ile 29 Haziran 1999 tarihli görüşme. Tekin Alp, Albert Yenni'nin babasının dayısı idi.

335 Alexis Alexandridis, 1983, s. 211.

336 Şevket Süreyya Aydemir, Cilt 2, 1976, s. 235-236.

337 Philip Mansel, 1995, s. 424.

Türkiye Yahudileri, yirmi kur'a gayrimüslimin silah altına alınıp terhis edilmelerinden ve bunun akabinde Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanmasından sonra kendilerini daha büyük bir felâketin beklediğini, bunun da ya kitlesel imha veya tehcir olabileceğini düşünmeye başladılar. Bu dehşet havası sonucunda Nazilerin Türkiye'yi işgal etmeleri halinde kendilerinin de Avrupa'daki soydaşlarının akibetine uğrayıp fırınlarda imha edileceklerine inandılar. İstanbul'un Balat, Sütlüce, İzmir'in Bahri Baba semtlerinde bu tür fırınların kurulduğuna dair söylentiler Yahudiler arasında yayıldı.[338]

Bu imha edilme korkusu sadece "Balat Fırınları" söylentisinden kaynaklanmıyordu. Türkiye Yahudileri ticarî hayattaki mevkilerini kazaî bir şekilde değil müteşebbislik ruhunun, azmin ve ticarî dürüstlüğün sonucunda elde ettiklerine inanıyorlardı. Bir ömür boyu yapılan ticaret sonunda elde edilmiş bu meziyetlerin Varlık Vergisi uygulamasıyla hemen ortadan kaldırılabileceğine inanmadılar. Çalışma kamplarına götürülen ve kendilerini bir günden diğerine sefalet içinde bulunan Yahudi tüccarlar, ticarî meziyetlerine ve becerilerine güvenerek daha iyi zamanların tekrar geleceğine ve bu umudun muhafaza edilebilmesi için de hayatta kalmalarının gerekli olduğuna inandılar. Türkiye Yahudileri siyasi iktidarın tüm azınlıklar ile yabancıları tasfiye etme yoluna gitmesinden endişe ediyorlardı. Aslında bu endişe bazı siyasî ve iktisadî temellere dayanıyordu. Yahudiler, savaşan tüm tarafların Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için birbirleriyle yarıştıkları bir sırada, Türk resmî mercilerinin azınlıkları ve yabancıları tasfiye etmeye yönelik bir girişimi karşısında yabancı devletlerin kayıtsız kalacaklarını düşündüler. Bu varsayımın gerisinde, resmî mercilerin, azınlıkların yoğun olarak ikamet ettikleri İstanbul'a iktisadî ve siyasî anlamda artık Türklerin hâkim olmalarını istedikleri düşüncesi yer alıyordu. Bu varsayım, özellikle

338 Rıfat N. Bali, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de azınlıklar - II - 'Balat fırınları' söylentisi", *Tarih ve Toplum*, cilt 30, sayı 180, Aralık 1998, s. 11-17 ve Rıfat N. Bali, "Balat'taki asrî fırın", *Tarih ve Toplum*, cilt 30, sayı 182, Şubat 1999, s. 3.

savaş sonrasında "Boğazlar Meselesi" nin siyasî müzakerelere açılacağına dair endişeler yoğunlaştığında benimsendi. Türkiye, savaş sonrasında Avrupa'daki esas askerî gücün SSCB olacağını öngörüyor ve Müttefik Kuvvetler ile SSCB arasında varılacak anlaşmalar ile, bazı devletlerin sınırlarının yeniden çizileceğine inanıyordu. Türkiye, kendisinden birtakım talepleri olan SSCB'nin Boğazlar ve Balkanlar meselesini tekrar gündeme getireceğine inanıyordu. Bu siyasi atmosfer içinde Türkiye Yahudileri, resmî makamların bu tür taleplere, ihtilâf konusu olacak bölgeleri Türkleştirerek karşı koymaya ve buraları tahkim etmeye çalışacaklarını düşündüler. Türkleştirmenin azınlıkların fiziki anlamda imha edilmeleri şeklinde gerçekleşmesinin pek de uzak bir ihtimal olmadığını düşündüler. Türkiye Yahudileri, yirmi kur'a gayrimüslimin silah altına alınmasını resmî makamların bir ikazı olarak değerlendirdiler, ancak o anda bunun önemini idrak edemediler. Bu olaydan sonra Varlık Vergisi'nin hışmına uğrayan Yahudiler, iktidarda bulunan bir grubun azınlıkları yok etmeye veya İstanbul'dan Anadolu'nun içlerine tehcir etmeye teşebbüs bile edebileceğine inandılar. 1915 Ermeni tehciri sırasında yaşananları hatırlayarak uygulanacak tehcirin de çok trajik bir şekilde sonuçlanabileceğini düşündüler. Bu endişeden dolayı da dünya kamuoyunun dikkatini bu ihtimalin mevcudiyetine çekmeye uğraştılar. Bunun için AJC'ye başvurarak Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin, resmî bir hava yaratmadan Türkiye'ye müdahalede bulunmasını istediler. Bunun için bu ülkelerin önde gelen siyasetçileri ile gazetecilerinin, kendi kamuoylarına, Varlık Vergisi'nin özellikleri ve gayri adil uygulaması hakkında çok iyi bilgi sahibi olduklarını belirtir beyanlarda bulunmalarını tavsiye ettiler. Bu beyanatların mütevazi ya da dostane ve dikkati fazla çekmeyen bir üslûpta yapılmasını tavsiye ettiler. Müttefik Kuvvetler'in Varlık Vergisi karşısında sessiz kalmalarının ardında Varlık Vergisi'ne tepki gösterilmesi halinde Türkiye'nin tarafsızlığını terk edip Mihver Kuvvetleri'ne katılacağı kaygısının yattığına inanan Türkiye Yahudileri, müdahalede bulunmasını istedikleri AJC'ye bu kaygının

yersiz olduğunu, teklif ettikleri doğrultuda yapılacak beyanların da bu tür bir siyasi gelişmeye yer açmayacağını özellikle söylediler. AJC'den istenen başka bir şey ise Amerika'nın ve İngiltere'nin saygın şahsiyetleri tarafından dostane ve saygılı bir üslûpla yazılmış ve Varlık Vergisi'ne itiraz eden bir mektubun Millî Şef İsmet İnönü'ye gönderilmesiydi. Böyle bir mektubun kaleme alınıp gönderilmesi halinde Türkiye'yi yönetenlerin düşüncelerini değiştirip Türkiye'yi dünya kamuoyu önünde daha da kötüleştirecek bir hale sokmaktan vazgeçebilecekleri düşünüldü. AJC'den istenen bu yardım talebi şu çığlıkla sona erdi: "Sonradan haydut olduğu anlaşılan jandarma ve elinde bir bıçakla önünde peydah olup, hayatını ve cüzdanını isteyen Devlet karşısında silahsız yurttaş kimden yardım isteyebilir? Adaletin kapıları ona kapalıdır. Millî mahkemeler ona yasak. Ona açık olarak kalan sadece uygar ülkelerin kamuoylarıdır. Durumumuzu işte bu kamuoyunun gözlerinin önüne seriyoruz."[339] Tüm bu yakarışlara rağmen ne ABD ne de İngiltere Türkiye Yahudilerinin içinde bulundukları koşulların iyileştirilmesi için herhangi bir müdahalede bulunmadılar.

Türkiye Yahudileri Varlık Vergisi uygulaması ile içinde bulundukları biçare durumdan sadece AJC'yi değil ABD'nin önde gelen Yahudi sivil toplum teşkilâtlarını da haberdar ederek sözkonusu teşkilâtların Türk hükümetine müdahalesini sağlamaya çalıştılar, ancak pek bir başarıya ulaşamadılar. Türkiye'de yerleşik Yahudiler, ABD'ye göç etmiş akrabalarına mektuplar yollayarak içinde bulundukları durumdan onları haberdar ettiler.[340] Türkiye'den göç edip ABD'ye yerleşen Yahu-

339 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Türkiye muhabiri tarafından AJC'ye 20 Temmuz 1945 tarihinde gönderilen Eylül 1943 tarihli rapor, s. 14-18.

340 İstanbul'da yaşayan Yugoslav uyruklu Salomon Ergas ABD'de yerleşik kardeşi Jak Ergas'a yazdığı mektupta kendilerine tahakkuk ettirilen 620.000 liranın inanılmaz bir meblağ olduğunu ve tebliğ tarihinden itibaren on beş gün içinde ödenmesi gerektiğinden vergiyi ödeyemeyeceklerini bildirdi. Bu korkunç durumun sadece azınlıklara mahsus olduğunu, Türklerin çok daha az vergilendirildiklerini belirtti. Vergilerini ödeyemeyip Aşkale'ye gönderilenler arasında Benbasat Biraderler şirketinden Moiz ve Robert Benbasat, Boraldo,

diler, Türkiye'deki akrabalarından gelen şikâyet, yakınma ve acil yardım talebi ile dolu bu mektupları aldıklarında WJC'ye başvurarak duruma müdahale etmesini talep ettiler.[341] Bu şikâyetler üzerine WJC'den bir yetkili, Türkiye'nin Washington büyükelçisi Münir Ertegün ile görüştü, ancak hiçbir sonuç elde edemedi.[342] Bu girişimlerden haberdar olan *Anadolu* gazetesi sahibi Haydar Rüştü Öktem Yahudileri şöyle ikaz etti: "Şu Varlık Vergisi dolayısiyle bazı Yahudi vatandaşların ecnebi konsoloslara bir takım mukayeseli cetveller göstererek şikâyete yeltendiklerini duyduk. Bazı Yahudi avukatların bu vergiyi vermemek için cemaatça mukavemet etmek propagandası yaptıklarını işittik. Bu haller bu yurdda her türlü külfetten azade bir halde yaşayan yurddaşlara asla yakışmaz. Biz yurdumuzda özü, sözü, vazife ve mesuliyeti bize benziyen vatandaşlar görmek isteriz. Yahudi vatandaşlar da böyle olmalıdırlar."[343] Türkiye Yahudileri ile aynı şekilde vergiden muzdarip Türkiyeli Ermeniler de, Amerika'da yaşayan Ermeni yakınları vasıtasıyla Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan duruma müdahale etmesini talep ettiler. Dışişleri Bakanlığı'nın bu başvurulara cevabı olumsuz oldu. Bakanlık dış siyaset ilkelerinden bi-

---

Viktor Benardete, 500.000 TL vergilendirilen Rafael Kazes ve oğlu Sami Kazes, 400.000 TL vergilendirilen avukat Gad Franko, 350.000 TL vergilendirilen 72 yaşındaki Çikvaşvili, 74 yaşındaki Yeşua ve 72 yaşındaki Eliya Menda kardeşlerin de bulunduğunu yazdı. Salomon Ergas mektubuna şu satırlarla son verdi: "Ben Yugoslav uyruklu olduğum için hemen çalışma kampına gönderilmeyeceğim, ama kardeşim İzak hemen yollanacak. Sıkıntılarımızı herhalde anlıyorsun. Allahtan ki sen Amerika'dasın ve emniyettesin. Kaç tane mağazanın Müslüman Türkler tarafından devralındığını tahayyül bile edemezsin. Ticaret tamamen durdu. Bu idrak edilmesi güç bir durumdur. Hiç kimse böyle bir şeyin Türkiye'de meydana gelebileceğini düşünemezdi."(AJA, MS 361 kutu H332, dosya 2, Salomon Ergas'ın 13 Şubat 1943 tarihli mektubu.)

341 AJA, MS 361 kutu H332, dosya 2, Vitalis Nahmias'ın WJC'ye gönderdiği 26 Şubat 1943 ve 31 Mart 1943 tarihli mektuplar, ve A. Treves'in WJC'ye gönderdiği 16 Nisan 1943 tarihli mektup / AJA MS 361 kutu H331 dosya 1 E.Dworkin'in 30 Temmuz 1943 tarihli mektubu.

342 AJA, MS 361 kutu H332, dosya 2, James Waterman Wise'in 16 Nisan 1943 tarihli yazısı. / AJA, MS 361 kutu H332 dosya 2, Vitalis Nachmias'ın 1943 tarihli mektubu.

343 Haydar Rüştü Öktem, "Yahudilere verilen öğütler", *Anadolu*, 23 Mart 1943.

rinin başka ülkelerin iç işlerine müdahale etmemek olduğu şeklinde bir cevap verdi.[344]

Müstakbel İsrail devletinin liderleri de Varlık Vergisi altında ezilen Türkiye Yahudilerinin bu durumuna karşı son derece mesafeli bir tavır aldılar ve Filistin ile Türkiye arasındaki mevcut ilişkiler nedeniyle Türkiye nezdinde herhangi bir müdahalede bulunmadılar. İsrail devleti kurulduğunda ikinci cumhurbaşkanı olacak olan İshak Ben Zvi, 1943 yılında İstanbul'u ziyaret ettiğinde Yahudi tüccarlarla görüştü. Varlık Vergisi uygulamasının yarattığı durumun ciddiyetini idrak eden Ben Zvi, verginin tüm azınlıklara uygulanmasından ötürü antisemit değil azınlık ve yabancı karşıtı bir uygulama olduğuna kanaat getirdi. Ben Zvi, resmî mercilerin Varlık Vergisi ile ilgili özellikle basında herhangi bir şikâyete rastlamaktan hiç memnun olmadıklarını ve azınlıkları bu uygulamanın kaldırılması için dış ülkeler nezdinde girişimde bulunmamaları için ikaz ettiklerini belirtti. Ben Zvi, Türk hükümetini etkilemenin en iyi yolunun Amerikan basınının bu meseleyi kendi kamuoyuna dostane bir şekilde yansıtması olduğuna inandı. Ben Zvi Filistin'in Türk hükümeti ile olan siyasi ilişkileri nedeniyle de bu meseleye karışmak istemedi ve adının açıklanmamasını talep etti.[345] Moşe Şertok da WJC'ye, kanunun antisemit değil azınlık karşıtı bir kanun olduğunu söyledi.[346] Her iki liderin de, kanunun antisemit bir kanun olmadığını vurgulaması Filistinli liderlerin Varlık Vergisi karşısındaki tavırlarını belirledi. Filistinli liderler antisemit bir kanun ve uygulama olmadığı sürece, Türkiyeli Yahudiler bu kanundan zarar gördükleri halde, Filistin devletinin Türkiye ile olan ilişkilerini ve çıkarlarını göz önünde bulundurarak Türkiye'nin içişlerine müdahale etmek istemediler.

---

344 AMA, 13 Eylül 1943 tarih ve 867.4016/1047 sayılı belge ve 1 Kasım 1943 tarih ve 867.4016/1049 sayılı belge.

345 AJA, MS 361 kutu H332, dosya 2, İshak Ben Zvi'nin 23 Eylül 1943 tarihli yazısı.

346 AJA, MS 361 kutu H332, dosya 2, Moşe Şertok'un WJC'ye gönderdiği 24 Eylül 1943 tarihli telgrafı.

ABD ve Batı ülkeleri de kanun karşısında benzer bir şekilde seyirci kaldılar.

1942-1945 yılları arasında Yahudi asıllı Laurence Steinhardt Türkiye'nin ABD Büyükelçisi olarak görev yapıyordu. ABD'nin daha önce Türkiye, büyükelçileri olan Oscar Straus, Abraham Elkus ve Henry Morgenthau da Yahudi asıllı Amerikalılar oldukları için Türkiye Amerikan elçileri için neredeyse bir "Yahudi istasyonu" haline gelmişti. Bu durum Türkiye'deki siyasi makamların pek hoşuna gitmiyordu. Bu nedenle Atatürk, 1933 yılında ABD Başkanı Roosevelt'ten Yahudi asıllı Amerikalıların Türkiye'ye elçi olarak atanmalarının bir alışkanlık haline getirilmemesini rica etti. Bu yüzden Steinhardt'ın Türkiye'ye elçi olarak atanması kararı Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu'na "çok kötü bir haber" olarak aktarıldı. Steinhardt tarafgirlikle suçlanmamak için Varlık Vergisi uygulaması karşısında sadece Amerikalı yurttaşlar söz konusu olduğunda müdahale etti. Buna rağmen Alman propaganda faaliyetlerini yürütenler onu, özellikle Türkiyeli Yahudileri de kapsayan geniş çaplı bir müdahalede bulunmakla suçladı.[347] 1942 yılının Aralık ayında Bükreş Radyosu'nun Türkçe yayınında yer alan bir haberde Türkiye Yahudilerinin "şimdiye kadar memleketin kanını emdikleri halde" Varlık Vergisi'nden şikâyet ettikleri, diş hekimi Sami Günzberg kast edilerek, Yahudi cemaati reisinin büyükelçi Steinhart'a başvurup Türkiye'deki Yahudilerin bu vergi karşısında korunmalarını talep ettiği ve büyükelçinin de Yahudilerin zarar görmemeleri için elinden geleni yapmaya söz verdiği ileri sürüldü. Bunun üzerine Hüseyin Cahid Yalçın bu haberi "hainane bir propaganda" olarak niteledi. Bükreş radyosunun bu haberinin bir Nazi propagandası olduğunu ileri sürerek, Türkiye'de vatandaşlar arasında din ve ırk farkı olmadığını vurgudı ve Yahudileri şu satırlarla daha çok vergi vermeye davet etti:

"Türkiye'deki Yahudilerin memleketin selâmeti uğrunda kendilerinden istenen varlık vergisini baltalamağa çalıştıkları-

347 Barry Rubin, "Ambassador Laurence A.Steinhardt: The Perils of a Jewish Diplomat, 1940-1945" *American Jewish History*, Cilt 70, 3 (1981), s. 331-346.

na dair ortada ufak bir iz bile yoktur. Böyle bir şey olsa idi hükümet şimdiye kadar çoktan icabeden tedbirleri almış ve tatbik mevkiine koymuş bulunurdu. Türk Yahudilerinin, bilakis, varlık vergisini tediye hususunda azamî bir hüsnü niyetle vazifelerini ifaya koşarak kendilerini fena bir vatandaş gibi bizim nazarımızda lekelemeğe ve küçük göstermeğe çalışan ecnebi düşmanlarını utandıracaklarında hiç şüphemiz yoktur. (...)

Vatandaşlar arasında Yahudi olanların bu tarzda bir iftiraya uğradıklarını görmek bizde onlara karşı mevcut olan itimadı ve tesanüt hissini takviye etmekten başka bir netice doğuramaz. Onların da düşmanları utandırmak hususunda âdeta müsabakaya girişeceklerine ve müfterilere fiili bir tokat atacaklarına eminiz."[348]

Bükreş Radyosu'ndaki bu konuşmaya bir tepki de Necmeddin Sadak'tan geldi. Sadak yazdığı başmakalede "Romanya rejimine karşı Yahudilerin düşman olmasına akıl erer. Fakat bütün Avrupa'da insan gibi yaşıyabildikleri tek memleket olan Türkiye'ye Yahudilerin düşmanlık duyguları besledikleri hakkında henüz elimizde hiçbir vesika yoktur" cevabını verdi.[349]

The New York Times muhabiri Yahudi asıllı Joseph Levy ve ABD Büyükelçiliği askerî ataşesi de Ankara'daki resmî çevrelerle yaptıkları görüşmelerde Varlık Vergisi uygulamasının devam etmesinin Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olup Türkiye'nin Amerikan kamuoyundaki görünümüne zarar vereceğini izah ettiler.[350]

---

348 Hüseyin Cahid Yalçın, "Hainane bir propaganda", *Yeni Sabah*, 27 Aralık 1942. Yalçın yazısında Bükreş Radyosu'nun bu haberinde Yahudi cemaati reisi olarak Sami diye birinden söz edildiğini yazar. Hüseyin Cahid Yalçın Sami'nin olsa olsa diş hekimi Sami Günzberg olabileceğini ancak Sami Günzberg'in de bir cemaat reisi sıfatı taşımadığını belirtir ve dolayısıyla haberin uydurma olduğuna kanaat getirir. Ancak bugüne kadar yaşamı ve faaliyetleri hiç araştırılmamış ve Osmanlı döneminden beri siyasi iktidarın en üst düzeydeki temsilcileri ile çok sıkı ve iyi ilişkilerde bulunan Sami Günzberg'in diğer Yahudi cemaati seçkinleriyle birlikte ABD Büyükelçiliği nezdinde teşebbüste bulunmuş olması pek muhtemeldir.

349 Necmettin Sadak, "Türkiye'ye karşı sinir harbinden bahsetmek Türkiye'nin müttefik ve dostları ile dürüst münasebetlerini bilmemektir", *Akşam*, 19 Haziran 1943.

350 Barry Rubin, "Ambassador Laurence A.Steinhardt: The Perils of a Jewish Diplomat, 1940-1945" *American Jewish History*, Cilt 70, 3 (1981), s. 331-346, s.339.

Bu temaslara ek olarak, 1943 yılının Eylül ayında Ankara'ya gelen *The New York Times* muhabiri C. L. Sulzberger, yayımladığı bir dizi yazıda Varlık Vergisi'nin azınlıklara karşı haksız ve ayırımcı bir şekilde uygulandığını ortaya koydu ve mükelleflerin içinde bulundukları çok kötü koşulları anlattı.[351] Bu yazılar o ana kadar gayriresmî bir şekilde yürütülen ve kamuoyuna yansıtılmamaya çalışılan Varlık Vergisi meselesini ilk kez Amerikan kamuoyunun dikkatine sundu. Bu yazı dizisi beklenildiği gibi Amerikan kamuoyunda tepki yarattı, ancak Varlık Vergisi Türkiye'nin içişlerini ilgilendiren bir konu olduğu için ABD veya bir diğer ülke Türkiye nezdinde herhangi bir protestoda bulunamadı. Ancak The Standard Oil Company of New York, Singer Sewing Machine Company gibi Türkiye'de yerleşik Amerikan şirketleri ABD'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne protestolarını ilettiler. ABD Dışişleri Bakanlığı mensupları da Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği mensuplarına bazen şaka yollu, bazen gayet ciddi şekilde Türkiye ile olan tüm ticari ilişkileri kesme yolunda tehditlerde bulundular.[352]

Batı ülkeleri de müdahale ettikleri takdirde Türkiye'yi sinirlendirme ve dolayısıyla Türkiye'nin savaş sırasında takındığı

---

351 C. L. Sulzberger, "Turkey is uneasy over capital levy", *The New York Times*, 9 Eylül 1943, s. 20 / "Premier defends new Turkish tax", *The New York Times*, 10 Eylül 1943 / "Turkish tax kills foreign business", *The New York Times*, 11 Eylül 1943 / "Ankara taxes raises diplomatic issues", *The New York Times*, 12 Eylül 1943. Dönemin Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper Sulzberger'in haberlerine sansür uygular, bunun üzerine Sulzberger kendisine Moskova vizesine sahip olduğunu ve haberlerini Moskova'dan Amerika'ya geçebileceğini söyler ve Selim Sarper de uyguladığı sansürü kaldırır. (Turhan Aytul, "Türkiye'yi titreten yıllar", *Milliyet*, 12 Nisan 1979 ve 9 Mayıs 1979 / Turhan Aytul, "Ankara'yı titreten beş yıl", *Milliyet*, 27 Eylül 1988). *The New York Times*'da çıkan bu yazı dizisine *Ulus* beş yıl sonra sert tepki verdi: "Türkiye'de olağanüstü masraflara karşı olmak üzere bir Varlık vergisi konulduktan bir müddet sonra, bu gazetenin patronları bizde bir azınlığın sadıkane ihbarları üzerine, Türkiye'ye bir heyet göndermişler, 45 sayfalık rapor hazırlatmışlardı. Burada her türlü hürriyetten faydalanan Yahudi vatandaşlarımızı mazlumlar gibi gösteren, bu münasebetle -bazı gazetelerimizin sütunlarına kadar geçen- aleyhimizde yazan bu gazete ve onun yardakçıları olmuştur." (T.İ., "Bir Manhattan gazetesi", *Ulus*, 11 Ekim 1948.)

352 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, AJC'den Simon Segal'ın 13 Haziran 1945 tarihinde Anglo-Jewish Association'a yolladığı mektup.

tarafsız tavrı tehlikeye atma kaygısıyla Varlık Vergisi konusunda herhangi bir eleştiride veya müdahalede bulunmadılar. Hatta Varlık Vergisi ile ilgili haberlerin Ortadoğu, Kuzey Afrika ve İngiltere'de yayımlanmasını yasakladılar. ABD Büyükelçisi Steinhardt "Batılıların bu konuda koydukları sansürü kaldıracaklarını pek sanmıyorum. Türklerin bu tür davranışlarına Batılıların da ses çıkartmayışları onları daha güvenceli yapıyor" yorumunda bulundu.[353] *Daily Mirror* gazetesi de benzer bir şekilde Amerikalı diplomatların Varlık Vergisi karşısında gözlerini kapadıkları yorumunda bulundu.[354]

Varlık Vergisi Kanunu ile maddi açıdan büyük zarar gören Yahudi cemaatine merkezi New York'ta bulunan AJJDC yardım etti. Bu teşkilât 1944 yılında Hahambaşılığa toplam 115.000 dolar bağışta bulundu. Hahambaşılık da bu parayı Türkiye'deki muhtelif Yahudi cemaatlerine dağıttı. Bu bağışla Varlık Vergisi uygulaması nedeniyle güç duruma düşmüş Yahudilere ve cemaat mensupları artık katkıda bulunamadığı için malî darboğaza sürüklenen, cemaate ait hastahane, okul, yaşlılar yurdu, fakirlere yardım cemiyetleri gibi müesseselere bu zor dönemde bir destek sağlanmış oldu.[355] Bu yardım 1945 yılında da devam etti ve AJJDC her ay on bin dolar tutarında bir meblağı Hahambaşılığa bağışladı.[356] İstanbul'da yaşayan yaklaşık elli bin Yahudiden yedi bini Varlık Vergisi nedeniyle servetlerini ve tasarruflarını kaybetmiş olduğundan cemaatin yardımlarıyla hayatlarını sürdürdüler. Bu yardımın bir kısmı da AJJDC tarafından hibe edilen paradan karşılandı.[357]

---

353 Turhan Aytul, "Türkiye'yi titreten yıllar", *Milliyet*, 8 Mayıs 1979.

354 AJA, MS361 kutu H332, dosya 2, "Turk persecution", *Daily Mirror*, 25 Mart 1944.

355 AJJDC Arşivi, AR1933/1944, dosya 1052, Mordecai Kessler'in 14 Mart 1945 tarihli raporu.

356 AJA, MS361 kutu 332 dosya 3, "Says Turks tax Jews", *New York Post*, 8 Mart 1945.

357 *American Jewish Year Book*, Cilt 49, 1947-1948, s. 436-438.

e) Varlık Vergisi'nin Kaldırılması

17 Eylül 1943 tarihinde 4501 sayılı "Varlık Vergisi Kanununa ek Kanun" yürürlüğe girdi. Maliye Vekâleti, Varlık Vergisi uygulamasıyla tahsil edilememiş borçların terkine karar verilmesinde yetkili kılındı. Bundan bir kaç ay sonra da Millî Şef İsmet İnönü, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile 4-7 Aralık 1943 tarihlerinde Kahire Konferansı'nda müzakerelerde bulundu. Bu müzakerelerin sonucunda Türkiye müttefikler yanında savaşa katılacağını kabul etti. Bundan sonra da çoğunluğu Yahudi olan binden fazla vergi mükellefi 1943 yılının Aralık ayının ilk günlerinde serbest bırakıldılar ve ailelerine geri döndüler.[358] Türkiye'nin Müttefik Kuvvetler safında yer al-

Varlık Vergisi borçluları Sivrihisar'dan döndüler:

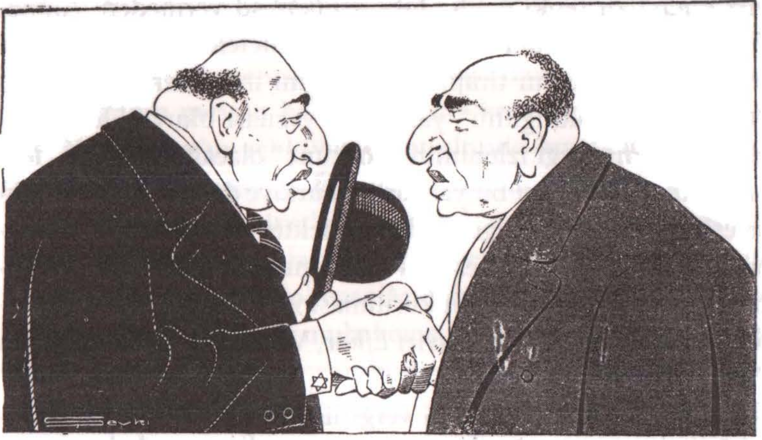

Borçlu - Şükür kavuşturana!..

Akbaba, 7 II. Kanun 1943

358 *The American Jewish Year Book*, Cilt 46, 18 Eylül 1944 - 7 Eylül 1945, sh 270 ve "Turkey releases Jews from labor camps informs US ambassador of new policy", *JTA Bülteni*, 9 Aralık 1943 (AJA, MS361 kutu H332, dosya 2). Rıdvan Akar da verginin tasfiye sürecinin 1943 yılının sonunda başladığını teyit ediyor. (Rıdvan Akar, 1992, s. 75). Tasfiye sürecinin Kahire Konferansı sonrası başlamasının, Türkiye'nin müttefik kuvvetlere yaklaşmasının bir göstergesi olduğunu belirten başka kaynaklar da var. (Bkz "Minorities in Turkey" *Jewish Frontier*, Vol. XI No. 1(108) Ocak 1944, s. 7-8). Bir diğer araştırmacı da, Rusların Stalingrad zaferinden sonra Türkiye üzerinde bir "Sovyet tehdidi"nin kendini göstermesi üzerine Türkiye'nin müttefiklere yanaşmaya başladığını ve bu süreç içinde Türkiye ile müttefikler arasında önemli bir sorun olan Varlık Vergisi uygulamasından müttefik zaferinin berraklaşmasıyla birlikte özellikle barış konferanslarının öncesinde vazgeçildiğini teyit ediyor. (Dr. Necdet Ekinci, 1997, s. 232) / "Turkey frees debtors", *The New York Times*, 6 Aralık 1943. (AJA, MS 361 kutu H332, dosya 2.)

Varlık Vergisini ödedikten sonra:

- Allah geride kalanları bağışlasın Salomon!..

Akbaba, 16 II. Kanun 1943

maya karar vermesi bir anlamda Türkiye'nin demokratik ülkelerin safını seçmesi demekti. Müttefik Kuvvetler temsilcileri, demokratik ülkeler arasına katılmaya karar veren Türkiye'ye, Varlık Vergisi gibi bir kanunun pek olumlu karşılanmayacağını bildirdiler. Bu da Türkiye'nin bu uygulamaya son vermesinde etkili oldu.[359]

15 Mart 1944 tarihinde 4530 sayılı "Bakayanın terki hakkında kanun" çıktı. Bu kanunla tarh edilmiş ancak tahsil edilememiş vergilerin terkine karar verildi. Bu kanunun yayınlanmasından altı ay sonra Ahmet Emin Yalman Varlık Vergisi konusunu tartışmaya açtı. Yalman bir dizi yazıda Nazilerin Türkiye'deki uzantılarının Türkiye'nin ahengini bozmaya uğraştıklarını, Varlık Vergisi'nin de bunun sonucunda konduğunu söyledi. Azınlıklara "misafir" demenin ayırımcı bir siyaset olduğunu kabul etti. Buna karşılık yabancı iktisadî kuruluşların, azınlık tüccarlarına Varlık Vergisi sonrasında uğradıkları zararları telafi etmek için ayrıcalıklı davranmalarını doğru bulmadığını belirtti. Yalman Varlık Vergisi'nin kısmen veya tama-

359 AJA, MS361 kutu H332, dosya 2, "Turkey releases Jews from labor camps informs US ambassador of new policy", *JTA Bülteni*, 9 Aralık 1943.

men iade edilmesini savundu.[360] Üç gün süren bu yazılara *Tasviri Efkâr*'dan tepki geldi. *Tasviri Efkâr* ad vermeden, Ahmet Emin Yalman ve *Vatan* gazetesini kast ederek ve Varlık Vergisi konusunun *Vatan*'ın tirajını etkilediğini ima ederek konunun "ticari değeri olduğunu" yazdı. Bu yazıları okuyacak bir yabancının edineceği izlenimin "korkunç" olacağını belirtti. *Tasviri Efkâr*, Yalman'ın bu yazılarla "Türkiye'de bir ekalliyet meselesinin mevcut olduğunu ilân etmekte" olduğunu ve dolayısıyla "alevli ve zararlı neşriyat" yaptığını iddia etti. Azınlık vatandaşların Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana bir şikâyetleri olmadığını belirten *Tasviri Efkâr*, Varlık Vergisi konusunda Ahmet Emin Yalman'ın "menfi propagandalara kapıldığını" öne sürdü. Gazetede ayrıca vergi listelerinin incelenmesi halinde Türklerin azınlıklardan daha fazla vergi verdiklerinin görüleceği iddia edildi.[361]

İş dergisi ise Ahmet Emin Yalman'ın bu yazısının en çok azınlıklar arasında itibar gördüğünü alaylı bir üslûpla belirtti:

"Vatan kahramanı, Sultanhamamı'nda, Gedikpaşa'da, Büyükada'da ve bazı İstanbul semtlerinde kendisine karşı beliren bu sempati hareketinden ne kadar iftihar ve gurur duysa azdır."

İş dergisi Yalman'ın bakış açısının yanlış olduğunu söylüyordu:

"Son iki asırlık Türkiye tarihinin seyrini göz önünde bulunduran her akliselim sahibi, meseleyi bilhassa Tanzimat'tan beri her türlü mükellefiyetlerden uzak yaşıyarak rahatça memleketin kanını emen, şişip kanlanan, icabında kapitalist Avrupanın yurd içinde komisyonculuğunu yapan gayritürk Türkiye burjuvazisi zaviyesinden düşünecektir. Hattâ bu taktirde belki de Kahraman'ın şikâyet ettiği verginin neden bu yapma, tufeyli ve gayri millî burjuvaziyi ortadan kaldıracak çapta olmadığı da akla gelebildi.

360 Ahmet Emin Yalman, "Müzmin bir rahatsızlık", *Vatan*, 25 Eylül 1944 / Ahmet Emin Yalman, "Tasfiye nasıl olmalı? 1 ", *Vatan*, 26 Eylül 1944/ Ahmet Emin Yalman, "Tasfiye nasıl olmalı? 2 ", *Vatan*, 27 Eylül 1944.

361 "Durup dururken bir de ekalliyetler meselesi çıkarmıyalım!", *Tasviri Efkâr*, 28 Eylül 1944.

Vatan kahramanı şunu bilmelidir ki akliselimini kaybetmemiş insaflı Türkiye Yahudisi, başka yerlerde bulunan ırkdaşlarının İkinci Dünya Harbindeki acıklı halini görünce keza insaflı Türkiye Ermenisi meselâ Fransa'daki, Bulgaristan'daki ırkdaşlarının perişan halini görünce, keza insaflı Türkiye Rumu Yunanistan'ın açlık ve sefalet altında kıvranan Rumlarını görünce verdiği vergiyi, farzımuhal oturduğu yeri feda pahasına da olsa, memnuniyetle ve şükranla vermiştir, yahut asırlardan beri askerliği ve vergi mükellefiyetini yüklenmiş Türk gibi memnuniyetle vermiş olması lâzımdı. Böylece tarihe ve aklıselime dayanan basit bir muhakeme, yazık ki, zamansız ve yersiz koparılmış yaygara sahibinin kahramanlığını kuvvetten düşürüyor. Mutlak adalet kadar nisbî adalet mefkûresi de bu yalancı kahraman ile istihza etmektedir.

Vatanın sahibi olan Türk'ün iradesi, mücerret ahlâk ve hukuk mefhumları arkasında gizlenerek bir nevi fikir komisyonculuğu yapan işgüzar kalemlerin bilhassa her zamandan ziyade millî tesanüdü emreden bir dünya buhranı esnasında daha fazla zehir ve fesat saçmasına müsaade etmiyecektir."[362]

Varlık Vergisi Kanunu Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'yi çok meşgul eden "azınlıklar meselesi"nin bir daha gündeme gelmesine neden olmuştu. Cumhuriyet ilân edildiğinde, 1915 tehciri sırasında meydana gelen Ermeni kırımı ile 1923 yılında gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonucunda, azınlıkların nüfusu oldukça azalmış ve toplam 260.000 civarında kalan azınlıkların genellikle İstanbul'da yoğunlaşmalarına izin verilmişti. Azınlıklar, Anadolu ile Batı ülkeleri arasında ticarette aracılık işlevini yerine getirdiler. Azınlıklar Cumhuriyet rejimi altında Osmanlı İmparatorluğu yıllarında faydalandıkları ticari imtiyazların tazminatını da ödemek zorunda kaldılar. Bu tazminat da Cumhuriyet döneminde, gayriresmî olarak azınlıkların, Türkiye'nin siyasi hayatında ve kamu yönetiminde aktif bir şekilde yer alamamalarıydı. Bu kısıtlamaya karşılık din, sivil statü, vergi gibi, bireylerin günlük

---

362 Iş, "Bir kahraman!", *İş*, S. 41, Cilt XI, No. 1, 1945, s. 1-2.

yaşamlarını ilgilendiren konularda mevcut yasalar ve koşullar azınlıklar açısından kabul edilebilir bir durum arz ediyordu. Azınlıklar bu genel duruma ve Türkiye'nin siyasal ve kamusal hayatına katılmamaya rıza göstererek ikinci sınıf bir vatandaşlık konumunu kabul ettiler.

Varlık Vergisi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren inşa edilen ve her iki tarafça da kabul edilen bu düzenin dış cephesi çöktü. Varlık Vergisi uygulamasını haklı kılacak herhangi yeni bir olgu yoktu ve azınlıklar, Cumhuriyet döneminde en çok İkinci Dünya Savaşı yıllarında kendilerini devlete yakın, devletle yekvücut hissetmişlerdi. Azınlıklar, Osmanlı yönetimi altında faydalandıkları imtiyazların karşılığını Cumhuriyet döneminde maruz kaldıkları farklı ve ayırımcı davranışlarla ödemeye gönülden mutabıktılar. Siyasi rejimin içinde barındırdığı diktatörlük ve yabancı düşmanlığından zamanla kendisini arındıracağını ve durumun bir gün normal hale dönüşeceğini ümit ettiler. Varlık Vergisi Kanunu beslenen bütün bu ümitlerin suya düşmesine neden oldu.[363]

Varlık Vergisi'nin kanunlaşmasında ve azınlıklara karşı ayırımcı bir şekilde uygulanmasında siyasi iktidarla çok sıkı ilişkilere sahip olan ve ticari hayatta azınlıkların güçlü konumlarına tahammül edemeyen tüccarlar da etkili oldular.[364] Şükrü Saracoğlu'nun Varlık Vergisi'nin müzakere edildiği CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmada söylediği "Bu kânun, aynı zamanda bir devrim kânunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldıracak Türk piyasasını Türklere vereceğiz" sözleri verginin amacını berrak bir şekilde ortaya koyuyordu.[365] Ferit Melen İstanbul Defterdarı Faik Ökte, *Cumhuriyet* başyazarı Nadir Nadi gibi dönemi yaşamış kişi-

---

363 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, Eylül 1943 tarihinde kaleme alınmış 20 Temmuz 1945 tarihli rapor, s. 10.

364 Barry Rubin "Ambassador Laurence A.Steinhardt: The perils of a Jewish diplomat, 1940-1945" *American Jewish History* cilt 70 sayı 3 (1981) sh 331-346.

365 Cemil Koçak, 1996, Cilt 2, s. 508.

ler de Varlık Vergisi'nin, azınlıkların hâkimiyetinde bulunan ticarî faaliyetlerin Türklere aktarılması için konduğu noktasında hemfikirdiler.[366]

Erdal İnönü ise Varlık Vergisi'ni şöyle değerlendiriyor:

"Yanlışlıkların azınlık iş adamlarına haksızlık yapıldığı izlenimini doğurması ve vergisini ödemeyenlere uzak yerlerde yol yaptırmak gibi sert yaptırımlara gidilmesi, zamanla, Saracoğlu'nun haklı gerekçesini unutturdu ve Varlık Vergisi CHP iktidarının bir hatası olarak zihinlere yerleşti. Aslında, savaş durumlarında başka ülkelerde sık sık örnekleri görülen bu servet vergisinin uygulanmasında yapılan haksızlıklar ve ölçüsüzlüklerin temel nedeni sanıyorum kültür farkıydı. Vergi miktarlarını belirleme yetkisini yasadan alan takdir komisyonları, haksız edinilmiş kazançlar diye gördükleri servet farklarını devlet gücüyle ortadan kaldırmaya girişmeyi kendi görevleri içinde bir davranış olarak değerlendirmişlerdi."[367]

O yıllarda CHP İstanbul İl İdare Kurulu reisliği yapan Suat Hayri Ürgüplü'nün değerlendirmesi ise daha değişik. Ürgüplü, anılarında, Başvekil Şükrü Saracoğlu ve Maliye Vekili Fuat Ağralı'nın CHP encümeninde vergiyi şu gerekçeyle savunduklarını belirtiyor:

"Encümende Saraçoğlu da, Ağralı da, İstiklâl Savaşı'ndaki fedakârlığa benzer bir fedakârlığın zorunlu olduğunu kesin bir dille ve heyecanla belirttiler. İstiklâl Savaşı'nda işgal altındaki İstanbul ve İzmir'den gerekli yardım alınamamıştı. Şimdi en büyük fedakârlık oralardan bekleniyordu."[368]

---

366 Cemil Koçak, 1996, Cilt 2, s. 506-510. Nadir Nadi fikrini şöyle dile getiyor: "Kanunun antidemokratik karakteri meydanda olmakla beraber o zaman bu noktaya kimse dokunmadı. (Antidemokratik sözcüğü henüz politika edebiyatımıza girmemişti). Elden geldiği kadar objektif ve eşit ölçülere vurularak uygulasa idi, savaş koşulları içinde alınan o tedbiri hükümete bağışlamak da mümkündü. Oysa, kulaktan kulağa fısıldanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi, birincisinden bekleyeceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu." (Nadir Nadi, 1979, s. 235)

367 Erdal İnönü, 1998, Cilt 2, s. 144-145.

368 Sadun Tanju (yay. haz.), "Bir devre ışık tutan anılar, Suat Hayri Ürgüplü'nün politika ve diplomaside 40 yılı", *Hürriyet*, 27 Aralık 1982.

Ürgüplü verginin konulması gerekçesini böylece belirttikten sonra şunları ekliyor:

"Varlık Vergisi iktidarın zenginlere, varlıklı olanlara karşı öfkesidir. 385 milyon liralık devlet bütçesine karşılık, sadece ordunun savaşa hazır tutulma masrafları 500 milyonun üzerindedir. Devletin memur kadrosu neredeyse avuç açıp dilenmeye çıkacaktır. Memur ailelerine birer kat elbiselik kumaş, birkaç kiloluk besin maddesi verebilmek, yeni iş başına gelen Saracoğlu'nun en büyük kaygısıdır" şeklinde bir gerekçe göstermektedir.[369]

Ürgüplü, esas gerekçenin halkın toplumsal hafızasındaki şeylerden kaynaklandığını da şu sözlerle dile getiriyor: "Savaş başlar başlamaz vurgunculuk, karaborsa, malları aşırı yüksek fiyatlara satma birçok tüccarın sıradan davranışları haline geldi. Halkın büyük çoğunluğu bu durumdan ızdırap çekiyorsa da ticaret ve perakendecilik ile meşgul olan toplam nüfusun küçük bir kesimi bu ortamdan büyük kârlar elde ediyordu. Vergi düzeni ümitsiz bir şekilde yetersiz olduğu için vergi kaçıranlar yakalanıp adalete teslim edilemiyorlardı. Bundan dolayı da bu tür faaliyetlerde bulunan tüccarlar savaştan önce ödemekte oldukları vergiden daha fazla vergi ödemiyorlardı. Umulmadık kârlar ve bundan dolayı ortaya çıkan "savaş zenginleri" özellikle ülkenin en önemli tek ticaret merkezi olan İstanbul'da çok yaygındı. Bu durum karşısında halkın sabırsızlığı ve asabiyeti kontrol edilemeyecek bir şekilde yükseliyordu. Cumhuriyet sadece 16 yaşında idi ve yalnızca Anadolu halkı tarafından üstlenmiş olan Kurtuluş Savaşı'nın ızdırabı ve cefası milyonların hafızalarında halen çok taze idi. Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu halkı sadece savaşmış, şehit olmuş veya sakat kalmamıştı. Aileler varlarını yoklarını da millî hükümete vermişlerdi şimdi ise barış hükümeti nüfusun varlıklı küçük bir kesiminin sahtekârlıkları ile mücadele etmemekte ve halkı savunmasız bırakmaktaydı. Halk 1921 yılında olağanüstü bir savaş önlemi sonucunda Milli Meclis'in millî mücadeleyi destekleme amacıyla Mustafa Kemal'e halkın varlığına el koyma

369 Sadun Tanju (yay. haz.), "Bir devre ışık tutan anılar, Suat Hayri Ürgüplü'nün politika ve diplomaside 40 yılı ", *Hürriyet*, 28 Aralık 1982.

yetkisi verdiğini hatırlıyordu. Buna karşılık İstanbul'da can çekişmekte olan A'yân Meclisi'nin üyeleri Müttefik İşgal Kuvvetleri tarafından korunduklarından bu önlemlerden etkilenmemişlerdi. Anadolu'dan İzmir'e doğru çekilmekte olan Yunan Kuvvetleri geçtikleri yerleri yakıp yıkıyorlardı. İstanbul ise gene yara almadan kurtulmuştu. Dört yıl süren Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da yerleşik tüccarlar ve azınlıklar bu savaş gayretlerine maddi olarak katkıda bulunmamışlardı. Şimdi aynı insanlar Türkiye'yi tehdit eden savaşın yükünü gene Anadolu halkının geniş çoğunluğuna yüklüyorlardı ve savaşın getirmiş olduğu bol kârlardan da istifade ediyorlardı. Psikolojik olarak bu tahammül edilemez bir durumdu."[370]

Varlık Vergisi uygulaması, Lozan Antlaşması'yla modern bir ulus-devlet olmak isteyen Türkiye'nin, azınlıklarını millî Türk kimliğine ve Türk kültürüne kazanma yolundaki gayretlerini

---

370 Suat Hayri Ürgüplü'nün *Milliyet* gazetesinde yayımlanmış anılarından özetleyerek aktaran Tunç M. Kuzay ve Cengiz K. Kevenk, "Two controversial issues in Turkish-Jewish relations during WWII: Struma Affair, The Capital Tax", Şubat 1993, Naperville Illinois, yayımlanmamış makale, s. 3-4. Bu anılarda sözü edilen 1921 yılında Mustafa Kemal'in halkın varlığına el koyması vakası şudur: "Meclis tarafından başkomutan seçilen ve Meclis'in yetkilerini kullanması kabul edilen Mustafa Kemal milletin maddî kaynaklarının Kurtuluş Savaşı'nın emrine verebilmek için 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihlerinde on maddelik tekâlif-i milliye (millî yükümlülük) emirlerini yayımladı. Bu emirler şunlardı:

1) Satınalmalar için en büyük mülkî amirin başkanlığında her ilçe merkezinde ücretsiz olarak çalışacak komisyonlar kurulacak, ambarları sayarak rapor tutacak, 2) Her ev, birer takım çamaşır, bir çift çarık ve çorap verecek, çok yoksul olanların bu yükümlülüğünü de zenginler karşılayacak, 3) Asker elbisesi yapmaya yarayan bez ve kumaşların ve ayakkabı malzemesinin ve, 4) Yiyecek maddelerinin yüzde 40'ına el konacak, 5) Ulaştırma araçlarına sahip olanlar her ay askerî araç-gereçleri 100 km. öteye taşıyacaklar, 6) Terkedilmiş mallara el konacak. Bu emirlere uymayanlar, vatan ihaneti suçuyla İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanacaklar. 7) Halk, elinde bulunan savaşa yarayışlı bütün silah ve cephaneyi, savaştan sonra geri almak üzere 3 gün içinde hükümete teslim edecek, 8) Benzin, vakum, gres yağı, vazelin, otomobil lastiği, tutkal, telefon makinası, kablo, tel gibi maddelerin yüzde kırkına el konacak, 9) Demirci, marangoz, dökümcü ile kılıç, mızrak, eğer yapabilecek ustaların adları, sayıları, durumları saptanacak, 10) Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağnı arabalarının bütün donatımı ve hayvanları ile birlikte; binek hayvanları, yük hayvanları, deve ve eşeklerin yüzde 20'sine el konacak." (Zeki Sarıhan, Cilt III, 1995, s. 642-643).

de ciddi bir sekteye uğrattı. Faik Ökte bu intibaını şöyle dile getiriyor:

"Varlık Vergisinin şöven milliyetçiliğinin, ırkçılığının damgası vardır. (...) Verginin bu karakteri Lozan'dan sonra yavaş yavaş kazanmaya başladığımız ekaliyetleri bizden soğutmuştur. (...) Lozan'da ekaliyet diye isimlendirilen vatandaşlardan, bilhassa entellektüel kısmının, bu hakikati Varlık Vergisinden çok evvel kavradığını, verginin tatbikatında yakından gördüm. Onlar, bu zarureti bizden daha iyi anlamışlardı. Esefle kaydetmek lâzımdır ki, Varlık Vergisi bu yakınlaşma, bu kaynaşma konserinde falsolu bir nota olmuştur."[371]

Yahudi halkı arasında onlarca yıldır söylenen "Ni mujer de la Romanya ni mülk en la Turkiya" (ne Romanya'dan eş al ne de Türkiye'de mülkün olsun) deyişi Varlık Vergisi uygulamasıyla doğrulanmış oldu.[372] Varlık Vergisi bütün azınlıklar üzerinde derin bir travma yarattı. Aynı zamanda, azınlıkların Şükrü Saracoğlu'ndan, İsmet İnönü'den ve CHP'den uzun yıllar boyunca nefret etmelerine de neden oldu. Azınlıklar Saracoğlu'na "Haraçoğlu" lâkabını taktılar.[373] Bu nefret duygusu verginin hışmına uğramış ve sonradan ABD'ye göç etmiş bir Türkiyeli Yahudi tarafından şöyle ifade ediliyor:

"Bu [vergi] iki kişinin buluşu idi: İsmet İnönü ve onun başvekili Şükrü Saracoğlu. Her ikisi de Atatürk'ün yardımcısı olmasına rağmen ne İnönü ne de Saracoğlu Atatürk'ün öğretisini, ilkelerini, dürüstlüğünü ve zihniyetini hazmedememişti. Bu kanun Anayasa'ya aykırı idi zira temyiz işlemine imkân vermeyen tek kanundu. Bir katil iki, üç yüksek mahkemeye başvurma hakkına sahipti ama vergi mükellefleri bu hakka sahip olmayıp on beş gün içinde nakit para temin etmeleri lâzımdı. Vergi tahakkuklarının bir tek mantığı vardı; azınlıkların

---

371 Faik Ökte, 1951, s. 211.

372 322111193 Marie-Christine Varol, "La vision de l'autre chez les Juifs de Balat: Les Turcs", *Vidas Largas*, Haziran 1988, sayı 7, s. 81-88.

373 Alper Görmüş, 1999, s. 83. Hayrettin Erkmen de bir konuşmasında Saraçoğlu'na böyle bir lakap takıldığını teyit etti. (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı arşivi, 31 Mart 1994 tarihli "Varlık Vergisi" konulu panel.)

tamamiyle imha edilmeleri. Nitekim bir yemek daveti sırasında Saracoğlu bu konuyu İnönü ve davetteki diğer kişilerle konuşurken 'Yahudilere öylesine ağır bir vergi tahakkuk ettireceğim ki yaşayabilmeleri için eşlerini fahişe olarak ikram etmek zorunda kalacaklar' demişti."[374]

Varlık Vergisi, verginin mimarları ve uygulanışı hakkında en gerçekçi ve acımasız yargıya, AJC'nin Türkiye'de yaşayan ve Yahudi olan Türkiye muhabirinin, 1945 yılının son günlerinde kaleme aldığı raporda rastlıyoruz:

"Dachau ve Buchenwald [temerküz kamplarının] Türk eşdeğerleri Aşkale, Sivrihisar ve Karanlıkdere idi. Adalet sadece basit bir kelime olmasaydı Başvekil Şükrü Saracoğlu, Maliye vekili Fuat Ağralı, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, dönemin İstanbul Defterdarı şimdi ise Maliye Vekâleti Genel Müfettişliğine terfi etmiş olan Faik Ökte, ve onun en adi yardımcılarından İsmail, Şevket, bu şeytanî tasarının ardındaki beyinler ve bazı küçük gangsterler Strasser, Göring, Funk ve Frank'ın yanında savaş suçluları listesinde olmaları gerekirdi, eğer...., eğer Türkiye Büyük Britanya'nın müttefiki olmasaydı."[375]

Verginin bir diğer etkisi de Yahudiler arasında dinî hayatın canlanması oldu. Varlık Vergisi'nin hışmına uğrayan aile reisleri erkek çocuklarıyla birlikte sinagoglara gitmeye, ibadet etmeye başladılar. Varlık Vergisi o ana kadar Türkleşme yolunda baskı gören Türkiye Yahudileri nezdinde siyonist duyguların da tekrar canlanmaya başlamasına neden oldu.[376]

Nazilerin savaşı kaybedecekleri kesinleştikten ve Varlık Vergisi'nin kaldırılmasından kısa bir süre sonra hükümet, Türkçü ve Turancı faaliyetlerin tasfiye edilmesine karar verdi. Savaşın sonucunun belli olmadığı yıllarda faaliyetlerine göz yumulan

---

374 "1942 from the recollections of Isaac L. Cohen of Florida", *Erensia Sefardi*, Cilt 2, sayı 3, Yaz 1994, s. 4-5.

375 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, 22 Aralık 1945 tarihli "Minorities in civilized Turkey, The 'Varlık' law" raporu. Burada adı geçen Şevket, Maliye Teftiş heyeti reisi Şevket Adalan, İsmail ise muhtemelen İsmail Hakkı Ulmen'dir. (Faik Ökte, 1951, s. 61 ve 69)

376 Yehuda Ventura, "On the question of educating the youth immigrating from Turkey", *Hed ha-Mizrach*, 28 Temmuz 1944, s. 10-11 (İbranice).

ve aralarında Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi Togan, Hasan Ferid Cansever ve Alparslan Türkeş gibi isimlerin yer aldığı bir grup subay, gazeteci ve yazar 18 Mayıs 1944 tarihinde tutuklandılar.[377] Tutuklanmalarından bir gün sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yaptığı konuşmada, milliyetçi Türkiye'nin tarifini yineledi ve azınlık vatandaşlara güven telkin etmeye çalıştı:

"Milliyetçi Türkiye anayasasının tarif ettiği Türk vatandaşına, vatansever bir Türk milliyetçisi olmanın bütün imkânlarını vermiştir. Devletimiz millî bir devlettir. Bütün milletlerle iyi ve samimi münasebetler beslemek istiyen, millî menfaatler ve millî ülküler üzerinde kurulmuş bir müessesesedir. Kendi içinde yapıcı, iyi niyet sahibi bütün vatandaşları birleştirici, uzlaştırıcı ve kaynaştırıcı bir zihniyettir. Azlık diye tanınmış olan vatandaşlar her Türk vatandaşı gibi, kanunun bütün himayesine ve bütün vatandaş haklarına sahibtirler. Bundan başka Türk kültürü içinde yetişerek Türk milliyetçisi olmak isteyen her vatandaş için imkân kapıları açıktır."[378]

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle karanlık ve endişeli bir dönemi geride bırakan Türkiye Yahudileri derin bir nefes aldılar. Mengü Ertel dönemin atmosferini şu sözlerle çok çarpıcı bir şekilde naklediyor:

"Ortaokul sıralarında biz bir grup Türk çocuktuk. Yahudi çocuklar bizi uzaktan görünce kaçarlardı. Tam Alman faşizminin ağırlıklı olduğu dönemdi. 'Yahudiyi taşlamaya gidelim' derler, havraya gider camları kırarlardı. Ben iştirak etmez ve engellemeye çalışırdım. Seneler sonra Karaköy'de aşina olduğum bir Musevi camcı, 'Beni bir kere dövülmekten kurtardınız' dedi. Çocuklar dövüyorlarmış, ben gelmiş öbürlerini kovalamış ve onu evine kadar götürmüşüm. Çok korkmuş ve etkilenmiş bundan. 'Vatandaş Türkçe Konuş' kampanyalarını hatırlıyorum. Tramvaylarda ikaz edildiklerini, birtakım insanların onlara karışmasına üzüldüğümü, korkudan sustuklarını,

377 "Resmî Tebliğ", *Cumhuriyet,* 19 Mayıs 1944. Bu dava hakkında bkz. Alparslan Türkeş, 1992.

378 "Milli Şef'in tarihi nutku", *Cumhuriyet,* 20 Mayıs 1944.

konuşmamaya, yahut da çok kötü bir Türkçeyle konuşmaya çalıştıklarını anımsıyorum. Öyle resimler var kafamda. Tramvayda 'Pis Yahudi' diye bağırıldığını, birisinin diğerine 'O gâvurdan alma' dediğini, ama bir yandan da bakkal Madam Ester'den veresiye alındığını, ona borçlanıldığını, ondan kaçıldığını. Onun da sizi görmemezliğe geldiğini, çırağını gönderip, 'Epeydir uğramadılar, göreceğimiz geldi' dediğini."[379]

Türkiye Yahudilerinin içinde bulundukları dehşet ve korku ortamını en iyi şekilde Filistinli bir gazetecinin yaptığı şu söyleşi yansıtıyor. Yirmi yaşlarındaki Alfredo adlı İstanbullu bir Yahudi genç ve kız arkadaşı Rebeka'yla yapılan söyleşide Alfredo, Atatürk'ün vefatından sonra Nazi yanlısı Türkçülerin ırkçı bir siyaset geliştirdiklerini ve Türkiye'nin savaş sırasında tarafsız olmasına rağmen Alman yanlısı bir tavır takındığını belirtiyor. Alfredo, Türkiye Yahudilerinin "ilk darbe" olarak tarif ettikleri Varlık Vergisi Kanunu'yla Nazi yanlısı Türklerin 1942 yılında ilk antisemit hamleyi yaptıklarını söylüyor. "İkinci darbe"nin meydana gelip gelmediğini soran gazeteciye Alfredo, "Hiçbir zaman gerçekleşmedi. Hükümet üstünde 'Yahudi' yazılı pazubantlar hazırlamıştı. Bu pazubant uygulamasına kesin bir şekilde geçmek için savaşın Almanların lehine dönmesi bekleniyordu" diyor. Alfredo daha sonra, "Üçüncü darbe Türkiye'deki Yahudilerin tümünün imhasıydı. Ama şükür savaşın seyri değişti! Almanlar Stalingrad ve El Alamen'de yenilgiye uğradılar. Varlık Vergisi nedeniyle çalışma kamplarına yollananlar serbest bırakıldılar ve başka darbe olmadı" diyor. Rebeka da "Müttefik kuvvetleri savaşı kazandıkları için bugün hayattayız" sözleriyle aynı kanaati paylaşıyor. Rebeka ve Alfredo, sonra ayırımcı uygulamalar nedeniyle Yahudi gençler için Türkiye'de sarraf ve tüccar olmaktan başka seçenek kalmadığı için Filistin'e göç etmeye karar verdiklerini belirtiyorlar.[380]

Benzeri bir duyguyu 1944 yılında 21 yaşında ABD'ye göç eden İstanbullu bir Yahudi de dile getiriyor:

---

379 Leyla Neyzi, 1999, s. 145.

380 Jack Lasker, "I couldn't find Turkey's self-advertised democracy", *The Palestine Post*, 30 Eylül 1945.

"Atalarım 500 yıldan fazla bir zaman boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun ve sonra da Türkiye'nin vatandaşı oldular. Ben orada bir gayrimüslim olarak doğdum ve büyüdüm. Bir Türk yurttaşının faydalandığı tüm haklardan faydalanmaktan mahrum edildim. Örneğin öğrencilere mahsus askeri eğitime katılmamı şart koştular ama silah taşımama veya subay olmama izin vermediler. Sokaktaki çocuklar "korkak Yahudi" diye bağırarak bizlerle alay ettiler. Onların cehaletine ve bizlere karşı tahrikçi tacizlerine kızdım. Ben korkak değildim ve benim korkak olduğumu düşünmesi için hiç kimseye bir fırsat yaratmamıştım. Böylece 1944 yılında doğduğum toprakları terk etme fırsatı çıkınca bunu geri tepmedim ve Amerika'ya gittim."[381]

Aynı kişi 1940'lı yıllarda sıradan bir Yahudi gencinin hissettiklerini şu sözlerle ifade ediyor:

"Amerika'ya gitmek için Türkiye'den ayrılmadan önce Robert Kolej kampüsündeki öğrenciler için kurulan askerî eğitim kampında eğitim görürken meydana gelen bir olay o yaz ayının belirleyici bir anısı olarak halen hafızamdadır. Hedeflere ateş etme eğitimi sırasında az sayıdaki tüfeklerden birini kapabilme şansına sahip olmuştum. Neden olmasın? Robert Kolej kampüsünün atılgan ve atletik bir yıldızı idim, dolayısıyla çabukça bir tüfeği kapmıştım. Hedeflere atış yapmak için sıraya girdik. Çavuş, İliya olarak adımı, sonra da Spiro, Yani, Kondoyan adındaki arkadaşlarımın adlarını okudukça bizler sıradan çıkarılıp Orhan, Mehmet ve Ahmet adındaki arkadaşlarımızdan ayrı tutulduk. Atatürk'ün vatanına, yani benim vatanıma, ait bir vatandaş, kendini samimi bir istekle vatanına vakfetmiş bir vatandaş için, ne kadar aşağılayıcı bir tecrübe... O günün öğleden sonrasında tüfeğimi silahı olmayan bir diğer arkadaşıma verdim ve geceyi tek başıma geçirmek üzere derin bir bunalım içinde kamptan dışarı çıktım.

'Vatandaş Türkçe konuş' meselesi biz öğrenciler için büyük bir mesele değildi. Netice itibariyle sesimizi fazla yükseltmeden evlerimizde, okullarda ve özel hayatımızda Türkçeden

---

381 E. Eliot Benezra, "Second World War Experiences in Turkey", *AAJFT Newsletter*, 30, Cilt 9, sayı 3, Sonbahar 1998, s. 6.

başka dilleri konuşuyorduk. Ancak bu kampanyanın amacı geleneklerimizi, kimliklerimizi ezip parçalayarak bizleri Türk haline getirmekti, Türk her ne anlama geliyorsa. Evet tabiî ki Türkiye'nin normal bir vatandaşı olmak istiyordum ama gerçekten buna izin veriliyor muydu? Amerika'da yabancı ülkelerde doğmuş ailelerin çocuklarına hem kendi kültürlerini muhafaza edebilmeleri hem de aynı zamanda Amerikalı olabilmeleri için eğitim gördükleri okullarda çift dilde eğitim görmelerine fırsat veriliyordu. Tabiî ki Osmanlı hükümetinin beşyüz yıl önce İspanya'dan sürülen Yahudilere kapılarını açmış olmasından dolayı müteşekkiriz ve bunu kutluyoruz. Ondan sonra misafirperverliğe ne oldu? İkinci sınıf Türkiye vatandaşı olarak kaldık. Özür dilerim ama bizler evlerimizde ve işyerlerimizde çalışan hizmetkâr ve memurlarımıza daha çok ihtimam gösterdik ve onlara eşit bir şekilde davrandık.

Radyoyu açtığımda birden bire bir sesin "Ein Führer. Ein Reich" diye haykırdığını duydum. Tabiî ki bu o kısa bıyıklı "aryan" siyah saçıyla alnını kapatan adamın sesiydi. Evimiz sarsılırken ben de titrerdim. Ancak ertesi gün sınıfıma gittim ve diğer öğrencilerle birlikte hazırolda durarak "Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak"ı söylerken Atatürk'ün büyük mavi gözlerinin üstüme dikildiği büyük fotografına baktım, gurur duydum ve kendimi güvende hissettim.

Varlık Vergisi'ne gelince... Her ne kadar ailemizi iflasa sürüklemediyse de babam çok büyük bir meblağ ödemek zorunda kalmıştı. Babamın İstanbul iş çevresinde mükemmel bir şöhrete sahip çok dürüst bir işadamı olduğuna inanıyorum. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelip kendisiyle alışveriş yapan manifatura tüccarlarıyla ilişkileri son derece dostane idi. Bu nedenle hep bürokratların Varlık Vergisi konusunda ona daha yumuşak davranıp davranmadıklarını kendi kendime sordum. Buna karşılık deri ticaretiyle uğraşan 51 yaşındaki amcama bütün servetinden fazla bir meblağ vergi olarak tahakkuk ettirilmişti. Onu ödeyemedi. Çalışma kampına gönderildiğinde şeker hastası idi. Kamptan geri döndüğünden birbuçuk yıl kadar sonra kalp krizi ve tıbbi komplikasyonlar sonu-

cu vefat etti. Birçok aile dostumuz birkaç gün veya hafta dayanamadan kamplarda vefat ettiler.

Bu sırada 1941-1943 yıllarında [İstanbul'daki] Alman Lisesi gelişiyordu. Pera'da iki önemli Alman kitabevinin vitrinlerinde kitap ve okul malzemelerinin teşhir edildiğini hatırlıyorum. Sokaklarda sayıları artmış olan 'Alman Turistleri' vardı (Beşinci kol elemanları?). Alman Lisesi beden eğitimi dersleri için Taksim'deki stadyumu kiralamaktaydı. Ah evet Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında okullarımızla resmî geçit yaparken [Nazilerin] kaz adımlarıyla yürümek için iyi eğitilmiştik. Bundan sonra neler olacağını merak ediyorduk, ancak bu tehlikeli dönemde Amerika'ya gidebilme fırsatı elde ettim.

Bütün bunlardan geçtik ve bunları yaşadık. Çoğumuz bu travmanın üstesinden geldik ve dünyanın iyiye doğru gitmesi için katkıda bulunuyoruz. Köklerimizi unutmamalıyız."[382]

1944 yılının Ağustos ile Aralık ayları arasında Türkiye'de AJJDC'nin temsilcisi olarak çalışan Mordecai Kessler, bu süre zarfındaki izlenimlerini AJJDC yönetimine aktarırken, "Türkler Yahudi halkından kurtulmak mı istiyorlar?" şeklindeki bir soruya "Türkiye'de Yahudiler dahil olmak üzere tüm gayrimüslimlere karşı genel bir husumet mevcuttur, ancak bu antisemitizmin kendine has bir şekli değildir" cevabını verdi. Bu cevap kamuoyunda mevcut bu husumetin Türkiye'de beş ay gibi kısa bir süre ikamet etmiş bir yabancı tarafından bile kolayca fark edilebildiğini gösteriyor. Bu, kamuoyunda gayrimüslimlere karşı mevcut olan hasmane ve menfi tavrın yaygınlığının ve yoğunluğunun bir göstergesi.[383]

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi hem dünya hem de Türkiye için yeni bir dönemin müjdecisi oldu. Türkiye'nin önünde açılan bu yeni dönemde azınlıkları Türkleştirme siyaseti de artık kamuoyunun ve siyasi iktidarın gündeminde taşıdığı önemi

---

382 E. Elliot Benezra'nın bu satırların yazarına gönderdiği 16 Eylül 1999 ve 4 Ekim 1999 tarihli mektupları.

383 AJJDC Arşivi, AR1933/1944, 1052 sayılı dosya, Mordecai Kessler'in 14 Mart 1945 tarihli raporu.

kaybetti. Dolayısıyla basında sık sık ve yoğun bir şekilde rastlanan Yahudilere karşı tacizlere de pek rastlanmaz oldu. Bu yeni dönemin ilk değişikliği gayrimüslimlerin Harp Okulu'na girişlerine izin verilmesiydi.[384] Bu karardan hemen sonra, 1945 yılının Ekim ayında iki Yahudi genç, subay olmak için Harp Okulu'na başvurdular. Varlık Vergisi'nin uygulanması sırasında Yahudilere karşı en sert ve hasmane yazıları kaleme alan Orhan Seyfi Orhon, birden şaşırtıcı bir biçimde tavır değiştirerek bu haberi şu sözlerle yorumladı: "Harp Okulu'na girmek istemek, Türklüğü, Türk harsını, Türk vatanını candan sevmek ve benimsemek demektir. Bu sevgiyi gösterenlere teşekkür ederken, bir Türk subayı olmak şerefini kazanabilecekleri için bu vatandaşları tebrik etmeyi de unutmuyorum." Orhan Seyfi Orhon Yahudilerin artık Türklüğe intibak edeceklerine inandığını belirtti ve gelecek hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirdi: "Ben şimdiden bu iki Musevi vatandaşın birer Türk subayı halinde, kılıçlarını vatan sevgisi gibi havada parıldatarak yıllarca ayrı kalmış bir cemaati muzaffer adımlarla millî birliğe doğru çekip götürdüklerini görür gibi oluyorum!"[385]

Tek Parti döneminde siyasi iktidar ve kamuoyu ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilere hâkim olan baskıcı, ayırımcı atmosfer ve uygulamalar, Türkiye Yahudilerinin toplumsal hafızasında uzun süre yer etti. Bu, aynı zamanda hiçbir mantıkî nedene dayanmayan bir efsanenin de Türkiye Yahudilerinin hafızalarına bir inanç halinde yerleşmesine neden oldu. Bu efsanede İsmet İnönü "kötü adam", Atatürk ise "kurtarıcı" rollerini üstlendiler. Türkiye Yahudileri hiçbir izah edilebilir neden gösteremeden Tek Parti döneminde maruz kaldıkları tüm talihsiz olayların tek müsebbibinin İsmet İnönü olduğuna, Atatürk'ün bu olaylardan haberdar olmadığına, haberdar olduğunda da müdahale edip Yahudileri kurtardığına inandılar. Bu inanç, doğrultusunda, 1934 yılında Trakya'da meydana gelen yağma olaylarının Atatürk'ün bilgisi dışında İsmet İnönü'nün desteği ile gerçekleştiği, Atatürk'ün

384 "Two trends", *The Palestine Post*, 2 Eylül 1945.

385 Orhan Seyfi Orhon, "İki Musevi vatandaş", *Tasvir*, 10 Ekim 1945.

ise olayları öğrendiğinde müdahale edip durdurduğu öne sürüldü.[386] Yirmi kur'a gayrimüslimlerin ihtiyat olarak askere alınmaları Atatürk'ün vefatından sonra cereyan etmişti. Özellikle Varlık Vergisi Kanunu'nun Atatürk'ün sağ olması halinde vuku bulmayacağına inanıyorlardı; dolayısıyla Yahudilerin gözünde bu olayların tek müsebbibi Millî Şef İsmet İnönü idi.

Atatürk'ü her türlü sorumluluktan arındıran ve gerek sağlığında ve gerekse ölümünden sonra meydana gelen tüm olumsuzlukları İsmet İnönü'ye yükleyen bu kanaat, Türkiyeli Yahudiler arasında yaygın bir şekilde paylaşılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bunu gösteren muhtelif örneklere yakın tarihimizde de rastlanıyor. Atatürk'ün altmışıncı ölüm yıldönümü vesilesiyle 10 Kasım 1998 tarihinde BM merkezinde yapılan törende konuşan AAJFT başkanı Albert de Vidas bu kanaati şöyle ifade ediyor:

"Endişe verici gelişmeler sadece O'nun hastalığı sırasında ve ölümünden sonra meydana geldi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde duyulmamış olan antisemitizm Almanların etkisi altında başını kaldırdı. Gazeteci Atilhan ve onun Almanlar tarafından finanse edilen *Milli İnkılâp* gazetesi öncülüğünde başlayan Trakya olayları Trakya'daki *sefarad*lar arasında terör havası yaydı. Başvekil İsmet İnönü müdahale ettiğinde hayatlarını kurtarmak için İstanbul'a kaçmak zorunda kalmış olan *sefarad*lar için artık çok geçti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların baskısı altında *Sefarad*lar amele taburlarına asker olarak alınmışlar ve diğer erat gibi düzenli orduda hizmet görmelerine izin verilmemişti. Sonra 1942 yılının Aralık ayında Varlık Vergisi ve onun devamı olan Aşkale'deki kamp akıllarını başlarından almıştı. Birbirimizin dostları olarak hazin bir dönem olan 1930'lu ve 1940'lı yılları konuşmaktan çekinmemeliyiz. Atatürk sağ olsaydı bu olaylar meydana gelmeyecekti, zira o laiklik ve eşitlik ilkelerinde yapılacak her ihlâlin tüm Türk ulusu ve onun iyi şöhreti için zararlı olacağını anlayacaktı."[387]

İşadamı İshak Alaton da aynı düşüncede:

---

386 Avner Levi, 1996, s. 119.

387 "Editorial", *AAJFT Newsletter,* 31, cilt 9, sayı 4, Kış 1998/1999, s. 2-3.

"Atatürk 1938'de öldü. Yerine gelen yönetim faşistti ve Atatürk'le hiçbir ilgisi olmadı. Atatürk daha hastayken zaten bu faşizm belli oluyordu. O zamanın Mussolini'si... Hitler'i... Muhakkak ki Ankara'dakilere tesir ediyordu. Ama 1942'de yaşanan felâket esnasında Atatürk herhalde mezarında azabından on defa döndü. Çünkü Atatürk'ün zihniyetinde kendi vatandaşına bu eziyeti yapmak diye bir olay yoktu."[388]

Varlık Vergisi ile ilgili anılarını nakleden Bursalı Yahudi bir hanım da aynı haleti ruhiyeyi paylaşıyor:

"Ah, o zaman biz ahşap eski bir evde oturuyorduk. Borcumuzu ödemiştik ama evimizdeki halıları hatta annemin yüz aynasını hacizde almışlardı. Kimisinin evi bomboş kalmıştı. Kimisi de çalışma kampına gönderilmişti. Ama rahatları iyiydi. Bu vergiyi zaten Başkan ile İsmet İnönü yaptılar. Ama eğer yüce Atatürk olsaydı hiç böyle şeyler yapar mıydı? Ah O ne adamdı! Ben O'nu gördüm."[389]

1941 yılında yirmi kur'a gayrimüslim ihtiyatlar silah altına alındığında on yaşında olan ve yıllar sonra anılarında bu olaylardan söz eden bir diğer Yahudi hanım da İnönü için aynı menfi duyguları besliyor:

"1941 yılının başında yaşadığım binada büyük bir kargaşa oldu. Salamon'un bütün arkadaşları silah altına çağrıldılar. (...) Lidya çok sonra silah altına çağrılanların sadece azınlıklar olduğunu öğrendi, savaş nedeniyle hükümetin Silahlı Kuvvetleri'ni güçlendirmek istediğini sanıyordu. Bu yaştaki insanları saçları kazılmış ve gerçek askerlerinkine benzemeyen koyu renkte üniformalar ve kötü şekillenmiş çizmeler içinde görmek onu güldürüyordu. Binada neredeyse bütün babalar Türk uyruklu idiler, sadece Salamon ve arkadaşı Pardorokes yabancı uyruklu idi. Onlar güzel kahverengi saçlarını muhafaza etmişlerdi. Lydia bu gördükleri karşısında gülüyor ve eğleniyordu zira çocukluk tasasızlık, bilinçsizlik ve geleceğe güven demek-

---

388 Suzan N. Tarabulus, "İshak Alaton ile Yahudi kimliği üzerine", *Varlık*, sayı 1073, Şubat 1997, s. 13-17.

389 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Arşivi, Fatma Kabasakallı ve Bahar Akay, "Bursa Yahudileri", s. 38, 1998 Yerel Tarih Yarışması.

ti. Arkadaşlarının babalarının başlarına gelenin yeni Cumhurbaşkanı'nın (yani İsmet İnönü'nün - RNB) çantasından çıkardığı makyavelik pis numaraların bir yenisi olduğunu nereden bilebilirdi. Cumhurbaşkanı azınlıklar arasından 25 ile 45 yaş arasındaki yirmi kur'anın silah altına çağrılmalarını istemişti. Lidya sağda solda duyduğu konuşma kırıntılarında onun Almanları desteklediğini, kalbinde ve beyninde Almanlara karşı sevgi beslediğini ve onun çok Almanperver olduğunun söylendiğini duymuştu. Lydia Cumhurbaşkanı'nın Hitler'in şeytani tasarılarını onayladığı intibasını taşıyordu. Onun da bu savaşta tarafsız kalmak ve beklemede durmak için yeterince zeki olduğuna dair fısıltılar duyuyordu. Onun zengin ve becerikli işadamları olarak gördüğü azınlıkların hızını kesmek istediği söyleniyordu. Kimse onun tekrar silah altına aldığı bu insanlara ne yapmak istediğini bilmiyordu."[390]

Yahudiler ve tüm azınlıklar arasında İnönü hakkında taşınan bu peşin hükmü paylaşan, o yılları yaşamış bir İzmirli Yahudi hanım da Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yürütülen "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyalarının müsebbibi olarak İnönü'yü gösteriyor:

"Yahudiler arasında Fransız dili ve kültürü yaygınlaşırken, Türk gençliği dev ve milliyetçi adımlarla ilerlerken, Yahudilerin kendilerini korumuş olan ülkenin lisanı yerine her yerde Fransızca konuşmalarına çok sinirleniyordu. Bu konuda Atatürk rejiminin O'nun 10 Kasım 1938'de ölmesiyle sona ermesine kadar epey tolerans gösterdiler. İkinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl öncesine, antisemitizmin bütün dünyaya yayılmaya başlamasına kadar. Atatürk'ün yerini alan ve Almanya'ya çok sempati duyan rejim Yahudilere karşı çok katı davranmaya başladı. İlk ilân ettiği kanun Türk vatandaşı olan herkes için sokaklarda ve umumi yerlerde Türkçe konuşma mecburiyeti oldu. Okula başlayacak olan çocuklar Türk okuluna gitmeye mecbur oldular. Sloganlarda ve afişlerde 'Vatandaş Türkçe konuş!' duyulmaya başlandı."[391]

---

390 Lidya Kastoryano, İsis Yayınları, 1993, sh. 102-103.

391 Sara Benveniste Benrey, 1996, s. 10.

Tüm talihsiz olayların müsebbibi olarak İsmet İnönü'yü gören ve Atatürk'ü "kurtarıcı" konumuna çıkaran bu efsane Tek Parti dönemi sona erdikten sonra da yıllar boyunca devam etti. Bunun sonucunda Türkiye Yahudileri arasında kuşaktan kuşağa bir miras gibi devredecek olan bir İnönü ve CHP düşmanlığı yer etti. Türkiye Yahudilerinin hafızalarında, kendi aralarında "El Sodro" (sağır) lakabıyla andıkları İnönü "antisemit ve nefret edilen" bir siyasetçi, buna karşılık Atatürk "kurtarıcı melek" olarak yer etti.[392]

Türkiye Yahudileri Tek Parti döneminin Türkleştirme siyasetinin felsefesini anlamadan veya anlamamazlıktan gelerek kendi yarattıkları bu efsaneye yürekten inandılar. Buna karşılık Cumhuriyet'in kurucuları için esas olanın, laik bir Cumhuriyet'in, bir ulus-devletin inşası olduğunu ve ona engel teşkil eden her unsurun, hareketin veya olgunun hiçbir ayrıcalığa sahip olmadan tasfiye edilmesinin de Cumhuriyet'in olmazsa olmaz bir şartı olduğunu kavrayamadılar. Türkiye Yahudileri, Menemen'deki irticai ayaklanma sırasında orada tesadüfi bir şekilde bulunmanın dışında olaya herhangi bir şekilde katılmamış olan Yahudi Jozef Haim'in idam edildiğini unuttular.[393] 1926 yılında Mustafa Kemal'e karşı yapılan suikast girişimine adı karışan Dönme kökenli eski Maliye Nazırı Cavit (Yalçın) Bey'in yargılanarak idam edilmesine karar verilmesinden sonra idamı önleme amacıyla New York, Paris, Londra, Berlin ve Moskova'daki Yahudi teşkilâtların Mustafa Kemal nezdinde yaptıkları müdahalelere, Viyana'daki Rotschild ile Londra'daki Sassoun aileleri dahil olmak üzere güçlü Yahudi finans gruplarının desteğiyle idama karşı Avrupa'da başlatılan basın kampanyalarına rağmen, Mustafa Kemal'in Cavit Bey'i af etmediğini unuttular.[394]

Cumhuriyet'in kuruluş ve sağlamlaşma yılları olan Tek Par-

---

392 Marie-Christine Varol, "La vision de l'autre chez les Juifs de Balat: Les Turcs", *Vidas Largas*, Haziran 1988, sayı 7, s. 81-88.

393 Avner Levi, 1996, s. 93.

394 H.C. Armstrong, 1932, s. 276 / Benoist-Méchin, 1954, s. 349 / Antonio Aniante, 1934, s. 180.

ti dönemiyle ilgili yapılan değerlendirmelerde İsmet İnönü'nün bütün eleştirilerin tek hedefi haline gelmesi sadece Türkiye Yahudilerine özgü bir davranış değil, bu tavra dönemin genel siyasetinin değerlendirildiği araştırma ve anılarda da yaygın bir şekilde rastlanıyor. İsmet İnönü hakkında yakın tarihte yayımlanmış bir incelemede bunun bir nedeni şöyle açıklanıyor:

"İnönü 1923-1945 tek parti rejimine yönelen sert eleştirilerin adeta tek hedefi haline geldi.

İnönü neredeyse tek hedefti; çünkü başka nedenlerin yanı sıra, Atatürk'ü eleştirmek Türkiye'de hâlâ bir tabu olduğundan, aslında Atatürk'ü hedefleyen eleştirileri de üstüne çekti. 1956'da yaptığı bir konuşmada bizzat İnönü, kendisini eleştirenlerin ondan, aslında Atatürk'ten sormak isteyip de bir açıklama alamayacakları uygulamaların hesabını sormak istediklerini belirtiyordu."[395]

1946 yılında DP'nin kurulması ile başlayan ve gerek Türkiye tarihi, gerekse Yahudi cemaati tarihi açısından bir dönüm noktası olan çok partili demokrasi döneminde azınlıklar, yirmi iki yıl boyunca maruz kaldıkları Türkleşme baskısı ve ayırımcı siyasetin boyunduruğundan kurtuldukları için derin bir nefes aldılar. Ancak Tek Parti döneminin ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın zor yıllarında tepe noktasına ulaşan azınlık karşıtı siyaset, diğer gayrimüslimlerde olduğu gibi Türkiye Yahudilerinde de büyük bir travma yarattı. Bu travma o denli ciddi ve derindi ki 1988 yılında yapılan bir alan araştırmasında bile, aradan geçen onca yıla rağmen, o dönemi yaşamış kişiler yaşadıklarını anlatmayı reddettiler ve konuşmadılar.[396] Keza Avner Levi'nin Trakya olayları ile ilgili araştırmasında anlatımlarından yararlandığı, olaylara tanık olmuş kişiler artık İsrail'de yaşadıkları halde adlarını açıklamaktan kaçındılar.[397] Keza bu satırların yazarının ulaştığı, Elza Niyego olayında tu-

---

395 Metin Heper, 1999, s. 5.

396 Marie-Christine Varol, "La vision de l'autre chez les Juifs de Balat: Les Turcs", *Vidas Largas*, Haziran 1988, sayı 7, s. 81-88.

397 Avner Levi, 1996, s. 111 ve 117.

tuklanan kişilerden birinin oğlu da, yurt dışında yaşamasına rağmen adının belirtilmemesi kaydıyla tanıklık yaptı.

Türkiye Yahudilerinin Tek Parti döneminde sessizce katlandıkları sıkıntıların Yahudi halkı üzerinde yarattığı tepkinin açığa çıkması için DP'nin kurulmasını ve BM'in Filistin'i bir Yahudi ve Arap devleti olarak taksim etme kararını almasını beklemek gerekti. DP'nin kurulmasıyla birlikte artık yeni bir dönem başlayacak, diğer azınlıklar gibi Yahudiler de yıllar boyunca DP yanlısı olacak, Yahudi cemaati - siyasi iktidar ilişkileri bambaşka bir hal arzedecek ve 1948 yılında kurulacak olan İsrail devleti bu ilişkiler içinde yeni bir aktör ve Türkiye Yahudileri için büyük bir çekim gücüne sahip bir merkez olarak yerini alacaktı.

İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte yeni ve genç devletin tüm dünyadaki Yahudiler nezdinde yarattığı heyecan kasırgası doğal olarak Türkiye Yahudilerini de etkisi altına aldı. Bu heyecan fırtınasının hikâyesi ise ayrı bir kitap olmaya değecek bir serüvendir.

SONUÇ YERİNE

CUMHURİYET'İN TOPLUMSAL TASARISI: YURTTAŞ YARATMAK

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra kurulan Cumhuriyet'in iki ana gayesi vardı: Birincisi yüzyıllar boyunca Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşmuş bir halklar topluluğundan bir ulus-devlet inşa edip bireyleri tebaa ve reaya olmak durumundan çıkarıp birer yurttaş haline sokmak, ikincisi ise Millî Mücadele'yi bir iktisadî kurtuluş savaşı ile taçlandırmak.

Türkiye'de yaşayan azınlıklar Cumhuriyet'in kurucularını oldukça meşgul etti. Bunun en açık göstergesi Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta azınlıklara verdiği yerdir. *Nutuk*'un birçok yerinde azınlıkların Millî Mücadele esnasındaki ayrılıkçı emellerine atıfta bulunan Mustafa Kemal, bu davranışlarından dolayı azınlıklara oldukça ihtiyatla yaklaşmış, bir ölçüde onları potansiyel tehlike olarak görmüş ancak onlara karşı herhangi olumsuz bir kitle hareketinden de özellikle kaçınmıştır.[1] Millî Mücadele sona erdikten sonra ise azınlıklara karşı herhangi bir misillemede bulunmadığı gibi, onlara eşit haklar tanımayı da kabul etmiştir. ABD Cumhurbaşkanı Wilson'un ünlü on dört ilkesinin on ikincisi, Türkiye'de yaşayan

1 Öğ.Kd.Üstğm. Suat Akgül, "Nutuk'a göre azınlıklar meselesi ve Atatürk'ün azınlıklar hakkındaki görüşleri", *Askeri Tarih Bülteni*, 1994, sayı 36, s. 107-123.

gayrimüslimlerin güven içinde yaşamalarını ve onlara toplum içinde hür bir şekilde ilerleme imkânının tanınmasını öngörüyordu.[2] Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta da belirttiği gibi Osmanlı İmparatorluğu altında gayrimüslimlere bu imtiyazlar fazlasıyla tanındığından ve Wilson'un bu talebi burası için yeni bir şey olmadığından, Türkiye de bu maddeyi kabul etti.[3] Atatürk'e göre İstanbul'un fethinden itibaren gayrimüslimlerin yüzyıllar boyunca elde ettikleri imtiyazlar göz önünde bulundurulduğunda, Türk milletinin dünyanın en hoşgörülü ve soylu bir milleti olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktaydı. Talihsiz olaylar ise, gayrimüslimlerin, yabancı ülkelerin entrikalarına kapılıp takip ettikleri ayrılıkçı siyasetten dolayı başlarına gelmişti.[4] *Hakimiyeti Milliye* bu düşünceyi şöyle ifade ediyor:

"Biz hiçbir milleti ırkımız içinde boğmak istemediğimiz gibi, ırkdaşımız menfaatine, ayrı bir ırka mensup vatandaşlarımızı da rencide etmeyi kabul edemeyiz. Şimdiye kadar haricin eser-i telkinâtı olarak bize hıyanet etmiş olan Hristiyan vatandaşlarımızdan bir kısmını da aynı prensiplerimiz himâye edebilir. Fakat onlardan da aynı hulûs-i niyeti ve millî prensiplerde aynı itidal ve hakşinaslığı görmek hakkımızdır."[5]

Mustafa Kemal, bazı yabancı devletlerin Türkiye'deki bazı unsurları emellerine gene âlet etmeye çalışabileceklerine ve bu istismar düzeninin bir başka şekilde yine Türkiye'nin başına musallat olabileceğine inandığı için Lozan'a giden Türk heyetinden kapitülasyonları kaldırmasını istedi. Aynı nedenlerle, Türkiye'nin türdeş bir devlet olabilmesi için Türkiye ve Yunanistan'daki Rum ve Türk halklarının mübadele edilmelerini istedi, hatta Rum ve Ermeni Patrikhaneleri'nin lağvını bile dü-

---

2 ABD başkanı Thomas Woodrow Wilson Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde barışı sağlayacak olan on dört ilkeyi açıkladı. Bu ilkelerden bir tanesi azınlıkların özerkliklerinin korunması idi.

3 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, Cilt III, s. 1720.

4 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, Cilt III, s. 1728.

5 "Asrın prensipleri", *Hakimiyeti Milliye,* 21 Şubat 1920, aktaran Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman (Haz.), 1992, s. 237-240.

şündü. Bütün bunlara karşılık kaderlerini Türkiye'ye bağlayacak olan azınlıklara eşit haklar vermeyi, onlara karşı herhangi bir ayırım uygulamamayı, herhangi bir imtiyaz da tanımamayı kararlaştırdı.[6]

Mustafa Kemal'in yakın mesai arkadaşlarından TBMM başkanı Kâzım Paşa da, Mustafa Kemal'in azınlıklara karşı herhangi bir peşin yargı taşımadığını şu sözlerle dile getiriyor:

"Bir devlet idaresinde, ırk ve din görüşleri üzerinde, vatandaşlık konusu ve memlekete faydalı olmak konusu Atatürk için önde gelen faktördü. Atatürk, milliyetçi bir karaktere sahipti, ancak onun görüşlerinde Batı ülkeleri gibi olmak, Batı'ya ve medeniyete yaklaşmak için en doğru yoldu. Bu nedenle, hangi kökten ve hangi dinden olursa olsun, bu memleketin gelişmesi için çalışanlar makbul kimselerdi. Bu görüşlerle Atatürk, Türkiye'de yaşayan bütün azınlık vatandaşlara ilgi göstermiş ve onları daima kanunların koruması altına almıştır."[7]

Ulus-Devletin Kuruluşunda Millet Tarifi

Cumhuriyet'i kuranların birinci gayesi, Osmanlı İmparatorluğu sırasında kullanılan ve sadece gayrimüslim cemaatleri kast eden "millet" kavramının din farkı gözetmeksizin bir yurttaşlar topluluğu anlamına dönüşmesini sağlamaktı. Bunun için Mustafa Kemal bir millet tarifi yaptı:

"Türk milletinin teeessüsünde müessir olduğu görülen tabiî ve tarihî vâkıalar şunlardır:

a) Siyasi varlıkta birlik

b) Dil birliği

c) Yurt birliği

d) Irk ve menşe birliği

---

6 Doç. Dr. Mim Kemal Öke, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'deki azınlıklar hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri", *Atatürk'ü Tanımak*, 1986, s. 109-118. Prof. Azmi Süslü ise azınlıklara karşı duyulan hassasiyetin özellikle Ermeniler için Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini belirtti. (Prof. Azmi Süslü, "Atatürk ve azınlıklar", s. 1013-1056, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991*, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt II, Ankara 1996 içinde.)

7 Kâzım Özalp & Teoman Özalp, 1992, s. 76.

e) Tarihî karabet (yakınlık)

f) Ahlâkî karabet (yakınlık)"[8]

Mustafa Kemal bu asgari şartları belirttikten sonra millet tarifini biraz daha ayrıntılı olarak şöyle açıkladı:

"Millet hakkında ikinci derecede unsurları kale almıyarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi biz de alalım:

a) Zengin bir hâtıra mirasına sahip bulunan;

b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvaffakatte samimi olan;

c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.

Bu tarif tetkik olunursa bir milleti teşkil eden insanların rabıtalarındaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insanî hisse gösterilen riayet, kendiliğinden anlaşılır;

Filhakika, maziden müşterek zafer ve yeis mirası;

İstikbalde tahakkuk ettirilecek aynı program;

Beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak;

Bunlar elbette bugünün medenî zihniyetinde diğer her türlü şartların fevkinde mâna ve şümul alır."[9]

1927 yılında kabul edilen CHF Nizamnamesi de fırkanın amacını "Vatandaşlar arasında en kavi rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuabat-ı faaliyette bu esası mevki-i itibar ve meriyette bulundurmayı ve vaz'edilecek kanunların veyâyei aminesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder" şeklinde ifade ederek Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu millet tarifini teyit etti.[10] Mustafa Kemal millet tarifini bu şekilde ortaya koyduktan sonra gayrimüslim vatandaşların da durumuna şu sözlerle değindi:

8 Prof A. Afetinan, 1998, s. 23.

9 Prof A. Afetinan, 1998, s. 23-24.

10 Taha Parla, 1995, s. 27 / Mete Tunçay, 1992, s. 382.

"Bugün içimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milliyetine vicdanî arzulariyle raptettikten sonra kendilerine yan gözle yabancı nazariyle bakılmak, medenî Türk milletinin asil ahlâkından beklenebilir mi?"[11]

Bu tarif ve gayrimüslim vatandaşlar için söylenen bu sözler Cumhuriyet'in inşa etmeyi arzuladığı toplum modelinin temel düsturunu oluşturuyordu.

1. Toplumsal Tasarının Önündeki Engeller

Gayrimüslimleri de kucaklayan ve içine alan yurttaş yaratma tasarısının uygulamaya geçirilmesinde, Cumhuriyet'i kuranların azınlıklara karşı, Atatürk'ün sözlerinde ifadesini bulan bu yaklaşımlarına rağmen, birçok engel mevcuttu. Yerleşmiş kanaatin aksine Osmanlı döneminde Türkler ve Yahudiler arasında hiçbir zaman bir içiçelik mevcut olmamıştı. Sınıf farklılıkları, Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıklara yarı özerk bir yaşama şekli tanımış olan "millet" düzeni, Yahudilerin bir kesiminin gördükleri Batılı tarz eğitimden dolayı Türkleri kibar bir şekilde küçümsemeleri, Türk'ün Yahudiye karşı umursamaz tavrı ve nihayet din gibi muhtelif etkenler, Yahudi ve Türk unsurları arasında daima bir mesafenin var olmasına yol açtı.[12] Cumhuriyet döneminde ise gayrimüslimleri ve dolayısıyla Yahudileri de kapsayacak olan yurttaş yaratma tasarısının önündeki engeller daha değişikti. Din unsuru Osmanlı döneminde olduğu gibi belirleyici faktör olmaya devam etti. Bunun yanı sıra Yahudilerin Türkçe konuşmamaları, azınlıklara güven duymama, azınlıkların Türkler kadar kan bedeli ödemediklerine dair toplumda yerleşik kanaat, Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı özel haklar gibi kimisi tüm azınlıklara özgü ve genel, kimisi ise sadece Yahudilere özgü ve özel nedenler, Yahudilerin, yurttaş yaratma tasarısının kapsamına girememelerinin nedenlerini oluşturdu.

---

11 Prof A. Afetinan, 1998, s. 23.

12 AIU arşivleri, G. Leven, 5A 4 bis, kutu 3, Marsel Franko'nun 30 Eylül 1937 tarihli mektubu.

a) Din Unsuru

Mustafa Kemal'den önce Ziya Gökalp tarafından bir yerde "millet lisanca, dince, ahlâkça ve bediyatça müşterek olan, yâni aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir zümredir. Türk köylüsü onu "dili dilime, dini dinime uyan" diyerek tarif eder. Gerçekten, her insan kanları aynı olan insanlardan çok, dilde ve dinde ortak olduğu insanlarla beraber yaşamak ister",[13] bir başka bir yerde ise "toplumsal inancımızın birinci formülü şu olmalıdır: "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim"[14] şeklinde tarif edilen millet kavramının içinde din birliğinin esas bağlayıcı unsur olarak yer alması ve bunun yaygın kabul görüyor olması da tasarının fiiliyata geçirilememesinde etkili oldu.

Milleti oluşturan en önemli unsurun din birliği olduğu şeklindeki görüşün Türk toplumunun içinde yaygın bir biçimde paylaşıldığını Tekin Alp Halkevinde yaptığı bir konuşmada şöyle dile getiriliyor:

"1931 senesine gelinceye kadar millî birlik için dinî birliğin lâzım geldiğine, millî birliğin ırk ile alâkası bulunduğuna inananlar ve bu itibarla ibadetimizi havrada yaptığımız için Türklüğümüzü natamam addedenler az değildi. Bu müphem vaziyeti Halk Fırkası 1931 kongresinde esasından halletmiştir."[15]

Bu yaygın kanaat nedeniyle, Tekin Alp'in de belirttiği üzere CHF, 1931 yılında düzenlenen Üçüncü Kurultay'ında açıkladığı programın ana ilkeleri içinde, milleti "dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir" şeklinde yeniden tarif etme ve şu yorumda bulunma zorunluluğunu hissetmiştir:

"Hıristiyan ve Musevi vatandaşlar için de aynı açıklıkla fikir-

---

13 Ziya Gökalp, 1969, s. 22.

14 Ziya Gökalp, 1969, s. 64. Aynı fikri Hüseyinzade Ali (Turan) Bey de benzeri bu üslûpla savunuyor: "dili Türkçe, dini Müslüman ve kendisi Türküm diyen kim olursa olsun, hatta bir zenci bile, bana ırkı Türk olan bir Hıristiyan Macardan daha yakındır." (Halide Edip Adıvar, 1998, s. 218)

15 Tekin Alp, "Türk Kültür Birliği", *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt 1, sayı 15, Kasım 1933, s. 1239-1250.

lerimizi söylemek lâzımdır. Fırkamız bu vatandaşları da biraz evvel izah ettiğimiz dil ve emel birliğinde iştirak kaydi altında tamamen Türk olarak kabul eder. Bu telâkkilerimizde de istibdat devirlerindeki raayâ zihniyetinden eser olmadığını söylemek bile zaittir. Bundan başka bu samimi sözlerimizde imparatorluğun son senelerinde meşrutiyet görüntüleri arasındaki sunî ve ca'lî (yapmacık) vatandaşlık tezahüratına benzemiyen ve prensiplerimize uyan hakiki bir mana görmek lâzımdır."[16]

b) Azınlıklara Güven Duymama

Toplumsal hafızada yer etmiş olan "millet" kavramının esas itibariyle İslâm dininin hâkimiyetine dayanması toplumsal ve siyasal seçkinler nezdinde ister istemez bir "biz" ve "öteki" saflaşması yarattı. Ziya Gökalp'in "normal bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa, ancak onun mefkûresine çalışabilir" tespitinden yola çıkılarak,[17] ya cemaat okullarında veya Hıristiyan misyonerlerin kurdukları, yabancı dilde eğitim yapan yabancı okullarda eğitim gören gayrimüslimlerin güvenirlikleri de her zaman sorgulandı.

Bu sorgulamada, azınlıkların bir kesiminin Millî Mücadele sırasında sergiledikleri ayrılıkçı davranışlar veya işgal kuvvetleri lehindeki gösterileri gündeme getirildi ve bunların unutulmadıkları vurgulandı. Böylece Süleyman Nazif'in İstanbul işgali günlerinde azınlıkların işgal kuvvetlerine yaptıkları sevgi tezahüratı karşısında toplumun neler hissettiğini, bu hissiyatın toplum vicdanında nasıl yer ettiğini ve kuşaktan kuşağa nasıl devrolacağı konusundaki öngörüsünü dile getirdiği şu satırlar, aradan geçen yıllar sonunda doğrulanmış oldu:

"Fransız generalinin dün şehrimize vürûdu münasebetiyle bir kısım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümâyiş Türk ve İslâm'ın kalbinde müebbeden kanayacak bir ceriha açtı. *Aradan*

---

16 Fahri Çoker, 1996, s. 33-34 ve Taha Parla, 1995, s. 110.

17 Ziya Gökalp, 1969, s. 23.

asırlar geçse ve bugünlü hüzn ü idbârımız zevk ü ikbâle munkalib olsa yine bu acıyı hissedecek ve bu hüzn ü teessürü evlâd ü ahfâdımıza nesilden nesile ağlayacak bir miras terkedeceğiz."[18]

Cumhuriyet rejimi imparatorluktan devraldığı mirası ve tortuyu toplumun hafızasından hemen silemedi. Bu miras toplumda derin bir sarsıntı yarattı ve Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasında kapanması neredeyse imkânsız olan bir uçurum açtı.

Nutuk'ta azınlıklara değinildiğinde sadece Hıristiyan (Rum ve Ermeniler) azınlıklar kastedilmesine rağmen, kamuoyu ve siyasi iktidar, Hıristiyan azınlıklar ile Yahudiler ayırımını pek yapmadı. Yahudiler söz konusu olunca onların da pek güvenilir olmadıklarını birçok kez tekrarladı; tekrarlarken de İstanbul'un Müttefik Kuvvetler, İzmir'in de Yunan kuvvetleri tarafından işgalleri sırasında bazı Yahudilerin Yunan ve Müttefik Kuvvetler yanlısı davranışlarda bulunduklarını hatırlattı.[19] 1920'li yıllarda, Hahambaşı Haim Nahum'un ABD'ye görevli olarak gitmesini fırsat bilen İstanbul Yahudi cemaati içindeki Nahum karşıtı kişiler yönetime el koydular, amaçları Yahudi Millî Meclisi'ni kurup Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ile işbirliğine girişip Yahudi milletinin Wilson'un on dört ilkesi uyarınca özerk bir şekilde yönetilmesini sağlamaktı. Bu amaç doğrultusunda yapılanların da bir başka ihanet örneği olduğu vurgulandı.[20] Cumhuriyet henüz

18 Süleyman Nazif, "Kara bir gün", *Hadisat*, 6 Şubat 1919, nakleden Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman (Haz.), 1992, s. 65-66. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

19 İzmir Yahudilerinin Yunan yanlısı gösterilerini hatırlatan yazılar için "Azınlıklar Hiyanet Yolunda (1919 yıllarında)", *Atatürk Türkiyesi*, Mart 1983, sayı 90, s. 25-28 / Haydar Rüştü Öktem, 1991, s. 95 / O. R. Gökçe, "Dilimiz ve Yahudilik", *Anadolu*, 18 Haziran 1936 / Peyami Safa, "İki cins Yahudi", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1938 / Mutlu, "Sürgün", *Sivas Postası*'ndan aktaran *Ülkü*, 16 Şubat 1942, Yeni Seri sayı 10 / Füsun Üstel, 1997, s. 200. İstanbul Yahudilerinin Müttefik Kuvvetler'in İstanbul'u işgali sırasındaki tezahüratlarını hatırlatan yazılar için bkz. Nihal Atsız, "Musa'nın necip (!) evlâtları bilsinler ki!", *Orhun*, 25 Mayıs 1934, sayı 7, s. 139-140 / Mehmet Rauf, 1998, s. 66 / Ahmet Emin Yalman, "Umumî yerlerde Türkçe", *Tan*, 4 Mart 1937.

20 Nahum'un muhalifleri Hahambaşı Haim Nahum'un yurt dışında bulunmasından faydalanarak Yahudi Millî Konseyi'ni kurdular. Konsey Wilson ilkelerinin 8 Ocak 1918 tarihli 12. ve 4 Şubat 1918 tarihli 4. maddelerine uygun olarak kuruldu. Yahudi Millî Konseyi Ermeni ve Rum milletleriyle birlikte bir ortak cephe oluşturma çağrısı yaptı. Dahası bu tasarının sahipleri Yahudilerin kamu

dört yaşında iken geçmişin acı anılarının halen unutulmadığını Yunus Nadi şu satırlarla berrak bir şekilde dile getiriyor: "Cumhuriyet Türkiyesi prensip olarak ırk ve din farklarını geçmiş, bütün vatandaşların müsavatını ilân etmiştir. *Ancak bir asra sığmayacak kadar müthiş vakayı daha dünün malı olduğu için bugün henüz herkesin zihinlerinde yaşıyor.*"[21]

Bu hatırlatmalar özellikle azınlıklar ile ilgili önemli veya önemsiz herhangi bir mesele kamuoyunda ortaya çıktığında gündeme geldi. Ne zaman böyle bir ortam oluşsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudileri göçmen olarak kabul ettiği vurgulanarak bu lütfa karşı Yahudilerin nankörlükleri hatırlatıldı. Bu tür eleştirilere maruz kalan Yahudi toplumunun seçkinleri Avram Galanti'nin ağzından sadakat örnekleri aktararak Türkiye'ye olan bağlılıklarını kanıtlamaya çalıştılar.[22] Azınlıklara karşı duyulan bu güvensizlik, azınlıkların siyasal ve kamusal alanlardan dışlanmalarına yol açtı. Bu güvensizlik en üst düzeydeki siyasi seçkinler tarafından da dile getirildi. Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt duyduğu güvensizliği şöyle ifade ediyor:

---

hizmetlerinde Yahudi milletinin nüfusuna oranlı bir şekilde istihdam edilmelerini de talep ettiler. Bu cüretkâr talebi üreten Konsey cemaatin muhafazakâr güçleri tarafından 1919 yılında lağv edildi. Lağv edilmelerine rağmen siyonistler 1920-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi toplumunun dizginlerini ellerinde tuttular. (Esther Benbassa, 1993, s. 193-207). Avram Galanti de bu olaylara atıfda bulunuyor. Dahası o dönemdeki siyonizm yanlısı Yahudileri de Millî Mücadele'ye sadık olmayan Yahudiler konumuna yerleştiriyor (Avram Galanti, "La question de Turquisation des Israélites de Turquie - I", *L'Akcham*, 9 Ekim 1925). Haim Nahum karşıtı Yahudi Millî Meclisi'nin Patrikhane ile yakınlaşması konusundaki yazılar için bkz. "Azınlıklar Hiyanet Yolunda (1919 yıllarında)", *Atatürk Türkiyesi*, Mart 1983, sayı 90, s. 25-28 / Yunus Nadi, "Türk vatanında Türk dili", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1933) / Prof. Mehmet Ali Ayni, 1997 (ilk baskı 1943), s. 11 ve 362-364 ve Yunus Nadi, 1978, s. 30.

21 Yunus Nadi, "İntihabât ve anâsır", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1927, nakleden Kâzım Öztürk, 1995, s. 45-46. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

22 Avram Galanti'nin cevapları için bkz Avram Galanti 1947 s.51-58. Bu kaynağa dayanılarak yakın tarihte yapılan benzeri derlemeler için bkz. Nesim Benbanaste, "İzmir'in işgali - Kurtuluşu ve Museviler", *Atatürk Türkiyesi*, Ocak-Şubat 1983, sayı 88-89, s. 23-24 / Naim Güleryüz, "Türkiye Yahudileri Tarihi - Kurtuluş Savaşı'nda Ege'de ve Bursa'da Yahudiler", *Şalom*, 30 Ekim 1985.

"Türk ihtilâli, öz Türklerin elinde kalmalıdır. Hem de kayıdsız ve şartsız. Yabancıların yardımıyle başarılan ihtilâller yabancılara borçlu kalırlar. Bu borç ödenmez. Türkün en kötüsü Türk olmayanın en iyisinden iyidir. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun bahtsızlığı, ekseriya, mukadderatını Türklerden başkasının idare etmiş olmasıdır."[23]

Bozkurt daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan muhtelif etnik grupların ayrılıkçı emellerinden çeşitli örnekler vererek Türkleri ikaz ediyor: "Türk devleti işlerini Türkten başkasına vermiyelim. Türk devleti işlerinin başına öz Türkten başkası geçmemelidir."[24]

Benzer bir şekilde Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel de, vatandaşlarda sadece ve sadece Türklük şuurunun geçerli olmasının önemini vurgulamıştır:

"Bir vatandaş düşünüyoruz ki birkaç dil biliyor, bir meslekin en yüksek derecesine varmış; yazıyor, söylüyor, işinde başarılı olmak için her vasıtaya ve liyakate sahip olmuştur. Fakat yabancı bir cemaatin duygusundadır, o cemaatin iyiliğine çalışmaktadır. Bize faydalı olmak için yüreği bile çarpmıyor. Hep kendini ve bizden başkalarını düşünüyor; hep kendine ve bizden başkalarına hizmet amacında... Sorarım: böyle bir vatandaşın bilgisinden ne çıkar? Ne mi çıkar? Hainlik çıkar, zarar çıkar, fitne çıkar ve ölüm çıkar. O halde bilgilerimiz bir şey için olmalı. O şey nedir? O şey bizim için Türklüktür; vatandır, millettir, tarihimizdir, bugünümüz ve yarınımızdır. Şu halde kafamıza doldurduğumuz bilgileri yüreğimizi titreten bir insanın sıcaklığına ve ışığına bağlamamız lâzım. Bu insanın düsturu budur: ben Türk'üm, her şeyim Türk Milleti içindir. Bizim ahlâkımız bu düsturdan çıkar. (...) Türk Cumhuriyeti vatandaşı olduğu halde 'ben Türk'üm' diyemeyen; dilde, duyguda Türk olmayan, 'her şeyim Türk Milleti içindir' andını içmeyen elbette ki Türk değildir. Millî ahlâk kuralına göre böyle

---

23 Mahmut Esat Bozkurt, 1940, s. 228 ve Oktay Aslanapa (Haz.), Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, 1997, s. 113.

24 Mahmut Esat Bozkurt, 1940, s. 445 ve Oktay Aslanapa (Haz.), Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, 1997, s. 187.

olan vatandaşı en günahlı bir insan olarak tanırız."[25]

Azınlıklara karşı duyulan güvensizliğin yanısıra, siyasi seçkinlerin Kurtuluş Savaşı'ndan harap bir şekilde çıkmış olan Türk halkına özgüven telkin etme yolunda harcadıkları çabalarda da sürekli "Türk'ün üstünlüğü" teması işlenmiştir. Bu tema "Ne mutlu Türküm diyene!", "Türkiye Türklerindir", "Bir Türk dünyaya bedeldir" gibi sloganlarla kamuoyunun belleğine iyice yerleştirilmiştir. "Türk'ün üstünlüğü" düşüncesinin aşırı bir örneğine Mahmut Esat Bozkurt'un bir yazısında rastlıyoruz. Bozkurt, Türk Ocakları kapatıldığı halde Türk Mason Cemiyeti kapatılmayınca tepki göstermiş ve bu tepkisinde Türk'ün üstünlüğünü şöyle ifade etmiştir:

"Samimi açık konuşalım; ben kendi hesabıma, meselâ bütün bir dünya Yahudiliği açlıktan ölse, kırılsa sonra bunun yanı başında da bir Türk aynı halde bulunsa kanımı taşıyanın yardımına koşmakta gözümü bile kırpmam, bir tek Türk'ü bütün dünya Yahudiliğinden bile üstün tutarım. Önce Türk. Hatta bir tek Türk'ü düşünmeyi bu türlü hükmü milliyetçilik icabı sayarım. Açlıktan kırılan Yahudilik için de olsa olsa acırım. İşte bu kadar!"[26]

c) "Kan Bedeli"

Tasarının önündeki en önemli engellerden bir diğeri de Mustafa Kemal'in "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" şeklindeki tarifiydi.[27]

Gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğu'nun idari teşkilâtı ve şerî düzeni nedeniyle 1909 yılına kadar bedel karşılığında askerlikten muaftılar.[28] Ancak İkinci Meşrutiyet'in ilânından

---

25 Hasan-Âli Yücel, 1993, s. 127.

26 Mahmut Esat Bozkurt, "Farmasonlar dinleyiniz!", *Anadolu*, 22 Ekim 1931, nakleden Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt II, sayı 4-5, yıl 1994-95, s. 245-262.

27 Prof. Dr. A. Afetinan, 1998, s. 18.

28 Gayrimüslimler 25 Temmuz 1325 (6-7 Ağustos 1909) tarihinde yürürlüğe giren Askerlik Kanunu ile askerlik yapmaya zorunlu oldular. Daha sonra 15 Şubat 1915 tarihinde tekrar yürürlüğe giren ve gayrimüslimleri askerlikten muaf

sonra gayrimüslimlerin de askere alınmasına karar verilmesiyle birlikte Yahudiler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu saflarında savaşa katılarak "kan bedeli"ni ödediler.[29] Ancak ödenmiş olan bu bedelin büyük bir iştahla ödendiği söylenemez. Nitekim dönemin hahambaşısı Haim Nahum'un cemaat içindeki muhalifleri onu şöyle eleştirdiler: "istemiş olsaydı, hükümete bir çift laf edebilir, kocalar, kardeşler, oğullar yuvalarında kalır ve savaşta köpekler gibi ölmemiş olurlardı. Nahum, hükümete şirin görünmek için Yahudi cemaatini ülkeye kurban olarak sundu."[30] O yıllarda askerlik hizmetinden kaçmak isteyen Yahudi gençlerin önemli bir kesimi çareyi yurt dışına göç etmekte buldu.[31] Türkiye Yahudilerinin savaşa katılmaya pek hevesli olmadıkları, savaşa gitmemek için Avrupa ülkelerinin uyruğuna geçtikleri bir ortamda kamuoyu ve Cumhuriyet'in seçkinleri, açık bir şekilde ifade etmemiş olsalar da, kendileri kadar "kan bedeli" ödememiş gayrimüslimleri

---

tutan Bedelli Askerlik tekrar uygulanmaya başlandı. (Siren Bora, "Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, sayı 4-5, 1994-95, s. 19-27.)

29 Bu konuda dönemin Hahambaşısı Haim Nahum'un Alyans'a gönderdiği şu mektuba bakmak yeterlidir:

"17 Şubat tarihli mektubunuzun, dindaşlarımızın son Balkan Savaşı'na katılmalarına ilişkin bölümünü yanıtlamak için şu ana dek bekledim. Osmanlı ordusu saflarında çarpışan dindaşlarımızın sayısı bir hayli çok. En küçük Yahudi cemaati bile askerlik çağı gelenleri savaşa gönderdi. Bir yığın ölü, sakat ve yitik var. Yahudilerin sayısal katılımı ve yaptıkları kahramanlıklar vb konusunda resmî belgelere dayalı istatistiksel verilere gelince, yazık ki size doyurucu bilgiler veremeyeceğim."

(Esther Benbassa, 1998, s. 186)

30 Esther Benbassa, 1998, s. 188 / Nora Şeni, "Çayınıza kaç kuru üzüm istersiniz?", s. 162-175, Stefanos Yerasimos (Haz.) 1997 içinde. Metinde geçen bu alıntının birincil ve özgün kaynağı Esther Benbassa'nın kitabıdır. Ancak Benbassa'nın kitabının Türkçe çevirisi hatalı ve anlaşılmaz olduğu için Benbassa'yı özgün Fransızca metinden alıntılayan Nora Şeni'nin makalesinde yer alan çeviri kullanılmıştır. Esther Benbassa'nın kitabındaki bu bölümün Türkçe çevirisi şöyledir: "Eğer hahambaşı isteseydi hükümete söyleyeceği bir sözle, kocalarının, kardeşlerinin ve oğullarının aile yuvalarında ayrılmayacaklarına, savaşta köpekler gibi ölmeyeceklerine; hahambaşının hükümetin gözüne girmek için 'sürüsünü' ülkeye kurban edip yaktığına; eğer o yine isteseydi ağzından çıkacak tek sözle Filistin'in ve Kudüs'ün çoktan Yahudilerin olacağına inandırdılar."

31 Hélène Gutkowski, 1999, s. 246.

Cumhuriyet'i kuranlar arasında görmediler, bunu da her vesileyle dile getirdiler.[32] Cumhuriyet'in kurulmasından sonra başlayan yeni dönemde bu yeni sürecin getireceği nemalardan da sadece kan bedelini ödeyenlerin faydalanmalarını doğal ve mantıkî gördüler. Ancak bunu yaparken, gayrimüslimlerin uzun yıllar boyunca askerlik hizmetinden muaf olmalarına ilişkin kararın bizzat Osmanlı devleti tarafından verildiğini de unutmuş göründüler.

Bu tavır karşısında Yahudi seçkinlerin tepkisi ise bu duruma rıza göstermek, hatta bunu anlayışla karşılamak şeklinde oldu. Varlık Vergisi uygulaması sırasında Avram Galanti'nin İzmir Yahudi cemaati başkanı Gomel ile birlikte Sanayi Tetkik Heyeti reisi Şevket Süreyya Aydemir'i ziyaretleri esnasında aralarında geçen konuşma, bu açıdan temsili bir öneme haizdir. Bu konuşma, hem Türk toplumunun seçkinlerinin Yahudilere duydukları sitem ve getirdikleri eleştirilerin klasik bir örneğini içermesi hem de Yahudi toplumunun seçkinlerinin bu sitem ve eleştirileri boynu eğik bir şekilde kabul ettiklerini göstermesi açısından son derece öğreticidir. Şevket Süreyya Aydemir, Galanti ve Gomel'in kendisine yönelttiği Varlık Vergisi ile ilgili şikâyetleri şu sözlerle cevaplandırmıştır:

"Galanti Efendi, dedim, siz tarihçisiniz, işi şöyle almalısınız: Biz Türkler asırlardan beri binbir savaşta, sanayie, para ve sermaye biriktirmeye vakit bulamadık. Sizler, yani bütün azınlıklar ise bunları yaptınız. Biz sizi savaşlardan koruduk. Siz orduya asker vermediniz. Hatta bir takım yollarla vergi de vermediniz. Ticareti, sanayii, ithalat ve ihracatı, para ve sermayeyi ellerinizde topladınız. Bu işler, bizim asırlarca döktüğümüz kanlar pahası-

32 Böyle bir kanaati en veciz şekilde dile getiren adı saklı tutulan bir İzmirli olmuştur. Yahudilerin Türkçe konuşmamalarına ilişkin olarak yapılan bir dizi söyleşide bu kişi kanaatini şöyle dile getiriyor: "Biz, muallim Bey Mitat'ın söylediği gibi Yahudi vatandaşa muhtaç bir millet değiliz. Ne dün, ne de bugün için böyle bir ihtiyacı duyduk. Hattâ ve hattâ, biz en koyu felâket günlerinde bile onların bizimle bir cephe iştirakini istemedik. Bu toprakları, kendi kanımızla kurtardık. Bu eserleri kendi manevî ve fikrî varlığımızla kuruyoruz. Hiçbir Yahudi vatandaşın ne bir damla kanı, ne bir damla alın teri vardır bu toprakta..." ("Yahudi ve Türkçe, Bu ideal bir dava haline sokulmalıdır!", *Anadolu*, 9 Mart 1937.)

na ve hele Tanzimat'tan sonra münhasıran siz azınlıkların ellerinde toplanan imkânları korumak için oldu. Tanzimat fermanı bile, bizleri bu savaşlardan kurtarmak için değil, sizlerin 'mal, can emniyetinizi' korumak gerekçesi ile ilân olundu. Bu bizim asırlarca dökülen kanımızla, sizin bu sefer vereceğiniz bir iki yüz milyon kâğıt liralık varlık verginizi karşılaştırırsak ve buna hatta bir 'Kan Vergisi' desek hesaplaşmamız acaba çok zalimane olur mu? Ne dersiniz? İsterseniz bizim dökülen kanlarımız ve sonu gelmez askerlik emeklerimizle, sizin şu bir avuç vergi fazlanızı karşılaştıracağımıza, sizin biriken servetlerinizle, bizim biriken kan ve askerlik haklarımızı teraziye koyarak hesaplaşalım. Eğer biz haksız çıkarsak, vergileriniz silinsin. Ne dersiniz?"

Bu soruya Avram Galanti ve Gomel haykırarak şu cevabı verdiler:

"Aslâ! Böyle bir hesaplaşmaya gidemeyiz! Çünkü o zaman yalnız bütün malımızı, mülkümüzü değil, cemaatlarımızın bütün fertlerinin canlarını da teraziye koyarsak, biz sizin asırlık kan ve askerlik haklarınızı ödeyemeyiz. Aldığınız vergi helâl olsun. Bu vergi, senin dediğin işler teraziye dökülünce, bizim ödememiz lâzım gelenin bir zerresi bile değildir."[33]

Şevket Süreyya Aydemir'in sergilediği bu yaklaşım kendisine özgü bireysel bir tavır olmadığı gibi dönemin başka yazarları tarafından da paylaşılmış,[34] toplumsal hafızada da uzun yıllar

---

33 Şevket Süreyya Aydemir, Cilt 2, 1976, s. 235-236.

34 Örneğin Orhan Seyfi Orhon Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanması sırasında, kendilerine tahakkuk ettirilen verginin yüksekliğinden şikâyet eden tüccarlara karşı da benzeri bir lisan kullanmıştır:

"- [Azınlık tüccarları] Biz Türkiye'yi severiz. Fakat bu kadar para verilir mi? Bunu vermek için apartmanlarımızı, hanlarımızı, vapurlarımızı, otomobillerimizi, incilerimizi, elmaslarımızı vermek lâzım!

Yavaşçacık:

- Verilir!

Diyorum. Tekrar kaşları çatılıyor, tekrar suratları asılıyor, çeneleri titremeğe başlıyor.

- Nasıl, diye soruyorlar, sen bu kadar para vermenin ne olduğunu bilir misin?

- Hayır, ben, iki milyon lira, bir milyon lira, beş bin, yüz bin lira, elli bin lira, hatta on bin lira vermenin ne olduğunu bilmem. Fakat, bu sevdiğiniz Türkiye için, Çanakkale'de, Trakya'da, Kafkasya'da, Suriye'de, Filistin'de, Sakarya'da seve seve canını verenleri bilirim. Ben, bu yurt için apartımanlarını, han-

boyunca çok sağlam bir şekilde yer etmiştir. Nitekim yakın tarihimizde yabancı sermaye ile ilgili kaleme alınan bir başyazıda yer alan şu satırlar, bu kanaatin günümüzde bile halen capcanlı ayakta durduğunu göstermektedir:

"Bu topraklarda yaşayan Müslümanlar ölürler, yaralanır, sakatlanırlar. Ama bu topraklarda yaşayan ve servet kazanan azınlıkların burnu bile kanamaz.

Belki daha da önemlisi...

O *Katolik, Ortodoks, Musevi azınlıklar* da topraklar için ölüm riskiyle karşı karşıya olsalardı, *Avrupa*'daki dindaşları, soydaşları *Osmanlı* ile uzlaşmak koşullarını arayabilirlerdi. Savaşın, haçlı zihniyetinin yerini, ortak çıkarların yönlendirdiği formüller alabilirdi.

Azınlıkların elleri de *taşın altında* kalsaydı, bir kısmının yaptığı gibi, sırtımızdan hançerleyemezlerdi."[35]

Galanti ve Gomel'in Şevket Süreyya Aydemir'in tepkisi karşısındaki haleti ruhiyeleri münferit birer örnek değildir. Tek parti döneminin bitmesinden yedi yıl sonra geçmişin bir muhasebesini yapan gazeteci Avram Benaroya da, Galanti ve Gomel'e benzer bir şekilde, Tek Parti döneminde toplumda yerleşik olan bu kanaati bir nebze haklı görüyor ve anlayışla karşılıyordu:

"İleri sürülen görüş biliniyor: ülke Türk kanı ile uçurumun kenarından kurtuldu. Dolayısıyla bu mücadelede zahmet eden bunun şerefine konacaktır. Bu düstur Cumhuriyet'in ihtilâlci

---

larını verenleri tanımam. Fakat sıhhatini, gençliğini verenleri pek iyi tanırım. Vapurlarını, otomobillerini verenleri tanımam. Fakat kollarını, bacaklarını verenleri tanırım. Elmaslarını, incilerini verenleri tanımam, fakat gözlerini verenleri tanırım. Onlar olmasaydı, sizin bu servetiniz, bu rahatınız, bu emniyetiniz de olmazdı!

- Aranızda bir de şu fark var: Onlar, verdiklerini bizden geri almayı hiç düşünmeden verdiler. Siz ise iki sene sonra, üç sene sonra, beş sene sonra nasıl olsa faizile beraber alacaksınız. Onun için güle güle, sevine sevine, oynıya oynıya bu parayı veriniz!" (Orhan Seyfi Orhon, "Yurttaşları teselli", *Akbaba*, S. 457, 31 Birincikânun 1942.)

35 Güneri Cıvaoğlu, "Üçüncü Göz", *Sabah*, 20 Şubat 1996. Bu yazısından sonra Yahudi cemaatinden tepki alan Güneri Cıvaoğlu 500. Yıl Vakfı'nın daveti üzerine vakfın sergisini gezdiğini ve gördüklerinden sonra Yahudi asıllı vatandaşlar konusunda yanıldığını belirtti. (Güneri Cıvaoğlu, "Karizma(sız)", *Sabah*, 3 Mart 1996). (Vurgulamalar makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.)

döneminde ve Atatürk rejiminin başlangıcında geçerli olabilirdi. Vatanı yerinden doğrultmak, ona tekrar güven vermek, yüzyıllar boyunca süren bir iç despotizm ve dış baskılar sonucunda benimsenmiş olan bu aşağılık kompleksinden kurtarmak gerekiyordu. Buna ulaşmak için de fazla imkân yoktu ve Atatürk tarafından istenen mucizevî değişim gerçekleşti. Bugün ülkenin hâkim unsuru her alanın tartışmasız sahibidir: ticaret, sanayi, finans, hukuk, bilim, teknik."[36]

d) Azınlıklara Tanınan Haklar

Bu toplumsal tasarının önündeki bir diğer önemli engel de Lozan Antlaşması'nın azınlıklara bahşetmiş olduğu haklardı. Türkiye Cumhuriyeti antlaşmaya imza atmıştı, ancak kamuoyu ve siyasi iktidar, antlaşma ile azınlıklara tanınan, kendi dillerinde eğitim yapma ve kültürlerini geliştirme haklarını ulus-devlet kurma ve yurttaş ve ulus yaratma tasarılarının önünü kesen engeller olarak görüyordu. Nitekim CHF Nizamnamesi'nde de Halkçılar'ın tarifi "Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekteki mutlak hürriyet istiklâli tanıyan fertlerdir" şeklinde yapılarak hiçbir cemaat için imtiyaz kabul edilemeyeceği vurgulandı.[37] Bu nedenle azınlık cemaat liderlerine bu haklardan feragat etmelerinin şart olduğu uygun bir lisanla telkin edildi ve sonuçta, başta Yahudi cemaati olmak üzere, tüm azınlık cemaat liderleri ikna edildiler. Haklardan feragat edildikten birkaç yıl sonra Mahmut Esat Bozkurt, İstanbul Üniversitesi'nde verdiği inkılâp derslerinde, azınlıklara özel haklar tanınmasının imkânsız olduğunu bir kere daha hatırlattı:

"Bir yurt içinde kanun gözünde müsavi hak ve şerefte olan yurttaşlar arasında imtiyaz farkları da olmamalıdır. Bir yurtta yaşayan çokluğun içindeki bir kütlenin, din, kan veya ırk ayrılı-

---

36 A. Benaroya, "Dans le train d'Ankara, l'égalité totale", *L'Etoile du Levant*, 4 Ocak 1952.

37 Taha Parla, 1995, s. 25.

ğı gibi iddialarla ve yabancı kuvvetlere dayanarak kendilerine imtiyazlar ve masuniyetler temin etmek yolunu gütmeleri, o yurdun iç durumuna bakışla istiklâli, tehlikeye maruz bırakır."[38]

Lozan Antlaşması ile azınlıklara tanınan hakların büyük bir çoğunluğu, bir yandan azınlıklara duyulan güvensizlikten diğer yandan bu hakların bir ulus-devlet kurmak isteyen Cumhuriyet'in kurucuları tarafından vatandaşlar arasında eşitliği bozan birer ayrıcalık olarak görülmesinden dolayı fiiliyatta uygulanmadı.[39]

e) Yahudilerin Dil Meselesi ve "Misafir" Konumları

Toplumsal tasarının önündeki üçüncü engel, sadece Yahudilere özgü bir engeldi. Türkiye Yahudileri yüzyıllar boyunca millet düzeni içinde kendi millî dilleri haline gelmiş olan İspanyolcayı konuştular ve yayınlarını bu dilde çıkardılar. Daha sonra Alyans'ın Türkiye'de açtığı okullar sayesinde bir zanaatin yanı sıra Fransızca öğrendiler. Her ne kadar Türkçenin Yahudiler arasında resmî dil haline gelmesi için 1900'lü yılların başında bir teşebbüs olmuşsa da bu pek bir sonuca ulaşmadı.[40] Sonuçta, Cumhuriyet rejimi altında da, Yahudiler İs-

---

38 Oktay Aslanapa (Haz.), Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, 1997, s. 282.

39 Anlaşmanın 38. maddesinde yer alan dolaşım ve göç etme özgürlüğü getirilen serbest dolaşım yasaklarıyla ihlâl edildi. 39. maddede yer alan yurttaşlık ve siyasal haklardan yararlanma ve yasalar önünde eşit olma kâğıt üzerinde kaldı ve fiiliyatta gerçekleşmedi. Gene 39. maddede yer alan "özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma" hakları uygulanmadığı gibi kamu müesseselerinde çalışan gayrimüslimlerin işlerine de son verildi. Gene 39. maddede yer alan "herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel, gerekse ticaret ilişkilerinde din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarda dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır" maddesi fiiliyatta ihlâl edildi. Gayrimüslimler ve özellikle Yahudiler Türkçe konuşmaya mecbur edildiler. 41. maddede yer alan azınlık okullarının devlet ve diğer bütçelerden desteklenmesi uygulamada gerçekleşmedi.

40 Hahambaşı Moşe Fresko, 1840 yılında yayımladığı bir beyannamede Osmanlı Yahudilerine Türkçe konuşmalarını tavsiye etti. (Avram Galanti, 1947, s. 155-156).. 24 Nisan 1900 tarihinde de dönemin Yahudi ileri gelenleri bir araya gelerek aynı maksatla Tamim-i Lisan-i Osman-i teşkilatını kurdular (Lizi Beh-

panyolca ve Fransızca konuşmaya devam ettiler. Bu durum, Rumca ve Ermeniceyi Rumların ve Ermenilerin millî dilleri olarak kabul eden ancak İspanyolcayı Yahudilerin millî dili olarak kabul etmeyen kamuoyunun Türkçe konuşma konusunda Rumlara ve Ermenilere nazaran Yahudilere daha çok baskı yapmasına ve tepki göstermesine neden oldu.

Yeni toplumsal tasarının temel ve vazgeçilmez unsurlarından ikisinin dil ve kültür birliği olduğu ve Türkçe konuşmamanın bir güvensizlik ve sadakat sorgulamasına yol açtığı bizzat Mustafa Kemal tarafından şu sözlerle ifade ediliyor:

"Milletin çok bariz vasıflarından birisi kıymetli esaslarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insan her şeyden evvel ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. Halbuki Adana'da Türkçe konuşmayan yirmibinden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençleri siyasi içtimai bütün Türk teşekkülleri bu vaziyet karşısında bihis kalırsa, en aşağı yüz seneden beri devam edegelen bu vaziyet daha yüzlerce sene devam edebilir. Bunun neticesi ne olur?

Efendiler, herhangi bir felâket günümüzde bu insanlar başka dille konuşan insanlarla elele vererek aleyhimize hareket edebilirler. Türk ocaklarımızın başlıca vazifesi bu gibi unsurları -ki bunlar Türk vatandaşlarıdırlar, halde ve atide talih ve mukadderatımız birdir- bizim dilimizi konuşan hakiki Türk yapmağa çalışmaktır."[41]

Böyle bir ortamda, Yahudilerin kendilerine özgü bu durumları, kamuoyu ve siyasi merciler nezdinde ciddi bir gerginlik yarattı. Tek çözüm Kemalist inkılâbın ilkelerine uyup en kısa sürede Türkçeye vakıf olmaktı ancak kamuoyunun ve basının

---

moaras, "Asrımız doğarken...Jak Samanon Efendi ve Türkçe aşkı", *Şalom*, 21 Haziran 1995, s. 5 ve İlber Ortaylı, "Ottoman Jewry and Turkish Language", Tel-Aviv Üniversitesi Diaspora Araştırma Enstitüsü'nde 5 Haziran 1995 tarihinde "Balkanlar ve Türkiye'deki Yahudi cemaatleri" konulu sempozyumda sunulan yayımlanmamış bildiri).

41 "Mustafa Kemal'in Adana Türk Ocağı'ndaki nutku", *Vakit*, 19 Şubat 1931. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

Yahudilere karşı sergiledikleri olumsuz yaklaşımlar Yahudileri bu konuda gayret sarfetmek yönünde cesaretlendirmedi aksine onları engelledi. Yahudilerin Türkçeyi kötü bir şiveyle konuşmalarının mizah dergileri ve basın tarafından sürekli alay konusu haline getirilmesi orta yaşlı Yahudilerin Türkçe konuşma heveslerini büsbütün kırdı ve sadece genç kuşak, o da Maarif okullarına gitmeye başladıktan sonra, Türkçe konuşmaya hevesli oldu.

Dönemin basınının Yahudilerin kötü Türkçe konuşmalarıyla alay etmesinin Yahudi halkı üzerinde yarattığı menfi etkiyi Balatlı Eli Şaul anılarında şöyle anlatıyor:

"Gayri müslimlerin ekserisinin Türkçe konuşmadıkları vakit vakit şikâyet edilir. Hatta bir zamanlar, İstasyon, tramvay, vapur, sinema, vs. gibi umumî yerlere "Vatandaş Türkçe konuş!" ibaresine havi kağıtlar yapıştırıldı. Evet, ekserimiz Türkçe konuşmuyoruz. Fakat bir lisanı konuşabilmek için o lisanın sahibi olan milletten sonsuz ve sayısız haksızlıklar görmemek lâzımdır ki, Türkiye'de gayri müslimlerin haksızlık görmemesi hiç bir zaman vaki olmamıştır. İyi, fena Türkçe konuşanlarımız yok değildir. Fakat tabiî yeni yeni alışıldığı için ekserimiz Türkçeye, Türk şivesini veremiyoruz. İşte bu sefer alay mevzuu oluruz. Meselâ yegâne tiyatromuz olan Şehir Tiyatrosu'nda, *Aynaroz Kadısı* piyesinde Rumların, *Bilmece*'de ise Yahudilerin Türkçeleriyle alay edilmiştir. Sinemalarda meşhur *Üç Ahbap Çavuşlar*'ın filmleri Türkçeye duble edildiklerinde Ermenilerin Türkçeleriyle alay edilir ve uzun bıyıklı aktöre dublajda "Arşak Palabıyıkyan" ismi verilir. Mizah gazetelerimiz ise birçok mevzularını gayri müslimlere hasrederler. Lisanlarına, konuşmalarına ve âdetlerine alay etmek, bu gibi gazetelerin esas vazifelerindendir. Diyebilirim ki, Türkiye'de gayri müslimler olmazsa bu gazeteler mevzuusuzluktan muhakkak gazetelerini neşretmekten vazgeçerler."[42]

Orta ve yaşlı kuşak Yahudilerin umumi yerlerde Türkçe konuşmaya hevesli olmamalarında bir diğer unsur daha etkili oldu. Yahudiler, konuştuklarının Türkler tarafından anlaşılma-

---

42 Eli Şaul, 1999, s. 27-28.

ması ve mahrem kalması için kendi aralarında Fransızca veya İspanyolca konuşmayı tercih ettiler. Bu da yerleşmiş kanaatin aksine Türk - Yahudi ilişkilerinin ne kadar gergin ve güvensiz bir zemin üzerinde durduğunun işareti idi.

Azınlıklar arasında Yahudilere özgü bir diğer sorun ise, yüzyıllar boyunca bir reaya olarak yaşayan Yahudilerin 1492 yılında İspanya'dan kovulan atalarını kabul eden Osmanlı yönetimine "minnet borçlu" olduklarını sürekli olarak dile getirmeleriydi. Bu şekilde "hayatlarını Osmanlı'nın misafirperverliğine ve hoşgörüsüne borçlu oldukları"nı defalarca beyan eden ve dolayısıyla "yabancı" olduklarını ve yurttaş olmadıklarını peşinen kabul eden Türkiye Yahudileri, doğal olarak kendilerini Türk toplumu ve kamuoyu nezdinde sağlam bir şekilde birer "yabancı" konumuna yerleştirdiler. Böyle davranarak da toplumda zaten yerleşik olan "Türkiye'nin nimetlerinden faydalanan ancak koşullar kötüleştiğinde Türkiye'den kaçmaya hazırlanan yabancı" peşin yargısının güçlenmesine ve kök salmasına yol açtılar.[43] Hitler ve Nazilerin Avrupa'da iktidarda olduğu yıllarda da, kamuoyu, Türkiye Yahudilerine soydaşlarına Avrupa'da nasıl davranıldığına işaret ederek huzur içinde yaşadıkları bir ülkede Türkçe konuşmamalarının bir nankörlük örneği olduğunu hatırlattı.[44] Türkiye Yahudilerinin benimse-

43 Kamuoyunda mevcut olan bu intibaya bir tek örnek vermek gerekirse *Vakit* gazetesinin Türkiye Yahudilerinin İspanya'ya geri dönmeye hazırlanıp hazırlanmadıkları yolundaki haberi gösterilebilir ("Memleketimizdeki Yahudiler İspanya'ya mı gidiyor?", *Vakit*, 13 Ekim 1933. Cemaat başkanı Hanri Soriano'nun bu haberi tekzip eden cevabı için bkz. "Yahudiler gidiyor mu?", *Vakit*, 14 Ekim 1933). Bu "misafir" söylemi Türkiye Yahudilerinin Osmanlı topraklarına göç edişlerinin beş yüzüncü yılını kutlamak amacıyla kurulan 500. Yıl Vakfı tarafından günümüzde de yoğun bir şekilde sürdürülmektedir ve günümüz Yahudi cemaatinin resmî söyleminin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

44 Dönemin ileri düşünceli gazetecilerinden M. Zekeriya Sertel bile bu tavrı benimsemiş ve Yahudilere şöyle ikazda bulunmuştur: "Efendiler, siz dünyanın en zeki milletine mensup olmakla övünürsünüz, halbuki dünyanın gidişinden bihaber görünüyorsunuz. Almanya'dan kovuldunuz. Avusturya'dan kovuldunuz. Polonya ve Macaristan'da rahat değilsiniz. Romanya'da lütfen yaşamak hakkına malik gibisiniz. Ve bu akıntı aşağı doğru inmekte devam ediyor. Siz, dünyada size topraklarını kayıtsız ve şartsız vatan yapmıya müsaade eden Türkiye'de hâlâ kendinizi yabancı duyuyorsunuz. Hâlâ onun dilini, onun kültürünü benimsemiyorsunuz. Siz gençsiniz. Bari sizin babalarınızın hatalarını

dikleri bu söylem ise yeni rejimin isteklerinin tamamen zıddı yöndeydi. Cumhuriyet rejimi artık gayrimüslimlerin "yabancı" olarak kalmalarını kabul etmiyor ve herkesin Türkleşmesini talep ediyordu. Yüzyıllardan beri "misafir" ve "yabancı" haleti ruhiyesi ile yaşamış olan Yahudilerin zihinlerinin bir anda değişmesi mümkün değildi. Kamuoyunun kendisini zaten "yabancı" ve "güvenilmez" olarak gördüğü bir ortamda Yahudilerin İspanyolca ve Fransızca konuşmaya devam etmeleri büyük tepki uyandırdı.

Yahudilere karşı yöneltilen nankörlük suçlamaları çoğu zaman Yahudiler hakkında mevcut olan paraya ve çıkarlarına düşkünlük, cimrilik gibi peşin yargılarla ve azınlıkların askerlik hizmeti yapmadıkları, dolayısıyla "vatan için kan dökmedikleri" sitemiyle birleşti ve Anadolu'nun aslî unsuru olan Türklerin "vatan için canlarını feda etmeleri"ne karşılık azınlıkların bu süre zarfında ticaretleriyle meşgul olup zenginleştikleri sık sık yüzlerine vuruldu.[45] Dönemin mizah dergileri

---

tekrar etmeyiniz. Bu vatanın çocuğu olmaya çalışınız." (M. Zekeriya, "Hâlâ Fransızca konuşuyorlar", *Tan*, 27 Mayıs 1938.)

45 Bu konuda temsili mahiyette bir örnek olan şu yazıya bakmak yeterlidir:

"Birkaç günden beri İstanbul sokakları yeni bir ticaretin revacına şahit oluyor.

Eski kandiller, şişeler, cam reçel kavanozları, şamdanlar, gece kandilleri boyanmış. Altına üstüne birer tel ve teneke uydurulmuş. Ağzı kalabalık bezirgânların ellerinde:

- Donanmaya fener!

Yaygarası ile satılıyor, satılıyor ve kapışılıyor.

Zafer, şenlik, donanma bir milletin kanile, silâhile hak ettiği bütün bu şeref bayramlarının gurur, iftihar gibi manevî kısımları bize, kâr, kazanç, istifade gibi maddi kısımları da Musevi vatandaşlarımıza kısmet oluyor.

Biz daha yirmi yıl evvel:

- Girit bizim canımız,

Feda olsun kanımız!

Teranesi ile bağrı yanık âşıklar gibi sokaklarda nümayiş yaparken onlar habire bayrak yapıp satıyordu.

Biz Bosna Hersek davasında başımızdaki fesleri atıp rahmetli Avusturya'ya boykotaj yaparken onlar, ketenden, abadan yaptıkları külâhları başımıza geçirip ceplerimizi boşaltıyorlardı.

Ve biz büyük harbin dört elim yılında yediden yetmişine kadar cephelere akarken onlar kapadığımız dükkânları açıyor, bıraktığımız işlere geçiyor, hiç alışmadıkları halde bakkallıktan, muhallebiciliğe kadar öğrenip para kazanıyorlardı.

Her inkılâp maddi tortusunu onların cebine bıraktı.

yıllar boyunca Yahudilerle alay eden, onları küçük düşüren fıkra ve karikatürlerle dolup taştı. Yahudi erkek ve kadınları simgeleyen "Salamon" ve "Rebeka" tipleri karikatür ve fıkraların vazgeçilmez simaları oldu. Dönemin mizah dergileri ve önde gelen karikatüristleri, Nazilerin antisemit ikonografisinden farksız bir şekilde, Yahudileri kanca burunlu, çirkin ve iğrenç görünümlü kişiler, tefeci, karaborsacı, patırdıcı, kötü bir şiveyle Türkçe konuşan, hamama ve denize girmekten nefret eden pis insanlar olarak resmedip aşağıladılar. Cumhuriyet'in kurucuları basında görülen ve azınlıklar arasında özellikle Yahudileri taciz eden, kimi zaman da antisemit bir içerik taşıyan yayınları soruşturmaktan ve yasaklamaktan geri kalmadılar.[46] Ancak siyasi mercilerin birincil amacı azınlıkların en kısa sürede Türkleşmeleri olduğundan Türkleşme için gerekli kamuoyu baskısını, kaba ve ırkçı bir üslûpla da olsa oluşturan bu yayınları, çoğu zaman ya görmezlikten geldiler veya önemsemediler.

1933 ile 1937 yılları arasında Matbuat Umum Müdürlüğü yapan Vedat Nedim Tör, anılarında başında bulunduğu bu müdürlüğün basını nasıl denetlediğini şöyle anlatıyor: "İç basına Sadri Ethem bakardı. Sadri, bilindiği üzere, zamanın sayılı hikâye ve roman yazarlarından ve gazetecilerindendi. İçine kapanık, şakacı, esprili hoş bir arkadaştı. Her gün, masasının yardımcı arkadaşları ile bütün gündelik gazeteleri, dergileri, kitapları tarayıp inceler ve Basın Kanununa, "İnkılâp Prensip-

---

Her hadise onlara bir gül bayramı kadar uğurlu geldi.

Haset mi ediyoruz? Asla. Türkün gözü ve gönlü o kadar toktur ki dostlarının değil, düşmanlarının bile kazancında gözü yoktur.

Yalnız bir şey var.

Bugün bile bizim eski kandillerimizi boyayıp bayramımız için bize satan bu çalışkan vatandaşlar ne olur, paramızı tatlı tatlı toplarken konuştukları türkçeyi evlerinde de konuşsalar ve Yenicami'de türkçe kandil satarken Tünel'de fransızca çalım satmasalar."

(Burhan Cahit, "Donanmaya fener!", *Milliyet*, 21 Ekim 1933)

46 "Anti Jewish campaign checked authorities prompt action", *The Jewish Chronicle*, 26 Şubat 1937, s. 34-35 / Mustafa Yılmaz, "Cumhuriyet döneminde Bakanlar Kurulu ile yasaklanan yayınlar 1923-1945 - I", *Kebikeç*, Yıl 3, sayı 6, 1998, s. 53-80.

leri" ne aykırılıkları tesbit eder ve gereken muameleleri yapardı. O zamanki Türkiye'de sansür yoktu ama, çok "titiz" bir Devlet murakabesi vardı. *Kemalist ilkeler ve ille lâiklik prensibine, iç ve dış siyasete en küçük bir aykırılık için derhal ilgililerin dikkati çekilirdi. En olumsuz koşullar altında ve ancak Atatürk'ün üstün kişiliği ile gerçekleştirilmiş olan devrimlere karşı, bilhassa Hilâfet, Şeriat, Turancılık, Irkçılık, Komünistlik tahriklerine karşı çok hassas davranılıyordu.*"[47] Ancak tüm bu sıkı denetime rağmen Yahudilere yönelik olarak basın yoluyla son derece yoğun bir şekilde sürdürülen tacizlere ve yazılı saldırılara karşı Matbuat Umum Müdürlüğü herhangi bir müdahalede bulunmadı. Kemalist ilkelere karşı gösterdiği duyarlılığın aynısını Yahudi asıllı vatandaşların haysiyet ve onurları söz konusu olduğunda göstermedi. Yayımlarıyla 1934 yılında Trakya'daki Yahudi yerleşim merkezlerinde olayların meydana gelmesine yol açan *Orhun* ile önce *Inkılâp* daha sonra *Milli Inkılâp* adıyla yayımlanan dergilere karşı hiçbir müdahalede bulunmadı ve ancak olaylar meydan geldikten sonra bu dergilerin yayımını yasakladı.

2. Yahudilerin Türkleşme Karşısındaki Tavırları

Yahudiler Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bir ulus-devlet içinde bir yandan yurttaş olarak yaşamak, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu altında yaşadıkları "millet" tarzına benzer bir yapıyı sürdürüp kendi dillerini, kültürlerini ve okullarını muhafaza etmek istediler, ancak bu, ulus-devletin inşaası sırasında kabul edilebilecek bir düzen değildi. Cemaat liderleri Alyans'tan devraldıkları okullarda Fransızca ve İbranice eğitimi sürdürmeyi talep ederek ümitsiz bir davanın savunucusu oldular.[48] Cemaat seçkinleri Yahudi halkına Türkleşmelerini

47 Vedat Nedim Tör 1999 s.29-30.

48 Maarif okullarının yeterli sayıda olmamalarından ötürü cemaat okullarında eğitim gören Yahudi çocuklar isteseler bile bu okullara gidemediler. Cemaat başkanı Marsel Franko 1937 yılında bu konudaki şikâyetini şöyle dile getiriyor: "bugün Türk mektepleri Türk çocuklarına kâfi gelmiyor. Bizim üç bini

telkin ediyordu, ancak bunun halk tarafından yaygın bir şekilde benimsendiğini gösterir somut olgular mevcut değildi. Bunun en belirgin işareti kamuoyu vicdanını rahatlatmak için her yıl *Roşaşana* bayramında sinagoglarda Türkçe konuşulacağına dair yeminlerin edilmesiydi. 1920'li yıllarda Arjantin'e göç eden Türkiyeli Yahudilerle yapılan bir sözlü tarih araştırmasında elde edilen cevaplar da Yahudi halkın Türkleşme konusunda hiç de hevesli olmadığına işaret ediyor. Araştırmada fikirlerine başvurulan tanıklar Türkiye ve Türkiye'deki yaşamları hakkında izlenimlerini şöyle dile getiriyorlar: "Kendimizi Türk hissetmiyorduk", "Türkiye bizim vatanımız değildi", "Ülkenin dilini öğrenmeye meraklı değildik", "Türk komşularımızla iyi geçiniyorduk ancak bu iyi ilişkiler hiçbir zaman gerçek bir dostluk ve beraberlik değildi", "Ülkeye ve ülkenin halkına karşı ilgisiz ve duyarsız idik", "Türkiye ödünç verilmiş bir ülke idi."[49]

Tekin Alp de 1936 yılında yayımladığı *Kemalizm* kitabında, da sadece Yahudilerin değil bütün azınlıkların henüz Türkleşmediklerini ve bunun gerçekleşmesi için bir iki kuşağa daha ihtiyaç olduğunu itiraf etti:

"Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince ve *Kemalizm*'in ideolojik prensiplerine göre ***Türk*** olan *Rum*'lar, *Ermeni*'ler ve *Yahudi*'ler, hakikatte henüz ***Türk*** değildirler. Kemalizm'den önce bunları birbirlerinden ayıran su sızmaz bölümler henüz tamamile devrilmemiştir."[50] Tekin Alp azınlıkların bu ümitsiz direncini şöyle açıklıyor:

"Akalliyetlerin kendilerine gelince, bunlar, mevcud realitelere karşı mücadele edebilecek hiçbir kuvvete malik değillerdir. Bunlar asırlık mazinin, şuurlarının derinliklerine kök salmış şeylerin hükmü altındadırlar; *Kemalist* devirden önce-

---

aşan talebemiz mekteplerimizi kaparsak nereye gidecekler? Hükümetin mektepleri bütün talebeyi istiap edecek vaziyete geldikleri gün bizimkiler kendiliğinden kapanmış olacaklardır". (Ahmet Necdet, "Türkiye Yahudileri zor görmeyince Türkçe konuşmazlar mı?", *Haber Akşam Postası*, 5 Kasım 1937.)

49 Hélène Gutkowski, 1999, s. 285.

50 Tekin Alp, 1936, s. 321-322. Vurgulamalar yazarı tarafından yapılmıştır.

ki zamanların miras bıraktığı müesseselerin ve zihniyetlerin esiridirler. Bunlardan kurtulmağa teşnedirler, fakat halk kitlelerinin zihniyetini değiştirebilecek realiteleri devirebilecek ne maddî, ne manevî hiçbir kuvvete malik değildirler.

Kemalist realitenin bizzarur hüküm ve tesiri haricinde kalan bu meselenin de zamanla kökünden halledileceği şüphesizdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, akalliyetlerin *Türk*'leşmesi meselesinin ideoloji sahasından canlı hakikat sahasına geçmesi için bir iki nesil değişmesi kâfidir."[51]

Türkleşme baskısı altında bulunan Yahudi toplumunun nasıl bir haleti ruhiye içinde bulunduğunu bir nebze anlayabilmek için, Filistin'deki KKL teşkilâtı adına bağış toplamak amacıyla 1934 yılının ilk aylarında İstanbul Yahudi cemaatini ziyaret eden bir yetkilinin ziyaret sonrası hazırladığı rapora göz atmak yeterli olacaktır. Bu yetkili dönemin İstanbul cemaatinin ileri gelenleriyle görüştükten sonra kaleme aldığı raporda izlenimlerini şöyle aktarıyor:

"Türkiye'de Yahudiler gerçekten bir terör rejimi altında yaşıyorlar, sokaklarda ve hatta evlerde alçak sesle konuşuluyor. Resmen temasa geçmiş olduğum *Béné Bérith* locası önce merkez binasında yüz kişi için bir konferans düzenlemeye niyetliydi. Fakat mevcudiyetimin Yahudi unsuru arasında bir nebze çalkantı yaratması üzerine resmî makamlara bilgi sızması ihtimaline karşı loca toplantıyı iptal etti. O anda sorumlu kişiler resmî makamların kim olduğumu öğrenmelerinden endişe ederek Türkiye'yi hemen terk etmemi istediler."[52]

Söz konusu ziyaretin Trakya'daki Yahudi karşıtı olayların meydana gelmesinden üç ay önce yapıldığı dikkate alınırsa İstanbul Yahudilerine hâkim olan korkunun meydana gelmiş herhangi bir olaydan değil dönemin atmosferinden kaynaklandığı anlaşılır. Bu da 1930'lu yıllarda Yahudi toplumunun ne

---

51 Tekin Alp, 1936, s. 323. Vurgulamalar yazarı tarafından yapılmıştır.

52 CZA KKL5/6662. Bayan Weil'in tarihsiz raporu. Weil bu ziyaretinde cemaat ileri gelenlerinden Jozef Niego, Hanri Reisner, Hanri Soriano, Vitali Maravent, Rafael Karako, Sobol ve Gourland ile tanıştı, görüşmelerde bulundu ve KKL için bağış topladı.

kadar gergin ve tedirgin bir haleti ruhiye içinde bulunduğunu daha iyi anlatmaktadır.

Cemaat Seçkinlerinin Gayretleri

Kamuoyunun, resmî ve siyasi makamların Türkleşme taleplerine hemen ayak uyduramayan ve bocalayan Yahudi halkının, Türkiye'de "misafir" olarak oturduğu ve sadece para kazanmakla meşgul olduğu şeklindeki eleştirilere karşı dönemin cemaat lideri Marsel Franko, *Tan* gazetesinde uzun bir yazı yayımladı. Franko yazıda ayırımcılıktan şikâyet ediyor ve Yahudi halkının Türkleşme konusunda azimli ve iradeli olduğunu beyan ediyordu,[53] ancak cemaat içinde yapılan ve kamuoyuna yansımayan tartışmalarda, Yahudilere yöneltilen eleştirileri büyük ölçüde yerinde bulduğunu ifade ediyordu. Basının Yahudilerin Türkleşmeleri konusunda yaptığı baskılar karşısında bir vicdan muhasebesine girişen Franko, Yahudilerin Türk toplumu ile bütünleşemediklerini itiraf ediyordu. Franko, Yahudilerin Türklere yaklaşma yönünde atacakları bu ilk adımın karşılık görüp görmeyeceği hususunda ise, bu soruya verebileceği herhangi bir cevabı olmadığını, hiçbir şey garanti etmeyip sadece karşılık göreceğini ümit ettiğini belirtti.[54]

Yahudi halkına Türkleşmeleri yönünde sürekli telkinlerde bulunan cemaat liderleri ve aydınları temel bir noktada yanıldılar. Yahudilerin tamamiyle Türkleşmeleri halinde Türk toplumu tarafından eşit birer yurttaş olarak kabul edileceklerini varsaydılar. Ancak fiiliyatta bu gerçekleşmedi, din unsuru iki toplum arasında sınırı belirlemede başat rol oynadı. Bu sınırın sürekli canlı tutulmasında da Yahudilerin Türkleşme yolunda sarf ettikleri çabaları samimi bulmayan bazı yazarlar etkili oldu. Cevat Rıfat Atilhan, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon ve Nihal Atsız gibi bazı yazarlar Yahudilerin güvenilir olmadıklarını, dolayısıyla Türkleşip Türkçe isimler alıp şivesiz bir

---

53 "Dil ve kültür davası, Musevi cemaati başkanı diyor ki:", *Tan*, 6 Mart 1937

54 AIU arşivi, G. Leven, 5A 4bis, Kutu 3, Marsel Franko'nun 30 Eylül 1937 tarihli mektubu.

şekilde Türkçe konuştukları takdirde Türklerden ayırt edilemeyeceklerini ifade ettiler ve ayırt edilebilmeleri için Türkleşmemeleri gerektiğini savundular.[55] Varlık Vergisi sırasında da

55 Cevat Rıfat Atilhan'ın yayımladığı *Milli İnkılâp* dergisinde bu şöyle ifade ediliyor:

"Ticari ve iktisadî zararları yetişmiyormuş gibi ellerini şimdi de en mukaddes noktalara kadar uzatıyorlar. Kahraman Türk ırkının tarihi ve mübarek isimlerini çalıyorlar. Oğuzhan, Kayihan, Tekinalp, Cengiz, Bozkurt nasıl olur da nankör bir İspanyol Yahudisinin adı olabilir. Kirli eller buralara kadar uzanmamalı ve Yahudiler tarihî Türk adlarının birer bit pazarı metaı olmadığını bilmelidirler. Yahudiler, Türkçe konuşmak ve konuşturmak için bir birlik teşkil etmişlerdir. Kimsenin aldırış ettiği yok. Esasen bazı milliyetçi Türkler Yahudilerin aramıza karışmasına, Türkçe konuşmasına hiçte memnun değiller. O başka bahis. Nazarı dikkatimizi celbeden şey Yahudi propaganda komitesinin dağıttığı matbu kâğıtlardır: Lütfen Türkçe konuşunuz diyor. Yahudinin Türkçe konuşması bir lütuf değil, dünya kadar güzel dilimize ve tatlı şivemize bir tecavüzdür." ("Yahudiler isimlerimize dokunmayınız!", *Milli İnkılâp*, 1 Temmuz 1934, sayı 5, s. 6).

Nihal Atsız ise şunları yazmıştır:

"İkinci düşman Yahudidir. Onun Allahı paradır. O, cebine birkaç para koyabilmek için gölgesinde yaşadığı bayrağı satmaktan çekinmiyen namussuz bir bezirgândır. Hangi memlekette oturuyorsa oranın düşmanıdır. Fakat bu düşmanlığını açıkça değil yüze gülerek, tezellül ederek yapar. Yahudi mayi gibidir. Derhal bulunduğu kabın şeklini alır. Yer yer kurulan Yahudileri Türkleştirmek cemiyetleri bu zelil politikanın neticesidir. Bununla cihan savaşında düşmanlarımıza casusluk ettiklerini, mütarekede Türklüğü tahkir ettiklerini unutturmak isterler. Hattâ daha ileri giderek kendilerine Türk adları takarlar." [Gazetelerin birinde bir Yahudi mektebinde Yahudilerin Türkleşmeğe (!) karar vererek adlarını değiştirdikleri, bazılarının da Atila, Çingiz, gibi kahramanların adlarını takındıkları yazılmıştı. Zavallı Atila, talihsiz Çingiz! Kim bilir mezarlarında nasıl bir öfke ve tiksinti ile titremişlerdir. Bir Yahudide Çingizin veya Atilanın kahraman adı! Yahudi ve kahraman, birbirine ne kadar yakışmıyan iki söz. Eğer gazetenin verdiği bu haber doğrusu ise hükümet buna derhal engel olmalıdır. Çünkü bu birçok Türkleri Türklükten istifa ettirecek kadar mühim bir sebeptir.] (Nihal Atsız, "Komünist Yahudi ve Dalkavuk", *Orhun*, 21 Mart 1934, sayı 5, s. 93-94).

Orhan Seyfi Orhon ise bunu en sert üslûpla ifade eden kişidir:

"Maçka'da fransızca, Ayaspaşa'da almanca, Dekûstasyon'da italyanca, Beyker'de ingilizce, Maksim'de ispanyolca konuşan sahte vatandaş; sakın türkçe konuşma! Allah saklasın, dilimize, dinimize, devletimize karışsan halimiz, istikbalimiz ne olurdu? Saltanatı nasıl kovar, İstiklâl harbine nasıl girer, Lozan sulhunu nasıl yapar, Cumhuriyeti nasıl kurar, millî varlığımızı nasıl korurduk? Sen dünyanın her tarafında beşinci kolsun! Lehistan'ı baştan başa yakan, Majino'yu içinden yıkan, Flandr'da cepheyi bırakansın! Sen demokrasinin yüz karası, hürriyetin zaafı, müsavat ve adaletin zararısın! Sen, nifaksın, hilesin, korkusun, paniksin, sabotajsın! Sakın şiveni, lehçeni, tafranı değiştirme! Fransızca düşün, İngilizce gül, almanca söyle, italyanca kavga et, ispanyolca mırıldan! Bizim için seni mutlaka görmek, duymak, bilmek, ayırd etmek lâ-

vergiyi ödeyemeyen ve Aşkale'ye gönderilen Mensucat Santral T.A.Ş. ortaklarından Leon Taranto Arslantürk, böyle Türkçü bir soyadı alıp kimliğini gizlediği için sert bir dille eleştirildi.[56] Türkleşmenin en ateşli taraftarı olmasına rağmen Tekin Alp'e Yahudi şivesi yakıştırılarak kendisiyle mizah dergilerinde alay bile edildi.[57]

Sonuçta Yahudiler Türkiye'nin siyasal ve kamusal alanlarından dışlandılar. Toplumsal tasarıdan dışlanma kendini en geniş anlamıyla belli etti. Azınlıklar, ve tabiî ki Yahudiler, kamu görevlerine atanmadılar. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde hizmet ettiklerinde kendilerine silahlı eğitim yaptırılmadı ve yedek subay olamadılar. Cemaat başkanı Marsel Franko'nun Ahmet Emin Yalman'a cevabi mektubunda açıkça belirttiği gibi gençlik ve spor teşkilâtlarına giremediler. Genç kızlar gay-

---

zım. Çünkü bizim asıl kuvvetimiz senden uzak oluşumuzdur. Milli varlığımızı, tesanüdümüzü, birliğimizi buna borçluyuz. Her zamanki gibi dilimize, edebiyatımıza, mektebimize, mahallemize sevincimize ve derdimize karışma!" (Orhan Seyfi Orhon, "Vatandaş, Türkçe konuşma!", *Akbaba*, 1 Ağustos 1940, sayı 341, s. 3).

56 "Varlık Vergisi'ni vermediği, vermek niyetinde de olmadığı anlaşılanlardan ilk kafile, geçen perşembe gecesi, Kadıköy'ündeki toplama yerine gönderildi.

Ertesi sabah, gazetelerde bunların isimlerini okurken, bir tanesinin üstünde dehşetle ürperdim: Arslan Türk!

Demek, Varlık Vergisi'ni vermeyenler arasında bir Türk, hem de bir Arslan Türk varmış...

O Arslan Türk ki, tarih boyunca, bu vatan ne istediyse vermiştir: Canına kadar!

Hayır üzülmeyiniz aziz okuyucularım: Bu Arslan Türk sizin gibi, benim gibi bir Türkün adı değil, Taranto isminde bir Yahudinin soyadıdır.

Daha ilk imtihanda, arslan postu altından bir tilki çıktı.

İsimlerimizi, milliyet hırsızlarının elinden kurtarmalıyız."

(Yusuf Ziya Ortaç, "Arslan Türk!", *Akbaba*, sayı 461, 28 İkincikânun 1943)

57 "Bay Kohen Tekinalp dostumuz Büyükada'da yaptırdığı yeni yazlık köşkünün cephesine dört köşe ve boyalı çini taşlar üzerine yazılmış ayrı ayrı iki 'Maşallah!' levhasını yanyana astırır. Bunu gören biri kendisine sorar:

- Yahu, herkes evinin üstüne bir 'Maşallah!' asar, sen niye iki tane astırdın?

Bay Kohen:

- Çünkü, der, biz Museviler, iç bir zaman maşallay yelimesini tek kullanmayiz, er vakit çift söyleriz:

- Maşalah, maşalah!"

("Çifte maşallah!", *Akbaba*, 16 Kanunuevvel 1937)

rimüslim oldukları için Kızılay'a girip hemşire olamadılar.[58] Azınlıklardan milletvekili seçilenlerin simgesel bir figür olmanın ötesinde hiçbir etkileri yoktu ve CHP'nin karar organlarına dahil edilmediler.

Dönemin basını ve millî eğitim ideolojisi de halka özgüven verme maksadıyla Türk ırkını ve öz Türk'ü yücelten ve milliyetçiliğin halkın zihnine nüfuz etmesine imkân veren bir tavır aldı. Okullardan mezun olan Yahudi gençler, okullarda onlara telkin edilen ve kendilerinin de samimi olarak benimsedikleri vatanseverlik duyguları içerisinde, Türk yurttaşı olma sıfatıyla, Anayasa'nın onlara verdiği hakları talep ettiklerinde reddedildiklerini ve aşağılandıklarını hayretle gördüler. Resmî makamların "öz Türk"ü Türk olarak kabul etmesi ve gayrimüslimleri Türk kabul etmeyip dışlaması azınlıklar için hayatı son derece zorlaştırdı. Aynı eğitimi görüp okullardan mezun olan Türk gençleri ise gördükleri eğitim sonucunda Türk ırkının üstünlüğüne inandılar, yabancılara ve gayrimüslimlere karşı husumet duydular. Dolayısıyla okullarda uygulanan eğitim ile, türdeş bir toplum ve din ayrımı gözetmeyen yurttaşlar yaratılamamış; Müslüman ve gayrimüslim arasında onlarca yıl boyunca süre-

---

58 Frederick W. Frey, 1965, s. 144 ve Eli Şaul, 1999, s. 47-48, 117. Eli Şaul anılarında bu durumu şöyle naklediyor:

"Tek parti devrinde Türkiye'de bir Yahudi polis, bekçi, devlet memuru, nahiye veya bir kaza merkezinin kâtibi, bir Türk bankasının memuru, bir hükümet dairesinin memuru, ilah olamazdı. Olamazdı, zira, CHF'nin programına aykırı idi. CHF devrinde gayri müslimlerle beraber Yahudiler de askere alınırdı. Fakat ellerine silâh teslim edilmezdi. Amele taburlarını teşkil ederlerdi. Hatta meselâ ortaokulda okurken askerlik dersinde dersi veren yüzbaşı beni dışarı çıkarırdı. Hatıralarımda bu vakadan bahsettim. Eşim Yıldız, Amerikan Koleji'nde okurken, tahsilden sonra hastabakıcı olmak istemişti. Hâdiseyi burada izah etmek doğru olur.

İzmir Amerikan Koleji'ndeki en çalışkanlardan on kişi İstanbul Amerikan Koleji'nin misafiri olarak İstanbul'a gönderilmişlerdi. Yıldız da onlarla beraber. İstanbul'da Amiral Bristol Amerikan Hastanesi'ni gezdiler. Orada iken birkaç arkadaşı hastabakıcı olmak istedi. Sordular, araştırdılar ve en nihayet kendilerine doldurmaları için bir evrak verdiler. Yıldız soruları doldurmaya başlamıştı. Derken hastabakıcı olacak namzetin Türk ırkından olma şartı verdikleri kâğıtta yazılı. Yıldız kâğıdı parça parça ettikten sonra kendilerine iade etmişti. Zaten bu şart gazetelerde açık açık yazılırdı. Hastabakıcı olma ilânlarında şartlardan bir tanesi namzetin Türk ırkından olmasıydı."

cek bir gerginliğin ve gerilimin tohumları atılmıştır.[59]

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Yahudi cemaatinin seçkinleri, Kemalist inkılâbın laiklik ilkesinin uygulanmasıyla din unsurunun ayırıcı niteliğini kaybettiğine inandılar veya inanmak istediler. Gerçekler ile karşı karşıya kaldıklarında da büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Bunu en iyi şekilde Nesim Mazliyah ifade etmiştir. Barut tekelinin özel bir şirkete devri sırasında yapılan suistimaller ile ilgili bir davaya, aralarında Nesim Mazliyah'ın da bulunduğu yedi Yahudinin adları karışmıştı. Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, bir konuşmasında, sözkonusu sanıklara "Yedi Yahudi ve bir Türk" şeklinde atıfta bulundu. Nesim Mazliyah bu hitap şekli karşısında duyduğu şaşkınlığı ve teessürü şöyle dile getiriyor: "Teşkilâtı Esasiye Kanunu bana Türk diyor da halkçı ve Cumhuriyetçi olduğunu söyliyen Mahmut Esat Bey benim için bu sıfatı bir türlü ağzına almıyor. Buna teessüf etmeği fazla gördüm."[60] Benzer bir şekilde, Yahudileri Türkleştirmenin en ateşli taraftarı olan Tekin Alp ile bir söyleşi yapan *Son Posta* gazetesi muhabirinin Tekin Alp'e yöneltti̇ği "İstanbul'da ne kadar gayri Türk vardır?" sorusu da kamuoyunun azınlıklara bakışının değişmediğini gösteriyor. Tekin Alp'in bu soruya verdiği "Evvelâ, müsaade ederseniz gayri Türk tabirini düzeltelim... Bu tabir Türk inkılâbının ebedi oluşuna tamamen muhaliftir. Türk inkılâbı vatandaşlar arasında ayrılığı yalnız mabetlerde kabul ediyor" şeklindeki cevabı da Tekin Alp'in Kemalist inkılâba duyduğu sonsuz güveni ortaya koyuyor.[61]

3. Türkleştirmeyi Hızlandırma Yöntemleri

Cumhuriyet'in liderleri, tüm inkılâpları çok hızlı bir şekilde gerçekleştirmiş ve tedrici bir geçiş süresine tahammül göster-

59 AIU arşivi, Turquie XXXI E dosyası, Elie Nathan'ın 2 Ekim 1936 tarihli ve 2471/7 sayılı mektubu.

60 "N. Masliyah Efendi Adliye Vekiline cevap veriyor", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1930.

61 "Vatandaş Türkçe konuş meselesi, Türk Kültür Birliği Reisi ile konuştuk", *Son Posta*, 5 Mayıs 1934.

meden halktan bu inkılâplara mutlak bir şekilde hemen riayet etmelerini talep etmişlerdir. Bu nedenle Cumhuriyet'in kurucuları azınlıkların istedikleri hızda Türkleşmemeleri, hatta ve hatta bu sürece direnç göstermeleri karşısında hayal kırıklığına uğradılar. Bu hayal kırıklığı hem kamuoyu ve siyasi seçkinler, hem de Yahudi cemaatinin seçkinleri arasında yaşandı. Hayal kırıklığı karşısında akla hemen cezai yaptırım uygulamak geldi ancak bu gerçekleştirilmedi. Tekin Alp azınlıkları Türkleşmeye zorlayıcı önlemlerin alınmasının yasaların ihlâli anlamına geleceğini belirtti ve böyle önlemlerin alınması halinde Batı'nın "işte istibdad Türkiye'si yeniden canlandı" şeklinde tepki göstereceğine dikkati çekti.[62] Bu nedenle azınlıkların Türkleşmelerini hızlandırmak için dolaylı yöntemler kullanıldı.

1 Mart 1926'da kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesi "Türklüğü tahkir ve tezyif edenler"i cezalandırmayı öngörüyordu.[63] Aslında bu madde, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkan Türkiye'nin uzun yıllar boyunca maruz kaldığı haksızlıklar ve baskılara karşı Türk halkının maneviyatını yükseltmek, ona güven vermek amacını güdüyordu ve eskiden yaşanan bu haksızlıklara karşı bir tepki olarak doğmuştu.[64] Bu madde, gayrimüslimler ile Müslüman Türkler arasında bir sertleşme ve gerilim ortamının doğmasına neden oldu. 159. madde Türkleştirmeyi hızlandırmak için kullanılan zorlayıcı yöntemlerden biriydi.

"Türklüğü tahkir" suçlaması özellikle azınlıklara karşı, olur olmaz ve yaygın bir şekilde ortaya atıldı, Demokles'in kılıcı gibi azınlıkları tehdit etti.[65] İki kişi arasında geçen basit

---

62 Tekin Alp, 1936, s. 323.

63 1 Mart 1926 tarihli "Türk Ceza Kanunu", *Düstur*, 3. Tertip, C. 7, s. 519-626.

64 A. Benaroya, "L'article 159", *L'Etoile du Levant*, 12 Ağustos 1949.

65 Örneğin Ankara Elektrik Şirketi'nde çalışan bir Yahudi kadın memur, Türkçe aleyhinde konuştuğu ileri sürülerek tutuklandı. ("Türklüğe hakaret", *Son Posta*, 16 Mayıs 1934, "Türklüğü tahkir mi, Hitler siyasetini mi?", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1934 / Ercüment Ekrem, "Türklüğü tahkir", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1934 / "Türklüğe hakaret", *Haber Akşam Postası*, 11 Nisan 1937.)

bir tartışmada taraflardan birinin diğerine karşı sarf ettiği öfkeli bir sözün hakarete uğrayan kişi tarafından hemen "Türklüğe hakaret" olduğunun ileri sürülmesi, yaygın olarak rastlanan bir davranıştı. Böyle olaylarda hemen oracıkta temin edilen iki tanık ve bir polis memuru vasıtasıyla tutanak tutulması ve sözleri sarf eden kişinin kısa sürede ellerinin kelepçelenip cezaevine gönderilmesi de gündelik hayatın olağan olayları arasında yer alıyordu. Ancak bu davaların ortak bir özelliği "Türklüğü tahkir"le suçlanan kişilerin çoğunun gayrimüslim olmasıydı. Gayrimüslimlere karşı ileri sürülen "Türklüğü tahkir" suçlamalarının epey yaygınlaşması ve TCK'nın 159. maddesinin bu şekilde istismar edilmesi üzerine, bu tür davaların açılabilmesi ancak en yüksek adlî makamların izni ve TBMM'nin onayına bağlandı.[66] TCK'nın bu maddesinin aşırı istismar edilmesinden basın da şikâyetçiydi.[67] Tek Parti döneminin bir bilançosunu yapan Falih Rıfkı Atay, bu maddenin keyfî ve haksız bir şekilde uygulandığını itiraf etti ve bu madde nedeniyle tutuklanan bir kişinin Atatürk'e başvurduktan sonra onun müdahalesiyle serbest bırakıldığını belirtti. Atay, Tek Parti döneminde açılan Türklüğü tahkir davaları ile ilgili bir araştırma yapıldığı takdirde Müslüman - gayrimüslim nüfus oranı elliye bir olmasına rağmen bütün davaların sadece azınlıklara karşı açıldıklarının kolayca fark edilebileceğine dikkati çekti. Bunun da Tek Parti döneminde gayrimüslimlerin Türk toplumunun dışında kalan kişiler olarak görülmele-

66 A. Benaroya, "L'Article 159", *L'Etoile du Levant*, 12 Ağustos 1949.

67 Vâ-Nû, "Vay!..Türklüğü tahkir ha?..", *Akşam*, 20 Nisan 1933. Vâ-Nû adamın Yahudi sevgilisini Türklüğü tahkir ettiği iddiasıyla öldürdüğünü söyleyerek sıradan bir aşk cinayetini bu şekle sokmasını eleştirdi ve şöyle yazdı: "doğrusu, bu gibi davaların sık sık açılması ve haberlerinin gazete sütunlarında gün geçmeden okunması bile bizi rencide ediyor..Artık bu maddeyi şarlatanlıklarına alet etmek isteyenlerin çanına ot tıkansın. Yok, hayır: kanunumuzdan "Türklüğü tahkir edenler cezalandırılır" maddesi kaldırılsın demiyoruın..Bilâkis, onun işaret ettiği cezaya asıl bu şarlatanlar çarpılmalıdır". Söz konusu aşk cinayeti, Anadolu Ajansı memurelerinden Suzan Bovetes'in sevgili tarafından öldürülmesidir. ("Dün akşam köprü üzerinde genç bir kız öldürüldü", *Akşam*, 13 Nisan 1933 ve T.İ., "Türklüğü tahkir", *Ulus*, 15 Ocak 1939.)

rinden ileri geldiğini belirtti.[68]

Baskının diğer bir türü, azınlık cemaatlerine ait hayır kurumlarının çalışmalarını zayıflatmak şeklinde kendini gösterdi. Bunda en büyük araç 1935 yılında kanunlaşan Vakıflar Kanunu oldu.[69] Bu kanunda daha sonra yapılan bir değişiklikle azınlık cemaatlerine ait vakıflar, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından atanan birer mütevelliye bağlandılar.[70] Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün cemaat içinden bir mütevelli ataması, ki bunlar genelde azınlık cemaatince kerhen benimsenen isimlerdi, azınlık vakıflarına manevî bir darbe indirdi. Vakıfların gelirleri yönetimde bulunan kişilerin fahrî çabaları yoluyla sağlandığından, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından resen seçilmiş olan bir mütevelli, cemaatin diğer mensuplarının iş-

---

68 Falih Rıfkı Atay'dan aktaran Aydın-Sel, "Les menottes et l'offense au Turquisme", *L'Etoile du Levant*, 2 Nisan 1951. Atay yazısında şunları aktarıyor:

"Bay N. yabancı bir şirketin başındadır. Memurları arasında bir Türk de var. Bütün Türkler mükemmel değillerdir. Bir gün patron kendisine çeki düzen vermek istemeyen bu memurun işine son verme kararını alıyor. İşine son verilen memur müdüre gidip soruyor:

(Memur) - Niye beni kovuyorsunuz?

(Müdür) - Çünkü beceriksiz birisiniz.

(Memur) - O zaman bütün Türkler beceriksiz insanlardır.

Kapının arkasına saklanmış ve 'Bütün Türkler beceriksizdir' cümlesini duyduklarını beyan etmeye hazır iki tanık bulmak zor değildir. Polis memuru çağrılıyor. İki tanığın ifadeleriyle tutanak tutuluyor. Müdür tutuklanıp savcının önüne götürülüyor. Kısa bir süre sonra kelepçelerin güzelliğini ve hapishanenin zevkini tadıyor.

Bu tür bir olay sonucunda tutuklanan bir kişi Atatürk'e bir telgraf yollamış ve kendisine yalvarmıştı: 'Dosyamdaki evrakları bizzat siz inceleyin ve siz bir hüküm verin. Vereceğiniz hükmü saygıyla kabul edeceğim.' Günlük olaylara çok meraklı olan Atatürk dosyayı getirtti. Çok şiddetli bir münakaşa sırasında sarf edilmiş ehemmiyetsiz bir kelime yüzünden bu kişi hapiste inliyordu. Atatürk bu maddenin uygulanmasındaki saçmalığı anladı ve 'bu skandallara bir son verelim' dedi.

Bu vakalar kâbus haline gelecek şekilde bir müddet tekrarlandılar. Bir tramvayda itilen bir kadın kendisini iten kişiye 'Kabasınız, barbarsınız' diyor. Tekil çoğul oluyor. Türklüğe hakaret. Soruşturmalar."

69 5 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu *Düstur* 3. Tertip cilt 16 s.1293-1303 ve bunun akabinde yayımlanan 17 Temmuz 1936 tarihli "Vakıflar Nizamnamesi", *Düstur*, 3. Tertip, cilt 17, s. 1433-1452.

70 28 Haziran 1938 tarih, 3513 sayılı "Vakıflar Kanununun bazı maddelerinin tadiline dair kanun", *Düstur*, 3. Tertip, cilt 19, s. 1583.

birliğinden faydalanmadığı için vakıf gelirlerinde ciddi bir azalma meydana geldi.[71]

Tek Parti döneminde, hem milletvekili hem de gazeteci olan pek çok isim vardı. Kamuoyu baskısı yaratmada bu "milletvekili-gazeteciler" çok etkili oldular. Dolayısıyla bu "milletvekili-gazeteciler"in basın yoluyla getirdikleri eleştiriler ve yönlendirmeler bir anlamda CHP'nin Yahudi halkına ve yönetimine dolaylı bir şekilde ilettiği mesajlardı.[72] Benzer bir şekilde bazı yayın organları da CHP'nin "resmî" organlarıydılar. Bunun en bilinen örneği *Hakimiyeti Milliye* veya daha sonraki adıyla *Ulus*'tur. *Ulus*'un yanı sıra Yaşar Nabi'nin yazılarının yayımlandığı *Ülkü* dergisi de CHF'nın kararı ve doğrudan desteği ile yayın hayatına başlamıştır.[73] Basının Yahudilere yönelik son derece aşağılayıcı bir tavrı vardı. Hakaret dolu yazılar genellikle okur sayısının daha yüksek olduğu ve emniyet görevlilerinin izinde oldukları Pazar günleri yayımlandı.[74] Bu durum karşısında Yahudi cemaatinin önde gelen tüccarları basını denetlemeye çalıştılar. Hofer İlâncılık Şirketi ile Burla Biraderler Şirketi bu konuda etkin rol oynadılar. *İleri* gazetesinin sahibi Suphi Nuri İleri, Hofer İlancılık Şirketi'nin basına müdahalelerini şöyle naklediyor:

"Bir vakitler birkaç Musevi bu ilâncılıktan pek çok para ka-

---

71 "Threat to non-moslem property", *The Jewish Chronicle*, 18 Haziran 1937, s. 24.

72 Bu dönemde hem gazeteci hem de milletvekili olan basın mensupları şunlardır: Yunus Nadi Abalıoğlu, Hüseyin Cahid Yalçın, Asım Us, Hakkı Tarık Us, Aka Gündüz, Haydar Rüştü Öktem, Abidin Daver, Zeki Mesut (Alsan), Falih Rıfkı Atay, Muhittin Birgen, Mahmut Soydan, Ahmet Şükrü Esmer, Celâl Nuri İleri, Necmeddin Sadak, Sadri Ertem, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver. Feridun Kandemir de Mustafa Kemal'in en yakın çevresinde yer almış, ilk Büyük Millet Meclisi'nin matbaasını kurmuş ve müdürlüğünü yapmıştı. Bir süre de millî hükümetin ilk istihbarat müdürü oldu. (*İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, C. 4, s. 2005). Edirne'de yayımlanan *Edirne Milli Gazete*'nin sahibi de CHF Edirne İl başkanı İbrahim Akıncıoğlu idi.

73 *CHF Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumi Tebligatı, İkincikanun 1933 ten Haziran nihayetine kadar*, Cilt 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 59.

74 AIU arşivi, G. Leven 5A 4 bis, kutu 3, "Situation des Juifs de Turquie", tarihsiz ancak 1938 yılının sonuna ait olduğu tahmin edilen rapor.

zandılar ve sevdikleri gazetelere kazandırdılar. O şirketlere kendini beğendirmeyen gazeteler de aksine varidatsız kalırlardı. Fakat, acaba bir gazete kendini ilâncılara nasıl beğendirebilir veya beğendiremez. İşte mesele! Evvelâ Yahudiler ve Yahudilik aleyhinde yazdın mı ilânlar azalırdı. Sonra filân veya falan ticaret şirketi veya bankası aleyhinde yazdın mı yine ilânsız kalırdın. Binaenaleyh ilâncıdan ilân istiyen biraz uslu oturmalı, öyle ulu orta fincancı katırlarını ürkütmemeliydi."[75]

O yılları yaşayan Abidin Nesimi de aynı paralelde konuşuyor:

"Tek parti - tek şef döneminde Türkiye'de gazetelerin ilânları, dağıtımı ve kağıt işleri belli firmaların elindeydi. İlân işleri Hofer şirketinin, kağıt işleri Burla Biraderler'in elindeydi. Bunların tutmayacağı bir gazetenin, derginin çıkmasına, çıksa da yaşamasına olanak yoktu. Hakkı Tarık Us'un bu şirketlerle arası iyi değildi. Bu yüzden Hakkı Tarık Us'un çıkardığı *Vakit, Haber, En Son Dakika* gibi gazeteler ilân bulabilmekte ve ucuz kağıt sağlayabilmekte sıkıntı çekiyorlardı."[76] Basını denetleme-

---

75 Suphi Nuri İleri, "Gazetecilik hatıralarım", *Yeni Adam*, sayı 394, 16 Temmuz 1942, s. 10.

76 Abidin Nesimi 1977 s.117-118. Bu durum karşısında Hakkı Tarık Us, Hofer ve Burla Biraderler şirketlerini etkisiz kılmak için Millî Emniyet Teşkilâtı'nda çalışan Habil Adem'den faydalanmaya uğraştı. Abidin Nesimi anılarında bu teşebbüsü şöyle anlatıyor: "Hakkı Tarık Us bu Hofer ve Burla şirketlerini işlemez hale getirmek için Habil Adem ve maiyetinden faydalanmayı tasarlamıştır. Habil Adem *İstanbul'un Sesi* dergisinde 'Türk Matbuatı Yahudilerin Kontrolü Altında' başlıklı bir yazı yayınlıyor. Bu yazısında gazetelerin hayatının ilâna ve reklama, kâğıda, yazara dayandığını öne sürüyor ve surasıyla bunların Yahudilerin kontrolü altında olduğunu gösteriyor. Şöyle ki: ilân ve reklamlar Yahudi Hofer şirketinin elindedir. Bu şirketten başka ilân ve reklam şirketi yoktur. Bu şirket dilediği gazete ve dergilerin reklam ve ilân sayfalarını kiralamakta, piyasadan aldığı ilân ve reklamları bunlara dağıtmaktadır. Hofer şirketi Hakkı Tarık Us'un yani bir Türk'ün ilişkili bulunduğu gazetelere ilân ve reklam vermemektedir. Kâğıt işi Burla Biraderler'in elindedir. Kâğıt ithalatı da sınırlıdır. Bu şirket de Türklere kâğıt vermekte nazlanmaktadır. Büyük gazetelere gelince bunlar da Yahudilere aittir. Örneğin Ahmet Emin Yalman, Enis Tahsin Til Sabataist Yahudidirler. Yunus Nadi ise Karaim Yahudisidir. Bu suretle matbuat Yahudilerin ellerinin altında olmuş olmaktadır. Burada adı geçen kişiler mahkemeye baş vurarak Habil Adem aleyhine dava açmışlardır. Mahkemede Habil Adem'in, Hakkı Tarık Us'la ilişki ve bağlantısı söz konusu edilmemiştir." İşadamı Jak Kamhi de, Burla Biraderler'in kağıt ticaretini ellerinde tuttukları için basını denetlediklerini söyledi (Jak Kamhi ile 25 Aralık 1997 ta-

nin bir yolu da antisemit yazılar yazan gazetecilere rüşvet vererek onları susturmaktı, ancak bu geçici bir yöntem oldu. Para karşılığında bir süre için susan gazeteciler tekrar Yahudiler aleyhinde yazmaya devam ettiler.[77]

Türkleştirme baskılarına maruz kalan Yahudi halkı liderlerinin kendilerine yaptıkları sürekli telkinler doğrultusunda bu sarsıntılı döneme ellerinden geldiğince uyum sağlamaya çalıştılar. Yahudi halkı Babil Talmudu'nda yer alan "Dina demalhuta dina" tavsiyesine uydu.[78] Bazen da yasal zorlamalar olmamasına rağmen yeni rejimin taleplerini hissedip bu taleplere ilk olumlu cevabı verenler oldular. Hahamlar din adamlarının kıyafetlerini düzenleyen kanunun[79] yürürlüğe girmesinden[80] yıllar önce, Cumhuriyet'in laiklik ilkelerine uygun olarak, dinî kisvelerini terk edip siyah takım elbise ve melon şapka giymeye başladılar. Kanun çıktığında da gereklerini çoktan yerine getirdiklerinden bu kanunun kendilerini ilgilendirmediğini söylediler.[81] Yahudi liderlerinin bu itaatkâr tavrı birkaç nedenden ileri geliyordu. Yahudiler sadakatleri sürekli sorgulandığı için Türkiye'ye sevgi beslediklerini, yeni rejime ve inkılâplara sadık olduklarını kanıtlamaya çalıştılar. Diğer taraftan da aşırı milliyetçi ve şoven kişilerin Yahudiler aleyhinde konuşmasına fırsat vermemeye çalıştılar.[82]

---

rihli görüşme). 1997 yılının sonunda Lori Burla'ya ilettiğim yazılı görüşme talebi sekreteri vasıtasıyla reddedildi. Bu nedenle Burla Biraderler şirketinin bu konudaki görüşleri meçhuldur.

77 Emil Hayim Franko ile 6 Kasım 1997 tarihli görüşme. Emil Hayim Franko, Gad Franko'nun oğlu ve Marsel Franko'nun yeğenidir. Emil Franko, rüşveti amcası Marsel Franko'nun dağıttığını söyledi.

78 Sabetay Leon, "Dina Demalhuta Dina", *El Tiempo*, 6 Haziran 1956. Bu aramice cümle "krallığın kanunu kanundur" anlamını taşır. İlk kez üçüncü yüzyılda Babil'de yaşayan Samuel tarafından beyan edilmiştir. Bu beyan, Yahudi cemaatlerine, yaşadıkları devletlerde geçerli olan kanunlara, bunlar kendi dinî kurallarına aykırı bile olsalar, itaat etmeyi emreder.

79 3 Aralık 1934 tarih ve 2596 sayılı "Bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun", *Düstur,* 3. Tertip, Cilt 16, s. 34.

80 "Bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanunun tatbik suretini gösterir nizamname", *Resmî Gazete*, 18 Şubat 1935, s. 1-2.

81 "Kıyafet kanunu için hazırlık", *Zaman*, 12 Aralık 1934.

82 Sabetay Leon, "Dina Demalhuta Dina", *El Tiempo*, 6 Haziran 1956.

Siyasi iktidar ve kamuoyu Yahudilerden hemen Türkleşmelerini istiyordu, ancak bu gerçekleşmesi imkânsız bir talepti. Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun millet düzeni içinde bir cemaat hayatı yaşamış, sadece İspanyolca konuşmuş, toplumun genelinden tecrit olmuş ve Müslümanlarla da sadece meslekî nedenlerle ilişkide bulunmuş olan Türkiye Yahudilerinin on ilâ yirmi yıl gibi kısa bir süre zarfında Türk toplumu ile kaynaşıp bütünleşmelerini ve Türkleşmelerini ümit etmek ütopik bir beklentidir.

Kamuoyunun yeterince çabuk Türkleşmedikleri için Yahudilere karşı duyduğu güvensizliği bertaraf etmek amacıyla Yahudiler millî felâketlerin meydana geldiği sırada açılan bağış kampanyalarına veya Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Türk Hava Kurumu için açılan yardım kampanyalarına azami şekilde katılarak Türkiye'ye olan sadakatlerini kanıtlamaya gayret ettiler. Ancak bu gayretlere rağmen, mizah dergileri başta olmak üzere, basın tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne sadık olmamakla, ve bunun ötesinde bu kampanyalar sırasında bile kişisel maddi çıkar sağlamakla suçlandılar. Basının bu yanlı ve haksız tavrı nedeniyle Türkiyeli Yahudi imgesi "ülkesine sadık olmayan, ilk sıkıntıda ülkeyi terk etmeye hazır, sadece maddi çıkarlar nedeniyle Türkiye'de yaşayan tüccar, esnaf, karaborsacı" şeklinde özetlenebilecek bir resim halinde kamuoyuna yansıdı ve zihinlere yerleşti.[83] Çok ender de olsa Yahudilerin milli felaketler karşısında duyarlı davranıp gerekli bağışta bulundukları teslim edildi ve onların "tam vatandaş" oldukları yolunda olumlu yorumlara da rastlandı.[84]

---

83 Maddi çıkarla ilgili olarak en sık dile getirilen eleştiriler, rozet satan Yahudi çocukların rozet paralarını Çocuk Esirgeme Kurumu'na, THK'na veya Kızılay'a vermeyip zimmetlerine geçirmeleri ve Yahudi esnafın başta Cumhuriyet Bayramı olmak üzere millî bayramlarda bayrak imâl edip satarak millî bayramlardan bile maddi kazanç elde etmelerine yöneliktir. Mizah dergileri başta olmak üzere dönemin basını bu tür karikatür, fıkra ve haberlerle doludur.

84 Kırşehir'de meydana gelen depremde İstanbul Yahudilerinin yaptıkları yardımlar için bkz. "Zelzele felaketine uğrayanlar için", *Cumhuriyet*, 24-26 Nisan 1938. İzmir Yahudilerinin yardımları için bkz. "Depreme yardım kampanyası", *Anadolu*, 26 Nisan - 13 Mayıs 1938. Yusuf Ziya Ortaç şöyle yazar: "Bizim

4. Toplumsal Tasarının Önünde Bir Diğer Engel: İktisadî Bağımsızlık Kavgası

Cumhuriyet'in kurucuları sıfırdan başlayarak inşa etmek istedikleri bu yeni toplumsal tasarıda çok önemli bir unsurun büyük bir engel teşkil edeceğini görmezlikten geldiler. Bu engel yeni Cumhuriyet'in inşasına sadece Türk tüccar ve sanayicilerin iştirak etmelerinin arzulanmasıydı. Bu arzu, 1923 yılında toplanan Millî İktisat Kongresi'ne tek bir gayrimüslim temsilcinin katılmamasıyla resmî bir şekilde ifade edildi. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında tüm ticaretin ve sanayiin gayrimüslimlerin elinde olması Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasında büyük bir gerilim hattı yarattı. Cumhuriyet'in kurucuları, seçkinleri ve toplumsal tabanı, Müslüman unsurun ticaret hayatında tecrübe kazanıp iktisadî hâkimiyeti belli bir zaman ve doğal bir evrim sonunda gayrimüslimlerden almasını beklemek istemediler. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan toplumsal coşku ve heyecan aynı zamanda bir sabırsızlık ve tahammülsüzlüğü de beraberinde getirdi. Millî Mücadele'den yeni çıkmış, maddi imkânlardan yoksun ve ezici çoğunluğu gençlerden oluşan halk sabırsızdı. Halkın, içinde bulunduğu durumun iyileşmesi için iş âleminde kilit noktaları tutan azınlıkların tedrici olarak Türk memurları ve tüccarlarıyla ikame edilmelerini beklemeye ne sabrı ne de tahammülü vardı. Genç Türkler, Millî Mücadele sırasında Yahudilerin ayrılıkçı bir emel gütmediklerini dikkate almadılar, daha başka bir deyimle kendilerini Rumlar ve Ermenilerden ayrı bir konumda gören Yahudi halkının ve seçkinlerinin beklentilerinin aksine,

---

memlekette Yahudinin resmî adı Türktür: Salamon'un ismi, Millet Meclisinden Üniversite kürsüsüne ve Üniversite kürsüsünden asker künyesine kadar yükseldi. Onun içindir ki bu büyük vasfa uymıyan küçüklükler gördükçe titizleniyoruz!

Son Kırşehir sarsıntısı, bize onların vatandaşlık cephesini gösterdi: Günlük gazetelerdeki yardım listelerinde, enkaz altından kurtulan kazazedeler gibi, şüphe ile yaralanmış Yahudi isimlerinin kalkındığını sevinçle görüyoruz.

Onlar bir vatan kazanıyorlar, biz de bir vatandaş!" (Yusuf Ziya Ortaç, "Yahudi!", *Akbaba*, 12 Mayıs 1938, sayı 227, s. 3)

tepkilerini dile getirdiklerinde Yahudileri dışarda bırakmadılar, hatta onlara karşı daha fazla tepki gösterdiler. Bunun nedeni de Millî Mücadele sonrasında azalan Rum ve Ermeni tüccar ve esnafın yerini Yahudilerin almasıydı. Genç Türkler bu yeni durumu kabullenemediler. Türkiye Yahudileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda olduğu dönem haricinde, siyasetle ilgilenmiş bazı Yahudi seçkinler dışında[85] yüzyıllar boyunca hiçbir zaman siyasete ilgi göstermediler ve daima ticaretle meşgul oldular, Türkler de ticarete ilgi göstermeyip siyasetle uğraştılar.

Bu şekilde tesis edilmiş toplumlararası denge, Cumhuriyet'in kurulması, inşa ve imar hareketinin başlamasıyla birlikte Türkleri rahatsız etmeye başladı. Türkler ticaret yapma, girişimci olma ve zenginleşme arzusuna ve ihtirasına sahip olmaya başladılar. Bunun için Millî Türk Ticaret Birliği'ni kurdular ve İzmir'de Birinci İktisat Kongresi'ni düzenlediler. Bu girişimler dönemin Türk tüccarları ile girişimcilerine büyük bir cesaret verdi. Bu cesaret Türk tüccarları arasında yaygın hale gelmiş bir kanaatten besleniyordu: "Azınlıkların işleri bize kalacak, bu sayede bizler de onların iş kapasitelerine ve refahına ulaşacağız." Bu heyecanla birlikte 1930'ların başına kadar Türklere ait şirketlerin ve Türk tüccarların sayısı büyük ölçüde arttı. Ancak 1929 yılında dünyada yaşanan iktisadî buhran Türkiye'yi etkisi altına alınca bu tüccar ve girişimciler yok oldular ve azınlıklar gene onların yerini aldı.[86] Bunda bir ölçüde Yahudi gençlerin Türk akranlarına göre her zaman ticarete daha fazla ilgi göstermeleri de rol oynadı. Nitekim 1936 yılında sonbaharında İzmir Yüksek Ticaret Okulu'nun müdür yardımcısı, okula kayıtlarını yaptıran öğrencilerin %67'sinden fazlasının Yahudi olmasından şikâyetçi idi.[87] MTTB'nin yayın organı *Birlik* gazetesinde yayımlanan ve Türk iktisadiyatında yabancıların hâkimiyetinden şikâyet

85 Bu kişiler Moiz Kohen [Tekin Alp], Emanuel Karasu, Nesim Mazliyah, Vitali Alber Faraci, Nisim Ruso ve Pertev Levi'dir.

86 Haydar Kazgan, 1995, s. 112.

87 Donald Everett Webster, 1939, s. 282.

eden bir makale dönemin hissiyatını veciz bir şekilde dile getiriyordu:

"Bugün Türk milletini kuruyoruz. Malzememiz, millî iktisat, millî mefkûredir. Millî iktisadı yabancı ellerde bulunan millete biz ancak açık panayır diyebiliriz.

Lozan muahedesinin beynelmilel mahiyeti, kanunlarımız üzerine de tesir yaparak bize kanunî vatandaşları kazandırdı. Bugün onların mevcudiyetlerinden rahatsız olmuyoruz. Yalnız ayni mefkûreye, ayni hisle sarılmış insanlar değiliz. Keder duyduğumuz birçok hadiseler onları sevindirebilir. Gayelerimiz ayrıdır... biz ağladığımız zaman onlar gülerler... ve biz güldüğümüz zaman da onlar ağlarlar.

Kanunlarımızın ve altına imza koyduğumuz muahedelerimizin kararlarını memnuniyetle tatbik ederiz. Ancak ondan evvel milletimizin iktisadî temelini kuracak olan halis Türk unsurunu terfih etmek isteriz.

İtiraf etmek lâzımdır ki, iktisadî bir zihniyete henüz yeni yeni alışmaktayız. İlk zamanlardaki acemiliklerimizi telkin ile yeneceğiz. Memleketimiz için evvela kalben merbut bulunduğumuz hakikî vatandaşları yükselttikten ve yabancı unsurlara ihtiyaç bırakmadıktan sonra, nüfus kâğıdından başka müşterek bir rabıtamız olmıyan kanunî vatandaşların parmakla gösterilecek kadar kendiliğinden eksildiğini gururla seyredeceğiz."[88]

Türk toplumunun tepki duyduğu bir diğer husus da gayrimüslimlerin yoğun bir şekilde yaşadıkları İstanbul ile Müslüman halkın çoğunlukta yaşadığı Anadolu arasında mevcut derin sınıf farkıydı. Bu sınıf farkı gayrimüslimler ile Türk toplumu arasındaki gerilimin nedenlerinden biriydi ve bu farkın Cumhuriyet'ten sonra da devam etmesi Müslüman-gayrimüslim gerilimini arttıran ve buna zaman içinde süreklilik kazandıran bir diğer etken oldu. Müttefik Kuvvetler'in İstanbul'u işgali sırasında azınlıkların gösterdikleri Müttefik Kuvvetleri yanlısı tavırlar da epey tepki uyandırmıştı. İstanbul ve Anado-

---

88 Cihat Hikmet, "Memleket davasında vazifemiz: II. Hakikî ve Kanunî vatandaşlık meselesi", *Birlik*, 1 Mart 1934, sayı 9.

lu'yu temsil eden Ankara arasında mevcut olan bu gerilim *Yeni Gün* yazarı İsmail Habib tarafından şöyle dile getiriliyor:

"Son zamanlara kadar bizde 'Nevyork' ve 'Vaşinkton' diye iki belde yoktu. Bir tarafta yalnız bütün bir vatan, diğer tarafta yalnız bir payitaht vardı, bütün vatan, bilhassa bütün Anadolu, en büyük terini ve emeğini o payıtahta döktü.

O payıtahta baş, bu vatana gövde dedik. Bu gövde o başa kan verdi, hayat verdi, can verdi, lâkin o baş, dört buçuk asır, yalnız kendi başını düşündü!

Anadolu'nun, harap kasabalarından gelerek o payitahtın haşmetini gören her taşralı, ruhunun içinde, gayri şuurî bir halde, kendi memleketinin haline ağlayan bir hıçkırık, o payitahtın haşmetine kızan bir his duyuyordu."[89]

1921 yılının Temmuz ayında İstanbul, Ankara ve Trabzon'u ziyaret eden Amerikalı yazar John Dos Passos Ankara'da iken, altı askerî hekimin kendisine söylediği şu sözler millî mücadeleyi gerçekleştirmiş kişilerin İstanbul kentine ve halkına karşı besledikleri hisleri göstermesi açısından ilginçtir:

"Müttefik Kuvvetler bizleri Konstantiniye'den kovarlarsa, pekâlâ. Konstantiniye bir felâket ve harabeler şehridir. Ankara'yı başkent olarak seçeceğiz. Bizler şehirlerde yaşamak için yaratılmadık. Hayatımız tarlalarda ve ovalardadır. Bizleri Ankara'dan kovarlarsa gelmiş olduğumuz Orta Asya'nın büyük ovalarına döneceğiz. Yüksek komiserlerinize ve sizin Müsyü Vilson'a söyleyin. İstanbul'a gittiniz. Hiç Türk gördünüz mü? İhtiyarlar, dilenciler, Ermeniler, Yahudiler, ayak takımı, evet. Türklerin hepsi Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya gittiler."[90]

Nüfusunun ezici çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'de Yahudi nüfusu, toplam nüfusun binde 4,87'si gibi kayda değer bir önem taşımayan bir orandaydı. Ancak buna karşılık ticarî ve sınaî faaliyetlerle meşgul olan nüfusun yüzde onundan fazlasını Yahudilerin oluşturması toplumsal anlamda bir "Yahudi meselesi"nin doğmasına neden oldu.[91]

---

89 İsmail Habib, 1937, s. 233.

90 John Dos Passos, 1991, s. 55.

91 Donald Everett Webster, 1939, s. 281.

5. CHP'nin Azınlıklara Bakışı

CHP Umumî İdare Heyeti'nin görev dağılımına göre "memleketin iktisadî faaliyetleri, Fırka programında yazılı sınıflar üzerinde çalışacak ve programımızın ruhunu teşkil eden sınıf mücadelelerine mahal vermeden hepsi arasında ahenk ve müvazenet tesis için konacak kanunları ve Fırka esaslarını yürütmek için çalışacak" olan C grubuna bağlı olup "iş, işçiler, esnaf teşkilâtı, serbest meslek"ten sorumlu olan dokuzuncu büronun[92] bir mensubu tarafından 1944 yılında kaleme alındığı tahmin edilen ve CHP Genel Sekreterliğine sunulan bir rapor Tek Parti döneminin sonuna gelindiğinde CHP'nin azınlıklara nasıl baktığını ortaya koyması açısından oldukça öğreticidir.

Raporu hazırlayan kişi "Türkiye'deki azınlıklara ait işler IX Büroya verilmiştir" diye yazdıktan sonra raporun hazırlanma amacını şöyle açıklıyordu:

"Bu işlerin (azınlık - RNB) Parti programının millet ve milliyet anlayışına göre yürütülerek 'Birlik bir millet gayesine varılabilmesi' için takip olunacak yolun tesbitini zarurî gördüğümden bu bahis etrafında yapılacak müzakere ve münakaşalara bir zemin teşkil etmek üzere bu husustaki düşüncelerimi aşağıda arzediyorum."

Raporun girişinde Tek Parti döneminin ve Kemalizmin bazı temel düsturları hatırlatılmaktaydı:

"Parti programı Milleti, 'Dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurtdaşların teşkil ettiği içtimaî ve siyasi bir bütün' olarak tarif etmekte ve 'Milliyetçiliği Türk Milleti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası' saymaktadır.

Teşkilâtı Esasiye kanunumuzun ahkâmı esasiyesini (genel hükümler) sayan 2. maddesi ise Milliyetçiliği devletin altı esasından biri olarak tesbit eylemektedir."

---

92 *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumumiliğin F.Teşkilâtına Umumî Tebligatı Mayıs 1931 den Birincikânun 1932 nihayetine kadar,* Cilt 1, Ankara Hakimiyeti Milliye Matbaası 1933, (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır) s. 19-20.

Raporda CHP'nin programına göre gayrimüslim azınlıkların durumları inceleniyor ve şu sonuca varılıyordu:

"Bunlar Parti programının saydığı üç esasdan (dil, ülkü, kültür - RNB) hiçbirine bağlı olmadıkları gibi, kendilerini Türk camiasından da saymazlar. Bunun için de Türk devletinin umumi ve şamil garantisini kendilerine kâfi görmiyerek ayrıca cemaat teşkilâtlarını muhafaza etmişlerdir. Asırlardan beri içimizde dili, kültürü ve ülküsü ayrı ekalliyetler halinde yaşadıklarından içtimai bünyeleri tamamen ayrı bir şekil göstermektedir. Türk milleti ile bunlar arasında geniş ölçüde sıhriyetler de olmamıştır. Ayrıca bunlar Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunda, genişlemesinde ve bilahare müdafaasında hiçbir müsbet rol almadıklarından Türk milletiyle tarih birlikleri yoktur. Bunlardan dışarıda müstakil devlet teşkilâtı bulunanlar ise bütün emellerini içinde yaşadıkları memlekete değil, dışarıdaki millî teşekküllerine bağlamışlardır. İşte bunun içindir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin azami hüsniniyetle almak istediği tedbirler bunlar üzerinde çok müessir olmamıştır. Esasen hüviyetleri bu kadar ayrı ekalliyetler tarihinin her devrinde ve dünyanın her yerinde daimi bir düalizm içinde yaşadıklarından, hiçbir vakit o memleketin asıl unsurunu teşkil eden milletle tamamen kaynaşmamış ve sadakat gösterememişlerdir. Ve çok vakit hareketleri hiyanet halinden çıkmamıştır. Binaenaleyh Parti programımızın arz ettiği dil, kültür ve ülkü birliğinin tahakkukunu bu gibi cemaatlere mensup fertlerden istemek gayri mümkünü dilemek demektir.

1935 istatistiklerine göre Türkiye'de 108.725 Rum, 57.599 Ermeni ve 56.846 Yahudi bulunmaktadır. Bunların %90'ı İstanbul'da yaşamaktadır. Bunun için bu iş bugün bile kültür müesseselerimizin çoğunu içinde taşıyan ve Türk Kültürü üzerinde çok tesirli rolü olan bu eski merkezimizin ve en büyük şehrimizin derdidir. Ancak bu derde çare aramadan evvel Anadolu'da bugünkü gayrimüslim ekalliyetler meselesini teşrih etmek lazımdır.

İttihat ve Terakki hükümeti tehcirle Anadoludaki Ermeni meselesini, Cumhuriyet hükümeti de mübadele yolu ile Rum

meselesini halletmişlerdir."

Bu tespiti yaptıktan sonra yazar, Anadolu'daki Ermeni nüfusunun artma eğilimi gösterdiğini belirtiyor ve Anadolu'daki Ermenilerin İstanbul'a nakledilmelerini tavsiye ediyor, Rumlar için de şu tavsiyede bulunuyordu:

"Anadolu'da bugün Rum yok denecek derecede azdır. Hiçbir yerde ileride bir tehlike teşkil edecek durumda değildir. Binaenaleyh Rumlar için esaslı tedbir alınması gereken yerimiz İstanbul'dur. Bu hususta söylenecek tek söz, İstanbul fethinin (500) yıldönümüne kadar İstanbul'u tek Rumsuz bir hale getirmektir. Bu hedefe vusul (ulaşma) için tatbiki istenilecek şey -gayrimüslim unsurlar için bu kısmın sonunda teklif edilecek umumî tedbirlerle beraber- bu unsurun Yunanistan'daki Türklerle mübadele yoluyla her iki taraf için hayırlı olacak bir usul takip etmektir."

Raporun dayandığı temel düşünce gayrimüslim nüfusun azaltılması olduğundan raporun Yahudiler ile ilgili kısmında şu yorumların yer alması da çok şaşırtıcı değildir:

"Tamamen ırkî bir dine dayanan ve daima kapalı bir kavmî cemaat halinde yaşayan bu unsur, dünyanın hiçbir tarafından birlikte yaşadığı milletle tamamen kaynaşmamıştır. İki bin yıldan beri vatan ve toprak bağlılığı gibi bir millete yüksek gurur ve şeref veren hislerden mahrum yaşayan Yahudi, dünyada para kuvvetini kendisine tek hedef bilmiştir. Politikada, ister kapitalist ister sosyalist yolda olsun, daima kozmopolit ve enternasyonalist cereyanların içinde yaşamağa çalışır. Yahudiyi bu vasıflarıyla tanıdıktan sonra millî politikamız bakımından bunlar hakkında karar almak mecburiyetindeyiz. Kanaatımca bunlar hakkında alınacak karar evvelâ bunların dışarıdan gelme suretiyle memlekette çoğalmasına müsaade etmemek, imkân bulundukça memleketten çıkmalarından her türlü kolaylığı göstermek suretiyle mevcutlarını azaltmak ve iktisadî menfaat kaynaklarından bunları uzaklaştırmak için devlet teşebbüslerinde ve taahütlerinde yer vermemek.

Her ne kadar Rum, Ermeni ve Yahudiler nüfus bakımından küçük birer ekalliyet iseler de, birçok ithalat işlerini ve bir kı-

sım sanayi işletmelerini ya doğrudan doğruya ve yahut muvazaalı ortaklarla ellerinde tuttuklarından iş ve ticaret alanlarına hâkim bulunmaktadırlar. Teşkilât-ı Esasiye kanunumuzun devletçilik esasına dayanarak bir taraftan büyük ithalat ve ihracatı devlet eline almak diğer taraftan da sanayi işletmelerinde hadlar koyarak bunların iş sahalarını daraltmak mümkün olacağı gibi muvazaalı ortaklıkları da şiddetle takip ederek hem iş sahamızı millileştireceğimize ve hem de bu yoldan bu unsurların memlekette nisbetlerini azaltmak tedbirinin temin edebileceğimize kaniim."[93]

Bu rapor, Tek Parti döneminin sonuna yaklaşıldığında Cumhuriyet'in azınlıkları Türkleştirip onlardan birer yurttaş yaratma tasarısının başarısızlığa uğradığının bir itirafı oldu.

6. Toplumsal Tasarı Başarılı Oldu mu?

Tek Parti döneminde yurttaş yaratmayı hedefleyen Cumhuriyet'in toplumsal tasarısı başarılı oldu mu? Gayrimüslim yurttaşlar söz konusu olduğunda bunu ileri sürmek mümkün değildir.

Cumhuriyet rejiminin şerî hükümler yerine 17 Şubat 1926 tarihinde Medenî Kanun'u kabul etmesine, 10 Nisan 1928 tarihinde Anayasa'dan "Türk devletinin dini, din-i İslâmdır" maddesini çıkarmasına ve laikliği Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olarak kabul etmesine rağmen, din unsuru Türk toplumunun gerilim hattını teşkil etti. Din, hatta soy birliğinin bir milleti teşkil eden ana vasıflarından biri olmasına duyulan inanç açıkça ifade edilmediği halde böyle bir birliğin faydası ve gerekliliği konusunda hem toplum hem de Cumhuriyet'i kuranlar hemfikirdiler. Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in de bulunduğu bir akşam sofrasında ve samimi bir soh-

---

93 Faik Bulut, 1998, s.166-179. Bu raporun eleştirel bir tahlili için bkz. Rıdvan Akar, "Bir bürokratın kehaneti. Ya da 'bir resmî metinden' planlı Türkleştirme dönemi", *Birikim*, Haziran 1998, sayı 110, s. 68-75. Resmî ideolojinin gayrimüslimlere bakışı için bkz. Rıfat N. Bali, "Resmî ideoloji ve gayrimüslim yurttaşlar", *Birikim*, Ocak-Şubat 1998, sayı 105-106, s. 170-176.

bet havasında siyasi doktrinler tartışmaya açılmıştır. Atatürk'ün bu tartışmada, 1936-1937 yıllarında Fransa başbakanı olan Yahudi asıllı Léon Blum için sarf ettiği şu sözler bir yerde bu kanaatin dile getirilmesidir:

"Bana kalırsa Fransa'nın bugünkü demokrasisi dejenere olmuş bir demokrasidir. Ve eninde sonunda kendileri bu demokrasiye yeni bir düzen vermek zorunda kalacaklardır. Bu bir tarihi zorunluluktur. *Leon Blum gibi aşırı bir sosyalist, üstelik soyca Fransız, dince katolik olmadan Fransa'nın kaderini eline geçirebiliyor. Yürümez bu iş.*"[94]

1924 Anayasası'nın, Türkiye ahalisine "din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle *'Türk'* olunur" diyen 88. maddesi gayrimüslimlerin sadece vatandaşlık temelinde Türk kabul edildiklerinin, sosyolojik olarak ise Türk kabul edilmediklerinin açık bir ifadesidir. Bu maddenin müzakereleri esnasında Türk olmayan Müslüman azınlıklardan hiç söz edilmemesi, bu azınlıkların Türklük kavramı içinde düşünüldükleri ve dolayısıyla Türklüğün tanımında hâkim unsurun hâlâ din bağı olmaya devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinde de dil yerine din esas alınıp ana dilleri Türkçe olan Ortodoks Karaman Rumların da mübadeleye dahil edilmeleri din bağının Cumhuriyet rejimi altında da hâkim unsur olduğunun bir diğer kanıtıydı.[95] Yalçın Toker bu maddeyi şöyle yorumluyor: "Görüldüğü gibi 1924 Anayasası'nı yapan Meclis, milliyetçilik yönünden, Türklük üzerinde son derece hassastır. Pek tabiî, Anayasa'da aynı ruh hâkimdir. Azınlıklar, ancak vatandaşlık gibi bir şekil meselesi bakımından Türk addedilmektedirler. Milliyet yönünden ise, bu sıfata sahip olabilmek, Türk soyundan gelen ve Türk kültürünü benimseyenlerin hakkıdır. Çıkarılacak sonuç şudur ki, Lozan gibi bir hukuki engel karşısında Anayasamıza, milliyetçiliğin bundan daha açık bir ifade

---

94 Sabiha Gökçen, 1982, s. 160. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

95 Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in resmî belgelerinde yurttaşlık ve kimlik sorunu", s.151-158, Artun Ünsal (Ed) 75 *Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı 1998 içinde.

ile yansıması o gün için imkânsızdı."[96] Bu anlayış, ırkçılık ve turancılık suçu isnat edilen sanıkların beraatlerine karar veren İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı iki numaralı askerî mahkemesinin kararında da bir kez daha kendini gösterdi. Mahkemenin kararı şöyle idi:

"[Anayasanın 88. maddesindeki] 'vatandaşlık bakımından' tabiri de, millet halindeki topluluğa 'Türk' adı verilmesinin, ancak bu bakımdan [yani vatandaşlık bakımından S.N.] ibaret bulunduğunu anlatmaktadır. [...]

'Türk vatandaşı olup kendisine Türk denilen bu kişiler, hakikatte Türk ırkından ve soyundan değildirler."[97]

1924 Anayasası'nın 88. maddesi ile ilgili olarak Celâl Nuri (İleri), dönemle bağlantılı şu tespitlerde bulunuyor:

"Bu fıkradaki 'vatandaşlık itibarile' kaydine dikkat buyurunuz. Yani 'resmî Türk' ile 'ırkî Türk' zımnen ayrılıyor.

İmdi İstanbul'da Kurtuluş ahalisinden Kosti, Balatlı Mişon ve Pangaltılı Artin Türktürler; buna mukabil Kırımlı Mücteba, Bakülü Ali, Rodoslu Kadri ve saire vatandaşlık itibarile Türk değildirler. 'Vatandaşlık itibarile' demekle, kanun, şu son makulenin ırkan Türk olduklarını zımnen reddetmiyor.

Yani buradaki Türklük resmî Türklüktür; amme hukuku noktai nazarından olan ressortissant'lıktır. Bu itibar ile bir Türkün Türkçe bilememesi de mümkündür."

Celâl Nuri bu madde ile ilgili olarak muhtelif örnekler verdikten sonra kanun ile gerçeği karşılaştırarak, gerçeğin amir olduğunu belirtip Türkün tarifini şöyle yapmıştır:

"Hasılı, bir ferdin Türklüğü için dilinin Türkçe, renginin beyaz, dininin Müslüman olması şart koşulmamıştır. Şu kadar ki Türklerin hemen umumu Türkçe konuşur, renkleri beyazdır, dinleri Müslümandır ve mezhepleri hanifîdir. Şu son vasıfları haiz olan örfen Türktür:

Şeniyet, 'réalité' nedir? Türk olmak için şu şartlar vacip: 1- Türkçe bir ferdin kendi dili olmalı; evinde, ailesi içinde Türk-

96 Yalçın Toker, 1979, s. 364.

97 Sevan Nişanyan, "Kemalist düşüncede 'Türk milleti' kavramı", *Türkiye Günlüğü*, sayı 33, Mart-Nisan 1995, s. 127-141.

çe konuşmalı, Türkçe düşünmeli, gayrimeşru hesap yaparken Türkçe saymalı. Rüyasında Türkçe sayıklamalı. Bir not tutarsa Türkçe tutmalı. 2- İster din hususunda lâkayit, yahut serbest düşünür, münkir olsun, Müslüman neslinden gelmeli, yahut ihtida etmiş bulunmalı.

Bilhassa resmî dini Müslümandan başka bir şey bulunmamalı. 3- Sarı veya siyah insan cinslerinden bariz alâmetleri olmamalı. 4- Menşe meselesi bahse mevzu olmuyor. Gazi Köse Mihalzadeler, Sokulluzadeler, Köprülüzadeler, Humbaracızadeler (Comte de Bonneval)'e hiç kimse Rum, Hırvat, Arnavut, Fransız demiyor. Fatihin hocası ve şeyhülislamı Molla Hüsrev, Müsyü Framerz isminde bir fransızmış, (Devhatülmeşayih) yazıyor. Hele çoktan temessül etmiş birinin zürriyeti büsbütün Türktür."[98]

Gayrimüslim yurttaşların yurttaşlık anlamında Türk olarak görülmediklerinin bir diğer kanıtına Dahiliye Vekâleti Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir tanıtım kitabında da rastlandı. 1927 yılı nüfus sayımını esas alan kitap Türkiye'de yaşayan gayrimüslim, Arap, Çerkez, Arnavut ve Bulgarların nüfuslarını verdikten sonra şu tespitte bulunuyor:

"Türkiye ırkî açıdan türdeş bir nüfusa sahiptir. 13.500.000'-luk nüfustan 11.777.810'u, yani %86'sı Türk olup Türkçe konuşurlar. Buna kendileri Türk olmalarına rağmen geçmişte Arapların ve Kürtlerin etkisi altında kalıp Kürtçe ve Arapça konuşanlar da eklenirse Türk nüfusunun toplam nüfusun %95'ini teşkil ettiği görülür. Dolayısıyla bugünkü Türkiye miktar açısından önemli sayılacak azınlıklara sahip değildir. Böylece 1927 yılı nüfus sayımına göre bütün Türkiye'de:

119822	Rum
64745	Ermeni
134000	Arap (bir kısmı Arapça konuşan Türklerdi)
68900	Yahudi
95901	Çerkez

98 Celâl Nuri, 1932, s. 94-95 ve 97-98.

21000 Arnavut
20554 Bulgar
mevcuttur.

Türk unsurunda ve özellikle Türk köylüsünde doğum oranı çok yüksek olduğundan Türk nüfusunun diğer unsurlara (yani gayrimüslimlere - RNB) göre çok daha çabuk çoğalması beklenebilir."[99]

Cumhuriyet dönemini inceleyen Türk ve yabancı bilim adamları da benzeri gözlemlerde bulundular.[100] Bernard Lewis de Cumhuriyet'in bilançosunu yaparken bu sorunu şöyle dile getiriyor:

"Türkiye Cumhuriyeti'nde Anayasa ve kanunlar bütün vatandaşlara tam eşitlik tanıdı. Yine de resmî alanda bile, devletin yapısında ve politikasında, lâikliğe ve milliyetçiliğe rağmen, Müslümanı Türk'le, gayrimüslimi de gayri Türk'le bir tutan eski fikrin devam ettiğine dair belirtiler vardı. Kâğıt üzerindeki hukukî statüleri her zamankinden daha yüksek olmakla beraber, bazı bakımlardan gayrimüslimlerin Türkiye'nin kamu hayatına katılması, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra fiilen azaldı. Bazı ayırımlar devam etti - örneğin, gayrimüslimler askere alındı, fakat kendilerine silah ve görev verilmedi; öte yandan, devlet memuriyetinde gayrimüslimlerin sayısı hızla düştü. Bütün bunlar, Türkçe bilmemeleri ve Türklerin toplumsal ve kültürel dünyasından kendi kendilerini tecrit etmiş olmalarıyla, tamamen değil, fakat kısmen izah edilebilir. Kozmopolit İslâmî imparatorluk, gayrimüslim azınlıklara belli bir yer ve görev ayırmıştı; milliyetçi Cumhuriyet ise, egemen gruba ya katılmak istemiyen ya da katılamıyan kimselere pek az şey verebilirdi. Bir yanda, Anadolu'lu Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanlar, Rum olarak sınıflanıp Yunanistan'a gönderilirken, İstanbul'da yerleşmiş Müslüman Boşnak, Arnavut, Kürt veya Arap çocukları Türk olarak kabul edilmişti. Anlamlı bir şekilde, din,

---

99 Direction Générale de la Presse, 1935, s. 22-25.

100 Sevan Nişanyan, "Kemalist düşüncede 'Türk milleti' kavramı", *Türkiye Günlüğü*, sayı 33, Mart-Nisan 1995, s. 127-141 / Taha Parla, 1995, s. 208-209 ve 236.

kimlik cüzdanlarında ve diğer resmî belgelerde hâlâ gözüküyor ve Türk niteliği genel kullanımda yalnız Müslümanlara hasrediliyordu; geri kalanı Türk vatandaşları olarak tanınıyor, fakat hiçbir zaman Türk kabul edilmiyordu."[101]

Sonuçta Cumhuriyet, laiklik ilkesine dayanmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun din esasına dayalı mirasını devralmak zorunda kaldı. Bunun sonucunda kamuoyunda ve zihinlerde Türk sözcüğü, Müslüman sözcüğü ile aynı anlama geldi. Böylece gayrimüslimler fiiliyatta bu yurttaş yaratma tasarısından dışlanmış oldular. Dahası, yurttaş yaratma heyecanı ve acelesi içinde olan Cumhuriyet rejimi azınlıklardan kendi kültürlerini unutup Türk kültürüne hemen intibak etmelerini istiyordu, ancak bu istek azınlıklarca karşılanmadı. Azınlıklar Türk diline, kültürüne ve ülküsüne intibak etmekte pek hevesli olmadılar. Kendi dillerini, kültürlerini, ülkülerini ve toplumun genelinden tecrit edilmiş cemaat yaşamlarını sürdürmeye çalıştılar, bir ulus-devlet içinde ulus-devletin tanımına zıt bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun millet düzenini devam ettirmek istediler. Kendilerini çevreleyen Türk toplumunun onlara karşı sergilediği mesafeli ve kimi zaman hasmane tavır sonucunda Yahudiler de kendi içlerine kapanık yaşamaya başladılar. Türklere karşı onlar da soğuk, mesafeli ve kuşkulu bir tavır gösterdiler. Türk'ün "bu toprak-

---

101 Bernard Lewis, 1998, s. 354. Bu anlayışın yakın tarihimizdeki bir yansıması için şu satırlara bakmak yeterlidir: "Türk'ün bu millet içinde ayrı bir yeri vardı. Yüce İslâm'a bin yıl hizmetkârlık ve bayraktarlık yapmıştı. Kimse onun hakkını ve şerefini inkâr edemedi. İslâm'la adeta özdeşleşmişti. Yabancı ülkelerde, meselâ ecdadımızın *"kavmi necip"* diye tasvip ettiği Arap kavminden olan birisi dahi *"Ben Müslümanım"* demek yerine *"Arabım"* dese... Ona sorarlar: *"Tamam Arapsın, ama... Müslüman mısın, Yahudi mi, yoksa Hıristiyan mı?"* derler. Halbuki *"Türk'üm"* diyene kimse dinini sormaz. Bilirler ki Türk'se, mutlaka Müslümandır. Çünkü (300 bin kadar Gagavuzlar hariç) yeryüzünde Müslüman olmayan Türk yoktur. Bu kavmimiz için az bir şeref midir? Ben Arabistan'da ve Almanya'da, Türkçe bilmeyen Kürt kardeşlerimin *"Ben Türk'üm"* dediklerine şahit oldum. O *"Türk'üm"* derken, elbette *"Müslümanım"* demek istiyordu. Bu açıdan bakınca, Atatürk'ün *"Ne mutlu Türk'üm diyene"* sözünü, *"Ne mutlu Müslümanım"* şeklinde anlamak, çok yanlış olmaz." (Hüseyin Üzmez, "Yine Türk Kurultayı", *Akit*, 4 Ağustos 1999). Vurgulama yazarı tarafından yapılmıştır.

ların aslî sahibi olduğunu" kabul ettiler. Bu haleti ruhiye günlük hayata da intikal etti. Yahudiler Türkleri "los patrones del pais" (ülkenin patronları) olarak gördüler, Türklerle olan ilişkilerinde de temkinli davrandılar. Halk diline mal olmuş "poko ilaka" (az alaka, yani fazla içli dışlı olmayalım), "no te agas abarabar" (fazla samimiyet kurma) gibi deyimler Türklerle olan ilişkilerde gösterilmesi gereken temkini dile getirmektedir.[102]

CHF 1927 yılında kabul ettiği nizamnamesinde "Türk kültürünün ve fırkanın bütün maddelerini bihakkın kabul etmiş" olan Türk vatandaşlarını CHF'ye üye kabul edeceğini beyan etti.[103] Dört yıl sonra 1931 yılında düzenlenen ve milleti oluşturan unsurların din birliği yerine dil, kültür ve ülkü birliği olduğunu ilân eden üçüncü büyük kurultayda kabul edilen nizamnamede de fırkaya üye olabilmek için "Türkçe konuşmak ve Türk kültürünü benimsemiş" olma şartı tekrardan yer aldı.[104] Bu olmazsa olmaz koşullara uyum sağlayamayan tüm gayrimüslim yurttaşlar yurttaş yaratmayı hedefleyen toplumsal tasarıdan dışlandılar. Bundan en çok etkilenen yüzyıllar boyunca İspanyolca ve son yüzyılda da Fransızca konuşan Yahudiler oldu.

Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu ile tüm bağlarını kesmek ve yeni bir sayfa açmak azminde olan yeni Cumhuriyet bu bağı kesmeyi başaramadı. Din, dil ve kültür farklılığı vatandaşlar arasındaki farkı belirleyen hâkim unsur olarak kaldı. Gayrimüslimlerin Osmanlı İmparatorluğu altındaki zımmi konumları Cumhuriyet rejimi altında da gayriresmî olarak devam etti.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra başlayan iktisadî rant mücadelesinde Türk tüccarları azınlık tüccarları karşısında fazla bir üstünlük sağlayamadılar. İkinci Dünya Savaşı yıllarının yarattığı karaborsa ortamının sinirleri ve toplumlar arası ilişki-

102 Marie-Christine Varol, "La vision de l'autre chez les Juifs de Balat: Les Turcs", *Vidas Largas*, Haziran 1988, sayı 7, s. 81-88.

103 Mete Tunçay, 1992, s. 383.

104 *C.H.F. Nizamnamesi ve Program*, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s. 4.

leri gerdiği bir atmosferde, ilkesel olarak haklı olan ancak uygulama şekliyle "memleketin aslî unsuru"nu, yani Müslüman tüccarını kayıran, adalet kavramına ve tüm hukuk ilkelerine aykırı olan Varlık Vergisi Kanunu uygulaması ile iktisadî Türkleşme zoraki bir yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiş oldu. Türkleşmeye canı gönülden inanan ve Yahudi halkını bu yönde ilerlemeye zorlayan Yahudi cemaatinin seçkinleri tüm çabalarına rağmen, haksız ve ayırımcı bir uygulamaya şahsen maruz kaldıktan sonra Müslüman - gayrimüslim uçurumunun hiç kapanmadığını idrak ettiler. Türk toplumuna yanaşmaya ve ellerini uzatmaya gayret etmelerine rağmen uzattıkları ellerinin havada kaldığını gördüler. Bu müthiş hayal kırıklığını yaşayan dönemin Yahudi cemaat liderleri ya Marsel Franko gibi yurt dışına göç ettiler, ya Varlık Vergisi'nin hışmına uğramış Türkleştirme siyasetinin ateşli destekçisi hukukçu Gad Franko gibi kendi özeleştirilerini yapıp bir dönem siyonist karşıtı tavır takınmış olduklarından dolayı yanıldıklarını açıkça itiraf edip günah çıkardılar[105] veya gene Gad Franko'nun yaptığı gibi Şükrü Saracoğlu'nu gördüklerinde ayağa kalkmayarak onu simgesel bir şekilde dahi olsa protesto ettiler.[106]

Türk toplumunu kültürel olarak türdeş bir toplum yapmaya çabalayan siyasi iktidar, Varlık Vergisi Kanunu ile toplumu iktisadî açıdan da türdeşleştirmeye çalıştı. Bunu yaparken de haklı gerekçe olarak azınlıkların güvenilir unsurlar olmadıkları, bu ülkenin nemalarından faydalanmalarına rağmen cefasını çekmedikleri yolundaki kanaat rol oynadı. Bu kanaat sadece siyasi iktidar ve bürokrasi nezdinde değil toplum içinde de yaygın bir kabul gördü. Bunun ne kadar yaygın olduğunu anlamak için Süreyya İlmen Paşa'nın torunu Vedii İlmen'in yirmi kur'a ihtiyatların silah altına alınmalarını konu eden bir araştırmanın yayımlanmasının[107] akabinde hislerini dile getiren şu mektuba bakmak yeterli olacaktır:

---

105 Gad Franko, "Mea Culpa", *L'Etoile du Levant*, 10 Aralık 1950.

106 Emil Hayim Franko ile 6 Kasım 1997 tarihli görüşme.

107 Rıfat N. Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de azınlıklar - I - Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1998, sayı 179, s. 4-18.

"Yazıyı okurken, askere alınanlara, bu utanç verici muameleleri nasıl yaptık diye düşündüm, fakat kendimi, geriye, o günlere götürünce, başka bir davranışın mümkün olamayacağı kanaatına vardım.

1938'de, daha Atatürk son günlerini yaşarken, biz Osmanbey'de ana caddeye bakan bir apartmanda otururduk. Ben Robert Kolej'de hazırlık sınıfındaydım. Her gün önümüzden Taşkışla'daki piyade alayı, Hürriyet tepesine talim etmeğe gider ve dönerdi. Silahlı askerlerden sonra, ağır makineli tüfeği, parça parça katırlar üzerinde taşıyan, ağır makineli tüfek takımı, ve peşinden de iki elini sallayarak yürüyen, aynı asker elbisesini giymiş, bir miktar silahsız asker geçerdi. Anneme bu askerleri sorduğumda, onların gayrimüslimler olduğunu onlara güvenemediğimiz için silah vermediğimizi söylerdi.

Bu güvensizlik, mütareke günleri anılarının, ülkeyi idare edenlerde çok taze olmasından ileri gelmekteydi. Örneğin, büyükbabam Süreyya Paşa, Beyoğlu Caddesi'nden başında fesle geçerken, Rum çocuklarının onu taşladıklarını unutması mümkün değildi. Kendisi Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Kadıköy şubesi reisi iken, bir müsamere vermek üzere, o vakit Kadıköy'ün tek sineması, ve Rum kilise vakfına ait olan Hale sinemasına müracaat ettiklerinde, red olmuşlardı. Süreyya Paşa, kâr amacı düşünmeden, Hale sinemasına, yani Rumlara muhtaç olmamak için Süreyya Sineması'nı inşa etmişti.

Benim anılarımda kaldığına göre bizzat gördüğüm kadarıyla, gayrimüslimlerin tutumu aşırı şımarık bir davranıştı. Bir kere Türkçe konuşmasını bilmiyorlardı ve öğrenmek de istemiyorlardı. Bağıra bağıra kendi lisanlarını konuşuyorlardı. Bu bana, hep bir gövde gösterisi yapıyorlar gibi geliyordu. Yazın Ada vapurunda Rumların bağıra çağıra davranışları göze batıyordu, gene Büyükada'da, Yorgoli Plajı'nda (Yürük Ali), çalınan Tino Rossi'nin Down Mexico Way şarkısı, Musevilerin, yüksek sesle Fransızca konuşma ve şakalaşmalarına karışıyordu. Kendilerini bu memlekete bağlı saymıyorlardı. Türkiye'nin durumuyla hiç ilgileri yoktu, kapalı toplumlar olarak, günü gününe iğreti bir şekilde yaşıyorlardı. Çok para kazanı-

yor ve gösterişli bir şekilde tüketiyorlardı.

Memleketin yokluk ve sıkıntıları içinde yaşayan bizleri bütün bunlar çok rencide ediyordu. Sonuç olarak 20 kur'a askere alınıyor, Varlık Vergisi alınıyordu."[108]

Ermenilerin 1915 yılında tehcir edilmeleri, Batı Trakya'daki Türk ve Anadolu'daki Rum nüfusunun 1923 yılında mübadele edilmesi, Varlık Vergisi ve benzeri toplumsal olaylar sonucunda gayrimüslim tüccar ve sanayicilerin Türk toplumu içindeki etkinlikleri azaldı. Azınlık tüccarları Müslüman tüccarlar tarafından ikame edildiler ve bu da Türk toplumunun ve iş âleminin mensupları ve seçkinleri tarafından kabul edildi. Kabul edilmesinin gerisindeki en önemli neden de Cumhuriyet'in kuruluşundan beri süregelen azınlıkların güvenilir unsurlar olmamaları kanaati, dolayısıyla bu toprakların "aslî sahipleri" olan Türklerin ticaret âleminde de söz sahibi olmaları arzusu ve iradesiydi. Bu kanaat Yahya Sezai Tezel'in şu sözleriyle günümüze kadar gelmiştir:

"Uzun dönemde, kendi içinde dil ve din bakımından daha türdeş, içindeki etnik karşıtlıklar daha azalmış bir toplumsal yapı, iktisadî gelişme için daha elverişi bir ortam yaratmıştır da denilebilir. Tarih çalışmalarında, yaşanmış zamanda olmuş olan olmamış olsaydı ne olurdu sorusu mübah bir soru değildir. Bir romancının hayal gücüne katkıda bulunmaktan fazla bir işe yaramaz. Ama bir an için kendimizi böyle bir romancı fantezisine bırakıp, bugünkü 65 milyonluk Türkiye'de 7 milyonluk bir Rum ve 7 milyonluk bir Ermeni azınlığının var olduğunu düşünür ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki etnik çatışmaların boyutlarını ve niteliklerini hatırlarsak, Anadolu nüfusunun daha türdeş olmasının getirdiği sonuçları daha iyi değerlendirebiliriz sanırım."[109]

---

108 Vedii İlmen, "20 Kur'a askerler...", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1998, sayı 180, s. 3. Süreyya İlmen Paşa, Erzincan 31 Tümen Komutanlığı'ndan istifa ettikten sonra 1916 yılında iş hayatına atıldı. Mensucat fabrikası kurdu. 1928 yılında İstanbul'da Kadıköy Süreyya sinemasını ve operetini kurdu. SCF'nin kuruluşunda yer aldı.

109 Yahya Sezai Tezel, 1994, s. 101.

Aynı kanaat çeşitli kesimlere mensup kişilerce de paylaşılıyor. İşadamı Sakıp Sabancı bunu "Bir zamanlar Türkiye'deki işleri İshak'lar, Salamon'lar yapıyordu. Şimdi bu değişti" şeklinde ifade etmiştir.[110] Vedii İlmen ise şöyle dile getirmiştir:

"Azınlıkları adam yerine koymuyorduk, onları bizden görmüyorduk. Azınlıklara hem takdir, hem gıpta, hem de kıskançlıkla bakıyorduk. Bu insanlar her şeyde daha iyiydiler. Müşteriye daha iyi muamele yapmayı biliyorlardı. Türkler ise ticareti, lokantacılığı bile beceremiyorlardı, gücü ve iktidarı biz elimize almak istiyorduk."[111]

Bu kanaat günümüzün genç kuşaklarına da sirayet etmiştir. 1998 yılında bir yerel tarih yarışmasına Bursa Yahudilerini inceleyen bir araştırma ile katılan ve ödül kazanan iki lise öğrencisinin çalışmasında kendini bir kere göstermiştir:

"Yahudiler her ne kadar zeki ve yetenekli olsalar da Türk halkı aleyhine ortada bir fırsat eşitsizliği vardır ki o da; ticaret ve para işlerini yürütmeye hevesli olan Yahudiler olduğu için Müslüman halkın da buna yönlendirilmemesi ve onların Yahudiler gibi yabancı dil bilmeyip, yabancı tüccar ve iş sahipleriyle bağlantı kuramamasıdır. Herkese kendilerini lüzumlu gösterirler. Sonuç olarak Yahudilerin zaten duyulan ve bilinen alt yapıları, ekonomik gelişim ve yükselişleri ile gözle görülür olup, somut ve yararlı ürünler sağlıyordu. Müslümanların Yahudilere bakışı azınlık ve gayrimüslim olaraktı. *Ülke içinde birincil sınıf olan Müslüman Türkler'in hem gayrimüslim hem de azınlık olan bir ırka ihtiyaç duyması çok da hazmedilir olmasa gerek. Fakat bu iç sızıntı olarak nitelendirebileceğimiz süreç hiçbir zaman fiili çatışmaya dönüşmemiştir.*"[112]

Gayrimüslim yurttaşlar Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kendileriyle Müslüman yurttaşlar arasında yapılan ayırımcılığı bürokratların kişisel tasarrufları veya Cumhuri-

---

110 Rıfat N. Bali, "Milliyetçilik ve işadamları", *Birikim*, Mart 1996, sayı 83, s. 90-91

111 Vedii İlmen ile 8 Eylül 1999 tarihli görüşme.

112 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı arşivi, Fatma Kabasakallı ve Bahar Aktay, "Bursa Yahudileri", 1998, s. 12. Yayımlanmamış çalışma. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

yet'in kuruluş yıllarında yaşanan fırtınanın bir sonucu olarak kabullendiler ve yıllar boyunca yasalar nezdinde eşit ancak uygulamada ikinci sınıf bir vatandaşlığa rıza gösterdiler. Bununla da yetinmeyip resmî makamlar ile olan ilişkilerini kötüleştirmemek ve onlara şirin gözükmek için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Bunun bir örneği, 1915 yılındaki Ermeni tehciri sırasında Adana'da meydana gelen olayları anlatan Franz Werfel'in *Musa Dağ'da Kırk Gün* kitabının filme çekilmesi tasarısı nedeniyle Türk basınının da desteğiyle yükselen toplumsal gerilimi yatıştırmak için İstanbul Ermenilerinin, Nazilerin kitap yakma törenlerinden esinlenerek, Werfel'in kitabını yakmalarıdır.[113] Bir başka örneği de, New York'ta açılan Dünya Sergisi'ndeki Türkiye pavyonunda teşhir edilmek üzere, azınlık cemaatleri ruhanî liderlerinin sergi komiserliğine "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yaşayan Rum, Ermeni ve Musevilerin son derece mes'ud ve memnun oldukları, Cumhuriyet'in bütün kanunlarından mütesaviyen (eşit) istifade etmekte bulundukları" şeklinde bir mesaj göndermeleridir.[114]

Gayrimüslimler ile devlet arasında kurulan bu denge ardı ardına gelen iki olayla temelinden sarsıldı ve çöktü. Birincisi 1941 yılında yirmi kur'a gayrimüslimin ihtiyat olarak silah altına alınmaları ve güvenilmedikleri için kendilerine silah verilmemesi ve onun hemen akabinde uygulanmaya konulan Varlık Vergisi'dir. Her iki uygulamada da Devlet'in din unsurunu esas alarak Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında kalın bir çizgi çekip gayrimüslimlere karşı ayırımcı ve haksız uygulamalarda bulunduğu görüldü. Bu iki olayla Cumhuriyet'in inşa etmeye niyetlendiği yurttaşlık tasarısı ölümcül bir darbe almış oldu. Bu iki olay azınlıkların toplumsal belleğinde derin bir iz bıraktı. Çok partili demokrasi döneminde DP'nin Yahudi ve diğer azınlık milletvekilleri özellikle seçim-

---

113 Bu konuda bir araştırma için bkz. Rıfat N. Bali, "Bir tarih romanının filme çekilememe serüveni Musa Dağ'da Kırk Gün'ün Hikâyesi", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1998, sayı 170, s. 21-33.

114 "Türkiye ve ekalliyetler", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1939.

ler esnasında bu iki olayı gündeme getirerek CHP'yi ağır bir dille eleştirdiler.[115]

Varlık Vergisi Kanunu'nun Gad Franko, Tekin Alp gibi Türkleşmenin ateşli savunucularına dahi acımasız bir şekilde uygulanmasından sonra, Yahudilerin Türkleşmeleri gerektiğini savunan dönemin Yahudi cemaatinin ileri gelenleri ve aydınları, Yahudi halkı nezdindeki tüm inandırıcılıklarını kaybettiler. Bu kanunun uygulanmasıyla Türkleşme konusunda onlarca yıl boyunca sarf edilmiş gayretlerin boşuna gittiği de görülmüş oldu. Herhalde en büyük hayal kırıklığına uğrayan Türkleşmenin ve Kemalizmin ateşli ideoloğu Tekin Alp'tir. Tekin Alp bir Yahudi olarak bakan olmanın ne kadar zor, hatta imkânsız olduğunu bildiği halde Ticaret Vekili olmayı hayal ediyordu, ancak CHP üyesi ve ateşli bir Türk milliyetçisi olmasına rağmen Yahudi olduğu için bu hayalini gerçekleştiremedi.[116] Tekin Alp hayatının sonuna doğru ikinci ve daha derin bir hayal kırıklığına uğradı. Hayatının son yıllarını geçirmek için oğlunun yaşadığı Fransa'nın Nice kentine gidip yerleşti ve burada, muhtemelen 1955-56 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'na Nice fahri konsolosluğuna tayin başvurusunda bulundu, ancak bu talebi Yahudi olduğu için bakanlık tarafından reddedildi.[117]

Sonuç itibariyle vatan, Ziya Gökalp'ın tarifiyle "Ezanı, duası, Kur'an'ı Türkçe olan, insanların dili, mefkûresi bir olan, evlâtları vatan için canını, malını esirgemeyen, çarşısındaki

---

115 Bu konuda bkz. Rıfat N. Bali, "Çok partili demokrasi döneminde Varlık Vergisi üzerine tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, sayı 165, s. 47-59 ve Rıfat N. Bali, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de azınlıklar - II - 'Balat Fırınları' söylentisi", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1998, sayı 180, s. 11-17.

116 Albert Yenni ile 1 Temmuz 1999 tarihli görüşme.

117 Jacob M. Landau, 1996, s. 21. Dilekçenin kopyası için *a.g.e.*, s. 406-407. Landau, Tekin Alp ile ilgili araştırmasında fahri konsolosluk talebinin reddedildiğini belirtiyor ancak bir sebep göstermiyor. Albert Yenni ile yapılan görüşmede (Tekin Alp Albert Yenni'nin babaannesinin kardeşidir), Yenni bu red olayının iç yüzünü şöyle açıkladı: Tekin Alp emekli olduğu zaman oğlunun yaşadığı Nice'e taşındı. Dışişleri Bakanlığı'na yapmış olduğu başvurusuna uzun süre cevap alamayınca oğlunu konuyu araştırmak üzere Ankara'ya Dışişleri Bakanlığı'na yolladı. Bakanlık yetkilileri oğluna "Yahudiden bir fahri konsolos istemeyiz" cevabını verdiler. (Albert Yenni ile 28 Haziran 1999 tarihli görüşme).

sermaye, fabrika, tersane, vapur, tren ve bunları idare eden ilim ve fen, Türkleşen ve Türk olan bir yer" olmuştu.[118] Bunun sonucunda Tek Parti döneminde uygulanan Türkleştirme politikası "etnik, hatta ırkî, şoven, iç siyasette kültürel ve genel olarak siyasal çoğulculuğu bastıran" bir milliyetçiliğe dayandı. Bundan dolayı da azınlıklar "devlet, parti, sermayeyle bütünleşen istisnalar dışında Cumhuriyet Türkiyesinde şartlı, kısıtlı, kenarda kalmış ve ne de olsa bizden değil diye görülmüş yurttaşlar" olarak kaldılar.[119]

Türk ve Yahudi toplumlarının seçkin kesimlerine mensup, dönemi yaşamış iki kişi, elli yıl arayla, bir Fransız atasözünü hatırlatırlarken bir yerde dönemin bilançosunu da yapmış oluyorlardı.[120] Gazeteci Avram Benaroya 1949 yılında geriye baktığında Kemalist ihtilâli şöyle değerlendiriyordu:

"Bu ihtilâli en olağanüstü, en geniş, en gözüpek ihtilâl yapmak için tereddüt edilmemeliydi. Bütün vasatlar makbul olabilirdi. *Yumurta kırılmadan omlet yapılamaz ve omlet mükemmel bir şekilde başarıldı. Kırıkların ise hiç önemi yoktu.*"[121]

İlk Türk müteşebbislerinden Süreyya İlmen Paşa'nın torunu Vedii İlmen de Benaroya'dan tam elli yıl sonra 1999 yılında aynı atasözünü hatırlatıyordu: *"Omlet yapmak için yumurta kırmak lâzımdı."*[122]

Kendilerine "Ne de olsa bizden değil" diye bakılan, bu düşüncenin tabiî bir sonucu olarak "adam yerine konulmayan" gayrimüslim yurttaşlar, bir devrim gerçekleştirilirken, çağdaş bir ulus-devlet hiçten var edilirken "feda edilebilir unsurlar" olarak görüldüler ve devrim denilen büyük çarkın dişlileri arasında öğütüldüler.

---

118 Ali Nüzhet Göksel, "Ziya Gökalp kırk yıl önce neler söyledi", *Vatan*, 25 Ekim 1949.

119 Taha Parla, 1995, s. 208-209 ve 326 / Baskın Oran, 1993, s. 203.

120 Atasözü şudur: "On ne fait pas d'omelette sand casser des œufs". "Yumurta kırmadan omlet yapılmaz" anlamına gelir ve "Her işin bir zahmeti vardır, cefa çekmeden sefa sürülmez" anlamında kullanılır.

121 A. Benaroya, "L'article 92", *L'Etoile du Levant*, 10 Haziran 1949. Vurgulama tarafımdan yapıldı.

122 Vedii İlmen ile 8 Eylül 1999 tarihli görüşme.

Prof. Bozkurt Güvenç'in Tek Parti dönemi sona erdiğinde ortaya çıkan manzaraya dair yaptığı şu tespit bir dönemin felsefesini yıllar sonra veciz bir şekilde özetlemektedir: "1945 yılında Türkiye'de anadili Türkçe olanların oranı %88; dini İslâm olanların oranı %98; kırsal kesimde yaşayanların oranı %75; kentli oranı %25 idi. Ulusal birlik için bu tablodan iyisi ancak dirlik olabilirdi. Yüzde 88 dolayında Türkçe konuşan, %98 düzeyinde Müslüman olan bir toplum! Kim isteyebilirdi daha fazlasını?"[123]

123 Bozkurt Güvenç, "Cumhuriyet ve kimlik: konu, sorun, kapsam ve bağlam", s. 117-126, Artun Ünsal (ed.), *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı, 1998 içinde.

ÖZEL TERİMLERİN AÇIKLAMALARI

Ahemia: İnsancıl sevgi.

Aliya: Yahudilerin İsrail topraklarına yerleşmek için göç etmeleri.

Aliya Anoar: 18 yaşından genç olanların aliyası - Sohnut'a bağlı bir kuruluş.

Aliya Bet (Aliya Bilti legalit): İsrail topraklarına yasa dışı yollarla yapılan göç.

Alliance İsraélite Universelle: Evrensel Yahudi Birliği. 1860 yılında Paris'te kurulan bu teşkilât, Fransız devriminin fikirleriyle beslenmiş Fransa Yahudileri tarafından, baskı altında bulunan Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak amacıyla kuruldu. Yakın Doğu'da müslüman ülkelerde yaşayan Yahudi cemaati mensuplarına bir zanaat öğretmek ve kültür eğitimi vermek için bu ülkelerde Fransızca eğitim veren okullar açtı.

American Jewish Committee: Amerikan Yahudi Komitesi. 1906 yılında ABD'de kurulan bir Yahudi teşkilâtı. Amacı dünyanın her yanında yaşayan Yahudilerin sivil ve dinî haklarına yönelik yasa dışı hareketleri önlemektir.

American Jewish Joint Distribution Committee: Birleşik Amerikan Yahudi Dağıtım Komitesi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, dünyadaki Yahudilerin ızdıraplarını önlemek amacıyla 27 Kasım 1914 tarihinde kurulmuştur. Tüm dünyadaki Yahudilere maddi yardımlarda bulunur.

Amicale: Fransızca 'dostça' anlamını taşıyan kelime. Alyans okullarından mezun olan gençlerin kurdukları bir kültür cemiyeti.

Aşkenaz: Avrupa'da yerleşik Alman kökenli Yahudiler. Dünya Yahudiliğinin yüzde yetmişi aşkenaz kökenlidir.

Béné Bérith (İngilizce okunuşuyla B'Nai B'Rith): 13 Ekim 1843 tarihinde ABD'de kurulan ve mason locaları modeline göre teşkilâtlanan Yahudi örgütü. Sosyal, manevi, eğitim ve hayır amaçları doğrultusunda faaliyet gösterir.

Bet Din: Yahudi dinine göre kurulmuş mahkeme. Çağdaş zamanlarda boşanma, kaşer kuralları gibi dinî konularda dinî mahkeme işlevi görür; tüm tarafların mutabakatıyla Yahudiler arasındaki ihtilâflarda hakem kurulu olarak görev yapar.

Betar: 1923 yılında Latvia'nın Riga kentinde kurulan bir Siyonist gençlik hareketi. Betar, gençleri İbrani dili ve kültürü ve muhtelif kendini koruma yöntemleri konusunda eğitti. Betar hareketi İsrail'e göçü yasal ve yasa dışı yollarla gerçekleştirmeyi ülkü edindi.

Drahoma: Başlık parası. Yahudi geleneklerinde evliliklerde kız tarafı erkek tarafına başlık parası öder.

Eretz Israel: İsrail toprakları.

La Fraternité: Kardeşlik. Yahudi gençlerine hizmet veren bir kültür cemiyeti.

Gabela: Kaşer kurallarına uygun olarak yapılan et kesimlerinde Hahambaşılığa ödenen vergi.

Ahrida Gan Yeladim: Ahrida Çocuk yuvası.

Hahalutz: Filistin'deki öncü yerleşimciler.

Halutzim: Öncü yerleşimciler.

Hamitnadev Hatzioni: Sion gönüllüsü.

Hatikva: Ümit. İsrail'in millî marşı.

Herut: Vladimir Jabotinsky'nin ideali çizgisindeki tarihi sınırlar içinde kurulacak bir İsrail devletine yapılacak kitlesel göçe ve İsrail'deki ve diasporadaki Yahudi halkı için ortak bir kaderin mevcut olduğuna inanan siyasi bir hareket.

Hevra Kadişa: Kutsal cemiyet anlamını taşır ve definden önce ölülerin yıkanmasından sorumludur.

Hora: İsrail halk dansı.

Jewish Colonisation Agency: Bankacı ve hayırsever Alman Yahudisi olan Baron Maurice de Hirsch (1831-1896) tarafından kurulmuş hayırsever bir teşkilâttır. Teşkilâtın gayesi Yahudilerin baskı ve zulüm altında yaşadıkları ülkelerden Filistin'e göç etmelerini sağlamaktır. 1896 yılından itibaren Filistin'de koloni kurmakla meşgul olmuştur.

Kaşer: Kaşerut kurallarına uygun.

Kaşerut: Yahudi şeriatına göre neyin yenilip yenilemeyeceğini düzenleyen kurallar. Örneğin domuz eti ve deniz mahsulleri yenmez, etli ile sütlü karıştırılmaz. Hayvan kesimi belli kurallara göre yapılır.

Keren Hayesod: Filistin Vakıf Fonu. Dünya Siyonist Teşkilatının finansal kolu olup 1920 yılının Temmuz ayında Londra'da düzenlenen siyonist konferansında kuruldu. Keren Hayesod, Filistin'de yerleşim merkezleri kurmak ve göçü teşvik etmek için siyonist ve siyonist olmayan Yahudilere çağrıda bulunup bağış kampanyaları ile maddi fonlar toplamayı amaç edindi. Fonlar, asgari bir tutardan aşağı olmayan yıllık gönüllü bağışlarından oluşuyordu.

Keren Kayemet le-Israel: Yahudi Millî Fonu. 29 Aralık 1901 tarihinde Basel'de düzenlenen Beşinci Siyonist Kongresi'nde kurulmuş olup Dünya Siyonist Teşkilatı'nın arazi satın alma ve geliştirme fonudur.

Ketuba: Yahudi dinine göre erkekle kadın arasında yapılan evlenme akdi. Bu akitte evliliğin bir sonucu olarak kocanın karısına karşı üstlendiği malî yü-

kümlülükler kaydedilir. Ketuba Yahudi kadınını koruma amacıyla yapılmış olup boşanma halinde ketubada yazılı tutar tazminat olarak erkek tarafından kendisine ödenir. Ketuba düğünde haham tarafından okunur ve kadına teslim edilir.

M'hav'vei Sion: Siyon severleri.

Makabi (Maccabi): 1921 yılında on ikinci siyonist kongresinde kurulan spor federasyonu. Makabi 1903 yılında kurulan Yahudi jimnastik kulüplerinin yerini aldı. 19. yüzyılın sonunda Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması hareketine katılan genç Doğu Avrupalı Yahudi gençliğinin fiziki kabiliyetlerini geliştirmenin şart olduğu inancından bu teşkilât doğdu. Bu amaçla jimnastik kulüpleri kuruldu. İlk kulüp Istanbul'da 1895 yılında kuruldu ve Israil Jimnastik Kulübü adını aldı.

Mişne Tora: Fakir Yahudi öğrencilerin eğitim görmelerine destek olan bir hayır cemiyeti.

Near East Relief: Yakın Doğu Yardım teşkilâtı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ABD dışında bulunan Amerikalı misyonerler tarafından, Orta Doğu ülkelerinde ki, savaş nedeniyle mağdur olan halklara yardım etmek için kurulan bir teşkilâtıdır.

Ne'emanei Tsion: Siyon'un samimi aşıkları.

Nes: Mucize.

Or Ahayim: Yaşam ışığı.

Pesah: İbranî takvimine göre her yılın Nisan ayının 15'ine, miladî takvime göre Mart-Nisan aylarına tekabül eden ve sekiz gün süren bayram. Yahudi halkının Mısır'dan çıkışını, kölelikten kurtuluşunu ve hür bir millet olmasını simgeler. Pesah bayramında "hamursuz" denen mayasız ekmek yenir.

Purim: İbranî takvimine göre her yılın Adar ayının 14. günü, milâdi takvime göre Şubat-Mart aylarına tekabül eden bayram. Pers İmparatorluğu'ndaki Yahudiler'i Haman tarafından imha edilmekten Ester ve kuzeni Mordoşe kurtarmıştır. Purim bayramı bu kurtuluşu kutlar.

Roşaşana: İbrani takvimine göre her yılın Tişri ayının birinci ve ikinci günlerine, miladî takvime göre Eylül-Ekim aylarına tekabül eden bayram. İbrani takvimine göre yeni bir yılın başlangıcıdır.

Sedaka Umarpe: Bağış ve iyileşme anlamını taşır. Fakir hastalara ilâç ve sağlık yardımı yapan teşkilât.

Sefarad: Iberik yarımadasındaki Yahudi cemaatleri.

Sefer Tora: Hz. Musa'nın beş kitabını içeren parşömen yazma rulo. Sinagoglarda okunan dualarda kullanılır.

Sohnut (Ha-Sokhenut ha-Yehudit le-Erez Israel): Yahudi Ajansı. Kudüs'te yerleşik uluslararası sivil toplum teşkilâtı. WZO'nun temsilcisi olup amacı dünyadaki tüm Yahudilerin gelişmelerine ve Israil'e yerleşmelerine yardımcı olmaktır.

Şabat: İbranî takviminde haftanın son günü olup istirahat günüdür. Cuma akşamı gün batımı ile başlayıp Cumartesi günü gün batımında sona erer. Bu süre zarfında kesinlikle çalışılmaz, elektrik yakılmaz.

Şaliah: Temsilci.

Şelihim: Temsilciler.

Şahrit tefilası: Sabah duası.

Şekalim: Sinagogun ve hizmetlerinin sürdürülebilmesi için yıllık yarım şekel tutarında toplanan vergiyi işleyen sekiz bölümlü risale.

Şohet: Yahudi dini kurallarına (kaşerut) göre et kesimi yapan kişiye verilen ad.

Talmud: Yahudiliğin Tevrat sonrası döneme ait Torah (Tevrat) ya da Yazılı Yasa'nın gerçek yorumu sayılan en önemli kitabı.

Talmud Tora: Tevrat eğitiminin verildiği yer.

Tanah: Eski Ahit için kullanılan bileşik İbranice terim. Bu terim Torah (Tevrat) Nevi'im (Peygamberler) ve Ketuvim (yazılı metinler) kelimelerinin baş harflerinden meydana gelir.

Tehazekna: Güçlendiler.

World Jewish Congress (Dünya Yahudi Kongresi): 1936 yılında kuruldu. Amacı İsrail dışında yaşayan Yahudi halkının İsrail'le olan bağlarının güçlenmesi, birlik ve beraberliğin ve dünyadaki Yahudilerin haklarının korunmasını sağlamaktır.

Yidiş: Aşkenaz Yahudilerinin konuştukları dil.

Yom Kipur: Büyük Oruç veya büyük af dileme günü. İbranî takvimine göre her yılın Tişri ayının onuna, miladî takvime göre Eylül ayına tekabül eder. Bu oruç 25 saat sürer. Orucun başladığı günün gün batımından ertesi günün batımına kadar her türlü gıda ve sıvının alınması ve herhangi bir işin yapılması kesinlikle yasaktır. Gün dua etmekle geçer.

1927-1965 ARASI TÜRKİYE'DE YAHUDİ NÜFUSU VE KONUŞTUKLARI DİL

YIL	NÜFUS ERKEK	NÜFUS KADIN	NÜFUS TOPLAM	ANA DİLİ YAHUDİCE (İSPANYOLCA DAHİL) OLAN NÜFUS ERKEK	ANA DİLİ YAHUDİCE (İSPANYOLCA DAHİL) OLAN NÜFUS KADIN	ANA DİLİ YAHUDİCE (İSPANYOLCA DAHİL) OLAN NÜFUS TOPLAM	ANA DİLİ YAHUDİCE (İSPANYOLCA DAHİL) OLANLARIN TOPLAM YAHUDİ NÜFUSUNA ORANI	TÜRKİYE'NİN TOPLAM NÜFUSU	YAHUDİ NÜFUSUNUN TOPLAM NÜFUSA ORANI (BİNDE OLARAK)
1914[1]	?	?	146.636	?	?	?	?	16.699.185	8,78
1927[2]	38.103	43.769	81.872	32.215	36.685	68.900	% 84	13.629.488	6
1935[3]	36.813	41.917	78.730	26.288	30.561	56.849	% 72	16.157.450	4,87
1945[4]	36.247	40.718	76.965	29.080	33.091	62.171	% 81	18.790.174	4,10
1955[5]	21.299	24.696	45.995	16.000	17.000	33.000	% 72	24.065.000	1,91
1960[6]	20.598	23.328	43.926	11.000	12.000	23.000	% 52	27.755.000	1,58
1965[7]	18.210	20.057	38.267	?	?	9.981	% 26	31.391.421	1,22

1965 yılından sonra yapılan nüfus sayımlarında din ve ana dil sonuçları yer almadığından veriler mevcut değildir.

1 Kemal H. Karpat, 1985, s. 188. Bu rakam 1914 yılı nüfus sayımında gözüken toplam Yahudi nüfusu olan 187.073 rakamının içinde yer alan Halep, Beyrut ve Kudüs vilâyetlerindeki Yahudi nüfuslarının toplam Yahudi nüfusundan düşüldükten sonra ortaya çıkan rakamdır. Türkiye'nin toplam nüfusu da bu üç vilayetin toplam nüfuslarını kapsamamaktadır.
2 T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s. LX, LXXIV.
3 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın 332, *İstatistik Yıllığı, 1951*, s. 109, 112.
4 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın 332, *İstatistik Yıllığı, 1951*, s. 109, 112.
5 Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı, 1960-1962*, yayın 460, s. 78.
6 Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı, 1960-1962*, yayın 460, s. 78.
7 Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus sayımı, 24 Ekim 1965*, yayın no. 537, 1968, s. 166-167, 185, 227.

ÖNEMLİ OLAYLAR DİZİNİ

1 Aralık 1922	Millî Türk Ticaret Birliği kuruldu
30 Ocak 1923	Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin sözleşme ve protokol Lozan'da imzalandı
Şubat 1923	İzmir'de *Türk Sesi* gazetesinde Yahudi karşıtı yazılar yayımlandı
17 Şubat 1923	Birinci İktisat Kongresi İzmir'de başladı
27 Şubat - 6 Mart 1923	TBMM'de Lozan Konferansı hakkında gizli görüşmeler
1 Mayıs 1923	Türkiye'de yerleşik Türk uyruklu Rum Ortodokslar ile Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşmiş Yunan uyruklu Müslümanların mübadelesi başladı
Haziran 1923	Yahudilere Anadolu'da dolaşım yasağı getirildi
Temmuz 1923	Şirketlerde çalışan gayrimüslim ve yabancı uyruklu memurların işlerine son verildi
24 Temmuz 1923	Lozan Antlaşması imzalandı
Ağustos 1923	Edirne'de yayımlanan *Paşaeli* gazetesinde Yahudi karşıtı yazılar yayımlandı
1-2 Ağustos1923	Dersaadet Ticaret Odası seçimlerini Millî Türk Ticaret Birliği adayları kazandı
9 Eylül 1923	HF tüzüğü kabul edildi
13 Ekim 1923	TBMM Ankara'yı başkent ilân etti
29 Ekim 1923	Cumhuriyet ilân edildi
30 Ekim 1923	Birinci İnönü hükümeti kuruldu
Aralık 1923	Çorlu ve Çatalca'da yaşayan Yahudilere kenti terketmeleri emredildi
Mart-Mayıs 1924	Hahambaşılık ile Patrikhanelerin lağv edilmeleri tartışmaları başladı
3 Mart 1924	Hilâfet ilga edildi ve Tevhîd-i Tedrîsât kanunları kabul edildi
6 Mart 1924	İkinci İnönü hükümeti kuruldu
3 Nisan 1924	Avukatlık Kanunu kabul edildi
20 Nisan 1924	Anayasa kabul edildi
7 Mayıs 1924	*Cumhuriyet* gazetesi İstanbul'da yayımlanmaya başladı
26 Ağustos 1924	Türkiye İş Bankası kuruldu
10 Kasım 1924	HF adını CHF olarak değiştirdi
22 Kasım 1924	Fethi Okyar hükümeti kuruldu
13 Şubat 1925	Şeyh Sait ayaklanması başladı
16 Şubat 1925	Türk Tayyare Cemiyeti kuruldu
3 Mart 1925	Üçüncü İnönü hükümeti kuruldu
4 Mart 1925	Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi
12 Nisan 1925	Şeyh Sait yakalandı

23 Nisan 1925	Yahudiler için Lozan Antlaşması'nda öngörülen Kanun Encümeni Komisyonu kuruldu
20 Temmuz 1925	ABD Senatörü King, Hahambaşı Becerano ile görüştü
13 Eylül 1925	Kanun Encümeni Komisyonu'ndaki Yahudi cemaati temsilcisi Yahudilerin azınlık haklarından feragat ettiklerini beyan etti
15 Eylül 1925	Yahudi cemaati Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinden feragat ettiğini Adliye Vekâleti'ne bildirdi
1 Ekim 1925	Amerika kıtasının Kristof Kolomb tarafından keşfinin yıldönümü için Madrid'de tören yapıldı
25 Kasım 1925	Şapka giyilmesi hakkında kanun kabul edildi
17 Şubat 1926	Kânun-ı Medenî kabul edildi
18 Şubat 1926	İstanbul basınında Madrid'de yapılan törene İstanbul ve İzmir Yahudilerinin telgraf yolladıkları iddiası yer aldı
24 Şubat 1926	Yahudi cemaati heyeti Ankara'ya gitti
1 Mart 1926	Türk Ceza Kanunu kabul edildi
18 Mart 1926	Memurin Kanunu kabul edildi
10 Nisan 1926	İktisadî müesseselerde mecburî Türkçe kullanılması hakkında Kanun kabul edildi
14-15 Haziran 1926	Atatürk'e İzmir'de suikast girişiminin ortaya çıkması
1 Ağustos 1926	Hahambaşı Becerano Yahudi cemaatinin azınlık haklarından feragat ettiğini, yeni Hahamhane Nizamnamesi'nin din ve dünya işlerini ayırdığını ilân etti
10 Ağustos 1926	AJC başkanı Louis Marshall Türk Yahudilerinin azınlık haklarından feragat etmeleri kararını protesto eden bir basın bildirisi yayımlandı
24 Ocak 1927	Eczacılık Kanunu kabul edildi
28 Mayıs 1927	Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edildi
25 Haziran 1927	Sigortacılık Kanunu kabul edildi
17 Ağustos 1927	Elza Niyego öldürüldü
18 Ağustos 1927	Elza Niyego'nun cenazesi kaldırıldı ve olaylar meydana geldi
21 Ağustos 1927	Elza Niyego cenazesinde meydana gelen olaylarda tutuklananların duruşması başladı
21 Eylül 1927	Duruşma sonucunda tutuklular beraat ettiler
1 Kasım 1927	Dördüncü İnönü hükümeti kuruldu
13 Ocak 1928	"Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası başladı
3 Şubat 1928	Hutbenin Türkçe okunması
10 Mart 1928	Millî Hars Birliği kuruldu
Mart 1928	Tekin Alp'in *Türkleştirme,* Avram Galanti'nin *Vatandaş Türkçe Konuş!* kitapları yayımlandı
6 Nisan 1928	"Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyası sırasında Edirne'de olaylar meydana geldi

10 Nisan 1928	Anayasa metninden "Türkiye devletinin dini, din-i İslâmdır" maddesi çıkarıldı
11 Nisan 1928	Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun kabul edildi
23 Mayıs 1928	Türk Vatandaşlığı Kanunu kabul edildi
1 Kasım 1928	TBMM yeni Türk alfabesini kabul etti
1 Aralık 1928	Bütün süreli yayınlar yeni Türk harfleriyle yayımlanmaya başladı
4 Mart 1929	Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükten kaldırıldı
24 Ekim 1929	ABD'de büyük iktisadî buhran başladı
12 Ağustos 1930	SCF kuruldu
27 Eylül 1930	Beşinci İnönü hükümeti kuruldu
5 Ekim 1930	SCF'nin de katıldığı Belediye seçimlerinde olaylar çıktı
16 Ekim 1930	Seçimlerdeki olaylar üzerine Yahudi cemaati yöneticileri TBMM reisi Kâzım Paşa'yı ziyaret ettiler
17 Kasım 1930	SCF fesh edildi
23 Aralık 1930	Menemen'de gerici ayaklanma
15 Ocak 1931	Menemen olayı sanıkları yargılanmaya başladılar
4 Şubat 1931	Menemen olayında tutuklanan Jozef Haim idam edildi
17 Şubat 1931	Atatürk'ün Türkçe ile ilgili Adana konuşması
4 Mayıs 1931	Altıncı İnönü hükümeti kuruldu
17 Mayıs 1931	CHF'nin Üçüncü Kurultayı toplandı
3 Ağustos 1931	Hahambaşı Haim Becerano vefat etti
13 Ekim 1931	Basında "Türkiye Yahudileri İspanya'ya yerleşiyorlar" söylentisi yer aldı
18 Şubat 1932	Seyrisefer Talimatnamesi yayınlandı
19 Şubat 1932	Halkevleri kuruldu
4 Haziran 1932	"Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun" kabul edildi
18 Temmuz 1932	Diyanet İşleri Başkanlığı ezanın Türkçe okunacağını bildirdi
26 Eylül 1932	Birinci Dil Kurultayı toplandı
24 Kasım 1932	İzmir Yahudileri Türkçe konuşma kararı aldılar
27 Kasım 1932	Ezan Türkçe okunmaya başlandı
30 Ocak 1933	Almanya'da Adolf Hitler iktidara geldi
1 Şubat 1933	Bursa'da ezanın Türkçe okunması üzerine olaylar çıktı
25 Şubat 1933	İstanbul'da Vagon-Li olayı meydana geldi
25 Şubat 1933	Bursa Yahudileri Türkçe konuşma kararı aldılar
19 Mart 1933	Balat Yahudileri Türkçe konuşma kararı aldılar

1 Nisan 1933	Naziler Almanya'da Yahudileri boykot etmeye başladılar.
Nisan 1933	*İnkılâp* dergisi yayın hayatına başladı
13 Nisan 1933	Ankara Yahudileri Türkçe konuşma kararı aldılar
31 Mayıs 1933	Dar-ül-fünûn feshedildi, İstanbul Üniversitesi kuruldu
6 Temmuz 1933	Maarif Vekâleti ile Prof. Andreas B. Schwartz arasında Alman bilim adamlarının Türkiye'de görev yapmalarına ilişkin protokol imzalandı
29 Ağustos 1933	Almanya'da Yahudiler toplama kamplarına gönderilmeye başlandılar
29 Ekim 1933	Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlandı
21 Mart 1934	Nihal Atsız "Komünist, Yahudi ve Dalkavuk" makalesini yayımladı
Nisan 1934	İzmir Yahudileri duaların Türkçe okunmasına karar verdiler
Mayıs 1934	İzmir'de "Türkçe konuş" kampanyası başladı
25 Mayıs 1934	Nihal Atsız "Musa'nın necip evlâtları (!) bilsinler ki:" makalesini yayımladı
14 Haziran 1934	İskân Kanunu kabul edildi
21 Haziran 1934	Soyadı kanunu kabul edildi
21 Haziran 1934	Trakya kentlerinde Yahudi karşıtı olaylar başladı
6 Temmuz 1934	Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Trakya müfettişi İbrahim Tali, soruşturma için Trakya'ya gittiler
14 Temmuz 1934	İstanbul Yahudileri Tayyare Cemiyeti kurdular
15 Temmuz 1934	Trakya olayları ile ilgili hükûmet bildirisi basında yayımlandı - *Milli İnkılâp* dergisi kapatıldı
18 Ağustos 1934	İkinci Dil Kurultayı başladı
23 Ağustos 1934	Üçüncü Dünya Yahudi Kongresi toplandı
3 Aralık 1934	Bazı Kisvelerin giyilemeyeceği hakkında kanun kabul edildi
1 Ocak 1935	İstanbul Rıhtım Şirketi millileştirildi
8 Şubat 1935	Milletvekili seçimleri yapıldı - Dr. Samuel Abravaya bağımsız milletvekili seçildi
1 Mart 1935	Yedinci İnönü hükûmeti kuruldu
9 Nisan 1935	İstanbul Telefon Şirketi millileştirildi
9 Mayıs 1935	CHF Dördüncü Büyük Kurultay'da adını CHP olarak değiştirdi
15 Haziran 1935	Vakıflar Kanunu ilân edildi
3 Eylül 1935	Basında *Musa Dağ'da Kırk Gün* filmi tasarısıyla ilgili tartışmalar başladı
18 Ekim 1935	Atatürk'e suikast girişimi basında yayımlandı
24 Ağustos 1936	Üçüncü Dil Kurultayı toplandı
26 Eylül 1936	Dil Bayramı

Şubat 1937	Belediyeler Türkçe konuşmayanlardan ceza almaya başladılar
1 Kasım 1937	Birinci Celâl Bayar hükümeti kuruldu
4 Kasım 1937	Sabri Toprak Türkçe konuşmayı zorunlu kılan yasa tasarılarını TBMM'ne sundu
9 Ocak 1938	Sabri Toprak'ın yasa tasarıları red edildi
22 Ocak 1938	Atatürk'e siroz başlangıcı teşhisi kondu
24 Ocak 1938	Celâl Bayar'ın Yalova demeci
21 Şubat 1938	Avusturya'da Naziler Yahudilere karşı harekete geçtiler
12 Mart 1938	Almanya Avusturya'yı işgal etti
1 Nisan 1938	İstanbul Borsası Ankara'ya taşındı
19 Nisan 1938	Kırşehir depremi
23 Mayıs 1938	Istanbul Elektrik Şirketi millileştirildi
28 Haziran 1938	Cemiyetler Kanunu kabul edildi
28 Haziran 1938	Vakıflar Kanunu'nda değişiklik yapıldı. Mütevellinin Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından atanmasına karar verildi
20 Temmuz 1938	*Cumhuriyet* Tokatlıyan Oteli'nin Istanbul Yahudilerince boykot edildiğini iddia etti
16 Ekim 1938	Atatürk'ün komaya girişi
9-10 Kasım 1938	Almanya ve Avusturya'da sinagoglar ve Yahudilere ait işyerleri yakıldı
10 Kasım 1938	Atatürk vefat etti
11 Kasım 1938	Inönü Cumhurbaşkanı seçildi - İkinci Celâl Bayar hükümeti kuruldu
29 Kasım 1938	Haim Weizmann İstanbul'u ziyaret etti
Aralık 1938	Yahudi asıllı avukatların Istanbul Barosu'ndan tasfiye edilmeleri talep edildi
Aralık 1938	Türkiye'de yerleşik yabancı uyruklu Yahudilerin sınır dışı edilmelerine teşebbüs edildi
25 Ocak 1939	Birinci Refik Saydam hükümeti kuruldu
1 Mart 1939	İETT millileştirildi
Nisan 1939	Dr. Goebbels Istanbul'u ziyaret etti
3 Nisan 1939	İkinci Refik Saydam hükümeti kuruldu
18 Nisan 1939	Franz Von Papen Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne atandı
20 Nisan 1939	Hitler doğum gününü kutlayan Türk heyetini kabul etti
6 Mayıs 1939	New York'ta Türk Pavyonu'nun da yer aldığı Dünya Sergisi açıldı
1 Ağustos 1939	*La Boz de Türkiye* dergisi yayın hayatına başladı
8 Ağustos 1939	*Parita* gemisi Izmir'e geldi
15 Ağustos 1939	*Parita* gemisi Izmir'den ayrıldı
1 Eylül 1939	Almanya Polonya'yı işgal etti ve İkinci Dünya Savaşı başladı
27 Aralık 1939	Erzincan ve çevresinde deprem oldu

1940	Adolf Hitler'in *Kavgam* kitabının Türkçe çevirisi yayımlandı
18 Ocak 1940	Millî Korunma Kanunu kabul edildi
5 Mart 1940	İthalat birlikleri kuruldu
26 Eylül 1940	Dil Bayramı
3 Ekim 1940	Yahudiler sinagoglarda Türkçe konuşacaklarına dair yemin ettiler
12 Aralık 1940	*Salvador* gemisi battı
30 Ocak 1941	Yahudi göçmenlerin Türkiye'ye girişlerini düzenleyen kararname imzalandı
1-15 Mayıs 1941	Yirmi kur'a gayrimüslim ihtiyat askere alındı
18 Haziran 1941	Türkiye-Almanya saldırmazlık paktı imzalandı
15 Aralık 1941	*Struma* gemisi İstanbul limanına geldi
23 Şubat 1942	*Struma* gemisi İstanbul limanından uzaklaştırıldı ve batırıldı
24 Şubat 1942	Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen'e suikast girişiminde bulunuldu
Mart 1942	General Hüseyin Emir Erkilet'in Almanya gezisi
20 Nisan 1942	TBMM'de *Struma* gemisinin batırılışı tartışıldı
4 Mayıs 1942	Anadolu Ajansı'ndan Yahudi memurlar tasfiye edildiler
Temmuz 1942	Türk basın mensuplarının Almanya gezisi
9 Temmuz 1942	Birinci Şükrü Saracoğlu hükümeti kuruldu
27 Temmuz 1942	Yirmi kur'a gayrimüslim ihtiyat terhis edildi
11 Kasım 1942	Varlık Vergisi Kanunu kabul edildi
1943	*Siyon Önderlerinin Protokolleri* ve Henry Ford'un *Beynelmilel Yahudi* kitaplarının Türkçe çevirileri yayımlandı
30 Ocak-1 Şubat 1943	İnönü Churchill ile Adana'da görüştü
3 Şubat 1943	Naziler Stalingrad savaşında yenildiler
28 Şubat 1943	Avram Galanti Niğde bağımsız milletvekili seçildi
9 Mart 1943	İkinci Şükrü Saracoğlu hükümeti kuruldu
17 Eylül 1943	Varlık Vergisi ile ilgili tahsil edilememiş borçların terkine dair ek kanun çıktı
4-7 Aralık 1943	Kahire Konferansı - İnönü, Churchill ve Roosevelt ile buluştu
15 Mart 1944	Varlık Vergisi'nin tasfiyesine dair kanun çıktı
18 Mayıs 1944	Turancılarla ilgili resmî bildiri yayımlandı
2 Ağustos 1944	Türkiye Almanya ile ilişkileri kesti
5 Ağustos 1944	*Mefkûre* gemisi battı
7 Eylül 1944	Turancılarla ilgili duruşma başladı

23 Şubat 1945	Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti
7 Mayıs 1945	İkinci Dünya Savaşı sona erdi
7 Haziran 1945	Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaladıkları "dörtlü takrir" CHP'ye verildi
26 Haziran 1945	San Francisco Konferansı BM antlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi

T.C.
Başvekâlet
Kararlar dairesi Müd.
Sayı: 2/15132

Kararname

Memleketlerinde takyidata tâbi ecnebi museviler hakkındaki tedbirlerin bu günkü vaziyeti tamamen karşılayamadıkları cihetle 29/8/938 tarih ve 2/9498 sayılı kararnamenin yerine kaim olmak üzere bunlar hakkında aşağıda yazılı hususların tatbiki; Hariciye Vekilliğin 22/1/1941 tarih ve 989/33 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 30/1/1941 toplantısında kabul olmuştur.

1- Tebaasından bulundukları Devlet arazisinde yaşama ve seyahat bakımlarından takyidata tâbi tutulan musevi fertlerin -bugünkü dinleri ne olursa olsun- Türkiye'ye duhulleri ve Türkiye'de ikametleri memnudur.

Musevi tebasında takyidat vaz etmiş bulunan devletler nezdinde Türkiye Konsoloslukları kendilerine vaki olacak vize talepleri için alâkadarları, takyidata tâbi musevilerden olmadıkları hakkında mahallin selahiyettar makamından mutat vesika ibrazına tâbi kılarlar.

2- Musevi tebasına takyidat koymuş olan devletleri tayin etmek ve alâkadar Türk makamlarına bildirmek Hariciye Vekâleti'ne aittir.

3- Türkiye'ye girmeleri birinci madde ile men edilmiş bulunan kimselerden Türkiye devair ve müessesatınca istihdamına lüzûm gösterilen mütehassıslar veya ticari ve iktisadî bakımdan memlekete gelmelerinden aşikâr fayda melhuz bulunduğu alâkadar resmî makamlarca bildirilen ve memlekette bu suretle ikametlerine Dahiliye Vekâleti'nce bir mahzur görülmeyenler için; lüzum ve faidenin mucip sebebleri zikredilmek suretiyle, vukubulacak müracaatlar üzerine Hariciye Vekâleti istisnai olarak İcra Vekilleri Heyetinden celpleri matlup şahıslara duhul vizesi verilmesi hususunda karar istihsaline tevassül edebilir.

Bu madde ile istihdaf olunan museviler, bakmakla mükellef oldukları ana ve babaları ile reşit olmayan erkek çocuklarını ve evlenmemiş kızlarını yanlarına celp etmek istedikleri taktirde isteklerini Hariciye Vekâleti nezdinde yaparlar. Mezkûr Vekaleti bu gibi talepleri red veya is'afa selahiyettardır.

Mütehassısların Türkiye'de ikametleri, istihdamları müddeti ile mukayettir. Bu müddetin hitamında İcra Vekilleri Heyetince ayrca verilmiş bir karar olmadıkça ne kendilerinin ve de de yukarıki fıkrada ismi geçen mensuplarının ikametleri temdit edilemez.

Gösterilen ticarî veya iktisadî lüzûm üzerine memlekete gelmelerine müsaade edilmiş bulunan kimselerin işleri bunların müteaddit defalar Türkiye'ye gelip gitmelerini icap ettirirse, bu keyfiyet haklarında alınacak İcra Vekilleri Heyeti kararında alâkadarların altı ay zarfında kaç defa Türkiye'ye geleceklerini ve her defasında kaç gün oturacaklarını tespit suretile tasrih edilir.

4- Bu kararnamenin vaz ettiği memnuniyet 29/8/938 tarihinden evvel bir zamandan beri Türkiye'de müstemiren ikamet etmekte olan ecnebi devlet tebaası musevilere şamil değildir.

Bunlardan altı ay geçmemek üzere muvakkaten ecnebi memleketlere gidecek olanlara avdetleri için Türkiye Konsolosluklarınca duhul vizesi verilir.

5- Bu kararnamenin koyduğu memnuiyet Türkiye'de ikamete münhasır bulunduğu cihetle memleketlerinde takyidata tâbi musevilere, a) gidecekleri memleketin duhul vizesi ile Türkiye'den sonra geçecekleri memleketlerin transit vizelerini veya sadece Türkiye'den sonra ilk ayak basacakları memleketin duhul vizesini, b) hiç olmazsa Türkiye hudutlarında öteye kadar nakil vası-

taları biletlerini hamil bulmaları şartile Türkiye Konsolosluklarına istisnasız transit vizesi verilir.

Bu suretle transit vizesi alanların Türkiye'den sonra ilk varacakları memleketin vizesi hitamından en aşağı on beş gün evvel Türkiye hudutlarından girmiş olmaları mecburidir.

6- Takyidata tâbi musevilere her Konsolosluğun on beş günde vereceği transit vizeleri için Hariciye Vekâleti'nde âzâmî bir miktar tayin edilir.

Akın halinde muhaceret şekli arzeden bir vaziyet neticesinde vaki olacak transit vizesi talepleri muvacehesinde hal ve keyfiyet Konsolosluklar tarafından etraflı bir surette Hariciye Vekâleti'ne bildirilir. Vekâlet lüzüm gördüğü takdirde evvelce tayin edilmiş olan transit vizesi miktarını imkân nispetinde tezyit eder. Bu halde Konsolosluklar transit vizelerini alâkadarların topraklarımızı geçtikten sonra ilk ayak basacakları memleketin vizelerinin tarih sırasına ve tarihi aynı olan vizelerde vize numarasına göre sıra ile verilir.

7- Konsolosluklar bu kararnameye müsteniden verecekleri transit vizelerini iki nüsha olarak tanzim edecekleri cedvellere geçirirler ve bunları behemehal her ayın birinci ve 16ıncı günleri postaya tevdi etmek suretiyle Hariciye Vekâletine gönderirler.

8- Türkiye'de ikamet hususunda memnuiyete tabi kimselerin transit işlerinin tanzimi ve 15 gün nihayetinde çıkarılmaları için Hariciye Vekâleti Konsolosluk şubesi Müdürü ile Dahiliye ve Münakalât Vekâletlerinden gösterilecek birer şube müdürü daimi temas halinde bulunurlar.

Reisicumhur
İsmet İnönü

Başvekil A Dr. R. Saydam	Adliye Vekili Fethi Okyar	Milli Müdafaa V. S. Arıkan	Dahiliye V. Faik Öztrak
Hariciye V. Ş. Saracoğlu	Maliye V. F. Ağralı	Maarif V. Yücel	Nafia V. A. F. Cebesoy
İktisat V. H.Çakır	Sıhhat ve İçtimai V. Dr. H. Alataş	Gümrük ve İnhisarlar V. R. Karadeniz	
Ziraat V. M. Erkmen	Münakalat V. C.K. İncedayı	Ticaret V. M. Ökmen	

Aslı gibidir
İmza (-)[1]

1 CZA, S25/6308 sayılı dosya ve Haim Barlas, 1975, s. 228-230

KAYNAKÇA

ARŞİVLER ve İNCELENEN DOSYALAR

AJJDC Arşivleri (New York)

AR 1933 / 1944 dosya 389, 1052

AR 1921 / 1932 dosya 446

Alliance İsraélite Universelle Arşivleri (Paris)

Türkiye XXXI E

Türkiye 1C 1-7

Türkiye II C8

American Jewish Archives (Cincinatti)

Yazma koleksiyonu 361 - World Jewish Congress koleksiyonu Türkiye 1940-1945

Amerikan Millî Arşivleri (Washington)

Records of the Department of State relating to internal affairs of Turkey 1910-1929 M353

Records of the Department of State relating to internal affairs of Turkey 1930-1944 M1224

Federal Almanya Devlet Arşivleri

Politische Abteilung VII (Az. PO 36 Türkei)

Bestand Inland II A/B Aktenzeichen 83-26

Bestand Inland II band 207

Merkezi Siyonist Arşivleri (Kudüs)

C2/468 - C2/1723 - Z4/2299 - S5/10520 - Z4/3263 - S32/493 - S25/9823 - S25/6308 - S5/11473 - S5/12572 - S5/1330 - S6/1712 - KKL5/14609 - KKL5/9548 - KKL5/6662

Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre)

C.185.1927.1

R.1618.41/30736/807

R.1619.41/58453/807

Public Record Office (Londra)

Foreign Office Arşivleri

FO 371/7970/5155 - FO 371/9113/E824/21/44 - FO 371/21927/E7381 -

FO 371/19040/E3464 - FO 371/33401 - FO 371/30031/R5813 -

FO 371/33376/R5552/810/44 - FO 371/12318/54799/E5067/173/44 -

FO 371/12318/54625/E4625/173/44 - FO 371/13096/S4799/E1581/1223/44 - FO 371/13096/E2120/1223/44 - FO 371/9113/E882/21/44 -

FO 371/10195/S4741/E8116/222/44 - FO 371/11540-63804/E1072/373/44 -

FO 371/11540-63804/E1186/383/44 - FO371/11540-63804/E3016/373/44

YIVO Institute for Jewish Research arşivi (New York)

Records Group 347, AJC Records, Seri FAD-1 / Kutu 121 "Turkey"

Milli ve Üniversite Kütüphanesi arşivleri (Kudüs)

Haim Barlas'ın Ekim 1943 - Eylül 1944 arası Türkiye'deki faaliyetleri ile ilgili rapor

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı arşivi

Fatma Kabasakallı ve Bahar Akay, "Bursa Yahudileri", 1998 yerel Tarih yarışmasında ödüllendirildi.

Deniz Yamaner, "Kırklareli Musevi Tarihi", 1998 yerel Tarih yarışması video film çekimi. Ulusal Jüri Özel Ödülü Kırklareli üçüncüsü.

31 Mart 1994 tarihli Varlık Vergisi paneli bant kaydı.

Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi, Sözlü tarih projesi video kasetlerinin çözümlemeleri, 10 Nisan 1997 tarihli Ali Rıza Kınay görüşmesi.

GÖRÜŞMELER

Nedim Yahya	- Haziran 1995
Yeşua Nahmias Berkün	- 21 Ağustos 1997
İshak Alaton	- 8 Ekim 1997
Üzeyir Garih	- 8 Ekim 1997
Sami Kohen	- 8 Ekim 1997
Emil Hayim Franko	- 6 Kasım 1997
Harry Ojalvo	- 12 Kasım 1997
Jak Kamhi	- 25 Aralık 1997
Yeuda Adiri	- 19 Mart 1998
Eli Şaul	- 19 Mart 1998 ve muhtelif tarihli yazışmalar
Yervant Gobelyan	- 8 Haziran 1998
Alber Berkman	- 29 Haziran 1998
Vitali Hakko	- 17 Temmuz 1998
Mihail Vasilyadis	- 3 Eylül 1998
David Stoliar	- 27 Şubat 1999
Prof. Erdal İnönü	- 3 Mart 1999
Albert Yenni	- 28 Haziran 1999
İzzet Hatem	- 5 Temmuz 1999
Vedii İlmen	- 8 Eylül 1999
G.L.	- 16 Eylül 1999
E. Eliott Benezra	- 16 Eylül 1999 ve 4 Ekim 1999
Hans Tsiffer	- 21 Eylül 1999

GENEL REFERANS KİTAPLARI

Kronolojiler

—, *Cumhuriyetin 75 Yılı, 1923-1997*, Cilt I-II-III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998

—, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)*, (çev. Nimet Arsan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989

—, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922 - 31 Aralık 1923)*, (çev. Nimet Arsan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989

Jaeschke, Gotthard, (1990), *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, (çev. Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990

Kocatürk, Utkun, Prof. Dr., *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, (t.y.)

Özakman, Turgut, (1999), *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999

Sarıhan, Zeki, (1993-1996), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (açıklamalı kronoloji)*, Cilt I-II-III-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993-1996

Ansiklopediler

—, *Büyük Larousse*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986

—, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 1983-1996, İstanbul

—, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993-1995

—, *Encyclopaedia Judaica*, Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Kudüs, 1974

Ekicigil, Recep (Haz.), *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1982-1985

Zeki, Mehmed & Paçacı, Mahmut, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul, İmp. L. Babok, 1928 / Cilt II, İstanbul 1929 / Cilt III, Hamit Matbaası, İstanbul 1930-1932

Sözlükler

Aslandaş, Alper Sedat & Bıçakçı, Baskın, (1995), *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

Attias, Jean-Christophe & Benbassa, Esther, (1997), *Dictionnaire de Civilisation Juive*, Larousse Bordas, Paris, 1997

Devellioğlu, Ferit, (1980), *Türk Argosu*, Aydın Kitabevi, İstanbul, 6. Baskı, 1980

Nehama, Joseph, (1977), *Dictionnaire du Judéo Espagnol*, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, Madrid, 1977

Bibliyografyalar

Cohen, Hayyim J. & Yehuda, Zvi (Eds.), (1976), *Asian and African Jews in the Middle East 1860-1971, Annotated Bibliography*, Ben Zvi Institute, Kudüs, 1976

Izza & G. Kressel (Ed.), (1968), *Index of Ha-Po'el Ha-Tzair (1908-1957)*, Tel Aviv, 1968

Diğerleri

—, *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1995

—, *TBMM Albümü 1920-1991*, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 1994

Binark, Naile & Arslanberk, Saide, (1971), *Tanzimattan Bugüne Türk Yazı Hayatında Takma Adlar İndeksi*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara 1971

Dağlı, Yücel & Üçer, Cumhure, (1997), *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Cilt V, Türk Tarih Kurumu, 1997

Kocataşkın, Mükremin (yay. haz.), *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998

Özyavuz, Tuncer, (1997), *Osmanlı-Türk Anayasaları*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997

Perahya, Klara & De Toledo, Suzi & Danon, Suzi & Ender, Fani, (1994), *Erensya Sefaradi (Proverbos i Diçoz)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1994

DÜSTUR

Birinci Tertip, Cilt 8, 28 Mart 1320 - 1 Temmuz 1324, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943

Üçüncü Tertip, Cilt 6, Teşrinisani 1340 - Teşrinievvel 1341, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1934

Üçüncü Tertip, Cilt 7, Teşrinisani 1341 - Teşrinievvel 1926, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944

Üçüncü Tertip, Cilt 8, Kasım 1926 - Ekim 1927, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1946

Üçüncü Tertip, Cilt 9, 9 Teşrinisani 1927 - 17 Teşrinievvel 1928, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1931

Üçüncü Tertip, Cilt 11, 14 Teşrinisani 1929 - 17 Teşrinievvel 1930, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930

Üçüncü Tertip, Cilt 15, Teşrinisani 1933 - Teşrinievvel 1934, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1934

Üçüncü Tertip, Cilt 16, Teşrinisani 1934 - Teşrinievvel 1935, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1935

Üçüncü Tertip, Cilt 17, Teşrinisani 1935 - Teşrinievvel 1936, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1936

Üçüncü Tertip, Cilt 19, Teşrinisani 1937 - Teşrinievvel 1938, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1938

Üçüncü Tertip, Cilt 21, Teşrinisani 1939 - Teşrinievvel 1940, Ankara Devlet Matbaası, 1940

Üçüncü Tertip, Cilt 24, Teşrinisani 1942 - Teşrinievvel 1943, Ankara Devlet Matbaası, 1943

Üçüncü Tertip, Cilt 28, Teşrinisani 1946 - Teşrinievvel 1947, Ankara Devlet Matbaası, 1947

İSTATİSTİKLER

Türkiye ile ilgili istatistikler

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-32*, yayın no. 26, İstanbul 1933

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1933-34*, yayın no. 68, İstanbul 1935

Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif İstatistiği 1937-38*, yayın no. 145, İstanbul 1939

Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1938-39*, neşriyat no. 186, Ankara 1942

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1939-1940*, neşriyat no. 187, Ankara 1942

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1940-1941*, neşriyat no. 199, Ankara 1943

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, neşriyat no. 227, Ankara 1944

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-43*, yayın no. 238, Ankara 1945

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlk Öğretim İstatistikleri 1943-1944*, yayın no. 246, Ankara 1948

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlk Öğretim İstatistikleri 1944-45*, yayın no. 270, Ankara 1947

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-46*, yayın no. 280, Pulhan Matbaası, 1947

T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı, Cilt 4, 1934-1935*, İstanbul, (t.y.)

T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Hüsnü Tabiat Matbaası, Ankara, 1929

T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Cilt 15, 1942-45*, Yayın 255, Ankara, 1946

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Cilt 19, 1951*, Yayın 332, Ankara, (t.y.)

Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı, 1960-1962*, Yayın 460, Ankara, (t.y.)

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı 24.10.1965*, Yayın 537, Ankara, 1968

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli Yılı*, Yayın no. 683, Ankara, 1973

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistiki Göstergeler 1923-1995*, Yayın No. 1883, Ankara, 1996

Filistin ile ilgili istatistikler

Palestine Office of Statistics, *Statistical Abstract of Palestine 1926-1935*, Kudüs, 1936

Palestine Office of Statistics, *Statistical Abstract of Palestine 1935-1942*, 7. Baskı, Kudüs, 1943

Jewish Agency of Palestine, Department of Statistics, *Statistical Bulletin 1944*, Kudüs, 1944

Jewish Agency of Palestine, Department of Statistics, *Statistical Bulletin 1945*, Kudüs, 1945

Jewish Agency of Palestine, Department of Statistics, *Statistical Bulletin 1946*, Kudüs, 1946

YABANCI DİLDE GAZETELER, DERGİLER, HABER BÜLTENİ, YILLIKLAR

Gazeteler

El Tiempo (Tel Aviv)
Eptalofos (Atina)
Israel (İskenderiye)
Juedische Rundschau (Berlin)
L'Akcham (İstanbul)
L'Aurore (Kahire)
L'Etoile du Levant (İstanbul)
L'Indépendent (Selanik)
La République (İstanbul)
La Verdad (Tel Aviv)
Le Journal d'Orient (İstanbul)
Stamboul (İstanbul)
The Jewish Chronicle (Londra)
The New York Times (New York)
The Palestine Post (Kudüs)

Dergiler

Hamenora (İstanbul)
La Boz del Oriente (İstanbul)
Los Muestros (Brüksel)
Paix et Droit (Paris)

Haber Bülteni

Jewish Telegraphic Agency (Londra)

Yıllıklar

The American Jewish Year Book, Cilt 26, 29 Eylül 1924 - 18 Eylül 1925, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1924

The American Jewish Year Book, Cilt 29, 27 Eylül 1927 - 14 Eylül 1928, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1927

The American Jewish Year Book, Cilt 32, 23 Eylül 1930 - 11 Eylül 1931, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1930

The American Jewish Year Book, Cilt 33, 12 Eylül 1931 - 30 Eylül 1932, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1931

The American Jewish Year Book, Cilt 36, 10 Eylül 1934 - 27 Eylül 1935, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1934

The American Jewish Year Book, Cilt 39, 6 Eylül 1937 - 25 Eylül 1938, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1937

The American Jewish Year Book, Cilt 43, 22 Eylül 1941-11 Eylül 1942, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1941-5702

The American Jewish Year Book, cilt 46, 18 Eylül 1944 - 7 Eylül 1945, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1944 - 5705

The American Jewish Year Book, cilt 49, 1947 - 1948, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, Pennsylvania

TÜRKÇE GAZETELER

Akşam

Anadolu

Bugün

Cumhuriyet

Edirne Milli Gazete

Edirne Postası

Haber Akşam Postası

Hakimiyeti Milliye (sonradan *Ulus* adını aldı)

Hareket

İkdam

Milliyet

Politika

Son Posta

Son Telgraf

Şalom

Tan

Tasviri Efkâr

Trakyada Yeşilyurt

Türk Sözü

Vakit (sonradan *Kurun* adını aldı)

Vatan

Yarın

Yeni Asır

Yeni Sabah

TÜRKÇE DERGİLER

Akbaba

Birlik

Bozkurt

Dostluk (Tel Aviv)

İnkılâp (sonradan *Milli İnkılâp* adını aldı)
Kadro (1932, Cilt 1 / 1933, Cilt 2 / 1934, Cilt 3 [tıpkı basım] Yayına Hazırlayan Doç Dr. Cem Alpar, Ankara, 1979-1980)
Karikatür
La Boz de Türkiye
Milliyet Sanat Dergisi
Orhun
Şaka
Ülkü Seçmeler (1933-1941), Zerrin Bayraktar, & Cem Alpar (Haz.), Ankara İktisadî ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982
Yeni Türk Mecmuası

TÜRKÇE KİTAPLAR

—, *Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi - III, Gayr-i Müslimlere yapılan Yunan mezâlimi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 31, Ankara, 1996
—, *Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, Cilt 1 ve 2, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981
—, *CHF Nizamnamesi ve Programı*, TBMM Matbaası, Ankara, 1931
—, *Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1937
Adıvar, Halide Edib, (1998), *Mor Salkımlı Ev*, 2. Baskı, Özgür Yayınlar, İstanbul, 1998
Afetinan, A., (1982), *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982
Afetinan, A., (1998), *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
Akar, Nejat, (1999), *Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein*, Ankara 1999
Akar, Rıdvan, (1992), *Varlık Vergisi - Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992 [genişletilmiş 2. baskı, 1999, *Aşkale Yolcuları - Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul]
Alemdar, Korkmaz, (1996), *İletişim ve Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996
Alp, Tekin, (1928), *Türkleştirme*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1928
Alp, Tekin, (1936), *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936
Arık, Remzi Oğuz, (1992), *Türk Milliyetçiliği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992
Arıkan, Zeki (Haz.), (1997), *Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997
Aslanapa, Oktay (Haz.) & Bozkurt, Mahmut Esat & Peker, Recep & Tengirşenk, Yusuf Kemal, (1997), *1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997

Atsız, Nihal, (1992), *En Sinsi Tehlike*, Baysan, İstanbul, 1992 (ilk baskı 1943)

Aydemir, Şevket Süreyya, (1991), *İkinci Adam*, Cilt 2, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991

Aynî, Mehmet Ali, (1997), *Ulusçuluk (Milliyetçilik)*, (derleyen Nezih H. Neyzi), Peva Yayınları, İstanbul, 1997 (ilk baskı 1943)

Barbaros, Funda & Paker, Gülcan & Sümer, Beyza & Aksoy, Yaşar, (1995), *Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın 50. Yılı*, Ege Bölgesi Sanayi Odası, İzmir, 1995

Başgöz, İlhan, (1995), *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995

Bayar, Celâl, (1965-1972), *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 1-8, İstanbul, 1965-1972

Behmoaras, Lizi, (1993), *Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler (Söyleşiler)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1993

Benbassa, Esther, (1998), *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları Alyans'tan Lozan'a*, (Çev. İrfan Yalçın), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998

Berberoğlu, Enis, (1997), *Susurluk 20 Yıllık Domino Oyunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

Bilgin, Nuri (yay. haz.) (1997), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997

Bilsel, M. Cemil, (1998), *Lozan*, Cilt 1 ve 2, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998 (ilk baskı 1933)

Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933

Bora, Siren, (1995), *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul, 1995

Bozkurt, Gülnihâl Prof. Dr., (1996), *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996

Bozkurt, Mahmut Esat, (1940), *Atatürk İhtilâli*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İnkılâp Enstitüsü, İstanbul, 1940

Buğra, Ayşe, (1995), *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

Bulut, Faik, (1998), *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları Devlet ve Parti Raporları Yerli ve Yabancı Öneriler 1920-1997*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1998

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Mayıs 1931 den Birincikânun 1932 nihayetine kadar, (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır), Cilt 1, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı, İkincikânun 1933 den Haziran nihayetine kadar, (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır), Cilt 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933

Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Temmuz 1934 den Birincikânun 1934 sonuna kadar, (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır), Cilt 5, Ulus Matbaası, Ankara, 1935

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilâtına Umum Tebligatı, 1. İkincikânun 1941 den 30 Haziran 1941 tarihine kadar, (Mahremdir. Hizmete

mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır), Cilt 18, Ulusal Matbaa Ankara, 1941

Cumhuriyet Halk Partisi, (1938), *On Beşinci Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938

Çoker, Fahri, (1996), *Türk Parlamento Tarihi TBMM - IV. Dönem 1931-1935*, Cilt I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996

Ekinci, Necdet Dr., (1997), *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*; Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997

Ergir, Ertuğrul Erol, (1999), *Unutamadığım Karşıyakam ve İzmirim*, Tükelmat A.Ş., İzmir, 1999

Ergün, Mustafa Dr., (1982), *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982

Erkan, Hüsnü & Gökdemir, Oktay & Altay, N. Oğuzhan & Yetkin, Sabri & Yıldırır, Özlem, (1993), *Milli Aydın Bankası T.A.Ş. Tarişbank Tarihi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İzmir, 1993

Galanti, Avram, (1950), *Ankara Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul, 1950

Galanti, Avram, (1953), *Türk Harsı ve Türk Yahudisi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul,1953

Galanti, Avram, (1947), *Türkler ve Yahudiler*; İstanbul, 1947 (ilk baskı 1928)

Galanti, Avram, (1928), *Vatandaş Türkçe Konuş! Yahud Türkçe'nin Ta'mîmi Meselesi*, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul, 1928

Galante, Avram, (1954), *Türkler ve Yahudiler eserlerime ek*, İstanbul, 1954

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), (1997), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), (1989), *Nutuk - Söylev, Cilt I-II-III-IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989

Glasneck, Johannes, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yayınları, Ankara, (t.y.)

Gökalp, Ziya, (1969), *Türkçülüğün Esasları*, 8. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969 (ilk baskı 1923)

Gökçen, Sabiha, (1982), *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, (anıları kaleme alan Oktay Verel), Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982

Görmüş, Alper, (1999), *Mithat, İğne Deliğinden Dünya Modasına*, Mithat Giyim A.Ş., İstanbul, 1999

Gözübüyük, A. Şeref Dr. & Sezgin, Zekâi, (1957), *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Fakültesi, Ankara, 1957

Güleryüz, Naim, (1993), *Türk Yahudileri Tarihi - 1*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1993.

Güvenir, O. Murat, (1991), *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1991

Habib, İsmail, (1937), *O Zamanlar 1920-1923*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1937

Hacımirzaoğlu, Ayşe Berktay (Ed.), (1998), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998

Hakko, Vitali, (1997), *Hayatım. Vakko.*, Şedele Matbaacılık, İstanbul, 1997

Heper, Metin, (1999), *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999

(İleri) Nuri, Celâl, (1932), *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler,* TBMM Matbaası, Ankara, 1932

İnönü, Erdal, (1998), *Anılar ve Düşünceler;* Cilt 2, Yorum Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, 1998

İstanbul Ticaret Odası, (1997), *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent, İstanbul*, (yay. haz. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı), İstanbul, 1997

İtalyan Kültür Merkezi (metin: Murat Ural), (1997), *Rosa Lerner & Abimelech, Nina Asa*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1997

Kaplan, İsmail, (1999), *Türkiye'de Millî Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

Kaplan, Mehmet & Enginün, İnci & Keriman, Zeynep & Birinci, Necat & Uçman, Abdullah (Haz.), (1981), *Atatürk Devri Fikir Hayatı,* Cilt I ve II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981

Kaplan, Mehmet & Enginün, İnci & Keriman, Zeynep & Birinci, Necat & Uçman, Abdullah (Haz.), (1992), *Devrim Yazarlarının Kalemleriyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal,* Cilt I ve II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992

Karabekir, Kâzım, (1994), *Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları*, (yayına haz.: Prof. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 1994

Kazgan, Haydar Prof., (1995), *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul, 1995

Kocatürk, Kenan, (1999), *Bir Subayın Anıları 1909-1999,* Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999

Koç, Vehbi, (1973), *Hayat Hikâyem*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 1973

Koçak, Cemil, (1996), *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1 ve 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

(Lambelin, Roger), (1943), *Yahudi Tarihi ve Siyon Önderlerinin Protokolları*, (çev. Sami Sabit Karaman), Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, 1943

Landau, Jacob M., (1996), *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri 1883-1961*, (çev. Burhan Parmaksızoğlu, İlhan Pınar, Oya Engin, Natali Medina), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Levi, Avner, (1996), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler Hukuki ve Siyasi Durumları*, (redaksiyon Rıfat N. Bali) İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Lewis, Bernard, (1998), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 7. Baskı, (çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998

Mehmet Rauf (yay. haz. Emin Nedret İşli), (1998), *Halâs - Kurtuluş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998

Moralı, Nail, (1976), *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, İstanbul, 1976

Muşkara, Turan, (1998), *İzmir ve Karşıyaka Anıları "Hayal Olan o Güzel Günler"*, Tükelmat A.Ş., İzmir, 1998

Nadi, Nadir, (1979), *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1979

Nadi, Yunus, (1978), *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978

Nesimi, Abidin, (1977), *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977

Neumark, Fritz, (1982), *Boğaziçine Sığınanlar Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, (çev. Şefik Alp Bahadır), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1982

Neyzi, Leyla, (1999), *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Birey, Bellek ve Aidiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

Oran, Baskın, (1993), *Atatürk Milliyetçiliği*,Bilgi Yayınevi, 3.baskı, Ankara, 1993

Ökçün, A. Gündüz (Haz.), (1968), *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir - Haberler - Belgeler - Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968

Ökte, Faik, (1951), *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951

Öktem, Haydar Rüştü, (Haz. Prof. Dr. Zeki Arıkan), (1991), *Mütareke ve İşgal Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

Öymen, Onur, (1998), *Türkiye'nin Gücü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998

Özalp, Kâzım & Özalp, Teoman, (1992), *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992

Öztürk, Kâzım, (1995), *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931*, 1. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995

Parla, Taha, (1995), *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, Cilt 3: *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

Rodrigue, Aron, (1997), *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance Okulları" 1860-1925*, (çev. İbrahim Yıldız), Ayraç Yayınları, Ankara, 1997

Sarınay, Yusuf Dr., (1994), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994

Sertel, Sabiha, (1987), *Roman Gibi*, Belge Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1987

Sharon, Moshe Sevilla, (1992), *Türkiye Yahudileri*, İletişim yayınları, Cep Üniversitesi, İstanbul, 1992

SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, (1977), *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri Türkiye'de Alman Politikası (1941-1943)*, Havass, İstanbul, 1977

Suphi, Hamdullah (Tanrıöver), (1931), *Dağ Yolu*,Cilt 1, İstanbul 1929, Cilt 2, Türk Ocakları İlim ve San'at Hey'eti, 1931

Süslü, Azmi (Ed.), (1996), *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991*, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt I-II, Ankara, 1996

Şaul, Eli, (1999), *Balat'tan Bat-Yam'a*, (yay. haz. Rıfat N. Bali, Birsen Talay), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

Şimşir, Bilâl N. (Haz.), (1981), *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt 1 (1922-1924), Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor / Presse Etrangère sur Atatürk et la Révolution Turque, Volume I 1922-1924 La Naissance d'une République Laique*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981

Tezel, Yahya Sezai, (1994), *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt

Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1994
Toker, Yalçın, (1979), *Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları*, Toker Yayınları, İstanbul, 1979
Toprak, Zafer, (1995), *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat - Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995
Tör, Vedat Nedim (1999), *Yıllar Böyle Geçti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999
Tunçay, Mete, (1992), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992
Tural, M. Akif Dr., (1987), *Atatürk Devrinde İktisadî Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987
Türkeş, Alparslan, (1992), *1944 Milliyetçilik Olayı*, Kamer Yayınları, 14. baskı, İstanbul, 1992
Türkkan, Reha Oğuz, (1975), *Tabutluktan Gurbete*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975
Uran, Hilmi, (1959), *Hatıralarım*, Ankara, 1959
Urgan, Mînâ, (1998), *Bir Dinozorun Anıları*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Tic. Ve San. A.Ş., İstanbul, 1998
Us, Asım, (1966), *1930-1950 Hatıra Notları*, Vakit Matbaası, İstanbul, 1966
Uşaklıgil, Halid Ziya, (1987), *Kırk Yıl*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987
Uşaklıgil, Halid Ziya, (1991), *İzmir Hikâyeleri (Anısal Öyküler)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1991
Ülkümen, Selahattin, (1993), *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Devrin Dışişleri*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul, 1993
Ünsal, Artun (Ed.), (1998), *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998
Üstel, Füsun, (1997), *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları 1912-1931*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997
Vahapoğlu, M. Hidayet, (1990), *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Türk Kültürü Araştırma Estitüsü, Ankara, 1990
Yetkin, Çetin, (1982), *SCF Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982
Yetkin, Çetin, (1992), *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, AFA Yayınları, İstanbul, 1992
Yücel, Hasan-Âli, (1993), *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993
Yücel, Hasan-Âli, (1994), *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994
Zeytinoğlu, Erol Prof. Dr. & Pur, Necla Doç. Dr., (1982), *İstanbul Ticaret Odası'nın 100 Yılı (1882-1982)*, İstanbul Ticaret Odası Rehberlik Yayınları, İstanbul, 1982

GAZETE YAZI DİZİSİ

Aytul, Turhan, "Türkiye'yi titreten yıllar", *Milliyet*, 18 Mart - 17 Nisan 1979 ve 22 Nisan - 2 Haziran 1979

Aytul, Turhan, "Ankara'yı titreten beş yıl", *Güneş*, 18 Eylül - 1 Ekim 1988

Aytul, Turhan ve Çapın, Halit, "Struma faciası", *Milliyet*, 30 Haziran - 6 Temmuz 1985

İnal, Fasih, "Heybeli'den Mossad'a", *Hürriyet*, 23-27 Kasım 1986

Kandemir, Feridun, "Aşkale yolunda Tasvir", *Tasviri Efkâr*, 28 Ocak - 8 Şubat 1943

Tanju, Sadun (Yay. Haz.), "Bir devre ışık tutan anılar. Suat Hayri Ürgüplü'nün politika ve diplomaside 40 yılı", *Hürriyet*, 25 Aralık 1982 - 6 Ocak 1983

Yetkin, Çetin, "Struma olayının içyüzü", *Cumhuriyet*, 12-18 Aralık 1993

TÜRKÇE MAKALELER

—, "48 aliyası konuşuyor", *Dostluk*, Şubat 1987, sayı 15, s. 18-19

—, "Azınlıklar Hiyanet Yolunda (1919 yıllarında)", *Atatürk Türkiyesi*, Mart 1983, sayı 90, s. 25-28

—, "Elimize geçen bir Yahudi duası", *Büyük Doğu*, 5 Ocak 1951, sayı 42, s. 9

—, "Chomsky ile Işıklı internette tartıştı", *Kuvayı Milliye*, Yıl 3, Mayıs-Haziran 1999, sayı 16, s. 26-39

—, "David Granit ile söyleşi: Türkiye ve İsrail arasında duygusal bir ilişki var", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım (Güz) 1999, sayı 4, s. 89-91

—-, "Takdire değer bir hareket: La Boz de Türkiye", *Havacılık ve Spor*, 15 Temmuz 1940, sayı 267, s. 2562

—, "Trakya Yahudileri tarih basınında", *Gazetepazar*, 26 Ocak 1997, s. 55

—, "Uri Bar-Ner ile söyleşi: Bölgedeki demokratik ve laik iki ülke buluştu", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım (Güz) 1999, sayı 4, s. 84-88

—, "Yahudiler isimlerimize dokunmayınız", *Millî İnkılâp*, 1 Temmuz 1934, sayı 5, s. 6

Adiri, Yeuda, "Ehalutz ve Neemanay Tsion gençlik örgütlerinin toplantısı Neurim okulunda yapıldı", *Dostluk*, Ağustos-Eylül 1990, sayı 31, s. 14-15

Akar, Rıdvan, "Bir bürokratın kehaneti. Ya da 'bir resmî metinden' planlı Türkleştirme dönemi", *Birikim*, Haziran 1998, sayı 110, s. 68-75

Akgül, Suat Öğ.Kd.Üstğm., "Nutuk'a göre azınlıklar meselesi ve Atatürk'ün azınlıklar hakkındaki görüşleri", *Askeri Tarih Bülteni*, 1994, sayı 36, s. 107-123

Aksoy, Bülent, "İzak Algazi unutulmuş bir müzik üstadı", *Argos*, Eylül 1991, sayı 37, s. 128-143

Aktar, Ayhan, "Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 156, s. 4-17

Aktar, Ayhan, "Trakya Yahudi Olaylarını 'doğru' yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1996, sayı 155, s. 45-56

Aktar, Ayhan, "Varlık Vergisi ve İstanbul", *Toplum Bilim*, sayı 71, Kış 96, s. 97-149

Aktar, Ayhan, "Varlık Vergisi sırasında gayrimenkul satışları İstanbul tapu kayıtlarının analizi (26 Aralık 1942 - 30 Haziran 1943)", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1999, sayı 69, s. 10-21

Alemdar, Korkmaz, "Anadolu Ajansı'na Alman baskısı", *Tarih ve Toplum*, Cilt 7, Ocak 1987, sayı 37, s. 52-53

Alp, Tekin, "Türk Kültür Birliği", *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt 1, Kasım 1933, sayı 15, s. 1239-1250

Arı, Kemal, Dr., "Mübadillerin taşınması işinin Türk vapur kumpanyalarına verilmesi, Mübadele ve ulusal ekonomi yaratma çabaları", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 12-17

Arık, Remzi Oğuz, "Milliyetperverliğe dair", *Lise*, Mayıs 1933, sayı 8

Arıkan, Zeki Prof. Dr., "Kurtuluştan sonra İzmir'de çıkan ilk gazete: Türk Sesi", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991*, içinde s. 817-84

Atsız, Nihal, "Komünist Yahudi ve Dalkavuk", *Orhun*, 21 Mart 1934, sayı 5, s. 93-94

Atsız, Nihal, "Musa'nın necip (!) evlâtları bilsinler ki!", *Orhun*, 25 Mayıs 1934, sayı 7, s. 139-140

Atsız, "Türkçülüğe karşı Haçlı Seferi ve çektiklerimiz", *Büyük Doğu*, 2 Ekim 1959, sayı 31, s. 11

Aybars, Ergün, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt II, sayı 4-5, yıl 1994-95, s. 245-262

Baer, Marc David, "Türkiye Yahudilerinin en zorlu yılları, bir tabu yıkılırken", *Virgül*, Temmuz-Ağustos 1999, sayı 21, s. 2-5

Bali, Rıfat N., "1930 yılı belediye seçimleri ve Serbest Fırka'nın azınlık adayları", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, sayı 167, s. 25-34

Bali, Rıfat N., "Balat'taki asrî fırın", *Tarih ve Toplum*, cilt 30, Şubat 1999, sayı 182, s. 3

Bali, Rıfat N., "Bir tarih romanının filme çekilememe serüveni Musa Dağ'da Kırk Gün'ün Hikâyesi", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1998, sayı 170, s. 21-33

Bali, Rıfat N., "Bir kitabın serüveni", *Virgül*, Temmuz-Ağustos 1999, sayı 21, s. 6-7

Bali, Rıfat N., "Bir Yahudi dayanışma ve yardımlaşma kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası tarihçesi ve yayın organı Hamenora dergisi", *Müteferrika*, Bahar-Yaz 1996, s. 41-60

Bali, Rıfat N., "Çok partili demokrasi döneminde Varlık Vergisi tartışmaları", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, sayı 165, s. 47-59

Bali, Rıfat N., "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de azınlıklar - I - Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1998, sayı 179, s. 4-18

Bali, Rıfat N., "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de azınlıklar - II - 'Balat fırınları' söylentisi", *Tarih ve Toplum*, cilt 30, Aralık 1998, sayı 180, s. 11-17

Bali, Rıfat N. "Milliyetçilik ve İşadamları", *Birikim*, Mart 1996, sayı 83, s. 90-91

Bali, Rıfat N. "Popüler milliyetçi edebiyatta Yahudi imgesi", *Birikim*, Ocak 1996, sayı 81, s. 78-83

Bali, Rıfat N., "Resmî ideoloji ve gayri müslim yurttaşlar", *Birikim*, Ocak-Şubat 1998, sayı 105-106, s. 170-176

Bali, Rıfat N., "Siyon Önderlerinin Protokolleri - Düzmece Bir Kitap Örneği", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1995, sayı 21, s. 48-53

Bali, Rıfat N., "Yaşam öyküsü, yayınları ve düşünce dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan I", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1998, sayı 175, s. 15-24

Bali, Rıfat N., "Yaşam öyküsü, yayınları ve düşünce dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan II", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1998, sayı 176, s. 21-30

Bali, Rıfat N., "Yeni bilgiler ve 1934 Trakya Olayları - I", *Tarih ve Toplum*, cilt 31, Haziran 1999, sayı 186, s. 47-55

Bali, Rıfat N., "Yeni bilgiler ve 1934 Trakya Olayları - II", *Tarih ve Toplum*, cilt 31, Temmuz 1999, sayı 187, s. 42-48

Baltacıoğlu, (İsmail Hakkı), "Vatandaş Türkçe konuş ne demek?", *Yeni Adam*, 18 Mart 1937, sayı 168, s. 3

Başar, Ahmet Hamdi, " Zaferden sonra İstanbul'da başlayan iktisadî savaş", *Barış Dünyası*, Kasım 1966, sayı 54, s. 694-702

Benbanaste, Nesim, "İzmir'in işgali - Kurtuluşu ve Museviler", *Atatürk Türkiyesi*, Ocak-Şubat 1983, sayı 88-89, s. 23-24

Benbassa, Esther, "20. Yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda siyonizm", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1990, sayı 82, s. 34-39

Bilsel, Cemil Ord. Prof., "Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi", s. 21-71, *Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, no. 245, İstanbul 1944 içinde

Bora, Siren, "Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1918-1914)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, sayı 4-5, 1994-95, s. 19-27

Clark, Edward C., "Türk Varlık Vergisi'ne yeniden bakış", *Yapıt*, (Aralık-Ocak 1984/1985), sayı 8 (İnönü özel Sayısı), s. 36-43

Danacıoğlu, Esra, "Silivri faciası üzerine", *Toplumsal Tarih*, cilt 4, Aralık 1995, sayı 24, s.11-15

Danacıoğlu, Esra, "Unutulmuş bir trajedi: Karadeniz'de batırılan Mefkûre - I", *Toplumsal Tarih*, Cilt 8, Ağustos 1997, sayı 44, s. 6-14,

Danacıoğlu, Esra, "Unutulmuş bir trajedi: Karadeniz'de batırılan Mefkûre - II", *Toplumsal Tarih*, Cilt 8, Eylül 1997, sayı 45, s.13-19

Fındıkoğlu, (Ziyaeddin Fahri), "Burası neresi?", *İş*, sayı 29, Cilt VIII, 1942, s. 1-2

Gökay, Bülent, "Belgelerle Struma faciası (25.5.1942)", *Tarih ve Toplum*, S. 116, Ağustos 1993, s. 42-45

Grosman, Moşe, "Türk Yahudileri", *Birikim*, Mart-Nisan 1995, sayı 71-72, s. 156-157

Güçlü, Muhammed, "Varlık Vergisi (11 Kasım 1942 - 15 Mart 1944)", *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Kasım 1991, sayı 3, s. 96-109

Güçlü, Muhammed, "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1993, sayı 8, s. 157-182

Güleryüz, Naim, "Osmanlı İmparatorluğunda Museviler", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım (Güz) 1999, sayı 4, s. 59-63

Güneş, Günver, "Türk devrimi ve İzmir Türk Ocağı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, sayı 8, Yıl 1998, s. 115-135

Güvenç, Bozkurt, "Cumhuriyet ve kimlik: konu, sorun, kapsam ve bağlam", Artun Ünsal (Ed.), *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı, 1998 içinde, s. 117-126

Hason, Edith, "Itzhak Ich Chalom z.l., 1948 Aliya'sının 'sessiz kahramanlarından' birini kaybettik", *Dostluk*, Ağustos-Eylül 1989, sayı 26, s. 22.

Ilmen, Vedii, "20 Kur'a askerler", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1998, sayı 180, s. 3

Ilmen, Vedii, "Vagon-Li (Yataklı Vagonlar) olayı", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1999, sayı 189, s. 25-29

Ilter, Fügen, "Ankara'nın eski kent dokusunda Yahudi mahallesi ve sinagog", *Belleten*, Cilt LX, Aralık 1996, sayı 229, s. 719-731

İş, "Bir kahraman!", *İş*, Cilt XI, No. 1, sayı 41, 1945, s. 1-2

Kandemir ,"Varlık Vergisi ve Saracoğlu", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, 1962 , sayı 6, s. 181-183

Karabatak, Halûk, "1934 Trakya olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, sayı 146, s. 4-16

Keyder, Çağlar, "Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk tüccarının millileşmesi", *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1980, s. 239-255

Keyder, Çağlar, "İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte kayıp burjuvazi aranıyor", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 4-11

Kıraç, Can, "Cumhuriyet döneminde Anadolu'da ticaret ve Vehbi Koç", *Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı Palmet I*, 1997, s. 165-171

Kongar, Emre, "Küreselleşme, mikro milliyetçilik, çokkültürlülük, anayasal vatandaşlık", *Varlık*, Şubat 1997, sayı 1073, s. 2-4

Koraltürk, Murat, "İstanbul Milli Sanayi Birliği", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 18-23

Koraltürk, Murat, "Mübadelenin iktisadî sonuçları üzerine bir rapor", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, Yıl 1996-1997, sayı 6-7, s. 183-198

Koraltürk, Murat, "Türkiye'de ulusal burjuvazinin gelişiminde önemli bir girişim Milli Türk Ticaret Birliği", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, sayı 167, s. 45-56

Kozanoğlu, Cemal Dr., "II. Dünya Savaşı'nda bir Yahudi gemisinin Silivri'de karaya vurup parçalanışının acıklı öyküsü", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1995, sayı 20, s. 38-39

Kurtuluş, R., "Büyük bir inkılâp: Varlık Vergisi!", *Gök Börü*, 15 Ocak 1943, sayı 5, s. 11

Levi, Avner, "1934 Trakya Yahudileri Olayı. Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, sayı 151, s. 10-17

Levi, Avner, "Elza Niyego olayı ve Türk-Yahudi ilişkilerine yeni bir bakış", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1996, sayı 25, s. 23-27

Levi, Avner, "İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve süresinde Türk Yahudileri", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1996, sayı 154, s. 14-21

Mahrad, Ahmad (Der. Cemil Koçak), "İkinci Dünya Savaşı'nda işgal bölgelerinde yaşayan Türk Yahudilerinin akibetleri", *Tarih ve Toplum*, Cilt 18, Aralık 1992, sayı 108, s. 16-27

Mallet, Laurent, "Karikatür dergisinde Yahudilerle ilgili karikatürler (1936-1948)", *Toplumsal Tarih*, Cilt 6, Ekim 1996, sayı 34, s. 26-35

Menteş, Suphi (yay. haz.), "Gazi Mustafa Kemal halka, kurtuluşu, zaferi ve geleceğin Türkiye'sini anlatıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Temmuz 1973, Cilt 12, sayı 70, s. 4-16

Menteş, Suphi (yay. haz.), "Gazi Mustafa Kemal halka, kurtuluşu, zaferi ve geleceğin Türkiye'sini anlatıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ağustos 1973, Cilt 12, sayı 71, s. 6-20

Menteş, Suphi (yay. haz.), "Gazi Mustafa Kemal halka, kurtuluşu, zaferi ve geleceğin Türkiye'sini anlatıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 1973, Cilt 12, sayı 72, s. 12-20

Mizrahi, Salamon, "20 kura askerler için cevap...", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1999, sayı 181, s. 3

Mutlu, "Sürgün", *Sivas Postası*'ndan aktaran *Ülkü*, 16 Şubat 1942, Yeni Seri sayı 10

Nabi, Yaşar, "Nüfus meselesi karşısında Türkiye", *Ülkü*, Eylül 1939, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)* içinde, s. 441-447

Nişanyan, Sevan, "Kemalist düşüncede 'Türk milleti' kavramı", *Türkiye Günlüğü*, Mart-Nisan 1995, sayı 33, s. 127-141

Onur, Oral, "Trakya Olayları hakkında", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1996, sayı 149, s. 3-4

Orhon, Orhan Seyfi, "Kalp ile tasdik... ve...", *Akbaba*, 13 Eylül 1934, sayı 37, s. 3

Orhon, Orhan Seyfi, "Vatandaş, Türkçe konuşma!", *Akbaba*, 1 Ağustos 1941, sayı 341, s. 3

Orhon, Orhan Seyfi, "Yahudi vatandaşlar", *Akbaba*, 23 Nisan 1942, sayı 425, s. 3

Orhon, Orhan Seyfi, "Kelle istiyorum!", *Akbaba*, 24 Eylül 1942, sayı 445, s. 3

Orhon, Orhan Seyfi, "Yurttaşları teselli", *Akbaba*, 31 Aralık 1942, sayı 457

Ortaç, Yusuf Ziya, "Yahudi!", *Akbaba*, 12 Mayıs 1938, sayı 227, s. 3

Ortaç, Yusuf Ziya, "Yahudinin Türklüğü", *Akbaba*, 1 Ekim 1940, s. 3

Ortaç, Yusuf Ziya, "Arslan Türk!", *Akbaba*, 28 Ocak 1943, sayı 461

Ortaç, Yusuf Ziya, "Aşkale yolcuları", *Akbaba*, 4 Şubat 1943, sayı 462

Ortaç, Yusuf Ziya, "Vergiyi kimler ödüyor?", *Akbaba*, 11 Mart 1943, sayı 467

Öke, Doç. Dr. Mim Kemal, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'deki azınlıklar hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri", *Atatürk'ü Tanımak*, 1986, s. 109-118

Özbudun, Ergun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in resmî belgelerinde yurttaşlık ve kimlik sorunu", s. 63-70, Nuri Bilgin (yay. haz.), 1997 içinde

Özcan, Erol (nakleden), "Milli Türk Talebe Birliği'nden hatıralar", *Bozkurt*, yıl 2, Haziran 1966, Özel sayı, s.16-19

Özkent, A. Haydar Av., "Türk avukatlığının tarihine kısa bir bakış", *İstanbul Barosu Mecmuası Cumhuriyetin Onbeşinci Yıl Dönümü Fevkalâde Nüshası*, İstanbul, 1938, s. 5-28

Özkoray, Erol, "Türkiye-İsrail: Stratejik eksen, dış politikada yeni koz", *İdea Politika*, Bahar 1999, sayı 2, s. 42-44

Özkoray, Erol, "Türkiye'nin gerçek dostu: İsrail",*İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım (Güz) 1999, sayı 4, s. 74-83

Serçe, Erkan, Dr. & Yetkin, Sabri, Dr., "Cumhuriyetin ilk yıllarında Ege Bölgesi'nde iktisadî hayatı millileştirme çabaları - I", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1999, sayı 68, s. 24-29

Serçe, Erkan, Dr. & Yetkin, Sabri, Dr., "Cumhuriyetin ilk yıllarında Ege Bölgesi'nde iktisadî hayatı millileştirme çabaları - II", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1999, sayı 69, s. 40-45

Shaw, Stanford J., "Musevi soykırımına karşı Türkiye", *İdea Politika*, Eylül-Ekim-Kasım (Güz) 1999, sayı 4, s. 92-98

Süslü, Azmi Prof., "Atatürk ve azınlıklar", s. 1013-1056, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991* içinde

Şeni, Nora, "Çayınıza kaç tane kuru üzüm istersiniz?", s. 162-175, (çev. Cüneyt Akalın, redaksiyon Ahmet İnsel), Stefanos Yerasimos (Haz.), *İstanbul, 1914-1923*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1997 içinde

Taner, Haldun, "Dünkü Beyoğlu Bugünkü Beyoğlu", *Milliyet Sanat Dergisi*, 1 Haziran 1984, Yeni dizi 97, s. 10-13

Tarabulus, Suzan N., "İshak Alaton ile Yahudi kimliği üzerine", *Varlık*, Şubat 1997, sayı 1073, s. 13-17

Toprak, Zafer, "1934 Trakya olaylarında hükümetin ve CHF'nin sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996, sayı 34, s. 19-25

Tunç, Selin, "Beyoğlu yaşım henüz 87", *Argos*, Aralık 1990

Tunçay, M., & Özen, H., "1933 Darülfününun tasfiyesi", *Yeni Gündem*, 1-15 Ekim 1984, sayı 11, s. 16-19

Ünsal, Artun, "Yurttaşlık zor zenaat", *75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Artun Ünsal (Ed.), Tarih Vakfı, 1998 içinde, s. 1-36

Yetkin, Sabri & Serçe, Erkan, "Ticari hayatın millileştirilmesi sürecinde Ticaret Borsaları İzmir örneği (1891-1930), *Toplum ve Bilim*, Kış 1998, sayı 79, s. 162-188

Yılmaz, Mustafa, "Cumhuriyet döneminde Bakanlar Kurulu ile yasaklanan yayınlar 1923-1945 - I", *Kebikeç*, Yıl 3, 1998, sayı 6, s. 53-80

Zarakolu, Ragıp, "Geriye büyük sıçrama", *İnsan Hakları Bülteni*, İstanbul Şubesi, Aralık 1998, sayı 8, s. 2-3

Zihnioğlu, Yaprak, "Fatma Aliye ve Emine Semiye", *Tarih ve Toplum*, cilt 31, Haziran 1999, sayı 186, s. 4-11

YAYIMLANMAMIŞ YAYINLAR (TÜRKİYE)

Özdoğan, Günay Göksu, (1990), *The case of Racism-Turanism: Turkism during single party period 1931-1944*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, doktora tezi, 1990

Güçlü, Muhammed, (1990), *Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması Ve Sonuçları (11 Kasım 1942 - 15 Mart 1944)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi İzmir 1990, bilim uzmanlığı tezi

Güre, Fahire, (1942-1943), *Türkiye Musevileri*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Tez No. 820, 1942-1943

Koraltürk, Murat, (1999), *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi (1880-1952)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış İktisat Tarihi doktora tezi, İstanbul, 1999

Mallet, Laurent Olivier, *Türk Kimliğinin İnşası ve Türkiye'deki Yahudiler*, "Türkiye-İsrail: Yüz Yıllık Ortak Bir Tarih" toplantısı, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 4-5 Haziran 1998, yayımlanmamış tebliğ.

Özege, Mualla, *Türkiye'de 20 İlkteşrin 1935 Senesi Nüfus Sayımına Göre Din/Dil Bakımından Ekalliyetler,* İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Tez No. 799, 1942-19

YABANCI DİLDE KİTAPLAR

—, *Palestine Economique 1936,* Numéro Spécial Cahiers Juifs, Paris, 1936

Alexandridis, Alexis, (1983), *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974,* Center for Asia Minor Studies, Atina, 1983

Aniante, Antonio, (1934), *Mustapha Kemal Le Loup Gris d'Angora,* (çev. Yvonne Lenoir), Editions de la Nouvelle Critique, Paris, 1934

Armstrong, H.C., (1932), *Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study of a Dictator,* Arthur Barker Ltd., Londra, 1932

Arsene, Maria, (1975), *Struma,* Editura Cartea Romaneasca, Bükreş, 1975

Avriel, Ehud, (1975), *Open the Gates! The Dramatic Personal Story of "illegal" Immigration to Israel,* Athenium, New York, 1975

Barlas, Haim, (1975), *Hatzala Bi'yemey Ha-sho'ah,* (Soykırım günlerinde kurtarma) Hakibbutz Hameuhad Publishing House, Tel Aviv, 1975

Benbassa, Esther, (1993), *Une Diaspora Sépharade en Transition, İstanbul XIXe-XXème Siècles,* Les Editions du Cerf, Paris, 1993

Benbassa, Esther & Rodrigue, Aron, (1993), *Les Juifs des Balkans, Espaces Judéo-Ibériques XIVe - XXe siècles,* Editions La Découverte, Paris, 1993

Benezra, Nissim M., (1996), *Une Enfance Juive à Istanbul (1911-1929),* İsis Yayımcılık, İstanbul, 1996

Benoist-Méchin, (1954), *Le Loup et le Léopard Mustapha Kemal ou la Mort d'un Empire,* Editions Albin Michel, Paris, 1954

Benveniste Benrey, Sara, *Espertando el Djudeo Espanyol,* Hertzeliya, 1996

Cahana, Jean Dr., *Il y a 50 Ans Un Epouventable Drame Humain: La Tragédie du Struma,* Paris (t.y.)

Direction Générale de la Presse, (1935), *La Turquie Contemporaine,* Imprimerie d'état, Ankara, 1935

Dos Passos, John, (1991), *Orient-Express,* Editions du Rocher, Monaco, 1991

Ellison, Grace, (1923), *An English Woman in Angora,* E.P. Dutton and Company, New York, 1923

Falkon, Mordehay, (1997), *Prakim Betoldot Hatzionut BeTurkiya (Türkiye'de Siyonizmin Tarihçesi ile İlgili Bahisler),* Kudüs, 1997

Falkon, Mordehay, (1998), *Yaadut Turkiya Beavar Vebaohe (Geçmişte ve Günümüzde Türkiye Yahudileri),* Amutat Yotsey Hatnua Hatsiyonist be Turkiya (Türkiye Siyonist Hareketi Mensupları Derneği), Kudüs, 1998

Frey, Frederick W., (1965), *The Turkish Political Elite,* The M.I.T. Press, Massachussets, 1965

Galanti, Avram, (1941), *Histoire des Juifs d'Istanbul,* Imprimerie Hüsnütabiat, İstanbul, 1941

Galante, Abraham, *Histoire des Juifs de Turquie,* Isis Yayımcılık, Cilt 1-9, İstanbul, (t.y.)

Gentizon, Paul, (1929), *Mustapha Kemal ou l'Orient en Marche,* Editions Bossard, Paris, 1929

Gheorghiu, Şerban, *Tragedia Navelor "Struma" si "Mefkure",* Editura Fundatiei Andrei Saguna, Köstence, 1998

Grew, Joseph C., (1952), *Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945,* (ed. By Walter Johnson), Vol. II, Houghton Mifflin Company Boston, 1952

Gutkowski, Hélène, (1999), *Erase una Vez... Sefarad Los Sefaradies del Mediterraneo Su Historia - Su Cultura 1880-1950 - Testimonios,* Editorial Lumen, Buenos Aires, 1999

Güleryüz, Naim, *The History of the Turkish Jews,* Ajans Class, İstanbul (t.y.)

Hirschmann, Ira A., (1946), *Life Line to a Promised Land,* The Vanguard Press Inc., New York, 1946

Karpat, Kemal H., (1985), *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics,* The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985

Kastoryano, Lidya, (1993), *Quand l'Innocence avait un Sens,* Editions Isis, İstanbul, 1993

Landau, Jacob M., (1981), *Panturkism in Turkey a Study in Irredentism,* C. Hurst and Co., Londra, 1981

Leon, Sabetay, (1966), *Las Grandes Figuras del Judaismo de Turkia El Profesör Rabi Chimon Asayas, Su Vida i Sus Ovras,* Edision El Tiempo, Tel Aviv, 1966

Mansel, Philip, (1995), *Constantinople City of the World's Desire 1453-1924,* John Murray, Londra, 1995

Nahum, Henri, (1997), *Juifs de Smyrne XIX-XXe Siècle,* Aubier, Paris, 1997

Ofer, Dalia, (1990), *Escaping the Holocaust Illegal Immigration to the Land of Israel 1939-1944,* Oxford University Press, Oxford, 1990

Ökte, Faik, (1987), *The tragedy of the capital tax levy,* Croom Helm, Londra, 1987

Robinson, Jacob & Karbach, Oscar & Laserson, Max M. & Robinson, Nehemiah & Vichniak, Marc, (1943), *Were the Minorities Treaties a Failure?,* Antin Press Inc., New York, 1943

Rodrigue, Aron (ed.), (1992), *Ottoman and Turkish Jewry,* Indiana University Turkish Studies Series, Bloomington, 1992

Rohwer, Jürgen, (1965), *Die Versenkung der Jüdischen Flüchtlingstransporter Struma und Mefkure im Schwarzen Meer (February 1942, August 1944),* Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1965

Rubin, Barry, (1992), *Istanbul Intrigues,* Pharaos Books, New York, 1992

Saveanu, Simion, (1996), *Save the Honour of Civilization!,* Tel Aviv, 1996

Shaul, Eli, (1994), *Folklor de los Judios de Turkiya,* Isis Yayımcılık, İstanbul, 1994

Shaw, Stanford S., (1991), *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic,* McMillan, Londra, 1991

Shaw, Stanford S., (1993), *Turkey and the Holocaust,* New York University Press, New York, 1993

Silbermann, Marc, *A curriculum on five hundred years of Turkish Jewish experience,*

(t.y.), sponsored by The Quincentennial Foundation

Solomon, Michel, (1974), *Le Struma*, Les Editions de l'Homme, Ottawa, 1974

Volkan, Vamık D. & Itzkowitz, Norman, (1984), *The Immortal Atatürk. A Psychobiography*, The University of Chicago Press, Chicago, 1984

Webster, Donald Everett, (1939), *The Turkey of Atatürk*, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1939

Weiker, Walter, (1992), *Ottomans, Turks and the Jewish Polity. A history of the Jews of Turkey*, University Press of America, Maryland / Londra, 1992

Weisband, Edward, (1973), *Turkish Foreign Policy 1943-1945*, Princeton University Press, New Jersey, 1973

Widmann, Horst, (1973), *Exil und Bildungshilfe Die Deutschsprachige Akademische Emigration in die Türkei nach 1933*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1973

YABANCI DİLDE MAKALELER

—, "1942 from the recollections of Isaac L. Cohen of Florida", *Erensia Sefardi*, Cilt 2, Yaz 1994, sayı 3, s. 4-5

—, "Discover, 'The Struma was torpedoed' by Soviet submarine in 1942", *The Jewish Advocate*, 7 Ekim 1972

—, "Editorial", *AAJFT Newsletter*, 31, cilt 9, Kış 1998/1999, sayı 4, s. 2-3

—, "Il n'existe aucune question Juive en Turquie", *Le Judaisme Sephardi*, Şubat 1939, sayı 68, s. 25-26

—, "Minorities in Turkey" *Jewish Frontier*, Vol. XI No. 1(108) Ocak 1944, s. 7-8

—, "Turkey", *American Jewish History*, Cilt 36, s. 3-9

Agron, Gershon, "The Struma and the Nazis", *The Jerusalem Post*, 27 Şubat 1967, s. 12-13

Agronsky, Gerschon, "Democracy under Kemal Pasha", *The Menorah Journal*, Mart 1928, s. 293-295

Arsenian, Seth, "Wartime propaganda in the Middle East", *The Middle East Journal*, Cilt 2, Ekim 1948, sayı 4, s. 417-429

Bacher, S. Al., "Cazul Struma", *Semnalul*, yıl 1, Ocak 1994, sayı 5, s. 7-15 (Romence)

Bashan, Rafael, "Interview with Israel Dinare", *Maariv*, 14 Mayıs 1965 (İbranice)

Benbassa, Esther, "De l'hispanité à la Turquité Cinq cents ans d'histoire des Juifs Ibériques en terre Ottomane et Turque", David Baron (ed.), *Inquisition et Pérennité*, Les Editions du Cerf, Paris 1992, s. 79-93

Benbassa, Esther, "Le Tanzimat et le Kémalo-nationalisme : deux périodes marquantes dans l'histoire du judaisme turc", *Cultures Juives Méditerranéennes et Orientales*, Syros, Paris 1982, s. 257-273

Benbassa, Esther, "Les Juifs de Turquie durant l'entre-deux guerres", *Les Cahiers de la Shoah*, Université de Paris I, 1994-1995, s. 121-138

Benbassa, Esther, "Turcs et Juifs: histoire d'un rendez-vous manqué", *Combat Pour la Diaspora*, 1981, sayı 6, s. 41-52

Benbassa, Esther, "Le sionisme ou la politique des alliances dans les communautés Juives Ottomanes (début du XXème siècle), *Revue des Etudes Juives*, CL (1-2), Ocak-Haziran 1991, s. 107-131

Benezra, E. Eliot, "Second World War experiences in Turkey", *AAJFT Newsletter*, 30, Cilt 9, Sonbahar 1998, sayı 3, s. 6

Bethell, Nicholas, "The Man who survived Struma", *Sunday Times Magazine*, 9 Mart 1980, s. 54-57

Bornes-Varol, Marie-Christine, "Balat, vieille communauté Juive d'Istanbul", *Revue des Etudes Juives*, CXLVII (3-4), Temmuz-Aralık 1988, s. 495-504

Cohen, Hayim Y., "Türkiye'de siyonist faaliyetler", (İbranice), Mordehay Falkon, 1997 içinde, s. 4-7

Cohen, Israel, "Interlude at Smyrne", *The New Judaica*, Cilt 1, 22 Mayıs 1925, No. 18, s. 291-296

Cohen, Israel, "Impressions of Constantinople", *The New Judaica*, Cilt 1, 5 Haziran 1925, No. 19, s. 306-309

Dumont, Paul, "Une communauté en quête d'avenir. Le sionisme à Istanbul au lendemain de la première guerre mondiale", *Les Juifs Dans la Méditerrannée Médiévale et Moderne*, Nice Üniversitesi, 25-26 Mayıs 1983 içinde, s. 97-124

Dy, J., "Naufrage en Mer Noire", *Miroir de L'Histoire*, 28 Ocak 1973, sayı 276, s. 47-48

Erich, Mouammer, "Le rôle de la Ich Bankasi dans le développement économique de la Turquie", *Les Annales de Turquie*, yıl 7, 1937, sayı 1, s. 103-110

Farhi, Gentille, "La situation linguistique du séphardite à Istanbul", *Hispanic Review*, Cilt V, 1937, s. 151-158

Ginio, Eyal, "Istanbul Jewry in search of national identity: A survey of the Judeo-Spanish press", *Yahadut Zémanenu*, Cilt 10, Kudüs 1996, s. 115-137 (Ibranice)

Hazel, Eldad, "The sole survivor of the Struma tragedy", (Ibranice), *Maariv*, 11 Mayıs 1965, s. 5

Honig, Sarah, "A doomed journey", *The Jerusalem Post*, 17 Ocak 1992

Kastoryano, Riva, "From millet to community: The Jews of Istanbul", s. 254-277, Aron Rodrigue (Ed.), *Ottoman and Turkish Jewry* 1992 içinde

Kohen, Elli, "Turkish Chronicles", *Erensia Sefardi*, Yaz 1999, sayı 27, s. 7-8

Landau, Jacob M., "Ha-mekorot Le-heker Yehudei Mizrayim Yehudei Turkiya badorot", (Çağdaş dönemdeki Türkiye ve Mısır Yahudileri konusunda yapılacak araştırmalar için kaynaklar), *Peamim*, 1985, sayı 23, s. 99-110 (Ibranice)

Manning, Olivia, "The tragedy of the Struma", *The Observer*, 1 Mart 1970, s. 8-17

Misistrano, Isak, "60 anyos de la Itahdut", *Gelişim*, Temmuz 1997, sayı 6, s. 61-63

Mitrani, Robert, "La Turquie en deuil", *Le Judaisme Sephardi*, Aralık 1938, s. 1

Ofer, Tehilla, "The Russians sank the Struma" (Ibranice), *Maariv*, 28 Şubat 1992

Ross, Betty, "Turkey's First Jewish M.P.", *World Jewry* cilt 2, 26 Temmuz 1935, sayı 64, s. 3 ve 14

Rubin, Barry, "Ambassador Laurence A.Steinhardt: The Perils of a Jewish Diplomat, 1940-1945" *American Jewish History*, Cilt 70, 3 (1981), s. 331-346

Sarna, Jacob, "Dr. Abravaya's tribute to Kemal Atatürk", *World Jewry*, cilt 2, 2 Ağustos 1935, sayı 65, s.16

S.(enator), W.(erner), "Die neue Türkei un die Juden", *Juedische Rundschau*, sayı 93, 27 Kasım 1925, s. 779

S.(enator), W.(erner), "Die Juedenfrage in der Türkei", *Juedische Rundschau*, 11 Mayıs 1926, sayı 36, s. 273

S.(enator), W.(erner), "Die neue Wendung in der Türkei", *Juedische Rundschau*, 17 Ağustos 1926, sayı 64, s. 463

Shaul, Elie A., "La manseves djudia de Turkiya en los anios 1930-1960", *Los Muestros*, Aralık 1994, s. 10-11

Shaul, Elie A., "Tres tristes datas en la historia de los Judios de Turkiya", *Los Muestros*, Haziran 1994, s. 10

Sidi, Edmond, "Gemilerin hikâyesi" (İbranice), Mordehay Falkon (1997) içinde, s. 12-13

Solomon, Michael, "One sole survivor The tragedy of the Struma", *The Chronicle Review*, Ocak-Şubat 1975, s. 9-14

Solomon, Michael, "The Struma incident revisited", *Quarterly Report from American Jewish Congress*, Kış/İlkbahar 1983, s. 23-25

Tsifer, Hans, "Türkiye Hahalutz ve Neemanei Tsion örgütleri" (İbranice), Mordehay Falkon, 1997 içinde, s. 8

Varol, Marie-Christine, "La vision de l'autre chez les Juifs de Balat: Les Turcs", *Vidas Largas*, Haziran 1998, sayı 7, s. 81-87

Ventura, Yehuda, "On the question of educating the youth immigrating from Turkey", *Hed ha-Mizrach*, 28 Temmuz 1944, s. 10-11 (İbranice)

Vital, H., "The Turkish government plays a double role with regards to the Jews", (Yidişçe), *Forward*, 1 Ekim 1943

Werner, Alfred, "The Jews of Embattled Turkey", *The American Hebrew*, 28 Mart 1941, s. 6

YAYIMLANMAMIŞ YAYINLAR (YURTDIŞI)

Hason, Rober, *Aliya Bet*, yayımlanmamış konferans metni.

Kuzay, Tunç M. & Kevenk, Cengiz K., *Two controversial issues in Turkish-Jewish relations during WWII: Struma affair - The Capital Tax*, Şubat 1992, Naperville, Illinois

Nahum, Henri, (1995), *Les Juifs de Smyrne à la fin du XIXème siècle et au début du XXème siècle: de l'Etat pluri-national à l'Etat-nation*, doktora tezi, Université de Paris IV-Sorbonne, Paris 1995

Ortaylı, İlber, *Ottoman Jewry and Turkish Language*, Tel-Aviv Üniverstesi Diaspora Araştırma Enstitüsü'nde 5 Haziran 1995 tarihinde "Balkanlar ve Türkiye'deki Yahudi cemaatleri" konulu sempozyumda sunulan bildiri

Wheeless, Carl Midkiff, (1957), *Turkey's policy toward her minorities 1922-1952*, Georgetown Üniversitesi, Washington D.C., doktora tezi, 1957

DİZİN

D

E

F

G

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Talmud Tora öğrencileri, İzmir, 1926.
[Beth Hatefusoth Müzesi (Tel Aviv) fotoğraf arşivinden]

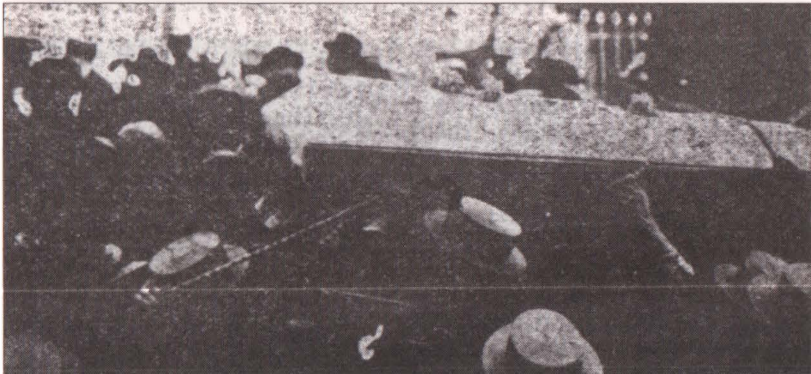
Aralarında David Markus, Hanri Reisner ve Haham İshak Algazi'nin de bulunduğu cemaat liderleri Musevi İlkokulu önünde, İstanbul, 1931.
[Beth Hatefusoth Müzesi (Tel Aviv) fotoğraf arşivinden]

Béné Bérith Musevi Lisesi öğrencileri, İstanbul, 1930'lar. [Beth Hatefusoth Müzesi (Tel Aviv) fotoğraf arşivinden]

Yirmi kur'a ihtiyatlarla birlikte askere alınan Yahudiler. En arka sırada Samuel Franko ve kardeşleri. (Yakup Franko koleksiyonu)

Elza Niyego'nun cenaze korteji Bankalar Caddesi'nde ilerlerken. (Le Journal D'Orient, 19 Ağustos 1927)

Elza Niyego'nun naaşı omuzlarda. (Le Journal 'Orient, 19 Ağustos 1927)

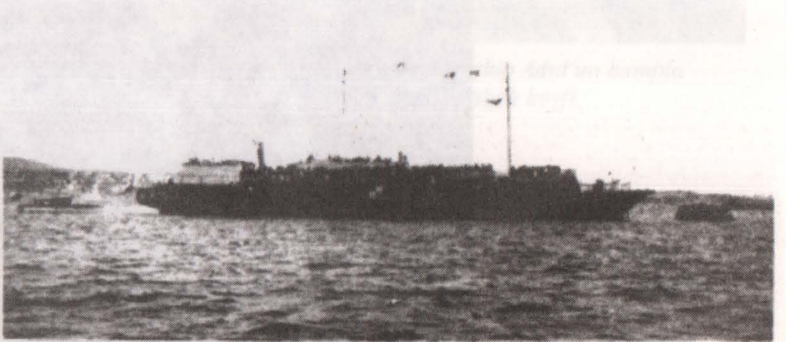
Elza Niyego cinayeti davasının tutukluları mahkemeye giderken.
(Le Journal D'Orient 22 Ağustos 1927)

Tutuklular mahkemede. (Le Journal D'Orient 22 Ağustos 1927)

Trakya Olayları'ndan sonra kaçıp İstanbul'a gelen Yahudiler.
(Son Posta, 9 Temmuz 1934)

Karadenizde Çankaya motörü nasıl battı?

Romanyalı Yahudileri taşıyan Struma gemisi İstanbul Boğazı'nda.
(Cumhuriyet, 26 Şubat 1942)

(KOP DAGI) misafirleri

Aşağıdaki resimler, borçlarını ödememiş olan suiniyet erbabının, Aşkaledeki yaşayışlarını tesbit etmektedir

11 Şubat 1943 tarihli Tasvir-i Efkâr *gazetesinde yayınlanan haber.*

Aşkale'ye giden tek gazeteci Tasvir-i Efkâr *muhabiri Fikret Kandemir'in çektiği fotoğraflar:*
1-Yasef Bazaldo,
2- Ruben Alaluf,
3- Mordohay Kastoryano.

(Üstte) Kar temizleme işlerinden bir görünüş:
1- Leon Saban,
2- Arşak Çuhacıyan,
3- Ruben Alaluf.

Şekip Adut'un kampta sabah keyfi.

1- Viktor Benardete,
2- David Hannanel,
3- Yasef Bazaldo,
4- Ruben Alaluf.

(Üstte) Aşkale'den Pırnakapan kampına gidiş.

1- Şekip Adut,
2- Gad Franko, (iki avukatın arasında Pırnakapan kampı muhafız bölüğü komutanı Teğmen Ali Bulunmaktadır).

1- Samuel Varon, 2- Artin Topalyan.

Sabahın erken saatlerinde işe hazırlık
1- Bohor Benbasat, 2- Garbis Baykar,
3- Ruben Alaluf, 4- Yasef Bazaldo.
5- Mois Benbasat.

Cumhuriyet döneminde azınlıklar meselesine bakarken, Yahudilere yönelik tutum ve politikalar bugüne kadar hep ayrı bir yere konmuş ve cemaat seçkinlerinin de katkısıyla, huzur dolu Türk-Yahudi birlikteliğine sahne olan bir geçmiş kurgulanmıştır. Bu geçmiş kurgusu içerisinde Yahudilerin, Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı haklardan feragat etmeye zorlanmaları, 'Vatandaş Türkçe Konuş' kampanyaları, Elza Niyego cinayeti nedeniyle meydana gelen olaylar, Trakya'daki Yahudi yerleşim merkezlerinin yağmalanması, yirmi kur'a ihtiyatların silah altına alınmaları, Romanyalı Yahudi göçmenleri taşıyan Struma gemisinin kabul edilmemesi ve Varlık Vergisi gibi olgular münferit addedilmiş ve hâkim "hoşgörü" söylemine eleştirel bir şekilde yaklaşan eserler görmezlikten gelinmiştir. Rıfat N. Bali, yıllar süren titiz bir arşiv çalışmasına dayanarak, tüm bunların Türklerle Yahudiler arasındaki gerilimli ilişkinin bir göstergesi ya da sistematik bir Türkleştirme siyasetinin parçaları olduğunu ortaya koyuyor.

"Türkiye'de yaşayan azınlıkların tarihleri incelendiğinde nesnel ve soğukkanlı bir yaklaşımın sergilenememesinin bir nedeni de, Türkiye'nin içinde bulunduğu muhafazakâr, milliyetçi ve asabî haleti ruhiyeydi. (...) Bu araştırma, yukarıda anlatılan tarih söyleminden etkilenmeden, Türkiye Yahudilerinin Tek Parti dönemindeki yaşamlarına soğukkanlı, nesnel ve herhangi bir peşin hüküm taşımadan yaklaşmaya ve belgelerden yola çıkarak farklı bir bakış açısı ve yorum getirmeye çalışmıştır."

RIFAT N. BALİ

ISBN-13: 978-975-470-763-2
9 789754 707632

KDV'DEN MUAFTIR